

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Kelemen Dávid

Egyházüldözés, hitélet és vallásgyakorlat a győri egyházmegyében,
Papp Kálmán egyházkormányzása alatt (1946–1966)

Doktori (PhD) értekezés

Interdiszciplináris Doktori Iskola

„Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program

Témavezető: Dr. habil Bánkuti Gábor egyetemi docens, PhD

Pécs, 2021

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS.....	5
1.1. A téma körülhatárolása és indoklása – előzetes megfontolások.....	5
1.1.1. A disszertáció témája és időhatárai	5
1.1.2. Vizsgálható-e a hitélet és a vallásgyakorlat?.....	11
1.2. Köszönetnyilvánítás	14
1.3. Kutatási módszertan.....	15
1.3.1. A kutatás relevanciája és interdiszciplinaritása.....	15
1.3.2. A társadalomtörténeti megközelítés	21
1.3.3. A politikai és politikatörténeti megközelítés	24
1.3.4. A szociológiai és vallásszociológiai megközelítés.....	26
1.3.5. A teológiai megközelítés	29
2. FORRÁSOK.....	35
2.1. Levéltári források.....	36
2.1.1. Világi levéltári források.....	36
2.1.2. Egyházi levéltári források.....	39
2.2. Historiográfia	40
2.2.1. Önálló kötetek és tanulmányok	40
2.2.2. A győri egyházmegyére vonatkozó irodalom.....	42
3. ALAPFOGALMAK, TERMINOLÓGIA	45
3.1. Érték, értékrend, szokások, hagyományok	45
3.2. Vallás, egyház, hit, vallásgyakorlat és hitélet.....	47
3.3. Az ún. személyes cselekvési horizont.....	49
3.3.1. Bevezető gondolatok	49
3.3.2. „Milió és szubjektum”	50
4. A VALLÁSGYAKORLATOT ALAKÍTÓ FÖLDRAJZI, TÖRTÉNELMI ÉS KULTURÁLIS TÉNYEZŐK, SZEMÉLYI APPARÁTUS.....	54
4.1. A győri egyházmegye sajátos helyzete az 1950-es és '60-as években	54
4.1.1. A győri egyházmegye jellegzetességei, főbb statisztikai adatai.....	55
4.1.2. Az egyházmegye geopolitikai helyzete	62
4.1.3. Területi változások, állomáshelyek és templomépítések 1946–1966 között.....	66
4.2. A vallásgyakorlat formálásában szerepet játszó világi hivatali apparátus.....	71
4.2.1. Az állampárt	72
4.2.2. A tanácsai szervek	74
4.2.3. Az állambiztonsági szervezetek	76
4.2.3.1. Szervezeti keretek.....	76
4.2.3.2. A győri püspökség hálózati megfigyelése	77

4.2.4. Az Állami Egyházügyi Hivatal	79
4.2.4.1. Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezete, tevékenysége	79
4.2.4.2. Az egyházügyi szakigazgatási szerv politikai munkatársai.....	81
4.2.5. Az egyházpolitika nem hatósági szintű szereplői, a társadalmi szervezetek és tömegmozgalmak.....	87
4.2.5.1. A Hazafias Népfront.....	88
4.2.5.2. Az Országos Béketanács és az ún. papi békemozgalom	90
4.3. A propaganda szerepe	100
4.3.1. Az iskolai és iskolán kívüli propaganda.....	102
4.3.2. A tömegtájékoztatás eszközei.....	105
4.4. A vallásgyakorlat cselekvői és résztvevői: az egyházi hierarchia tagjai	110
4.4.1. Az egyházi állások betöltésének módja.....	110
4.4.2. Az egyházmegye és az ordinárius	111
4.4.3. Papp Kálmán megyéspüspök (1946–1966).....	112
4.4.4. Bánk József segédpüspök (1964–1966)	117
4.4.5. A püspöki aula	121
4.4.5.1. Az Egyházmegyei Hatóság.....	122
4.4.5.2. Az Egyházmegyei Számvevőség.....	127
4.4.6. A főesperesi és az esperesi kerület	130
4.4.7. Az egyházközségek	131
4.4.8. A Győri Székeskáptalan	134
4.4.9. A győri Papnevelő Intézet	138
4.4.9.1. Intézményi keretek és eseménytörténet.....	138
4.4.9.2. A tanári kar személyi összetétele.....	144
4.4.10. Sopron.....	147
4.4.10.1. A város egyházpolitikai megítélése.....	147
4.4.10.2. A Soproni Katolikus Konvent	148
4.4.10.3. A Soproni Társaskáptalan.....	152
4.4.11. Pannonhalma	154
4.4.12. A papság összejövetelei, lelki gyakorlatok, rekollekciók és koronák	157
4.4.13. A szerzetesek és a szerzetesnők tevékenysége	163
4.4.13.1. A szerzetesrendek felosztása a győri egyházmegyében	164
4.4.13.2. A szerzetesek helyzete a szétszórás után.....	168
5. A GYŐRI EGYHÁZMEGYE 1945 ÉS 1966 KÖZÖTT	174
5.1. A győri egyházmegye helyzete 1945 és 1949 között	174
5.1.1. A II. világháború utóélete.....	176
5.1.2. Az átmenet időszaka.....	177

5.1.3. Az egyházi (felekezeti) iskolák államosítása	186
5.1.4. Apor Vilmos püspök újratemetésének megakadályozása	190
5.2. Az egyházmegye helyzete 1949 és 1956 között	193
5.2.1. A Rákosi-korszak első évei	193
5.2.2. Az „új szakasz” egyházpolitikai következményei.....	197
5.3. Az 1956-os forradalom és szabadságharc.....	199
5.3.1. Az ún. Lányi-ügy	203
5.3.2. Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a vallásgyakorlat.....	206
5.4. Az egyházmegye helyzete 1958 és 1966 között	207
5.4.1. A Kádár-korszak első évei.....	209
5.4.2. A II. Vatikáni Zsinat visszhangja a győri egyházmegyében	215
5.5. A klérus ellen irányuló retorzió a győri egyházmegyében	217
5.6. „Dömötör elvtárs más káplánt küld a plébános helyett” – a papi diszpozíciók mint a hatalmi játszma eszközei	222
5.6.1. A diszpozíció lényege és jelentősége	222
5.6.2. A papi helyezések statisztikája 1946 és 1966 között.....	225
5.7. A kollektivizálás és a vallásgyakorlat kapcsolata.....	233
6. HITÉLET ÉS VALLÁSGYAKORLAT (1946–1966).....	240
6.1. „...a papok lelkes sportemberekké válnak...” – az ifjúság	240
összefogásának stratégiái	240
6.1.1. A liturgikus szolgálatra előkészítő tevékenységek.....	242
6.1.2. A szabadidős tevékenységek	244
6.1.3. Az egyházi kórusok és énekkarok „ellenséges tevékenysége”	247
6.2. Győr jellegzetes vallásos szokásai és hagyományai	252
6.2.1. A győri székesegyház vérrel könnyező kegyképének kultusza.....	252
6.2.2. Szent László király tisztelete	257
6.2.3. Apor Vilmos püspök kultusza	259
6.3. A búcsújárás és a zarándoklatok	261
6.3.1. Az 1948-as és 1949-es zarándoklatok	262
6.3.2. Az 1954-es Mária-év zarándoklatai.....	265
6.6.3. Búcsújárás és zarándoklat, valamint a templom búcsújának megünneplése az 1950-es és '60-as években.....	269
6.4. A körmeneteken való részvétel.....	272
6.4.1. Előkészületek.....	272
6.4.2. Részvétel.....	277
6.5. Népmisziók, lelki gyakorlatok, triduumok.....	287
6.6. A vasárnap és egyes naptári napok kisajátítása	288
6.7. Az emberi élet sorsfordulóihoz kapcsolódó egyházi gyakorlatok.....	293

6.8. Az elsőáldozás és a bérálás.....	301
6.9. A hitélet és vallásgyakorlat főbb összefüggései	306
6.9.1. A környezet és a közgondolkodás hatása	308
6.9.2. Az egyházmegyében élő nemzetiségek vallásgyakorlatának sajátosságai	311
6.9.3. A párttagok, tanácstagok és a pedagógusok „kettős” magatartása.....	314
7. A HITOKTATÁSON VALÓ RÉSZVÉTEL.....	320
7.1. A katolikus iskolák felügyelete.....	320
7.2. A vallásoktatással kapcsolatos rendelkezések	323
7.2.1. A vallásoktatás kötelező jellegének megszüntetése	323
7.2.2. A vallásoktatás jogszabályban biztosított keretei.....	325
7.2.3. A hitoktató jogai és köteleességei	330
7.3. „Agitáció és ellenagitáció” – a hitoktatással összefüggő magatartásformák.....	332
7.3.1. A hittan-beíratás előtti előzetes propaganda és agitáció.....	338
7.3.2. A hittan-beíratással kapcsolatos problémák	345
7.3.2.1. A beíratást végző személyek és közegek visszaélései.....	345
7.3.2.2. A szülők részéről megnyilvánuló válaszreakciók	350
7.3.3. A beíratás utáni lemorzsolódás.....	352
7.3.4. A hitoktatással kapcsolatos problémák	354
7.3.5. A hitoktató személyével kapcsolatos problémák	358
7.3.6. Az ún. katekézis-félórák jelentősége	361
7.4. Hitoktatási statisztika 1948 és 1966 között.....	365
8. BEFEJEZÉS	373
8.1. Összegzés, konklúzió, kitekintés	373
9. MELLÉKLETEK	377
10. FORRÁSOK, IRODALOMJEGYZÉK.....	397
10.1. Levéltári források.....	397
10.2. Forráskiadványok, névtárak, segédkönyvek	399
10.3. Feldolgozások, szakirodalom.....	403
10.4. Sajtóforrások, újságcikkek.....	431
10.5. A képek forrása.....	432

1. BEVEZETÉS

1.1. A téma körülhatárolása és indoklása – előzetes megfontolások

1.1.1. A disszertáció témája és időhatárai

Doktori disszertációmban a győri egyházmegye hitéletének és vallásgyakorlatának főbb jellegzeteségeit vizsgálom, az egyházi és világi személyek (klerikusok és laikusok) részéről megnyilvánuló magatartásformák tükrében. Kutatásom fókuszában Papp Kálmán győri megyéspüspök kormányzatának húsz éve áll, az 1946 és 1966 közötti időszak. A szóban forgó időszak a győri egyházmegye történetében önálló egységet alkot, ez azonban önmagában még nem kellően megalapozott érv egy tudományos szintézis időhatárainak megállapításához. Papp Kálmán két évtizedes kormányzata a profán és az egyházi történetírás szempontjából is törésvonalnak értelmezhető – noha a vallásgyakorlat szempontjából a püspökváltás nem számít cezúrának –, hiszen ezekhez az évekhez olyan fontos események köthetők, amelyek nemcsak hazai, de világviszonylatban is egy új korszakot indítottak el. Az egyes szintek kronológiájának szerencsés együtt állása kiemelt fontosságú dolgozatom tekintetében. A történész ugyanis gyakorta szembesül azzal, hogy egyes társadalmi alrendszerek, illetőleg témák sokkal inkább verifikálhatók saját jellemzőik alapján a köztörténeti periodizálástól eltérő időhatárok között. Az egyháztörténet utólagosan konstruált korszakhatárai ugyanis aligha esnek egybe például a magyar politikai cezúrák időhatáraival. Gyarmati György véleménye szerint az egyelőre még eldöntetlen intervallumú „egyháztörténeti 20. század” alperiódusai esetében ugyan fontolóra lehet venni a világi köztörténet egyik-másik cezúráját, de mindegyiket aligha, mert a köztörténet töredezettsége az „egyháztörténeti tabló” elaprózódását eredményezné. A korszakhatárok megállapításánál természetesen nem szabad szem előtt téveszteni az egyház egyetemességéből adódó állomásait, jelen esetben – a 20. század második felére fókuszálva – a II. Vatikáni Zsinatot. Míg Magyarország 20. századi „világi” köztörténetében kilenc rendszerváltás – vagy legalábbis erre irányuló kísérlet – követte egymást, addig a magyar katolikus egyház – változó kondíciók között ugyan – mindvégig megőrizte intézményi kontinuitását.¹

Papp Kálmán püspökségének kezdő évszáma nemzetközi viszonylatban a II. világháború utáni „új kezdet” első éve, a szovjet befolyás alá került Magyarországon pedig a Magyar Kommunista Párt hatalmi előretörésének genezise. A világháború utáni újjáépítés,

¹ GYARMATI 2007. 25–27. A tanulmány első megjelenése: GYARMATI 1997. Újra megjelent: GYARMATI 2010. Disszertációmban a 2007-es publikációra hivatkozom.

a társadalmi és politikai átrendeződés a Magyar Katolikus Egyház szempontjából is jelentőséggel bírt. A püspök egyházkormányzását pontosan felezi az 1956-os forradalom és szabadságharc. Kétségtől mérőföldkőnek bizonyult a magyar történelemben, de nem jelent korszakhatárt az egyházpolitikában. A pártállam pozíciói ideiglenesen meggyengültek az egyházzal szemben, a politikai vezetés azonban rövid időn belül elindult a visszarendeződés útján.² Az 1966-os esztendő, pontosabban az 1960-as évek közepe egyrészt a II. Vatikáni Zsinat következtében kibontakozó megújulás (a Vatikán keleti politikájában bekövetkezett változást is beleértve), magyar viszonylatban pedig a magyar–vatikáni kapcsolatok 1964-es normalizálódása,³ másrészt a Kádár-korszak „konszolidálódása”, a diktatúra enyhülése szempontjából volt nagy jelentőségű.⁴ Húsz év, amelyben szemléletesen kimutatható a kommunista egyházpolitika módszereinek és eszköztárának változása és változatossága, másrészt a római katolikus papság és a világi hívek által tanúsított magatartásformák alakulása. Kálmán püspök két évtizedes kormányzata szerves egésznek tekinthető, amely a sztálini alapokon nyugvó rákosista diktatúra kiépítésétől a hatvanas évek enyhébb, „puha diktatúrájáig” tartott. Az említett két évtizedben természetesen voltak az egyházüldözés szempontjából különböző intenzitású időszakok, és azt is figyelembe kell vennünk, hogy Papp Kálmán idős korából és gyengülő egészségéből fakadó nehézségek miatt püspökségének utolsó éveiben egyre inkább közvetlen munkatársai segítségére szorult,⁵ 1964-ben pedig segédpüspököt kapott Bánk József személyében.⁶ A vizsgált korszak vallásgyakorlatát kevésbé érinti, hogy a magyar–vatikáni részmegállapodás előtt a magyar kormány elérte, hogy a püspöki kar ne a római ügyvivőn, az emigrációban lévő Mester Istvánon keresztül tartson kapcsolatot a Szentszék hivatalaival, hanem az egyházpolitikai érdekeknek jobban megfelelő megbízott útján.⁷ Ez a változás különösen is érintette egyházmegyénket, mert Mester e tisztséget *„a győri egyházmegye irányában 1951 nehéz őszétől kezdve végig a diplomáciai tapintat és a legapróbb kérdésre kiterjedő teljes odaadás ötvözetével látta el”*.⁸

Disszertációmban nem a főpásztor életútjának és munkásságának vizsgálata áll a középpontban (ennek feltárása még nem történt meg),⁹ hanem a már többször említett húsz

² SZABÓ Cs. 2017. 219–220.

³ SZABÓ Cs. 2004. 63., 84.

⁴ SZABÓ–SOÓS 2006. 17.

⁵ HETÉNY 2017. 108.

⁶ SZABÓ Cs. 2005. 226.

⁷ Uo. 80.

⁸ BINDES–NÉMETH 1991. 23.

⁹ BALOGH 2011. 39–56.

év vallásgyakorlatának alakulása, amely szoros kapcsolatban van az egyházüldöző kommunista berendezkedés eszköztárával és módszereivel, s nem utolsósorban a klérus és a hívek válaszreakciójával, a túléléstől az együttműködésig húzódó ún. cselekvési horizont kialakításával, illetve kihasználásával. Mivel az állam és az egyház is hierarchikusan felépített intézmény a maga sajátos közigazgatási és hatalmi struktúrájával, elkerülhetetlenül szükséges a felső és az alsó szint között fennálló hivatali út sajátosságainak figyelembe vétele. Szükséges ez azért is, mert nemcsak az állam van kölcsönhatásban az egyházzal és megfordítva, hanem az egyes állami, társadalmi és egyházi szintek is kölcsönösen hatnak egymásra. A felülről kialakított egyházpolitikai irányvonal és az alulról jövő kezdeményezések sajátos láncolata, a rendszer mechanizmusának koherenciája képezi azt a halmazt, amelyet csak úgy lehet igazán megérteni, ha a rész-egész viszony sajátosságainak tudatában együttesen vizsgáljuk. Másrészt a szocialista államot irányító pártvezetés, a neki alárendelt pártforumok, továbbá a belügyi szervek – ezen belül az alattvalókkal szembeni elnyomást leginkább megtestesítő politikai rendőrség – is szoros és kölcsönös, egymást sajátosan átfedő intézményi struktúrában gyakorolták a hatalmat.¹⁰ Értekezésem első részében a fogalmi keretek tisztázása után ezért is tartom szükségesnek az egyházpolitika és a vallásgyakorlat alakításában részt vevő intézmények, szervezetek stb. felépítésének és működésének bemutatását. Az állam és az egyház(ak) politikai kapcsolatával, a pártállam egyházpolitikájával csak annyiban foglalkozom, amennyiben ezt a római katolikus egyházmegyében történt események megértéséhez szükségesnek tartom. Másrészt a vallásgyakorlat háttérében meghúzódó események jobb megértéséhez célszerűnek tűnt egy történeti keret beillesztése, amely az egyházmegye történetének számos aspektusára világít rá, a teljesség igénye nélkül.

Az állami közigazgatás, valamint az egyházkormányzat egységei a maguk szintjén koherens egészet alkotnak, bizonyos fokú önállóságot élveznek, s ennek megfelelő mozgástérrel rendelkeznek. Ebből kifolyólag az időbeli eltolódásokat, cezúrákat is szemléletesen ki lehet mutatni – ugyanis az országos, megyei, egyházmegyei stb. események hatása nem egyszerre jelentkezik a kisebb területi egységekben, hanem többé-kevésbé eltérő cezúrákkal. Ezeket a törésvonalakat a lokalitás szempontjából sem lehet elhanyagolni. Az eltolódások különösen is differenciált képet feltételeznek egy olyan egyházmegye tekintetében – mint például a győri egyházmegye –, amelynek kiterjedése közigazgatási szempontból több megyét, s így következésképpen több járást is érint. Amint arra a pécsi

¹⁰ BM KOLLÉGIUM, 1953–1956. 15.

egyházmegye ötvenes évek eleji helyzetét vizsgálva Bánkuti Gábor is felhívta a figyelmet, az *„események többszörös hierarchiájában – a társadalmi, mentális és vallási folyamatokban – a meghatározó cezúrák más és más időhatárok között húzódnak”*.¹¹ Az előbb említett szempontokra nézve említendő példa Horváth Gergely Krisztián 2018-ban megjelent műve,¹² amelyben kísérletet tett a kommunista rendszer egyházüldöző stratégiájának és a római katolikus papság reakciójának együttes vizsgálatára a veszprémi egyházmegye vonatkozásában, egy lekipásztor, Dr. Kőgl Lénárd egyházmegyei számvevő, későbbi dabronyi plébános életútjának tükrében. Horváth felhívta a figyelmet az ún. kisemberek mozgásterének figyelembe vételére – legyenek azok laikusok vagy klerikusok – , amely nélkül nem érhető meg a maga teljességében a diktatúra egyházpolitikájának alsóbb szintű alakulása. Nem elég ugyanis a rendszert megvizsgálni, ismerni kell a rendszert alkotó emberek mentalitását, szocializációját, mozgásterét és nem utolsósorban közösségi hálóját. Egyúttal arra is felhívta a figyelmet, hogy a történeti események háttérében meghúzódó egyéni motivációk és cselekedetek nagyban befolyásolták (befolyásolják) az adott cselekmény sikerességét, illetve sikertelenségét. Az egyéni cselekedetek feltérképezése nélkül ugyanis – bármilyen korszak vizsgálatáról és megértéséről legyen szó – nem kaphatunk hiteles képet. Ugyanis *„az egyéni cselekedetek aligha választhatók el – jelen esetben – a katolikus egyház és a kommunista diktatúra uralta társadalom világától”*, és az *„egyént körülölelő uralmi rendszer megismerésén keresztül magát a pártállami diktatúrát láthatjuk működése közben”*.¹³ Hasonló megállapításra jutott Bertalan Péter is a dél-dunántúli régió és Fejér megye kontextusában: *„Szükségszerű tehát annak megismerése, hogy a közigazgatási megyék politikai vezetése, [valamint] a nagyobb és kisebb egyházkormányzati egységek egyházi irányítása hogyan integrálódott az országos egyházpolitikába vagy éppen szállt szembe vele.”*¹⁴ Természetesen az egyházpolitika mögött ott húzódott a kettős cél, egyrészt legyőzni, másrészt pedig megnyerni az ellenfélnek tekintett katolikus egyházat. Ezt a kettősséget már a kortársak is észrevették: *„a nagy papi összejöveteleken tálcákon kínálja minden jóval a papokat az Állam, közben pedig az alsóbb szervek egyházellenes utasításokat kapnak”* – olvasható a győri egyházmegye papjaira vonatkozó egyik hangulatjelentésben.¹⁵ Amint arra Gyarmati György is felhívta a figyelmet, a kommunista rendszer politikai rendőrségén keletkezett aktákból – s talán a korban

¹¹ BÁNKUTI 2012. 221.

¹² HORVÁTH G. 2018.

¹³ Uo. 5–16.

¹⁴ BERTALAN 2018. 12.

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. – M–34260 „Király Lajos” 73–74.

keletkezett hasonló dokumentumok jelentős részéből is – a kutató elé tárul az egyéni sorsok, életutak sokfélesége.¹⁶

Az előbb elmondottak doktori értekezésem szempontjából is relevanciával bírnak, ugyanis a 20. század második felére kiterjedő hitéletet és vallásgyakorlatot a győri egyházmegye vonatkozásában még senki nem vizsgálta. Még az egyes részterületek (esperesi kerületek, városok, községek) esetében sem vállalkoztak az átfogó szisztematikus feldolgozásra, sőt, a helytörténeti munkák is az esetek döntő többségében csupán néhány mondatban érintik a II. világháború utáni plébániai életet – ha egyáltalán érintik –, érthető módon óvatos megközelítéssel. A győri egyházmegye a mai napig nélküli múltjának a történettudomány eszközeivel és módszereivel történő, monografikus szintű feltárását, feldolgozását: a *„19. század második felében meginduló és a 20. század első évtizedeiben virágzó egyházmegyei történetkutatás a II. világháború, valamint az azt követő kommunista rendszer alatt megtorpant, s azóta sem tudott mozgásba lendülni”* – állapították meg az ezredforduló alkalmából megjelentetett, az egyházmegye történetével kapcsolatos források feltárásának és feldolgozásának ösztönzését és elősegítését is hivatott tanulmánykötet előszavában.¹⁷ Az 1930-as években Bedy Vince – a győri egyházmegye történetének „legkiemelkedőbb és legtermékenyebb” kutatója – megindította és jórészt saját maga írta a *Győregyházmegye multjából* címet viselő, ma is alapműnek számító kiadványsorozatot,¹⁸ majd közel hatvan év kényszerű hallgatás után, a rendszerváltást követően történtek csak kezdeményezések a hiány pótlására, s 2005-től a Győri Egyházmegyei Levéltár gondozásában és kiadásában szisztematikusán jelennek meg az egyházmegye történetét érintő forráskiadások, segédletek és tanulmányok, többek között a hiányzó egyházmegyetörténet elősegítésének szándékával.¹⁹ A rendszerváltás után kísérletet tettek a kommunista diktatúra évtizedeinek történeti feldolgozására, ezek azonban a források feltárására, az egyházüldözés nyilvánosság előtti demonstrálására fektettek nagyobb hangsúlyt a szisztematikus feldolgozás helyett. A 2000-es évek elején egy öt tagból álló papi csoport Szabó Gyula mezőörsi plébános koordinálásával megkezdte az egyházmegyre vonatkozó ÁEH dokumentumok feltárását, a jóindulatú kezdeményezés azonban a korszak egyház-, politika- és társadalomtörténetéhez, valamint a korra jellemző sajátos források megfelelő módon való kezeléséhez szükséges szakmai ismeretek hiánya miatt, és a

¹⁶ GYARMATI 2007. 36.

¹⁷ KISS 2000.

¹⁸ Bedy Vince munkásságára: ARATÓ–NEMES–VAJK 2016.

¹⁹ A Győri Egyházmegyei Levéltár és forrásainak vázlatos ismertetése: HORVÁTH 2006. 47–64.

történeti támogatás nélkülözése következtében – egyelőre – megmaradt a forrásfeltárás kezdeti szakaszánál és az eredmények részleges publikálásánál. Holott, célkitűzésük, a múlt megismerése és feltárása, jelen kontextusban a közösségükért áldozatot vállalók – egyházi személyek és civilek – tevékenységére, a kisközösségi mozgalmak elkötelezett tagjainak hűséges és bátor kiállására irányuló figyelemfelkeltés valóban a rendszerváltás után újrainduló egyháztörténet-írás nagy adóssága.²⁰ Az egyházmegye II. világháború utáni történetével kapcsolatban ezidáig csupán néhány tanulmány, illetve forrásközlés látott napvilágot az elmúlt években, Perger Gyula tollából.²¹ Legújabbán Soós Viktor Attila tett kísérletet arra, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak életútját és tevékenységét bemutassa a győri egyházmegye (elsősorban Győr–Sopron és Komárom megye) vonatkozásában, illetve a hivatal tevékenységéről válogatást adjon „vázlatos kitekintéssel” Győr–Sopron megyére, a protestáns egyházak felügyeletét illetően.²² Mindkét tanulmány alapvető fontosságú az egyházmegye 1945 utáni történetének megismeréséhez, ugyanis az egyházi régió helyzete, Győr–Sopron megye egyházpolitikája még nincs feldolgozva az 1945–1990 közötti időszak vonatkozásában, és az ÁEH megyei megbízottainak tevékenysége is további kutatásokat igényel. Ugyanígy – Soós tanulmányát nem számítva – sem Komárom megye egyházpolitikája, sem az egyházügyi előadók tevékenysége nem került feldolgozásra.²³ Bár az egész egyházmegye vallásgyakorlatának vizsgálatát tűztem ki célul, értekezésemben a világi közigazgatási beosztás értelmében elsőbbséget élvező Győr–Sopron megye kap hangsúlyos teret, másodsorban Komárom–Esztergom megye és Vas megye. A Veszprém megyéhez tartozó hét plébániával nem foglalkozom,²⁴ mivel tapasztalatom szerint Győr–Sopron és Veszprém megye egyházügyi megbízottjai is csak a legkritikább esetben figyeltek fel erre a területre. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy dolgozatomban nem térhetek ki az evangélikus és a református felekezet, az izraelita egyház, és az egyházmegyében helyenként kimutatható kisebbségek és szekták történetére.

Doktori disszertációm előzményeként a győri egyházmegyéhez tartozó sopronkövesdi egyházközség és plébánia történetével foglalkoztam, és az 1937 és 1966 között szolgálatot teljesítő plébános, Derdák János életútját vizsgáltam. Ez a magyarázata annak, hogy

²⁰ SZABÓ Gy. 2017. Kutatásuk indítókára és módszerére lásd még: LÉNÁRD–TÍMÁR–SZABÓ–SOÓS 200. 1–11., 179–180.

²¹ HÁBORÚS KÁRJELENTÉSEK, 1945.; MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950.; PERGER 2017. 66–78.

²² SOÓS 2016.; SOÓS 2018.

²³ SOÓS 2016. 293.

²⁴ Gyarmat, Szerecseny, Egyházaskesző, Bakonybél, Bakonypéterd, Lázi és Veszprémvarsány.

értekezésemben (kiegészítésként) megjelenik a települési szintű források használata. Történészként és teológushallgatóként követendőnek tartom a II. világháború végével megszakadt egyháztörténeti és helytörténeti irányvonal folytatását. Vanyó Tihamér, Bedy Vince és sokan mások lefektették az alapokat, az általuk kitaposott ösvény – a kor sajátosságainak figyelembe vételével – ma is járható.

1.1.2. Vizsgálható-e a hitélet és a vallásgyakorlat?

Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy nem részleteiben, hanem folyamatokban vizsgálom a vallásgyakorlatot, figyelembe véve a közigazgatási egységek és az egyes társadalmi szintek egymásba fonódását, kölcsönhatását. Ezért viszonylag sok példával igyekeztem illusztrálni dolgozatomat, hogy jobban rávilágítsak a tipikus és kevésbé tipikus, bizonyos esetekben atipikus jelenségekre, magatartásformákra. Másrészt meggyőződésem, hogy a forrásbázis sajátosságai és a korszak terminológiája indokoltá teszik a szemléletes példák kiemelését és gyakori idézését. Nem az egyes plébániák vallásgyakorlatának feldolgozása a célom, hanem az összefüggések és különbségek feltárása a közigazgatási egységek között, állami és egyházi részről egyaránt. Amint látni fogjuk, a győri egyházmegye nemcsak a vallási tradíciók eltérő intenzitása miatt, hanem közigazgatásilag és népességét tekintve is erősen heterogén volt az általam vizsgált korszakban, és bizonyos esetekben ma is annak nevezhető. Egyrészt négy politikai megyét érint (Győr–Sopron, Komárom–Esztergom, Vas és Veszprém megyét), másrészt a lakosság nemzetiségi megoszlása is színes képet mutat, hiszen magyarok, németek és horvátok is éltek, élnek az egyházmegye területén. Nyilvánvaló, hogy egy horvát hagyományokkal rendelkező, alapvetően mezőgazdasági jellegű község vallási szokásai különböznek egy magyarok lakta, ipari tevékenységet folytató város népességének vallásgyakorlatától. Ezen felül a német lakosság kitelepítése és az új telepések betelepítése is hatással volt a vallásgyakorlatra.²⁵

Külön fejezetben mutatom be az egyház nyilvános működése szempontjából meghatározó pártállami és állambiztonsági szervek felépítését és működését, valamint az egyházmegye hierarchikus tagozódását,²⁶ a korszakban történt területi változásokat, a plébániák számának gyarapodását. A rövid egyházpolitikai vázlat mellett érdemesnek tartottam megnézni a papi diszpozíciókat: milyen gyakran került sor áthelyezésekre, melyek

²⁵ HANZMANN 2000. 205–229.; GONDA 2014. 103., 106.; FRAUHAMMER 1999. 8–9.

²⁶ Az egyházkormányzat tagolódásának legújabb, egy konkrét egyházmegye XX. századi periódusára vonatkozó bemutatása: TÓTH K. 2015.; LÉNÁR 2017.

voltak ezek jellemző okai és indokai, mennyi volt a papság átlagos életkora, hány lelkipásztor gondozta a híveket, összehasonlítva az előző évtizedekkel. Ezeket azért tartom fontosnak, mert a lelkipásztor személyisége nagy befolyással van a hívek vallásgyakorlatára is, így az egyházközség vezetésében bekövetkezett változás nem egyszer a vallásosság kifejeződésének megváltozását hozta magával, természetesen nem egyik napról a másikra. Mivel tehát a vallásgyakorlat az éppen ott pasztoráló egyházi személy habitusával, műveltségével, életkorával és hozzáállásával is összefüggésben áll, igyekeztem kimutatni azokat a jellemző stratégiákat, amelyeket az egyházmegyei papjai a hitélet előmozdítására – több-kevesebb sikerrel – alkalmaztak. (Országos viszonylatban már történt néhány kezdeményezés a papság mozgásterének bemutatására.)²⁷ Emellett röviden azt is felvázolom, hol állt a vizsgált térség az országos statisztikában.

A vallásgyakorlatot tekintve több irányú megközelítés szükséges, mert a hitélet megnyilvánulásai is komplex rendszert alkotnak. A szertartások látogatása, a hitéleti mutatók, a hitoktatási statisztikák egyaránt részét képezik, nem beszélve a népi vallásosság megnyilvánulásairól. Másrészt a háttérben meghúzódó folyamatok, az emberek személyisége és magatartása alapjaiban határozza meg a vallásgyakorlatot. Az egyén személyisége, neveltetése, szocializációja, az otthonról hozott minta, a közösség szokásai és elvárásai, a felsőbb helyről érkező utasítások egyenként és összességében is alakítják a kézzel fogható, kívülről is látható vallásos-egyházias, vagy éppenséggel vallás-, illetve egyházellenes megnyilvánulásokat. Feltevésem alapján igaz ez a hittan-beíratásra, a hitoktatásra, a különböző szertartások látogatására, az egyházi személyek, a hívők, köztük a pedagógusok, párttagok és pártfunkcionáriusok hozzáállására, és nem utolsósorban a polgári szertartásokra (névadó ünnepség, állami házasságkötés, polgári temetés), valamint a népi jámborság gyakorlati kifejeződéseire. Nem vizsgálhatom az egyénileg megélt, személyes jámborságot és vallásosságot, és az egyéni ájtatossági gyakorlatokat, például a magánimádságokat, a kegyhelyeken és templomokban népszerű fogadalmi táblák és köszönetnyilvánításokat.²⁸ Bár a gyónások és az áldozások gyakorisága jól tükrözi egy közösség vallásgyakorlatát, a rendelkezésre álló forrásbázis nem teszi lehetővé a szisztematikus vizsgálatot. Egy-egy település esetén rendelkezünk több évet átfogó adatsorral, egy egyházmegye vonatkozásában azonban ezt nem lehet határozottan állítani. Első látásra szokatlanul tűnhet a vallásgyakorlatot az Állami Egyházügyi Hivatal, az

²⁷ SZÁNTÓ 1990. 57–75.; SZECSKÓ 1996.; DIERA 2010.; DIERA 2014.; MEZEY 2010.; HORVÁTH G. 2018., különösen a 170–173. oldalakon.

²⁸ Vö.: FRAUHAMMER 1999. 13–37.

állambiztonsági szervezetek, a párt- és az államapparátus nyilvántartásai alapján vizsgálni. Éppen ezért, mivel az egyház ellehetetlenítésére és a vallásgyakorlat visszaszorítására törekedtek, egységes szempontok alapján kidolgozott, sokszor igencsak részletes feljegyzéseket, kimutatásokat készítettek: elsősorban a hittan-beíratásokkal, valamint a búcsújárásokon, a körmeneteken és a fontosabb egyházi szertartásokon való részvétellel kapcsolatban. A források egy része azonban becsléseken alapul, másrészt pont az ideológiavezérelt megközelítés miatt kell ezeket megfontoltan kezelni. Rajtuk kívül – kontrollforrásként – rendelkezésre állnak az Egyházmegyei Hatóság által elrendelt összeírások és bizonyos esetekben a lelkészkedő papság hitéleti feljegyzései.

Értekezésemben tehát kísérletet teszek arra, hogy bemutassam a kényszerhelyzetbe került római katolikus papság (és bizonyos esetekben a világi hívek) mozgásterét és stratégiáit az 1950-es és '60-as évek győri egyházmegyéjében, különösképpen a vallásgyakorlat vizsgálatának viszonyrendszerében. Mik voltak a papi működés lehetőségei és határai? Melyek voltak azok a magatartásformák, amellyekkel a papság a diktatúra által beszabályozott (sok esetben túlszabályozott) élettérben mozogni tudott, hogy elősegítse az egyház javát, a hívek érdekét, valamint saját boldogulását? Hogy viszonyultak a megváltozott politikai berendezkedéshez a vallásuk előírásaihoz ragaszkodó, papjukat tiszteletben tartó világi emberek? A felülről irányított diktatórikus rendszer alsóbb fokú résztvevői (a megyei, a járási és a városi, illetve községi alkalmazottai) mennyiben érvényesítették a párt hivatalos ideológiáját, illetve a felettes hatóságok érdekeit? Saját hatáskörükben kerestek-e olyan, esetenként kellően nem szabályozott lehetőségeket, amelyeket összeegyeztethetőnek tartottak vallásos hitükkel, illetve meggyőződésükkel? Egy néhány száz főből álló kis közösség ugyanis egyáltalán nem biztos, hogy a központban elképzelt és megtervezett módon élte mindennapjait, a hivatalos ideológia ismeretében – vagy éppen hiányos ismeretében, esetenként pedig nem ismeretében –, és mégis elsősorban saját közösségi struktúrájában. Mivel a közelmúlt történetéről van szó, bizonyos fokú óvatossággal kell megközelíteni a témát, „mert a közösségnek nem az egyes tévedő vagy sikeres egyének az igazán fontosak, hanem az irányok, a vonalak, a név csak akkor, ha nélküle nem lehetne biztonságosan elhelyezni a mondottakat”.²⁹ Mindezeket figyelembe véve érthető meg igazán, miért helyezek nagyobb hangsúlyt a társadalmi-történelmi folyamatok vizsgálatára és az összefüggések feltárására.

²⁹ LÉNÁRD 1998. 209–210.

1.2. Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik támogatásukkal, tanácsaikkal, kritikai észrevételeikkel vagy más módon hozzájárultak disszertációm létrejöttéhez. Külön köszönöm témavezetőim, Bánkuti Gábor és Gözsy Zoltán segítségét, hogy szakmai tanácsokkal, hasznos észrevételekkel mindenkor segítették munkámat. Köszönöm Dr. Veres András győri megyéspüspöknek, Lukácsi Zoltán és Reisner Ferenc szemináriumi rektornak, Martos Levente Balázs és Kálmán Imre prefektusnak, valamint Juhos Imre és Bognár István spirituálisnak, hogy disszertációm befejezéséhez lehetőséget biztosítottak. Köszönöm a levéltárosoknak a kutatáshoz és feltáráshoz nyújtott szakmai segítségét. A Győri Egyházmegyei Levéltár részéről Vajk Ádámnak, Nemes Gábornak, Arató Györgynek és Oláh Róbertnek, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron megye Győri Levéltárában és Mosonmagyaróvári Fióklevéltárában Áldozó István, Hegedűs Zoltán, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron megye Soproni Levéltárában Dominkovits Péter, Dominkovitsné Szakács Anita, Turbuly Éva, Németh Ildikó, Polán Miklósné, Varga Szilvia, Kiss Jánosné és Csekő Ernő, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltárában Pál Ferenc, Koltay Gáborné és Kovács Eszter, a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom–Esztergom megye Esztergomi Levéltárában Fehérné Hajdú Mónika és Horváth Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában elsősorban Berényiné Kovács Gyöngyi és Sölch Miklós, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában Gyarmati György, Orgoványi István és Pócz Erzsébet segítségét. A könyvtárosok közül a PTE BTK Társadalomtudományi Szakkönyvtár vezetőjétől, Horváth Klárától, a Győri Hittudományi Főiskola (Brenner János Hittudományi Főiskola) könyvtárában Molnár Krisztiántól, továbbá a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr) és a Széchenyi István Városi Könyvtár (Sopron) munkatársaitól kaptam a legtöbb segítséget. Köszönettel tartozom Hetény János (1930–2013), Horváth Dori Imre (1919–2016), Hrotkó Géza (1933–2017), Pados József (sz. 1930) és Rédly Elemér (sz. 1934) győri egyházmegyes papoknak, hogy személyes tapasztalataikat és meglátásaikat megosztották velem. Végül, de nem utolsósorban megköszönöm családom türelmét és támogatását, barátaim és ismerőseim bátorítását, valamint mindazoknak a segítségét, akik nélkül jelen formában nem készülhetett volna el doktori értekezésem.

1.3. Kutatási módszertan

1.3.1. A kutatás relevanciája és interdiszciplinaritása

Az egyháztörténet-írásra vonatkozóan, különösen az egyházkormányzati egységek történeti elemzésénél ma sem lehet nélkülözni Vanyó Aladár Tihamér bencés szerzetes módszertani munkáit, természetesen a kor sajátosságainak figyelembevételével. Vanyó a francia egyháztörténet-írás eredményeiből kiindulva már az 1930-as évek végén, és az 1940-es évek elején javaslatot tett a plébániatörténet-írás³⁰ és az egyházmegye-történetírás kritériumaira,³¹ módszereire, és koncepciózus terveket is megfogalmazott. Alapelve: az adott történelmi-társadalmi térbe, kapcsolatrendszerekbe ágyazottan kell bemutatni az egyes egyházi közigazgatási egységek (a plébániák és az egyházmegyék) történetét.³² A módszertani útmutatás mellett foglalkozott az egyháztörténész látókörével („szemhatárával”),³³ és az interdiszciplináris megközelítésre is felhívta a figyelmet: *„Korunk egyháztörténetírása is követi a történettudomány egyéb ágainak mai szemléletmódját, és különös figyelemben részesíti a vallásos élet közösségi, népi vonatkozásait, a társadalmi, néprajzi, lélek- és élettani szempontokat”*.³⁴ A Szekfű Gyula kezdeményezésére és vezetésével 1934-ben megalakított Magyar Katolikus Történetírók munkaközösségének egyik célkitűzése volt az *„elhanyagolt katolikus egyháztörténeti kutatás föllendítése és a történettudomány mai színvonalára emelése, egyháztörténetíráson nemcsak a szervezeti kérdéseket értve, hanem mindazt, ami a magyar vallásos élet történetére és a katolikus Egyház szerepére vonatkozik”*.³⁵ A Vanyó Tihamér által megfogalmazott irányelveket a 20. század egyháztörténetének kutatásakor is hasznosítani lehet. A korszak társadalmi, politikai és ideológiai sajátosságai, az egyházi hierarchia és a világi hivatali apparátus tagjainak kapcsolatrendszere, az egyházpolitikai döntések háttérében meghúzódó ok-okozati összefüggések, kölcsönhatások és válaszreakciók ugyanis – mint a későbbiekben látni fogjuk – nagyban befolyásolták a vallásgyakorlatot is.

³⁰ VANYÓ 1941.

³¹ VANYÓ 1937.

³² BALOGH 2007. 59.

³³ VANYÓ 1942–1943. 675–719.

³⁴ VANYÓ 1941. 3.

³⁵ A munkaközösség szerkesztésében megjelent Regnum egyháztörténeti évkönyv 1936 és 1946 között mindössze hat, többségében összevont kötetet ért meg, az utolsó 1944–1946. évi kötet 1947-ben jelent meg. A II. világháború után a Szent István kiadót és könyvesboltot államosították, és a még el nem adott köteteket megsemmisítették. CSAPODI 1994. 8–9., 16.

A II. világháború utáni politikai berendezkedés „kényszerű hallgatásra” ítélte az egyháztörténet művelőit, és az 1960-as évektől újraindult egyháztörténet-írás szellemi termékei jellemzően a kommunista párt egyházpolitikáját voltak hivatottak igazolni.³⁶ A pártirányítás, a tudományok „államosítása” többek között a történettudomány módszertani eszköztárának egysíkúvá válását eredményezte, a II. világháború előtti külföldi, elsősorban német és francia tanulmányok megszakadtak, és újjáélesztésük a 20. század végéig várattott magára. Másrészt a történeti segédtudományok jó részének elfogadhatatlanná és klerikálissá nyilvánítása is megnehezítette azt, hogy az ún. általános történet és a helytörténet között dialógus alakuljon ki.³⁷ Csak az 1980-as évek első felében nyílt arra lehetőség, hogy szisztematikusan folytassák a harminc évvel azelőtt megszakadt egyháztörténeti munka fonalát. Az elsők között Vanyó Tihamér,³⁸ a História folyóirat 1983/5–6. tematikus száma, majd az Új Ember katolikus hetilap szerkesztősége szorgalmazta az egyháztörténeti kutatásokat. Ez utóbbiaknak is köszönhető, hogy 1985. február 12–14-én egyháztörténeti konferenciát rendeztek Esztergomban.³⁹ Vanyó 1986-ban a Századokban megjelent írásában összegezte az egyháztörténet-írás eredményeit, összehasonlította azt a nemzetközi szakirodalom teljesítményeivel, felhívta a figyelmet a lehetőségekre, és programot adott a katolikus egyháztörténelem művelésére.⁴⁰ Egyúttal azt is kifejezésre juttatta, hogy komoly szándéka volt módszertani műveinek az 1945 óta eltelt időszak eredményeivel való kiegészítése.⁴¹ A plébániatörténet-írás elősegítésére megalakult Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) keretében 1989-ben Adriányi Gábor vázolta fel a modern egyháztörténet-írás követelményeit,⁴² Dóka Klára ismertette a plébánián található iratokat,⁴³ és a legfontosabb forrástípusok hasznosíthatóságának számbavétele is megtörtént. Ennek ellenére meglehetősen ritkán került sor a megújult módszertan alkalmazására – állapította meg Varga Szabolcs 2006-ban.⁴⁴ Egy évvel később Balogh Margit felhívta a figyelmet az egyháztörténeti kutatás lehetőségeire, problémáira és eredményeire,⁴⁵ majd

³⁶ ADRIÁNYI 1988. 5.

³⁷ Ö. KOVÁCS 2015. 13.

³⁸ Vanyó 1969-ben és 1972-ben a püspöki karhoz, majd 1976-ban Lékai László prímáshoz fordult „egyháztörténeti bizottság” és „egyházmegyei történeti munkaközösségek” megalakítása érdekében. A püspöki kar 1980. december 10-én és 1981. március 30-án érdemben foglalkozott a kérdéssel. Részleteit lásd: VANYÓ 1986. 693–695.; MOLNÁR A. 1994. 37–50.

³⁹ BALOGH 2012b. 9–27.

⁴⁰ MOLNÁR A. 1994. 41.

⁴¹ VANYÓ 1986. 695.

⁴² ADRIÁNYI 1989. 325–335. A METEM megalakulásának történetéről, célkitűzéseiről és kezdeti tevékenységéről: SOMORJAI-UZSOKI 1989. 279–324.

⁴³ DÓKA 1990. 217–222.

⁴⁴ VARGA SZ. 2006. 136.

⁴⁵ BALOGH 2007. Különösen: 56–62.

észrevételeit további szempontokkal gazdagítva 2012-ben is megismételte: „Az is mondhatnánk némi önkritikával, hogy az egyháztörténet-írás fehér foltja a 19–20. század, azon belül is elsősorban a 20. század egyháztörténete. Az utóbbi évtized munkáival a folt fehérsége persze határozottan szürkül, de teendő még bőven maradt.”⁴⁶ (A kommunista államberendezkedés és az egyházak kapcsolatának feldolgozására külföldön és hazánkban is születtek kezdeményezések.)⁴⁷ Kevésbé, vagy egyáltalán nem kutatott területek például az egy-egy közösség vagy személy – lelkipásztor és világi hívő – hétköznapijainak, mindennapi vallásgyakorlásának, munkavégzésének, életkörülményeinek mikéntje, és ezzel párhuzamosan az egyes plébániák, egyházközségek és gyülekezetek, és az ezeket egységbe foglaló egyházmegyék 20. századi történetének feltárása is elhanyagolt terület.⁴⁸ Az alsópapság mozgásterének, műveltségének, a plébániai életben betöltött szerepének bemutatására jó példa Fazekas Istvánnak a győri egyházmegye 1641 és 1714 közötti időszakra vonatkozó tanulmánya.⁴⁹ Ugyanakkor a városokban és a falvakban működő vallásos társulatokról, a közösségek vallási életéről is nagyon keveset tudunk.⁵⁰

Az egyházmegyétörténet-írás további – az elmúlt évtizedekben különösen elhanyagolt – szempontjaira Gőzsy Zoltán és Varga Szabolcs hívta fel a figyelmet. Megállapításuk a 16–18. századra vonatkozik, azonban a 20. századi egyháztörténet művelőinek is hasznos iránymutatást ad. Az alap kutatások, az iskolák és módszerek hiánya, a több évtizedes tudományos közéletből való kimaradás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy hiányoznak az egyes egyházmegyék történeti szintézisei, noha a rendszerváltozás utáni látványos eredmények sokat hoztattak a hiány pótlásához. Mivel a Trienti Zsinat (1545–1563) a püspökökben látta a megújulás zálogát, minden egyházmegye-történet megkerülhetetlen része az egyes ordináriusok tevékenysége. Rajtuk kívül megkülönböztetett figyelmet kell szentelni az egyházi szereplők vizsgálatára: a káptalan és a kanonokok jelentőségére, a hierarchikusan szerveződő világi papságra, a püspöki szeminárium értékközvetítő szerepére, a szerzetesrendekre, és nem mellékesen a hívekre. Az eseményeket alakító személyek, testületek és intézmények feltérképezése, megnevezése és ismertetése nem csupán amiatt fontos, mert kitágulhat az analízis szempontrendszer, hanem azért is,

⁴⁶ BALOGH 2012b. 17.

⁴⁷ A szovjet ateizmus történetét legújabban feldolgozta: SMOLKIN 2018.; A kelet-német egyház és a kommunista berendezkedés bukásának kontextusát vizsgálta: BURGESS 1997.; A kommunizmus egészére fókuszált a lengyel katolikus egyház vonatkozásában: MAZGAJ, 2010. Magyar viszonylatban említésre méltó a Csapdában című tanulmánykötet: BÁNKUTI–GYARMATI 2010.

⁴⁸ BALOGH 2012b. 18., 24.

⁴⁹ FAZEKAS I. 1993.

⁵⁰ HORVÁTH J. 2000. 223.

mert az egyes szereplők révén jelentősen bővíthet és változhat a feltárandó forrásbázis.⁵¹ Az egyházmegyéknek, a püspököknek, az espereseknek és a plébánosoknak nem elhanyagolható szerepük volt az állam által megszabott normarendszer közvetítésében. Részben feladatuk volt a normaközvetítés, részben pedig multiplikátorként maguk határozták meg a normákat.⁵² Mindazonáltal egy egyházmegye vallásgyakorlatát egységes narratívába foglalni komoly problémát jelent, ha el akarjuk kerülni, *„hogya a szöveg végül a köz- és helytörténet fennmaradt adatainak random módon összeállított szövegkönyvévé váljon”*.⁵³ Másrészt hiteles képet adni egy püspök személyiségéről önmagában véve is összetett vállalkozás.⁵⁴

A rendszerváltás óta ismét fellendült egyháztörténeti kutatások ismeretében a mai kutató számára már nyilvánvalóvá vált: nem mindegy, ki miként, milyen szemszögből interpretálja az elmúlt évtizedek történéseit, hiszen ugyanazt az eseményt általában másként értékeli az, aki művelte, az, aki elszenvedte, és az, aki nem volt részese annak, és külső szemlélőként, utólag tesz kísérletet a történések rekonstruálására. Így született meg a rendszerváltás után a kommunista egyházüldözésről szóló munkák széles skálája, *„amit a sebzettség és az érintettség, az aktuális politikai támadás vagy az apologetika szándéka, a mozaikkockák összerakása, mérlegelése egyaránt meghatároz, de még olyan gyakorlati tényezők is, hogy melyik forráscsoport érhető el interneten vagy a fővárosban, illetve melyik kelti fel jobban az olvasóközönség érdeklődését”* – értékelte az egyháztörténet-írás rendszerváltás utáni helyzetét Kálmán Peregrin.⁵⁵ Bár egy időben előszeretettel hangoztatták, hogy a tudományos munkának előítélettől mentesnek kell lennie, ezt azonban a gyakorlatban képtelenség megvalósítani, ugyanis a történész is ember, és mint ember, nem tud teljes mértékben elvonatkoztatni saját értékrendjétől és korának gondolkodásától. Egészen másként látja ugyanis a vallás és az egyházak szerepét, és másként ítéli meg az ezzel kapcsolatos jelenségeket, problémákat egy konzervatív és egy liberálisan gondolkodó, egy marxista ateista és egy hívő keresztény – írja László T. László.⁵⁶ *„Semmiféle történelmi értékelés nem gondolható el, és nem választható el, az értékelő személyiségétől, és a hozzákapcsolódó problémavilágtól.”* – fogalmazta meg ma is aktuális irányelvet Lénárd Ödön, és felhívta a figyelmet arra, hogy nemcsak a forrásoknak vannak hiányosságai, hanem

⁵¹ GÖZSY-VARGA 2015. 65–66., 69., 75–76.

⁵² GÖZSY 2013. 55–56.

⁵³ GÖZSY-VARGA 2015. 68.

⁵⁴ TÓTH K. 2015. 12. Lábjegyzetben.

⁵⁵ KÁLMÁN 2010. 13.

⁵⁶ LÁSZLÓ 2005. I.

a történetírónak is, és ennek tudatában kell lenni.⁵⁷ A rendelkezésre álló forrásokat vizsgálva nem szabad szemrehányást tenni a fölött, hogy a különböző helyzetű, más-más kultúrával rendelkező személyek és csoportok (az eltérő szociális és vagyoni helyzet, nemzetiségi, felekezeti hovatartozás, iskolázottság, személyes élmények, családi hagyományok stb. következtében) eltérő módon látnak és értékelnek azonos eseményeket, szituációkat, folyamatokat és rendszereket.⁵⁸

Gergely Jenő – igaz, az 1919 és 1945 közötti időszakra vonatkoztatva – 1999-ben a forrásokon alapuló egyházmegye-történetek „fájó hiányát” emelte ki,⁵⁹ Gárdonyi Máté pedig ennél is tovább ment, és az átfogó jellegű egyházmegye-történetek mellett szorgalmazta az egyes részterületek alaposabb vizsgálatát. Gárdonyi úgy ítélte meg az egyháztörténet-írás mai helyzetét, hogy bár a rendszerváltás utáni másfél évtizedben „nem kevés elemzés látott napvilágot a korszak egyháztörténetéről, ezek általában elnagyoltra sikerültek”, s ezért „továbbra is a legfontosabb feladat a diktatúra egyházpolitikájának árnyaltabb elemzése úgy országos szinten, mint egy-egy régió vonatkozásában”.⁶⁰ A regionális szemlélet szükségességét Gyáni Gábor is indokoltnak tartotta: „Ha az egyháztörténet-írás és a társadalomtörténet kapcsolódási pontjaira helyezük a hangsúlyt, akkor nemcsak a makro-, hanem a régió- és mikrotörténet relevanciáját is ki kell emelni. A hétköznapi »mikroszkopikus« megvilágítása egy adott tér keretében ma még szinte ismeretlen a modern egyháztörténet-írásban.”⁶¹ A regionális történelem összefüggéseit azért sem szabad szem elől téveszteni, mert a regionális, illetve helyi közösségek, az egyházzal szoros összefüggésben álló tényezők együtteséből alakult ki az úgynevezett „látható egyház” („sichtbare Kirche”).⁶² Ezzel egyetértésben azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a világi közigazgatás tekintetében az egyes megyék egyházpolitikájának története sok szállal kapcsolódik egymáshoz, ugyanakkor az egyházpolitika az országos politikával is összefügg.⁶³ Így tehát nem csupán az egyháztörténet, hanem a régiótörténet-helytörténet is szerepet kell, hogy kapjon értekezésemben. Mindazonáltal szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a közigazgatási és az egyházszerkezeti egységek alapján történő vizsgálat helyett adott esetben célszerűbb volna a történetileg kialakult régiókat alapul venni,

⁵⁷ LÉNÁRD 2008. 138.

⁵⁸ VONYÓ 2012. 7.

⁵⁹ GERGELY 1999. 350.

⁶⁰ GÁRDONYI 2006. 164., 167.

⁶¹ Idézi: SPANNENBERGER 2006. 175.

⁶² KUHLEMANN 2006. 214–215.

⁶³ BERTALAN 2018. 11.

amelyekben egyértelmű földrajzi, történelmi és kulturális kapcsolódások mutathatók ki.⁶⁴ Ez azonban olyan – akár országhatáron átnyúló – területek bevonását is indokoltta tenné, amelyek egyházkormányzati szempontból a vizsgált korszakban már nem tartoztak a győri egyházmegyéhez. Az 1921. évi XII. tc. értelmében ugyanis az egyházmegyéből 99 plébániát Ausztriához csatoltak, így az 1920-as években csak 144 plébánia és 61 lelkészség tartozott a győri püspök fennhatósága alá.⁶⁵

A közelmúlt egyháztörténetére fókuszáló, a történettudomány mai kihívásainak megfelelő regionális egyháztörténeti feldolgozásra az elmúlt tíz-tizenöt évben már születtek kezdeményezések, elsősorban a Pécsi Egyháztörténeti Intézet, majd Pécsi Egyháztörténeti Műhely nevet viselő munkaközösség⁶⁶ és a Veszprémi Érsekség Egyháztörténeti Bizottsága keretében.⁶⁷ Ezen túlmenően Fazekas Csaba Borsod–Abaúj–Zemplén megyét,⁶⁸ Bertalan Péter Somogy, Tolna, Baranya és részben Fehér megyét,⁶⁹ Horváth Gergely Krisztián Veszprém megyét,⁷⁰ Mezey András Csongrád megyét,⁷¹ Zábori László Pest megyét vizsgálta.⁷² Tóth Krisztina a szombathelyi egyházmegye Grösz József egyházkormányzása alatti történetét dolgozta fel (1936–1944),⁷³ Lénár Andor pedig a váci egyházmegye történetét vizsgálta Hanauer Árpád István püspöksége idején (1919–1942).⁷⁴ Mindketten egy konkrét egyházkormányzati egység vizsgálatára tettek kísérletet, úgy, hogy az egyházmegye belső kronológiáját vették alapul. A regionális szintű történeti feldolgozás szükségességét felismerve, Soós Viktor Attila éppen a győri egyházmegye (azon belül is főként Győr–Sopron, kisebb részben Komárom megye) vonatkozásában publikált néhány hiánypótló tanulmányt, elsősorban az ÁEH szervezeti felépítését vizsgálva.⁷⁵ A szerzők – Tóth Krisztina és Lénár Andor kivételével – a Kádár-kor egyházpolitikájának kutatására helyeztek elsődleges hangsúlyt. Korai kezdeményezésnek tekinthető Szecskó Károly 1996-ban megjelent, számos példát tartalmazó válogatása a Heves megyei katolikus papság és a

⁶⁴ Vö.: HARTMANN 2016. 14.

⁶⁵ BENKÉNÉ JENŐFFY 2013. 68.; DÓKA 2000. 15.

⁶⁶ BÁNKUTI–VARGA–VÉRTESI 2012.; BÁNKUTI–NAGY 2018.

⁶⁷ KARLINSZKY–VARGA 2017.

⁶⁸ FAZEKAS Cs. 2002.

⁶⁹ BERTALAN 2018.

⁷⁰ HORVÁTH G. 2018.

⁷¹ MEZEY 2010.

⁷² ZÁBORI 2014.

⁷³ TÓTH K. 2015.

⁷⁴ LÉNÁR 2017.

⁷⁵ SOÓS 2016.; SOÓS 2018.

szerzetesek 1956 és 1961 közötti egyházi tevékenységével, a párt és a kormány egyházpolitikája elleni küzdelmével kapcsolatban.⁷⁶

A diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszaka és a Rákosi-korszak egyházpolitikájának helyi lecsapódása még kevésbé kutatott terület, azonban az elmúlt néhány évben ezen a téren is születtek kezdeményezések. Az 1945 és 1950 közötti időszakra vonatkozóan Bánkuti Gábor a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez adott hasznos szempontokat a pécsi egyházmegye példáján,⁷⁷ Jobst Ágnes pedig (az egyébként győri egyházmegyes) Csepreg (egyház)politikai helyzetét vizsgálta ugyanebben az időszakban.⁷⁸ Bánkuti egyúttal az „új szakasz” egyházpolitikájának elhanyagolt szempontjaira is felhívta a figyelmet.⁷⁹ A korabeli hangulat-jelentésekből és egyházügyi jelentésekből Szántó Konrád közölt több megyére kiterjedő szemelvényeket,⁸⁰ Szabó Csaba Budapest,⁸¹ Mikó Zsuzsanna Heves megye 1950-es évekbeli egyháztörténetének feltárásához járult hozzá.⁸²

1.3.2. A társadalomtörténeti megközelítés

A társadalomtörténeti megközelítés szükségességére az elmúlt években már több történész is felhívta a figyelmet. Az intézmény- és politikatörténet központú történetírás mellett több hozadéka van annak az eljárásnak, amely a politikai hatalmat/uralmat és a társadalmat nem pusztán ellentétként és nem is egy rangsor elemeként fogja fel: *„Ebben a megközelítésben fontosabbak lesznek azok a formák és gyakorlatok, amelyekben a cselekvők – a társadalom tagjai – tudomásul veszik saját valóságukat, azt, ahol és ahogyan viselkedniük kell.”*⁸³ Ez a megállapítás a II. világháború utáni társadalmi-politikai berendezkedésre is érvényes. Az MKP roppant veszélyesnek tartotta a katolikus egyházat társadalmi beágyazottsága miatt, és abból az okból is, mert társadalmi szervezetei, hierarchikus felépítése nyomán olyan aktív és rendszeres tevékenység kifejtésére volt lehetősége, amely mellett a forradalmi változásokat erőteljesen propagáló kommunisták nem számíthattak teljes győzelemre.⁸⁴ A vallási közösség eszmevilága ugyanis nagymértékben meghatározza, meghatározta a

⁷⁶ SZECSKÓ 1996.

⁷⁷ BÁNKUTI 2019.

⁷⁸ JOBST 2019.

⁷⁹ BÁNKUTI 2010b.

⁸⁰ SZÁNTÓ 1990. 57–93.

⁸¹ SZABÓ Cs. 2000.

⁸² MIKÓ 2017b.

⁸³ Ö. KOVÁCS 2015. 9.

⁸⁴ BANDI 2015b. 199.

társadalmi élet egyik legbelső lényegét alkotó közerkölcsiséget. A kereszténység tehát – a kultúra és a társadalom vallási beágyazottságából kifolyólag – Kecskés Pál erkölcszociológus szerint „általában kultúránknak, a társadalmi élet alakulásának is döntő jelentőségű tényezője”.⁸⁵

Éppen ezért az egyháztörténet kutatásánál okvetlenül szükséges alkalmazni a társadalomtörténeti megközelítést is, bár utóbbira a rendszerváltás után új lendületet kapott egyháztörténet-írás kapcsán megjelent művek között aránylag kevés példát találunk. Pedig épp a társadalomtörténet segítségével értelmezhető számos olyan aspektus, amely az egyéni habitus, a mindennapi megélés rekonstruálásával „nem ítélni, »igazságot osztani« kíván, hanem megérteni segíti a kort, a benne csetlő-botló kortárssal egyetemben”.⁸⁶ Amint arra az iménti idézet is felhívja a figyelmet, az XX. századi egyháztörténet társadalomtörténeti nézőpontjának Gyarmati György különös figyelmet szentelt. Az egyház társadalmi beágyazottsága ugyanis már eleve felveti a társadalomtörténet relevanciáját. A rendszerváltás után újraindult egyháztörténet-írás ez ideig kevés figyelmet fordított egy eddig nem említett hitéleti-szociológiai „köztes halmazra”, a szélárnyékban szolgáló „hallgató egyházra”, és a vele szolidaritást vállaló hívek széles sokaságára. Ahogy a „hitvallásos élet tántoríthatatlan elkötelezettjeire, s az ennek következményeit viselőkre, mint ahogy az eszközszerepet vállaló, de azt nagyon sokféle módon teljesítő stigmatizáltakra”,⁸⁷ úgy a csendben munkálkodó, a szembeszegülés és együttműködés közötti „úton” sokszor a túlélésért küzdő széles rétegre is érvényes a minden egyes egyedi és egyéni életútról komponálható „sors-szimfóniák” lehetősége, legyen szó akár „klerikusokról vagy az egyházakhoz kötődő laikusokról, társadalomtörténeti nézőpontból tárulhatna fel a megtört, kényszerpályára siklatott egyéni sorsok döbbenetes sokfélesége”.⁸⁸ Rákosi Mátyás szemében a Boldogasszony-év zarándoklatainak, vagy a húsvéti körmenetek résztvevői is „a klerikális reakció uszályába került” potenciális ellenségnek számítottak. A Rákosi-korszakban a fasiszták, nyilasok, horthysták, „kulákok”, volt uralkodó osztályok stb. mellett a 23.000 főre becsült „klerikális reakció” és közel ötmillió „holdudvara” egyaránt az ellenség kategóriába tartozott!⁸⁹ Fejérdy András hívta fel a figyelmet arra, hogy a rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján csaknem kizárólag egyházi személyek, papok és szerzetesek szerepelnek az egyházüldözések áldozatainak listáján, és szinte teljességgel hiányoznak

⁸⁵ KECSKÉS 1944. 5.

⁸⁶ GYARMATI 2007. 36.

⁸⁷ Uo. 33–36.

⁸⁸ Uo. 33–36.

⁸⁹ GYARMATI 2003. 414–415., 423–424.

azok a kritériumok, amelyek alapján a világi hívők esetében megállapítható a tágabb értelemben vett keresztény vértanúság ténye.⁹⁰ Az elmúlt évtizedekben feldolgozott egyházi életutak vonatkozásában is kettősség figyelhető meg: amíg az egyházhű magatartást tanúsító, és ennek következtében meghurcolt, bebörtönzött és kivégzett klerikusok és világiak, másrészt a rendszerben különböző mértékben eszközszerepet vállaló egyének (például a békepapok és egyes ügynökök) életpályájával többet foglalkoztak, addig a háttérben meghúzódó, és a nehézségek ellenére csendben, alázatosan tevékenykedő lelkipásztorokról (és világiakról) alig találunk történeti feldolgozást. Pedig a számadatok tükrében ők képviselték a nagy többséget, és ezáltal az egyház működéséhez (továbbéléséhez) is nagyban hozzájárultak,⁹¹ a „csendes hitvallást” megkísérelve, a templomok falai között végzett istentisztelet és a családon belüli hitátadás bátor és konzekvens megvalósításával.⁹² A leghatékonyabb ember-ember közti kommunikáció (a hit- és ismeretátadást is beleértve) a kisközösségekben tudott igazán megvalósulni, ezeket azonban a hivatalos állami ideológia képviselői kezdettől fogva illegálisnak minősítették.⁹³ A korabeli szociológusok közül többen feltételezték, *„hogyan létezik egy, a hatalom által legalábbis virtuálisan megalkotott társadalmi szerkezet, és létezik egy másik, amelyik valamilyen módon ez alatt helyezkedik el, és amelyet a diktatúra intézményei megpróbáltak láthatatlanná tenni”*.⁹⁴ Elsősorban azok az alsó „osztályok”, akik hivatalosan a parasztság és a munkásság kategóriába tartoztak, életmódjuk és felfogásuk azonban nem feltétlenül azonosult a felülről megállapított kritériumokkal. Róluk kevésbé, vagy egyáltalán nem szólnak a korabeli diskurzusok. A politikai viszonyok közepette megőrizték hagyományaikat és szokásaikat, tudatosan átörökített családi stratégiáikat, és a lehetőségekhez képest boldogulni, élni, adott esetben túlélni akartak.⁹⁵

A társadalomtörténeti szempontokat vizsgálva meg kell említenem a disszertációm vonatkozásában is kiemelt jelentőségű életmódbeli változásokat, bár ezek a változások inkább a '60-as évek közepére, végére váltak meghatározóvá. A korszakot kutatva már többen rámutattak arra, hogy a Kádár-korszak hosszú távú perspektívái a társadalmi szokások átalakulását, megváltozását vonták maguk után. A korábbiakhoz képest jelentős életszínvonal-növekedés volt tapasztalható, kis kedvezményekkel, lakásépítésekkel. Széles

⁹⁰ FEJÉRDY 2017. 42–43.

⁹¹ GYARMATI 2007. 20., 37–38.

⁹² GÁRDONYI 2010. 38–39.

⁹³ MEZEY 2010. 347.

⁹⁴ MAJTÉNYI 2018. 169–170.

⁹⁵ Uo. 165.

körben terjedtek a tartós fogyasztási cikkek, a televízió, az autó, általános szokássá vált a nyaralás (a belföldi SZOT-üdülés, sőt lassan külföldre is lehetett utazni, évente keletre, háromévente nyugatra is).⁹⁶ Valuch Tibor arra a következtetésre jutott, hogy a rákosista diktatúra egyházellenes fellépései nem gyengítették a hívők szolidaritását; a vallásosság, vallásgyakorlat háttérbe szorulása inkább az életmód megváltozásával (a televízió, az autó széles körű elterjedése, a szabadidő növekedése stb.) állt összefüggésben.⁹⁷ A forradalom leverése után a politikai-társadalmi légkör enyhült ugyan, de az ateista diktatúra továbbra is meghatározó volt, más eszközökkel és módszerekkel. Másrészt az új gazdasági mechanizmus, a gazdaság és a fogyasztás világának szabadabb érvényesülése, a gyakorlati materializmus terjedése hazánkban is együtt járt az „elvallástalanodással” – írja Tomka Ferenc. Az időszakban általánossá váló gépkocsi és televízió a közösség igényt „helyettesítette” sokakban.⁹⁸ Hasonló tendenciát mutatott ki Bánkúti Gábor a pécsi egyházmegyével kapcsolatban: *„Az egyház dermedt állapota, és az egyre szigorúbban a templomra korlátozott pasztoráció ellenére a mindennapi vallási élet az '50-es években nem mutatott gyökeres változást a »keresztény kurzus« időszakához képest. A diktatúra által is erősített szekularizációs folyamatok csak a »hosszú időtartamban« – a '60-as, '70-es években –, az életmód változásaival is összefüggésben értek be.”*⁹⁹ Mindezek a megállapítások nem hagyhatók figyelmen kívül a győri egyházmegyében tapasztalt hitélet és vallásgyakorlat alakulása tekintetében.

1.3.3. A politikai és politikatörténeti megközelítés

A történészek közül az 1970-es években már többen felismerték, hogy *„a politika feltárása, kutatása nélkül a gazdasági és a társadalmi jelenségek sem értelmezhetők”*.¹⁰⁰ Az állam és az egyház (egyházak) viszonya ugyanis alkotmányos, közjogi alapokon nyugszik, a vallás és a politika kapcsolata azonban túlmutat ezen a kérdéskörön. Míg a hosszabb-rövidebb ideig kormányzó politikai rendszerek diszkontinuitása igencsak töredeztette az ország-képet, addig az egyház a megpróbáltatások időszakában is megőrizte hagyományos jellemzőit és folytonos intézményi státuszát.¹⁰¹

⁹⁶ Vö.: SZABÓ–SOÓS 2006. 19.

⁹⁷ VALUCH 2001. 273.

⁹⁸ TOMKA F. 2005. 164.

⁹⁹ BÁNKUTI 2012. Idézet a 221. oldalról.

¹⁰⁰ ORMOS 1995. 28.

¹⁰¹ GYARMATI 2007. 36.

A keresztény vallási közösségek és a politikai hatalom letéteményese közötti kapcsolatot rendszerint törvényekben szabályozták, illetve rögzítették. Magyarországon éppen a jogi és alkotmányos szempontok mellőzésével, a korábbi törvények és jogszabályok figyelmen kívül hagyásával kényszerítették állami felügyelet alá az egyházakat.¹⁰² Az egyházellenes rendeletek háttérben politikai szempontok álltak. Az 21/1957-es vallásoktatásról szóló kormányrendelet és végrehajtási utasítása apró finomításokkal ugyan, de több mint 32 évig érvényben volt. A rendelet első mondata a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi V. törvényerejű rendeletére hivatkozik, ezzel is jelezve az alapvető változatlanságot, a folytonosságot.¹⁰³ Mindazonáltal nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy bár az ateista államszocializmus a vallást és az egyházakat idejét múltnak, megszüntetendőnek tekintette, egyházpolitikai céljában és gyakorlatában figyelmen kívül alig hagyható különbségek voltak. Míg Rákosi Mátyás minden eszközzel az egyházak megsemmisítésére törekedett, addig Kádár János a klérussal *„egyfajta haszonelvű modus vivendit igyekezett kialakítani, s ennek keretében tette annak tagjait a rendszer működtetésének eszközeivé”*.¹⁰⁴ Miközben a hatalmi rendszer szerkezete, működtetésének számos alapelve csak egyes elemeiben módosult, aligha tekinthető azonosnak a hatalomgyakorlás a Rákosi-korszakban és a forradalom megtorlása idején, illetve az 1962–1963 utáni kádári politika utáni évtizedekben.¹⁰⁵ A pártállami diktatúra egy alapvetően tervutasításos rendszerben, jogszabályok és törvények, főként törvényerejű rendeletek útvesztőjében felülről építette ki az egész társadalmat behálózó megfigyelő, befolyásoló, tudatformáló rendszerét, ezeknek az utasításoknak és jogszabályoknak a vizsgálata azonban nem ad reális képet a rendszer működéséről, éppen abból következőleg, hogy a rendszer alkotói, a közösségekbe tömörülő egyének korántsem igazodtak minden esetben a felülről rájuk erőltetett normákhoz. Más megfogalmazással élve, az „így kell működni” kijelentés tartalma az esetek döntő többségében nincs összhangban az „így működik valójában”, vagy az „így tud csak működni” megállapítás által meghatározott cselekvésekkel, illetőleg cselekvési mintákkal.

¹⁰² GERGELY 2000. 139.

¹⁰³ BINDES–NÉMETH 1991. 168.

¹⁰⁴ GYARMATI 2007. 35–36.

¹⁰⁵ VONYÓ 2012. 16.

1.3.4. A szociológiai és vallásszociológiai megközelítés

Az egyháztörténet kutatásánál a társadalom- és politikatörténet mellett óhatatlanul is figyelembe kell venni a velük szoros összefüggésben álló szociológiai, illetve vallásszociológiai megközelítést is. Ha meg akarunk érteni egy közösséget, szükséges, hogy ismerjük a közösségi élet szabályait, és az illető közösség történetét, fejlődését. Az egyház egyfelől társadalmi szervezet, kommunikáció, másfelől teológiai valóság, kommunió. A kereszténység egyike azoknak a régi, tiszteletre méltó és „életerős” vallásoknak, amelyek sok milliárd ember számára évezredek óta adnak átfogó keretrendszert, és szolgáltatnak magyarázatot, megértést a valóságról. A katolikus egyház egészen a 20. század közepéig magát a világtól elkülönült entitásként (számos esetben vele szembenállóként) fogta fel, és csak konfliktusok árán volt hajlandó nyitni a modern társadalmi változások felé. A II. Vatikáni Zsinat, amely bizonyos értelemben az egyház mai világban való önértelmezését adta,¹⁰⁶ az egyház megújulásának gyakorlati megvalósulásáról szólva ismételten a közösségi élet szabályaival foglalkozó szociológia tudomány ismeretét és eszközeinek felhasználását sürgette.¹⁰⁷ Az egyház tehát emberi közösség is, és mint ilyen érvényesülnek benne azok a törvényszerűségek, amelyek a társadalmi intézményeket, közösségeket jellemzik. Vagyis az egyház benne él a világban és a történelemben, egyszerre része és alakítója: az egyház a társadalom egyik intézményeként is működik, és a keresztények a társadalom polgáraiként is élnek.¹⁰⁸ A szociológia, mint tudományág Magyarországon nem a társadalomban végbement törvényszerűségeket vizsgálja – mint szerte a világon –, ugyanis a kommunista diktatúra évtizedeiben történt események hazánkban nem a társadalmi fejlődés öntörvényűségeiből fakadtak, hanem az állami berendezkedés következményei voltak. Magyarország és szomszédai példáján tehát jól tanulmányozható, hogyan reagált a társadalom az akarata ellenére ráerőltetett rendszerre és hatalomra. A kommunista „társadalmi kísérlet” mindenekelőtt az emberek gondolkodásmódját és értékrendjét, a társadalom szerkezetét akarta átalakítani, erőszakkal magához ragadva a kultúra irányításának eszközeit. Ezzel párhuzamosan látványosan és tartósan konfrontálódott azzal a világnézettel, közösségképződéssel, szervezeti formával, amelyek a vallásban és az egyházakban öltöttek testet. Ezért különösen fontos kérdés, hogy a vallás és a katolikus egyház hogyan vészelte át a kommunista diktatúra évtizedeit. *„A magyar társadalomnak*

¹⁰⁶ KOVÁCS 2016. 9–11., 15.

¹⁰⁷ TOMKA F. 1991. 12–13.

¹⁰⁸ TAMÁS–HORÁNYI 1997. 11.

talán nincsen még egy dimenziója, amelyben az utóbbi fél évszázad során olyan nagyságrendű változásokra került volna sor, mint a vallás és a világnézet terén.” – írja Tomka Miklós.¹⁰⁹

A vallásgyakorlat vizsgálatánál nem szabad szem elől téveszteni egy másik fontos szociológiai tényezőt, az ún. generációs törést, hiszen a vallásszociológiai megfigyelések szerint az 1941–42 előtt születettek sokkal vallásosabbak, mint a náluk fiatalabb korosztályok. Az idősebbek közül is kiemelkedett, kiemelkedik a nők, az asszonyok vallásossága. Ezek az idősök még egy „keresztény” Magyarországon születtek, és igyekeztek az öröklött és tanult értékrendet becsületben megtartani. Vallásosságukban erősebben jelen volt (jelen van) a hagyománytisztelet, a hagyományőrzés és az egyházra hagyatkozás.¹¹⁰ A vallásszociológus megállapítását kettős értelemben is lehet az 1950-es és ’60-as évekre vonatkoztatni. Az akkor idősebb nemzedékek, a legidősebbek a dualizmus évtizedeiben vagy az 1850-es és ’60-as években születtek. De nem csak ők, hanem az akkor 20–40 évesek is (akik még az 1940 előtt születtek) hasonló miliőben szocializálódtak és nőttek fel: ők alkotják korunk legidősebb nemzedékét, és vallásosságukat sokan ma is bátran, a legnagyobb természetességgel élik meg és gyakorolják. Számukra a vallás a hit, az összetartozás, vagy éppenséggel társadalmi norma, értékrend szerepét is betölthette, neveltetéstől, szocializációtól és habitustól nem függetlenül.¹¹¹ A ’60-as évekre felnőtt új generáció (azaz az 1941–42 után születettek) azonban már olyan korban volt fiatal, és annak a kornak az iskolájában szerezte meg alapvető ismereteit, ahol az államhatalom a vallás és az egyház mellőzésére és megsemmisítésére törekedett. Mindezek összefüggésben állnak azzal, hogy az egyházi szertartásokon részt vevők és a hitoktatásra beírt fiatalok százalékos aránya szemmel láthatóan csökkent. Mi több, a hatvanas évtized közepén-végén már azoknak a szülőknek gyermekei is elérték a hittanos kort, akik maguk is a kommunista eszmékkel átitatott korban szocializálódtak.¹¹² Ezt a kijelentést ugyanakkor azokra is alkalmazhatjuk, akik kevésbé vagy egyáltalán nem kötődtek vallási felekezetekhez. Azok, akik a negyvenes évek második felében, vagy az ötvenes évek elején húsz év körül jártak, ekkor indult el a pályájuk, így nagy szerepük volt a társadalmi változások végrehajtásában. Sokszor öntudatlanul, hiszen kevésbé gondolhatták, hogy a politikai rendszernek nemcsak működtetői, hanem formálói is voltak. A korabeli kritikus szociológusok is feltételezték,

¹⁰⁹ TOMKA M. 2006. 9–13., 36.

¹¹⁰ Uo. 56., 132.

¹¹¹ TOMKA M. 1997. 121.

¹¹² Vö.: SZABÓ–SOÓS 2006. 18–19.

hogy a társadalom tagjai és bizonyos csoportjai a kor politikai viszonyai közepette is megőrizték saját hagyományaikból táplálkozó szokásaikat, és megpróbálták a maguk számára legalább valamiféle „viszonylagos autonómiát” teremteni.¹¹³ Szociológiai szempontból egy másik jellegzetesség is figyelmet érdemel, a földrajzi elhelyezkedés, a város és a falu között meghúzódó ellentét. *„A hagyományok őrzését a falusi környezet elősegítette, az állandóan alakuló város akadályozta. [...] Vidéken a kifejezetten nem hívők aránya többnyire kicsi, a vallásellenesség a legtöbb helyen természetellenesnek és normasértésnek számít.”* – írja Tomka.¹¹⁴ A városokban rendszerint nagyobb az újításra való hajlam, a falvak lakóira többnyire a mintakövető magatartás és a saját hagyományaikhoz való ragaszkodás jellemző. A falvakban a hagyományokhoz való ragaszkodás, a tradicionális paraszti életformához való kötődés következtében a társadalmi változások, átrendeződések csak lassan, fokozatosan mentek végbe. A folyamat az 1950–1960-as évek fordulóján végrehajtott erőszakos kollektivizálás hatására gyorsult fel, az alapvetően politikai és ideológiai indíttatású erőszakos beavatkozás százezrek életét változtatta meg.¹¹⁵ Ugyanakkor a városba költöző népesség nem hagyott fel azonnal korábbi szokásaival, és hosszabb-rövidebb ideig gyakorolta, kimutatta azokat.¹¹⁶

A vallásgyakorlatra vonatkoztatva is érvényes ez, mert a vallás közösségteremtő, összetartó erőként van jelen, az azonos vallású emberek rendszerint egy közösséghez tartozónak vallják magukat. Ez az attitűd a szertartásokon való részvételt illetően is relevanciával bír. A kommunista párt ennek a közösségnek a bomlasztását kísérelte meg, és kísérletet tett a közösség összetartó erejének kihasználására, illetve kisajátítására. Azok az emberek is egy csoportba tartoznak, akik felsőbb utasításra, meggyőződésből, kényszerből, félelemből, vagy pusztán a jobb életszínvonal biztosítása érdekében üldözték a vallást és az egyházakat. Ezeket az embereket ideológiailag egy csoportba, egy táborba lehet sorolni, bár a rendszerbe vetett hitük minden bizonnyal különböző intenzitású volt. A templomba járók között biztosan voltak olyanok is, akikről nem mondható el az elkötelezett, egyházas vallásgyakorlat, mégis vallásosnak tartották magukat, a maguk módján.¹¹⁷ Azok viszont, akik próbálták hitelesen megélni, átélni vallásosságukat, fontosnak tartották az elkötelezett, mély hitet. Más kérdés, hogy a rendszeres templomba járók mennyire voltak tisztában az

¹¹³ MAJTÉNYI 2018. 139., 154., 169.

¹¹⁴ TOMKA M. 1997. 121.

¹¹⁵ VALUCH 2003. 143., 156.

¹¹⁶ NAGY P. T. 2000b. 41.

¹¹⁷ KAMARÁS s. a. 43.

erkölcsi elvek helyességével és a vallási ismeretek tartalmával.¹¹⁸ Minden bizonnyal voltak közöttük olyanok is, akik egyfajta vallási kötelesség teljesítésének, vagy a családban megtanult szokás alkalmazásának tartották, ha heti egy alkalommal elmentek a templomba. Ez utóbbi gondolat már átvezet minket a néprajztudomány világába. A vallásgyakorlat a hitéleten alapul, abból következik, vagy a szülőktől, nagyszülőktől áthagyományozódott közösségi aktus csupán? A belső meggyőződés a motiváló erő, vagy pedig a megszokás? A cselekvésekből és az azokat megelőző, értéktelített döntések sorozatából összeálló emberi élet feltárása és megértése végső soron történeti pszichológiai, illetve mentalitástörténeti megközelítést igényel: *„A pártállamhoz való viszonyulásban az egyházi személyek részéről adott válaszok így elválaszthatatlanok attól az értékalaptól, amely a szocializáció során lett az egyének sajátja.”*¹¹⁹

1.3.5. A teológiai megközelítés

Ha a történettudomány és a teológia összeegyeztethetőségéről írunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a történészek és teológusok közötti párbeszédet, hogy egyáltalán teológiai tudomány-e az egyháztörténet, és milyen kapcsolódási pontjai vannak a két tudománynak.¹²⁰ Jóllehet az egyháztörténet-írást Caesariai Euszebiosztól, sőt még korábbiakról, a Lukács evangélistától származó Apostolok Cselekedeteiből szokás eredeztetni, az egyháztörténelem csak a 16. századi felekezeti viták összefüggésében vált teológiai tudományterületté, közelebbi besorolás nélkül. Csak a történelem iránti érzékre nagy hangsúlyt fektető 19. században szilárdult meg az egyháztörténelem pozíciója a teológiai tudományágak között és a teológiai tanulmányok szerkezetén belül. Wolfhart Pannenberg besorolása alapján – aki azt a kereszténység vallástörténetének definiálja – az egyháztörténelem nem tekinthető csupán a teológia egyik önálló szakterületének, még kevésbé, mint a biblikus teológia, ugyanis az egyháztörténelem az egész teológiát átfogja. Az egyháztörténelem azonban nemcsak a teológiai, hanem – Pannenberg szerint – a történeti tudományok rendszerében is sajátos helyet foglal el. Nem *„valamiféle szakága a történelemnek, amely alárendelődne az egyetemes történelemnek, hanem az egyháztörténelemben együtt van mindaz, ami a profán történettudományban szakterületekre tagolódik”*.¹²¹ Mások viszont – mint Victor Conzenius – azt hangsúlyozták, hogy *„talán nem is annyira egyháztörténetről, mint inkább a*

¹¹⁸ KAMARÁS 2009. 15–16.

¹¹⁹ HORVÁTH G. 2018. 11.

¹²⁰ BÁNKUTI–CSIBI–GÖZSY–VARGA–VÉRTESI 2018.

¹²¹ PANNENBERG 2018. 77–78., 80–81.

kereszténység, illetve a katolicizmus vagy a protestantizmus történetéről kellene beszélnünk”,¹²² és e fogalomnak a keresztény élet teljes távlatát át kellene fognia, amely meghaladja a klérus- és a teológiatörténet szűk területét.¹²³ Velük szemben Hubert Jedin arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár az egyháztörténet teológia és történelem, a kereszténység története nem azonos az egyháztörténet teológiai karok rendjében betöltött szerepével: a hívő katolikus szakemberek ugyan hívő álláspontjuknak köszönhetően „tárgyszerűen képesek értelmezni az egyháztörténet tényeit és eseményeit, de ettől még a kereszténység története nem lesz egyháztörténet”.¹²⁴ Jedin úgy ítélte meg, hogy az egyháztörténet a tárgyánál, az egyháznál fogva teológia, másrészt történet is, és a történeti módszert alkalmazza annak érdekében, hogy megállapítsa és összekapcsolja egymással az egyházi múlt eseményeit és tényeit. Az egyháztörténet üdvtörténeti értelmezése, ekkleziológiai irányultsága Jedin szerint el fogja mélyíteni és gazdagabbá fogja tenni az egyháztörténetet, de nem helyettesítheti azt, amit a források, a kutatás és a forrásoknak megfelelő bemutatás elérni és kínálni képes. A teológiai látásmódból következik, hogy csak az végezhet eredményes egyháztörténeti munkát, aki a közösség élő tagja, „és miközben benne áll ebben a közösségben, szüntelenül számot is vet vele”.¹²⁵ Az ő kijelentéséhez csatlakozott Erwin Iserloh katolikus pap, egyháztörténész is, aki azt hangsúlyozta, hogy az egyháztörténelemben a teológiai aspektusnak kell dominálnia. Ezen túlmenően – folytatta Iserloh – a teológiának tudományos igénnyel kell fellépnie, mindazonáltal óvakodnunk kell „az elhamarkodott teológiai következtetésektől, különös józanságot kell tanúsítanunk, és lelkiismeretesen tiszteletben kell tartanunk a történettudományi módszer határait”.¹²⁶ Szerinte az egyháztörténelem elsődlegesen leíró jellegű tudomány, és arra kell törekednie, „hogy lehetőleg teljes körűen megvilágítsa a keresztény hit egyházi hagyományozásának történetét, s közben figyelembe vegye, hogy ez a folyamat miként fonódik össze az egyházon kívül zajló eseményekkel”.¹²⁷ Ugyancsak Jedinhez hasonló véleményt fogalmazott meg Norbert Brox, aki különleges követelménynek tartotta azt a körülményt, hogy valamennyi központi teológiai diszciplínának – vagyis a hitre és az egyházra irányuló valamennyi tudományos formában kidolgozott reflexiónak – nem kis mértékben történeti módszerek alapján kell eljárnia, s a teológia tárgyát „nem kizárólag spekulatív-szisztematikus módon

¹²² CONZEMIUS 2018. 102.

¹²³ Uo. 102.

¹²⁴ JEDIN 2018a. 106–107.

¹²⁵ JEDIN 2018b. 13., 21., 25.

¹²⁶ ISERLOCH 2018. 171–175., 183.

¹²⁷ Uo. 182.

lehet szemügyre venni, hanem a teológia tárgya mindig csak történeti közvetítettségében gondolható el további, újabb kritériumok alapján”.¹²⁸ Hasonlóan vélekedett Klaus Schatz, aki megkülönböztette az egyháztörténet „belső” és „külső” nézőpontját. Az egyháztörténet tehát lehet teológiai tudomány, de ez nem jelenti azt, hogy a teológiai megközelítés lenne az egyetlen vagy a vizsgált tárgy sajátos természetéből szükségszerűen következő módja az egyháztörténet (s annak különböző aspektusai) kutatásának.¹²⁹ Ehhez a gondolatmenethez áll közel Walter Kasper véleménye. Az ő interpretációja szerint amennyiben az egyház a hívek közössége, akkor az egyház történetében nem a külsődleges politikai történet a leglényegesebb, hanem a hit története. Ez utóbbi azonban nemcsak a szűkebb értelemben vett dogmafejlődésben ölt testet, hanem a vallásosság teljes történetében, amely a régészeti leletekben, a művészetben, a népi vallásosságban, a teológiában stb. nyilvánul meg.¹³⁰ Másrészt a történész a történettudomány eszközeivel és módszereivel nem képes „megfigyelni” és „bizonyítani” az egyházi történelem tulajdonképpeni értelmét és teljességét, ám ha „kész belebocsátkozni a hitbeli elhatározás lehetőségébe, amelyet éppen az egyházi történelem közvetít számára, és ha ennek a történelemnek hajlandó értelmet és jövőt tulajdonítani, amelyek nem annak lehetőségeiből származnak, hanem ajándékként lehet megtapasztalni őket és ígéretként várakozni rájuk, akkor lehetségessé válik számára, hogy történészként kongruens módon értse meg és értelmezze az egyház történetét” – figyelmeztetett Norbert Brox.¹³¹ Ezt azonban óvatosan kell megközelíteni – emelte ki Victor Conzemius – nehogy a teológiai önreflexió a történelmi igazság keresésének útjába álljon. Mindazonáltal nem lehet megtiltani, hogy a hívő egyháztörténész „hitét értelmezési eszközként vesse latba egy értelemösszefüggés megismerése érdekében”.¹³² A történettudomány – különösen az egyháztörténet-tudomány – elsődleges feladata ugyanis az, hogy képes legyen önmaga megalapozására és megértésére, az „elvégzett munka ellenére azonban vannak még betöltendő hiányok, elég, ha csak az újkorra és a jelenkori történelemre gondolunk, az elvégzett munka pedig sokszor nem találkozik a kérdésfeltevéseinkkel és normáinkkal” – írta Emile Poulat.¹³³ Ő azonban úgy látta, az egyház történeti értelmezése nem tarthat ugyanahhoz a rendhez, mint a történelem egyházi vagy teológiai értelmezése. Ezért szükséges, hogy történész és teológus a saját tudományterületénél maradva

¹²⁸ BROX 2018. 53.

¹²⁹ SCHATZ 2018. 138–139.

¹³⁰ KASPER 2018. 199.

¹³¹ BROX 2018. 59.

¹³² CONZEMIUS 2018. 100.

¹³³ POULAT 2018. 71–72.

kölcsönösen reflektáljanak egymás tudományos munkáságára, mint „közvetítő” és „tolmács”.¹³⁴ Ezt az álláspontot Pannenberg is megerősítette, amikor úgy vélekedett, hogy az egyháztörténelemnek az általánosan elfogadott történettudományi módszerekkel kell vizsgálnia tárgyát, noha úgy tűnik, hogy az egyháztörténelmet nem a módszere, hanem kizárólag a tárgya különbözteti meg a profán történelmi szaktudományoktól.¹³⁵ Victor Conzemius ezzel szemben felhívta a figyelmet az egyháztörténet összetettségére és „nem-teológiai” behatárolására. Álláspontja szerint az egyháztörténet *„nem csupán teológiatörténet, még ha részben az is, hanem kiterjed a keresztény élet számos területére, amelyek megértéséhez nincs szükség súlyos teológiai felvértezetségre, elegendő a keresztény hit iránti minimális szimpátia vagy beleérzés”*.¹³⁶ Ennek megfelelően ide sorolja a szövegkiadás, a plébánia- és egyházmegye-történet, a vallásszociológia, a jogtörténet, az egyházi intézmények története, az egyház és a politika, az egyház és a társadalom, az egyház és a művészet és „sok minden más” területét. Sőt, különbséget tesz az egyháztörténet és a vallástörténet között.¹³⁷

Magyarországon az 1930-as években többen is állást foglaltak a történelem és a teológia – elsősorban üdvtörténeti értelemben vett – kapcsolatrendszeréről. Schütz Antal 1932-ben tíz előadást szentelt a történelem isteni dimenziójának vizsgálatára, és az előadások szövegét újra és újra sajtó alá adta. Schütz szerint *„a történelem mint a teremtői embereszme időbeli kibontakozása”*; így tehát *„akár a teremtői, akár az istenközösségi gondolat szerint fejtjük szálakra és bontjuk hosszmeteszetekre a történelmet, mindig azt találjuk, hogy ezek rásodrónak a megváltódás vezérfonalára”*.¹³⁸ A Bangha–Ijjas szerkesztette nyolckötetes egyháztörténet bevezetőjében (1937) is utalást tettek arra, hogy a kereszténység története és az egyház története *„kettős síkon mozog”*, a szorosabban vett történetin és a vallástörténetin, és felhívták a figyelmet az egyház történetének *„belső”* (hitelvi) és *„külső”* (történeti) tényezőire és a két terület sajátos összefonódására.¹³⁹ A teológiai álláspont a kommunista diktatúra időszakában nem kerülhetett nyilvánosságra. A II. világháború előtti külföldi, jellemzően német és francia tanulmányok is megszakadtak, és újjáélesztésükkel kapcsolatban egészen a 20. század végéig nem történetelt érdemi lépés.¹⁴⁰

¹³⁴ Uo. 73–75.

¹³⁵ PANNENBERG 2018. 82.

¹³⁶ CONZEMIUS 2018. 91–103.

¹³⁷ Uo. 99., 102.

¹³⁸ SCHÜTZ 1943. Idézetek a 270–271. oldalról.

¹³⁹ BANGHA–BORBÉLY 1937. 9.

¹⁴⁰ Ö. KOVÁCS 2015. 13.

A rendszerváltást követően 1995-ben Lénárd Ödön hívta fel a figyelmet elsőként a teológia, mint történelmet értelmező tényező fontosságára: *„Csak az örök dogmatikai fogalmak elvárásai szerint járhatunk el, láncokban is, szabadon is. Csakis ezek tarthatnak rendet a dolgaink közt, csak ezek vonalába sorakoztathatjuk fel őket.”*¹⁴¹ Rosdy Pál hangsúlyozta, hogy az egyháztörténet-írás mint teológiai tudomány a kinyilatkozásból is meríti ismereteit, de tudományos történetírásnak csak akkor nevezhető, ha ugyanúgy a történeti forrásokat használja és elemzi, mint a profán történettudomány: forráskritikával, a társadalmi, a gazdasági, a politikai és a kulturális élet összefüggéseiben meríti megállapításait.¹⁴² Erdő Péter bíboros prímás, esztergomi érsek értelmezése szerint az egyháztörténet teológiai megközelítése *„az egyház története legteljesebb és legigazibb megértésének a feltétele”*.¹⁴³ Legújabbán Gárdonyi Máté és Kálmán Peregrin utalt a rendszerváltás óta kibontakozó tudományos vizsgálódások egyik nagy hiányosságára. Ez a hiányosság a történeti események teológiai szempontú értelmezése, pontosabban annak kutatása és elemzése, hogy az egyházi vezetők döntéshozatalában milyen teológiai megfontolások érvényesültek – ez utóbbi megközelítés tehát már újabb szempontokat fogalmaz meg a korábbi üdvtörténeti felfogáshoz képest. *„Hiszen ha a történettudomány a jelenségek magyarázatára keresi a választ – vélekedett Kálmán Peregrin –, és ha ez a válasz adott esetben teológiai környezetben fogant vagy teológiai indíttatású, akkor a teológiai magyarázatot még a »laikus« történetkutatás sem hagyhatja figyelmen kívül.”*¹⁴⁴ Az idézett szerző azzal indokolta kijelentését, hogy a keresztény egyházi vezetők számára az egyház elsősorban teológiai valóság, és nem szociológiai csoport. Ezen túlmenően az egyház másként (volt) teológiai valóság az ortodox, a protestáns és a katolikus püspökök esetében, sőt a katolikus egyházra vonatkozóan ezt a valóságot még jobban árnyalja a II. Vatikáni Zsinat előtti és utáni gondolkodásmód érvényre jutása az egyháztörténeti események folyamatában.¹⁴⁵ Az ezredfordulót követően, 2004-ben Gárdonyi Máté szóba hozta a klasszikus egyháztan hatását az Ostpolitik folyamatára, és a teológia és a politika kölcsönhatását is vizsgálta a magyar teológusok munkásságában,¹⁴⁶ 2007-ben pedig kísérletet tett az egyházpolitika teológiai összefüggéseinek feltárására.¹⁴⁷ Somorjai Ádám¹⁴⁸

¹⁴¹ LÉNÁRD 1995. 16.

¹⁴² ROSDY 2015. 14–15.

¹⁴³ ERDŐ 1998. 269.

¹⁴⁴ KÁLMÁN 2010. 14.

¹⁴⁵ Uo. 14.

¹⁴⁶ GÁRDONYI 2004. 25–32.

¹⁴⁷ GÁRDONYI 2007. 115–132.

¹⁴⁸ SOMORJAI 2008. 823–830.

VI. Pál pápa döntéseinek pasztorális hátterére mutatott rá, Fejérdy András¹⁴⁹ pedig a II. Vatikáni Zsinat résztvevőinek és magyar főpapjainak teológiai szemléletét, a diktatúra egyházpolitikai instrukcióit és a világpolitikai eseményeket együtt látva fogalmazott meg iránymutató megjegyzéseket a teológia és a történettudomány kérdéskörében.¹⁵⁰ Gárdonyi Máté a Kádár-korszak egyházpolitikai viszonyainak egyik sajátos vonásaként értelmezte, hogy az állam által az egyháztól elvárt lojalitás teológiai téren is tükröződött. Ennek jegyében alakult ki a református egyházban a szolgáló egyház teológiája, és az evangélikusoknál a diakónia teológiája. A katolikus egyház hivatalos teológiájának magyarországi adaptálása, azoknak a teológusoknak a munkássága, akik a püspöki kar szándékainak megfelelően és az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) jóváhagyásával a nyilvánosság elé léphettek, mint az ún. „magyar teológia” művelői. A „magyar teológia” kifejezés azonban megszorításokkal értelmezhető, mivel ennek képviselői mindvégig nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy teológiai útkeresésük az egyetemes egyház törekvéseinek hazai adaptálása, és csak annyiban sajátosan magyar, amennyiben a szocialista társadalom keretei között keresi a lehetőségét annak, hogy a II. Vatikáni Zsinat szándékának megfelelően a katolikus egyház újrapozícionálja magát az őt körülvevő világban.¹⁵¹

¹⁴⁹ FEJÉRDY 2011.

¹⁵⁰ KÁLMÁN 2010. 14.

¹⁵¹ GÁRDONYI 2015a. 9–14.

2. FORRÁSOK

Elöljáróban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy tudatosan szerepeltetek nagy számban hosszabb-rövidebb idézeteket, hogy ezzel is szemléletes képet nyújtsak a kommunista diktatúra nyelvezetéről, hiszen „*itt a nyelv – nagyon direkten – uralmi szinteket közvetít*”.¹⁵² Rekonstruálni csak forrásokból lehet, és a történész elsődlegesen forrásokból építi újjá letűnt korok túlhaladott világait. Hogy ezt milyen források alapján teszi, milyen módon, milyen szakmai felkészültséggel, milyen megközelítéssel és szándékkal, nagyban befolyásolja a várható eredmények hitelességét és hihetőségét. Tisztában vagyok azzal, hogy az interdiszciplinaritás elveit és módszereit figyelembe vevő regionális történetírás során is számolni kell az „igencsak rugalmatlan forrásadottságokkal”: hogy megtaláljuk-e a szükséges forrásokat, és ezeket képesek vagyunk-e megfelelő kontextusban értelmezni, legyen szó akár egyházi, akár világi, sokszor irányított vagy propaganda célokat szolgáló forrásokról: „*amiről irat keletkezett s fenn is maradt, annak jelentősége óhatatlanul felnagyítódik, függetlenül attól, hogy egykoron milyen konstellációban született*”.¹⁵³

Az tekintélyes mennyiségű forrásbázis átnézése és feldolgozása természetesen rendkívül időigényes vállalkozás lenne. A kutatást nagyban megnehezíti a források hiánya és a lappangó iratok nagy száma. Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) 1951 és 1956 közötti időszakra vonatkozó iratvesztesége nagyban megnehezíti a kutatást.¹⁵⁴ A Győri Egyházmegyei Levéltár¹⁵⁵ munkatársai hívták fel a figyelmemet a közelmúltban raktárrendezés során történt felfedezésre, hogy a Papp Kálmánhoz hű hivatali tisztviselők számos iratot (szabályos iktatással) az egyházmegye gazdasági iratsorozatában helyeztek el,¹⁵⁶ hogy – feltételezhetően – ne legyen rálátásuk az aulista békepapoknak.¹⁵⁷ A püspökségre vonatkozó állambiztonsági feljegyzések valóban alátámasztják, hogy az ötvenes évek közepén a püspöki titkár és a gazdasági hivatal vezetője a megyéspüspök bizalmas munkatársaként tanácsaival segítette az egyházmegye kormányzását.¹⁵⁸ Másrészt az egyházkormányzati iratokban nem mindig van nyoma az ÁEH felől érkező kérelmek teljesítésének, ezeket ugyanis – jellemzően az 1950-es évek végétől rendszerint belső feljegyzés nélkül továbbították az egyházügyi megbízottaknak. Jó példa erre az

¹⁵² HORVÁTH G. 2018. 12.

¹⁵³ Uo. 10.

¹⁵⁴ Soós 2010. 227.; Soós 2014. 29.; Mikó 2017b. 99.

¹⁵⁵ Győri Egyházmegyei Levéltár (A továbbiakban: GyEL)

¹⁵⁶ GyEL A püspökség gazdasági iratsorozata. Például: 303/1955. egyhk. sz.; 319–321/1955. egyhk. sz.

¹⁵⁷ Ezúttal is megköszönöm Nemes Gábor, Vajk Ádám és Oláh Róbert önzetlen segítségét!

¹⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/53–55.

egyházkormányzati sorozatból hiányzó, a felosztatott szerzetesrendek tagjairól készített 1959–1960-as nyilvántartás a megyei egyházügyi titkár irataiban.¹⁵⁹ Az egyházmegyei levéltárban már többször előfordult, hogy gondosan elrejtett iratok évtizedekkel később, váratlan módon és váratlan helyekről kerültek elő, szerencsésen átvészelve az idők viszontagságait. Apor Vilmos 1947-ben megindított boldoggá avatási eljárásával kapcsolatos tanúkihallgatási jegyzőkönyveket Dr. Bóna László (1927–2011) püspöki irodaigazgató találta meg 1980-ban, a levéltár rendezése és tanulmányozása során, egy gondosan összekötött iratcsomóban.¹⁶⁰ A II. világháborús kárjelentések hatvan évig voltak elrejtve, 2004 decemberében az új helyre költözött káptalani levéltárnak otthont adó székesegyházi helyiség átnézésekor, egy esőcsatorna darabba elhelyezett tömött borítékból kerültek elő. A jelentések akkoriban hivatalosan nem kerültek be az egyházmegyei hivatal irattárába, még beérkeztetésüknek sincs nyoma.¹⁶¹ A Mária-enciklopédiára vonatkozó 1950-es adatgyűjtés dokumentumai is sokáig, hatvan évig rejtőztek az adatok feldolgozására felkért Orbán László (1914–1957) teológiai tanár, könyvtáros hátrahagyott iratai között.¹⁶² Az 1948. évi egyházmegyei összeírásokat (quinquennalis relációk) pedig raktárrendezés során, az 1834–1894 időszakot magában foglaló „Relationes Periodicae” sorozathoz illesztve, az Úriszéki anyag palliumába kötve találták meg a levéltár dolgozói.¹⁶³

2.1. Levéltári források

2.1.1. Világi levéltári források

A diktatúrák számos olyan dokumentumot hagytak hátra, amelyek feldolgozása során az egyén és a közösség vallásos tevékenysége nagyon jól tetten érhető. Különösen izgalmassá válik ez a kutatás a 20. század egyházüldöző diktatúráiban, hiszen a vallásosság nemcsak az ateistákra és a vallásukat buzgón gyakorló hívőkre gyakorol hatást, hanem azokra a nagyobb tömegekre is, amelyek már részben eltávolodtak az egyháztól, a vallási rítusokban azonban még részt vesznek. Azok a dokumentumok, amelyek felhasználásával az elmúlt két évtizedben hagyományos politika- és egyháztörténeti munkák születtek, alkalmasak arra is, hogy *„az egyén és a közösség hithez való kapcsolata, a hit megélésének élménye is*

¹⁵⁹ MNL Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára (A továbbiakban: GyL) XXIII/24. Egyházügyi ügyiratok 1950, 1955–1962. 1959. sz. iratfűzőben.

¹⁶⁰ NAGY I. 2012. 301.

¹⁶¹ HÁBORÚS KÁRJELENTÉSEK, 1945. 5.

¹⁶² MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950. 15.

¹⁶³ PERGER 2017. 67. Lábjegyzetben.

feltárhatóvá váljon”.¹⁶⁴ Doktori értekezésem szempontjából a legjelentősebb világi forrásbázis az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyaga az Országos Levéltár őrizetében.¹⁶⁵ Elsősorban a Visszaminősített TÜK iratokban találtam témám szempontjából releváns iratokat,¹⁶⁶ de kiegészítésként az Elnöki iratok sorozatába is hasznosnak bizonyult betekintenem.¹⁶⁷ Előbbi iratanyag a korábbi minősített jellege miatt kiemelkedő. Bár 1957–1989 közötti az évköre, a korábbi iratok valószínűleg az 1956-os forradalom során elkerültek a Hivatal Pasaréti út 59. szám alatti épületéből, és későbbi sorsukról nincsenek biztos információink. Ennek ellenére a 164 levéltári doboz terjedelmű iratanyag és a hozzá tartozó 19 doboz segédlet még így is az ÁEH központi működésének legmeghatározóbb irategyüttese.¹⁶⁸ Itt találhatóak a vidéki politikai munkatársak (egyházügyi megbízottak, főelőadók, titkárok) jelentései, munkatervei, felterjesztései. Az iratanyagot – egy-két utólagos megállapítástól eltekintve – csak a kijelölt időkeretek között kutattam.

Mivel a győri egyházmegye közigazgatásilag több megye területét is érinti, az illetékes megyei levéltárak iratanyagát is figyelembe kellett vennem. A Magyar Nemzeti Levéltár alá rendelt levéltárak közül Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltárában, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltárában, Komárom–Esztergom Megye Esztergomi Levéltárában, Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltárában, és a Vas Megyei Levéltárban végeztem kutatásokat. Nagyban megnehezítette a kutatást, hogy az Egyházügyi Hivatal központi működésének 1950-es évekbeli időszakával kapcsolatban alapvető források hiányoznak, és a megyei tanácsok mellett működő egyházügyi titkárok iratai Győr–Sopron, Komárom és Vas megye esetében is töredékesek az 1956-ot megelőző időszakból. Az MDP Sopron megyei Bizottsága iratanyagában,¹⁶⁹ továbbá az MDP Sopron (1950-től) Győr–Sopron megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály gyűjteményében található, az 1948 és 1956 közötti időszakra vonatkozó iratok (az egyházügyi megbízott jelentései, kimutatásai és egyéb társadalmi és tömegszervezetek iratai) segítségével alkothatunk képet a kérdéses évek egyházpolitikájáról, a hitélet és vallásgyakorlat alakulásáról.¹⁷⁰ Az egyházügyi megbízottak

¹⁶⁴ SZABÓ Cs. 2008. 464–465.

¹⁶⁵ MNL OL (A továbbiakban: OL) XIX–A–21. Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989)

¹⁶⁶ OL XIX–A–21–d. Visszaminősített TÜK iratok (1957–1989)

¹⁶⁷ OL XIX–A–21–a. Elnöki iratok (1951–1989)

¹⁶⁸ Soós 2014. 29.

¹⁶⁹ GyL XXXV/401. A MDP Sopron Megyei Bizottsága iratai (1945–1950). 29. fond 2. fond csoport 63 öe. Az egyházak, egyházi vezetők, papi békemozgalom, és a klerikális reakció ténykedésére vonatkozó iratok 1948–49.

¹⁷⁰ GyL XXXV/402. A MDP Győr (1950-től Győr–Sopron) Megyei Bizottsága iratai (1948–1956). 30. fond 2. fond csoport. Agitációs és Propaganda Osztály (A továbbiakban: Agit. Prop.). 69. öe. Az egyházak és egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok. Egyházügyi előadó, valamint járások, városok [...] jelentései

iratanyaga jól használható, bár – mint említettem – az általam vizsgált korszakban töredékes és hiányos. A Győr–Sopron megyei,¹⁷¹ a Komárom megyei,¹⁷² valamint a Vas megyei egyháziügyi megbízott irataiban kutattam.¹⁷³ Jól tudtam hasznosítani a megyei és járási népművelési (oktatási) osztályok iratanyagát,¹⁷⁴ valamint a pártiratokat Győr–Sopron,¹⁷⁵ Komárom¹⁷⁶ és Vas megyére vonatkozóan egyaránt.¹⁷⁷ Hasznosnak bizonyult bepillantást nyernem az 1945 és 1950 közötti főispáni iratokba,¹⁷⁸ a Győr–Sopron megyei Tanács VB titkárság irataiba,¹⁷⁹ és a Győr–Sopron Megyei Tanács VB jegyzőkönyveibe is.¹⁸⁰

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a Győri Egyházmegye és a Magyar Katolikus Püspöki Kar objektumdossziéi¹⁸¹ és a politikai hangulatjelentések¹⁸² voltak elsődleges forrásaim, de hasznosnak bizonyult a Dr. Orbán László teológiai tanár¹⁸³ és Dr. Lányi János győri kanonok ügyében nyitott dossziék,¹⁸⁴ a külföldi magyar

1949–55.; 70. ée. A hitoktatás helyzetének alakulására vonatkozó iratok 1950–55.; 71. ée. A klerikális reakció tevékenységére vonatkozó iratok, jelentések, bejelentések, levelek 1949–56.; 72. ée. A papi békemozgalomra vonatkozó iratok 1950–55.

¹⁷¹ GyL XXIII/24. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB Egyháziügyi titkárság iratai (1950–1989)

¹⁷² MNL Komárom–Esztergom Megye Esztergomi Levéltára (A továbbiakban: KEML) XXIII.15. A Komárom Megyei Tanács VB Egyháziügyi Titkárság iratai (1950–1989)

¹⁷³ MNL Vas Megyei Levéltára (A továbbiakban: VaML) XXIII.69. Vas megye Tanácsa VB Egyháziügyi Titkár (1951–1973)

¹⁷⁴ GyL XXIII/12. A Győri Megyei Tanács VB Oktatási (1957-től Művelődésügyi) Osztályának iratai (1950–1977); XXIII/22. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB Népművelési Osztály iratai (1950–1956); XXIII/208. A Győri Járási Tanács V. B. Oktatási (1957-től Művelődésügyi) Osztályának iratai (1950–1971); MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (A továbbiakban: SL) XXIII/212. Csornai Járási Tanács VB Okt. és Népművelési Osztály iratai (1950–1980); XXIII/311. Kapuvári Járási Tanács VB Okt. és Népművelési Osztály iratai (1949, 1950–1969); XXIII/411. Soproni Járási Tanács VB Okt. és Népművelési Osztály iratai (1950–1972); XXIII/518. Sopron Városi Tanács VB. Oktatási és Népművelési Osztály iratai (1951–1989); MNL Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltára (A továbbiakban: GyL MFL). XXIII/235. A Mosonmagyaróvári Járási Tanács V. B. Oktatási (1957-től Művelődésügyi) Osztályának iratai (1950–1971); KEML XXIII.22.a. A Komárom Megyei Tanács VB Művelődési Osztályának iratai. Általános iratok (1957–1989); XXIII.237. A Komáromi Járási Tanács művelődésügyi szakigazgatási szervének iratai; XXIII.237.d. A Művelődési Osztály iratai (1957–1971)

¹⁷⁵ GyL XXXV/401. A MDP Sopron Megyei Bizottsága iratai (1945–1950); XXXV/402. A MDP Győr (1950-től Győr–Sopron) Megyei Bizottsága iratai (1948–1956); XXXV/415. A MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottsága iratai (1957–1989)

¹⁷⁶ KEML XXXV.32. Az MDP Komárom Megyei Bizottságának iratai (1948–1956); XXXV.34. Az MDP Komárom Járási Bizottságának iratai (1948–1956); XXXV.35. Az MDP Tata Járási Bizottságának iratai (1949–1956)

¹⁷⁷ VaML XXXV.11. Az MSZMP Vas Megyei Bizottságának iratai (1956–1989); XXXV.40. Az MDP Vas Megyei Bizottságának iratai (1948–1955)

¹⁷⁸ SL IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949); KEML IV.951. b. Komárom–Esztergom megye főispánjának iratai. Általános iratok (1945–1950)

¹⁷⁹ XXIII/3. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB Titkárságának iratai (1950–1990). a. Elnöki bizalmas iratok (1950–1953); g. TÜK külön kezelt iratok (1956–1990) (A továbbiakban: XXIII/3.a, XXIII/3.g.)

¹⁸⁰ GyL XXIII/2. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB jegyzőkönyvei (1950–1990)

¹⁸¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5. – O–11538 Győr R. K. Egyházmegye; 3.1.5. – O–13405/1–3b Magyar Római Katolikus Püspöki Kar

¹⁸² ÁBTL 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948 (5. d.)

¹⁸³ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László

¹⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. – V–145725 Dr. Lányi János és társai. Lányi János győri kanonok, az egyházmegyei karitás vezetésének koncepció peréről részletesen lásd az 5.3.1. alfejezetet.

emigrációval kapcsolatos anyagok kutatása.¹⁸⁵ Haszonnal forgattam egyes ügynökök által készített beszámolókat, jelentéseket is.¹⁸⁶ A későbbiekben szeretnék további forrásokat bevonni kutatásomba.

2.1.2. Egyházi levéltári források

A Győri Egyházmegyei Levéltárban elsődlegesen az egyházkormányzati iratsorozat (a plébániákról az egyházmegyei hivatalba küldött iratok)¹⁸⁷ a püspöki körlevelek,¹⁸⁸ Papp Kálmán megyéspüspök hagyatékában fennmaradt naplói,¹⁸⁹ a Papnevelő Intézet iratanyaga¹⁹⁰ bizonyult kiemelten hasznosnak, és kisebb mértékben az Iskolai Levéltár ún. Régi iskolai anyaga.¹⁹¹ Az Iskolai Főhatóság iktatott sorozatának¹⁹² utolsó, 26. sorszámot viselő iktatókönyve 1952-ig tartalmaz bejegyzéseket, maguk az iratok azonban az 1949-es esztendővel véget érnek. Az 1949 és 1952 között keletkezett iratanyag jelenlegi holléte nem ismert, nagy a valószínűsége, hogy megsemmisült.¹⁹³ Így az iktatókönyvben is érkeztetett hitoktatási jelentéseket, amelyeket a megyéspüspök utasítására az espereskerületi tanfelügyelők legalább évente egyszer kötelesek voltak elkészíteni a kerületükbe tartozó iskolákról, csak korlátozott mértékben tudtam felhasználni.¹⁹⁴ Rendelkezésre állnak egyes plébániák Historia Domusai, amelyek rendszerint a lelkipásztor szubjektív véleményét, benyomásait, észrevételeit, értékítéletét tartalmazzák, ezért sokszor az általam vizsgált korszakban már nem vezették ezeket.¹⁹⁵ Tekintettel az egyházmegye nagy kiterjedésére, az aránytalanságok elkerülése végett az oral historyt csak néhány esetben tudtam alkalmazni.

¹⁸⁵ ÁBTL 3.2.7. – Cs 2/7 „Hontalanok”

¹⁸⁶ ÁBTL 3.1.2. – M–32339 „Puskás Ferenc”; 3.1.2. – M–34260 „Király Lajos”; 3.2.1. – Bt–648/2 „Győri Péter”

¹⁸⁷ Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL) I. 1. Püspöki levéltár. o. Egyházkormányzati iratsorozat (1856–1979) (A továbbiakban: GyEL I. 1. o.)

¹⁸⁸ GyEL I. Püspöki Levéltár. 1. Egyházmegyei Hatóság iratai. p. Püspöki körlevelek [Circulares] (1857–1960) (A továbbiakban: GyEL I. 1. p.)

¹⁸⁹ GyEL Papp Kálmán hagyaték. XI–XII. d.

¹⁹⁰ GyEL Szeminárium Int. iratai

¹⁹¹ GyEL I. Püspöki Levéltár 2. Iskolai Levéltár. a. I. sorozat (Régi iskolai anyag) (1777–1966) (A továbbiakban: GyEL I. 2. a.)

¹⁹² GyEL I. Püspöki Levéltár. 2. Iskolai Levéltár. b. II. sorozat (Az Iskolai Főhatóság iktatott iratai) (1902–1949–/1952/)

¹⁹³ ISKOLAI LEVÉLTÁR, 2003. 81.

¹⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1948/VI. körlevél. 2103. sz.

¹⁹⁵ Vö.: GÁRDONYI 2006. 165.

2.2. Historiográfia

2.2.1. Önálló kötetek és tanulmányok

A historiográfiai áttekintést a történetírás módszertanával kapcsolatos művekkel kezdem. A bencés szerzetes és történetíró Vanyó Tihamér egyházmegye-történet és plébániatörténet feldolgozása szempontjából máig jól használható, alapvető irodalomnak számít.¹⁹⁶ A II. világháború, majd az azt követő politikai berendezkedés nyomán bekövetkezett „kényszerű hallgatás” után az 1980-as évek közepén foglalkozhattak érdemben az egyháztörténet-írással.¹⁹⁷ Az 1989-ben meginduló Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) keretében Adriányi Gábor vázolta fel a modern egyháztörténet-írás követelményeit, a megújult módszertan azonban meglehetősen ritkán került alkalmazásra a későbbi kutatások során.¹⁹⁸ Az egyháztörténet-írás módszertanáról a Pécsi Egyháztörténeti Intézet, illetve Pécsi Egyháztörténeti Műhely gondozásában hiánypótló tanulmánykötetek jelentek meg, amelyek egyúttal a források gazdagságára és kezelésére, valamint az interdiszciplináris megközelítésre is felhívják a figyelmet.¹⁹⁹ Egy-egy tanulmányban Gergely Jenő²⁰⁰ és Hatos Pál²⁰¹ is foglalkozott a kérdéssel. Az egyháztörténet-írás teológiai vonatkozásaira példaként említhetem Lénárd Ödön,²⁰² Gárdonyi Máté²⁰³ és Kálmán Peregrin műveit,²⁰⁴ és a legújabban Bánkuti Gábor, Csibi Norbert, Gőzsy Zoltán, Varga Szabolcs és Vértesi Lázár szerkesztésében napvilágot látott antológiát.²⁰⁵

Az állam és az egyház(ak) kapcsolatával, különösen a kommunista egyházpolitikával és az egyházüldözéssel több szerző is foglalkozott: Salacz Gábor,²⁰⁶ Gergely Jenő,²⁰⁷ Szabó Csaba,²⁰⁸ Rajki Zoltán.²⁰⁹ Szántó Konrád,²¹⁰ Havasy Gyula,²¹¹ Hetényi Varga Károly,²¹²

¹⁹⁶ VANYÓ 1941.

¹⁹⁷ Vö.: BALOGH 2012b. 9–10.

¹⁹⁸ VARGA Sz. 2006. 136.

¹⁹⁹ VARGA–VÉRTESI 2006.; VARGA–VÉRTESI 2007.; BÁNKUTI–VARGA–VÉRTESI 2012.; BÁNKUTI–NAGY 2015.; BÁNKUTI–NAGY 2018.

²⁰⁰ GERGELY 2010. 9–14.

²⁰¹ HATOS 2010. 62–82.

²⁰² LÉNÁRD 1995.; LÉNÁRD 2008.

²⁰³ GÁRDONYI 2015a. 9–14.

²⁰⁴ KÁLMÁN 2010. 13–30.

²⁰⁵ BÁNKUTI–CSIBI–GŐZSY–VARGA–VÉRTESI 2018.

²⁰⁶ SALACZ 1988.

²⁰⁷ GERGELY 1985.; GERGELY 2000.

²⁰⁸ SZABÓ Cs. 2003.

²⁰⁹ RAJKI 2002. 74–86.

²¹⁰ SZÁNTÓ 1991.; 1992a.; 1992b.

²¹¹ HAVASY 1990.

²¹² HETÉNYI 1999.; 2004.

Elmer István²¹³ és Tomka Ferenc²¹⁴ művei a diktatúra áldozatainak állítanak emléket. Újabban Soós Viktor Attila, Fejérdy András és Szabó Csaba hívta fel a figyelmet az egyházüldözés eddig kevésbé kutatott aspektusaira.²¹⁵ Az állambiztonsági szervezetek mechanizmusát Vörös Géza²¹⁶ és Kiszely Gábor²¹⁷ vizsgálta, de más művek is jelentek meg a témakörben.²¹⁸ A pártállam és a politikai rendőrség működésére, az egyházakkal való kapcsolatrendszerére vonatkozóan nélkülözhetetlen Köbel Szilvia,²¹⁹ Gyarmati György,²²⁰ Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián munkássága.²²¹ A kommunista diktatúra jogszolgáltatását Mikó Zsuzsanna²²² és Kahler Frigyes vizsgálta.²²³ Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) létrehozásával, felépítésével, működésével és tevékenységével több szerző önálló kötetben foglalkozott. Vannak köztük monografikus szintű feldolgozások és tanulmányok,²²⁴ és vannak forráskiadványok, amelyekben a szerkesztő az ÁEH által készített dokumentumokból közölt válogatást.²²⁵ Utóbbiak közül Győr–Sopron megyére vonatkozik a Szabó Gyula nevével fémjelzett kötet.²²⁶ Az ÁEH keretein belül külön meg kell említenem a vidéki politikai munkatársak (egyházügyi megbízottak, főelőadók, tanácsosok stb.) életútjával, jelentéseivel foglalkozó műveket.²²⁷ A papi békemozgalom vonatkozásában a korabeli feldolgozások mellett²²⁸ Pál József és Orbán József Gyula műveit kell kiemelni.²²⁹ Újabban Bögre Zsuzsanna, Gárdonyi Máté, Lázár Kovács Ákos és Jávor Miklós hívta fel a figyelmet a mozgalom eddig nem kutatott aspektusaira.²³⁰ Az iskolai vallásoktatással Nagy Péter Tibor foglalkozott behatóan.²³¹ Farkas László Róbert a szovjet mintájú hazai ateista nevelés hitoktatásban megnyilvánuló politikai vonatkozásait vizsgálta

²¹³ ELMER 1994.

²¹⁴ TOMKA F. 2005.

²¹⁵ SOÓS 2013.; FEJÉRDY 2017.; SZABÓ Cs. 2017.

²¹⁶ VÖRÖS 2010.; 2013b.

²¹⁷ KISZELY 2001.

²¹⁸ BANDI 2015a. 47–60.; SZABÓ–SOÓS 2006.; KISS–SOÓS–TABAJDI 2012.

²¹⁹ KÖBEL 2005.

²²⁰ GYARMATI 2000. 97–133.

²²¹ TABAJDI–UNGVÁRY 2008.

²²² MIKÓ 2010.

²²³ KAHLER 2001.; 2002.; 2005a.; 2005b.; 2007.; 2009.; 2010.

²²⁴ KISASSZONDY 2005.; KÖBEL 2000.; 2001.; 2005.; 2010.; Soós 2010.

²²⁵ SZÁNTÓ 1990.; KÖPECZI 2004.

²²⁶ SZABÓ Gy. 2017.

²²⁷ Az ÁEH munkatársainak életútját feldolgozó eddigi „legteljesebb rekonstruálása” Soós Viktor Attila doktori disszertációjában történt meg. SOÓS 2014. Soós a hivatal munkatársai életútjának és tevékenységének részletesebb feltárását és bemutatását eddig még nem ismert dokumentumok feldolgozásával szisztematikusan folytatja. SOÓS 2014.; További feldolgozások: SOÓS 2016.; SZABÓ Cs. 2000.; FAZEKAS Cs. 2002.; BEKE 2015.; MIKÓ 2017b.; BERTALAN 2018. 63–64.; HORVÁTH G. 2018. 145.

²²⁸ BERESZTÓCZY 1970.; PETHŐ 1969.; BÉKEMOZGALOM, 1975.; GERGELY 1985. 87–97.; BÍRÓ 1988.

²²⁹ PÁL 1995.; ORBÁN 2001.

²³⁰ BÖGRE 1998.; GÁRDONYI 2002. 18–19.; LÁZÁR 2006. 197–203.; JÁVOR 2015.

²³¹ NAGY P. T. 2000a.; 2000b.; 2001.

a csanádi egyházmegyében,²³² Vonyó József pedig egy iskolai iktatókönyv példáján keresztül mutatta be a hittan-beíratások szervezésének gyakorlatát.²³³ A kollektivizálás vallásgyakorlatra kifejtett hatását vizsgálta Ö. Kovács József²³⁴ és Jason Wittenberg.²³⁵ Az egyházi építkezésekre vonatkozó levelezések retorikájának főbb jellegzetességeit, az időszak alávetettségi és fölérendeltségi viszonyait, az érdekérvényesítés és a hatalomgyakorlás „kis stratégiáit” Lantos Edit mutatta be.²³⁶

2.2.2. A győri egyházmegyére vonatkozó irodalom

Disszertációm regionális szemléletéből adódóan a felhasznált irodalom külön csoportját alkotják a győri egyházmegyét érintő kötetek és tanulmányok. Bár átfogó történeti szintézise a mai napig nincs az egyházmegyének, a feldolgozások közül kiemelkednek – a Bedy Vince (1866–1938) által²³⁷ az 1930-as években koordinált és nagyrészt írt *Győregyházmegye multjából* címet viselő, ma is alapműnek számító kötetek,²³⁸ és a Győri Egyházmegyei Levéltár gondozásában 2003 óta megjelenő kiadványsorozat. Utóbbi kiadványok száma szinte minden évben újabb kötettel gazdagodik: a *Segédletek* sorozatban öt, a *Források, feldolgozások* sorozatban huszonnyolc kötet jelent meg egészen a közelmúltig. A sorozat a győri egyházmegye történetének széles spektrumát öleli fel a kora középkortól kezdve a 20. század közepéig. Itt csak azokra a kiadványokra utalok, amelyeket disszertációm szempontjából haszonnal forgattam.²³⁹

Az egyházmegye történetének kutatása a kommunizmus évtizedeiben háttérbe szorult, de meg nem szakadt. Ironikus, de az 1950-es évek elején a megyei pártbizottság megbízásából a kommunisták végeztek történeti kutatást, hogy a „klerikális reakció” múltjáról propaganda-anyagot állítsanak össze.²⁴⁰ Pálffy Ernő egyházügyi megbízott úgy panaszkodott 1952-ben, hogy szakmai továbbképzéséhez az egyházmegye történetét is tanulmányozni akarta, azonban nehézséget jelentett, hogy egységes „egyházmegyei történet” nem állt rendelkezésére.²⁴¹ Természetesen a papok között is voltak, akik

²³² FARKAS 2015.

²³³ VONYÓ 2016.

²³⁴ Ö. KOVÁCS 2009.; Ö. KOVÁCS 2012.

²³⁵ WITTENBERG 2010.

²³⁶ LANTOS 2009. 31–43.

²³⁷ Életére és munkásságára: NEMES 2016. 11–43.; VAVRINECZ 2016. 45–48.

²³⁸ BEDY 1936.; BEDY 1937.; BEDY 1938.; BEDY 1939a.; BEDY 1939b.; HÁZI 1939.; BÁN 1939.

²³⁹ HÁBORÚS KÁRJELENTÉSEK, 1945.; MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950.; PERGER 2017.; PERGER 2019.; NAGY I. 2012.; ARATÓ–NEMES–VAJK 2016; C. TÓTH–HORVÁTH 2019.

²⁴⁰ A többször is említett brosrának nem akadtam a nyomára.

²⁴¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/75/1/1952.

érdeklődtek egyházmegyéjük múltja iránt. Dr. Orbán László (1914–1957) pápai káplán, teológiai tanár, majd könyvtáros a Mária-kultusz középkori történetét kutatta, különös tekintettel a győri egyházmegyére, és szándékában állt egy „nagy mű” megírása.²⁴² Tudományos cikkei és előadásai révén az egyházmegye határain túl is ismert volt a neve.²⁴³ Eröss István (1902–1965) püspöki tanácsos, egyházmegyei könyvtáros és levéltáros lelkipásztori teendői mellett különös gondot fordított az egyházmegye középkori történetének kutatására – hiánypótló műve, az egyházmegye története 1526-ig meghaladja az ötszáz gépelt oldalt –, és állami részről is felkérést kapott Győr város középkori művelődéstörténetének felgolgózására.²⁴⁴ Bene István (1889–1962) nyugalmazott lelkész nyugdíjas éveiben összeállította az egyházmegye történetének bibliográfiáját, és „*sok egyéb értékes adatot gyűjtött össze egyházmegyénk újabb történetére vonatkozólag*”.²⁴⁵ Dr. Simonffy Jenő (1885–1954) csornai prépost-prelátus teológiai előadásai mellett az egyházmegyei könyvtárban „*a régi kódexekre vonatkozóan folytatott rendkívül értékes kutatásokat*”.²⁴⁶ Dr. Ragats Rezső (1876–1948),²⁴⁷ Dr. Búzás (Buzás) József (1920–2011),²⁴⁸ Varga Imre (1921–2008),²⁴⁹ Dr. Lőrincz Imre (1923–1988)²⁵⁰ és Reichardt Gyula (1923–2011)²⁵¹ elsősorban a 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek másolásában és publikálásában szerzett érdemeket, Varga Ferenc (1927–2003) pedig – többek között – az egyházmegye középkori történetének kutatásával foglalkozott.²⁵² Az Egyházmegyei Hatóság 1955-ben felhívást intézett a papsághoz, hogy az „*egyházmegyei történetírás adatgyűjtése érdekében*” állítsák össze a plébánosok, helyi lelkészek és káplánok névsorát, és gondoskodjanak a fellelhető kulturális értékek összeírásáról és a plébániai könyvtárak leltározásáról.²⁵³ Az 1960. évi II. körlevélben pedig az egyházmegye történetével kapcsolatos bibliográfia összeállításához tolmácsolta Bene István ny. lelkész kérését.²⁵⁴ A Győregyházmegyei Almanach 1968-as kötetében első ízben közölték magyar nyelven az

²⁴² ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 114–115.

²⁴³ GyEL I. 1. p. 1957/II. körlevél. 850. sz.

²⁴⁴ GyEL I. 1. p. 1965/VIII. körlevél. 3000. sz. Hagyatéka: GyEL VI. 5. Eröss István hagyaték.

²⁴⁵ GyEL I. 1. p. 1962/IV. körlevél. 2059. sz.

²⁴⁶ GyEL I. 1. p. 1954/VIII. körlevél. 1937. sz.

²⁴⁷ GyEL I. 1. p. 1948/VI. körlevél. 2113. sz.

²⁴⁸ BÚZÁS József: A győri egyházmegye története. Plébániák történeti adatai a *visitatio canonica* jegyzőkönyvei alapján. Kézirat a Győri Egyházmegyei Levéltárban. Továbbá: BÚZÁS 1966–1969.; BÚZÁS 1980; BÚZÁS 1982.

²⁴⁹ VARGA I. 1971.; VARGA I. 1972.; VARGA I. 1989.; VARGA–REICHARDT 1991.

²⁵⁰ LŐRINCZ 1974.

²⁵¹ VARGA–REICHARDT 1991.

²⁵² Vö.: SCHEMATIZMUS, 1985. 19.

²⁵³ GyEL I. 1. o. 1489/1955.

²⁵⁴ GyEL I. 1. p. 1960/II. körlevél. 675. sz.

egyházmegye rövid történetét. Ebben a politikailag kényes természetű eseményekről – mint Apor Vilmos püspök oroszok általi meggyilkolásáról – bölcsen hallgattak.²⁵⁵

A rendszerváltás után látott napvilágot Binde Ferenc győri egyházmegyes pap és Németh László iváni történelemtanár közös dokumentumválogatása a győri egyházmegye 1945–1966 közötti életéből. A válogatás a Győri Egyházmegyei Levéltár irataiból közöl nagy mennyiségű dokumentumot az egyházüldözés számos területére fókuszálva, így a papi sorsok, a hitélet és vallásgyakorlat, a hitoktatás, a papi békemozgalom, az Állami Egyházügyi Hivatallal való kapcsolattartás, az aktuálpolitika, valamint a külön tematikus egységbe nem illeszkedő, de az egyházüldözéshez kapcsolódó ügyek témakörében.²⁵⁶ Perger Gyula az egyházmegye történetével és Papp Kálmán életútjával kapcsolatos forrásokat publikált.²⁵⁷ Soós Viktor Attila az ÁEH megyei működését és személyi apparátusát vizsgálta,²⁵⁸ de foglalkozott Apor Vilmos életútjával és Papp Kálmán fennmaradt naplóival is.²⁵⁹ Balogh Margit a megyéspüspök 1948-as politikai szerepvállalását dolgozta fel.²⁶⁰ Petes Róbert Lányi János és Búzás József győri egyházmegyes lelkipásztorok életének kommunista diktatúra alatti szakaszával foglalkozott.²⁶¹ Külön egységet alkotnak a papi életutak: Hetényi Varga Károly életrajzgyűjteményének vonatkozó kötetei,²⁶² néhány győri egyházmegyes pap egyéni visszaemlékezései, illetőleg a róluk készült feldolgozások.²⁶³ Az egyházmegyében volt szerzetesrendek feloszlásáról még nem készült átfogó történeti feldolgozás, a szétszórtság körülményeit csak néhány rend esetében ismerjük.²⁶⁴ Mint a papi életutaknál, itt is külön kategóriát képeznek a visszaemlékezések és életrajzgyűjtemények.²⁶⁵ Újabban Zsebedics József győr-szigeti plébános járult hozzá az egyházmegye történetének feldolgozásához.²⁶⁶

²⁵⁵ SCHEMATIZMUS, 1968. 11–79.

²⁵⁶ BINDES–NÉMETH 1991.

²⁵⁷ HÁBORÚS KÁRJELENTÉSEK, 1945.; MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950.; PERGER 2017.; PERGER 2019.

²⁵⁸ SOÓS 2016.; SOÓS 2018.

²⁵⁹ SOÓS 2006.; SOÓS 2009.; SOÓS 2017a.

²⁶⁰ BALOGH 2008b.; BALOGH 2011.

²⁶¹ PETES 2009.; PETES 2013.; PETES 2016.

²⁶² HETÉNYI 1999.; HETÉNYI 2004.

²⁶³ NÉMETH A. 1991.; LANG 2003.; BERTHA s. a.; RÉDLY 2014.

²⁶⁴ NÉMETHNÉ KOVÁCS 2000. A háború és az államosítás a rend életében c. fejezet, oldalszám nélkül.; KOVÁCSNÉ NÉMETH 2008. 134.; HETÉNYI 1992. 91–92.; HETÉNYI 1999. 343–344.; LANG 2003. 34.; PÉTER 2015.; ZSEBEDICS 2012. 114–115.; BINDES–NÉMETH 1991. 43–45.; Julianna OCDS: Sopronbánfalva utolsó kármelita noviciája. In: Kármel 2005/5. 56–57.

²⁶⁵ HERVAY 1988.; KULICS–TÖLGYESI 1989.; KULICS–TÖLGYESI 1991.; HETÉNYI 1999.; DIÓS–VICZIÁN 2014.

²⁶⁶ ZSEBEDICS 2002, ZSEBEDICS 2008; ZSEBEDICS 2010; ZSEBEDICS 2012; ZSEBEDICS 2014; ZSEBEDICS 2017a; ZSEBEDICS 2017b.

3. ALAPFOGALMAK, TERMINOLÓGIA

3.1. Érték, értékrend, szokások, hagyományok

A világháború éveiben még fennálló – sokszor a népi vallásosságban gyökerező, illetőleg kulturális meghatározottságú – vallásos szokások és megnyilvánulások nem változtak meg egy csapásra azzal, hogy az ország politikai berendezkedése átalakult. Egyrészt az általános tendenciák is áttételesen, több-kevesebb késéssel érvényesülnek egy helyi közösség szintjén, másrészt a lakosság vallási gyakorlata, hitbéli meggyőződése sem változtatható meg rövid idő alatt. Ha egyes emberek viselkedésében szembetűnő fordulat következik is be, a közösséget tekintve ez rendszerint vagy nem hoz változást, vagy lassan, fokozatosan érezteti csak hatását. Az egyház tevékenységének korlátozása, a vallásos szemlélet háttérbe szorítása, a növekvő ideológiai nyomás és az emberek „átnevelése” éles ellentétben állt a II. világháború előtt megszokott életkörülményekkel mind a hétköznapok, mind pedig a vallásgyakorlat vonatkozásában. Utóbbi esetében különösen mély nyomokat hagyott.

Társadalomtörténeti és szociológiai értelemben érték az, amit az emberek fontosnak tartanak, dolog, tulajdonság vagy cselekedet. Más értelmezések szerint fontos életcél vagy viselkedési attitűd az egyes ember számára, olyan norma, normarendszer, amelyhez erősen pozitív hozzáállással viszonyul az egyén. Az érték tehát olyan pozitív tartalmú célok, viszonyok, eszmék, pozitív tartalommal felruházott tárgyak összessége, amelyek nem különállóan, hanem egymással összefonódva, rendszerként irányítják az egyén, egy-egy embercsoport, társadalmi réteg döntéseit és tevékenységét – írja Valuch Tibor.²⁶⁷ Az értékek rendszere sem fogalmi, sem tartalmi szempontból nem választható el az adott történelmi és társadalmi meghatározottságoztól. Az egyéni értékeket meghatározó tényezők közül a legfontosabbaknak az alábbiakat tekintik: a családi háttér, a tudás, a társadalmi csoporthoz tartozás, a munkaerő-piaci pozíció és a lakóhely. A magyar társadalom értékrendje a 20. század második felében többszörös változáson ment keresztül: mivel a politikai változások teljes vagy részleges gazdasági és társadalmi rendszerváltást is jelentettek, rendszerint együtt jártak az értékrendszerek átalakulásával, bizonyos esetekben erőszakos átalakításának kísérletével. Az értékrendszer változásait ugyanis meghatározó módon befolyásolták a társadalmi-gazdasági változások, továbbá a társadalomszerveződés módja. Amíg Nyugat-Európában az individuális szabadságra építő piaci koordináció volt a rendezőelv, addig Kelet-Európában a „szovjetizáció”, a végletekig központosító és állami vezérlésű

²⁶⁷ VALUCH 2001. 257.

„tervracionalitás” érvényesült. A magát mindenhatónak valló, omnipotens természetű hatalomnak sikerült nem kis mértékben atomizálni és proletarizálni a társadalmat. A fordulat éveit követően és az ötvenes évek elejétől kezdve céltudatosan szervezett propaganda-hadjárat folyt a társadalom átnevelése érdekében. Ennek következtében az 1945 előtti értékeket feleslegessé, reakcióssá, kispolgárivá nyilvánították, és új, ideológiai alapozású, a jövőre tekintő (utópisztikus) normarendszert deklaráltak. Az értékrendek folytonossága megszakadt, és szerves átalakulásuknak elveszett a lehetősége. Az 1945 utáni évtizedekben a magyar társadalom értékrendjében végbement változásokat alapvető módon érintette az, hogy a hagyományos kisközösségek életmódot és emberi tudatot szabályozó ereje, normarendszere túlságosan gyorsan bomlott fel ahhoz, hogy kialakulhattak volna az ezeket helyettesítő magatartásformák és normák, amelyek egyúttal megőrizhették volna a hagyományos közösségi értékek legalább egy részét.²⁶⁸

A paraszti közösségek legújabb kori tömeges felbomlásával a hagyomány is észrevehetően veszített kötelező erejéből. Mivel ezt a változást nem előzte meg, vagy nem kísérte a népi vallásos öntudat kellő megerősödése, a legtöbb helyen *„előállt a népi vallásosságban a tartalom és a forma, az intenció és a kifejezés válsága”* – állapította meg a népi vallásosság, különösen a Mária-tisztelet kérdéskörében a lelkipásztor Hetény János.²⁶⁹ A válság megoldásának három lehetőségét különböztette meg. Az első esetben egyes helyeken még fellelhetők régi vallásos népszokások, de már *„nem ugyanazzal a lelkiüittel, nem ugyanannak a világlátásnak megragadottságával, mint egykor keletkeztek, amikor kibontakoztak egy alapvető vallásos világszemléletből. A hagyományt legnagyobb intenzitással most már talán nem a belső ereje, mondanivalója élteti, hanem a hagyományozódásnak úgyszólván kényszerű sodra, külső törvényszerűsége. Mert a hagyomány törvény és ez azt parancsolja, hogy tovább kell mindig adni, ha már csorbult is, és ha már félig-meddig feledésbe is ment a mondanivalója.”* Ismét máshol a „válságkezelés” a régi szokások (a régi bensőséges vallásos élet) elhagyásával valósult meg: *„Új nem származott. Vele megszűnt a közösség szellemi-lelki ereje.”* A harmadik lehetőség azokra a „szerencsésebb” helyekre vonatkoztatható, ahol *„megindult a helyesnek egyediül mondható folyamat: amíg a közösségi élet és a hagyomány rendje nem veszítették el még teljesen mondanivalójukat és kötelező erejüket, még ez alatt elérte a parasztságot a vallásos tudatosulás új szelleme. Ez nem veti el a régit, de kívánja annak tudatos átélését. Így nagyobb megrázkódtatások és törések nélkül várja az újabb korhoz természetszerűleg*

²⁶⁸ Uo. 257–258.

²⁶⁹ HETÉNY 2011. 569.

szükséges újabb vallásos magatartás folytatólagos átépülését a régiből.”²⁷⁰ Hetény János gondolatmenetéből is jól látható a népi vallásosság – s áttételesen a vallásgyakorlás – szoros kapcsolata, belső integritása a közösséggel. A 20. század második felének társadalmi átalakulása (átalakítása) a hit megélésének, a vallás kifejeződésének változását is magában foglalta.

3.2. Vallás, egyház, hit, vallásgyakorlat és hitélet

„Az emberi történelem egészen napjainkig tanúsítja, hogy az ember sokfajta módon, különféle hívő és vallásos megnyilvánulásaiban (imádság, áldozat, kultusz, elmélkedés, stb.) keresi az Istent. Bár e megnyilvánulások lehetnek kétes értékűek, arra mégis rámutatnak, éppen egyetemes jellegüknél fogva, hogy az ember vallásos lény:” – tanítja a Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK).²⁷¹ A vallásosság és a vallás tudományos meghatározására több definíció is született, attól függően, milyen jelenségeket tartanak a vallás fogalmi körébe tartozónak. A hétköznapi nyelvhasználatban a vallásosság elsősorban tiszteletben részesített természetfeletti erők és lények létezésébe vetett hitet, továbbá az ebből fakadó érzelmi és akarati tudatvilágot, belső magatartást jelent, másrészt az ezeknek megfelelő viselkedést, külső magatartást (mint például a hitvallás, az imádkozás, az áldozatbemutatás, a bűnbánati cselekedetek stb.). A hitet és a belőle fakadó belső magatartást vallásos tudatnak, a vallásosságnak külső magatartásban történő megnyilvánulását pedig vallásos viselkedésnek nevezzük. Azoknak a természetfeletti erőknek, lényeknek az összességét, amelyekre a vallásos tudat és a vallásos viselkedés irányul, legtöbbször bizonyos rendszer fogja össze, tulajdonképpen maga a vallás.²⁷² A magyar „vallás” szó a latin „confessio” (megvallás) fordítása, és a belső hit külső tanítását jelenti. Az európai népek azonban inkább a „religio” szót vették át, amely az Isten iránt való elkötelezettségre, a függő kapcsolatra utal. A teljes értelmet akkor kapjuk meg, ha mindkét kifejezés tartalmát figyelembe vesszük.²⁷³

A kereszténység a vallást egyházi szervezet formájában éli meg és gyakorolja. A különböző keresztény egyházak között különbség van a tanításban és a szervezet megítélésében, de mindegyik vallja és hirdeti, hogy az egyház élete a Krisztustól kapott tanításon és küldetésen nyugszik. Tehát a vallás intézményes formában valósul meg az egyházakon belül, azaz megtalálható benne a tanításon és a lelkiségen kívül a törvény, a

²⁷⁰ Uo. 569–570.

²⁷¹ KEK. 28.

²⁷² ELŐD 1981. 13.

²⁷³ GÁL 2015. 7.

tekintély és a szervezettség. Más szóval, a közösségi vallásnak az egyházi keret adja meg a formáját és az állandóságát – mégis, a vallás az embernek Istennel való személyes kapcsolata, amely az egyházban, mint élő közösségben valósul meg.²⁷⁴ Másrészt a vallás nem pusztán transzcendens kapcsolat kifejeződése, hanem kulturális (és politikai) mintázat, normarendszer is. A katolikus egyház, tekintettel a Szentszék által központosított vezetésére is, szervezetenként a korporatív szereplők közé sorolható.²⁷⁵ Az egyház égisze alatt vagy ahhoz kapcsolódva intézmények, önállóan működő egységek vagy személyek alkotnak egy olyan komplexitást, amely szervezeti struktúráként az egymással is konkurálókommunikációs közösség (avagy milió) modelljében ragadható meg. Az egyház működésének nem mellőzhető sajátossága tehát az intézményi heterogenitás, amely az egyházon kívüli tényezőkkel és szereplőkkel (társadalom, állam) való interakciót, mozgásteret és cselekvési képességet is nagyban meghatározza. A katolikus egyház tehát egy olyan hálózatként is vizsgálható, melynek szereplői egymással szorosabb-lazább kapcsolatban állnak. Olykor úgy tűnik, mintha az egyházon belül az élet különböző területein egymással összeegyeztethetetlen felfogások és mentalitások ütköznének, ez az intézményi sokféleség azonban nem mond ellent az egyház egységének, hanem – például politikai értelemben – inkább jelentőséget kölcsönöz neki.²⁷⁶

A vallás, a hit és az egyház fogalmának bemutatásán túlmenően nagyon fontos annak megválaszolása, mit lehet egyáltalán hitéletnek és vallásgyakorlatnak nevezni. Ugyanis különbséget kell tenni vallásos hit/meggyőződés és vallásgyakorlat között. Az előbbi az egyén által megélt, bensőből fakadó vallásosság, ha úgy tetszik, világnézet; a vallásgyakorlat pedig ennek a külvilág felé megmutatkozó, „kézzel fogható” formája, kifejeződése. Vallásosnak tekinthető az a személy, aki hitéletét egy sajátos intézmény (egyház) keretein belül, annak önértelmezésével összhangban gyakorolja. A hívő identitás azonban nem feltétlenül vallásos, habár minden hívő élet része lehet valamiféle gyakorlat, ami a hit irányulása, dinamikája és a hit tárgya közötti viszony fenntartására irányul. Ugyanakkor nem minden gyakorlat egyházas is egyben.²⁷⁷ Minél vallásosabb valaki, annál inkább átszövik életmódját, egyéni és közösségi magatartását azok a normák, amelyeket isteni

²⁷⁴ Uo. 32–34. Az egyházban jelen lévő esendőség kérdéskörét alapvetően tárgyalja: FAZAKAS 2017.; TOMKA F. 1991. 13–16.

²⁷⁵ A közpolitikai elemzés a politikai aktorok között megkülönböztet egyéni és komplex szereplőket, utóbbit pedig tovább differenciálja kollektív és korporatív szereplőkre. Az egyház a komplex korporatív kategóriába sorolható, mert cselekvési egységet alkot és egységes vezetés, irányítás alatt áll. BÁNKUTI 2018. 541.

²⁷⁶ Uo. 542.

²⁷⁷ LÁZÁR 2006. 7.

követelményeknek ismer.²⁷⁸ Noha az egyházi szertartásokon részt vevők szociológiai és életkori összetétele általában jó keresztmetszetét adja a vallásosság mértékének, nem mindegy, hogy a vallásosság mélyen megélt hiten alapult vajon, vagy pusztán megszokásból, vagy más tényezőkből eredő külsődleges aktus volt csupán. Ahogy ennek megállapítása az ÁEH megbízottak számára sem volt közömbös, azt is jól tudták, hogy *„az ateista propaganda számára legkönnyebben megközelíthető réteg a nagyvárosi fiatalság és a fizikai munkásság, a legnehezebben pedig (vagy sehogy) a szétszórt tanyavilágban élő idős parasztasszonyok nevelhetők át”*.²⁷⁹ A rendelkezésre álló források alapján – ráadásul ötvenhatvan év távlatában – csak a hitélet külső megnyilvánulási formáit, a vallásgyakorlatot lehet konkrétan vizsgálni; mert legyen szó akár a körmeneten résztvevők, akár a hitoktatásra jelentkezők arányáról, csupán az adatokat ismerjük, a hívő ember belső meggyőződését és lelki világát nem. Néhány kivételtől eltekintve nem tudhatjuk, hogy a vallásgyakorlat megnyilvánulásai – szertartásokon való részvétel, hitéleti mutatók, stb. – milyen indíttatásból táplálkoztak, hiszen alakulásában a személyes hit, a megszokás, a közvélemény, valamint a mások elvárásaihoz való igazodás mind közrejátszott. Így tehát doktori disszertációm nem elsősorban a győri egyházmegye vallásosságának és hitéletének bemutatására tesz kísérletet, hanem ennek főként külsőségeiben megnyilvánuló tükrét adja. Természetesen nem szabad elfeledkezni arról, hogy vallásosság és vallásgyakorlat szorosan összefügg, és egymást feltételezi. Következtetéseket a forrásokkal dokumentálható, kifelé mutatott „értékrend” vizsgálata során is le lehet vonni, és így ugyancsak szemléletes tendenciák és összefüggések figyelhetők meg. Mivel a politikai berendezkedés egyházüldözése mindvégig érezhető volt a korszakban, a vallásgyakorlatban bekövetkezett változások vizsgálatánál is kiemelt helyet kell, hogy kapjon.

3.3. Az ún. személyes cselekvési horizont

3.3.1. Bevezető gondolatok

Ahhoz, hogy jobban megvilágítsam a kommunista diktatúra évtizedeiben cselekvő állampolgárok lehetőségeit és korlátait, Lénárd Ödön történelemszemléletének alapvető megállapításához kell visszanyúlnom: *„A történések valamilyen formában mindig emberi egyének valamiféle csoportjait érintik: közösségi jellegűek. [...] A történelmi esemény súlya,*

²⁷⁸ ELŐD 1981. 14–16.

²⁷⁹ MEZEY 2010. 337.

*jelentősége, kiterjedése aszerint alakul, hogy mekkora emberi csoportot, milyen közletről, milyen mélyen és behatóan érintett meg.*²⁸⁰ A történesekben a közösség látható tagjain kívül a társadalmi környezet színes, gazdag és tartalmas közege, véleményei, szokásai és magatartásai egyaránt érvényesülnek, mindaz, „ami a múltból jelent gyökeret és támaszt”, valamint „a jövő felé közösen vallott kilátás és cél”.²⁸¹ Nem elég tehát a rendszert megvizsgálni, ismerni kell a rendszert alkotó emberek mentalitását, szocializációját, mozgásterét és nem utolsósorban közösségi hálóját.²⁸² Egy közösség működésében az emberi motivációk és cselekvések ugyanúgy jelen vannak, mint az évtizedek, évszázadok folyamán kialakult szokások és hagyományok. Az egyes emberek, az egyének képességeik szerint, értelmi-érzelmi intelligenciájuknak megfelelően cselekednek, az általuk jónak látott értékrend alapján. Ez az értékrend többek között szocializációjukban, családi és a közösségi hagyományaikban, egyéni életútjukban és tapasztalatban keresendő.

3.3.2. „Milió és szubjektum”

Az alcímbe szereplő kifejezést a német nemzetiszocialista állami berendezkedésre alkalmazza Gottfried Abrath,²⁸³ de a magyarországi szocialista-kommunista diktatúra vonatkozásában is jól használható, amint arra Baranyai Balázs felhívta a figyelmet az egyébként a győri egyházmegyéhez tartozó Maglóca lelkipásztora, Dr. Kövér Fidél életének egy szakaszát bemutató tanulmányában. A társadalomtudományos diskurzusban ma már egyetértés van abban, hogy a milió az általánosan értelmezett társadalom makro- és a konkrét alany mikroszintje között egyfajta közvetítő, áthidaló, köztes szerepet játszik, amennyiben az „*egyén cselekvési környezetét meghatározó heterogén környezeti és társadalmi tényezőket, ezek összefüggéseit és észlelését jelenti*”.²⁸⁴ Horváth Gergely Krisztián rámutatott arra, hogy a rendszer megismerésén túl fel kell térképezni a rendszert alkotó emberek mentalitását, szocializációját, mozgásterét, közösségi hálóját: „*A történelmi elemzést nem könnyíti ugyanakkor, hogy a hatalmat és annak elnyomó gépezetét hajlamosak vagyunk monolit tömbként elgondolni, s megfeledkezni az olyan nagyon is létező, a mindennapok élhetőségét nagyban megkönnyítő sajátosságokról, mint amilyen például az egyházi személynek a falusi miliókben kijáró tisztelet, egyes nehezen elintézhető*

²⁸⁰ LÉNÁRD 2008. 31.

²⁸¹ Uo. 31.

²⁸² HORVÁTH G. 2018. 5–16.

²⁸³ ABRATH 1994.

²⁸⁴ BARANYAI 2018. 594–597.

*bürokratikus ügyek esetében a lakóhelyi illetve a régi osztálytársi ismeretségi kör sikeres mozgósítása, vagy éppen a hivatalos szervek közötti, személyi szintű rivalizálás, ellenszenv sikeres kihasználása. Ezekről a momentumokról általában semmit vagy nagyon keveset tudunk, pedig a diktatúra rideg struktúrájában a személyközi viszonyokban gondolkodó kisebber stratégia bizonyult a hatékony érdekérvényesítés fő eszközének.*²⁸⁵ A közösség a maga sajátos normáival, normarendszerével, értékrendjével és szokásaival meghatározza az egyén gondolkodását és cselekvését, vagy legalábbis kisebb-nagyobb mértékben hatással van rá. Főleg kisebb közösségekben, ahol nem lehet anonimitásba burkolózni, mert szinte mindenki ismer mindenkit. Éppen ezért a párttagok és a pártfunkcionáriusok, a tanácsdolgozói és a pedagógusok is könnyen „két tűz közé” kerültek, ha a felülről irányított egyházpolitika és a lakosság, vagy saját maguk meggyőződése, értékrendje ellentétben állt egymással. Ha a nevelők helyben laktak, a lakosok rendszerint ismerték őket, és ismerték felfogásukat is. Következésképpen azt is tudták, ha „*meggyőződésük ellentétes azzal, amit hirdetnek*”.²⁸⁶ A bejáró pedagógusok pedig nem ismerték annyira a szülőket, így nem tudtak olyan politikai „felvilágosító munkát” kifejtteni, amelyet a felsőbb hatóságok elvártak tőlük.²⁸⁷ S ha az iskolaigazgató vagy egyes nevelők a lakosság meggyőződésével ellentétes álláspontra helyezkedtek, könnyen elveszítették bizalmukat.²⁸⁸ Az MDP Győr–Sopron megyei Bizottságának egyik ülésén fogalmazták meg 1956-ban, hogy a pedagógusok egy része attól tartott, ha a hittan lemorzsolódás érdekében „agitál”, elveszíti a szülők előtt a tekintélyét.²⁸⁹

Másrészt a falusi közösségben a lelkipásztor tekintélye – ha példamutatóan és hitelesen élt – rendszerint nagyobb volt, mint a világi személyeké. Ásványrárón például, amikor az iskolák államosításával kapcsolatban az MDP és a koalíciós pártok vezetői felkeresték a plébánost, a falusiak körbefogták az autót, mert azt hitték, el akarják vinni papjukat.²⁹⁰ Egy másik községben a belügyi szervek felelősségre akarták vonni a lelkipásztort, a baloldali pártok helyi csoportjai azonban mellé álltak, mondván, hogy a pap demokratikusan viselkedik, sőt „*kommunista gyűléseken nyíltan támogatja a párt terveit*”.²⁹¹ A bánhidai asszonyok, amikor a népnevelők felkeresték őket, rendszeresen azzal válaszoltak, hogy

²⁸⁵ HORVÁTH G. 2018. 5–16.

²⁸⁶ SL XXIII/411. 32. d. 1963/64. évi hittan. Kópháza.

²⁸⁷ SL XXIII/411. 32. d. 1963/64. évi hittan. Kópháza.

²⁸⁸ SL XXIII/411. 6. d. 7202/1/1957.

²⁸⁹ GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. öe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 168. lap.

²⁹⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 6. öe. Hangulatjelentés, 1948. augusztus 6.

²⁹¹ GyEL I. 1. o. 1443/1945. Idézi: BINDES–NÉMETH 1991. 71.

nekik a papra ugyanolyan szükségük van, mint az orvosra, „mert lelki vigaszt és lelki gyógyítást ők csak a paptól kapnak”.²⁹² Mosonszentjánoson 1955-ben a hívek rádiót vettek a plébánosnak, és mivel a hozzá való drótot csak kukoricautalvány ellenében lehetett kapni, kukoricát is gyűjtöttek neki. Várbalogon pedig templomot építettek, a begyűjtésben azonban lemaradtak.²⁹³ Ha a plébános állít valamit – konkrét esetben azt, hogy a gyermekek hittanra járás nélkül nem bérnalkozhatnak –, „úgy mi hiába beszélünk a szülőknek, nem hisznek nekünk” – fogalmazott 1963-ban az egyik iskola igazgatója.²⁹⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy a falvak hívő, vallásos lakosságának csak ritkán volt lehetősége találkozni a megyéspüspökkel, nem kell csodálkoznunk, hogy a főpap megjelenése rendszerint önmagában véve is tiszteletet parancsolt. Az MDP Győr–Sopron megyei Bizottságának 1954. július 12-i ülésén reálisan látták a helyzetet: „A zarándoklaton megjelenő püspök személye még mindig nagy vonzóerővel bír. Csornán pl. a püspököt lovas-bandérium várta és kísérte be a községbe. Nagyon sokan – különösen öregek – csókolgatták a püspök uszályát.”²⁹⁵

A közösség hozzáállása és az egyéni habitus mellett a személyes kapcsolatrendszer és az ismeretségi háló is nagy szerepet játszott, mert nem egy esetben az éveken, évtizedeken átívelő emberi kapcsolatok révén – számos alkalommal az ideológiától mentesen – sikerült megoldást találni alapvető kérdésekben. Például abban az esetben, amikor a káplán és a tanácselnök személyes ismeretsége kellett ahhoz, hogy a parlagon heverő volt kántorföld művelését átengedjék az új kántornak.²⁹⁶ Vagy amikor a tanácselnöknek a plébánián tapasztalt szívélyes fogadtatása járult hozzá a kerületi esperesi kinevezéshez, mert az egyházügyi tanácsos érdeklődésére beszámolt a plébánián eltöltött jó hangulatú beszélgetésről, ahol ráadásul borral is megkínálták. „Akkor így mentek a dolgok.” – emlékezett vissza az esetre Zsebedics József plébános.²⁹⁷ A Komárom megyei Alsógallán az egyik idős nő rendszeresen felelősségre vonta az utcabelieket, ha azok nem mentek el templomba. Május 1-re a pártszervezet kiosztotta a házakhoz Lenin, Sztálin és Rákosi képeit, hogy azt minden ötödik házra ragasszák ki: „A papok aktívái azonban jobban dolgoztak, mert a képek közül egy sem került ki a házak falára.”²⁹⁸ A parasztok és a kisiparosok közül senki nem volt hajlandó a vörös zászlót vinni, ha „nagy nehezen” kézbe is vették néhányan,

²⁹² KEML XXXV/32. 31. öe Megyei MB ülés jkv., 1951. május 7. 55. lap.

²⁹³ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. 18. lap.

²⁹⁴ SL XXIII/411. 32. d. 1963/64. évi hittan. Fertőrákos.

²⁹⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 1. fond csoport. Megyei Bizottsági ülések. 32. öe. 1954. július 12. 53. lap.

²⁹⁶ ZSEBEDICS 2017b. 116., 119–121.

²⁹⁷ Uo. 99–100.

²⁹⁸ KEML XXXV/32. 31. öe Megyei MB ülés jkv., 1951. május 7. 56. lap.

akkor is sétabot-szerűen vitték, és nem kibontva.²⁹⁹ Egy közösségében tekintéllyel rendelkező, idős néni így emlékezett vissza az ötvenes évek végén történt hittan-beíratásra: *„Beíratáskor oda voltak ültetve és agitáltak, mert agitálni kellett. [...] A tanítók is próbáltak rábeszélni. Beíratáskor megkérdezték, miért szeretném hittanra járatni a gyereket. Azt válaszoltam, hogy mert ott arra tanítják őket, atyádat és anyádat tiszteld, ne lopj – hát így lesz belőle jó kommunista. Ezen még az agitálók is elmosolyodtak. Odakint megkérdezték a többiek, mit kérdeztek és mit válaszoltam. Amikor rájuk került a sor, tőlük is megkérdezték, miért akarják a gyerekeket hittanra járatni. Mondjuk azt mi is, amit a Terus mondott? – kérdezték. Erre az agitálók csak mosolyogva legyintettek...”*³⁰⁰ Egy idős férfi pedig, aki templomatyaként lett az ÉDÁSZ dolgozója, így számolt be az állami munkahely és a templomi szolgálat összeegyeztethetőségéről: *„Egy rokon segítségével, aki a központban dolgozott, bekerültem az ÉDÁSZ-telepre. Addig nem is volt semmi baj, amíg a főnökömnek el nem árulták, hogy az Egyháznak is szolgállok, és én vagyok a templomatyá. Magához hívatott, és megkérdezte, tudom-e azt, hogy ez így nincsen rendjén. Erre én azt válaszoltam, hogy becsületes ember vagyok, a templomból nem engedek, de attól még tudok jól dolgozni, és ha engedik, ezt be is bizonyítom. Azt mondta erre, a jó munkaerőre szükség van, próbáljuk meg. Én lelkiismeretesen, becsületesen elvégeztem a munkát, volt, hogy többet is kellett dolgoznom, mint másoknak. Mindenkivel megtaláltam a közös hangot, előre köszöntem, neve napján mindenkit köszöntöttem. Néhány hónap megfigyelés után azt mondták, az Endre az egyik legjobb munkaerő. És nem is lett semmi baj, onnan mentem el nyugdíjba.”*³⁰¹

²⁹⁹ KEML XXXV/32. 31. öe Megyei MB ülés jkv., 1951. május 7. 56–57. lap.

³⁰⁰ Özv. Farkas Jánosné Musatics Terézia (sz. 1923) elmondása alapján, Sopronkövesd.

³⁰¹ Pete–Pikó Endre (sz. 1931) elmondása alapján, Sopronkövesd.

4. A VALLÁSGYAKORLATOT ALAKÍTÓ FÖLDRAJZI, TÖRTÉNELMI ÉS KULTURÁLIS TÉNYEZŐK, SZEMÉLYI APPARÁTUS

4.1. A győri egyházmegye sajátos helyzete az 1950-es és '60-as években

Ahogy a bevezető fejezetben említettem, a győri egyházmegye múltjának átfogó, tudományos szintű feltárása a ma napig nem történt meg. A vonatkozó szakirodalom jelenleg még fennálló hiánya az elsődleges oka annak, hogy az egyházmegye helyzetének bemutatásánál elsősorban a korabeli forrásokra támaszkodtam. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nem egy esetben retrospektív pártbizottsági és állambiztonsági dokumentumokban, valamint az ÁEH számára készült jelentésekben szereplő megállapítások arról a szemléletről tanúskodnak, ahogy ők látták a győri egyházmegye, illetve az azzal kapcsolatban álló közigazgatási megyék helyzetét.

A magyarországi egyházmegyék közül meglehetősen különleges helyzetben volt a Szent István alapította győri egyházmegye. Földrajzi fekvése, történeti hagyományai, egyházi intézményei egyaránt kiemelik a többi egyházmegye közül, s ezeket a sajátos vonásokat a hitélet és a vallásgyakorlat szempontjából egyaránt figyelembe kell venni. Győr–Sopron megye úgynevezett „kaputáj”, a vizsgált korszakban is itt haladt keresztül Európa egyik legforgalmasabb transzkontinentális útvonala (E60-as), ezért a megye fekvésénél fogva részt vett a nemzetközi idegenforgalom fő áramlásában. A Balaton felé is a megyén keresztül haladnak át jelentős forgalmú útvonalak.³⁰² Az állambiztonság szempontjából fontos és összetett terület volt Győr–Sopron megye. Kulturális, felsőfokú oktatási központ volt, a megye területén a korábbi teljes elszigeteltség után az 1960-as évektől nőtt az idegenforgalom jelentősége, köszönhetően a politikai légkör megváltozásának, valamint a közeli Ausztriának és Csehszlovákiának. Emellett jelentős egyházi intézmények is működtek a megyében: közülük kiemelkedik Győr, mint püspöki székhely papnevelő intézettel és bencés gimnáziummal, valamint Pannonhalma, mint a bencés rend központja, amely egyházi, idegenforgalmi, oktatási és szociális területen is képviseltette magát, s itt működött a bencések másik meghagyott gimnáziuma. Ezeket a területeket az állambiztonság III/III-as osztályán kulturális, ifjúsági, rendkívüli események vonalán követték nyomon, s kiemelt szerepet kapott az egyházi reakció elhárító osztály is.³⁰³ A megye és az egyházmegye speciális helyzetét a korabeli dokumentumok szerint kiemelten

³⁰² KIRÁNDULÁSOK, 1961. 72.

³⁰³ SOÓS 2018. 281.

kezelték, ezt többek között alátámasztja az ÁEH szempontrendszere alapján 1960-ban elkészített jelentés³⁰⁴ is Győr–Sopron megye egyházpolitikai helyzetéről.³⁰⁵

4.1.1. A győri egyházmegye jellegzetességei, főbb statisztikai adatai

A győri püspökség a szombathelyi, a székesfehérvári, a pécsi, a veszprémi és a váci egyházmegyével együtt az esztergomi érseki tartományba tartozott. Területe az 1984-es Magyar Katolikus Almanach szerint 5.560 négyzetkilométer,³⁰⁶ az 1985-ös Győregyházmegyei Almanach szerint 5.370 négyzetkilométer.³⁰⁷ A területén élő lakosság száma és felekezeti megoszlása 1943. április 15-i állapot szerint a következőképpen alakult: az összlakosság 479.919 fő, ebből római katolikus 375.887 (78,3 %), evangélikus 56.377 (11,7 %), református 35.304 (7,4 %), izraelita 11.774 (2,4 %), egyéb felekezet 637 (0,1 %).³⁰⁸ Az 1947. december 15-i állapot szerint: az összlakosság száma 451.218 fő, ebből római katolikus 369.790 fő (82,0 %), evangélikus 39.233 (8,7 %), református 39.781 (8,8 %), izraelita 1836 (0,4 %), egyéb vallású 578 (0,1 %).³⁰⁹ Az 1985. október 15-i adatok alapján a 640.480 lakosból 404.390 volt katolikus (63,1 %).³¹⁰ (A közbeeső 1956-os névtár és az 1968-as schematizmus csak a plébániák, lelkeszségek és filiák híveinek – olykor kerekített – létszámát tünteti fel, ezért nem szolgálhat alapul a viszonyításhoz.³¹¹) 1947-ig a háborús veszteségek miatt az egyházmegyében a lakosság száma csökkent. A katolikusok száma 6.097 fővel, a zsidó népesség száma 9.938 fővel, az evangélikusoké 17.166 fővel csökkent. A reformátusok száma 4.447 fővel emelkedett, az egyéb felekezethez tartozók létszáma csak kismértékben módosult. A szám adatok egyrészt a háborús veszteségek, másrészt a németek kitelepítése, és a helyükre történt betelepítés következtében alakultak így.³¹² (Egy 1958-as összeírás szerint csak Sopronból 8.500 főt telepítettek ki!³¹³) Ezért van

³⁰⁴ Az ÁEH által 1959-ben kidolgozott részletes szempontrendszer szerkezetét ismerteti: GÁRDONYI–HORVÁTH 2017. 141–142.

³⁰⁵ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b–d/1959. Az egyházügyi főelőadó jelentése és a megyei pártbizottság határozata itt is megtalálható: GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1960. év 110. őe. VB ülés jkv., 1960. szeptember 19.; 1. fond, 3. fond csoport, 1960. év 112. őe. VB ülés jkv., 1960. október 17.

³⁰⁶ MAGYAR KATOLIKUS ALMANACH, 1984. 644.

³⁰⁷ SCHEMATIZMUS, 1985. 207.

³⁰⁸ SCHEMATIZMUS, 1943. 209.

³⁰⁹ SCHEMATIZMUS, 1947. 195.

³¹⁰ SCHEMATIZMUS, 1985. 207.

³¹¹ SCHEMATIZMUS, 1956. 13–36. SCHEMATIZMUS, 1968. 97–135.

³¹² DÓKA 2000. 17–18.

³¹³ GyL XXIII/3.a. 3. d. (1953!) Telepes községek 1958. Sopron.

az, hogy bár a katolikusok száma is csökkent több mint 6.000 fővel, százalékos arányuk közel 4 %-kal magasabb lett (82 %).³¹⁴

A győri egyházmegye – a vizsgált korszakban is érvényes egyházkormányzati beosztását – a Breyer István győri megyéspüspök (1933–1940) elnökletével 1935. augusztus 27–29. között megtartott egyházmegyei zsinaton határozták meg. Eszerint 147 plébániából és 2 lelkészségből állt, és következő főesperességekre és esperesi kerületekre tagolódott:³¹⁵

- I. Székesegyházi főesperesség: székesegyházi, kónyi, téti, péri kerület;
- II. Sopron–loosmándi főesperesség: soproni, csepregi, lövői, iváni, nagycenki kerület;
- III. Mosoni főesperesség: magyaróvári, mosoni, lébényi kerület;
- IV. Rábaközi főesperesség: kapuvári, fertőszéplaki, beledi, szanyi, magyarkeresztúri, csornai kerület;
- V. Komáromi főesperesség: kisbéri, komáromi, tatai, bánhidai kerület.

A győri egyházmegye – az esztergomi főegyházmegye két esperesi kerületéhez tartozó 11 plébánia és 3 lelkészség (Szigetköz) kivételével³¹⁶ – közigazgatásilag magában foglalta Győr–Sopron megyét, továbbá Komárom, Vas, illetve Veszprém megyék területére is átnyúlt. Az önálló lelkipásztori helyeket tekintve 1968-ban 121 plébánia és 37 lelkészség Győr–Sopron megyében, 30 plébánia és 11 lelkészség Komárom megyében; 7 plébánia és 2 lelkészség Vas megyében; 6 plébánia és 1 lelkészség pedig Veszprém megyében helyezkedett el.³¹⁷ A területi széttöredezettség az egyházpolitika koordinálásában is nehézséget okozott. „*E tényezőnek egyházpolitikai szempontból különféle kihatása van. Így pl. a papság egy része a közigazgatásilag más megyékbe átnyúló plébániákon működik, aminek következtében megoszlik a velük való törődés, a hivatali ellenőrzésük, és magatartásuk figyelemmel kísérése.*” – ismerték fel a korszakban a közigazgatási széttöredezettség problémáját.³¹⁸ A Komárom megyei ÁEH-megbízott is számolt azzal, hogy a papi helyezéseknél szorosan együtt kell működnie Győr megye egyházügyi megbízottjával és a megyei párt- és tanácsszervekkel.³¹⁹

³¹⁴ DÓKA 2000. 17–18.

³¹⁵ ZsH, 1935. 9–10.

³¹⁶ DÓKA 2000. 19. Vö.: NÉVTÁR, 1982. 206–216. A győrzámolyi és a hédervári esperesi kerületről van szó, amelyet 1993-ban csatoltak a győri egyházmegyéhez.

³¹⁷ SCHEMATIZMUS, 1968. 95–135. Dóka Klára 231 önálló plébániát és lelkészséget regisztrált a schematizmus alapján, a Rábaközi főesperességben 53 helyett 69 plébániát és lelkészséget! DÓKA 2000. 18.

³¹⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1968. 75. öe. PB ülés jkv., 1968. szeptember 6. 15. lap.

³¹⁹ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–18/1959.; 8. d. 007–9/1960.

A Komáromi főesperesség négy esperesi kerületének plébániái (lelkészségei) közigazgatásilag Komárom megyéhez tartoztak, illetve Komárom-Esztergom megyéhez tartoznak napjainkban is. Ezek a települések a következők: A kishéri esperesi kerületben Ászár, Bokod, Császár, Csép, Dad, Kisbér, Szák, Szend és Vérteskethely; a komáromi esperesi kerületben Ács, Bana, Bábólna, Csémpusztá, Komárom, Koppánmonostor, Mocsa, Nagyigmánd és Szőny; a tatai esperesi kerületben Agostyán, Baj, Dunaalmás, Dunaszentmiklós, Kocs, Naszály, Szomód, Tata I., Tata II. és Vérteszőlős; a bánhidai esperesi kerületben pedig Kecskéd, Környe, Oroszlány, Tatabánya I. (Alsógalla), Tatabánya I. (Óváros), Tatabánya II. (Bánhida), Tatabánya III. (Felsőgalla), Tatabánya III. (VI. telep), Várgesztes, Vértesomló és Vértestolna. A bakonybéli esperesi kerületben elhelyezkedő Bársonyos és Tárkány plébániák szintén Komárom megyéhez tartoztak. A Soproni főesperességet tekintve a csepregi esperesi kerületben található Csepreg, Horvátzsidány és Peresznye, az iváni esperesi kerületben lévő Bő, Bük, Mesterháza, Nemesládony, Sajtoskál, Simaság plébániák közigazgatásilag Vas megyéhez tartoztak, illetve tartoznak ma is. Végül Gyarmat, Szerecseny (téli esperesi kerület), Egyházaskesző (szanyi esperesi kerület), Bakonybél, Bakonypéterd, Lázi és Veszprémvarsány plébániák (bakonybéli esperesi kerület) közigazgatásilag Veszprém megyéhez tartozott.

Az egyházmegye közigazgatási tagoltsága a vallásgyakorlat összehasonlítását is megnehezíti. Egyrészt a világi közigazgatási egységek és az egyházi igazgatás területi egységei nem teszik lehetővé az adatok tételes összehasonlítását, másrészt a közigazgatási egységek kisebb-nagyobb mértékben az általam vizsgált korszakban is változtak. Míg a világi hierarchia az állami közigazgatásnak megfelelően megyénként, illetve járásonként gyűjtötte és értékelte a városokból és községekből beérkezett adatokat, az egyházmegyei hivatal ezt a plébániákból és fíliákból álló esperességek alapján tette meg.

Papp Kálmán egyházkormányzatának elején, 1947-ben 152 plébánia és 28 lelkészség, összesen 180 önálló lelkipásztori állomáshely volt az egyházmegyében.³²⁰ Ezt követően 1968-ig nem jelent meg részletes schematizmus, az 1956-ban kiadott 68 oldalas füzet is csak a legszükségesebb adatokat tartalmazza. Eszerint 164 plébánia, 55 lelkészség (43 lelkészség és 12 szervező lelkészség), valamint 12 templomigazgatóság volt az egyházmegyében. Az adatok már magában foglalják az egykor a pannonhalmi egyházmegyéhez tartozó lelkipásztori állomáshelyeket is.³²¹ Az 1968. évi egyházmegyei schematizmus az egyházmegyében 164 plébániát és 51 lelkészséget, összesen tehát 215 önálló lelkipásztori

³²⁰ DÓKA 2000. 17–18.

³²¹ SCHEMATIZMUS, 1956. 13–37.

helyet, ezen felül 61 filiát és 10 templomigazgatóságot regisztrál.³²² (Kovács István egyháziügyi tanácsos 1966-ban 164 plébániát, 53 lelkészséget és 10 templomigazgatóságot írt össze.³²³)

Az 1947-es schematizmus szerint összesen 337 papja volt az egyházmegyének, közülük 21 önálló hitoktató, és 27 pap nyugállományban. Rajtuk kívül 11 idegen egyházmegyés tartózkodott az egyházmegye területén.³²⁴ Az 1956-os névtár szerint 10 plébános (adminisztrátor), 54 lelkész, 12 templomigazgató, 96 segédlelkész, 11 önálló hitoktató, összesen 332 pap volt aktív szolgálati állományban (közülük hatan idegen egyházmegyésként), 13 szolgálton kívül, 34 pedig nyugállományban voltak. Továbbá 32 nem győri egyházmegyés pap is tartózkodott az egyházmegye területén, ők hivatalosan nem láttak el lelkipásztori teendőket, hanem többnyire gimnáziumi tanárként, kántorként vagy sekrestyésként szolgáltak, vagy nyugállományban voltak. (Az adatok már tartalmazzák a volt pannonhalmi bencés egyházmegyétől átvett papokat is!)³²⁵ A későbbi adatok értelmezésében figyelembe kell venni, hogy a pannonhalmi egyházmegye átvételével nemcsak a lelkipásztori állomáshelyek száma növekedett meg, hanem a papság létszáma is. Szaló Sándor ÁEH-megbízott 1962. júniusi nyilvántartása szerint a győri egyházmegyében 390 római katolikus pap „működik”, közülük Győr–Sopron megyében 320, Komárom megyében 59, Vas megyében 13, Veszprém megyében 7 pap. Ez azonban összeadva nem 390, hanem 399 főt tesz ki! Sajnos nem derül ki, a „működik” alatt mit értettek az összesítés készítői, ugyanis ez a szám az egyházmegyei schematizmusok adataihoz viszonyítva a papság összlétszámához áll közel. A papság létszáma kiemelkedett Győr városában, ahol 50 egyházmegyés papot számoltak össze. Rajtuk kívül a pannonhalmi főapátságban 83 bencés-pap élt, ebből 16 a szociális otthonban. A renchez tartozó győri bencés gimnáziumban pedig 27 paptanár „működött”.³²⁶ Ehhez képest az 1962. év végén Győr–Sopron megyében már csak 277 papot tartottak nyilván: *„Ebből ténylegesen működik 241 fő. Nyugállományban van 27, betegszabadságon 4. Letartóztatva 5 fő van. Két pap leszerelt, 1 bencés pap kilépett a*

³²² A templomigazgatóságok több mint kétharmada korábbi szerzetesrendi templom: a Győr-Belváros plébánia joghatósága alatt a Német Ispita, a Szent Anna (volt orsolyita), a Szent Ignác (volt bencés), a Győr-Káptalandomb plébánia joghatósága alatt a Magyar Ispita; a Sopron, Szent Györgyről nevezett káptalani plébánia joghatósága alatt a Nagyboldogasszony (volt bencés), a Szent Simon és Júdás (volt domonkos), a Szeplőtelen Fogantatás (volt orsolyita) templomok; a Sopron, Szentlélekről és Szent Mihály főangyalról nevezett Várospalánia joghatósága alatt a Szentháromság templom (Voss-féle árvaház); a Mosonmagyaróvár I. plébánia joghatósága alatt a Keresztények Segítségére (volt szalézi) templom, a Kapuvári plébánia joghatósága alatt az Assisi Szent Ferenc (volt ferences) templom.

³²³ OL XIX-A-21-d. 36. d. 007-22/1966. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 185-198.

³²⁴ SCHEMATIZMUS, 1947. 106-107., 164.

³²⁵ SCHEMATIZMUS, 1956. 37-41.

³²⁶ OL XIX-A-21-d. 16. d. 0023-3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124-128.

rendből.”³²⁷ Az 1968-as papi névtár szerint 409 pap tartózkodott az egyházmegye területén, közülük 329 győri egyházmegyes pap volt aktív szolgálatban.³²⁸ Csak viszonyításként közlöm az 1985-ös schematizmus adatait, amely szerint összesen 304 pap volt az egyházmegyében, közülük azonban mindössze 214 volt aktív szolgálati állományban.³²⁹ Az alábbi táblázat a győri egyházmegye papságának létszámát mutatja 1947 és 1985 között, az egyházmegyei adattárak alapján. Látható, hogy a létszám csökkenése csak az 1968 és 1985 közötti időszakban mutatható ki szignifikánsan. Ehhez hozzájárult a papi hivatások csökkenése és a nyugdíjas papok létszámának emelkedése. A másik táblázat az egyházmegye újmisési és elhunyt papjainak létszámát mutatja 1947 és 1966 között. (1951 októberében a politikai helyzet következtében 11 előreszentelés történt.³³⁰ Az ötödéves teológusok felszentelt papként folytatták tovább tanulmányaikat.³³¹)

A győri egyházmegye papságának létszáma (1947–1985)

	1947	1956	1968	1985
A győri e. aktív papjai	310	326	329	214
A győri e. nyugdíjas papjai	27	34	38	52
Győri e. papok más e. szolgálatában	23	6	4	8
Más e. papok a győri e. szolgálatában	11	6	4	3
A győri e. szolgálaton kívüli papjai	n. a.	13	7	4
A győri e. külföldön élő papjai	n. a.	n. a.	27	15
A győri e. területén tartózkodó más e. papok	n. a.	32	n. a.	8
A papság összlétszáma	348	417	409	304

³²⁷ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–48/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 132–136.

³²⁸ A schematizmusban nincs a papság létszámára vonatkozó összesítés, és az életrajzi résznél sem mindig következetes. Az életrajzi részben 402 pap adatait tünteti fel, köztük a 38 nyugdíjas és a 7 szolgálaton kívüli pap nevét. A más egyházmegyében szolgáló négy győri egyházmegyes pap közül kettőt, a győri egyházmegyében szolgáló négy más egyházmegyes pap közül egyet, a 27 külföldön élő pap közül 23-at. Ezzel szemben az egyházmegye papjainak névsora szentelési sorrendben 401 nevet tartalmaz. Ez alapján tehát az összesen 409 pap közül 329 volt aktív egyházmegyei szolgálatban. SCHEMATIZMUS, 1968. 139–201.

³²⁹ SCHEMATIZMUS, 1985. 184–187., 207.

³³⁰ Az adatokat közli: BINDES–NÉMETH 1991.354.

³³¹ ZSEBEDICS 2010.58.

A papság életkor szerinti megoszlása (1947–1985)

Életkor (év)	1947		1968		1985	
	fő	%	fő	%	fő	%
23–30	37	11,0	31	7,7	10	3,4
31–40	117	34,7	81	20,2	29	9,9
41–50	60	17,8	90	22,4	40	13,6
51–60	57	16,9	119	30,0	81	27,6
61–70	43	12,8	57	14,2	69	23,5
71–80	18	5,3	16	4,0	50	17,0
81 felett	5	1,5	8	2,0	14	5,0
Összesen	337	100,0	401	100,0	293	100,0

Az újmisé és elhunyt győri egyházmegyes papok létszáma (1947–1966)

Év	Újmisé	Elhunyt	Megjegyzés
1947	4	2	
1948	5	8	
1949	5	6	
1950	6	7	
1951	21	2	
1952	1*	6	* 1951 októberében 11 előreszentelés történt
1953	14	7	
1954	16	7	
1955	10	12	
1956	10	6	
1957	7	9	
1958	13	8	
1959	5	6	
1960	8	5	
1961	10	7	
1962	3	7	
1963	9	10	
1964	3	6	
1965	4	6	
1966	6	11	
Összesen	160	138	

Hogy mit jelentettek a gyakorlatban a számszerű adatok, arra nem könnyű választ adni. „Eddig a győri egyházmegye nemcsak a saját szükségletét fedezte bőségesen, hanem más egyházmegyéknek is nagy szolgálatot tett a papi hivatások küldésével. Ma mindenütt paphiány mutatkozik.” – kérte a főpásztor a papi pályára készülő fiatalok támogatását plébánosaiktól 1949-ben.³³² A váci megyéspüspök kérésére 1957 nyarán nem küldött fiatal papokat, mondván, a múlt év végén „olyan nagy számban távoztak külföldre egyházmegyém papjai, különösen a fiatalabb generációból, hogy magamnak is súlyos gondot okoz nem egy, lelkipásztori szempontból fontos állomáshely betöltése”.³³³ Más forrás is megerősíti, hogy váratlan helyzetben (például a plébános letartóztatásakor) nehezen tudott helyettesítést biztosítani.³³⁴ Ezzel szemben Dömötör József, az Állami Egyházügyi Hivatal Győr–Sopron megyei megbízottja 1955 őszén papírra vetett véleménye szerint több plébános is bejelentette, hogy nincs szüksége káplánra, mert hitoktatási engedélyt nem kapott, a lelkipásztori teendőket pedig egyedül, a hitoktatás mellett is el tudja látni.³³⁵

Az egyházmegye területén azonban nemcsak a papok létszáma volt számottevő, hanem a papnövendékeké és a szerzeteseké is, továbbá itt működött a bencés rend két meghagyott gimnáziuma is, Győrött és Pannonhalmán. Az egyházüldözés során 1952-ben megszüntették a legtöbb egyházmegyei papnevelő intézetet: csak az esztergomi, az egri, a szegedi és a győri szeminárium működhetett tovább, a szomszédos egyházmegyék növendékeit is befogadva. A további évtizedekben a szombathelyi és a pécsi püspök összes papnövendéke Győrben nevelkedett, egy ideig a veszprémiek és a székesfehérváriak is.³³⁶ Végül, de nem utolsósorban országos viszonylatban a megyében volt a legtöbb férfi és női szerzetes rendház.³³⁷ A Győr–Sopron Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága mellett működő egyházügyi megbízott irataiban található 1960-as összesítés szerint Győr–Sopron megye területén 1960-ban 273 volt szerzetesnő és 10 volt szerzetes élt, s „1948 előtt megyénk a férfi és női szerzetes rendek eldarádója [sic!] volt”.³³⁸ Meg is jegyezték az 1960 szeptemberében tartott VB ülésen, hogy „a sok egyházi intézmény és a nagyszámú papság még ma is komoly visszahúzó erőt jelent a megyében”.³³⁹ Az ÁEH 1963-ban az egész egyházmegyére vonatkozóan is készített nyilvántartást. Egyházmegyei keretben szolgált 60 fő – köztük 34

³³² GyEL I. 1. p. 1949/II. körlevél. 747. sz.

³³³ GyEL I. 1. o. 1686/1957.

³³⁴ GyEL I. 1. o. 579/1957.

³³⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/416/1/1955.

³³⁶ MÉSZÁROS I. 2000b. 62–63.

³³⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 7. lap.

³³⁸ GyL XXIII/24. Egyházügyi ügyiratok 1950, 1955–1962. 1960. Jelzet nélkül.

³³⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1960. 110. öe. VB ülés jkv., 1960. szeptember 19. 11. és 15. lap.

bencés –, rajtuk kívül civil foglalkozásban 28 férfi és 348 női szerzetes volt. Összesen tehát 88 szerzetes és 348 szerzetesnővér.³⁴⁰ A bencések nagy száma is az egyházmegye speciális helyzetéből adódott. Győr után az egyházmegye másik kiemelkedő települése Pannonhalma volt, amelyet 1951-ben csatoltak a győri egyházmegyéhez, főapáti székhellyel, a bencés rend gimnáziumával és papi szociális otthonnal. Pannonhalma – a korabeli értékelések szerint – nemcsak megyei, hanem országos, sőt bizonyos tekintetben nemzetközi szempontból is jelentős szerepet játszott a területén tartózkodó egyházi személyek nagy száma, és idegenforgalma miatt.³⁴¹

4.1.2. Az egyházmegye geopolitikai helyzete

A győri egyházmegye északnyugati fekvéséből adódóan nyugatról Ausztria Burgenland tartományával, északon Szlovákiával (Csehszlovákiával) határos. Az Állami Egyházügyi Hivatal megkülönböztetett jelentőséggel kezelte a határmenti plébániák ellenőrzését,³⁴² ilyen plébániák pedig szép számmal voltak az egyházmegye területén is. *„Határmenti megye vagyunk, az amerikai imperialisták itt vannak a tözsomszédságban.”* – hangsúlyozták az MDP Győr–Sopron megyei Bizottságának 1953. február 27-én megtartott pártválasztmányi ülésén.³⁴³ A megye ugyanis 184 km hosszan volt határos Ausztriával, *„ennélfogva az ellenség propagandája a nyugati rádió adásain, a ballonokkal ideszállított röpcédulákon, az ellenséges ügynökök tevékenységén keresztül fokozottabb mértékben érvényesül, mint az ország bármely más területén”*.³⁴⁴ A burgenlandi plébániák nagy része a trianoni döntés előtt a győri egyházmegyéhez tartozott, a papok közötti személyi, hivatali és anyagi érdekeltségű kapcsolat a későbbi évtizedekben is megmaradt: *„E burgenlandi szomszédság nem pusztán földrajzi adottságot jelent, hanem egyházpolitikai szempontból ma is károsan érezteti hatását.”* – értékelték a helyzetet a megyei pártbizottság 1968. szeptember 6-i ülésén.³⁴⁵ Az egyházmegyére nyitott objektumdossziében több hasonló megállapítás található, amelyek alátámasztják az állambiztonsági szervek fokozott éberségét: *„A győri egyházmegye jelentős területe határos Ausztriával. A határmenti községek mindegyikében plébánia van. Alapos*

³⁴⁰ OL XIX–A–21–d. 22. d. 007–10/1963. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 138–139.

³⁴¹ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

³⁴² KÖBEL 2005. 103–104.

³⁴³ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1953. 5. öe. Pártválasztmányi ülés jkv., 1953. február 27. 14. lap.

³⁴⁴ GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. öe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 156. lap.

³⁴⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1968. 75. öe. PB ülés jkv., 1968. szeptember 6. 15. lap.

gyanú és jelzés támasztja alá, hogy egyes plébánosok a határmentén illegális kapcsolatot tartanak az Ausztriában élő emigráns papokkal, akik a vatikáni hírszerzés ügynökei. A jelzett plébániák nagyrésze az imperialista hírszerző szervek titkos határkapui. Célunk beszervezett és odahelyezett ügynökség útján tevékenységük felderítése és illegális csatornáik kiépítése, az Ausztriában lévő hivatalos irányító központok felé (Bécsi nunciatúra, Pazmaneum).³⁴⁶

A határ közelsége révén külföldiek is többször megfordultak a nyugati határszélén, és ez óvatosságra intette a győri pártvezetőséget: „Az évenként megrendezett Soproni Ünnepi Hetek alkalmával Ausztria és főleg Nyugat-Németország területéről igen sok egyházi személy jön be Magyarországra, és szinte valamennyi soproni egyházi személlyel, de főleg a vezető egyházi személyekkel veszik fel a kapcsolatot. Ugyancsak a soproni hetek alatt történnek különböző kapcsolatfelvételek és tárgyalások a felosztatott rendek volt tagjaival. A soproni heteket felhasználják emigrációban élő egyházi személyek ellenséges propaganda-anyagok Magyarországra juttatására is.”³⁴⁷ Nemcsak a Magyarországra érkező külföldiek, hanem a külföldön tartózkodó magyar papok megfigyelésére is nagy gondot fordítottak, utóbbiak esetében széleskörű ügynökhálózat kiépítésével, illetve működtetésével. Az emigrált papokról kialakított véleményre jellemző példa az alábbi megállapítás, szintén az egyházmegye objektumdossziéjából: „a nyugatra szökött volt győri papok a Magyar Népköztársaság ellen aktív tevékenységet fejtenek ki, amely megmutatkozik illegális könyveknek a Magyarországra való küldésében, levelezésükben, valamint rádióban elmondott propaganda beszédekben”.³⁴⁸ A győri egyházmegye azért is került jobban a figyelem középpontjába, mert egyházpolitikailag fontos külföldi kapcsolatokkal rendelkezett. A római emigráció meghatározó egyéniségei közül kettőnek közvetlenül is volt kapcsolata az egyházmegyével. Zágon József³⁴⁹ és Csertő Sándor komoly felkészültséggel, ismeretekkel rendelkező papok voltak, akikre „más körülmények közt itthon is jelentős feladatokat osztottak volna feletteseik és talán idővel valamelyik püspöki széket is elnyerhették volna. Velük szemben a magyar kormány képviselői kezdettől fogva nagyon kritikus hangon nyilatkoztak és többször is követelték Casarolitól,³⁵⁰ hogy a Vatikán ne adjon hitelt az emigráns papok szavainak, csökkentsék befolyásukat.”³⁵¹ Zágon győri

³⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/160.

³⁴⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1966. 57. öe. PB ülés jkv., 1966. április 8. 32. lap.

³⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/194.

³⁴⁹ Életrajza: NÉMETH L. I. 2012.

³⁵⁰ Mons. Agostino Casaroli, a rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának helyettes titkára, az 1964-es részleges megállapodás vatikáni aláírója. A vatikáni–magyar diplomáciai kapcsolatokkal kapcsolatos visszaemlékezése: CASAROLI 2001. 123–171.

³⁵¹ SZABÓ Cs. 2005. 39.

egyházmegyes papként, püspöki irodaigazgatóként távozott 1949-ben külföldre, az esztergomi egyházmegyes Csertő pedig a győri egyházmegye területéről származott, és két pap testvére közül az egyik, János György domonkos szerzetes is a győri egyházmegyében szolgált a szerzetesrendek feloszlata után.³⁵² Zágon és Csertő valóban szóba került, mint összekötő személyek a Vatikán felé.³⁵³ Nem utolsósorban Győr–Sopron megye arról is „nevezetes” – legalábbis az 1953-as pártválasztmányi ülésen így gondolták –, hogy a jobboldali szociáldemokraták „fellegvára” volt, akik meghatározó tevékenységet folytattak Győr, Mosonmagyaróvár és Sopron üremeiben.³⁵⁴

A földrajzi elhelyezkedés tényezői Vas megye esetében is nagy jelentőséggel bírtak, elsősorban a szombathelyi egyházmegyére nézve, de nyilvánvalóan a győri egyházmegyéhez tartozó plébániák egy részének határ közeli fekvését sem lehetett figyelmen kívül hagyni: „*Vas megye mint Osztrák és Jugoszláv határon lévő megye, különös politikai éberséget követel a klérus befolyásának szempontjából*” – olvasható Vas megye egyházügyi főelőadójának 1952-es munkatervében.³⁵⁵ Az 1959. szeptember 12-i pártbizottsági ülésen pedig a következőképpen értékelték a megye helyzetét: „*Vas megye a felszabadulás előtt az ország egyik legklerikálisabb befolyás alatt álló megyéje volt, ahol a klérus gazdaságilag és kulturális tekintetben »mindenható« szerepet játszott.*”³⁵⁶ Az ÁEH részéről az 1962-ben elkészített országos elemzésben is felhívták a figyelmet arra, hogy „*a katolikus egyházi élet nagyobb aktivitása, főleg az ország nyugati területén, Fejér, Győr, Szombathely, Veszprém, Pécsi egyházmegyékben*” tapasztalható.³⁵⁷ További fontos szempont Budapest közelsége, és Győr–Sopron és Komárom megyék jó megközelíthetősége.

A győri egyházmegye adottságaival az ÁEH és a párt vonalán egyaránt számoltak. Számos dokumentumban kiemelték sajátos egyházi tényezőit: püspökség, székeskáptalan, szeminárium, pannonhalmi főapátság, a szerzetesek és szerzetesnővérek nagy száma, soproni társaskáptalan és a katolikus konvent.³⁵⁸ A győri egyházmegye központi részét

³⁵² A Csertő-fivérekre lásd: SZABÓ Cs. 2005. 464–465.; BEKE 2008. 134–135.; PFEIFFER 1987. 344–345.; SCHEMATIZMUS, 1985. 130–131.

³⁵³ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/196.

³⁵⁴ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1953. 5. öe. Pártválasztmányi ülés jkv., 1953. február 27. 14. lap.

³⁵⁵ VaML XXIII.69. 2. d. Munkaterv. 1952. május 1-től július 1-ig. Iktatószám nélkül.

³⁵⁶ VaML MDP Vas Megyei Bizottsága. 1. fond. 1. leltár. 1959. év. 2. ö. e. 1959. szeptember 12. 219.

³⁵⁷ OL XIX–A–21–d. 14. d. 002–2/1962.

³⁵⁸ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1953. 5. öe. Pártválasztmányi ülés jkv., 1953. február 27. 14. lap.; 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. öe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 156. lap.; XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 7. lap.

képező Győr–Sopron megye a „*felszabadulás előtt mezőgazdasági jellegű megye volt. A földbirtokosok mellett – úgy gazdasági, mint politikai tekintetben – kiemelkedő szerepet játszott a papság. Az iskolák 90 %-a az egyházak kezében volt. A megye területén több szerzetesrend működött. Ilyen körülmények között a lakosság nagyrésze erős vallási és klerikális befolyás alatt állott.*” – értékelte a megye helyzetét 1959-es egyházpolitikai jelentésében Dömötör ÁEH-megbízott.³⁵⁹ Hivatali utóda, Szaló Sándor is úgy látta, a megye „elég klerikális”.³⁶⁰ Az 1964. szeptember 11-i győrmegyei pártbizottsági ülésen pedig az alábbiakat fogalmazták meg: „*Az egyházpolitikai helyzet megítélésénél figyelembe kell venni, hogy a megye nyugati határszélén fekszik, az egyházi személyek többsége több idegen nyelvet beszél, kapcsolatokat tartanak külföldi személyekkel, ezért a nyugati propaganda is közvetlenebbül és erősebben hat a papokra és a hívőkre egyaránt. A különböző egyházi intézményekben teológiailag az átlagnál képzetesebb egyházi személyek tevékenykednek. Általában az egyházmegye más papjai és képzetesebbek az átlagnál.*”³⁶¹ A dokumentum szerint a győri teológián 14 főből 12, a bencés tanárok közül 13 rendelkezett doktori végzettséggel. Az egyházmegyes papok közül 61 személynek volt többnyire egyházfilozófiai doktorátusa. Közülük többen katolikus folyóiratokban, a Vigíliában és az Új Emberben is jelentettek meg cikkeket.³⁶²

Ha a vallásgyakorlatot tekintjük, nem hagyható figyelmen kívül, hogy történelmi és kulturális hagyományai következtében Győr–Sopron megye vallásossága kiemelkedett az országos átlagból, a Rábaköz és Sopron környéke pedig a megyének is egyik legvallásosabb része volt. (Az egyházmegyében az 1920-as évek elején is kiemelkedő társulati életről tanúskodnak a források!³⁶³) Ezért a hitéleti mutatók, a hittan-beíratási statisztikák is magasabbak az országos átlagnál. Ezzel a sajátossággal egyházi és világi részről egyaránt tisztában voltak. Az 1951/52. tanév hittan-beíratási statisztikájában Vas és Győr megye országos viszonylatban az első két helyen állt, 72,7 %-os és 72,4 %-os eredményével. Komárom megye viszont a 42,5 %-os statisztikájával a 12. helyen állt az ország 19 megyéje és Budapest között. A lemorzsolódás aránya is alacsony volt, Vas a 20., Komárom a 17., Győr a 16. helyen állt országos viszonylatban a 3,5 (Vas), 5,8 (Komárom) és 6,8 %-ával (Győr).³⁶⁴ Győr–Sopron megyét még 1959-ben is a legvallásosabb megyének tartották az

³⁵⁹ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

³⁶⁰ GyL XXIII/2. 1962/III. 59. sz. 1962. július 19. 22. lap.

³⁶¹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 14. lap.

³⁶² GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 14. lap.

³⁶³ HORVÁTH J. 2000. 230.

³⁶⁴ A táblázatot közli: KÖBEL 2005. 165.

országban, 90 %-ban katolikus lakossággal.³⁶⁵ Természetesen a megye területén is voltak különbségek. A nemzetiségi, főleg horvát eredetű falvak (Kópháza, Und, Fertőhomok, Hidegség, Horvátzsidány, Peresznye és Bezenye) lakossága zárt tömböt alkotott, anyanyelvét magánbeszélgetések alkalmával előszeretettel használta. Mentalitásuk, szokásaik, mély vallásosságuk a mindennapi életben is megnyilvánult: *„Klerikalizmusuk viszont sokkal erősebb és könnyű annak elemzése, hogy akár a magasabb szintű kulturális igény, vagy a szövetkezeti munkafegyelem visszahúzó ereje is főleg abból táplálkozik.”*³⁶⁶ A Győr–Sopron megyei MSZMP Bizottság VB jegyzőkönyvei szerint az egyes néprétegek közül a falusi parasztság volt a legjobb kapcsolatban a papsággal, kivéve a termelészövetkezetek dolgozóit. Az értelmiség körében főleg az orvosokkal, a jogászokkal és a pedagógusokkal építettek ki jó kapcsolatot, s a kórházakban a papok is rendszeresen látogatták a betegeket. A városokban, főleg Győrött és Sopronban nagyobb számban voltak munkás emberek, akiket az egyház a legkevésbé tudott befolyása alá vonni – voltak erre kísérletek, s az egyháziak leginkább a műszaki értelmiség megnyerésére törekedtek. A városban lakó és a vidékről bejáró munkások felfogása között is különbségek mutatkoztak, utóbbiakra *„nagy befolyása van a papságnak.”*³⁶⁷ A társadalom egészét tekintve *„megyénkben is a hívő, a vallásos emberek kétharmada nőkből áll, a vallásos emberek döntő többsége idősebb, a kulturális színvonal tekintetében a hívők nagy része a kevésbé tanult, műveletlen réteg. Ennek bizonyos értelemben ellentmond egyes értelmiségi rétegek: orvosok, műszakiak bigott vallásossága.”* – jellemezték Győr–Sopron megye népességét 1964-ben.³⁶⁸ Az idézett dokumentumokból is látható, hogy az egyházmegye történelmi hagyományai, földrajzi elhelyezkedése, etnikai összetétele és egyházi intézményrendszere következtében speciális helyzetben volt, és ezt a helyzetet mind egyházi, mind állami részről tekintetbe vették.

4.1.3. Területi változások, állomáshelyek és templomépítések 1946–1966 között

Az egyházmegyét az általam vizsgált korszakban négy alkalommal érintette kisebb-nagyobb területi változás. A párizsi békeszerződés Dunacsún (ma: Čuňovo), Horvátjářfalu (ma: Jarovce) és Oroszvár (ma: Rusovce) községeket 1947. október 15-i hatállyal Csehszlovákiához csatolta. A politikai határváltozás nem érintette az egyházi közigazgatást,

³⁶⁵ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0045–6/1959.

³⁶⁶ SL XXIII/411. 7. d. 8043–1/ VIII./1960. sz. Soproni járás kulturális helyzete. 9.

³⁶⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 11. lap.

³⁶⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1964. 217. öe. VB ülés jkv., 1964. augusztus 24. 30. lap.

Papp Kálmán azonban számolt azzal, hogy a közeljövőben egyházi intézkedésre is szükség lesz. A három plébánia adminisztrálására Mimlich János dunacsúni plébánost püspöki biztossá nevezte ki, és megadta neki a szükséges felhatalmazásokat.³⁶⁹ (Ezen jogokat az 1949-es szentszéki rendelkezésig gyakorolta.)³⁷⁰ A következő változás 1949. január 1-jei hatállyal következett be, amikor Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek az Apostoli Szentszéktől nyert felhatalmazás alapján a közigazgatásilag Gyórhöz csatolt Révfalu plébániát Kisbácsa filiával, valamint Novákpusztá és Mária-major pusztákat az esztergomi főegyházmegyétől a győri egyházmegyéhez, Feketeerdőt pedig a győri egyházmegyétől elválasztva az esztergomi főegyházmegyéhez csatolta.³⁷¹ A pannonhalmi egyházmegyével 1949 októberében történt ideiglenes határkiigazítás, melynek során az Apostoli Szentszék által történő végleges rendezésig a győri egyházmegye lelkipásztori gondozásába került Tömördpuszta lelkészség és Gugpuszta, ugyanakkor a pannonhalmi egyházmegye vette át Kispéc és Nagypervatpuszta lelki gondozását.³⁷² A végleges rendezésre azonban nem került sor, mert az ÁEH nem ismerte el ordináriusnak a főapátot, és a pannonhalmi egyházmegye kormányzatát 1951. november 12-i hatállyal a győri egyházmegye főpásztora vette át. Ez a rendelkezés 13 plébániát és öt lelkészséget érintett. (Pataky Kornél győri püspök 1989. március 3-i dátummal adta vissza a pannonhalmi egyházmegye kormányzatát Szennay András főapátnak.)³⁷³ Az átcsatolt plébániákból és lelkészségekből – a Szent István-telep és a győri Szent Ignác-templom kivételével – alapították meg a győrszentiváni és a bakonybéli esperesi kerületet.³⁷⁴

Feltűnő, hogy Papp Kálmán egyházkormányzása alatt csak két lelkészséget emelt plébániai rangra, ezeket is a negyvenes évek második felében: Kapuvár-Gartát 1947-ben³⁷⁵ és Acsalagot 1949-ben.³⁷⁶ Viszont számos lelkészséget, templomigazgatóságot és kihelyezett kápláni állomáshelyet (expozitúrát) létesített, ezek többségét is püspöksége első négy évében: 1948-ban Jobaháza, Nemeskér, Simaság, Sobor, Koppánmonostor expozitúrát³⁷⁷ és Sopronbánfalva (Kertváros) lelkészséget,³⁷⁸ 1949-ben Maglóca expozitúrát,

³⁶⁹ GyEL I. 1. p. 1947/VIII. körlevél. 2914. sz.

³⁷⁰ GyEL I. 1. p. 1949/VI. körlevél. 2027. sz.; 1949/VIII. körlevél. 2939. sz.

³⁷¹ GyEL I. 1. p. 1948/IX. körlevél. 3584. sz.; 1949/I. körlevél. 151. sz.

³⁷² GyEL I. 1. p. 1949/VIII. körlevél. 2934. sz.

³⁷³ A püspöki kar 1951. november 6-án tartott tanácskozásához csatolt feljegyzések. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 379–380. Lásd a 155. lábjegyzetet is a 375. oldalon.

³⁷⁴ DÓKA 2000. 17.

³⁷⁵ GyEL I. 1. p. 1947/V. körlevél. 1297. sz.

³⁷⁶ GyEL I. 1. p. 1949/III. körlevél. 1412. sz.

³⁷⁷ GyEL I. 1. p. 1948/IX. körlevél. 3714. sz.

³⁷⁸ GyEL I. 1. o. 1744/1947.

továbbá Simaság, Sobor, Zsira, Csorna, Eszterháza és Jobaháza lelkészséget,³⁷⁹ 1952-ben Oroszlánybánya (Oroszlány) lelkészséget,³⁸⁰ 1955-ben Ménfőcsanak II. lelkészséget,³⁸¹ 1959-ben Kisfalud lelkészséget.³⁸² Az 1940-es évek végének alapításai a szerzetesrendek feloszlásával, nevezetesen a szerzetes-papok egyházmegyei alkalmazásával álltak összefüggésben. Hogy a püspök miért nem erigált több önálló plébániát, illetve lelkészséget, jól illusztrálja a kisfaludi hívek esete. A kisfaludiak már régóta szerettek volna önálló lelkészséget, mert a falut közigazgatásilag szétválasztották az anyaegyháztól, Mihályitól. Mivel kérésüket nem teljesítették, 1955-ben háromtagú küldöttség kereste fel Dávid egyházügyi főelőadót. Elmondták, hogy múlt évi őszi bérmáláskor a püspök megígérte, hogy teljesíti kérésüket. A főelőadó próbálta őket lebeszélni, ők azonban kijelentették, ha kell, Nagy Imréig is elmennek az egész falu aláírásával, hogy ügyüket elintézzék. Dávid a helyszínen is meggyőződött, hogy a falu népe követeli az önállósítást. Tanácstalanságában az ÁEH-től kért iránymutatást: *„Tisztában vagyok azzal, hogy ha ezt a dolgot engedélyezzük, milyen veszélyt von maga után. Két év múlva azt kérik majd, hogy önálló plébánia legyen. A nekitüzesedett falut azonban nem tudom, hogy tudjuk most majd leszerelni.”*³⁸³

Kálmán püspök idején több templomot és plébániát építettek, és számos épületet újítottak fel. Ezek közül itt csak az előbbiekre térhetek ki. A korszak egyházi építkezései nem értelmezhetőek az 1958-ban megalkotott Építésügyi Minisztériumi rendelkezés nélkül, amely a helyi Tanács VB Építésügyi Osztályát kötelezi arra, hogy egyházi ingatlanra építési engedélyt csak akkor adhat ki, ha az építető bemutatja, illetőleg csatolja az Állami Egyházügyi Hivataltól kapott jóváhagyást. Ettől kezdve minden egyházi építmény összes építkezéseinek engedélyezése is eszközzé vált a hatalom kezében, beleértve a felújításokat és tatarozásokat is. Mivel az építőanyagok kiutalásához is az Egyházügyi Hivatal hozzájárulására volt szükség, nemcsak a tervek jóváhagyásáról és az államsegélyek kiosztásáról, hanem az építőanyag beszerzési feltételeiről is az ÁEH döntött.³⁸⁴ A Győr–Sopron megyei Tanács VB elnöke a rendelkezést a helyi tapasztalatokkal kiegészítve küldte tovább a járási és városi tanácsok VB elnökeinek, hogy közöljék azt az irányításuk alá tartozó szakigazgatási szervekkel és a községi tanácsok VB elnökeivel.³⁸⁵

³⁷⁹ GyEL I. 1. p. 1949/I. körlevél. 162. sz.; 1949/II. körlevél. 756. sz. Vö.: DÓKA 2000. 17–18.

³⁸⁰ SCHEMATIZMUS, 1956. 34.

³⁸¹ SCHEMATIZMUS, 1956. 16.

³⁸² GyEL I. 1. o. 2254/1959.

³⁸³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. óe. Egyházügyi előadó. 23/6/85/1/1955.

³⁸⁴ LANTOS 2009. 33–34.

³⁸⁵ GyL XXIII/3. g. 2. d. 00109/1959. A rendelet vonatkozó része: „a./ Egyházügyi építésekhez (templom, kápolna, kegyhely, imaház, gyülekezeti terem, parókia, harangöntetés, orgona javítás, vagy beszerzés, bővítés, átalakítás, jelentősebb tatarozás) építési engedély csak akkor adható ki, ha a kérelmező az egyébként is

A harmincas évek kiemelkedő időszaka után a II. világháború és az azt követő politikai váltás az országos átlagnál nagyobb cezúrát jelentett a nyugati határszélén. Ugyanakkor – ahogyan az ország más területein is – elsősorban a falvakban tovább folyt a templomépítés. Figyelemre méltó, hogy míg a Rákosi-éra egyházüldöző évei alatt, nehézségek árán, de új templomok épülhettek, az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek közepéig, amikor kiemelkedő templomépítészeti alkotások születtek országszerte, Győr–Sopron megyében nem épült templom!³⁸⁶ Várbalog – akkor még Pünkösdvassvár néven – 1938-ban lett önálló község. Az épület alapozását 1943-ban kezdték, a háború alatt azonban nem tudták folytatni. A kommunista diktatúra idején sok akadályt gördítettek az építkezés útjába (a pénz- és építőanyagbeszerzés megnehezítése, több lelkes plébános ellehetetlenítése).³⁸⁷ A püspökség 20.000 forint kölcsönrel támogatta az építkezést, azonban az egyházközség ismét szükséghelyzetbe került, mert az iparügyi minisztérium nem utalt ki tetőcserepet. Ráadásul az egyházközségnek 1950-ben át kellett adnia az épülő plébánialakot a községnek községháza céljára.³⁸⁸ Hogy a legszükségesebb munkálatokat elvégezhessék, és ideiglenes használatba vegyék a templomot, a megyéspüspök 1953-ban elrendelte, hogy az egyházmegye összes temploma a szeptember 27-i vasárnapi perselypénz felajánlásával járuljon hozzá az építés költségeihez, tekintve, hogy a várbalogi templom használatba vételéhez rendkívüli lelkipásztori érdek fűződik.³⁸⁹ Végül csak 1959-ben tudták befejezni az építkezést.³⁹⁰ Győr–Ménfőcsanak temploma 1948–1949-ben, a csáfordjánosfai 1949 és 1951 között, a töltéstavai pedig 1947 és 1952 között épült fel, a torony 1957-ben.³⁹¹ A kommunista hatóságok Töltéstaván a kezdeti években még sajátos „szereptévesztést” is vállaltak. A párt maga indította el a faluban a korábbi földesúrtól hiába remélt templomépítkezést, amit felhasznált saját propagandacéljaira, hangoztatván: „*A kommunisták pótolták, amit a gróf úr elmulasztott.*” Az egyházi birtokok államosítása és az állami tulajdonban lévő kivitelező-vállalatok irreális árajánlatai valójában lassították, majd szinte ellehetetlenítették a munkálatokat. Hasonló körülmények között épült templom többek 1948 és 1951 között

szükséges iratok mellett az Állami Egyházügyi Hivatal írásbeli hozzájárulását is csatolja. b./ Miden olyan egyházi építkezést, amelyet engedély nélkül kezdtek el, le kell állítani és a felelősökkel szemben szigorú büntetést kell alkalmazni. c./ Az egyházi építkezéseket fokozottabban kell ellenőrizni. Szinte általános, hogy az engedélyezett objektumot az engedélyezett tervtől eltérően építik meg. Az építkezést ilyen esetben is azonnal le kell állítani.”

³⁸⁶ HARTMANN 2016. 16.

³⁸⁷ Uo. 46.

³⁸⁸ BICZÓ 2007. 187.

³⁸⁹ GyEL I. 1. p. 1953/VIII. körlevél. 1844. sz.

³⁹⁰ BICZÓ 2007. 188.

³⁹¹ HARTMANN 2016. 46., 52–57.

Csáfordjánosfán.³⁹² A Gyórszentiván újtelepi templom építését is tervbe vették, és a plébános gyűjtést is szervezett. Ráadásul a tűzoltó egyesület kultúrgárdájának közreműködésével akartak műsort adni az építés javára, ahol a pap tanította a szerepeket. A plébános kérésére a helyi tanács hozzájárult az építéshez, ennek ellenére rövidesen az egyházügyi előadóhoz fordult, hogy akadályozza meg az akciót. A megyei előadók ki is mentek a községbe, hogy adatokat gyűjtsenek Markos Rezső plébános ellen, azonban egyelőre nem tudtak olyan információt szerezni, amely indokolta volna az elhelyezését. Időközben a gyórság-halomaljai templom építéséhez is megtették a szükséges lépéseket. Az alaprajzát és műszaki leírását a helyi plébános felterjesztette a Győri Járási Tanácshoz, ahonnan továbbították az egyházügyi előadóhoz véleményezésre. Az építkezéshez a helyi szervek is hozzájárultak, Dömötör József azonban más véleményen volt: „*Persze addig nem épülhet, míg mi hozzá nem járulunk, mi pedig nem járulunk hozzá.*”³⁹³ Gyórság lelkészség temploma 1958-ra készült el, és Munkás Szent József tiszteletére szentelték.³⁹⁴ Ugyanebben az évben építették fel – a régi kápolnához kapcsolva – az oroszlánybányai (oroszlányi) Munkás Szent József-templomot.³⁹⁵ A korszak legjelentősebb alkotása a megyében kétségtelenül a győr–kisbácsai templom, építész Árkay Bertalan volt. Ő ekkoriban több ideáltervet is kidolgozott, amelyeket a győri püspökségnek is felajánlott. A frissen kinevezett kisbácsai plébános élt a felkínált lehetőséggel, hogy a roskadozó kis kápolna helyett gyülekezetének új templomot építtethessen. A munka 1957-ben kezdődött és 1958-ban fel is szentelték a templomot. Az eredeti elképzelésekkel ellentétben a torony ekkor nem épülhetett meg.³⁹⁶ A több mint 3.000 lakosú Kapuvár öntésmajori misézőhelyen telket biztosítottak az építendő templom és plébánia részére, és 1957. március 17-én megalakították az egyházközségi képviselőtestületet, melynek feladata volt az új templom megépítése. Az ún. házhelyi templom építési előkészületei is folytak, amelyet 1923 óta szerettek volna a hívek felépíteni. Sem Öntésen, sem Házhelyen nem valósulhatott meg az építkezés, és a plébánost, Rákosi Eleket is elmarasztalták érte. (A nehezen beszerzett építési

³⁹² Uo. 48. A kötet a sobori templom építését is erre az időszakra teszi, holott a győri egyházmegye 20. században épült templomairól szóló összefoglaló kötet szerint 1939-ben felépült, fel is szentelték. BICZÓ 2007. 116–121.; 174–179.

³⁹³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/107/1/1955.; 23/6/114/1/1955. Markost 1959-ben helyezték Gyórszentivánból Veszprémvarsányba. 1957 márciusában rövid ideig rendőrségi fogságban tartották. „Személye már korábban is szálka volt a kommunista hatóságok szemében, mert többször bátran szóvá tette a hitoktatás területén uralkodó visszasságokat, az iskolaigazgatók gáncsoskodását.” HETÉNYI 1999. 85–86.

³⁹⁴ HARTMANN 2016. 55. Vö.: SCHEMATIZMUS, 1985. 53.

³⁹⁵ GyEL I. 1. o. 1309/1958. Vö.: SCHEMATIZMUS, 1985. 112.

³⁹⁶ HARTMANN 2016. 60.; BICZÓ 2007. 180–185. A torony 2008-ra készült el Petrovicz Attila győri építész tervei alapján, a meglévő épület anyagához és formai világához alkalmazkodva.

engedély után, 1989. július 2-án ünnepélyes alapkőletétellel megkezdődött a Sarlós Boldogasszony-templom építése, amelyben a még élő Rákosi Elek püspöki helynök elgondolásaira való hivatkozás is szerepet játszott.)³⁹⁷ A nyárasmajori (nyárligeti) hívek 1946-ban szerettek volna templomot építeni, azonban a politikai helyzet ezt nem tette lehetővé. Az építés ügyében 1962-ben Szaló megbízott hozzájárulását kérték.³⁹⁸ Az iraton nem szerepel az ÁEH véleménye, mindenesetre a templomépítés csak a rendszerváltás után kezdődhetett meg.³⁹⁹ A megyében a kisbácsai templom elkészülte után (1958 óta) egészen 1984-ig nem épült templom. Ebben az időszakban a nyugati határszélen is a műemléki helyreállításokon és (sokszor ezekhez csatlakozva) a liturgikus téri átalakításokon volt a hangsúly.⁴⁰⁰

4.2. A vallásgyakorlat formálásában szerepet játszó világi hivatali apparátus

Az egyházpolitika hatósági szintű végrehajtó szervezetei, a társadalmi szervezetek és egyéb tudományos és ismeretterjesztő egyesületek munkája mellett az egyházak közreműködésének megnyerésére is kifejezetten törekedtek. A világnézetileg elkötelezett pártállam ugyanis az állami és a társadalmi élet egyetlen sejtjének sem hagyta meg azt a szabadságot, hogy az ideológiai, világnézeti kérdésektől távol tartsa magát, és a hivatalos ideológiával szemben akár csak semlegességet is tanúsítson.⁴⁰¹ Az egyházakat érintő ügyekkel, kérdésekkel kapcsolatban a párt vezető szervei hoztak döntéseket, illetve fogalmaztak meg elvi határozatokat; ezek végrehajtásában és megvalósításában azonban minden párt-, állami és társadalmi szervezet részt vett.⁴⁰² A pártállam időszakában lényegében minden legálisan létező szervezetnek volt kisebb-nagyobb mértékben egyházpolitikai feladata is: *„Minden szervezet – beleértve az egyesületeket (tömegszervezeteket) is (nemcsak az úgynevezett politikai jellegűeket) – feladatává tették a marxizmus-leninizmus eszmerendszerének képviselését, ami elválaszthatatlan volt a vallással mint ideológiával, és az egyházakkal mint szervezetekkel szembeni küzdelemtől.”*⁴⁰³

³⁹⁷ ZSEBEDICS 2002. 132.; ZSEBEDICS 2014. 103–105.

³⁹⁸ GyEL I. 1. o. 661/1962. A nyárasmajori templom ügyében a plébános a megyei párt VB-hez is kérelemmel fordult, ott azonban felhívták a plébános figyelmét, hogy ők nem illetékesek építési engedélyt kiadni.

³⁹⁹ BICZÓ 2007. 226–231.

⁴⁰⁰ HARTMANN 2016. 60. A Fertődi Szent Kereszt felmagasztalása templom 1984–1986, a győri Szentlélek-templom 1984–1987 között épült fel. Vö.: BICZÓ 2007. 190–195., 196–211.

⁴⁰¹ Uo. 195., 207., 212.

⁴⁰² SOÓS 2010. 221.

⁴⁰³ KÖBEL 2010. 195.

Ennek megfelelően az állami közigazgatás különböző szintjeinek nemcsak az egyházpolitika végrehajtásában volt szerepük, hanem a szorosán vett egyházi élet és a vallásgyakorlat szempontjából is jelentékeny tényezőnek bizonyultak. Ennélfogva szükségesnek látszik, hogy ezeket a szereplőket röviden bemutassam.

4.2.1. Az állampárt

Magyarországon a II. világháború a korábbi állami és hatalmi struktúrák gyökeres átalakulását eredményezte. Az újonnan megjelenő politikai szervezetek közül a kommunista párt rendelkezett a napi eseményeken túlmutató koncepcióval. Ugyanakkor a központi utasításokat nem, vagy csak alig kapott kommunista szervezetek önállóan is megkezdték saját befolyásuk megalapozását, bővítését.⁴⁰⁴ A társadalom politikai szervezetrendszerének legfelső szintjén a marxista-leninista eszmerendszert magáénak valló állampárt, 1948 és 1956 között a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), 1956 és 1989 között a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) állt. Fő célkitűzése a nép „szocialista átnevelése”, a materialista világnézet terjesztése, valamint a vallás – mint rivális ideológia – elleni küzdelem volt. Az egyházpolitikai határozatok fő vonulatát is ez a célkitűzés határozta meg egészen 1989-ig, változó módszerekkel és intenzitással.⁴⁰⁵ Az 1956-os forradalom és szabadságharc szétzilálta a hatalmi rendszert, azonban rövid időn belül kezdetét vette a visszarendeződés. Az MSZMP újjászervezését az 1957. június 27. és 29. között megtartott Országos Pártirányító Bizottság zárta le.⁴⁰⁶ A pártirányítás és -ellenőrzés okait a diktatúra igényei szerint határozták meg: a fő cél tehát az volt, hogy a belügyi szerveknél dolgozó kommunisták küzdjenek a párt politikájával ellentétes nézetek ellen, a BM-en belül állandóan javuljon a „vezetés színvonala”, érvényesüljön a párt káderpolitikája és erősödjön az összbelügyi szemlélete – mindezt a pártközpont felügyeletével. Az MSZMP általános irányítása azonban nemcsak központi, hanem megyei szinten is érvényesült. A budapesti és a megyei pártbizottságok pártirányítást és -ellenőrzést gyakoroltak a BM területi szervei felé. A területi pártbizottságok határozatot hozhattak, azaz utasításokat adhattak a központi pártbizottságok végrehajtására, az állomány erkölcsi-fegyelmi helyzetére, a parancsnokok politikai nevelőmunkájára, a belügyi szervek munkájának megjavítására, az ott dolgozó

⁴⁰⁴ TABAJDI-UNGVÁRY 2008. 17.

⁴⁰⁵ KÖBEL 2010. 197.

⁴⁰⁶ SOÓS 2013. 85.

kommunisták tevékenységére, valamint a helyi belügyi és más állami, társadalmi szervek közös feladataira vonatkozóan.⁴⁰⁷

A párton belül a világnézeti kérdésekben – így az egyházpolitikában is – az agitációs és propagandaosztály feladata volt az előkészítő, alapozó munka. Az így előkészített határozatokat a párt vezető szervei (az MDP Központi Vezetőség Politikai Bizottság Titkárság, illetve az MSZMP Központi Bizottság Politikai Bizottság Titkárság) vitatták meg, és döntöttek az elfogadásukról. E határozatok témái lehettek az egyházak működését érintő konkrét gyakorlati kérdések (például az egyházi vezetők kinevezése és ennek kommunikációja, az egyházak anyagi ügyei, a hitoktatás, a felekezetek törvényes elismerése stb.), vagy pedig átfogó jellegű, hosszú időre szóló egyházpolitikai irányelvek, iránymutatások. A párt központi vezetése határozta meg az Állami Egyházügyi Hivatal felállításával, átszervezésével, megszűnésével, működésével kapcsolatos kérdéseket is, és döntött az államtitkárok, így az ÁEH elnökének és elnökhelyettesének kinevezéséről vagy felmentéséről, valamint a hivatal kormányfelügyeletéről is. A párt központi szervezetei mellett a megyei és helyi pártbizottságok ideológiai titkárainak volt fontos szerepük az egyházpolitikai határozatok érvényre juttatásában. Ők voltak azok, akik helyi szinten képviselték a központi döntéseket, szorosan együttműködve a megyei tanácsoknál dolgozó egyházügyi titkárokkal, valamint az egyéb helyi állami és társadalmi szervekkel.⁴⁰⁸ A hierarchiában a területi elv mentén lefelé haladva tehát a megyei, járási, városi, városi rangú intézményi, községi pártbizottságok, lakóhelyi alapszervezetek következtek, a munkahelyi szerveződésben pedig az ágazati minisztériumok, a gazdaságirányítási szervezetek, vállalati központok, gyáregységek és üzemek pártszervezetei működtek.⁴⁰⁹ Nem volt a társadalmi tevékenységnek olyan területe, a gazdaságnak olyan ágazata, a kultúrának olyan eleme, vagy olyan intézménytípus, amelynek működését ne szabályozták volna párthatározatok. Ezek csak a párttagok részére voltak kötelezőek, ők azonban állami vagy társadalmi szervezet tagjaként felelősek voltak azért, hogy az általuk irányított szervezet, intézmény a párt(vezetés) szándékainak megfelelően működjék.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ TABAJDI–UNGVÁRY 2008. 22–23.

⁴⁰⁸ KÖBEL 2010. 198–199.

⁴⁰⁹ VALUCH 2011. 454–455.

⁴¹⁰ VONYÓ 2012. 29.

4.2.2. A tanácsi szervek

Az 1949-es Alkotmány nem változtatott a közigazgatás tradicionális területi elvein – tehát megmaradt a korábbi megyei, járási, városi és községi tagozódás –, viszont felhatalmazta a Minisztertanácsot, hogy döntsön az igazgatási egységek területi változásairól. A Minisztertanács 1950. január 1-jei hatállyal a megyék számát tizenkilencben állapította meg, és egyidejűleg meghatározta azok elnevezését, székhelyét és új határait is. A járások számát a korábbiakhoz képest mindössze tízzel csökkentették, így 1950-ben 140 járásra tagolódott az ország területe. Egyúttal megszűnt a „törvényhatósági jogú város” és a „megyei város” státusza, s ezzel a megyei tanácsok közvetlen felügyelete alá rendelt tizenkilenc megyeszékhely és négy további város – köztük Sopron – kivételével a városok a járási tanácsok hatáskörébe kerültek. A „szovjetek” mintájára a tanácsokat az Alkotmány V. fejezete és az 1950. évi I. törvény alapján szervezték meg. A tanácsok fontosabb szervei az alábbiak voltak: maga a tanács, a végrehajtó bizottság (VB), a szakigazgatási szervek, valamint a tanács tagjaiból létrehozott bizottságok. A végrehajtó bizottság a tanács által választott, önálló feladat- és hatáskörrel rendelkező, kettős alárendeltségben működő testületi szerv volt. A megyei (fővárosi) tanács végrehajtó bizottságainak további sajátos feladata volt a helyi (kerületi) tanácsok végrehajtó bizottságainak irányítása, illetve a törvényességi és fegyelmi felügyelet gyakorlása. A tanács tisztségviselői a tanács elnöke (tanácselnök), elnökhelyettese (elnökhelyettesei) és a VB titkára voltak. (Az 1950-es években valamennyi tisztségviselőt maga a tanács választotta tagjai sorából, az 1960-as években kiadott rendelkezések nyomán azonban a VB titkára határozatlan időre kinevezett és ebben az értelemben a tanácstól bizonyos mértékig függetlenített tisztségviselő lett.)⁴¹¹

A tanácsok munkájának irányításában is érvényesült a „tervutasítás” rendszere. A tanácsi hivatalok munkatársai állami alkalmazottként dolgoztak, mindez a tanácsokat eleve kiszolgáltatta a központi hatalomnak. A felsőbb szintű tanácsok minden tekintetben felügyeleti, irányító szerepet töltek be a hierarchiában alattuk elhelyezkedő tanácsok felett, és azok fellebbviteli fórumaiként működtek. A megyei és járási tanácsok határozatai kötelezőek voltak az alsóbb fokú tanácsszervek számára, utóbbiak feladata nagyrészt a felettük lévő hatóságok határozatainak, utasításainak végrehajtására korlátozódott.⁴¹² A tanácsok, mint államhatalmi szervek a helyi államhatalmi és igazgatási munka egész területét átfogták. Feladataikat az ún. tanácstörvény részletesen meghatározta, azonban nem

⁴¹¹ LEVÉLTÁRI KÉZIKÖNYV, 2009. 159–163.

⁴¹² VONYÓ 2012. 21.

foglalkozott az állam és az egyházak viszonyát, valamint az egyházpolitikai problémákat érintő kérdésekkel. A gyakorlatban tehát az Alkotmány 54. §-a volt irányadó számukra, amely deklarálta a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát, továbbá kinyilvánította, hogy a *„lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól”*.⁴¹³ A tanácsok egyházpolitikai feladatairól csak 1961-ben adtak ki központi iránymutatást, hogy *„az Alkotmányból származó feladatokban egységes értelmezést és áttekintést adjon az állam és az egyházak viszonyáról, az állam és az egyházak elválásának folyamatáról”*.⁴¹⁴ A helyi tanácsok vezetőinek nem elhanyagolható feladata volt az egyházközség vezetőivel való kapcsolattartásban. Akár helyi, akár idegen származású volt a tanácselnök – a helyi ismeretségek, vagy a tárgyilagos, elfogulatlan ügyintézés szempontjából a kettő nem volt mindegy –, meghatározó szereppel bírt az események és folyamatok alakításában. A pártbizottságokkal karöltve figyelemmel kísérték az egyház minden tevékenységét: többek között a szentmisék, körmenetek látogatását, a résztvevők számát, korát, nemenkénti megoszlását stb.⁴¹⁵ Rendszeres időközönként a mezőgazdasági munkák alakulásáról, a politikai hangulatról, az „egyházi reakció” tevékenységéről is jelentést kellett készíteniük, külön kitérve a Mindszenty bíborossal kapcsolatos állásfoglalásokra.⁴¹⁶

A közigazgatás átszervezése az általam vizsgált régiót is érintette. A győri egyházmegye területe ugyanis közigazgatásilag több megyére terjed ki, illetve több megyét is magában foglal. Győr, Moson és Sopron vármegye 1950-ben Győr–Sopron megye néven egyesült, Győr székhellyel. *„Ez a megye járt élen a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, innen indult ki 1959-ben a falu végleges szocializálását célzó országos jelentőségű mozgalom.”*⁴¹⁷

⁴¹³ Közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 888–889.

⁴¹⁴ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0032–1/1961.

⁴¹⁵ TOMKA F. 2005. 96–97., 123.

⁴¹⁶ SL IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949); KEML IV.951.b. Komárom–Esztergom megye főispánjának iratai. Általános iratok (1945–1950).

⁴¹⁷ KIRÁNDULÁSOK, 1961. 48.

4.2.3. Az állambiztonsági szervezetek

4.2.3.1. Szervezeti keretek

Az egyházpolitika irányvonalának az állampárt által kijelölt úton tartásában kitüntetett szerepe volt a magyar államvédelmi, majd állambiztonsági szervezeteknek.⁴¹⁸ Már 1945-ben megalakult az MKP által kézben tartott Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának és a Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya (PRO). A két osztályt a következő évben egységesítették, így jött létre a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO). Ezt 1948 szeptemberétől közvetlenül a Belügyminisztérium (BM) felügyelete alá helyezték, és nevét is megváltoztatták Államvédelmi Hatóságra (ÁVH).⁴¹⁹ A kommunista politikai rendőrségnek a kezdetektől fogva jelentős szerepe volt az egyházak elleni kampányok és akciók végrehajtásában. Bár végső soron mindent a párt legfelső vezetése határozott meg, az ÁVH rendelkezett a legnagyobb önállósággal és érdekérvényesítő képességgel. Az államvédelmiek pozíciója 1953-ban, Sztálin halálát, illetve Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését követően megrendült, és a szervezeten belül is megindult az elbizonytalanodás, a hatalmi szerkezetben elfoglalt pozíció számottevően csak 1956 után változott meg. Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei az ÁEH hivatali apparátusát és az állambiztonsági szolgálatokat is szétzilálták. A pártállam restaurálásával egy időben kezdetét vette az állambiztonsági szolgálatok újjászervezése. A Kádár-kormány gondoskodott arról, hogy a politikai rendőrség a régi formájában ne szerveződhessen újjá, bár tagjainak nagy részét továbbra is a rendvédelmi szervek kötelékében hagyták. A régi-új pártelit megpróbálta levonni a Rákosi-korszak kontraproduktív intézkedéseinek tanulságait is. Így az MSZMP újjászervezését követően többszörösen tagolt uralmi szerkezet jött létre, amely számos ellenőrzési mechanizmus magában foglalt. Az állambiztonsági feladatok ellátását azonban biztosítani kellett. A politikai rendőrség megújítása 1956. november 4-e után a korábbi struktúrák és tapasztalatok felhasználásával valósult meg. Az új politikai nyomozó szervek a rendőrség keretén belül jöttek létre, a folytonosságot elsősorban az állomány változatlansága garantálta. A Kádár-korszakban az állambiztonsági szervek – bár enyhe belső változások közepette – mindvégig közvetlen pártirányítással működtek, ellenségképüket és tevékenységük irányát is kívülről

⁴¹⁸ Az államvédelmi, illetve állambiztonsági szervek struktúrájában bekövetkezett változások részletes bemutatása: VÖRÖS 2009.; KISS–SOÓS–TABAJDI 2012. 13 Az ÁVH történetének más szempontú feldolgozása: KISZELY 2000.

⁴¹⁹ VÖRÖS 2009. 8.

határozták meg.⁴²⁰ Az állambiztonsági szervezetek is megyei szintre tagolódtak, a győri alosztály szervezetéről és működéséről egyelőre – források hiányában – csak néhány elszórt adattal rendelkezem.⁴²¹ A BM Győr–Sopron Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztálya által, „Római Katolikus Egyház” néven nyilvántartott dossziének sem sikerült eddig a nyomára akadnom.⁴²²

4.2.3.2. A győri püspökség hálózati megfigyelése

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) a témánk szempontjából egyik legfontosabb forrásanyag az O–11538. szám alatt nyilvántartott, Győr R. K. Egyházmegye elnevezésű objektumdosszié.⁴²³ Az 1953-ban megnyitott és 1962. január 30-án lezárt dokumentációban szinte az egész egyházmegyére nézve található információk. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a győri püspökséget már 1948 decemberében hálózati úton megfigyelés alatt tartotta az ÁVH Győri, 1950-től Győr–Sopron megyei Osztálya. 1952-ből „Széles” és „Jankó” fedőnevű ügynökök tevékenysége is dokumentálható, elsősorban Dr. Orbán László teológiai tanár megfigyelésével kapcsolatban.⁴²⁴ A IV/5. alosztály (a „klerikális reakció ellen harcoló alosztály”) 1954. december 10-én kelt évi beszámolójából tudjuk, hogy 1953 szeptembere óta „ügynöki bizalmas nyomozást” folytattak. Továbbá a püspök „ellenséges tevékenységének felderítésére és illegális csatornájának átfogására operatív lehallgatási technikát” szereltek be a püspökségre, a „technikai beépüléshez” két informátort, az ÁEH megbízottat és a győri távbeszélő központ vezetőjét szervezték be.⁴²⁵ Az ügynöki hálózat helyzetét így értékelték győri viszonylatban: „A győri egyházmegye vonalán és területén Papp Kálmán győri püspök mellé egy ügynökkel vagyunk beépülve, továbbá rendelkezünk operatív lehallgatási technikával.”⁴²⁶ A „technikai beépülés” előkészítéséről és részleteiről az egyházmegye

⁴²⁰ TABAJDI–UNGVÁRY 2008. 19.; KISS–SOÓS–TABAJDI 2012. 13., 27.; VÖRÖS 2009. 10.

⁴²¹ XXIV/12. A Győr–Sopron megyei Rendőr–Főkapitányság iratai (1950–1980). A levéltári jegyzékek szerint az iratanyag hiányosan került be a levéltárba.

⁴²² ÁBTL 3.1.5. – O–11538/383. Győrből a következő indoklással küldték vissza 1961-ben a BM II/5-c Alosztályról küldött objektumdossziét: „Győr–Sopron megyében a »Római Katolikus Egyház« elnevezéssel van saját objektum dossziénk, ezért az Önök által küldöttre nincs szükségünk.” Lásd a következő lábjegyzetet is!

⁴²³ ÁBTL 3.1.5. – O–11538. Az objektumdosszié (vagy vonaldosszié) olyan meghatározott objektumokra (például üzemek, hivatalok, közintézmények, külképviseletek), illetve témára (ügynevezett vonalra) nyitott dosszié, amely állambiztonsági szempontból objektív ellenőrzést igényel. MIRÁK 2010. 308. Az állambiztonság információszerző technikáiról lásd: VÖRÖS 2010.; VÖRÖS 2013b.

⁴²⁴ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 32., 36., 108–110., 114.

⁴²⁵ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/2 Közli: KAHLER 2007. 178.

⁴²⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/2 Közli: KAHLER 2007. 211.

objektumdossziéjában találunk további adatokat. Dragovecz János államvédelmi hadnagy a IV/3. alosztály kötelékéből részletes jelentést készített az 1954. március 2-án és 3-án Győrben tett látogatásáról és tapasztalatairól. Győrben megbeszélést folytatott Kálmán püspök ügyében, valamint áttanulmányozta a győri osztályon őrzött, a püspökségre és egyéb egyházi ügyre vonatkozó anyagokat. A győri 4. osztály vezetőjével és helyettesével történt megbeszélés tárgya a püspökséggel kapcsolatos munka kiindulópontja volt.⁴²⁷ A feladattal megbízott „Pécsi Sebestyén” alig egy héttel később, március 11-én már elkészítette a püspökvár feltérképezésére vonatkozó jelentését, „Széles” pedig április 2-án gépelte papírra beszámolóját. Mindkét személynek alapos helyismerete volt a püspökvárban.⁴²⁸ A győri püspökvárra vonatkozó információk birtokában az állambiztonság emberei végrehajtották a lehallgató-készülékek telepítését, kihasználva a kor technikai vívmánya által nyújtott lehetőségeket. Papp Kálmán püspök dolgozószobájába és Póka György püspöki titkár szobájába 1954-ben szereltek ún. „lehallgatási technikát”, majd a „Papp Kálmán által folytatott hírszerző tevékenység és az illegális csatorna átfogása érdekében [...] a győri püspökségen működő lehallgatási technika lehető legjobb kihasználását” tűzték ki célul. Ezen kívül Póka püspöki titkárról is elkezdtek gyűjteni „politikai és erkölcsi kompromittáló adatokat”.⁴²⁹ A felderítő munkát később is folytatták, „Havaji Ferenc” 1958-ban a püspöki aula raktárainak felmérésére kapott utasítást.⁴³⁰ Természetesen az információszerzés szempontjából nem volt közömbös a beépített egyházi és világi személyek betöltött hivatala, illetve egyházi méltósága. Bár csak egy konkrét időpont metszetét adja, itt érdemes egy pillantást vetni az állambiztonsági szolgálatok 1958 nyarán készült nyilvántartására, amelyben a katolikus egyházban foglalkoztatott ügynökök létszámára vonatkozóan tüntettek fel adatokat. Az ügynökök leginkább a püspöki székhelyeken tevékenykedtek. Az ország egész területén az 5.041 római katolikus papból 197 volt beépített ügynök (3,9 %), közülük 79 „jó”, 47 „közepes”, 71 „rossz” minősítést kapott. Győr megyében a 316 papból kilenc volt ügynök (2,8 %), négyen „jó”, ketten „közepes”, hárman pedig „rossz” minősítéssel.⁴³¹

⁴²⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/134–135.

⁴²⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/59–63., 72–74. Vö.: TOMKA F. 2005. 310–311.

⁴²⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/159. Sokszor csak a telefonbeszélgetést rögzítették, de a telefon lehallgató készülékként is funkcionált, sőt az is előfordult, hogy külön lehallgató készüléket rejtettek el a helyiségben. A technikához értő, gyakorlati érzékkel rendelkező papok közül többen rájöttek arra, hogy a lehallgatás ellen védekezni is lehet. Hatásos trükk volt, hogy egy fadóbozzal letakarták a telefonkészüléket, vagy a lényeges és fontos dolgokat nem az irodában, hanem az udvaron, sétálás közben beszéltek meg. Egy másik fogás volt, amelyet ilyenkor alkalmazni lehetett, hogy az ember bekapcsolta a rádiót a telefonkészülék közelében. A halk háttérzaj a csendes beszélgetést nem zavarta, csak a lehallgatást, mert az a rádió hangjára fókuszált. RÉDLY 2014. 92.

⁴³⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/347.

⁴³¹ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/134–135. Vö.: KÁLMÁN 2006. 219–220.; TOMKA F. 2005. 322.

4.2.4. Az Állami Egyházügyi Hivatal

4.2.4.1. Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezete, tevékenysége

Az Állami Egyházügyi Hivatal nem sajátosan magyar intézmény volt a szocialista blokk országain belül.⁴³² Hazánkban a vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezeti egységén belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az MDP határozata értelmében, a május 18-án elfogadott 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt. Amint az a törvény végrehajtási utasításában található felsorolásból kitűnik, az ÁEH lényegében az egyházak feletti teljes körű adminisztratív felügyelet megkapta.⁴³³ A rendelet értelmében az ÁEH tevékenysége a következőkre terjedt ki: az egyházakkal és vallásfelekezetekkel kötött egyezmények és megállapodások végrehajtása; az egyházak és vallásfelekezetek állami támogatásával kapcsolatos személyi és dologi ügyek intézése; a mentesített egyházi és vallásfelekezeti általános gimnáziumok fenntartására szolgáló személyi és dologi államsegélyek folyósítása; az iskolai hitoktatás költségeinek biztosítása; egyházi alapítványi és egyéb egyházi vagyoni ügyek intézése; az egyházi vonatkozású jogszabályok előkészítése és azok végrehajtásának biztosítása; a lelkiismereti szabadsággal és a vallás szabad gyakorlásának biztosításával összefüggő kérdések intézése, az egyházi funkciók zavartalan menetének a biztosítása; mindazoknak a vallásügyi igazgatás körébe eső egyéb tennivalóknak ellátása, amelyekben az 1951. évi I. törvény hatálybalépéséig a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett; a Minisztertanács által az egyházak ügyeiben tett intézkedések végrehajtása és annak ellenőrzése. Az ÁEH volt tehát 1951-től 1989-ig a pártállami egyházpolitika végrehajtásáért és az egyházak feletti teljes körű adminisztratív felügyeletért elsődlegesen felelős állami szerv. Az egyházpolitika elvi, politikai kérdéseiben a pártközpont döntött, a kivitelezés formálisan az ÁEH feladata volt: a hivatalnak kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról.⁴³⁴ Az 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelet megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt, és feladatkörét a Művelődési Minisztérium hatáskörébe utalta. Az ÁEH tehát a kultuszminisztérium keretein belül, a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatala néven működött egészen 1959-ig, amikor belső átszervezések után korábbi feladatkörét lényegében

⁴³² A Szovjetunióban 1943-ban állították fel a Minisztertanács felügyelete alá rendelt Egyházügyi Tanácsot. A szocialista országok közül Romániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Bulgáriában, Kínában és Kubában hozták létre az egyházak felügyeletére hivatott intézményt. Vö.: SZABÓ Cs. 2000. 56–57.

⁴³³ KÖBEL 2005. 60–62.

⁴³⁴ BALOGH–GERGELY 2005. II. 955–958.

megtartva, az 1959. évi 25. sz. törvényerejű rendelet és annak végrehajtásáról szóló 33/1959. VI. 2. számú kormányrendelet értelmében a Minisztertanács felügyelete alatt visszaállították önállóságát. Az ÁEH-t az 1989. évi 14. sz. törvényerejű rendelet jogutód nélkül szüntette meg. Ezzel egyidejűleg az államnak az egyházak feletti felügyeleti és ellenőrzési joga, a tanácsrendszer reformjával pedig a megyei egyházügyi szakigazgatási szervek létjogosultsága is megszűnt.⁴³⁵

Az ÁEH fő feladata volt tehát a vallás és szervezeti kereteinek felszámolása, az egyházak rendkívül aprólékos ellenőrzése és állami befolyásolása, végső soron ellehetetlenítése. Az egyház megfigyelésében összehangolt munka folyt a párt, a rendőrség, a helyi hatóságok és az ÁEH között.⁴³⁶ Mivel a törvény végrehajtási utasítása az egyházügyi hivatalnak vindikálta az egyházak támogatásával kapcsolatos személyi és dologi ügyek intézését, ezzel jelentős mértékben csökkentette a püspökök egyházkormányzati jogkörét, és lehetőséget adott arra, hogy a fontosabb egyházi állásokat az államhatalmat kiszolgáló békepapokkal töltsék be.⁴³⁷ Az ÁEH szorosán együttműködött a Belügyminisztériummal, az állambiztonsági szervekkel, valamint a párt irányító testületeivel, a fővárosi és a megyei tanácsi vezetőkkel, fontos volt a jól szervezett, összehangolt közös munka. (Az ÁEH elnöke a párt Központi Bizottságának tagja, 1956-ig az ÁVH ezredese volt.) Az ÁEH-nak nagyon fontos kapcsolatrendszere volt a Szovjetunió Egyházügyi Hivatalával is, az ÁEH vezetői a szovjet elvtársakkal összhangban hozták meg a magyar egyházpolitikára vonatkozó döntéseiket. Természetesen összehangolták a munkát a szocialista országok egyházügyi szerveivel is. Az ÁEH munkáját támogatta a BM különböző háttéranyagokkal, hírszerzés, kémelhárítás és az ügynökhálózat jelentéseivel.⁴³⁸ Az ÁEH elnökének feladata volt, hogy az egyházpolitikai kérdésekben a minisztériumok és főhatóságok vezetőivel kapcsolatot tartson fenn.⁴³⁹

A hivatal felállításával egy időben indult meg a vidéki egyházügyi szakigazgatás kiépítése: a megyei és a fővárosi tanácsokhoz egy-egy egyházügyi előadót, a püspökségekre és a főpapi székhelyekre pedig egyházügyi megbízottakat állítottak.⁴⁴⁰ A győri püspöki aulába is más egyházmegyéből érkezett békepapok kerültek: Gergyesy Ferenc és Brenner Ferenc. Ettől kezdve az egyházmegyében is egyre erőteljesebben érvényesült az állami

⁴³⁵ KÖBEL 2005. 71–78., 91–94.; Soós 2010. 222–223.

⁴³⁶ TOMKA F. 2005. 96–97., 123.

⁴³⁷ SZÁNTÓ 1992a. 25–26.

⁴³⁸ LÉNÁRD–TÍMÁR–SZABÓ–SOÓS 2006. 186–187.; LEVÉLTÁRI KÉZIKÖNYV, 2009. 271.

⁴³⁹ Soós 2010. 225.

⁴⁴⁰ KÖBEL 2005. 64.

felügyelet és akarat.⁴⁴¹ A hivatal megkülönböztetett jelentőséggel kezelte a határmenti plébániák ellenőrzését,⁴⁴² ilyen plébániák pedig bőven voltak az egyházmegye területén. Az építkezésekhez szükséges ÁEH beleegyezésről 1958-ban hoztak rendeletet. Ezután minden egyházi építkezés engedélyezése is eszközzé vált a hatalom kezében, a hivatal szempontjából „rendes” papoknak rendszerint megadták az engedélyt, akiknek „tevékenységét helytelenítették”, azoktól pedig megtagadták.⁴⁴³

4.2.4.2. Az egyházügyi szakigazgatási szerv politikai munkatársai

A püspökségi és megyei megbízottak munkájának irányításával kapcsolatban 1951. november 24-én hozták nyilvánosságra az „Irányelv az Állami Egyházügyi Hivatal püspökségi és megyei megbízottainak feladataihoz és működéséhez” című összefoglaló anyagot a feladatvégzésre vonatkozó elvárásokról.⁴⁴⁴ Az 1951 novemberében megfogalmazott irányelvek 1956-ig adtak útmutatást az ÁEH munkatársainak, akik a püspöki székhelyeken vagy a megyeszékhelyeken felügyelték és koordinálták az egyházpolitikát. Munkájuk alapja az állam és a különböző egyházak között kötött egyezmények betartásának ellenőrzése, valamint az egyéb területen kifejtett egyházi tevékenységek figyelemmel kísérése volt.⁴⁴⁵ Az ÁEH elnöke 1962-ben újabb szigorúan titkos utasítást adott ki a megyei (fővárosi) tanácsok végrehajtó bizottsága egyházügyi szakigazgatási szerveinek hatásköréről és működéséről, amelyet 1970-ben, majd 1978-ban módosítottak. Az egyházügyi szakigazgatási szervet minden megyei tanácsnál egy-egy politikai munkatárs alkotta. Kezdetben egyházügyi főelőadó volt, és a szükséges adminisztratív teendőket a tanács VB titkársága látta el. Az ÁEH elnöke 1966-ban az egyházügyi főelőadó megnevezést egyházügyi tanácsosra változtatta, 1974 után pedig az egyházügyi titkár megjelölést használták. A szakigazgatási szerv kettős irányítás alatt állt, a megyei tanács végrehajtó bizottsága és az ÁEH felügyelete alatt. Az egyházügyi munkatársak 1970-ben kaptak önálló hatósági jogkört, melynek következtében nőtt a tekintélyük és jogilag is megszilárdult a helyzetük. Az ÁEH megszűnésével egyidejűleg, a tanácsrendszer reformjával a megyei egyházügyi szakigazgatási szervek létjogosultsága is megszűnt.⁴⁴⁶ A korábbi, a Kádár-korszak tipológiájára jellemző kettős (központi és helyi)

⁴⁴¹ BINDES-NÉMETH 1991.14.

⁴⁴² KÖBEL 2005. 103–104.

⁴⁴³ LANTOS 2009. 33., 39.

⁴⁴⁴ OL XIX–A–21–a. 359/1951.eln. Közli: Soós 2016. 284–288.

⁴⁴⁵ Vö.: Soós 2016. 283–284.; MIKÓ 2017b. 101–103.

⁴⁴⁶ KÖBEL 2005. 86–87., 94.

függés ugyanis jellegéből adódóan hatásköri vagy érdek-súrlódásokat is eredményezhetett. Hivatalosan a tanácsok apparátusához tartoztak, így közvetlen felettesüknek rendszerint a VB-titkár számított, ugyanakkor az ÁEH központi utasításait hajtották végre, és oda is írták rendszeres és aprólékos (bár olykor nyelvhelyességi hibáktól nem mentes) jelentéseiket.⁴⁴⁷

Fazekas Csaba 2002-ben megjelent tanulmányában felhívta a figyelmet az egyházügyi főelőadók (előadók, megbízottak stb.) személyére, akiknek a központi egyházpolitikai direktívák értelmezésében és végrehajtásában nem elhanyagolható szerepük volt.⁴⁴⁸ Javaslatuk, határozataik ugyanis a helyi egyházpolitikában sokat nyomtak a latban – írta róluk Bertalan Péter.⁴⁴⁹ Hozzájuk hasonlóan Horváth Gergely Krisztián is rámutatott a vidéki politikai munkatársak eddig kevésbé értékelt jelentőségére: „*A területi elv nagy jelentőségűnek tűnik, mert a pártállami egyházpolitikát transzmissziós szíjként a megyei egyházügyi előadók jelenítették meg, s egy-egy megye egyházi élete, »nyugalma« nagyban függött attól, hogy ott épp egy keményvonalasabb, ortodox kommunista volt-e a főelőadó, vagy pedig egy gyengébb minőségű káder, akinek még nőtt fű az árnyékában.*”⁴⁵⁰ Ez az elv Győrött is érvényesült: az 1950-es évek közepén a győri papi körök sajnálták a püspökségen lévő megbízott leváltását, „*mert ez győri volt, sokat elintézett nekik*”.⁴⁵¹ Az 1951 és 1989 között az ÁEH keretében dolgozó püspökségi megbízottak és megyei munkatársak életútjának és tevékenységének rekonstruálása valóban nagyon fontos, hiszen ezáltal lehet bemutatni, hogy kik, hogyan, milyen formában és módszerekkel felügyelték és ellenőrizték az egyházakat, azok tagjait.⁴⁵² A pártszerű egyházkormányzatra tehát garancia volt a megyei előadók személye, azonban dogmatikusságuk, sőt nem egy esetben iskolázatlanságuk már rövidtávon is inkább akadályt jelentett az 1956 után áthangszerelt egyházpolitika érvényesítésében.⁴⁵³ Az államigazgatás egyszerűsítése keretében átszervezték a megyei tanácsokat, és megszüntették az egyházügyi főelőadói státuszt is. Feladatuk ellátásával a tanácsok művelődési osztályának vezetőit bízták meg azzal az indokolással, hogy a művelődésügyi osztályvezetők alkalmasabbak az egyházi ügyek intézésére, mint az egyházügyi főelőadók, mert „*sokkal fejlettebbek politikailag*”.⁴⁵⁴ Ezzel párhuzamosan 1956 decemberében a püspökségeken lévő megbízottak státuszát is megszüntették. Horváth János,

⁴⁴⁷ FAZEKAS Cs. 2002. 303.

⁴⁴⁸ Uo. 303.

⁴⁴⁹ BERTALAN 2018. 63–64.

⁴⁵⁰ HORVÁTH G. 2018. 145.

⁴⁵¹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/108.

⁴⁵² SOÓS 2016. 293.

⁴⁵³ HORVÁTH G. 2018. 147.

⁴⁵⁴ KÖBEL 2005. 72.

az ÁEH elnöke azonban 1957. március elején előterjesztést tett az MSZMP Intéző Bizottságához az egyházpolitikai kérdések rendezésére, amelyben többek között azt javasolta, hogy minden püspökségre azonnali hatállyal rendeljenek ki miniszteri biztost. Horváth az egyházügyi főelőadói státusz visszaállítását is kérte a Minisztertanácstól.⁴⁵⁵

Az ÁEH a vidéki politikai munkatársakon keresztül rendszeresen beleszólt az egyházmegyei körlevelek megfogalmazásába, sőt bizonyos esetekben saját maga fogalmazta meg azokat. A saját érdekeinek megfelelően alakította a diszpozíciókat, és akaratát a püspökségen is törekedett keresztülvinni. A körlevelek mellett ellenőrizte a püspök levelezését is. „Győri Péter” fedőnevű ügynök beszámolója szerint a győri püspökségen 1953. augusztus végéig a következő módon történt a levelek ellenőrzése: az ÁEH megbízottja személyesen nézte át a leveleket, és pecsételte le őket. Csak ezután írhatta alá a püspök. Ez a gyakorlat 1953. augusztus végén megváltozott.⁴⁵⁶ A pecsétet ekkortól a püspök őrizte, de – „Győri Péter” szerint – nagy valószínűséggel az egyházügyi megbízott ezután is átolvasta az iratokat. Mindenesetre bármilyen *„hivatalos irat megy ki a püspökvárból, azon rajt kell lenni a püspöki pecsétnek.”*⁴⁵⁷ Valóban, a püspökségi levelezést az egyházügyi megbízottak továbbra is ellenőrizték.⁴⁵⁸ A stencillel sokszorosított körlevelek példányszámát is az ÁEH megbízott határozta meg. Sőt, nemcsak az egyes körlevelek példányszáma állt korlátozás alatt, hanem az '50-es években éves szinten megállapított oldalszám-korlátozás is érvényben volt. A szabadságharc leverése után nemcsak a körlevelek, hanem a magánlevelek is teljes ellenőrzés alá kerülnek. *„Külföldről érkezett levélről írásos értesítést kapott a miniszteri biztos, ill. külföldre még a megyéspüspök is csak állami hozzájárulással továbbíthatott levelet.”*⁴⁵⁹ Később, 1963 után a megyei egyházügyi előadók („bajszos püspökök”) elhagyták a püspökségeket, és a megyei tanácson kaptak irodát. Innen felügyelték az adott egyházmegye teljes életét. Közvetlen kapcsolatban álltak a mindenkori püspökkel, annak minden munkatársával, a megyei papi békemozgalom összes vezetőivel, rendszeresen találkoztak a teológiák rektoraival, tanáraival, és az esperesekkel. Ők adtak előzetes engedélyt az egyházi építkezésekhez, de ha valaki külföldre kívánt utazni, csak az ő ajánlásukkal, beleegyezésükkel tehetett ezt meg. Felügyelet alatt tartották a hittanbeíratásokat, az iskolai, a templomi, s később a plébániai hitoktatást. Kiemelten

⁴⁵⁵ Uo. 72–73.

⁴⁵⁶ A Nagy Imrével való tárgyalás egyik eredménye volt, hogy visszaadták a megbízottak kezelésében lévő püspöki pecséteteket. Vö.: SZÁNTÓ 1992a. 32–33.

⁴⁵⁷ ÁBTL 3.2.1. – Bt–648/2 „Győri Péter”. 48.

⁴⁵⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/699/1/1954.

⁴⁵⁹ BINDES–NÉMETH 1991. 225., 229.

figyeltek a kisközösségek tevékenységére. A papi helyezéseknél illet előzetesen egyeztetni a megyei egyházügyi titkárral, aki mindezt felterjesztette a budapesti központba, ahol a katolikus ügyekért felelős főosztályvezető elvtárs jóváhagyása nélkül nem történhetett egy papi helyezés sem.⁴⁶⁰

Mivel a győri egyházmegye közigazgatásilag több megyére is kiterjed, illetve több megyébe is átnyúlik, egy adott időszakon belül is több politikai munkatárs felügyelte – nem beszélve az évek során bekövetkezett fluktuációról. Soós Viktor Attila kutatásai⁴⁶¹ és korabeli dokumentumok⁴⁶² alapján az ÁEH megbízottjai a következők voltak:

Az ÁEH győri püspökségi megbízottjai

Név	Hivatali idő	
	kezdete	vége
Bodon Jenő	1951. augusztus 1.	1951. október 20.
Prazsák Mihály	1952. április 18.	1952. június 24.
Pintér Lajos	1952. július 6.	1954. április 15.
Dávid József	1954. március 11.	1955. szeptember 15.
Laczkó Jenő	1956	

Az ÁEH egyházügyi előadói, megbízottjai Győr–Sopron megyében

Név	Hivatali idő	
	kezdete	vége
Pálfy Ernő	1951	1952
Dömötör József	1951. szeptember 1.	1962. január 31.
Szaló Sándor	1962. február 1.	1966. március 15.
Kovács István	1966. március 2.	1977. március 31.
Horváth Antal	1977. április 1.	1987. december 31.
Nagy Gyula	1988. január 1.	1989. június 30.

Az ÁEH egyházügyi előadói, megbízottjai Komárom megyében

Név	Hivatali idő	
	kezdete	vége
Hevesi János	1952. március 1.	1960. december 16.
Svec Vencel	1960. december 17.	1964. szeptember 30.
Lázár András	1964. október 1.	1976. augusztus 31.
Rigó Pál	1976. szeptember 1.	1989. június 30.

⁴⁶⁰ LÉNÁRD–TÍMÁR–SZABÓ–SOÓS 2006. 186–188.

⁴⁶¹ SOÓS 2016. 306.; Pálfy Ernőt 1951. november 19-én és 1952. február 14-én név szerint is említik: OL XIX–A–21–a. 1. d. 146–1/1951. eln.; 2. d. 34/1952. eln.

⁴⁶² OL XIX–A–21–a. 1. d. 146–1/1951. eln.; 2. d. 34/1952. eln.; ÁBTL 3.1.5. – O–11538/57., 138–142., 240., 256.

Vas megyében a győri püspökség korábbi megbízottja, Prazsák Mihály⁴⁶³ 1953 márciusában volt a hivatal vidéki munkatársa, majd ugyanez év április 1-től 1956-ig Veszprém megye egyházügyi előadója. 1957. április és 1961. szeptember között a Vas Megyei Tanács VB egyházügyi titkára, ezt követően 1974. augusztus 31-ig ismét a Veszprém Megyei Tanács VB egyházügyi titkára.⁴⁶⁴ Horváth Gergely Krisztián kutatásai alapján arra a megállapításra jutott, hogy Prazsák az 1961-et megelőző években egy időben töltötte be a Vas megyei és a Veszprém megyei előadói posztot, és heti három napot Veszprémben, a másik hármat Szombathelyen töltött.⁴⁶⁵ Vele részben egyidőben volt Veszprém megyében egyházügyi megbízott, vidéki munkatárs Moravetz Lajos, 1951 júliusától 1958 augusztusáig.⁴⁶⁶

Az ÁEH politikai munkatársai különböző szellemi adottságokkal rendelkező, eltérő származású és képzettségű emberek voltak, akik tehetségük szerint működtek közre a felülről irányított egyházpolitika végrehajtásában. Dömötör József győri egyházügyi megbízott munkájával kapcsolatban az 1950-es évek első felében már több panasz merült fel, mind az állambiztonság, mind az ÁEH részéről. A BM Győr–Sopron Megyei Főosztály IV. Osztályától nyert értesülések szerint Dömötör a papok többségével baráti kapcsolatot ápolt, és tegező viszonyt engedett meg, ami nehézséget okozott „az egyházpolitika megyei szintű érvényesítésében”. A IV/3. osztály kötelékébe tartozó Dragovecz János államvédelmi hadnagy és a 4. osztály vezetője arra a megállapításra jutott, *„hogy két héten belül összegyűjtik azokat az adatokat, amelyek Dömötör ÁEH megbízottra elfekszenek és javaslatot tesznek nevezett leváltására”*.⁴⁶⁷ Az 1954 márciusában elvégzett adatgyűjtés nemcsak Dömötör Józsefet, az ÁEH győri kirendeltségének vezetőjét, hanem Pintér Lajost, a püspökségen lévő ÁEH megbízottat is elmarasztalta, ugyanis nem működtek együtt hatékonyan a győri osztállyal, és hivatalos útra való hivatkozással, több alkalommal a püspökség nyúli szőlőjében töltötték az időt.⁴⁶⁸ Ennek ellenére Dömötör a helyén maradt, és csak 1958-ban foglalkoztak ismét az egyházügyi főelőadói beosztásból való leváltásával, a politikai munkatársak felülvizsgálatával kapcsolatban. A Politikai Bizottság 1958. június 10-i határozatának megfelelően bizottságot alakítottak az egyházpolitikával foglalkozó

⁴⁶³ Életútja: SOÓS 2012.

⁴⁶⁴ SOÓS 2016. 303.

⁴⁶⁵ HORVÁTH G. 2018. 145.

⁴⁶⁶ Moravetz Veszprém megyei működésére lásd: MIKÓ 2017a.

⁴⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/134–135.

⁴⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/138–142. Vö.: HETÉNY 2017. 108.: *„Idővel persze saját felettesei is belátták [Dömötör] gyarlóságait és keményebb embereket hoztak helyébe. Szaló urat például, aki elmondta, hogy naponta inget cserél és ezt ajánlja például a papságnak. Utóbb a szigorúbb Kovács Istvánt...”*

munkatársak felülvizsgálatára, amely az illetékes megyei pártbizottságokkal és a megyei tanácsok vezetőivel egyetértésben volt hivatott intézkedni. A vizsgálat eredményeképpen tíz főelőadót alkalmatlannak találtak a feladat ellátására, és a vidéki apparátus irányítását sem találták kielégítőnek, de végül nem került sor a vizsgálat eredményének gyakorlati realizálására.⁴⁶⁹ Dömötörrel kapcsolatban nem volt kérdés, hogy továbbra is maradjon-e hivatalában.⁴⁷⁰ A Politikai Bizottság 1959-es határozatában rendelkezett arról, hogy „*a vidéki apparátust meg kell erősíteni politikailag tapasztalt, marxista műveltséggel rendelkező elvtársakkal*”. Erre a hatvanas évek közepén került sor, amikor az ÁEH a megyei vezetőkkel egyetértésben „*megkezdte a gyengébb egyháziügyi főelőadók kicserélését*”.⁴⁷¹ Kovács Istvánt 1966. március 2-án nevezték ki ÁEH megbízottnak Győr–Sopron megyébe. Az ő idejében megváltozott a jelentések tartalma, és pontokba szedve tekintette át a megye területén működő egyházakat, szektákat. Elődei, Dömötör és Szaló többségében a katolikus egyházzal foglalkoztak. Soós Viktor Attila felhívta a figyelmet arra, hogy Kovács István nemcsak egyháziügyi titkár volt, hanem – ismeretei szerint megyei szinten egyedülálló együttműködés keretében az ÁEH és a BM között – egyúttal a BM Győr megyei Rendőr-főkapitányság III/III–1. alosztály „SZT” állományú, főoperatív beosztottja is volt 1966. március 4. és 1976. október 31. között, „*így azokat az információkat, melyeket állambiztonsági úton ő, vagy a belső reakció elhárítás osztály munkatársai megszereztek és neki átadtak, felhasználta mint az ÁEH megyei egyháziügyi tanácsosa*”.⁴⁷² Az egyházpolitikával foglalkozó munkatársak felülvizsgálatára alakított bizottság a Komárom megyei főelőadó, Hevesi János leváltását is javasolta, azonban a megyei pártbizottság és a megyei tanács vezetői ragaszkodtak Hevesi személyéhez, és munkásságára való tekintettel csak 1960 első negyedében kívánták nyugdíjazni. Prazsák Mihály Vas megyei főelőadót mind a felülvizsgálati bizottság, mind a helyi vezetők támogatták, azonban nála is kiemelték, miben kell fejlődnie. Veszprém megyében is abban állapodtak meg, hogy Moravetz Lajos főelőadót más munkakörbe helyezik.⁴⁷³

⁴⁶⁹ KÖBEL 2005. 89.

⁴⁷⁰ OL XIX–A–21–d. 3. d. 0034–1/1958.

⁴⁷¹ KÖBEL 2005. 89.

⁴⁷² Soós 2018. 281–282.; Vö.: Soós 2017b.

⁴⁷³ OL XIX–A–21–d. 3. d. 0034–1/1958. Vö.: BERTALAN 2018. 63–64.

4.2.5. Az egyházpolitika nem hatósági szintű szereplői, a társadalmi szervezetek és tömegmozgalmak

Gyűjtőnéven társadalmi szervezeteknek nevezték mindazokat a szervezeteket, amelyek a párt irányítása alatt álltak, de nem rendelkeztek állami hatósági jogosítványokkal. A társadalmi szervezetek – nemcsak a politikai, hanem a művészeti, oktatási, tudományos stb. egyesületek, szakszervezetek – hatósági jogkör nélkül is széles körben tudták érvényesíteni a párt ideológiáját, ugyanis a politikai mechanizmus végrehajtói közül ezek álltak a legközelebbi kapcsolatban a társadalom minden rétegével, az egyes állampolgárokkal. A társadalmi szervezetek közül politikai jelentőségüknél fogva kiemelkedett a Hazafias Népfront (HNF), az Országos Béketanács (OBT), a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT), a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ), valamint ezek alsóbb szintű egységei.⁴⁷⁴ Ezek a szervezetek valójában nem a társadalom szerveződése, hanem az új hatalmi struktúra szerves részei voltak. Funkciójuk nem a társadalom akaratának érvényesítése volt, hanem „*a társadalom véleményének, hangulatának megismertetése a hatalom birtokosaival, s még inkább az utóbbi céljainak elfogadtatása, akaratának érvényesítése a lakosság pártonkívüli többsége körében*”.⁴⁷⁵

Köbel Szilvia azokra az állami és társadalmi szervezetekre, intézményekre is felhívja a figyelmet, amelyek „*nem az államigazgatás részei voltak, és kifejezetten politikai jellegük sem volt, mégis közreműködniük kellett az egyházpolitikai határozatok végrehajtásában*”.⁴⁷⁶ Az iskolai nevelés és oktatás, a filmgyártás, a könyvkiadás, a sajtó, a tudomány, a sport révén azokhoz az állampolgárokhoz is eljutott az ideológiai üzenet, akiknek sem az Állami Egyházügyi Hivatallal, sem a párttal nem volt közvetlen kapcsolatuk, vagy politikai téren szinte teljesen tájékozatlanok voltak. Elsősorban az 1958 és 1960 között keletkezett határozatokban alapozták meg, hogy az egyes területeken milyen módon juttatják érvényre a párt határozatait. A sajtó, a rádió és a televízió feladata volt, hogy természettudományos, ateista és antiklerikális írások, előadások, műsorok közlése révén formálják az olvasók, hallgatók és nézők világnézetét és gondolkodását. A TIT által szervezett előadásokon, filmvetítéseken, a színházak és a mozik műsorán tervszerűen kellett szerepeltetni a párt hivatalos ideológiáját képviselő filmeket, darabokat. A könyvkiadóktól nemcsak azt várták el, hogy külföldi (elsősorban szovjet) szerzőktől származó vallásellenes műveket adjanak ki,

⁴⁷⁴ KÖBEL 2010. 206–207.

⁴⁷⁵ VONYÓ 2012. 23–24.

⁴⁷⁶ KÖBEL 2010. 209.

hanem azt is, hogy a magyar szerzőket is hasonló témájú művek írására ösztönözzék. A közoktatásban egyrészt a pedagógusok marxista képzését kellett megszervezni, másrészt az általános és középiskolák új tankönyveiben érvényesíteni kellett a világnézeti interpretációkat, és az osztályfőnöki órák tematikájában is helyet kellett biztosítani a vallásellenes magyarázatoknak. A felsőoktatásban még a teológiai képzésben is kidolgozták a világnézeti nevelési programot, a Művelődési Minisztérium pedig tervet készített arra, hogy a hagyományos és családi ünnepeket „*fokozatosan megtisztítsák a vallástól*”.⁴⁷⁷

4.2.5.1. A Hazafias Népfront

A Hazafias Népfrontot 1954-ben hozták létre a párt szövetségi politikájának megvalósítására. Feladata volt a különböző világnézetű és helyzetű állampolgárok összefogása a szocializmus építése céljából. A Népfront kiemelkedő tevékenységi köre volt az egyházi személyek bevonása a politikai életbe. A HNF Országos Tanácsának mozgalmi és tömegpolitikai osztályán egyházpolitikai referens dolgozott, akinek feladata volt az egyházi személyek politikai befolyásolása, s ezzel egyidejűleg az egyházi tömegbefolyás ellensúlyozása. Az országos és helyi népfrontbizottságokba egyházi személyeket is meghívtak, választottak. Az országgyűlési és tanácsai választások alkalmával a HNF az ÁEH-val együttműködve elvárta, hogy az egyházak és a papok a választási előkészületek során támogassák, erősítsék a „nép és a nemzet érdekeit” kifejező politikát.⁴⁷⁸

A HNF Győr–Sopron megyei szervezetébe 1955-ben öt papot választottak be, egyet a megyei, egyet a városi tanácsba. Hozzáállásukat „tűrhető”-nek minősítette a megyei elnök, és a következőképpen jelölte meg a követendő irányvonalat: „*ezután pedig úgy bánnak velük, hogy meg ne sértődjenek, de mennél kevesebbet szerepeljenek*”.⁴⁷⁹ A közéleti szereplést tehát látszólag biztosították, azonban ügyeltek arra, hogy a papok ne vigyék túlzásba. A népfront megyei vezetőinek az volt a véleménye, hogy a győri püspököt is meghívja, illetve beválasztja az elnökségbe. Ennek érdekében kérésükre Dömötör egyházügyi titkár 1958 tavaszán megbeszéléseket folytatott a püspökkel, eredményt azonban nem tudott elérni. Papp Kálmán az első alkalommal diplomatikusan Dömötör tudomására hozta, hogy egyelőre nem kíván nyilatkozni, majd gondolkodni fog a kérdésen. A következő alkalommal azonban kijelentette, hogy életkorára és egészségi állapotára való tekintettel

⁴⁷⁷ Uo. 209–210.

⁴⁷⁸ KÖBEL 2010. 207.

⁴⁷⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/188/1/1955.

„*semmiféle ilyen vagy hasonló meghívást nem fogad el*”.⁴⁸⁰ Az egyházügyi megbízott úgy vélte, a püspök kijelentésének háttérében politikai okok vannak. Ugyanis az első megbeszélés idején Dr. Bóna László püspöki szertartót még nem ítélték el, és a püspök azt sem tudhatta, hogy az ÁEH nem járul hozzá Dr. Mentés Mihály kanonok⁴⁸¹ püspöki helynökké való kinevezéséhez. A második tárgyalásnál (valószínűleg március elején) már tudomására jutott Bóna elítélése, és az ÁEH Mentest érintő nemleges álláspontja.⁴⁸²

A püspök mellett más, kulcspozíciót betöltő papokat is szerettek volna bevonni a Hazaias Népfrent munkájába, hogy ezáltal ösztönözzék az alsópapságot. Dömötör a Papnevelő Intézet rektorát, az idős Pintér Gyula kanonokot is próbálta megnyerni a mozgalom érdekében, Pintér azonban nemet mondott, illetve a püspök beleegyezésétől tette függővé az ügyet.⁴⁸³ Hasonló irányvonalat követett Komárom megye egyházügyi megbízottja, Hevesi János. Ugyanis 1958. február-márciusban ő is megbeszélte a Hazafias Népfrent megyei vezetőjével, hogy kiket lenne célszerű beválasztani a különböző szintű bizottságokba. Pajtényi László tatai apátplébánost a megyei – Pajtényi 1953–1957 és 1958–1962 között püspöki helynök is volt –, Kriegler György tatabányai főesperes-helyettest pedig Tatabánya városi Népfrent Bizottságba szeretnék volna megválasztani, „*mert mind a kettőnek a megyében a papok előtt a tekintélyük nagy és hallgatnak rájuk*”.⁴⁸⁴ Pajtényi hajlandónak mutatkozott, Kriegler viszont azt válaszolta, a püspöktől fogja megkérdezni, engedélyezi-e a belépést.⁴⁸⁵ Ez utóbbi magatartásforma elsősorban a győri papság körében volt tetten érhető: „*A papok között van egy olyan irányzat, hogy a püspök tudta és*

⁴⁸⁰ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-21/1958.

⁴⁸¹ Dr. Mentés Mihály (1891–1960) az 1956-os névtár szerint Szent Adalbertől elnevezett győrhegyi prépost, teológus kanonok, penitenciárius kanonok, a cenzúra bizottság elnöke, szentszéki bíró, az egyházmegyei nyugdíjbizottság pénztárosa, a Katolikus Autonomia egyházi elnöke. Az egyházmegye egyik ismert és elismert, de a rendszerváltás előtt elhallgatott papköltője, a Szűzanya győri kegyképének 1947-es jubileumi ünnepségeire írt énekszövegeit Halmos László megzenésítésével és apró módosítással évről-évre ma is éneklik a kegykép búcsúja alkalmával és a papnövendékek ún. Szűzanya köszöntőjén. (Búcsúra jöttünk [eredetileg: menjünk] szép Szűz Máriához; Hozzád menekszünk, édes jó Anyánk, Könnyező Szűz Mária; Könnyes a két szemed, ó Szűzanyánk.) Két, talán legjobban sikerült műve a Kezdődik az ének, és az Isten, hazánkért kezdetű ének szövege (Hozsanna 229. és 293. szám). Az ő szövegével énekeljük a Hozsanna 10., 13., 42., 182. és 185. számú énekét is. „Polgár” fn. ügynök 1957. június 18-i jelentése szerint a tizennégy székesegyházi kanonok közül Mentés volt a legképzettebb és a legnagyobb munkabírású, és „*úgy egyházi, mint politikai viszonylatban a legaktívabb*”, akinek nyílt szókimondása „*egyházi és politikai vonalon közismert*”. „*Egész magatartása talán öntudatlanul is a megtestesült reakció.*”: ÁBTL 3.1.5. – O-11538/257-258. Az 1956-os adatok forrása: SCHEMATIZMUS, 1956. 5. Életútját feldolgozta: FEJESNÉ HORVÁTH 2016.; Ennek rövid összefoglalása: FEJESNÉ HORVÁTH 2011. Költészetéről: CSANÁD 1961.; RÓNAY 1997. Lásd még: GYŐRI ÉLETRAJZI LEXIKON, 2003. 221.

⁴⁸² Horváth János, az ÁEH elnöke 1958. január 17-én kelt levelében értesítette a győri megyéspüspököt, hogy nem járul hozzá Mentés Mihály helynöki kinevezéséhez. OL XIX-A-21-a. 11. d. G-16-1/1958. eln.; GyEL I. 1. o. 371/1958.

⁴⁸³ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-21/1958.

⁴⁸⁴ OL XIX-A-21-d. 3. d. 007-20/1958.

⁴⁸⁵ OL XIX-A-21-d. 3. d. 007-20/1958.

beleegyezése nélkül nem igen mernek semmit csinálni. Több papról volt szó vidéki viszonylatban is, hogy a Hazafias Népfrontba bevonjuk őket. Ezekkel is beszéltem már, nekik is az a véleményük, hogy csak püspöki engedéllyel lépnek be a falusi Hazafias Népfrontba.” – tájékoztatta az ÁEH központi vezetését Dömötör József.⁴⁸⁶ A már többször idézett 1961-es ÁEH tájékoztatóban kijelentették, hogy az *„ellenforradalom utáni helyzethez viszonyítva, különösen az utóbbi két évben, jelentősen csökkentettük a papok közéleti szerepét”*.⁴⁸⁷ Az MSZMP Győr–Sopron megyei Bizottságának 1964. szeptember 11-i jegyzőkönyvében azonban úgy értékelték a helyzetet, a papság közéleti tevékenysége az elmúlt években inkább szélesedett. A megyei népfront bizottságokba a választások során 1959-ben huszonöt, 1964-ben harmincnyolc papot választottak be, míg a tanácsi szervekbe 1958-ban három, 1963-ban pedig öt községi lelkipásztort. Mindezt pozitív eredményként könyvelték el, azonban felhívták a figyelmet az érem másik oldalára is: *„A Népfront szervekben, de máshol is a papok tömegbefolyását csökkenteni kell, világos, hogy nagy igyekezettel akarnak ők a nyáj között lenni, azért papok, hogy ehhez minden alkalmat megragadjanak.”*⁴⁸⁸

4.2.5.2. Az Országos Béketanács és az ún. papi békemozgalom

Az Országos Béketanács (OBT) 1950. augusztus 1-jén alakult meg, szervezeti keretein belül dolgoztak az egyházi békebizottságok. Az ún. békepapok legfontosabb feladata az volt, hogy az egyházpolitika végrehajtását segítsék az egyházon belül. Az OBT szorosan együttműködött a Hazafias Népfronttal és az Állami Egyházügyi Hivatallal.⁴⁸⁹ A békepapi mozgalom (más néven a „haladó” papok mozgalma) éppúgy szovjet gyökerekből táplálkozott, mint a koncepciós perek, és a kommunista párt kezdeményezésre jött létre.⁴⁹⁰ Az MDP KV Titkárságának 1950. június 14-i bizalmas utasítása előírta, hogy a békemozgalmat *„fel kell használni a katolikus alsópapság és felső vezetők szembeállítására”*.⁴⁹¹ A békemunkában való részvételre gyakran fenyegetésekkel, zsarolással toborozták az alsópapságot, és az első gyűléseken – a célkitűzések homályos megfogalmazása miatt – olyan lelkipásztorok is megjelentek, akik az egyház és állam közötti

⁴⁸⁶ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–21/1958.

⁴⁸⁷ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0088–3/1961.

⁴⁸⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 18. lap.

⁴⁸⁹ KÖBEL 2010. 207.

⁴⁹⁰ KAHLER 2005b. 39. A bolsevik hatalom az orosz ortodox egyház felbomlasztására 1922-ben létrehozta az Élő Egyház elnevezésű mozgalmat, hogy olyan egyházi vezetőséget helyezzen pozícióba, amelyik hajlandó a GPU érdekeit kiszolgálni.

⁴⁹¹ Idézi: GERGELY 1985. 91.

együttműködést kívánták előmozdítani, és azt remélték, hogy jobb feltételeket biztosíthatnak a lelkipásztori munkához.⁴⁹² A katolikus papok békemozgalmáról készített ÁEH tájékoztató (1961) nyíltan kimondta: „A katolikus papi békemozgalom azzal a feladattal és célkitűzéssel jött létre, hogy a katolikus egyházon belül összefogja a hazájához hű, haladó katolikus papokat, hogy kormányzatunk szocializmust építő politikáját és a békeharcot aktívan támogatják, valamint az egyházi reakcióval szembeni nyílt fellépésen keresztül ehhez megnyerik a szélesebb papi réteget. A katolikus papi békemozgalom létrejöttével állandó és egyre erősödő akadályt jelent az egyházon belül népidemokráciánkkal szembeni ellenséges egységfront kialakításában.”⁴⁹³ A békemozgalom szorosan kapcsolódott az Országos Béketanács és a Béke-Világtanács által kezdeményezett akciókhoz, és sajátos helyet foglalt el az országos szervezet keretében.⁴⁹⁴ A magyar püspöki kar 1950. augusztus 17-én tartott tanácskozáson adott ki nyilatkozatot a mozgalom kapcsán, amelyben a lelkipásztorkodó papság tudomására juttatták azt a katolikus elvet, „mely szerint a papoknak a püspököktől független szervezkedése, illetőleg szervezkedés keretében bizottságok alakítása és annak működése ellenkezik az egyház fegyelmével”.⁴⁹⁵ A tanácskozáson szóba került a Zsinati Szent Kongregáció (*Sacra Congregatio Concilii*) 1950. július 29-én kelt dekrétuma, amely emlékeztetett arra, hogy „az egyházi kánonok értelmében az Apostoli Szentszéknek különleges módon fenntartott kiközösítéssel sújtja azokat, akik a törvényes egyházi felsőbbtség ellen izgatnak, vagy ennek hatalmát bármiképpen aláásni próbálják, vagy ezekben a vétségekben bármilyen módon, közvetlenül vagy közvetve részt vesznek”.⁴⁹⁶

Az 1956-os forradalom és szabadságharc a mozgalom történetében is fordulópontot hozott. Mindszenty József, miután kiszabadult házi őrizetéből, az egyházmegyéjében tartózkodó tizenegy békepapi vezetőt felfüggesztette papi funkciójából, és felszólította őket Budapest azonnali elhagyására. A püspökök között is volt néhány, akik kísérletet tettek a békepapok egyházi funkciókból való eltávolítására. Az ÁEH elnöke azonban ezeket a helyezéseket nem volt hajlandó tudomásul venni, mivel a hivatallal való előzetes egyeztetés nélkül történtek. Az időközben megerősödő kormány a Mindszenty által felfüggesztett papok védelmére kelt, törvénytelennek minősítette a bíboros által tett rendelkezéseket, és azok végrehajtóira is büntetést helyezett kilátásba. A *Sacra Congregatio Concilii* azonban

⁴⁹² PÁL 1995. 19.; SZABÓ Cs. 2000. 49–50.; TOMKA F. 2005. 101–104.

⁴⁹³ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0088–3/1961.

⁴⁹⁴ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0088–3/1961.

⁴⁹⁵ A Püspöki Kar 1950. augusztus 17-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 239.

⁴⁹⁶ Uo. 228. (189. sz. lábjegyzet.)

1957. január 21-én P. Card. Ciriaci prefektus aláírásával két dekrétumot adott ki. Az elsőben Horváth Richárdot kiközösítéssel sújtotta, és megerősítette Mindszenty bíboros kiközösítő, és más ordináriusok személycseréket érintő intézkedéseit. A másik dekrétum pedig 21 olyan helynököt és irodaigazgatót mozdított el tisztségéből, „*akik békemozgalmi munkájukért jutalmul kapták ezt a funkciót, vagy békemozgalmi feladatokat is elláttak posztjaikon*”.⁴⁹⁷ Az említett papok egy-két kivétellel alávetették magukat a rendelkezésnek, így tovább folytathatták papi szolgálatukat. Az ÁEH ugyan sérelmezte ezt, de a volt békepapok – meggyőződésen vagy félelmen alapuló – engedelmességét tudomásul véve, igyekezett részükre megfelelő plébániákat kiharcolni. Az Országos Béketanács keretében a mozgalom újjáalakítását akarta, ezt változtatás nélkül azonban már nem lehetett megvalósítani. A püspöki karral való tárgyalások folytán létrejött Opus Pacis koncepció lényege, hogy a „katolikus békemunka” önálló „katolikus békeműben” történik, az egyházi hierarchia irányítása alatt, az Országos Béketanács és az ÁEH azonban szeretett volna minél nagyobb önállóságot biztosítani az újonnan megalakítandó szervezetnek. Több tárgyalás után 1957. május 23-án elfogadták a végleges tervezetet, és megalakult az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, amely az Országos Béketanács és az Opus Pacis között volt hivatott közvetíteni.⁴⁹⁸ Az OBKB tehát a Magyar Katolikus Egyház világi békebizottsága volt, amely a püspöki kar határozata alapján jött létre, ám megalakulása után az Országos Béketanács szervezeti keretei közé tartozott.⁴⁹⁹

A békemozgalmat a győri egyházmegyében is megszervezték, az Országos Békebizottság megalakulása után viszonylag későn. Az egyházmegyében is bizottságok jártak plébániáról plébániára (valahol csak civilek, valahol egyháziak is voltak közöttük), hogy tagokat toborozzanak, és az országos alakuló értekezlet határozatát aláírassák.⁵⁰⁰ Az MDP Győr–Sopron megyei titkára információja szerint a megyében mindössze négy-öt pap nyilatkozott a béke mellett, és ezeket a nyilatkozatokat a sajtóban is leközlötték.⁵⁰¹ Győr–Sopron megyében 1951. június 27-én délelőtt 10 órakor tervezték megtartani a papi békebizottság alakuló értekezletét a megyei tanács nagytermében. A szervezők előzékenyen autót küldtek azokért a papokért, akik ezt igényelték. A megyei tanács VB elnöke utasította az alsóbb tanácsok vezetőit, hogy a meghívót személyesen adják át a plébánosnak vagy a káplánnak, és június 26-án a helyi békebizottság titkárával újból kérjék fel őket, hogy az

⁴⁹⁷ PÁL 1995. 115–118., 120.

⁴⁹⁸ Uo. 118–130.

⁴⁹⁹ JÁVOR 2015. 206.

⁵⁰⁰ GyEL I. 1. o. 2165/1950.; 1387/1951. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 263–264., 269.

⁵⁰¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 71. öe. Klerikális reakció. 1950. Jelzet nélkül.

értekezleten feltétlenül vegyenek részt. A VB elnök feladata volt, hogy a kitöltött levelezőlapot zárt borítékban a megyei tanács VB elnökéhez visszaküldje, és a járási tanács VB elnökségének bejelentést tegyen a lelkipásztor részvételi szándékáról.⁵⁰² Nyolc pap július elején egy memorandummal fordult Papp megyéspüspökhöz, és kérték a mozgalom elindítását, illetve annak tudomásul vételét. Ezt követően 17 résztvevővel a Győri Megyei Tanács épületében megalakult a Győr–Sopron megyei Katolikus Papi Békebizottság, Horváth Gábor mecséri plébános elnökletével.⁵⁰³ Nem tudjuk biztosan, az augusztus 8-ára meghirdetett gyűlést megtartották-e,⁵⁰⁴ mindenesetre – a mozgalom 25. éves évfordulója alkalmából megjelent beszámoló szerint – a megyei békebizottság 1951. szeptember 23-ára hívott össze először az egész megye papsága részére gyűlést.⁵⁰⁵ A megyei vezetőség szeptemberi újraválasztása és kiegészítése során Győrött az alábbi személyekre esett a választás: Brenner Ferenc elnök, Somogyi Antal, Gergyesi Ferenc és Berzsényi István alelnökök, valamint Endrédi Zoltán titkár. Mivel az új megyei vezetőség kialakítása során szükségesnek tartották a központi szervek személyi és tevékenységi körének kialakítását is, az 1951. októberi országos konferencián az Országos Békebizottság tagjait is megválasztották, köztük Brenner Ferenc irodaigazgatót és Gergyesi Ferenc püspöki helynököt.⁵⁰⁶ Az 1952. augusztus 4-i gyűlésen már 59 pap írta alá a jelenléti ívet, tizenketten írásban mentették ki magukat, húszan pedig nem írták alá a jelenléti ívet, mégis részt vettek a gyűlésen. Rendszeressé váltak a tájékoztató gyűlések, és járási békegyűléseket is szerveztek.⁵⁰⁷ Pálfy Ernő ÁEH-megbízott 1952-es megállapítása szerint bár hajlandóság lett volna a kampányra, a személyes ellentétek (a mozgalomban és az aulában) ezt nagyban megnehezítették, másrészt Pálfy sem szorgalmazta eléggé az espereskerületi megbízottak intézményét. Ennek következtében a mozgalom „*semmi tevékenységet nem fejt ki*”.⁵⁰⁸ Az 1953. március 4-én megtartott választmányi ülést pozitívan értékelték, a 16 hozzászóló a tavaszi munkákkal kapcsolatos tennivalókról beszélt. Az értekezlet után a békebizottság kidolgozta a kérdést a tavaszi koronák számára.⁵⁰⁹ Az 1954. február 11-ére tervezett békegyűlés előkészítésére az egyházügyi megbízottak sokat készültek. A helynök kiadott az espereseknek egy buzdító levelet, hogy a kerületükben lévő papokat bátorítsák a részvételre.

⁵⁰² GyL XXIII/3.a. 1. d. (1951) 308/1951.eln. biz. A meghívó az egyházmegyei levéltárban is megtalálható: GyEL I. 1. o. 1776/1951.

⁵⁰³ BÉKEMOZGALOM, 1975. 66.

⁵⁰⁴ GyL XXIII/3.a. 1. d. (1951) 348/1951.eln. biz.

⁵⁰⁵ BÉKEMOZGALOM, 1975. 66.

⁵⁰⁶ BERESZTÓCZY 1970. 33–34.

⁵⁰⁷ BÉKEMOZGALOM, 1975. 67.

⁵⁰⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/75/1/1952.

⁵⁰⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/277/1/1953.

Azokkal az esperesekkel külön is beszéltek, akik még egyetlen gyűlésre sem jöttek el. A papok külön is kaptak meghívót. A püspök nem emelt kifogást az ellen, hogy a teológusok a tanárokkal együtt vegyenek részt.⁵¹⁰ Az alapos szervezés ellenére a gyűlést március 8-ára halasztották. A korábbiakhoz képest nagyon jól sikerült – értékelték a megbízottak –, azonban több hiányosságot is feltártak. A papnövendékek megjelenése megnyugtatta a résztvevőket.⁵¹¹ A püspök távol maradt, de bátorította a papokat a részvételre, és meghívta ebédre az előadó Szabó püspököt és Horváth Richárdot.⁵¹² Sokat elárul Dömötör 1954. májusában tett megállapítása: „*A békepapok hajlamosak, sőt nem egy helyen túl is tesznek a vallásos rendezvények szervezésében a többiekén. Azzal a felfogással, hogy nekik mint békepapoknak többet megengediünk vagy elnézünk.*”⁵¹³ Másrészt a Nagy Imre-féle kormányprogram megjelenése óta sokan azt gondolták, már nincs szükség a békemozgalomra.⁵¹⁴ A következő évben 1955. február 15-én került sor a kibővített választmányi ülésre. Közvetlenül előtte kimutatást készítettek a győri egyházmegyei papi békemozgalom tagjairól. A dokumentum szerint a békebizottság három vezetőségi tagból (elnök, alelnök, titkár), 21 választmányi tagból és 28 tagból, összesen 52 főből állt. Rajtuk kívül további 20 papot szerettek volna bevonni a mozgalomba.⁵¹⁵ Ha ezt a létszámot (52 fő) összehasonlítjuk az egyházmegye területén élő győri egyházmegyesi papok létszámával (a 1956. június 16-i állapot szerint 379 fő),⁵¹⁶ megállapíthatjuk, hogy a papság 16 %-a volt tagja a békemozgalomnak. Bár a békegyűlés előkészítésében hiányosságok voltak, most már három tekintélyes esperes-plébánost és két káplánt is sikerült rávenni a megjelenésre. A soproni papok azonban (32 pap, ebből 26 aktív és 6 nyugdíjas) egyáltalán nem jelentek meg, és a soproni gyűlésekre sem jártak. Ráadásul a városba helyezett három békepapot a mozgalom ellenzői „sakkban tartják”.⁵¹⁷ Az értekezletről készült eseményjelentés szerint a negyven meghívott közül huszonöten jelentek meg, az említett névsorban szereplő húsz pap közül pedig – akikkel ki akarták egészíteni a bizottság létszámát és személyesen hívták meg őket – csak hatan. A felkért előadó a „felszabadulás” 10. évfordulóját méltatta, felszólalt az

⁵¹⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/79/1/1954. Például, több helyen nem kapták meg a második meghívót, és mivel a sajtó sem közölte a változást, az első időpontra utaztak Győrbe. A filmszínház is csak korlátozottan állt rendelkezésre, és az előadó is késett, kevesen tudtak hozzászólni.

⁵¹¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/241/1/1954.

⁵¹² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/240/1/1954.

⁵¹³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/337/1/1954.

⁵¹⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/710/1/1954.

⁵¹⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 72. öe. A papi békemozgalomra vonatkozó iratok. 23/6/34/1/1955.

⁵¹⁶ SCHEMATIZMUS, 1956. 37–41. alapján.

⁵¹⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/114/1/1955.

atomfegyverek ellen, és a békeívek aláírására buzdított.⁵¹⁸ Dömötör József szerint a résztvevők látszólag lelkesen vállalták a békeívek aláírásgyűjtését. A titkár „művészi díszítésű” aláírásgyűjtő lapokat csináltatott, amit díszes kötésbe lehet foglalni. A gyűlés után átvonultak a bencés gimnáziumba, hogy egy emléktáblát helyezzenek el Jedlik Ányos, a dinamó feltalálójának egykori szobája fölé.⁵¹⁹ Az 1955-ös KV határozatot a békepapok közül többen úgy értékelték, hogy helyzetük, tekintélyük javulhat a „reakciókkal” szemben.⁵²⁰ Ennek ellenére Dávid József úgy értékelte, a mozgalom tevékenysége nem számottevő, a békepapok jelentős része úgy gondolja, a „békeharcos prédikációkkal” és a gyűléseken való megjelenéssel eleget tesz kötelességeinek. Hogy megijessze a kevésbé aktív békepapokat, néhányat közülük elhelyeztetett, és megkérte a püspöki helynököt, hogy a legközelebbi értekezleten magyarázza meg nekik, *„mit is jelent tulajdonképpen békepapnak lenni”*.⁵²¹ (Ez a magatartás nem volt egyedi eset. Gárdonyi Máté megállapítása szerint *„a békepapi ideológiát, a demokratikus lózungok ellenére, totális klerikalizmus jellemezte”*.⁵²²)

Dömötör József 1958-as jelentése nyomán annyit tudunk, hogy a mozgalomnak az 1956-os események előtt körülbelül 120 aktív tagja volt, közülük mintegy hatvanan választmányi tagok voltak. Ők *„hol jól, hol rosszabbul, de működtek”*, és több közülük *„becsülettel dolgozott a mi ügyünkért”* – írja Dömötör.⁵²³ Aztán az „ellenforradalom”, majd a római dekrétum *„nagyon megviselte a becsületes béke papokat”*, és ők kiszolgáltatott helyzetbe kerültek, akárcsak az ÁEH megbízottja: *„Hosszú ideig mi sem tudtunk nekik kellő támogatást adni, mert elég volt a mi bajunk is, de azért azt meg tudtuk akadályozni, hogy a jobb béke papokat helyükről elmozdítsák. Habár kísérlet volt rá, de mi már 1956 november 6-án a helyünkön voltunk és védtük a béke papokat, elsősorban a reakciós papoktól, másodsorban a félrevezetett tömegektől. Persze a római dekrétum ellen nem tudtunk fellépni, és ez két főpapunknak az állásába került.”*⁵²⁴ Pajtényi László helynök és Nedesovszky János

⁵¹⁸ „A békemozgalmi célok teljesen evilágiak: aktív tevékenység a közjó érdekében, beilleszkedés az »új világba«, a »szociális erények« hangoztatása, végül »a földi szükségletek szolgálata a lelkipásztori munka kiegészítésére.«” GÁRDONYI 2002. 18.; „A békepapi nyilatkozatok túlnyomó többségéről elmondható, hogy szinte minden esetben világi kérdésekkel – atomfegyverkezés, népek közötti béke, hazai és nemzetközi békeszervezetek méltatása – foglalkoztak. Amennyire lehetett, a népköztársaság rendje, valamint a szocializmus melletti elköteleződést sem tették túl harsányan, nyilatkozataikat általában a nagyon óvatos hangvételű helyeslés jellemezte. E tekintetben kivételt képeznek a kisszámú, ám szélsőségesen harcoss békepapok megnyilvánulásai, amelyek elemzése akár egy külön tanulmányt is megérne.” JÁVOR 2015. 208.

⁵¹⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 72. öe. A papi békemozgalomra vonatkozó iratok. 23/6/98/1/1955. Eseményjelentés.

⁵²⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/126/1/1955.

⁵²¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/342/1/1955.

⁵²² GÁRDONYI 2002. 19.

⁵²³ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-7/1958.

⁵²⁴ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-7/1958.

irodaigazgató állásába. A Győr–Sopron megyei pártbizottsági anyag szerint az 1956. november 4-ére tervezett egyházi bíróság döntött volna a békepapok ügyéről, és ennek a bizottságnak világi tagjai is lettek volna (ügyvédek az egyházközségek világi vezetőiből). Erre azonban a szovjet beavatkozás miatt már nem került sor. *„Ha tovább tart az ellenforradalom – olvasható az 1958. szeptember 11-én kelt dokumentumban –, akkor az összes békepapot eltávolítják – legalábbis a terv ez volt.”*⁵²⁵ Dömötör beszámolója szerint az „ellenforradalom” alatt a békepapok nagy része hű maradt a mozgalom szellemiségéhez, és távol maradt az eseményektől. Bár volt néhány pap, aki együtt vonult a tüntető tömeggel, azonban sikeresen megakadályozta, hogy a tanácsházán romboljanak. Többen a mozgalom miatt aggódtak, nem értettek egyet azzal, hogy az újjászervezés után a püspököket is meghívták a mozgalomba, másrészt Nedesovszky leváltásával (mozgalmi titkár is volt) sem tudtak azonosulni.⁵²⁶

Győrött a Rákosi Elek kapuvári esperes-plébános elnökletével újjászervezett békebizottság nem talált kedvező fogadtatásra a „reakciós” papság körében, de még a volt békepapok között is voltak olyanok, akik elégedetlenségüknek adtak hangot. Dömötör 1958-ban több alkalommal is jelentett az újonnan létrejött mozgalomról. Úgy vélekedett, hogy a *„most megalakuló és sikeresen induló megújított megyei papi békemozgalom a püspököt és a hozzátartozó reakciós papokat nagyon meglepte. A püspök rögtön az első ülés után észrevette, hogy ő alóla kihúzták a talajt. Az egyik papjának kijelentette, hogy az opuspácisnak (!) befellegzett. Újra életre hívták a régi papi békemozgalmat, amivel soha nem értett egyet, ezt tudják a haladó papok is és annál inkább támogatják a megyei békemozgalmat.”*⁵²⁷ A 1958. január 18-án Győrött tartott békegyűlésen 230 katolikus pap jelent meg, és Papp Kálmán elnökölt. Az értekezleten Dr. Holenda Barnabás bencés tanár, atomfizikus tartott tudományos előadást az atom- és hidrogénbomba hatásáról, majd a hozzászólások után a résztvevők határozatba foglalták javaslataikat a fegyverkezési verseny, az atom- és hidrogénfegyverekkel való fenyegetések és kísérletezések ellen, a nemzetközi béke előmozdítása, valamint az egyház és állam együttműködésének érdekében.⁵²⁸ Dömötör szerint a megyéspüspök elnöksége közrejátszott abban, hogy a volt békepapok „nagyon passzívak” voltak.⁵²⁹ Hozzászoktak ugyanis, hogy a püspök nélkül tartották gyűléseiket, és végül azért is vonultak vissza, mert többségében nem értettek egyet az Opus Pacis

⁵²⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. év 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 8. lap.

⁵²⁶ OL XIX–A–21–a. 7. d. E–183–15/1957. eln.

⁵²⁷ OL XIX–A–21–d. 3. d. 007–110/1958.

⁵²⁸ A győri egyházmegye papjainak békeértekezlete. Kisalföld, III. évfolyam 16. szám, 1958. január 19., 2. lap.

⁵²⁹ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–7/1958.

célkitűzéseivel és a résztvevőkkel. Többen szóvá tették közülük, hogy miért nem kaptak az újonnan szervezett „békeműben” nagyobb szerepet. Dömötör szerint olyan csoportosulás is volt, akik a régi békemozgalom visszaállítása mellett foglaltak állást. Elégedetlenségük okát abban látta, hogy amikor a begyűjtésről, a téesz fejlesztésről, az adózásról, a szántás-vetésről és az aratás-cséplésről kellett a papoknak beszélniük az állam kívánsága szerint, akkor erre a feladatra alkalmasnak látta őket a politikai vezetés, és emiatt mások a kommunisták „szekértolóinak” nevezték őket. Most azonban, amikor az enyhülés következtében nem kell beszélniük a mezőgazdaság fejlesztése érdekében, „csak esetleg a békéről, akkor ők miért lettek félre állítva, most könnyebb, most a püspökök végzik?”⁵³⁰ Tehát többen úgy gondolták, hogy a szabadságharc előtt tanúsított magatartásuk ellenére az állam nem méltányolja, sőt mellőzi őket. A Győrött tapasztalt felháborodás nem volt egyedülálló eset. A már említett 1961-es értékelő jelentés így fogalmaz: „A békepapok tapasztalják, hogy az ideológiai harcot velük szemben is folytatjuk, és ez is zavarja őket abban a meggyőződésükben, hogy ők valamilyen formában a »szocializmus egyházát« fogják létrehozni. Majdnem minden békepap azt reméli, hogy, mert ők szintén együttműködnek a szocialista állammal, az egyházban haladó nézeteket képviselnek, és mert többségük azt hiszi, hogy az állam szempontjából nélkülözhetetlenek, ezért az állam lemond a velük szemben folytatott ideológiai harcról. Nekünk számolni kell azzal, hogy a jövőben is az ideológiai harc fogja a legtöbb zavart okozni a papi mozgalom tagjai között.”⁵³¹ Másrészt a mozgalmi papok hozzáállásával sem voltak maradéktalanul megelégedve: „A papok között kialakult bizonyos kettősség. Sokszor a papok a papi békegyűlésen pozitív szövegeket hangoztatnak, ugyanakkor a gyakorlati lelkipásztori munkában ezt kevésbé valósítják meg.”⁵³² S bár voltak pozitívumok, hasonló tapasztalatokat fogalmaztak meg az MSZMP Győr megyei Bizottságának 1964. augusztus 24-én és szeptember 11-én megtartott ülésén. Úgy értékelték, hogy a papok mozgalmi részvétele (mintegy 150 fő) „számszerűleg elég erős”. (Szaló Sándor 1962 júniusában 399 papot tartott nyilván az egyházmegyében.⁵³³ A számadatok ismeretében a mozgalomban részt vevők százalékos aránya körülbelül 38 %-ot tesz ki. Ő maga úgy ítélte meg 1965-ben, hogy a megye területén szolgáló papok közül „akik magukat békepapnak is merik nevezni és a haladó gondolkodású papok” 36 %-ot, a „semleges papság” mintegy 44 %-ot, a „reakciós papság” pedig mintegy 20 %-ot tett ki.⁵³⁴) A

⁵³⁰ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-7/1958.

⁵³¹ OL XIX-A-21-d. 13. d. 0088-3/1961.

⁵³² OL XIX-A-21-d. 13. d. 0088-3/1961.

⁵³³ OL XIX-A-21-d. 16. d. 0023-3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124-128.

⁵³⁴ OL XIX-A-21-d. 32. d. 007-46/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 172-178.

résztevők többsége messzemenő politikai lojalitást tanúsított az állammal szemben, azonban volt közöttük jó néhány „karrierista”, „kétkulacsos is”. A Hazafias Népfront megyei elnöksége a békemozgalom vezetőit negyedévenként tájékoztatták az időszerű kérdésekről és a megye előtt álló feladatokról. A békemozgalom komoly befolyást gyakorolt a püspökségre és az egyházmegye papságára. Ezért a megye egyházi vezetőivel a kapcsolat javult, több fontos kérdésben a hatóság vezetőin keresztül (helynök, irodaigazgató) az állami befolyás érvényesült. A papi békemozgalom tartalmi tevékenységéről azonban nem voltak megelégedve a pártbizottsági gyűlésen. Megállapították, hogy a legtöbb pap úgy gondolta, a békegyűléseken való megjelenésével eleget tett békemozgalmi feladatainak. *„De sem a békegyűléseken, sem azokon kívül az életben híveik és egymás közötti vitába nem szállnak, hanem azt várják, hogy a reakciós nézeteket az Egyháziügyi Hivatal cáfolja meg helyettük és, hogy a reakciós papokkal is az vitatkozzék.”*⁵³⁵ Másrészt éppen egyes békemozgalmi papoknál tapasztaltak élénk tevékenységet, abból kifolyólag, hogy a békepapok a különböző kapcsolataikat jól fel tudták használni: *„Szereplésük nem egy esetben megtévesztő, a községek vezetői közül sokan úgy képzelik el, hogy tevékenységüket nem szükséges figyelemmel kísérni, szem elől tévesztik azt, hogy ezen papoknak is minden törekvése a hitélet erősítésére irányul, távolról sem valami békeangyalok.”*⁵³⁶ Ugyanakkor azt is megállapították, a pártvezetés részéről is hiba volt, hogy megelégedtek a mozgalom formai eredményeivel, nem bíztak eléggé konkrét feladatokat a békepapokra és nem ellenőrizték őket.⁵³⁷ A Komárom megyei pártbizottság is hasonló véleményen volt 1958. június 23-án „a klerikális reakció és a vallásos ideológia elleni harc néhány problémája” megtárgyalásakor. A rendkívüli ülésen többek között az elkövetett hibák kapcsán megállapították, hogy egyes esetekben túlértékelték a békepapok szerepét. Ugyanis a megyében volt olyan pártszervezet, amelyben a békepapot kultúrvezetőnek javasolták, ez pedig *„lényegében azt jelenti, hogy a békepap révén a vallás befolyását erősítjük meg, vagyis ilyen esetben ő használ fel bennünket és nem mi őt. [...] Látni kell, hogyha egyes politikai kérdésekben így a békeharc kérdésében együtt megyünk is a békepappal ez nem jelenti azt, hogy mindenben egyetértünk vele. A békepap is az ellenséges ideológia, a vallás képviselője és terjesztője. Egyes kérdésekben együtt haladunk vele, azonban elvi engedményeket nem teszünk és nem mondunk le a vallásos nézetek elleni harctól. Tehát nincsenek illúzióink a*

⁵³⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 18–19. lap

⁵³⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 18–19. lap

⁵³⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1964. 217. öe. VB ülés jkv., 1964. augusztus 24. 26. lap.

*békepapokkal szemben sem.*⁵³⁸ Szaló 1965-ben úgy értékelte, hogy Bánk segédpüspök kinevezése és Rozsáli helynök lemondása kedvező hatással volt a mozgalom tevékenységére: *„A mozgalom vezetői bátrabban állnak újra a mozgalom élén, mivel látják, hogy a magyar kormány a megállapodás szellemében továbbra is kitart a papi békemozgalom mellett, a kinevezéseknél figyelembe veszi és támogatja a haladó papok tevékenységét.*”⁵³⁹

A rendszerváltás után megjelent egyházmegyei dokumentumgyűjtemény összeállítói (Bindes Ferenc atya és Németh László iskolaigazgató) utólag így értékelték (vagy bizonyos szempontból átértékelték) a mozgalmat: *„Részben a dokumentumok is jelzik, hogy a papi békemozgalomba keveredett lelkipásztorok többsége valamilyen kényszerhelyzet nyomán sodródott oda. [...] Még a mozgalom vezérei sem annyira törekedtek, mint inkább csak sodródtak a csúcsra: Alig akad köztük, aki előzőleg ne járta volna meg a börtönt vagy az internáló tábort. Az se tagadható, hogy többen közülük azt várták a mozgalmi szerepléstől, hogy tágabb teret kapnak általa a lelkipásztori munkára, vagy éppen így kapják meg soron kívül az engedélyt templomrenoválásra, plébánia rendbehozására. A kezdeti időszakban az is előfordult, hogy kiváló szociális érzékű papok valóban azt remélték az új rendszertől, hogy szegényparaszti és munkásrétegek számára testi-lelki felemelkedést hoz. Épp ezért vallották meggyőződéssel, hogy a magyar egyháznak – e pontokon – szövetséget kellene kötnie az új rendszerrel, és e szövetséget a békemozgalmon keresztül vélték megvalósítani. – Elenyésző azon békepapok száma, akik karriervágyból, vagy életük sötét foltjainak takargatásáért, netán anyagi előnyökért kapcsolódtak be a békemozgalomba és tartottak ki abban.*”⁵⁴⁰ A szerzők tisztában voltak a békemozgalom negatív következményeivel, de olyan példát is megemlítettek, amely a vallásgyakorlat szempontjából előnyösnek bizonyult. Az egyházmegyei békemozgalom egyik elindítója, és „mindvégig kitartó élharcosa” plébániáján a – nem békepap – káplánok nagyobb kockázat nélkül, szinte szabadon dolgozhattak; ő fedezte, hogy álnéven hosszú ideig működött Kapuvárott a Szívgyárda és a Leánykör.⁵⁴¹ Hetény János pedig úgy fogalmazott, a negatívumok mellett legnagyobb részben igaz, hogy *„a békepapok is az egyház »túlélése« elősegítésével igazolták önmaguk előtt kooperációjukat*”.⁵⁴² Bögre Zsuzsanna az 1950-es évek első felében készült

⁵³⁸ KEML MSZMP Komárom Megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, III. fond csoport, 1958. 47. öe. VB rendkívüli ülés jkv., 1958. június 23. 19. lap.

⁵³⁹ OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–21/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 167–171.

⁵⁴⁰ BINDES–NÉMETH 1991. 256–257.

⁵⁴¹ Uo. 257.

⁵⁴² HETÉNY 1992. 92.

békebizottsági jegyzőkönyveket vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a békepapság „két világ közé szorult, másszóval két kultúra mezsgyéjére került”, a békepap „idegenné vált eredeti helyén, az egyházban, s idegen maradt a szocialista rendszerben”.⁵⁴³ A felhozott néhány példából is látható, a győri egyházmegyében szervezett mozgalom az 1960-as évek közepéig nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a vallásgyakorlat szempontjából azonban nem elhanyagolható tényezőnek bizonyult.

4.3. A propaganda szerepe

Disszertációm témáját tekintve célszerű a pártállami diktatúra széleskörű, a társadalom egészét átfogó propaganda-hálózatát külön fejezetben bemutatnom. Ezt azért is tartom szükségesnek, mert a propaganda tervszerű felhasználását és kihasználását, az állampolgárok és hívők tájékoztatását – a források tanúsága szerint – mindvégig kiemelt jelentőségű területként kezelték állami és egyházi részről egyaránt. Az 1940-es évek végén már céltudatosan szervezett propaganda-hadjárat folyt, így az 1945 előtti értékrendek folytonossága megszakadt. A kialakítandó „szocialista” értékrendszer fókuszába a párt, a munka és az ideologikus alapon idealizált közösség került.⁵⁴⁴ Az egyház kénytelen volt visszavonulni a templomba, kifelé irányuló tevékenységét, társadalmi ráhatását megakadályozták. A hívőkkel való templomon kívüli lelkipásztori foglalkozás a szervezkedés vagy összeesküvés gyanúját vetette fel, és nemcsak a papokat, hanem a lelkipászorokkal kapcsolatot tartó hívőket is a „klerikális reakció” vádjával illették. Sokszor elegendő volt az, hogy valaki külföldi kapcsolatokkal rendelkezett. A nagy megrázkódtatások közé sorolhatók az államosítások, a parasztság téeszekbe kényszerítése,

⁵⁴³ BÖGRE 1998. 68. Lázár Kovács Ákos az alábbiakban fogalmazta meg a papi békemozgalom alapvető dilemmáját: „A kérdés lényege, mármint hogy milyen magatartást kell a diktatúrával kapcsolatban kialakítani, abban a szellemi döntésben volt összefoglalható: mit tegyek a diktatúrával szemben, vagy mit ne tegyek a diktatúrával kapcsolatban?” LÁZÁR 2006. 198.

⁵⁴⁴ VALUCH 2001. 258.

nem egyszer veréssel vagy börtönnel való fenyegetés kíséretében, a „kulákosítások”,⁵⁴⁵ az internálások, a vallásos emberek kirekesztése, „másodrendű állampolgárrá” süllyesztése.⁵⁴⁶

Az egyházakkal kapcsolatos témák kiemelt helyet foglaltak el az állampárt vezető testületeinek ülésein. Az MDP és az MSZMP vallás- és egyházpolitikai határozatai meglehetősen változatosak voltak, a legfelsőbb pártfórumok tagjai az általános elvi iránymutatásoktól a konkrét beavatkozásokig számos javaslatról döntöttek.⁵⁴⁷ Az egyházpolitika éppen aktuális irányelveit az MDP/MSZMP Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának határozatai szabták meg. A fontosabbak – az általam vizsgált 1946 és 1966 közötti időszakban – a következők voltak: „Az MDP Központi Vezetősége határozata a klerikális reakció elleni harcról” (1950. június 1.);⁵⁴⁸ az ezt kiegészítő „Az MDP Központi Vezetősége Titkárságának határozata a hittan-beiratkozásokkal kapcsolatos tennivalókról” (1952. június 4.);⁵⁴⁹ „Az MDP Központi Vezetősége Titkárságának határozata az Állami Egyházügyi Hivatal munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására (1955. július 11.);⁵⁵⁰ „Tájékoztató az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1958. június 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatáról” (1958. június 1);⁵⁵¹ „Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól” (1958. július 2.);⁵⁵² valamint „Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1960. március 1-jei határozata az állam és a katolikus egyház viszonyáról”.⁵⁵³ Természetesen ezeken kívül más határozatok is voltak, amelyeket az egyházpolitikai irányelvek megvalósítása és a „felvilágosító munka” érdekében hoztak.

⁵⁴⁵ „Kulákká” nyilvánították azt, aki 25 kat. holdat vagy ennél nagyobb területet birtokolt, illetve a tulajdonában lévő mezőgazdasági terület aranykorona-értéke meghaladta a 350 aranykoronát, továbbá cséplőgéppel vagy kocsmával rendelkezett. A magasabb jövedelmezőségű területek – zöldségeskertek, gyümölcsösök, szőlőtermelő gazdaságok – esetében magasabb szorzószámokat alkalmaztak, így akár az 5–8 holdnyi gyümölcsösös bíró gazdát is „kulákká” lehetett nyilvánítani. A „kulák”-politika eszköztárába 1949-ben bekerült egy új fogalom: a „kulákklista”, amelyre azok kerültek fel, akiket az 1949 nyarán módosított mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére köteleztek. A „kulákküldözés” az ötvenes évek első felében érte el tetőfokát, célja a félelemkeltés, és a legsikeresebb, illetve a legnagyobb tekintéllyel, befolyással rendelkező gazdaréteg felszámolása volt. Az ötvenes évek első harmadában a „kulákklistán” szereplők száma mintegy 60–70 000 főt tett ki országosan. Vö.: VALUCH 2001. 192.; ESTÓK–FEHÉR–GUNST–VARGA 2004. 287–289.

⁵⁴⁶ CSERHÁTI 1990a. 19.

⁵⁴⁷ TABAJDI–UNGVÁRY 2008. 42.

⁵⁴⁸ BALOGH–GERGELY 2005. II. 932–938.

⁵⁴⁹ Uo. 967–969.

⁵⁵⁰ Uo. 974–975.

⁵⁵¹ Uo. 999–1006.

⁵⁵² Uo. 1007–1013.

⁵⁵³ Uo. 1020–1026.

Az ideológia terjesztésére, a szó szoros értelmében vett népművelésre széleskörű propaganda-hálózatot alakítottak ki, melynek elsődleges irányítója az MDP, majd az MSZMP volt. A propagandát igyekeztek a társadalom legkülönbözőbb szintjeire kiterjeszteni, a megfelelő államigazgatási, párt- vagy tömegszervezet segítségével. A pártnak, az állambiztonsági, rendvédelmi szerveknek, az ÁEH-nek is hierarchikusan kiépített intézményrendszere volt. Az államigazgatási egységek (a tanácsok Végrehajtó Bizottságainak szakigazgatási szervei), a tömegszervezeteknek és az erőszakszervezeteknek rendszerint országos, megyei, járási és városi, valamint községi tagozódása volt, az egyházügyi hivatalnak országos és megyei (egy időben párhuzamosan közigazgatási megyei és egyházmegyei). A különböző típusú és rendeltetésű intézmények, szervezetek sokszor egymással is együttműködtek, és az együttműködés sikeressége – vagy éppenséggel sikertelensége – nagymértékben befolyásolta az akció eredményességét. A különböző rendeletek és intézkedések a megyei Tanács VB titkárságához érkeztek, és onnan küldték tovább a járási és városi tanácsok VB elnökeihez, a felügyeletük alá tartozó községi, illetőleg szakigazgatási szervekhez való továbbítás céljából. Utóbbiak közül disszertációm szempontjából az oktatási és népművelési osztályok érdemelnek különös figyelmet, mert az oktatási intézményekben kifejtett és az iskolán kívüli propaganda koordinálásában, a vallásoktatás és bizonyos egyházi szertartások ellenőrzésében nagyon fontos szerepük volt. Az alsófokú hatóságok által elkészített jelentések, statisztikák nemcsak a járási / városi és megyei hivataloknak, hanem az ÁEH vidéki politikai munkatársainak, s rajtuk keresztül az ÁEH központjának is alapul szolgáltak.

4.3.1. Az iskolai és iskolán kívüli propaganda

A felsőbb helyről (Állami Egyházügyi Hivatal, Oktatási és Népművelési Minisztériumból stb.) érkezett utasításokat a Győr–Sopron Megyei Tanács VB elnöke továbbította a Megyei Tanács VB Oktatási és Népművelési Osztályának, innen pedig tovább küldték a járási (városi) tanácsok illetékes osztályainak, hogy onnan juttassák el az illetékes szakigazgatási szervekhez és a községi tanácsokhoz. Ha indokolt volt, az alap- és középfokú oktatási intézmények igazgatóit is értesítették, akik a hatáskörükbe tartozó pedagógusok munkáját ellenőrizték. A pedagógusok voltak azok, akik nap mint nap közvetlen kapcsolatban álltak a gyermekekkel, esetenként azok szüleivel. Az utóbbiakkal való találkozás kiváló színtere volt a szülői munkaközösség, a szülői értekezlet és a tanévnyitó, illetve tanévzáró ünnepség.

Előfordult, hogy a rendezvényeken a megye vagy a járás egyik megbízottja is részt vett.⁵⁵⁴ A beszédhez szükséges irányelveket az iskolaigazgatói értekezleteken beszélték meg, így ezek az összejövetelek az ideológiai továbbképzést is szolgálták.⁵⁵⁵ A pedagógusokat kulcsfontosságú szereplőknek tartották, ezért nagy hangsúlyt fektettek továbbképzésükre: „*olyan nevelőket bízunk meg, illetve neveljünk, akik a reális tartalommal rendelkező oktató-nevelő munka eredményességének előfeltételét következetesen megteremtik. Munkájuk középpontjában tehát a szilárdabb alapismerettel rendelkező tanulóifjúság szocialista embertípust kiformaló tevékenységet helyezik.*”⁵⁵⁶ A nevelőkre az iskolán kívüli népművelésben is számítottak, például a népfront munkájában, a szavazások és a választások előkészítésében, a kisdobos és úttörő szervezetek vezetésében.⁵⁵⁷ Iskolánként ún. békebizottságokat állítottak fel, és számítottak a szülői munkaközösség támogatására is, amely szoros kapcsolatban kellett, hogy álljon a Magyar Nők Demokratikus Szövetségével (MNDSZ).⁵⁵⁸ Kívánatosnak tartották a „Falusi Nevelők Konferenciájának” évenkénti megrendezését is.⁵⁵⁹

Az '50-es években óriási erőfeszítések történtek a könyvtári hálózat kiépítésére: 1953-ban már a legtöbb település, üzem és hivatal rendelkezett saját bibliotékával, a kisebb községekbe és a tanyavilágba pedig mozgókönyvtárak szállították az olvasnivalót, és ún. olvasóórákon népszerűsítették a legfrissebb politikai és szépirodalmi munkákat. Az időszakban kiépített művelődési otthonok és kultúrházak körére támaszkodva élénk öntevékeny művészeti mozgalom – népi tánccsoportok, színjátszó- és bábegyüttesek, kórusok, zenekarok, csasztuska brigádok stb. – bontakozott ki, a hangsúly azonban itt is „*a tömeges részvételre, és a napi politikát közvetlenül alátámasztó műsorok előadására tevődött.*”⁵⁶⁰ A népművelés csatornáit tekintve az 1950-es évek elején az alábbi feladatokat tűzték ki Győr–Sopron megyében: a kultúrház-mozgalom beindítását és fejlesztését, az ún. Szabad Föld téli esték megszervezését, a járás kultúr csoportjainak szervezését, az úttörő csapatok bevonásával.⁵⁶¹ Az '50-es évek elején fokozatosan növelték a kultúrotthonok

⁵⁵⁴ SL XXIII/411. 1. d. 120–1/1950.

⁵⁵⁵ SL XXIII/411. 1. d. 120–4/1950.

⁵⁵⁶ SL XXIII/411. 27. d. 1954. I. Ügykör. 141–3/1954.

⁵⁵⁷ SL XXIII/411. 27. d. 1954. I. Ügykör. 18–12/1954.

⁵⁵⁸ SL XXIII/411. 1. d. 120–9/1950. „Kell, hogy a szülőkbe minél mélyebben gyökerezzen a békéért folytatott harc kérdése. Meg kell ismerniök a béke-tábor erejét és el kell mélyíteni a szeretetet a béke-tábor vezetője, Sztálin elvtárs iránt. Ugyanakkor rá kell mutatni az imperialisták nyílt háborús készülődésére. Felhívni a szülők figyelmét az eljövendő választások hatalmas politikai jelentőségére. Ezenkívül ismertetni népi demokráciánk eddig elért eredményeit, helyileg konkretizálva, közoktatási vonalon is.”

⁵⁵⁹ SL XXIII/411. 27. d. 1954. I. Ügykör. 18–12/1954.

⁵⁶⁰ BOTOS–GYARMATI–KOROM–ZINNER 1988. 300–301.

⁵⁶¹ SL XXIII/411. 1. d. 006–20–1/1951.

számát, azonban kevés olyan volt a megyében, „amely betölti hivatását”.⁵⁶² Fontosnak tartották az iskolarádiók és a „kultúra terjesztésének egyik leghathatósabb eszköze”, a könyv szerepét is. Az 1950. év végéig a megyében kilencvenre emelkedett a népkönyvtárak száma, a könyvek száma pedig meghaladta a 16 ezer kötetet.⁵⁶³ A kultúrmunka előmozdítására a járás területén található diavetítőket is beosztották.⁵⁶⁴ Alkalmanként teljesítményversenyeket rendeztek a DISZ kultúr csoportok részére. Hangsúlyozták, hogy a DISZ szervezetek a falusi szervezetekkel (gépállomásokkal, állami gazdaságokkal és TSZCS-ekkel) karöltve tartsanak kultúrműsort a dolgozó népnek, az aratási munkák idején pedig esténként a munkában megfáradtak szórakoztatására. Hogy az előadásokat minél több alkalommal és minél többen meghallgassák, a községek közötti csereműsor-program kidolgozását javasolták.⁵⁶⁵ Olyan alkalmakat is felhasználtak a politikai felvilágosításra, amelyek kevésbé ezt a célt szolgálták. Például a szülők iskolája keretében heti rendszerességgel megtartott előadásokon részt vevők nagyrészt a gyermeknevelésről és különböző egészségügyi kérdésekről hallhattak előadást. Ugyanakkor az 1952. február 10–15-e között esedékes beszéd városban és falun, óvodában, általános és középiskolában egyaránt a „klerikális reakció elleni harcról” kellett, hogy szóljon.⁵⁶⁶

Pártvonalon az Agitációs és Propaganda Osztály volt hivatott koordinálni a párttagok, s rajtuk keresztül a pártonkívüliek ideológiai továbbképzését és „átnevelését”, szorosan együttműködve a tanácsokkal és a tömegszervezetekkel.⁵⁶⁷ Az 1940-es évek második felében például a dolgozók iskolája mellett járási, városi és községi népnevelő csoportokat szerveztek, és munkájuk megerősítésére a régi falujárókból tíz tagú „népnevelő instruktor csoportot” alakítottak. Átszervezték a megyei propaganda bizottságot, és agitációs bizottságot is létrehoztak, azzal a feladattal, hogy a megye sajátosságait figyelembe véve konkretizálja az országos politika iránymutatásait. A gyakorlatban azonban nem ment minden zökkenőmentesen, ugyanis az ellenőrzés során több helyen azt tapasztalták, hogy *„amikor megkérdeztek egy–egy elvtársat, mikor volt népnevelői értekezlet, kiderült, nem is tudta, hogy ő a népnevelő csoportnak tagja”*.⁵⁶⁸ 1948 júniusában a megye minden községében szerveztek Szabad Föld Tavaszi vasárnapot, júliusban azonban csak

⁵⁶² SL XXIII/411. 27. d. II. Ügykör. 181–69/1951.

⁵⁶³ SL XXIII/411. 27. d. II. Ügykör. 161–3/1951.

⁵⁶⁴ SL XXIII/411. 27. d. II. Ügykör. 181–123/1951.

⁵⁶⁵ SL XXIII/411. 27. d. II. Ügykör. 181–92/1951; 181–143/1951; 181–166/1951; 181–189/1951.

⁵⁶⁶ SL XXIII/411. 3. d. 121–259/1951.

⁵⁶⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. Az iratanyagban bőségesen találunk példát a népművelés szervezésére.

⁵⁶⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 6. őe. 1948. szeptember 5.

rendszerint tudták folytatni a megkezdett munkát, részben a mezőgazdasági munkálatok, részben a tanítók tanfolyamokon való részvétele miatt.⁵⁶⁹ Az 1956-os forradalom leverése után az erre a feladatra specializálódott, és régi-új technikákat alkalmazó agitációs és propaganda apparátusok tagjai maximálisan figyelembe vették a sajtótermékek, a röplapok, a plakátok, a rádió és a televízió hatásait.⁵⁷⁰

4.3.2. A tömegtájékoztatás eszközei

A népművelés gyakorlati megvalósításának elsődleges szempontja az volt, hogy a célközönség adottságainak (és nem minden esetben érdeklődésének) megfelelő módszereket alkalmazzanak. A propaganda sajátos eszköze volt az 1940-es évek végén az ún. közérdekű hírszolgálat. Lényege, hogy az előjáróság egy tagja köteles volt minden vasárnap délelőtt szentmise után a község központi fekvésű helyszínén az érdeklődőket tájékoztatni az aktuális politikai helyzetről, „*lassan, tagolva és mindenki által jól érthetően*”.⁵⁷¹ Az egyre terjedő villamosítás következtében az ún. hangos híradót is a propaganda szolgálatába állították. Itt már nem kellett kiállni a település központi helyére, mert bizonyos távolságban elhelyezett hangszórókkal biztosították, hogy a lakosság tudomást szerezzen az éppen aktuális hírekről, eseményekről, természetesen a mindenkori politikai irányvonal utasításainak megfelelően. A tanácsházák, helyi kocsmák tetőzetére szerelt bemondók az ötvenes években az aktuális közérdekű hírek sugárzása mellett „népnevelő” szerepet is betöltöttek. Vasárnapokon és egyházi ünnepeken a műsor gondosan időzített részét képezték a misék, istentiszteletek alatt teljes hangerővel sugárzott korabeli mozgalmi indulók.⁵⁷²

Az iskolán kívüli népművelés fontos területeit jelentették az ötvenes évtized első felében a színházak, a mozik és a könyvtárak. A színházaknál utazó társulatok jöttek létre, amelyek a vidéket járták, és előadásokat tartottak pajtákbán, magtárakban, alkalmas helyiség híján a szabad ég alatt. Ebben az időben váltak általánossá a vetítőképes diafilm előadások, és a kultúrházak fejlesztésével a mozielőadások. A tudatosan megtervezett propaganda-tevékenység hatására a filmvetítések országszerte elterjedtek és népszerűek lettek, ez az időszak egyik mindmáig eléggé nem becsült eredménye volt. Természetesen itt nem a mai értelemben vett filmvetítést kell érteni, hiszen a falvakban, tanyákon sokszor pajtákbán, egykori magtárakban felállított vetítővásznak csak a kor elvárásainak feleltek meg, s ezeket

⁵⁶⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 6. öe. 1948. augusztus 6.

⁵⁷⁰ Ö. KOVÁCS 2009. 37.

⁵⁷¹ SL V/49. 10. d. 1937/1948.

⁵⁷² GYARMATI 1998. 110.

az előadásokat mai szemmel hihetetlenül elmaradott körülmények között tartották. Mégis, a filmvászon, a mozi megjelenése tömegeket vont be a kulturális forradalomba, és milliók számára teremtett lehetőséget látókörük szélesítésére és nem mellékesen szórakoztatásukra.⁵⁷³ Ezért gondoskodtak arról, hogy az általános iskolások részére alkalmanként szervezett mozilátogatást biztosítsanak: *„a Szovjet és haladó filmek látogatása döntő segítséget nyújt az ifjúság szocialista fejlődéséhez és tanulmányi eredményéhez.”*⁵⁷⁴ Ez nem titkolt szándékkal egyházellenes célt is hivatott volt szolgálni: *„Különös fontosságú a klerikális reakció elleni harc szempontjából, hogy a filmeket lehetőleg vasárnapokon /délelőtt/ látogassák növendékeink és a látott filmeket ankét formájában megvitassák.”*⁵⁷⁵ Komárom megyében az 1958. június 23-i Megyei VB rendkívüli ülésen szorgalmazták, hogy a materialista könyvek mellett *„igen jó hatást lehet elérni a vallásos emberekre a filmek, színházak, kiállítások anyagával is”*.⁵⁷⁶ Az MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottsága szintén buzdított a rendelkezésre álló eszközök széles körű felhasználására: *„Az ateista nevelőmunka megszervezésében fel kell használni a lehető legjobban az emberek nevelésére szolgáló eszközöket: az esztétikai és érzelmi hatás valamennyi formáját, a szépirodalmat és valamennyi művészeti ágat. Így a színházat, a zenét, a festészetet, a film művészetet.”*⁵⁷⁷ Az 1960-as évek elejére egy újabb szintér nyílt, ahol a fiatalokat ideológiai síkon (is) lehetett befolyásolni: az ún. klubok. A Művelődési Minisztérium Közművelődési Főosztálya, és a Szakszervezetek Országos Tanácsa Agitációs és Propaganda Osztálya 1963 szeptemberében dolgozta ki a klubmozgalomra vonatkozó irányelveket. Ebben hangsúlyozták, hogy bár a klubokban folyó munka célkitűzései azonosak a művelődési otthonok általános célkitűzéseivel, mégis, a klubokban a népművelésnek sajátos, komplex formája, illetve módszere érvényesül, és *„sajátosan, kötetlenebb formák között az érdeklődés és az igény messzemenőbb figyelembevételével, a sokoldalú népművelési módszerek együttes alkalmazásával valósulnak meg”*.⁵⁷⁸

A propaganda eszközeinek bemutatásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a kor két legnagyobb tömegtájékoztatási technikai vívmányát, a rádiót és a televíziót. A televízió megjelenéséig a rádió volt a korszak legnagyobb hatású agitációs és propaganda fóruma, a legfontosabb tömegszórakoztató eszköz, noha a korszerűnek számító ún. világvevő rádiók

⁵⁷³ BOTOS–GYARMATI–KOROM–ZINNER 1988. 310.

⁵⁷⁴ SL XXIII/411. 3. d. 122–83/1950.

⁵⁷⁵ SL XXIII/411. 3. d. 122–83/1950.

⁵⁷⁶ KEML MSZMP Komárom Megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 47. öe. Megyei VB rendkívüli ülés jkv., 1958. június 23. 15–16. lap.

⁵⁷⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 41. lap.

⁵⁷⁸ KEML XXIII.237.d. 6. d. 15862/1962.

csak a városokban és falvakban működtek, ott, ahol már villanyáram volt. A tanyákon, a nem villamosított községekben csak telepről működő ún. néprádió szólalhatott meg. A két rádiótípus közötti különbség meghatározta a befogható rádióállomások körét. A televízió kísérleti adása 1953-ban Magyarországon is megkezdődött, azonban időre volt szükség a megfelelő színvonal eléréséhez, és ekkor még csak néhány száz – szovjet gyártmányú – készülék volt Magyarországon. Elterjedése és tömeges térhódítása a Kádár-korszakra tehető, és nagy hatással volt az akkori ember életére és mindennapjaira. Természetesen a mindenkori kultúrpolitika általános jellemzői a rádió és a televízió műsorára is hatással voltak.⁵⁷⁹

A legújabb tömegtájékoztatási eszközöket az általam vizsgált régióban is a népművelési propaganda szolgálatába állították a megyei és alsóbb szintű hivatalnokok. Ennek alátámasztására csak néhány idézetet szeretnék bemutatni. A rádióhallgatás politikai fontosságának érzékeltetésére az MDP Győr–Sopron megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály egyik jelentéséből idézek: *„Mindszenty per iránt nagy volt az érdeklődés, úgy városi, mint megyei viszonylatban. A tárgyalásnál megszerveztük, hogy minden községben, ahol van rádió szervezzék meg a közös hallgatást, oly módon, hogy vagy a kultúrházban, vagy az iskolában vigyenek egy rádiót és doboltassák ki a községben, hogy ott végig lehet hallgatni Mindszenty tárgyalásának közvetítését. Ugyancsak kiadtuk, hogy a megyében lévő összes nyilvános és szórakozó helyeken a rádiót ebben az időben Budapestre állítsák be. A fentieket a főispán elvtárs a jegyzőknek adta ki, mi meg pártvonalon a járási titkárok és községi titkárokon keresztül szerveztük meg hallgatását és ellenőrzését. A tárgyalás közvetítését a községekben mindenhol nagy tömegek hallgatták végig. [...] A közvetítés után megvitatták a hallottakat és a népnevelőinknek módjukban állt, hogy Mindszenty tevékenységét és hazaárulását igazolják.”*⁵⁸⁰ A Szovjetunió népszerűsítésére 1948 decemberében több községben vetített filmes előadásokat tartottak az MSZMP illetékes szervezetének megbízásából.⁵⁸¹ Komárom megyében az 1958. június 23-i Megyei VB rendkívüli ülésen szorgalmazták, hogy a materialista könyvek mellett *„igen jó hatást lehet elérni a vallásos emberekre a filmek, színházak, kiállítások anyagával is”*.⁵⁸² Az

⁵⁷⁹ BOTOS–GYARMATI–KOROM–ZINNER 1988. 301.

⁵⁸⁰ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 13. öe. Jelentés 1949. január havi propaganda munkáról. 1949. január 10.

⁵⁸¹ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 13. öe. Jelentés 1949. január havi propaganda munkáról. 1949. január 10.

⁵⁸² KEML MSZMP Komárom Megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 47. öe. Megyei VB rendkívüli ülés jkv., 1958. június 23. 15–16. lap. „Ilyen filmek pl.: A különös házasság, Botrány Klosmerlben, Egy nyáron át táncolt, Vihar Itália felett, Kárhozottak összeesküvése. Ilyen színmű pl.: Tartuffe.”

MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottságának 1964. szeptember 11-i jegyzőkönyvéből azt is megtudhatjuk, hogy a párt, az állami és társadalmi szervek a „vallásos ideológia elleni harcban” jobban kihasználták „az előadásoknál a film és a televízió adta lehetőségeket”.⁵⁸³ A soproni járás kulturális helyzetére vonatkozó jelentés 1960-ban „új színként” említi a televíziót, mint céltudatos propaganda kifejtésére alkalmas eszközt: „Látogatottságát nem tudjuk felmérni, de előadás idején üres szobával még nem találkoztunk s ha a televízió a szobában volt, akkor még a konyhából és folyosóról is nézték. Szórakoztató és egyéb rendezvényeink száma szinte fantasztikus.”⁵⁸⁴ A járás területén 1959-ben 403 ilyen rendezvényen 58.000-en, 1960 első negyedében pedig 117 rendezvényen 16.000-en vettek részt.⁵⁸⁵ A győri egyháziügyi titkár irataiban is található olyan feljegyzés, amely a „tudatformálás egyik nagy eszköze”, a filmben rejlő lehetőségek kihasználásáról tudósít. A mosonmagyaróvári járás egyházpolitikai helyzetére vonatkozó, valószínűleg 1960-ban készült feljegyzés úgy értékelte az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat, hogy „egyre nagyobb számban és szívesen nézik meg a művészi szovjet filmeket a községekben”.⁵⁸⁶ Továbbá nagy jelentőségű eseményként könyvelték el, hogy a megyei művelődési autó filmelőadásait „sikerült több villany nélküli helyre biztosítanunk, pl. Arak, Dióstelep, Jánosháza puszta, Doborgazsziget, ahol valóban tudatformáló filmeket a lakosság nagy többségének részvételével vetítenek”.⁵⁸⁷ Már ebből az 1960-as jelentésből is kiderül annak a lehetőségnek a felismerése, hogy a televíziót a vallásgyakorlat visszaszorítására is fel lehet használni, és ennek érdekében nemcsak a felnőtteket, hanem a fiatalokat is meg kell próbálni bevonni a „trubadúr-doboz” bűvkörébe. A járás több községében sikert értek el azzal, hogy vasárnap délelőttre időzítették a diapozitív filmek és propagandafilmelek vetítését, és így „nagy számban marad el a tanulóifjúság a templomból a vasárnap délelőtti televíziós közvetítések kedvéért”.⁵⁸⁸ Ezek az előadások azonban ekkor még rendszertelenek voltak, és csak bizonyos településeket érintettek. Győr–Sopron megyében az MSZMP Megyei Bizottságának 1964. szeptember 11-i PB-ülésén is pozitívan értékelték a filmvetítéseket: „Beváltak az úttörők részére vasárnap délelőttönként megszervezett mozi-matinék. Az előadásokon a tanulók

⁵⁸³ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 35. lap.

⁵⁸⁴ SL XXIII/411. 7. d. 8043–1/VIII. 1960.

⁵⁸⁵ SL XXIII/411. 7. d. 8043–1/VIII. 1960.

⁵⁸⁶ GyL XXIII/24. Egyháziügyi ügyiratok 1960. Mosonmagyaróvári járás egyházpolitikai helyzete. Jelzet nélkül.

⁵⁸⁷ GyL XXIII/24. Egyháziügyi ügyiratok 1960. Mosonmagyaróvári járás egyházpolitikai helyzete. Jelzet nélkül.

⁵⁸⁸ GyL XXIII/24. Egyháziügyi ügyiratok 1960. Mosonmagyaróvári járás egyházpolitikai helyzete. Jelzet nélkül.

*nagy száma vesz részt.*⁵⁸⁹ A televízióban rejlő lehetőségek hatékonyabb kihasználását sürgették a Vas megyei Pártbizottság 1965. július 2-án megtartott ülésén is.⁵⁹⁰ Az 1970-es évek elején már olyan javaslatot is felmerült – a soproni járás valamelyik községének tanácsi, párt- vagy tömegszervezete részéről –, hogy a TV „*vasárnap reggel 8 órától adjon színes, gazdag műsort gyermekeink számára*”.⁵⁹¹ Láthattuk, hogy míg korábban „*úttörő vasárnapok*” szervezésével, kirándulások, sport és játék biztosításával, filmvetítésekkel igyekeztek elvonni a tanulói ifjúságot a szentmiséről és az egyházi szertartásokról, a '60-as években a kor technikai vívmányait is egyre szélesebb körben vonták be a propaganda eszköztárába.

A tömegtájékoztatás eszközei, különösen a televízió tehát hatékonyak bizonyultak a vallásgyakorlat visszaszorítása szempontjából. A mai modern, rengeteg csatornával rendelkező készülékekhez képest kétségtelenül kezdetlegesnek hat különösen a fekete-fehér, de még a színes televízió is, mégis, ezek az eszközök óriási áttörést jelentettek a kor emberének életében. Gondoljunk csak bele, a televíziós közvetítés milyen nagy szenzáció volt azok számára, akik féltve őrizték családi fényképeiket, és csak néha-néha láthattak vetítőképes előadást! Ennek tudatában nem csodálkozhatunk azon, hogy az élő adás, a reklám és a hangosfilm kínálta lehetőségeket a párt is igyekezett művelődési és ideológiai propagandájában kihasználni. Mindazonáltal nem feledkezhetünk meg arról, hogy azt mutatták meg a világból, amit meg akartak mutatni, és azt úgy mutatták be, ahogyan a felülről irányított propagandával, művelődési és egyházpolitikával összhangban volt. A TV nemcsak tömegtájékoztatási eszköz lett, amellyel hatni tudtak a nézőkre, hanem egész estés szórakozási alkalmat is biztosított az embereknek. Sok helyen nemcsak a család aprajánagyja, hanem a rokonok, a barátok és a szomszédok is összejöttek, hogy megnézzenek egy-egy érdekesnek ígérkező műsort. Volt, hogy a falu egyetlen készülékét bocsájtották a lakosság rendelkezésére, természetesen a megfelelő műsorok idejében. A televízió tehát nemcsak a vallásos szertartások idején kínált szórakozási lehetőséget, hanem idővel az embereket – felnőtteket és gyermekeket – is leszoktatta a közös beszélgetésről és a szabadidős játékokról.

⁵⁸⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 30. lap.

⁵⁹⁰ XXXV.11. 1. fond. 1. leltár. 1965. év. 1. öe. 1965. július 2. 3. lap.

⁵⁹¹ SL XXIII/411. 32 d. Hittan gyűjtemény 1964–1972. Soproni Járási Tanács VB Okt. és Népm. Oszt. jelentése a Győr–Sopron Megyei Tanács VB Okt. és Népm. Osztályának, 1970. június 15.

4.4. A vallásgyakorlat cselekvői és résztvevői: az egyházi hierarchia tagjai

4.4.1. Az egyházi állások betöltésének módja

Az Egyházi Törvénykönyv részletesen szabályozza az egyházi hivatalok és tisztségek betöltésének módját, ezek ugyanis többnyire meghatározott hatalommal is járnak.⁵⁹² Az egyházi felső vezetés kinevezési gyakorlatát korábban is diplomáciai eszközökkel kontrollálta az állam, a kinevezésre vonatkozó előzetes egyeztetés menetét a Szentszékkal 1927-ben kötött megegyezés rögzítette.⁵⁹³ A pártállami diktatúra érdekeinek megfelelően a fontosabb egyházi hivatalok betöltését is magának akarta biztosítani. Az Elnöki Tanács 1951. július 4-én megjelent 1951/20. számú törvényerejű rendelete⁵⁹⁴ 1946. január 1-jei – visszamenőleges! – hatállyal kötötte „egyes egyházi állások” betöltését állami hozzájáruláshoz. A rendelet 1. §-a mindössze az érsekek, a címzetes érsekek, a püspökök és segédpüspökök, a főapátok, apátok és a tartományfőnökök kinevezéséhez követelte meg a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulását. A jogszabály önmagában tehát nem lépte túl azt a jogkört, amellyel a két világháború között is élhetett az állam. A probléma a szabályozás visszamenőleges hatálya, amely megteremtette annak lehetőségét, hogy a politikai hatalom kénye-kedve szerint értelmezze az 1946–1951. években történt kinevezések érvényességét.⁵⁹⁵ Salacz Gábor rámutatott arra, hogy „*semmi nyoma sincs annak, hogy Mindszenty esztergomi érseki kinevezését követően a győri püspöki székeknek 1946. május 3-án, Papp Kálmán soproni preláthus-kanonokkal való betöltése előtt az 1927-i megegyezés értelmében akár a kormány megnevezte volna a maga jelöltjeit, akár a Szentszék értesítette volna előzetesen a kinevezésről a kormányt*”.⁵⁹⁶ A második, jóval aprólékosabb jogi szabályozás az 1957. március 24-én kihirdetett 1957/22. számú törvényerejű rendelet.⁵⁹⁷ Ez a helynöki, kanonoki, esperesi, irodaigazgatói és járási székhelyeken a plébánosi tisztségek betöltéséhez kívánta meg az állami hozzájárulást, továbbá az oktatás területéről az iskolaigazgatói, a teológiai tanári és szemináriumi előljárói posztokéhoz. Az előírás önmagában is gúzsba kötötte az egyház cselekvési szabadságát.⁵⁹⁸

⁵⁹² Fontos alapelv, hogy egyházi hatalmat csak egyházi tényező adhat, az is csak olyan hatalmat, amely hatalmat maga is birtokol, és átadására fel van jogosítva. Ugyanez érvényes a hatalomtól való megfosztásra, illetőleg eltiltásra. A világi hatóságok és személyek egyáltalán nem adhatnak érvényesen és törvényesen egyházi hatalmat. BÁNK 1958. 107.

⁵⁹³ MÓZESSY 2010a. 251.

⁵⁹⁴ Közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 959–963.

⁵⁹⁵ MÓZESSY 2010a. 252.

⁵⁹⁶ SALACZ 1988. 111–112.

⁵⁹⁷ Közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 981–982.

⁵⁹⁸ MÓZESSY 2010a. 252.

4.4.2. Az egyházmegye és az ordinárius

Az egyházmegye az egyházkormányzat alapvető egysége.⁵⁹⁹ Élén az egyházmegye területén teljes joghatósággal (*jurisdictio*) bíró ordinárius áll, aki rendszerint megyéspüspök. Az tekinthető törvényes püspöknek, aki az apostoli folytonosság (*successio apostolica*) vonalán áll, tehát érvényesen lett püspökké szentelve, és közösségben van az Apostoli Szentszékkal. A püspököt csak a pápa mentheti fel, vagy helyezheti át egyik egyházmegyéből a másikba. A megyéspüspök vagy kormányzó püspök (*residentialis, dioecesanus*) egy kánonilag szervezett egyházmegye élén áll, annak rendes és közvetlen kormányzója. A címzetes (*titularis*) püspököt egy régen megszűnt püspökség címére szentelnek püspökké. Utóbbiak közé tartoznak a egyházi alkotmány keretében a megyéspüspökök segédpüspökei, missziós területen pedig az apostoli vikáriusok. A püspökség a rendi hierarchiában a legmagasabb fokozat, a hivatali hierarchiában pedig a pápa után következő, isteni jogon nyugvó második fokozat. A püspökszentelés által elnyert ún. rendi főhatalommal (*potestas ordinis*), és a püspöki hivatal átadásával járó ún. főpásztori hatalommal (*potestas iurisdictionis*) csak a megyéspüspök (kormányzó püspök) rendelkezik, akire a pápa valamelyik egyházmegye kormányzását bízta, a címzetes püspök nem, aki csak szentelésére nézve püspök, de nincs főpásztori hatalma.⁶⁰⁰ Az egyházmegye kormányzását tartós betegség, öregség vagy egyéb akadály miatt egyedül ellátni nem képes megyéspüspök támogatására a Szentszék segítőt, koadjutort rendel (utódlási joggal vagy anélkül), aki általában felszentelt püspök. Széküresedés esetén az egyházkormányzati teendőket a püspöki szék újbóli betöltéséig a székeskáptalan tagjai által nyolc napon belül választott káptalani helynök jogosult ellátni, rendszerint a székeskáptalan nagyprépostja. A megyéspüspököt az egyházmegye kormányzásában a segédpüspök és a püspöki aula (kúria) segíti. Az egyházmegyében megüresedett mindenféle javadalomnak (káptalani, plébániai stb.) rendszerinti betöltője maga a püspök. Saját egyházmegyéjének plébániáit bizonyos időközönként személyesen ellenőrizni tartozik (*canonica visitatio*).⁶⁰¹

⁵⁹⁹ Az egyházkormányzat mintaszerű bemutatása a szombathelyi és a váci egyházmegye vonatkozásában: TÓTH K. 2015. 100–155.; LÉNÁR 2017. 43–81.

⁶⁰⁰ CIC, 1917. Can. 332., 2394. Vö.: BÁNK 1958. 102–103.

⁶⁰¹ MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1919–1944. 11–12.; BÁNK 1958. 165.

4.4.3. Papp Kálmán megyéspüspök (1946–1966)

Papp Kálmán az ősi győri egyházmegye 73. püspöke volt, aki két évtizedig, a vallásellenes, kommunista-materialista állami berendezkedés nehéz időszakában, modernkori történelmünk legzaklatottabb évtizedeiben viselte tisztségét. Mint a püspöki kar tagja, több alkalommal szerepet játszott az országos egyházpolitikában, így „*működése, szerepvállalása a Győri Egyházmegye határain túlnövő, értékes színfoltja huszadik századi egyháztörténetünknek*” – fogalmazott Balogh Margit.⁶⁰² A győri megyéspüspök csak nemrég került a történeti érdeklődés fókuszába, életútja még feldolgozásra vár.⁶⁰³

Papp Kálmán József Sopronban született 1886. február 28-án. Édesapja Sopron vármegye alispáni hivatalának altisztje volt. Elemi iskolai tanulmányait és a gimnázium I–IV. osztályát Sopronban, az V–VIII. osztályt pedig győri bencéseknél végezte, „tisztá kitűnő” osztályzattal. Osztálytársa volt Serédi György, későbbi rendi nevén Jusztinián hercegprímás, és Harsányi Lajos győri papköltő. A teológiai stúdiumot a Győri Papnevelő Intézet és Hittudományi Főiskolán folytatta 1904 és 1908 között. Széchényi Miklós győri püspök szentelte pappá 1908. június 29-én. Első kápláni állomáshelye a mosoni plébánia volt, de főpásztora még ugyanez év decemberében Frigyes főherceg és Izabella főhercegnő kérésére ideiglenes nevelőnek küldte a hercegi családhoz. Várady Lipót püspök 1912 júliusában a Győri Magyar Királyi Állami Révai Miklós Főreáliskolához nevezte ki hitoktatónak.⁶⁰⁴ Időközben csaknem négy évig a fronton szolgált, mint a győri 19-es ezred táborigazgatója.⁶⁰⁵ 1920. május 1-jén a kegyúr báró Berg testvérek bemutatása alapján elnyerte a röjtökmuzsaji plébánia javadalmát. A csendes falusi plébániáról 1925-ben Sopron város közgyűlése városplébánossá választotta, ezzel egyúttal a Soproni Társaskáptalannak is tagja lett. Nem sokkal később főpásztora poki címzetes prépostnak nevezte ki, majd ezüstmiséje alkalmával (1933-ban) pápai prelátus címmel tüntette ki. Sopron város törvényhatóságának választott felsőházi tagja volt az országgyűlésen. Soproni plébánossága alatt szemmel láthatóan megnőtt a katolikusok súlya a városban. Ez nem kis mértékben közvetlen modorának és nagy közéleti szerepének tulajdonítható. Tagja volt a törvényhatósági bizottságnak, a közigazgatási bizottságnak és a kisgyűlésnek, elnöke a Soproni Katolikus Konventnek és a keresztényszocialista egyesületnek. Széleskörű

⁶⁰² BALOGH 2011. 39.

⁶⁰³ Naplóiról: SOÓS 2006.; SOÓS 2017a.; 1948-as egyházpolitikai tevékenységéről: BALOGH 2008b.; BALOGH 2011.

⁶⁰⁴ BEDY 1937. 342.; SCHEMATIZMUS, 1968. 70–72.; GYŐRI ÉLETRAJZI LEXIKON, 2003. 252–253. A vértanú püspök méltó utóda. Negyven esztendeje hunyt el Papp Kálmán. Új Ember 2006. február 26. 6. lap.

⁶⁰⁵ Az I. világháborús frontszolgálatáról és naplójáról: PERGER 2019. 36–60.

publicisztikai tevékenységet folytatott, folyóiratokban, egyházi lapokban és a napisajtóban is sok cikke jelent meg.⁶⁰⁶ 1944-ben bátran kiállt az üldözöttek mellett, és meglátogatta a gettóba zárt híveit, polgártársait és a Sopronba hurcolt két magyar püspököt, Mindszenty Józsefet és Shvoy Lajost. A II. világháború után éppen zarándoklatot vezetett a közeli Kópháza kegytemplomához, amikor eljutott hozzá püspöki kinevezésének híre. XII. Piusz pápa 1946. május 3-án nevezte ki a hatvanéves Papp Kálmánt a győri egyházmegye püspökének, még állami jóváhagyás nélkül. (Az egyházmegye abban a kivételes helyzetben volt, hogy személyében megyéspüspök állt az élén. Közvetlen utódai a pártállam beavatkozása miatt 1976-ig csak püspökké szentelt apostoli kormányzók voltak.)⁶⁰⁷ 1946. június 16-án, Szentháromság vasárnapján Mindszenty József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek – Grösz József kalocsai érsek és Meszlényi Zoltán felszentelt püspök közreműködésével – szentelte püspökké a soproni Szent Mihály plébániatemplomban. Ünnepeles beiktatását június 29-én, Szent Péter és Pál apostolok ünnepén tartották. Címere soproni plébániájának kettős titulusát, a Szentlelket és Szent Mihály arkangyalt ábrázolta.⁶⁰⁸

Papp Kálmán a győri egyházmegye papjaként lett megyéspüspök. Ismerte egyházmegyéjét, és több évtizedes szolgálati tapasztalattal rendelkezett. Volt falusi és városi káplán, falusi és városi plébános.⁶⁰⁹ Egyházkormányzata idején mindvégig nagy gondot fordított papjai lelki gondozására és továbbképzésére, s rendszeresítette az egyházmegye négy központi helyén a rekollekciókat, amelyeken ő maga is példamutató pontossággal vett részt. Püspökségének kiemelkedő eseménye volt a vérrel könnyező Szűz Mária győri kegyképe 250. jubileuma 1947-ben, amely alkalommal a papság és a hívek zarándoklatával egyházmegyei hagyományt teremtett. Együtt ünnepelt, együtt imádkozott papjaival és papjaiért; számára a kegykép búcsúja a papság családi közösségének kialakításának fontos eszköze volt. Önálló lelkipásztori állomáshelyek létesítésének egész sora fűződik nevéhez. Maga is szívesen jelent meg hívei között, az egyszerű, falusi emberek között is.⁶¹⁰ A háborúban megsérült székesegyház teljes felújításra nem nyílt lehetőség, de az állagvédelmet egy év alatt sikerült ideiglenesen biztosítani. Az 1950-es évek első felében sor kerülhetett a belső restaurálás megkezdésére. A főoltárhoz új, művészi tabernákulumot készítettek, és restaurálták a rossz állapotban lévő Maulbertsch-freskókat. A püspök 70.

⁶⁰⁶ PERGER 2019. 36., 40.; ORSZÁGGYŰLÉSI ALMANACH, 1935–40. 105.

⁶⁰⁷ SZABÓ T. 2000. 46.

⁶⁰⁸ GyEL I. 1. p. 1946/IV. körlevél. 936. sz.; SCHEMATIZMUS, 1968. 71.; PERGER 2019. 36–60.

⁶⁰⁹ GyEL I. 1. p. 1946/III. körlevél. 900. sz.

KALENDÁRIUM, 1947. 35.

⁶¹⁰ GyEL I. 1. p. 1966/VII. körlevél. 2485. sz.

születésnapjára (1956) az egyházmegye papsága a püspökvár házi kápolnáját új, színes ablakkal díszítette, 1958-ban ünnepelt aranymiséje alkalmából pedig a szeminárium kápolnájában két nagyméretű freskót készíttetett. Kálmán püspök a székesegyház Szent László-kápolnájába (ma: Héderváry-kápolna) rendelt a magyar szenteket ábrázoló színes ablakokat. Püspökségének húsz éve alatt egyházmegyéjét öt bérmakörút során végigjárta. A II. Vatikáni Zsinat 2. ülészakán (1963) magas kora és gyengülő egészsége ellenére személyesen részt vehetett. Megindította hivatali elődje, báró Apor Vilmos boldoggá avatási eljárását, de mind a per, mind a vértanú püspök ünnepélyes újratemetése az állami hatóságok önkényének áldozatául esett. Annyit mégis el tudott érní, hogy vértanú elődje ideiglenes nyughelyén márványból készült emléktáblát kapjon.⁶¹¹ Az Apostoli Szentszék 1964. szeptember 15-én dr. Bánk József címzetes prépost, budapesti hittudományi akadémiai tanár személyében segédpüspököt nevezett ki Kálmán püspök mellé. Az idős főpásztort hosszantartó betegség után, 1966. július 28-án a győri püspökvárban érte a halál.⁶¹² A székesegyház kegyoltára alatti kriptában helyezték örök nyugalomra, csaknem a teljes magyar püspöki kar részvétele mellett.⁶¹³ Papp Kálmán nem riadt vissza a politikai hatalommal való konfrontáció vállalásától sem, bár idős kora és gyengülő egészsége következtében egyre jobban szüksége volt a hozzá közel állók tanácsára, segítségére és határozott kiállítására.⁶¹⁴

A megyéspüspök tevékenységét mind az állambiztonság, mind az 1951-ben felállított ÁEH figyelemmel kísérte. A püspöki kar tagjainak jellemzéséről készített 1950. február 14-i kimutatásban⁶¹⁵ Papp Kálmán jellemére és politikai állásfoglalására vonatkozóan az alábbiakat állapították meg: *„Higgadt, meglehetősen okos ember. Jó szónok, aki annakidején a felsőházban nagy beszédeket mondott. Jó p[ol]itikai érzékkel a felszabadulás után a munkásokhoz és a parasztokhoz közeledett, látogatásokat tett a gyárakban és papjait is a munkásokhoz való közeledésre hívta fel, hogy befolyásukat a munkásokra megtartsák. [...] Legitimista, Mindszenty híve. Óvatos körültekintő diplomatikus ember. Szoros kapcsolatot tartott fenn a kisgazda párt jobbszárnyával. Ennek dacára nem volt a prímás egyszerű kiszolgálója és kijelentette, hogy maga válassza meg politikai nézetét.”*⁶¹⁶ A papjaihoz fűződő kapcsolatát tekintve az *„egyházmegye papsága szereti”*, rokonairól, barátairól a

⁶¹¹ BINDES–NÉMETH 1991. 7–25.

⁶¹² Kálmán püspök betegségéről és haláláról rendelkezésre áll közvetlen hivatali munkatársa visszaemlékezése: HETÉNY 2017. 109–110.

⁶¹³ GyEL I. 1. p. 1966/VII. körlevél. 2485. sz.

⁶¹⁴ HETÉNY 2017. 108.

⁶¹⁵ KAHLER 2007. 59–66.

⁶¹⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/1/37.

jelentés készítői nem tudtak mit mondani, és tudomásuk szerint „szerelmi kapcsolatai” sem voltak az idős püspöknek.⁶¹⁷ A győri püspökség feltérképezésével megbízott ügynökök közül „Polgár” – többek között – így jellemezte a főpásztort 1954. február 19-én kelt jelentésében: *„Rendkívül megnyerő modora van, jó megjelenésű csinos férfi. Szellemi adottságai a közepesnél alig jobbak. Mérhetetlen becsvágy fűtötte. [...] Győrbé való bejutása után hamarosan körülvette magát aulistaival. Az emberekben általában azt az érzést kelti, hogy ügyük, mellyel kapcsolatban hozzá fordultak, a legjobban áll. – Aulistaira, éppen nem nagy tehetsége miatt, eléggé támaszkodik. Szinte akarat nélküli báb. Barátait minden érdem nélkül támogatja, és lépteti elő. Ezért nem nagyon népszerű. Akik közelebbről ismerik, nem becsülik sokra.”*⁶¹⁸ „Polgár” jelentése szubjektívnek hat, és talán személyes sérelmek miatt eléggé negatív színben tünteti fel a püspököt. Népszerűségét tekintve pedig az előbb idézett 1950-es „kimutatással” sincs összhangban. Más, szintén az állambiztonság, illetve az ÁEH részéről készült dokumentumok sokban árnyalják ezt a képet, és a Kálmán püspök személyiségének erős oldalára is felhívják a figyelmet. A magyar püspökökről készített „jellemrajz” írója így fogalmazott a győri püspökről: *„A Püspöki Karnak egyik legtekintélyesebb, külföldön is jólismert tagja. Csendes, naiv, a politikától visszavonult, szent magatartása mögött rendkívül veszélyes, állandóan rugalmasan taktizáló, ellenséges tevékenységet fejt ki. Igen jó legális és illegális külföldi kapcsolatait lepleztük le az utóbbi években. Tárgyalásokon a megegyezésre való törekvést mutatja, de ugyanakkor ügyes gáncsoskodással a tárgyalásokat nehezíti. Az utóbbi időben eléggé szenilissé vált és aktivitása erősen csökkent.”*⁶¹⁹ Az 1958-ban „leleplezett” Lányi-ügyre vonatkozóan így nyilatkoztak az eseményekben érintett (püspöktársaival elítéltetett) győri püspökről: *„Tevékenysége különösen a felszabadulás utáni első években reakciós, politikailag ellenséges volt. Az iskolák államosítása, a szerzetes-rendek feloszlatása kérdéseiben, később látva a Mindszenty féle politikai vonalvezetés vereségét, magatartást változtatott. Látszatra loyálisra [sic!] hajlamos, a püspöki karon belül középutat, ingadozó vonalat vitt. Külsőleg az utóbbi időben is ilyen vonalat vitt, esetenként pozitív politikai szereplésre is megnyerhető volt. A fentiek alapján [t. i. a Lányi-ügy] azonban megállapítható, hogy Papp Kálmán győri püspök az ellenforradalom utáni időszakban több jogilag minősíthető bűncselekményben vett részt, illetve azokról tudott, amiért őt bírói úton felelősségre lehetett volna vonni.”*⁶²⁰

⁶¹⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/1/37.

⁶¹⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/53.

⁶¹⁹ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0039/1961.

⁶²⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/250.

Egy 1959-ből származó forrás pedig, Dömötör József egyházügyi megbízott jellemzése „reakciós beállítottságú”, papjai körében köztiszteletnek örvendő főpásztorként mutatja be az idős püspököt, és javaslatot is tesz az életkorból adódó gyengeség nagyobb mértékű kihasználására: *„Papp Kálmán püspök teljesen reakciós beállítottságú egyén. Jelentősebb tevékenységet idős kora és egészségi állapota következtében nem képes kifejezni. A papság 90 %-a kisebb-nagyobb mértékben támogatja. Az utóbbi időben hajlandóságot mutat a megyei vezetőkkel való együttműködésre, annak kiépítésére. Igen befolyásolható ember. Ezt a jövőben fokozottabban ki kell használni.”*⁶²¹ Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a hivatali viselkedés és a személyes cselekvési horizont, a „szerep” és az „azonosság” összefüggésrendszere. Ha valamit Papp Kálmán megtehetett püspökként, nem biztos, hogy ugyanazt magánemberként is megtehetette, és megfordítva. Naplóból tudjuk, sokszor mennyire megviselték az események, mégis, mint megyéspüspök, igyekezett mindvégig helytállni. Az 1956-os történések idejéből való naplóbejegyzések alapján egy meggyötört, túlterhelt és alázatos ember portréja bontakozik ki. Tancsics Adorján, az egyházmegyében szolgáló premontrei szerzetes ugyanezekben napokban a következőket írta naplójában: *„Látogatás a püspöknél. Szokásos fejedelmi pózában fogadott.”*⁶²²

Az Állami Egyházügyi Hivatalban mindvégig figyelemmel kísérték tevékenységét, és az 1966-ban esedékes kettős jubileumról sem feledkeztek meg. A főpap 80. születésnapja alkalmából (február 28.) levélben köszöntötték, és Bai László 400–500 forintos ajándékot adott át neki. Püspöki kinevezésének 20. évfordulójára pedig (május 3.) ezer forintos ajándékot terveztek, később azonban ezt az összeget soknak találták: *„Hamvas születésnapjára sem akarok túlzott ajándékot venni. Papp K. esetében sem indokolt egy 1.000 Ft-os ajándék.”* – tette meg észrevételeit Völgyesi elvtárs.⁶²³ Papp Kálmán levélben köszönte meg az ÁEH jókívánságait,⁶²⁴ bár a betegség egyre jobban megviselte. Kovács István egyházügyi megbízott 1966. július 25-én küldte el a Rákosi Elek püspöki helynöktől nyert értesülését, mely szerint a püspök egészségi állapota *„a hosszan tartó betegsége következtében válságosra fordult, számolni kell az esetleg pár napon belül bekövetkező halálával”*.⁶²⁵ Az Egyházmegyei Hatóság táviratban kérte Bánk segédpüspököt, hogy nyári szabadságát megszakítva térjen vissza a Mátrából.⁶²⁶ Az ÁEH elnöki iratokban a Cicognani

⁶²¹ OL XIX-A-21-d. 6. d. 0052-14/b/1959.

⁶²² BÁNKUTI 2018. 550–551. Lábjegyzetben.

⁶²³ OL XIX-A-21-a. 38. d. G-16-1/1966. eln.

⁶²⁴ OL XIX-A-21-a. 38. d. G-16-1/1966. eln.

⁶²⁵ OL XIX-A-21-a. 38. d. G-16-3/1966. eln.

⁶²⁶ OL XIX-A-21-a. 38. d. G-16-3/1966. eln.

bíborostól érkezett részvétlívrat latin szövege és fordítása, valamint a segédpüspök káptalani helynöki kinevezéséről szóló értesítés is megtalálható.⁶²⁷

4.4.4. Bánk József segédpüspök (1964–1966)

Papp Kálmán 1959-es hosszú betegeskedését követően már foglalkozott azzal a gondolattal, hogy segédpüspök kinevezését kéri. Grósz érsekhez írt levelében tájékozódott ennek módozatáról,⁶²⁸ a kérdés azonban csak évekkel később, a Magyar Népköztársaság és a Szentszék közötti tárgyalások előkészítésekor realizálódott. A Casarolival folytatott megbeszélések során kialakult listán 1963 decemberében az alábbi személyek szerepeltek, mint lehetséges püspökök: valamennyi működő apostoli kormányzó, Cserhádi József pécsi káptalani helynök, Kovács György győri szemináriumi rektor, Winkler József, Legányi Norbert pannonhalmi főapát, Bánk József teológiai akadémiai tanár, Gál Ferenc teológiai akadémiai tanár, Tóth János vári plébános, Udvardy József jánoshalmi apát, Rajz Mihály mátyásföldi plébános, Gálos László högyészi plébános, Maksa János szemináriumi rektor és Ijjas József bajai plébános. Rajtuk kívül további nevek is felmerültek, köztük a győri püspöki székbe javasolt Péntek Kálmán komáromi plébános és Rákosi Elek irodaigazgató. Zágon József prelátus (az 1940-es évek végéig győri irodaigazgató) a szentszéki szolgálatban álló Kada Lajost és Lányi János győri kanonokot terjesztette fel.⁶²⁹ A veszprémi egyházmegyében olyan híresztelések is napvilágot láttak, hogy Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök kerülne Veszprémbe, vagy egy másik variáció szerint Győrbe,⁶³⁰ annak azonban nem találtam nyomát, hogy ez a feltételezés eljutott-e Győrbe. (Kisberk a győri egyházmegyéhez tartozó Peresztegen született.)⁶³¹ Az 1964. évi részleges megállapodással sikerült ugyan néhány helyre a Vatikán számára elfogadható főpásztort állítani, a közeljövőben azonban további széküresedésekkel lehetett számolni. A Szentszékot elsősorban az idős Papp Kálmán, Kovács Vince és Hamvas Endre utódlásának problémája foglalkoztatta, és Badalik Bertalan halálával a veszprémi egyházmegye vezetésére is jelöltet kellett találni. A tárgyalások alkalmával Győrbe jogutódként Bánk neve jött szóba.⁶³²

⁶²⁷ OL XIX–A–21–a. 38. d. G–16–4/1966. eln., G–16–5/1966. eln.

⁶²⁸ GyEL I. 1. o. 2566/1959. A levél nincs meg, Grósz válaszából lehet következtetni tartalmára. Vö.: BINDES–NÉMETH 1991. 20.

⁶²⁹ FEJÉRDY 2011. 206.

⁶³⁰ BERTALAN 2018. 149.

⁶³¹ Életútjára vonatkozóan lásd: MÓZESSY 2006. 123–142.

⁶³² FEJÉRDY 2011. 208.

Miután a Magyar Népköztársaság és a Szentszék közötti részleges megállapodás értelmében sor került a püspöki kinevezésekre, Győrbe valóban Dr. Bánk József⁶³³ címzetes prépost, a budapesti Központi Hittudományi Akadémia tanára került, akit VI. Pál pápa címzetes materianai püspökké, egyúttal győri segédpüspökké nevezett ki.⁶³⁴ Papp Kálmán október 17-én közölte ezt a papsággal, és értesítette őket a budapesti Szent István Bazilikában folyó hó 28-án tartandó püspökszentelésről.⁶³⁵ *„Ettől kezdve valami elindul az egyházmegyében, úgy a szeminárium világában is. Hamarosan a dogmateremben előadást tart, ebben kitér a szentszékkel kötött megállapodásra is. Róma és Budapest között egy kis vékony arany híd jött létre... a mi feladatunk, hogy ezt szélesítsük – hangsúlyozza. A segédpüspök úr rendszeresen részt vesz a kispapság ünnepein, így megyésfőpásztorunkkal a karácsonyi ünnepélyen is. A vizsgára is előszeretettel jön, különösen az ötödévesekhez az egyházjog vizsgára, hiszen ezt tanította az akadémián.”* – emlékezett vissza a szemináriumban töltött évekre a győri Papnevelő Intézetéről írt könyvében Zsebedics József plébános.⁶³⁶ Bánk fiatal, energiával teli segédpüspök volt, majd az idős püspök halála után átvette az egyházmegye kormányzását – 1966. augusztus 4-től, mint káptalani helynök, december 29-től pedig 1969. január 10-ig mint megyéspüspöki jogkörrel felruházott apostoli kormányzó.⁶³⁷

A segédpüspök kinevezésével kettős egyházkormányzati változás következett be a győri egyházmegye vezetésében, ugyanis Rozsáli Menyhért püspöki helynök is lemondott hivataláról. Szaló Sándor egyházügyi főelőadó jelentései szerint az egyházmegyében nagy meglepetést okozott a segédpüspök kinevezése, mivel a Kálmán püspök által jelölt és néhány „önjelölt” személlyel szemben most is idegenből került egyházkormányzati személy a aulába. A meglepetés azonban hamar alábbhagyott, mivel – Szaló szerint – a helynök személye *„nem volt szimpatikus a Győr egyházmegye papjai előtt, továbbá Papp Kálmán püspök sem fogadta kegyeibe, ezért még mindig szívesebben látják az új segédpüspököt,*

⁶³³ Életútjára lásd: FEJÉRDY 2011. 288.

⁶³⁴ SZABÓ Cs. 2005. 226. Bánk József 1911. január 26-án született Adácson. Serédi hercegprímás 1936. június 21-én szentelte áldozópappá. Állami Ösztöndíjjal Rómában az Apollinaris egyetemen egyházjogi tanulmányokat végzett. Főpásztor 1939-ben érseki levéltárossá, majd az Érseki Főszentszék és a Prímási Főszentszék jegyzőjévé nevezte ki. A Pázmány egyetem Hittudományi Karán 1943-tól a kánonjog professzora volt, majd 1950-től a Hittudományi Akadémia tanára. Papp Kálmán segédpüspöke 1964-től, majd halála után káptalani helynök, illetve apostoli kormányzó. 1969 és 1974 között váci püspök, 1974–1978-ig egri érsek, majd 1978-tól 1987-ig váci érsek-püspök. Meghalt Vácon, 2002. szeptember 7-én. MAGYAR KATOLIKUS ALMANACH, 1984. 377–379.

⁶³⁵ GyEL I. 1. p. 1964/VII. körlevél. 2753. sz.

⁶³⁶ ZSEBEDICS 2010. 127–128.

⁶³⁷ ZSEBEDICS 2010. 133.; GYŐRI ÉLETRAJZI LEXIKON, 2003. 32.

mintha Rozsálit nevezték volna ki segédpüspökké”.⁶³⁸ A megyéspüspök 1964 decemberében hivatalos formában is felkérte segédpüspökét, hogy az egyházmegye kormányzati ügyeit vele egyetértésben intézni szíveskedjen. Ezen kívül felruházta őt az ehhez szükséges fakultásokkal, és az Apostoli Szentszéktől saját részére biztosított minden más felhatalmazással. Rozsáli helynököt pedig felhatalmazta a VI. Pál pápa „Pastorale munus” kezdetű motu propriojában felsorolt jogokkal, az Apostoli Szentszékhez felterjesztendő ügyek, a székeskáptalanra, annak tagjaira, a szerzetesekre vonatkozó, valamint a püspöki karaktert feltételező, illetve megillető fakultások kivételével. Rozsáli azonban panaszt tett Hamvas Endre kalocsai érseknél, hogy a felhatalmazás ellenére, mint vikárius, egyes papi körök részéről „ellenséges magatartást” tapasztalt. Hamvas érsek levélben fordult Bánk segédpüspökhöz, hogy noha más egyházmegyék ügyében ítélni és intézkedni nem illetékes, mégis mint a püspöki kar elnöke kéri, „*bölcsességét és tudományos tekintélyét a belső rend és béke érdekében felhasználni szíveskedjék*”.⁶³⁹ Rozsáli ráadásul Kálmán püspök neheztelését is magára vonta, mivel a segédpüspöknek adott fakultások ellen „*áskálódott*”, és az egyházmegye kormányzásában is fennakadást okozott. A helynök végül 1965. január 23-án lemondott megbízatásáról,⁶⁴⁰ és Schwartz–Eggenhofer Artúr esztergomi ordinárius hajlandónak mutatkozott arra, hogy kinevezze őt egy tekintélyes plébánia, a budapesti Szent Margit egyházközség élére.⁶⁴¹

Szaló ÁEH megbízott jelentéséből kiderül, hogy Bánk segédpüspök sokat beszélt a demokráciáról, és törekedett az állammal való együttműködésre. Ebből a „haladó” gondolkodású papok és a békepapok is arra következtettek, hogy majd támogatni fogja törekvésüket. Emiatt Papp Kálmán püspök „közvetlen bizalmas személyei”, köztük Póka György és „társai” távol tartották magukat Bánk Józseftől. A segédpüspök azonban a „reakciónak” mondott papokkal is igyekezett szót érteni, és foglalkozott azzal a gondolattal, hogy közülük néhányat közvetlen munkatársainak válasszon. Ez viszont a „haladóknak” nem tetszett. Ezért a békemozgalom vezetősége olyan javaslattal fordult az ÁEH felé, hogy a helynök és irodaigazgató cseréjén kívül további cserét ne engedélyezzen a zsinati ülészak előtt.⁶⁴² (Volt, aki úgy vélekedett, a segédpüspök „*a legreakciósabb elemekkel akarja feltölteni a püspökvárat*”).⁶⁴³ A papságon belül kialakult nézeteltérés tüzetes vizsgálata

⁶³⁸ OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–3/a/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 163–167. Vö.: RÉDLY 2014. 92.

⁶³⁹ OL XIX–A–21–a. 35. d. G–16–1/a/1965. eln.

⁶⁴⁰ OL XIX–A–21–a. 35. d. G–16–1/a/1965. eln.

⁶⁴¹ HETÉNY 2017. 108.

⁶⁴² OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–3/a/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 163–167.

⁶⁴³ ÁBTL 3.1.2. – M–34260 „Király Lajos” 82.

túlmutat e dolgozat keretein, ezért itt csak a segédpüspök ún. aranyhíd elméletére hívom fel a figyelmet. Szaló meglátása szerint a „reakció” a saját javára kívánta kihasználni ezt az elméletet, „*mely körülbelül úgy néz ki, hogy egy előrehaladó békepap kinevezésénél 3 fő reakciós pap is lépjen előre*”.⁶⁴⁴ A Róma és Budapest között létrejött „kis vékony arany híd” reményre ad okot, és a papságnak és a papnövédeknek feladata, hogy ezt a hidat szélesítse – hangoztatta többször a segédpüspök.⁶⁴⁵

A politikai szervek ugyan hozzájárultak ahhoz, hogy Bánk József kiutazhasson a II. Vatikáni Zsinatra, azonban a BM III/III. és III/I. csoportfőnökségen úgy vélekedtek róla, hogy rendkívül zárkózott, bizalmatlan ember, aki érezte hogy római tanulmányai során Casaroli iskolatársa volt, és „egyénieskedései” miatt ellentétbe került a püspökökkel.⁶⁴⁶ A Győr–Sopron megyei Pártbizottságnak viszont az volt a véleménye, hogy egyházi pozíciójánál fogva a püspöki karon belül nagy tekintélyű, és a Vatikánnal való kapcsolata is folyamatos: „*Egyrészt tehát élvezzi a Vatikán, másrészt az Állami és Egyházügyi Hivatal bizalmát is. Ez messzemenően előnyös helyzetet jelent számára. Egyházpolitikai szempontból a lényeges az, hogy ezen helyzetet mennyire tudjuk javunkra hasznosítani. Jelenleg úgy értékeljük, hogy befolyásunk nem eléggé erőteljes.*”⁶⁴⁷ Bánk Józsefet váci püspökként is figyelték. A Vatikánnal, és a váci egyházmegyes „reakciós beállítottságú” egyházi és világi személyekkel való rendszeres kapcsolattartás is hozzájárult ahhoz, hogy szobájába lehallgató készüléket telepítettek.⁶⁴⁸ A III/I. csoportfőnökség által a püspöki kinevezések után készült 1969-es hangulatjelentés Bánk József váci kinevezését is érinti, és győri tevékenységére vonatkozóan is értékes adatokat tartalmaz. A jelentés készítői úgy vélték, győri egyházmegyei kormányzása alatt „*több okból nem sikerült megnyerni magának a kanonokokat és vezető papokat. A fiatal káplánok és a teológusok viszont pártfogójukat veszítették el benne, és rendkívül sajnálják távozását. [...] A Pest megyeiek főleg attól félnek, hogy Bánk azt fogja tenni, amit Győrbe kerülésekor foganatosított, nevezetesen azt, hogy áthelyezéseivel sok bonyodalmat okoz.*”⁶⁴⁹

⁶⁴⁴ OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–211965.

⁶⁴⁵ ZSEBEDICS 2010. 127–128.

⁶⁴⁶ A BM III/III. és III/I. csoportfőnökség javaslatát közli: KAHLER 2005b. 172–183.

⁶⁴⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1968. év 75. öe. PB ülés jkv., 1968. szeptember 6. 14–15. lap. Beszámoló az MSZMP Politikai Bizottság 1968. március 4-i határozata alapján a megye egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatairól.

⁶⁴⁸ TOMKA F. 2005. 332–333.

⁶⁴⁹ SZABÓ–SOÓS 2006. 118.

4.4.5. A püspöki aula

Az egyházmegye kormányzásában a megyéspüspököt az Egyházmegyei Hivatal (Egyházmegyei Hatóság), más néven püspöki iroda, aula, kúria (*curia*) segítette. A kúrián belül megkülönböztették az egyházmegyei közigazgatás (*ordinarius*) és az egyházmegyei bíróság (*tribunal dioecesanum*) szervezeteit.⁶⁵⁰ Az egyházmegyei hatóság a püspököt az egyházmegye állandó kormányzásában segítő tisztviselők együttese, adminisztratív szervezet. Tagjai: a püspöki helynök (*vicarius generalis*), a szentszéki elnök (*officialis*), a zsinati bírák (*iudex synodalis*), az ügyész (*promotor iustitiae*), a kötelékvédő (*defensor vinculi*), a zsinati vizsgálók (*examinatores synodalis*), a tanácsos plébánosok (*parochi consultores*), az irodaigazgató (*cancellarius*), a püspöki jegyzők (*notarii*), ügyhallgatók (*auditores*), kézbesítők (*cursores*) és hivataloszolók (*apparitores*). Teendőiket a püspök irányítása mellett és a jog szabályai szerint látják el.⁶⁵¹ Az ún. kúriai jegyzők (püspöki titkár, levéltáros és szertartó) közvetlenül a helynök és irodaigazgató után következtek. Egyházjogilag a püspök szabadon nevezhette ki őket, mégpedig írásban. A zsinati bírák, a zsinati vizsgálók és a tanácsos plébánosokat rendszerint az egyházmegyei zsinat választotta.⁶⁵²

Az 1947-es egyházmegyei schematizmus felosztása szerint a győri egyházmegyében a következő volt az Egyházmegyei Hivatal (*Curia Dioecesana*) felépítése: Egyházmegyei Iroda (*Cancellaria Dioecesana*), Egyházmegyei és Püspöki Számvevőség (*Rerum Dioec. et Episc. Oeconomicarum Administratio*), Egyházmegyei Róm. Kat. Tanügyi Főhatóság (*Inspectoratus Supremus Scholarum Catholicarum*), Egyházmegyei Bíróság vagy Püspöki Szentszék (*Tribunal Dioecesanum, Sacra Sedes Jaurinensis*), zsinati vizsgáztató bizottság (*Collegium Examinatorum prosynodalium*), tanácsadó plébánosok (*Parochi Consultores*), vigilantia bizottság (*Consilium a Vigilantia*), egyházmegyei cenzúrabizottság (*Officium Censurae Dioecesanae*), egyházi javak igazgatását intéző bizottság (*Consilium Administrationis Bonorum Ecclesiasticorum*), kegyes alapítványok igazgatása (*Administratio Foundationum Piarum*), számadásokat ellenőrző hivatal (*Officium Revisionis Rationum*), szemináriumi ellenőrző bizottságok (*Deputati ad Seminarium*), a missziókért felelős szervezet (*Pia Opera pro Missionibus*), egyházművészeti bizottság (*Commissio pro Arte Sacra*), a betegek ellátásáért felelős apostolátus (*Apostolatus Infirmorum*), hitoktatási

⁶⁵⁰ LÉNÁR 2017. 68.

⁶⁵¹ BÁNK 1958. 118–119.

⁶⁵² BÁNK 1958. 118–119.

bizottság (*Officium Catechisticum*).⁶⁵³ Az 1956-ban megjelent névtár alapján az alábbiak szerint módosult: Egyházmegyei Hatóság, Egyházmegyei Számvevőség, Püspöki Szentszék, zsinati vizsgáztató bizottság, tanácsadó plébánosok, egyházmegyei cenzúrabizottság, számadásokat ellenőrző bizottság, szemináriumi ellenőrző bizottság, egyházmegyei nyugdíjbizottság, egyházmegyei számszék.⁶⁵⁴ Az 1968-as schematizmus idején az Egyházmegyei Hatóság alá tartozott az Egyházmegyei Hivatal, az Egyházmegyei Papi Szenátus (EPSz),⁶⁵⁵ a Püspöki Bíróság, a Zsinati (prosynodális) Vizsgáztató Bizottság, az Egyházmegyei Liturgikus Bizottság, az Egyházművészeti Bizottság, az Egyházmegyei Gazdasági Bizottság, az Egyházmegyei Teológiai Bizottság, az Egyházmegyei Hitoktatási Felügyelőség és az Egyházmegyei Nyugdíjbizottság.⁶⁵⁶

4.4.5.1. Az Egyházmegyei Hatóság

Az egyházmegyei hatóság legfőbb tisztviselője az általános püspöki helynök. A püspök távolléte esetén minden ügyben intézkedhet, kivéve azokat, amelyek kifejezetten a püspöknek vannak fenntartva. Hatalmát az egész egyházmegyében rendes és teljes joghatósággal gyakorolja lelkiekben és anyagiakban egyaránt, tehát a helynök a legtágabb értelemben a püspök helyettese, jogi értelemben „*annaira egy személyt alkot a püspökkel, hogy jogi cselekményeit úgy kell elbírálni, mintha a püspök maga végezte volna*”.⁶⁵⁷ Az általános helynök bizonyos jogi cselekményeket érvényesen csak akkor végezhet, ha ezekre az illetékes megyéspüspöktől megbízást kapott. Azonban van néhány cselekmény, amelyet a püspök külön megbízás alapján sem bízhat rá (például kanonokság adományozása, bizonyos kuriális tisztségekre történő kinevezés, szerzetes társulat alapítása, káptalani szabályzat jóváhagyása). Mindenben segítenie kell a püspököt az egyházmegye kormányzásában, így nem élhet hatalmával a püspök szándéka, főleg akarata ellen. Ezért a püspök által megtagadott kérelmet érvényesen nem teljesítheti.⁶⁵⁸ A helynök kinevezése a

⁶⁵³ SCHEMATIZMUS, 1947. 13–19.

⁶⁵⁴ SCHEMATIZMUS, 1956. 7–9.

⁶⁵⁵ VI. Pál pápa „*Ecclesiae Sanctae*” kezdetű apostoli levelével, hivatkozva a II. Vatikáni Zsinat „*Christus Dominus*” kezdetű dekrétumára, 1966. augusztus 6-án elrendelte, hogy minden egyházmegyében Consilium Presbyterale-t kell felállítani, amelynek feladata, hogy a püspököt az egyházmegye kormányzásában tanácsaival segítse. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1968. március 14-i konferenciáján elfogadta az Egyházmegyei Papi Szenátus egységes szabályzatát. Ez alapján a győri egyházmegyében Bánk József püspök, apostoli kormányzó 1968. április 30-án kibocsátott körlevelében rendelkezett az EPSz felállításáról. GyEL I. 1. p. 1968/IV. körl. 1170. sz. Vö.: SCHEMATIZMUS, 1968. 85.

⁶⁵⁶ SCHEMATIZMUS, 1968. 85–88.

⁶⁵⁷ BÁNK 1958. 120., 124; Vö.: CIC, 1917. Can. 363–384.; Rövid áttekintést ad: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1919–1944. 11.

⁶⁵⁸ BÁNK 1958. 124–128.

megyéspüspök joga, függetlenül a káptalan és a civil hatóságok véleményétől, ha csak a helyi jogszabályok másként nem rendelkeznek.⁶⁵⁹ Az egyházi törvénykódex értelmében más egyházmegyéből származó helynököt is kinevezhetett. Az irodaigazgató vagy kancellár a püspöki irodának legfőbb tisztviselője, akinek fő feladata a kúriai iratoknak az irattárban való megőrzése, időrendi sorrendben való elhelyezése és azokról keresőkönyv (index) készítése. Magyarországon, ahol az általános helynöknek többnyire csak képletes hatalma volt, az irodaigazgató, „*mint a püspök legfőbb referense és legbensőbb bizalmi embere, de facto a püspök után a legjelentősebb tényező volt az egyházi közigazgatásban*”.⁶⁶⁰ Az ÁEH nemcsak a helynök, hanem az irodaigazgató személyén keresztül is megpróbált befolyást szerezni az egyházmegye kormányzatában. Számára nem volt mellékes, ki tölti be az egyházkormányzat szempontjából kulcsfontosságú tisztségeket.

Papp Kálmán egyházkormányzása idején az alábbiak viselték az általános püspöki helynöki címet a győri egyházmegyében: Dr. Ragats János (1944–1951), Gergyesy Ferenc (1951–1952), Pajtényi László (1953–1957), Dr. Somogyi Antal (1958), Pajtényi László (1958–1962), Rózsáli Menyhért (1962–1965), Rákosi Elek (1965–1989). Irodaigazgatók pedig a következők voltak: Dr. Zágón József (1943–1949), Brenner Ferenc (1951–1954), Nedesovszky János (1955–1957), Dr. Póka György (1957–1958), Nedesovszky János (1958–1960), Rákosi Elek (1960–1965), Dr. Villányi Győző (1965–1976).⁶⁶¹ Gergyesy Ferenc helynök és Brenner Ferenc irodaigazgató 1951-ben kerültek a győri püspöki aulába. Gergyesy 1952 áprilisában önként lemondott helynöki tisztségéről, és visszatért a veszprémi egyházmegyébe. Az 1957-es személycseréhez (Nedesovszky és Pajtényi) a Zsinati Szent Kongregáció (*Sacra Congregatio Concilii*) 1957. január 21-én kiadott két dekrétuma adta meg az alapot.⁶⁶² A 20.504/D számú dekrétum név szerint felsorolta a korábban említett huszonegy békepapot, s azokat „*állásuk további gyakorlásától eltiltotta. Őket a püspöki irodai, kanonoki, székesegyházi plébánosi, esperesi, teológiai tanári és előjárói, valamint Budapesten és a püspöki székvárosokban plébánosi tisztségre alkalmatlanoknak (inhabilisnek) nyilvánította. Ezekre az állásokra a Szentszék előzetes hozzájárulása nélkül nem nevezhetők ki a jövőben.*”⁶⁶³ A név szerint említett, az ÁEH nyomására az elmúlt években vikáriussá vagy irodaigazgatóvá kinevezett papoknak el kellett hagyniuk állásukat,

⁶⁵⁹ SIPOS 1947. 265.

⁶⁶⁰ BÁNK 1958. 124–130.

⁶⁶¹ BINDES–NÉMETH 1991. 353.

⁶⁶² Idézi: MÓZESSY 2010a. 257. A dekrétum szövegét közli: PÁL 1995. 119–120.; A neveket is felsorolja: ROSDY 2006. 249.

⁶⁶³ Idézi: MÓZESSY 2010a. 257. A dekrétum szövegét közli: PÁL 1995. 119–120.; A neveket is felsorolja: ROSDY 2006. 249.

mert ellenkező esetben kiközösítés alá estek. A dokumentum a győri egyházmegyére vonatkozóan Gergyesi [!] Ferenc és Pajtényi László helynök, valamint Brenner Ferenc és Nedesovszky János irodaigazgató nevét tartalmazza,⁶⁶⁴ közülük azonban ekkor már csak Pajtényi és Nedesovszky voltak Győrött hivatalban. A megyéspüspök 1958-as meghurcolása után (az ún. Lányi-ügy) azonban az ÁEH elérte, hogy másodszor is kinevezzék őket korábbi helyükre,⁶⁶⁵ annak ellenére, hogy a Szentszék alkalmatlannak (inhabilisnek) nyilvánította őket az egyházmegyei kormányzat központi hivatalainak betöltésére.⁶⁶⁶ (Bár „Havaji” fedőnedű ügynök értesülése szerint Nedesovszky vonakodott elfogadni az újbóli kinevezést, és legfeljebb heti két-három alkalommal volt hajlandó bejönni Mosonból.)⁶⁶⁷ Sokat elárul a körülményekről, hogy ezek a kinevezések a Papp Kálmán által 1958. augusztus 30-án Budapesten aláírt, iktatószám nélküli iraton szerepelnek, amelyet az ÁEH elnöke még aznap elfogadott.⁶⁶⁸ A megyéspüspök valójában egy idős és köztiszteletben álló kanonokot, Dr. Mentés Mihályt akarta általános helynökévé tenni, azonban az ÁEH elnöke 1958. január 17-én kelt levelében értesítette őt, hogy nem járul hozzá Mentés helynöki kinevezéséhez.⁶⁶⁹ (Mentés 1956 októberében – Dömötör József szerint – a győri papság egyik szellemi vezetője volt.⁶⁷⁰) „Polgár” fedőnevű ügynök 1957. június 18-án már úgy jellemezte Mentés Mihályt, hogy bár hivatalosan nem tették közzé, a „jólinformáltak tudni vélik, ő a püspök helynöke”.⁶⁷¹ Papp Kálmán valamikor ebben az időben közölte is aulikus papjaival, hogy szükséghelyzetben Mentés Mihály intézkedhet, és adhat püspöki helynöki felmentéseket. Hetény János püspöki levéltáros visszaemlékezése szerint erre több alkalommal valóban sor került.⁶⁷²

Dömötör egyházügyi megbízott véleménye szerint Nedesovszky és Pajtényi visszatérése általános megnyugvást keltett a papok körében, főleg „a béke-papok örülnek nekik”.⁶⁷³ A jelentés szerint Kálmán püspök Pajtényinak kívánta átadni az egyházmegye kormányzását,⁶⁷⁴ és Nedesovszky visszahelyezését is elfogadta. Ennek ellenére „a jelek azt mutatják, hogy a püspök, ahol csak lehet árt nekik és, ahol csak lehet mellőzi őket. Pl. Nedesovszky amióta irodaigazgató még egyetlen aktát nem írt alá, egyetlen hivatalos ügyet

⁶⁶⁴ ROSDY 2006. 249.

⁶⁶⁵ BINDES-NÉMETH 1991.14., 353.

⁶⁶⁶ ROSDY 2006. 249.

⁶⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/346., 356.

⁶⁶⁸ OL XIX–A–21–a. 11. d. G–16–9/1958. eln.

⁶⁶⁹ OL XIX–A–21–a. 11. d. G–16–1/1958. eln.

⁶⁷⁰ OL XIX–A–21–a. 7. d. E–183–15/1957. eln.

⁶⁷¹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/257–258.

⁶⁷² FEJESNÉ HORVÁTH 2011. 82.

⁶⁷³ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–95/1958.

⁶⁷⁴ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–95/1958.

még nem intézett el, mert a püspök semmit nem bíz rájuk. Nedesovszkynak legalább azt mondta, hogy elég, ha egy héten egyszer bejön a hivatalba. Körlevélbe még mai napig sem közölte a papsággal, hogy Pajtényit és Nedesovszkyt visszaállította régi beosztásukba. Pajtényi kanonoki visszaállítását még máig sem közölte a Káptalannal. [...] A két főpapnak mikor kinevezte őket akkor azt ígérte, hogy az inhabilitás alól felmenti őket ezt csak ígéretnekik, de még a mai napig ebben nem történt semmi. [...] Egyik oldalról itt a baj, a másik oldalról pedig a reakciós papok próbálják őket támadni.” – panaszkodott Dömötör.⁶⁷⁵

„Havaji” fedőnevű ügynök 1958. szeptember 28-i jelentése megerősíti az egyházügyi megbízott értesüléseit. Szerinte Nedesovszky sem bízott a püspökben, és még nem is ebédelt vele együtt, mint irodaigazgató mert *„a püspöktől nem kapott rendes papíron kinevezést, csak azt a fecnit, amit az ÁEH-ban írt alá a püspök”*.⁶⁷⁶ A bizalmatlanság fő oka azonban – „Havaji” szerint – az volt, hogy a megyésfőpásztor a két római dekrétum közül csak azt mutatta meg az újonnan kinevezett aulistáknak, amelyekben név szerint szerepeltek. A másíkról, *„amelyben valami olyasmi állt, hogy a végrehajtás személyenként a püspök bölcs belátására van bízva, sem Nedesovszky sem Pajtényi nem tudtak”*.⁶⁷⁷ Még 1959 márciusában sem javult a helyzet, ugyanis Pajtényi és Nedesovszky hetenként csak egy-két napot töltöttek az aulában, az irodaigazgatói teendőket az egyik „jobboldali szélsőséges” teológiai tanár végezte, és *„a püspök jelenleg sem csinál semmit a Győrben hetenként megjelenő Póka György nélkül”*.⁶⁷⁸ Sokat elárul Tüzes János rendőr főhadnagy megjegyzése az ügyvel kapcsolatban: *„A püspöki aulában lévő jelenlegi helyzet azt mutatja, hogy sem Nedesovszki [sic!] irodaigazgató, sem Pajtényi helynök nem töltik be a funkciójukkal kapcsolatos teendőiket, így bizonyos vonatkozásban a püspökkel és a nevezettekkel kapcsolatos korábbi intézkedéseink nem elképzeléseinknek megfelelően történik.”*⁶⁷⁹ Munkájukkal azonban az ÁEH nem volt maradéktalanul megelégedve. Nedesovszkynak azután kellett távoznia, hogy az ötödéves teológusok 1960 novemberében megtagadták a békegyűlésen való megjelenést.⁶⁸⁰ Szaló főelőadó úgy vélte, az új helynök, Rozsáli Menyhért *„az eddig tapasztalt visszásságokat minden vonalon megszünteti”*.⁶⁸¹ Rozsáli kezdetben beváltotta a hozzá fűzött reményeket, a segédpüspök, Bánk József kinevezését követően azonban már nem tudott hatékonyan együttműködni az Egyházmegyei Hatósággal és az Állami

⁶⁷⁵ OL XIX–A–21–d. 3. d. 007–110/1958.

⁶⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/356.

⁶⁷⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/356.

⁶⁷⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/372.

⁶⁷⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/372.

⁶⁸⁰ BINDES–NÉMETH 1991. 21. Vö.: GyEL I. 1. p. 1960/VIII. körlevél. 2489. sz.

⁶⁸¹ GyL XXIII/2. 1962/III. 59. sz. 1962. július 19. 22. lap.

Egyházügyi Hivatallal. Ennek következtében 1965. január 23-án lemondott helynöki megbízatásáról.⁶⁸² Utóda a korábbi irodaigazgató, Rákosi Elek lett, akit Dömötör egyházügyi megbízott szeminárium rektornak javasolt,⁶⁸³ az ÁEH elnökének azonban az volt a véleménye, mivel inkább gyakorlati, mint elméleti ember, „*sokkal helyesebb lenne őt az aulába bevinni*”.⁶⁸⁴ Rákosi 1960 és 1965 között irodaigazgató, ezt követően 1989-ig püspöki helynök volt a győri egyházmegyében.⁶⁸⁵

Papp Kálmán a kevésbé fontos, de az egyházmegye irányításában szerepet játszó tisztségeken keresztül próbálta kezében tartani az egyházmegye kormányzatát. Több bizalmas jelentés is hangsúlyozta, a megyéspüspök kinevezését követően „körülvette magát aulistáival”, kikérte véleményüket és hallgatott rájuk, sőt Póka tudta nélkül „*semmi ügyet nem intéz, nélküle egyetlen kérdésben sem dönt*”.⁶⁸⁶ Dr. Póka György nagyszemináriumi spirituálist 1946 őszén nevezte ki püspöki titkárrá és szertartóvá, 1950 nyarán pedig helyettes irodaigazgatóvá.⁶⁸⁷ Az akadályoztatása esetére vonatkozó rendkívüli intézkedésében (1950 júniusában) úgy rendelkezett, hogy ha a székeskáptalan „teljes szabadságuk birtokában lévő tagjai” sem tudják hivatalukat betölteni, abban az esetben Póka helyettes irodaigazgató jogosult átvenni a püspöki helynöki jogkört.⁶⁸⁸ „Polgár” fedőnevű ügynök úgy vélekedett Pókáról, benne „*az állami szervek egyik legkomolyabb ellenfelükkel állnak szemben*”.⁶⁸⁹ Nedesovszky János felmentésével 1957 májusában Pókát nevezte ki irodaigazgatóvá, Hetény János soproni segédlelkészt pedig püspöki levéltárossá.⁶⁹⁰ A titkári állásról egyelőre nem intézkedett, de a „Gerlay” fedőnevű ügynök által közölt információ alapján az ÁVH győri alosztálya vizsgálatot indított „kedvező módon történő betöltésének” lehetőségéről.⁶⁹¹ Az ekkor a Művelődési Minisztérium alá rendelt Egyházügyi Hivatalban azonban a püspöki kar részéről megnyilvánuló, a „államunk és a katolikus egyház között kialakulóban lévő kedvező viszonyt” veszélyeztető „barátságtalan gesztus”-ra hivatkozva július 13-án visszavonták Póka György irodaigazgató és Simon József teológiai tanár részére korábban megadott állami hozzájárulást.⁶⁹² Papp Kálmán válaszelevelében sajnálattal vette tudomásul

⁶⁸² OL XIX–A–21–a. 35. d. G–16–1/a/1965. eln.

⁶⁸³ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

⁶⁸⁴ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/d/1959.

⁶⁸⁵ BINDES–NÉMETH 1991. 353.

⁶⁸⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/53–55.

⁶⁸⁷ GyEL I. 1. p. 1946/V. körlevél. 1766. sz.; 1950/IV. körlevél. 2157. sz.

⁶⁸⁸ GyEL I. 1. o. 1707/1950. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 41–43.

⁶⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/258.

⁶⁹⁰ GyEL I. 1. p. 1957/III. körlevél. 1071. sz.

⁶⁹¹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/252.

⁶⁹² „Annál nagyobb megdöbbenéssel kellett tapasztalnunk azonban, hogy a Katolikus Püspöki Kar részéről vállalt kötelezettségek nem nyernek maradéktalan és pontos elintézést, noha a püspöki karnak módjában állt a

az intézkedést, az ÁEH elnökhelyettese által „ellenforradalom”-ként aposztrófált eseményeket az idézet átalakításával „forradalom” néven említette, és kijelentette, lelkiismerete szerint „*csorba esett az igazságosságon, mert nevezettek nem szolgáltak rá a lefokozásra*”.⁶⁹³ Az ÁEH-nek a Lányi-ügyet követő diszpozíciós hullámban sikerült Pókát is elmozdítani. A püspök meghurcolásának híre és a várható helyezések nagy riadalmat keltettek a papság körében, és sokan úgy vélekedtek, „*mindennek vége, ha a Póka elmegy Győről*”.⁶⁹⁴ Póka irodaigazgató, pápai káplán, tiszteletbeli kanonok kénytelen volt az egyházmegye egyik legtávolabbi plébániájára, Várgesztesre visszavonulni.⁶⁹⁵ Azonban továbbra is részt vett az egyházmegye kormányzatában, és heti rendszerességgel megjelent a püspökségen, még 1959 márciusában is.⁶⁹⁶ Szaló 1964-es megállapítása szerint Póka volt a „reakciós” papok egyik csoportjának vezetője, és az összejövetelekre „*általában a püspök és kísérete is eljár*”.⁶⁹⁷

4.4.5.2. Az Egyházmegyei Számvevőség

Az újonnan kinevezett és beiktatott megyéspüspök az egyházmegye gazdasági és számvevőségi ügyeinek intézésére 1947 áprilisában Egyházmegyei Gazdasági Hivatalt létesített, melynek vezetésével Dr. Kovács György szemináriumi vicerektort bízta meg.⁶⁹⁸ Kovács tíz évig Papp Kálmán káplánja volt a soproni városplébánián, 1946 őszétől pedig a szeminárium vicerektora lett.⁶⁹⁹ Póka György mellett az egyházmegyei gondnok, Kovács György is a püspök bizalmas munkatársaihoz és barátaihoz tartozott, mint az egyházmegye anyagi ügyeinek intézője (*oekonomus*). „Polgár” fedőnevű ügynök véleménye szerint a püspök oly mértékben hallgatott rájuk, hogy a két aulista „hűséges eszközévé” vált, és nagyobb szerepük volt az egyházmegye személyi és anyagi irányításában, mint magának a püspöknek. Kovács letartóztatása után Dr. Keszei Gábort nevezték ki számvevőnek, ő is a legmegbízhatóbb munkatársak közé tartozott. A püspök közvetlen munkatársai 1954-ben az Egyházmegyei Hatóságnál Póka György titkár és Villányi Győző iktató, a számvevőségnél

késedelemmel kapcsolatban is Hivatalunk messzemenő lojalitásáról és türelméről ismételtlen meggyőződni.” – írja levelében az ÁEH elnökhelyettese. GyEL I. 1. o. 1758/1957. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 295–296.

⁶⁹³ GyEL I. 1. o. 1758/1957. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 296–297.

⁶⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/344–347.

⁶⁹⁵ GyEL I. 1. p. 1959/I. körlevél 157. sz. Póka 1982-ben cubdai címzetes püspök, szombathelyi székesegyházi plébános, segédpüspök lett. Amikor értesült arról, hogy a pápa 1987 májusában őt nevezte ki megyéspüspökké – papjai elbeszélése szerint – szívrohamot kapott. SCHEMATIZMUS, 1985. 164.; HAVASY 1990. 300.

⁶⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/372.

⁶⁹⁷ NL OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–17/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 145–147.

⁶⁹⁸ GyEL I. 1. p. 1947/IV. körlevél. 1054. sz.

⁶⁹⁹ GyEL I. 1. p. 1946/V. körlevél. 1766. sz.

Kovács György gondnok és Keszei Gábor iktató voltak.⁷⁰⁰ A gazdasági hivatal munkatársai olyan ügyekben is eljárak, amelyek hivatalosan az aulista békepapok és az egyházügyi megbízottak által ellenőrzött Egyházmegyei Hatóság hatáskörébe tartoztak.⁷⁰¹ 1956-ban már Pajtényi László székesegyházi kanonok, általános püspöki helynök viselte a főszámvevői tisztelet.⁷⁰²

A püspök bizalmas környezetéhez tartozott Dr. Simonffy Jenő csornai prépost, akit a szerzetesrendek feloszlata után befogadott a püspökvárba. Simonffy a püspöki magánkápolnában misézett, a főpásztor állandó vendége, kísérője volt, és a püspökvári étkezéseken is rendszeresen részt vett az irodaigazgatóval és a titkárral. A püspök rezidenciáján lakott még Dr. Simon Lajos püspöki tanácsos, teológiai tanár, gyárvárosi plébános, Dr. Szabó József vicerektor, teológiai tanár és Dr. Buzás József püspöki levéltáros. A szeminárium spirituálisa, Böck János korábbi soproni hitoktató is a megyéspüspök tanácsadói közé tartozott, úgyszintén Lányi János Győr-belvárosi plébános és Bóna László (1954 és 1961 között szertartó, 1961-től titkár).⁷⁰³ Lányi János korábban az Isteni Megváltóról nevezett soproni lelkészség lelkésze volt. Őt és Geiszbühl Mátyás sopronkőhidtelepi fegyintézeti lelkészt 1946 tavaszán Mindszenty bíboros felterjesztésére XII. Piusz tiszteletbeli pápai káplánokká nevezte ki, elismerésül azokokért az érdemekért, amelyeket a bíboros soproni és sopronkőhidtelepi internálása során szereztek.⁷⁰⁴ Dr. Orbán László teológiai tanárt úgy jellemezték, mint a győri egyházmegye egyik legnagyobb tudású papját, Kálmán püspök egyik legbizalmasabb tanácsadóját, a „klerikális reakciónak” egyházmegyei hangadóját, aki az egyházmegyei nyomda vezetőjeként „illegális sajtótermékeket” adott ki, és prédikációiban a népi demokrácia ellen „uszít”: *„Nevezett 12 nyelven beszél s Rómában a felszabadulás előtt a Vatikán kabinet irodája főnökségénél dolgozott. Jelenleg is kapcsolatban áll külföldi kongregációkkal. A püspök mellett szorosán részt vesz az egész klérus irányításában.”*⁷⁰⁵ Papp Kálmán tehát az aulista békepapok és az egyházügyi megbízottak részéről ellenőrzött „hivatalos” aula mellett gondoskodott egy „alternatív” aula kiépítéséről, amelyet hozzá hűséges, megbízható, többségében hosszabb lelkipásztori tapasztalattal rendelkező egyházi személyek vezettek. Többségük azonban nem

⁷⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/55–57.

⁷⁰¹ GyEL A püspökség gazdasági iratsorozata. Az iratanyagban egyelőre a kántori utánpótlás és a szerzetesek nyugdíj-jogosultságának megállapítására vonatkozó iratokat találtam. Például: 303/1955. egyhk. sz.; 319–321/1955. egyhk. sz. Köszönöm Nemes Gábornak és Vajk Ádámnak, hogy voltak szívesek felhívni a figyelmem a raktárrendezés során tapasztalt korabeli kettős iktatási gyakorlatra.

⁷⁰² SCHEMATIZMUS, 1956. 7.

⁷⁰³ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/53–57., 61., 72., 258.

⁷⁰⁴ GyEL I. 1. p. 1946/II. körlevél. 885. sz.

⁷⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 26., 106., 128.

kerülte el a felelősségre vonást. Az ÁEH 1952 augusztusában nem járult hozzá ahhoz, hogy Orbán teológiai tanár maradjon,⁷⁰⁶ a püspök azonban annyit el tudott érni, hogy Győrben maradhasson. A szemináriumi könyvtárban biztosított számára helyet, azonban csak a szakképzett könyvtáros vezetése és irányítása mellett végezhetette munkáját, és illetményként a mindenkori városi segédlelkészi kongrua összegét kapta.⁷⁰⁷ Orbánt 1954. március 22-én letartóztatták, a házkutatás során megtalált könyveit és iratait lefoglalták, másnap azonban elengedték, mert „minden kérdésre megfelelt, minden megtalált könyvét és iratát tudta igazolni”.⁷⁰⁸ (Egy ideig börtönben is volt,⁷⁰⁹ az ÁVH-n 1955-ben elszenvedett belső sérülések valószínűleg hozzájárultak 1957. április 6-án bekövetkezett halálához.⁷¹⁰) Kovács vicerektort 1953. december 9-én hallgatták ki először gyanúsítottként. Az 1953. december 18-án kiadott előzetes letartóztatási és házkutatási parancs értelmében 1954. január elején helyezték rendőri felügyelet alá. Később Pálffy Aurél (OSB) perében szerepelt negyedrendű vádlottként. A budapesti hadbíróóság négy év börtönre és öt év közéletből való eltiltásra, valamint teljes vagyonek Kobzásra ítélte. A vád: „kémkedésre és szervezkedésre irányuló feljelentési kötelezettségének elmulasztása”.⁷¹¹ Kovács előbb szabadult, és megyéspüspöke 1955 novemberében a Győr-nádorvárosi plébánia vezetésével bízta meg.⁷¹² Bóna Lászlót az 1956-os forradalom és szabadságharcban való részvétele miatt tartóztatták le 1957. március 14-én, a győri „értelmiségi per” fő vádlottjaként. A kistarcsai internálótáborban, majd Márianosztrán raboskodott. A bíróság államellenes szervezkedésben való részvétel címén négy évre ítélte, 1959. április elején szabadult.⁷¹³ Búzás Józsefet 1957. április 4-ét megelőzően tartóztatták le, később Kistarcsára, majd Tökölre internálták. 1957 novemberében szabadult.⁷¹⁴ Böck János spirituálist – tizenkét évi szolgálat után – 1958-ban mozdították el a szemináriumból. Először megelégedtek volna azzal, hogy csak a papnevelésből vonják ki, és az Egyházmegyei Hatóságon keresztül Kisbácsára helyezték Madarász Árpád lelkész „egyenjogú társául”, hogy Madarász csak a templomépítéssel foglalkozzon. Szeptember 16-án érkezett a hír az ÁEH-től, hogy nem foglalhatja el a kijelölt helyet.⁷¹⁵ Először Mosonmagyaróváron kapott kápláni beosztást, majd 1963-ban az

⁷⁰⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 26., 106., 108–109., 128.

⁷⁰⁷ GyEL I. 1. o. 330/1953.

⁷⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/74.

⁷⁰⁹ HETÉNYI 2004. 406.

⁷¹⁰ MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950. 15.

⁷¹¹ HETÉNYI 2004. 397–398.

⁷¹² GyEL I. 1. p. 1955/IX. körlevél. 2810. sz.

⁷¹³ HETÉNYI 2004. 385. A vádiratot közli: BINDES–NÉMETH 1991. 102–106.

⁷¹⁴ HETÉNYI 2004. 387–388. Vö.: BINDES–NÉMETH 1991. 108.

⁷¹⁵ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/355–357. LANG 2003. 44–45.

egyházmegye egyik „legeldugottabb” helyére, Várgesztesre küldték.⁷¹⁶ Hetény János, a betegeskedő Papp Kálmán egyik támasza a püspök halála után nem kívánt Győrben maradni, és áthelyezését kérte Sopronba.⁷¹⁷

4.4.6. A főesperesi és az esperesi kerület

Az egyházmegyei közigazgatás megkönnyítése és a felügyelet gyakorlása érdekében minden egyházmegye kisebb egységekre, ún. esperesi kerületekre (*vicariatus foranei*) van felosztva. Magyarországon a legtöbb egyházmegyében a főesperesi területi beosztás is érvényesül, egy-egy főesperesi kerülethez (*archidiaconatus*) több esperesi kerület tartozik. A felügyeleti jogot az esperes, illetve a főesperes látja el. Az esperesi tisztség bizalmi állás, és egyúttal egyházi hivatal is: részesedik a püspöki joghatóságból (például vizitációs joggal rendelkezik), és az egyházmegyei zsinatok és a püspökök is több, személyre szóló felhatalmazást adhatnak az espereseknek.⁷¹⁸ Az esperes „*a püspök szeme, aki közvetlen közelből lát és tud mindent, ami a templomban, a plébániaházban, a hivek között történik, és akit a püspök azért állít a kerület élére, hogy minden tapasztalatáról kimerítő jelentést adjon*”.⁷¹⁹

A győri egyházmegye közigazgatási beosztását az 1935-ös egyházmegyei zsinaton szervezték újjá.⁷²⁰ Eszerint egyházkormányzati szempontból öt főesperességre tagolódik: a székesegyházi, az egyházkormányzatilag ideiglenesen egyesített sopron-locsmándi, a mosoni, a rábaközi és a komáromi főesperességre. A főesperességek élén a székeskáptalan egy-egy javadalmas kanonokja áll, mint főesperes, de a megyéspüspök egy-egy főespereshelyettest (*archidiaconus substitutus*) is kinevez a főesperesség papjai közül. A főespereshelyettes az elnöke és irányítója a főesperességi papi konferenciáknak (koronáknak), akadályoztatása esetén a főesperesség rangidős esperese, hacsak a megyéspüspök másként nem rendelkezik. A főesperességek esperesi kerületekre oszlanak a győri egyházmegyében is. Minden esperesi kerület iskola igazgatás szempontjából egy-egy tankerület. Az esperesi kerület élén a kerületi esperes áll, aki rendszerint kerületi tanfelügyelő is a kerületben, a megyéspüspök azonban ezeket a tisztségeket más-más kerületi papra is bízhatja, illetve bármikor visszavonhatja.⁷²¹

⁷¹⁶ LANG 2003. 44–45.

⁷¹⁷ HETÉNY 2017. 108.

⁷¹⁸ BÁNK 1958. 151.

⁷¹⁹ ZsH, 1935. 19. §.

⁷²⁰ Az espereskerületek kialakulásáról a győri egyházmegye vonatkozásában: KARALL 2016.

⁷²¹ ZsH, 1935. 18. §.

Hogy az ÁEH szempontjából sem volt közömbös, kik viselik a főesperesi és esperesi tisztséget, azt alátámasztja Dömötör József egyházügyi megbízott egyik 1959-es felterjesztése. A dokumentum annak is bizonyítéka, milyen mértékben csorbította az ÁEH az egyházjog szerint a püspöknek fenntartott kinevezési jogosultságot. „A győri egyházmegyében 5 esperesi hely jogilag megüresedett, innen az esperesek kanonokká lettek kinevezve még 1958 őszén. 1959 februárjában a püspök felé javaslatot tettünk új esperesek kinevezésére – írja Dömötör –, mert neki nem volt sürgős, illetve neki meg voltak a megbízottai, akik az esperesi funkciót ellátják, ha nem is kinevezett esperesek. Nekünk viszont ez nem jó, így mi forcéroztuk az új esperesek kinevezését. Ez év márciusában eljutottunk odáig, hogy a püspök hajlandónak mutatkozott az ügygel foglalkozni, és kérte a javaslatunkat. Mi igyekeztünk lehetőleg a legjobb békepapokat javaslatba hozni, habár előre tudtuk, hogy a püspök nem fog egy könnyen kötélnek állni.”⁷²² Dömötör három békepapot javasolt, a másik két helyre „engedte”, hogy a püspök tegyen javaslatot, de fenntartotta magának a jogot, hogy „nem megfelelő” jelöltek esetén ő tegyen javaslatot a fennmaradó helyekre. Végül nem fogadta el a Papp Kálmán által megnevezett két papot, és ő maga tett javaslatot. A püspök viszont az egyik békepapot nem volt hajlandó elfogadni, de kinevezte püspöki tanácsossá és „ígéretet tett, hogy egy év múlva esperessé kinevezi”.⁷²³ Az ötödik esperesség betöltésére a megyéspüspök hónapokkal később, októberben tett javaslatot, azonban az ÁEH válasza sem méltatta. Csak 1960 júniusában foglalkoztak érdemben az ügygel, hogy ne soron kívül, hanem majd a szokásos évi diszpozíciók keretében hozza nyilvánosságra a kinevezést.⁷²⁴

4.4.7. Az egyházközségek

Az egyházközségek jelentős szerepet töltek és töltenek be ma is a magyar egyház életében. Az egyazon területen élő hívek szervezeti közössége az egyházközség, mely „Isten hívő népének az egyházmegye meghatározott területén élő helyi közössége, mely hit-, remény- és szeretetközösségben van az egyházmegyével és az egyetemes egyházzal, testvéri közösséget alkot, és részesül az egyház lelki, szellemi és anyagi javaiban.”⁷²⁵ A plébánia az egyházmegyének külön templommal és meghatározott hívősereggel rendelkező olyan

⁷²² OL XIX-A-21-a. 15. d. G-16-1/a/1959. eln.

⁷²³ OL XIX-A-21-a. 15. d. G-16-1/a/1959. eln. Papp Kálmánnak végül sikerült elérnie, hogy az ÁEH által javasolt békepap az ő életében csak helyettes esperesi címet kapjon, tényleges esperesit nem.

⁷²⁴ OL XIX-A-21-a. 15. d. G-16-3/1959. eln.

⁷²⁵ Egyházközség, in: Magyar Katolikus Lexikon. II. k. 924–925.

területe, amelynek élén rendes joghatósággal felruházott állandó lelkipásztor áll. Az 1917-es egyházi törvénykönyv a plébániákat több szempont szerint csoportosítja, ezek közül azonban disszertációm témáját tekintve csak a *mater* és *filia* kapcsolatrendszerét indokolt áttekintennem. Ez utóbbinak két értelmezési módja van. Amikor egy osztatlan plébánia területén a plébániatemplom mellett még több templom van saját lelkésszel, a plébániatemplom vezetőjének, a plébánosnak a hatalma az egész területen korlátlan. Más jogi kötelék áll fenn akkor, ha a plébánia egy részének területi és javadalmi kihatásával egy új, lelkipásztori és anyagi szempontból önálló plébániát hoznak létre. Bár plébániának nem nevezhető, a plébániától szintén teljesen független és önálló intézmény az önálló lelkészség (*vicaria perpetua*). Akkor keletkezik, ha a püspök a régi plébánia egy részét jogilag leválasztja, élére lelkészt nevez ki, és azt teljes plébánosi jogokkal és kötelességekkel ruházza fel. Önálló lelkészséget akkor lehet alapítani, ha templom vagy javadalom hiánya, vagy más ok miatt a plébánia alapításához szükséges feltételek nincsenek meg.⁷²⁶ (A vizsgált korszakban az egyházközségek a 1939. január 1-jével életbe léptetett egyházközségi szabályzat alapján működtek.)⁷²⁷

A plébánia vezetője a plébános: az a pap, vagy jogi személy (például káptalan), akire, illetőleg amelyre a plébánia állandó jelleggel rá van bízva azzal a feladattal, hogy a területén élő hívek lelki gondozását saját jogon ugyan, de az ordinárius megbízásából ellássa. Azonban csak a püspök rendelkezik teljes lelkipásztori hatalommal, a plébános ennek csak egy részét birtokolja. (Például nem szentelhet papot, és bizonyos tevékenységeket is csak a püspök felhatalmazásával végezhet.) A plébános lehet elmozdítható (*amovibilis*) vagy elmozdíthatatlan (*inamovibilis*). Az egyházjog szerint a vizsgált korszakban már egyetlen plébános sem rendelkezett abszolút stabilitással, a közérdek ugyanis megkívánja, hogy ha valamelyik plébános működése valamilyen oknál fogva eredménytelen, plébániájáról visszahívható legyen. A különbség az elmozdítási eljárás módjában mutatkozik meg: Az *inamovibilis* plébános hosszabb, az *amovibilis* rövidebb eljárással mozdítható el, míg egyéb egyházi hivatalnokok (köztük a lelkészek és segédlelkészek) minden eljárás nélkül. A helyben maradás (stabilitás) következtében a plébános önkényesen nem hagyhatja el állomáshelyét, és lemondása is csak az illetékes egyházi hatóság jóváhagyása után emelkedik jogerőre. Az egyházközség jól felfogott érdeke is azt kívánta, hogy plébánosa

⁷²⁶ BÁNK 1958. 154–159.

⁷²⁷ PÓKA 1988. 276.

hosszabb ideig maradjon, ugyanis a hívek megismerése szempontjából, és az üdvös reformok megvalósítása érdekében is indokolt volt a stabilitás.⁷²⁸

A plébánia betöltését az egyházjog részletesen szabályozza. Csak a pápa és a püspökök jogosultak arra, hogy egy ténylegesen és jogilag megüresedett plébánia betöltéséről gondoskodjanak. Az egyházmegyében megüresedett mindenféle javadalomnak, így a plébánia betöltésének is rendszerinti betöltője maga a püspök, aki körlevél útján hirdette meg az ezzel kapcsolatos tudnivalókat.⁷²⁹ A szabályszerűen beiktatott plébánosokkal egyenlő jogokat élveznek és egyenlő köteleességekkel működnek a lelkészek, a helyettesplébánosok (adminisztrátorok), akik az üresedésben lévő plébánia lelki és anyagi ügyeit intézik, a plébánoshelyettesek, akik a hosszabb ideig távol lévő plébánosok helyett végzik a lelkipásztori teendőket, és a betegség vagy öregség miatt segítségre szoruló plébánosok mellé rendelt helyettesek, ha kinevezésükben a lelkiek vezetésére külön meghatalmazást nyertek, ha pedig ilyen megbízatást nem kaptak, akkor mint kiegészítőlelkészek a káplánokkal azonos jogi helyzetben vannak. Utóbbiakat a püspök rendeli segítőtársul a plébános mellé. Gyóntatásra, igehirdetésre, hitoktatásra és a szentségek kiszolgáltatására a püspök hatalmazza fel, a plébánosi jogok közé tartozó keresztelésre, a szent útravaló kiszolgáltatására, házasságkötésnél való közreműködésre pedig a plébános. A lelkipásztorkodását a plébános felelős, ezért a káplán minden ténykedésében az ő megbízása és utasítása szerint köteles eljárni.⁷³⁰

A plébánosok voltak tehát az egyházi közigazgatás alapsejtjének közvetlen irányítói és formálói, az egyházi törvények és útmutatások helyi szintű végrehajtói. Elsődlegesen ők érintkeztek a katolikus hívekkel, sőt bizonyos esetekben más felekezetek lelkészeivel és híveivel is. Ennek ismerete nélkül nem értelmezhető a maga teljességében a pártállami diktatúra azon törekvése, hogy egyházpolitikai célkitűzéseit minden rendű és rangú állampolgárra nézve kötelező jellegűnek nyilvánítsa ki. Ebből a lelkipásztorok sem tudták magukat teljes mértékben kivonni, a pártállami diktatúra által leszűkített – szinte csak a templomba és a hitoktatás keretei közé korlátozott – társadalmi mozgástérben különösen nem.⁷³¹ Az iskolás gyermekeket tömörítő vallásos társulatok működése azonban gyakorlatilag vált lehetetlenné, mert a fakultatív vallásoktatással kapcsolatos 1101–11–1/1950. VKM számú rendelet 5 §-a előírta, hogy a hitoktatót az iskolában a hitoktatáson

⁷²⁸ BÁNK 1958. 159–161.

⁷²⁹ Uo. 165.

⁷³⁰ ZsH, 1935. 26., 46 – 47. §.

⁷³¹ KÖBEL 2010. 212.

kívül semmiféle nevelő munkába nem szabad bevonni, és az iskolában csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhat; a 6. § pedig megtiltotta, hogy iskolán kívüli bármilyen foglalkozásokra összegyűjtse a tanulókat. A 6. § tilalmát a hitoktatást újra szabályozó 21/1957. (III. 24.) kormányrendelet és annak 39/1957. számú végrehajtási utasítása már nem tartalmazza, a lelkipásztor azonban „*az iskolai foglalkozás felszaporodása és a napközi otthoni lekötöttség miatt a gyermekekkel gyakorlatilag nem tud foglalkozni*”.⁷³² (Az 1984. május 1-jén jóváhagyott egyházközségi szabályzat 29. §-a hivatalos alapot adott a hívek hitbuzgalmi és karitatív tevékenységét, és így lehetőséget biztosított például ministráns-, ifjúsági vagy felnőtt csoportok alakítására.)⁷³³

4.4.8. A Győri Székeskáptalan

A székeskáptalan (helyileg a székesegyház mellett, tehát a püspöki székhelyen működő káptalan) egyházkormányzati joghatósággal nem rendelkező, egyházmegyei szintnek megfelelő szervezet. Önálló javadalommal rendelkezett, és mint jogi személy, 1945-ig nagyjavadalmasnak számított, plébániákat, intézményeket tartott fenn. A káptalan eredeti funkciója a megyés főpásztor egyházi és liturgikus tevékenységének végzésében való segítése, valamint a tudományok előmozdítása volt. A káptalan a kánonjog szerint a püspök segítőt és tanácsadó testületeként működött, azonban korábbi jelentőségét a vizsgált korszakban már elveszítette. Így a káptalan tagjai, a valóságos kanonokok csak részben végeztek lelkipásztori munkát, és csak püspöki székküresedés vagy a főpásztor akadályoztatása esetén volt átmeneti jellegű egyházkormányzati funkciójuk.⁷³⁴ A káptalan élén a nagyprépost (*praepositus maior*) áll. Őt és az őt követő három kanonokot – olvasókanonok (*lector*), éneklőkanonok (*cantor*), örkanonok (*custos*) oszlopos (kolumnás, kolumnáris) kanonoknak nevezik. A káptalan többi tagja már nem számított méltóságnak, dignitásnak. A kanonokok második csoportjába a prépostok, a kisprépostok (az egyházmegye területén élő társaskáptalanok vezetői) és a főesperesek tartoztak. A harmadik kategóriába a mesterkanonokokot sorolják, akiknek száma káptalanonként változó. A mesterkanonokok közé tartozott az oldalkanonok, a püspök mellett közvetlenül szolgálatot teljesítő kanonok, továbbá a püspöki iroda igazgatója és az egyházmegye szemináriumának a rektora. (A tiszteletbeli kanonokok nem tartoztak a káptalanhoz, és onnan javadalmat nem

⁷³² PÓKA 1988. 284., 289.

⁷³³ Uo. 290.

⁷³⁴ BÁNK 1958. 136.; MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1919–1944. 11.; LÉNÁR 2017. 72–73.

kaptak.) A káptalan tagjai szigorú rend szerint fokozatos előléptetéssel követték egymást a tisztségekben, a kinevezés, illetve adományozás minden esetben az így megüresedő utolsó mesterkanonokságra történt. (A kanonokok kinevezésének módja az évszázadok alatt sokat változott.) Az egyes káptalanoknak rendszerint saját szabályzata, ún. statutuma volt.⁷³⁵

A győri székeskáptalan⁷³⁶ korszakunkban is érvényes szabályzatát 1929-ben hagyták jóvá.⁷³⁷ A kanonokok kinevezése a püspök joga, a káptalannal egyetértésével,⁷³⁸ azonban volt néhány stallum, amelyeket csak az Apostoli Szentszék engedélyével lehetett betölteni: a nagyprépost, az olvasókanonok, a pápóci prépost és a győrhegyi prépost stallumát, továbbá azokat a stallumokat, amelyek viselője pápai kamarás is volt.⁷³⁹ A székeskáptalanban korszakunkban már csak tizenketten voltak, és hozzájuk számítottak hat tiszteletbeli kanonokot, két karkáplánt és a székesegyház sekrestyeigazgatóját.⁷⁴⁰ A székeskáptalan jelentőségéből adódóan az ÁEH igyekezett befolyást szerezni a káptalan összetételének megváltoztatásába és a létszám csökkentésébe. Papp Kálmán 1951 decemberében bizonyára nem saját elhatározásából mentette fel kanonoki kötelezettségei alól az 1949-ban nyugatra távozott irodaigazgatót, Zágon Józsefet, aki „*állomáshelyét önkényesen elhagyta és így kanonoki rezidenciális és hivatali kötelezettségeinek nem tesz eleget, továbbá a Magyar Népköztársaság által demokráciaellenes magatartása miatt állampolgárságától megfosztatott*”.⁷⁴¹ Mindenesetre az 1956-os névtárban mint tényleges kanonok szerepel.⁷⁴² Az 1950-es évek közepén a kanonokok többsége idős volt, többen közülük betegségekkel küzdöttek. Az állambiztonsági szervek kísérletet tettek a „beépülésre”, azonban csak

⁷³⁵ BÁNK 1958. 136.; MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1919–1944. 11.

⁷³⁶ A győri székeskáptalant a hagyomány szerint Szent István király alapította. Az első méltóság a győri kanonoki testületben is a nagyprépost, a második az olvasókanonok, a harmadik éneklőkanonok, a negyedik az örkanonok. E négy stallum neve az ún. „oszlopos káptalanból” származik (*columnarum capitulum*). A méltóságok következő lépcsője a tényleges káptalanba testesült két prépostság: a Legszentebb Üdvözítőtől elnevezett pápóci (*Praepositus SS. Salvatoris de Pápocz*) és a Szent Adalbertől elnevezett győrhegyi prépost (*Praepositus S. Adalberti de Monte Jaurino*), egyenlő méltóságban. A hetedik a székesegyházi főesperes stalluma (*Archidiaconus Cathedralis*), a nyolcadik a soproni főesperes (*Archidiaconus Soproniensis*), a kilencedik a mosoni főesperes (*Archidiaconus Mosoniensis*), a tizedik a locsmáncsi főesperes (*Archidiaconus Locsmáncsis*), a tizenegyedik a rábai főesperes (*Archidiaconus Rabensis*), a tizenkettedik a komáromi főesperes (*Archidiaconus Komáromiensis*), a tizenharmadik a pápai főesperes (*Archidiaconus Pápensis*), aki 1777 óta csak tiszteletbeli (*titularis*) volt, a tizennegyedik kanonok pedig iskolai ügyekkel foglalkozott (*Canonicus Scholasticus*). STATUTA, 1929. Pars III. Caput I. 1.; II. 3.; BEDY 1938. 2. A győri székeskáptalanra vonatkozó legújabb szakirodalom: C. TÓTH–HORVÁTH 2019.

⁷³⁷ A győri székeskáptalan korszakunkban is érvényben lévő szabályzatát 1929-ben hagyták jóvá: STATUTA, 1929.

⁷³⁸ STATUTA, 1929. Pars III. Caput I. 1.; II. 3.

⁷³⁹ GyEL I. 1. o. 1297/1960.

⁷⁴⁰ SCHEMATIZMUS, 1947. 9–11; SCHEMATIZMUS, 1968. 89–90.

⁷⁴¹ GyEL I. 1. p. Circulares. 1951. évi XII. sz. körlevél. 3173. sz.

⁷⁴² SCHEMATIZMUS, 1956. 5.

köztudott, újdonsággal nem rendelkező információkhoz tudtak hozzájutni.⁷⁴³ „Polgár” fedőnevű ügynök 1957. június 18-i jelentésében néhány kanonokot (Dr. Kovács György, Dr. Lányi János, Dr. Mentés Mihály) „reakciónak” ítélte, és negatív színben igyekezett feltüntetni.⁷⁴⁴ Úgy tűnik, az ÁEH Papp Kálmán 1958-as meghurcolása után tudott csak érdemben beleszólni a kanonokok kinevezésébe. Lányi kanonok szabadulása után (1960 július) a Szent Imre lelkeszségen kapott beosztást. Visszatérése nehéz helyzet elé állította a győri egyházügyi megbízottat. A Győr-belvárosi plébánia híveinek lelki gondozásával megbízott Baltavári Gyula városplébános kinevezését ugyanis több pap kétségbe vonta, mert – véleményük szerint – kinevezése Lányi helyére jogtalan volt, ellentétben áll az egyházi törvényekkel, „mert Lányi él és a fegyházban kényszerítették a lemondásra”.⁷⁴⁵ Ráadásul Lányi szabadulása a káptalant is érintette, mert sokan egyházjogilag még mindig kanonoknak tartották. Az Egyházügyi Hivatal Pajtényi László püspöki helynököt szemelte ki a nagypréposti székbe, ő azonban nem akarta elfogadni a javaslatot, mert félt a „reakciótól”, és a megyéspüspök sem támogatta előléptetését. Ez az ügy azonban korántsem volt ilyen egyszerű, mert a káptalani rangsort is be kellett tartani. Pajtényi ugyanis a rangsor harmadik helyén állt, Jankovics József és Pinezics Rezső kanonokok után. Dömötör József úgy vélte, Jankovics azért nem jöhetett számításba, mert évekig börtönben volt, Pinezics pedig I. világháborús szolgálati múltja miatt, mivel „a Horti-nak (!) volt a papja a Novarán”.⁷⁴⁶ Dömötör véleménye jól szemlélteti a hatalmi játszmát, amely alapvetően – hol erősebben, hol gyengébben – az 1950-es és ’60-as évekre egyaránt jellemző volt: „Pajtényi a dekrétum⁷⁴⁷ ellenére is lehetne nagyprépost, ha ezt el tudná intézni, hogy Lányi vissza kerülhetne a régi helyére. Ha nem, akkor nehéz lenne Pajtényiből nagyprépostot csinálni, mert a püspök legelőször a dekrétummal jönne, utána pedig azzal, hogy Pajtényi előtt még két kanonok van.”⁷⁴⁸ Az ÁEH ragaszkodott ahhoz, ha nagypréposti kinevezés lesz, „csakis Pajtényi László lehessen”.⁷⁴⁹ Papp Kálmán az alapján, hogy Pajtényitől megvonták a kanonoki kongruát, abban bízott, hogy az ÁEH is elismeri a római dekrétumot, és így nyilvánosan is semmisnek lehet tekinteni a kanonoki és a helynöki kinevezést. Ebben a helyzetben Pajtényi kilátásba helyezte lemondását, az ÁEH azonban megtette a lépéseket a

⁷⁴³ ÁBTL 3.2.1. – Bt–648/2 „Győri Péter”. p. 38–40.

⁷⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/256–259.

⁷⁴⁵ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–19/1960.

⁷⁴⁶ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–19/1960.

⁷⁴⁷ A Sacra Congregatio Concilii 1957. január 21-én kiadott dekrétumáról van szó.

⁷⁴⁸ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–19/1960.

⁷⁴⁹ GyEL I. 1. o. 1297/1960.

kanonoki kongrua újbóli folyósításához.⁷⁵⁰ Szaló Sándor egyháziügyi megbízott 1964-ben „újabb eredményként” könyvelte el, hogy az 1957/22. törvényerejű rendelet értelmében „a győri székes káptalannál az elmúlt évek során elhalálozás következtében megüresedett kanonoki stallumok helyébe az elmúlt negyedévben 3 betöltésre került. [...] Ezzel az intézkedéssel tovább erősítettük a papi békemozgalmat, és sikerült a káptalani reakciót visszaszorítani és működését csökkenteni.”⁷⁵¹ Szaló újabb jelentésében már arról számolt be, hogy a székeskáptalannak 1966 nyarán „11 stallumos kanonokja van, ezek közül egyik kanonok a nagyprépost”, és a közelmúltban elhunyt Belovicz (Bilovicz!) István helyét nem tervezik betölteni, „mivel a tendencia az, hogy a kanonokok száma 10 főnél több ne legyen”.⁷⁵² Ezekből a dokumentumokból nem derül ki, mi volt az ÁEH hosszútávú célja a székeskáptalannal, csak annyit lehet megállapítani, hogy a tíz főben kívánták maximalizálni a létszámot, és a kinevezéseknél igyekeztek a politikai szempontból megfelelő lelkipásztort stallumhoz juttatni.

Az 1950-es évek első feléből, közepéről még vannak információk a székeskáptalan tagjainak mindennapjairól. Amíg egészségi állapotuk engedte, előszeretettel jártak össze, és az ún. „kanonoki tarokkpartik” keretében megvitatták az aktuális kérdéseket, az egyházmegye ügyeit. A „kanonoki kör” állandó tagjai voltak Wagner Mihály, Ragats János, Harsányi Lajos⁷⁵³ és Mentés Mihály, időnként más papok is csatlakoztak hozzájuk, főként egy-egy egyetemi tanár vagy aulista pap, esetleg valamelyik győri egyházközség plébánosa. Az összejövetelek rendszeres jelleggel, szerda és vasárnap délután, többnyire öttől fél nyolcig tartottak, felváltva egymás lakásán.⁷⁵⁴ Természetesen a fiatalabb korosztály is kialakította saját közösségét. Ez volt az ún. KIPSZ, a Káptalandombi Ifjú Papok Szövetsége. „Szinte magától adódott a keletkezése, mert az idősebbek és rangosabbak is nem nagyon hívták társaságukba a fiatal káplánokat és szemináriumi előjárókat” – írta az 1960-as évek első felében „Puskás Ferenc” fedőnevű ügynök. A „győri káptalandombi ifjú papok nem hivatalos gyülekezete” az ’50-es években működött, csütörtökönként tartották összejöveteleiket.⁷⁵⁵

⁷⁵⁰ OL XIX–A–21–a. 22. d. H–31–1/g/1961.eln.

⁷⁵¹ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–47/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153–157.

⁷⁵² OL XIX–A–21–d. 36. d. 007–22/1966. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 185–198.

⁷⁵³ Harsányi Lajos kanonok, papköltő életére és munkásságára: HARSÁNYI, 2015.

⁷⁵⁴ ÁBTL 3.2.1. – Bt–648/2 „Győri Péter” 72.

⁷⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. – M–32339 „Puskás Ferenc” 35. Zsebedics József szerint 1954–1955-ben hozták létre a „Győri Fiatal Papok Szövetségét”. ZSEBEDICS 2010. 65.

4.4.9. A győri Papnevelő Intézet

4.4.9.1. Intézményi keretek és eseménytörténet

Az egyházmegye szempontjából kulcsfontosságú intézmény a római katolikus Papnevelő Intézet, ahol biztosították a papi utánpótlást. Győr abban a szerencsés helyzetben volt, hogy nem záratták be a szemináriumot. Az ÁEH rendelkezésére ugyanis 1951–1952-ben megszüntették a pécsi, a veszprémi, a székesfehérvári, a kalocsai, a szombathelyi és a váci szemináriumot, és csak az esztergomi, az egri, a győri és a szegedi papnevelő működhetett tovább. A püspökök nem akartak engedni az ÁEH követelésének, és 1952. június 11-én testületileg kijelentették, hogy az Egyházi Törvénykönyv 1954. kánonja értelmében nem mondhatnak le szemináriumaikról, és csak kényszerhelyzetnek engedve fognak tárgyalni a megszüntetésre ítélt intézmények elhelyezése ügyében.⁷⁵⁶ Az ÁEH azonban végre tudta hajtani a kitűzött tervet, és a püspöki kar 1952. június 20-i konferenciáján az alábbi regionális elosztásban egyezett meg a saját intézet nélkül maradt egyházmegyék számára: Esztergomban nevelődtek a székesfehérvári és veszprémi, Egerben a váci, Győrben a szombathelyi és a pécsi, Szegeden pedig a kalocsai papnövendékek, noha ide később Vácról, Veszprémből és Pécsről is küldtek növendékeket.⁷⁵⁷ Ettől kezdve tehát a szombathelyi és a pécsi püspök szinte összes papnövendéke Győrben nevelkedett, egy ideig a veszprémiek és a székesfehérváriak is.⁷⁵⁸ Így 1952. szeptember 13-án 39 szombathelyi és 31 pécsi papnövendék érkezett Győrbe, hogy saját egyházmegyéjük költségén folytassák tanulmányaikat.⁷⁵⁹ A kispapjaikat itt neveltető egyházmegyék közül azonban mindvégig a győri egyházmegyének volt a legtöbb növendéke. A kispapok létszáma azonban mindig kevesebb lett, s a vallásoktatás kötelező jellegének megszüntetése is jelentősen csökkentette a jelentkezők számát.⁷⁶⁰ Míg a szemináriumban 1951-ben 117 győri egyházmegyes papnövendék tanult, az 1959/60. tanévben már csak 72 növendéke volt három egyházmegyéből (Győr, Szombathely, Pécs).⁷⁶¹ Az 1952-es tanév elején tehát teljesen megtöltötték a teológusok a Káptalandomb szélén álló szemináriumot. Az új helyzetben

⁷⁵⁶ GyEL I. 1. o. Iktatószám nélkül, az 1952. évi 2600–2649. csomó elején található. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 48.

⁷⁵⁷ KONCZ 1988. 126–129. Vö.: A Püspöki Kar 1952. június 20-án tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 428–431.

⁷⁵⁸ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

⁷⁵⁹ GyEL Szemináriumi Intézeti iratok. 2. d. 1952–1958. 21/1952; 22/1952; 28/1952; 29/1952.

⁷⁶⁰ MÉSZÁROS I. 2000b. 62–63.

⁷⁶¹ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

nemcsak a növendékeknek, hanem az előjáróknak és tanároknak is alkalmazkodniuk kellett.⁷⁶²

Az 1950-es évek elejétől az 1980-as évek végéig az ÁEH jóváhagyása kellett a szeminárium előjáróinak és a hittudományi főiskola tanárainak kinevezéséhez, megbízásához. Az újonnan felvett növendékpapok névsora, a rájuk vonatkozó személyes adatokkal ugyancsak beküldendő volt a megyei egyházügyi hivatal illetékes tisztviselőjéhez. Ennek alapján a hatóságok nemcsak a növendékeket, hanem a szülőket is figyelemmel tudták kísérni. Az '50-es és '60-as években számos előjáró és tanár ellen emelt kifogást az egyházügyi hivatal, s egyes papnövendékek eltávolítását is javasolta. Az egyházellenes rezsim 1965-ben megvonta a papságra készülő fiatalok – évszázadokon keresztül biztosított – jogát a katonai szolgálat alól való mentességre. Ettől kezdve a felvett növendékeket az augusztusi egyhetes szemináriumi ismerkedő lelkigyakorlat után kétéves katonai szolgálatra hívták be. Csak annak letöltése után, a két év intenzív ateista környezet hatásait magukban legyűrve kezdhették meg szemináriumi életüket. Lényegében az 1990-es évek elejéig ez volt a helyzet, azzal a változtatással, hogy 1987-ben a hadkötelezettséget mindenki számára 12 hónapra csökkentették.⁷⁶³

Az ÁEH az 1950-es évek első felében el tudta érni egy-két előjáró és teológiai tanár leváltását, befolyását azonban csak 1956 után, az új püspöki helynök kinevezését követően tudta egyre jobban érvényesíteni, mert ekkor már az aula és a békemozgalom vezetői is támogatták a kívánt egyházpolitikai irányvonalat. Az ÁEH nem titkolt szándéka volt, hogy az előjárókra és a tanárookra, s rajtuk keresztül a növendékekre is befolyást gyakorolni.⁷⁶⁴ A megyéspüspöktől 1952-ben tájékoztatást kértek a teológiai tanárokról, valamint a szeminárium és a régi szeminárium épületéről, befogadóképességéről.⁷⁶⁵ Ezen felül az intézmény pénzgazdálkodásába is szeretett volna betekintést nyerni.⁷⁶⁶ Hogy jobban átlássák

⁷⁶² „Nagy barátságok alakultak ki a regionális szeminárium minden előnyével: jó tanárokat kaptak, válogatott embereket. A közös papi munkára való előkészület összeforrasztotta a három egyházmegye növendékeit. [...] A három szeminárium ifjúsága egymásra talált: pillanatok alatt közösek lettek a problémáik, meglátásaik és megoldáskereséseik. A jövőnek akartak élni, a holnap papságát akarták már most képviselni előkészületükben és érdeklődési körük színes változatosságában. Nem volt könnyű ilyen különböző helyekről jött új közösségnek azt adni, amire várt, amire szüksége volt. Tudni kellett e fiatalok igényeiről: cselekvő, alkotó emberek kívántak lenni. Ez a szempont irányította egész további tudományos vezetésüket az előjárók és a tanárok részéről. Praktikusnak kellett lenni, kézenfekvő dolgokat kellett feltárni, azokat megmagyarázni, érthetővé tenni, annyira foghatóvá, hogy azokat mint kész kis vagy nagy téglákat el tudják helyezni a jövő egyházának felépítésében.” – emlékezett vissza könyvében Dr. Cserhádi József ny. pécsi megyéspüspök, aki 1952 és 1956 között a győri szeminárium fegyelmi előjárója, prefektusa volt. CSERHÁTI 1990b. 75–76.

⁷⁶³ MÉSZÁROS I. 2000b. 63.

⁷⁶⁴ OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.

⁷⁶⁵ GyEL I. 1. o. 159/1952. és 1008/1952.

⁷⁶⁶ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-95/1958.

a teológiák helyzetét, a vidéki politikai munkatársaktól is kértek véleményt a papképzésre vonatkozóan. A győri egyházügyi megbízott jelentését nem ismerjük, de Vas megye egyházügyi főelőadója 1958. november 25-én ötoldalas, gépelt dokumentumban fogalmazta meg észrevételeit. A dokumentumban szerepel a tanárok és a növendékek szigorúbb ellenőrzése, az egyházügyi megbízott részvétele a felvételi vizsgán, és a növendékekkel való intenzívebb kapcsolattartás, politikai világlátásuk kiszélesítése, a szoros napirend enyhítése, nagyobb szabadság biztosítása (egyéni és közösségi újságolvasás az aktuális bel- és külpolitikai kérdések megvitatásával, önképzőkör, kirándulások, téesz- és gyárlátogatás, mozilátogatás). A dokumentum ezen kívül tartalmazza a tanterv felülvizsgálatát, az „idejét múlt” tantárgyak elhagyását, illetve hasznosabbnak ítélt tárgyakkal való helyettesítését. Az 1958-ból származó feljegyzésben egyébként több olyan javaslat is szerepel, amelyeket azóta megvalósítottak, természetesen az ideológiai tartalom mellőzésével. Ilyen például az egyházmegyei hatósággal és a világi hatóságokkal való kapcsolattartás, a plébánia helyes vezetése, költségvetések, számadások készítése, okmányok kiállítása, műemlékvédelem.⁷⁶⁷ A teológiai oktatás öt évfolyamos tananyaga lényegében ugyanaz volt, mint az 1930-as években, de *„külső és belső cenzorok gondoskodtak arról, hogy semmi olyan ne hangozzék el az előadások során, amely sértené a politikai rezsim érzékenységét, a kommunista ideológia tételeit”*.⁷⁶⁸ Az ÁEH mellett a BM-nek, az állambiztonsági szolgálatoknak is volt rálátásuk a győri papnevelőre. Az egyházmegye objektumdossziéjában kézzel készített, részletes alaprajz található a Káptalandomb szélén álló épület három emeletéről, továbbá különböző feljegyzések a ház dolgozóiról, a tanárokról és a növendékekről, tevékenységéről, a napirendről, valamint egy-egy fontosabbnak ítélt eseményről.⁷⁶⁹ Időnként helyzetjelentések is befutottak az BM-hez, vagy egyik-másik beépített növendéktől, vagy valamelyik teológiai tanártól. Egyébként mind az előjárók, mind a kispapok sejtették, hogy voltak közöttük beépített emberek, de nem minden esetben vált nyilvánvalóvá, ki is valójában az illető.⁷⁷⁰ Amikor az ÁEH 1955-ben kikényszerítette Dr. Somogyi Antal rektor leváltását és Dr. Miklós István kinevezését, megerősítette ezt a gyanút, és a szemináriumban megpróbálták leleplezni a BM felé információkat továbbító személyt. Ezt az illető is észlelte, és tartótisztje tudomására hozta. Az államvédelmi főhadnagy figyelmeztetése: *„Ügynökünket figyelmeztettem, hogy a feladatot nagyon óvatosan végezze, nehogy a gyanú*

⁷⁶⁷ OL XIX-A-21-d. 3. d. 0017-1/1958. Közli: SZÉKELY 2016. 1. 413-418.

⁷⁶⁸ MÉSZÁROS I. 2000b. 63.

⁷⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. – O-11538/65-77. Lásd még: 3.2.1. – Bt-648/2. „Győri Péter” 60., 68-69.

⁷⁷⁰ ZSEBEDICS 2010. 100.

*rá terelődjön, vagy észrevegyék a velünk való kapcsolatát.*⁷⁷¹ Néhány évvel korábban egy növendéket azért tanácsoltak el, mert beépített ember volt.⁷⁷²

Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei aggodalomra intették az előljárókat. Több forrás is megerősíti, hogy próbálták a seminaristákat megóvni a meggondolatlan politikai állásfoglalástól és különböző csoportosulások által szervezett megmozdulásokon való részvételtől.⁷⁷³ Mint lelki vezető, Böck spirituális is éberem örködött.⁷⁷⁴ Nem egyértelmű, hogy a tudatos szervezés, vagy a pusztán véletlen következménye volt, hogy a 110 növendék a forradalom fő eseményei alatt a püspökség és a szeminárium szőlőjét szüretelte Nyúlon. Tény azonban, hogy a szeminárium a későbbi retorziók idejét „megúsza” egy nagyméretű házkutatással és egy-két előljáró meghurcolásával. Az 1957. március 15-ét megelőző estén nyolc-tíz „pufajkás” rontott be az épületbe, és Pintér Gyula rektorral való rövid megbeszélés után házkutatásba kezdtek. Az előljárók bölcs döntése volt, hogy minden kutató mellé két-két kispapot rendeltek, nehogy olyan tárgyakat „találjanak”, melyeket ők maguk hoztak magukkal: „Az intézkedés láthatóan meglepte a küldötteket. Így aztán eredmény nélkül fejeződött be a kutatás.”⁷⁷⁵ Az egyházi forrásokkal teljes összhangban van Dömötör József Győr–Sopron megyei ÁEH-megbízott kijelentése, hogy a papnövendékek nem vettek részt az „ellenforradalmi tevékenységben”, a rektor és a tanári kar elővigyázatosságának köszönhetően.⁷⁷⁶

Dömötör egyébként többször írt hosszabb-rövidebb beszámolót az intézmény helyzetéről. Egy 1958-as jelentés szerint minden rendben volt a papnevelőben, az újonnan kinevezett tanárok „rendesen” tanítottak. Az alábbi újságok és folyóiratokat járatták, amelyek a társalgóban a tanárok és a növendékek rendelkezésére álltak: Magyar Nemzet, Népszabadság, Katolikus Szó, Új Ember, és a Kisalföld, a megyei lap.⁷⁷⁷ A következő évben azonban több panasz is érkezett az ÁEH vezetőségéhez, amely elsősorban a békemozgalom és a békepapok tekintélyét sértette. A teológiai tanárok némelyike vonakodott részt venni a Horváth Richárd által tartott előadáson, mert „*exkomonikált pap [sic!] és mint ilyennel nem*

⁷⁷¹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/178.

⁷⁷² ÁBTL 3.1.5. – O–11538/228.

⁷⁷³ Cserhádi József egykori prefektus így emlékezett vissza: „*Mint előjáróknak meg kellett akadályoznunk, hogy a növendékek közül valaki is elhagyja az intézetet, esetleg meggondolatlanul olyan csoportokba sodródva, ahol erőszakos tettekre ragadtatják magukat. Megmondtuk, hogy aki elhagyja az intézetet, többé nem jöhet vissza. Egy valaki volt, aki így járt. Hogy mit tett, mit sem, nem kérdeztük, vissza nem vettük. Nagyon sok időbe és vívódásba került, mire egyértelműleg tudtuk megmagyarázni a történeteket, a »sajnálatos« eseményeket, hogy az ifjúság megértse az összefüggéseket és megnyugodjék.*” CSERHÁTI 1990b. 80.

⁷⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/259.

⁷⁷⁵ BINDES–NÉMETH 1991. 100.

⁷⁷⁶ OL XIX–A–21–a. 7. d. E–183–15/1957.eln.

⁷⁷⁷ OL XIX–A–21–d. 3. d. 007–110/1958.

hajlandók még egy helyiségben tartózkodni sem”, és amikor kivonultak a teremből, az egyik kispap „grimasz képet mutatott” Horváth után. Egy másik eset volt, amikor a növendékek egy felsőbb éves társuk vezetésével kirándulni mentek Tatára, hogy megnézzék a város műemlékeit (köztük a nagytemplomot), azonban a „*tisztelt társaság még véletlenül sem ment még csak közelében sem a plébániának, sem a Székesegyháznak [!], miért, mert ott is békepap lakik*”.⁷⁷⁸ 1960 őszén a békegyűlést a negyed- és ötödéves hallgatók bojkottálták. Az esetről a megyei napilap, a Kisalföld is beszámolt, és igyekezett propaganda céljára felhasználni a szeminaristák és egyes teológiai tanárok ellen.⁷⁷⁹ Nem sokkal később több lemondás, felmentés történt a szemináriumban és az aulában. (Lemondott Nedesovszky János irodaigazgató és Pintér Gyula szemináriumi rektor, Kovács Ferenc spirituálist pedig felmentette a püspök.)⁷⁸⁰ A Káptalandombon félelem és bizonytalanság lett úrrá, és attól tartottak, az ÁEH feloszlatja a szemináriumot.⁷⁸¹ A kanadai Magyar Élet 1961. január 14-én „Tisztogatás a győri szemináriumban” címmel arról számolt be, hogy az ÁVH Kálmán püspököt gépkocsin Budapestre vitte, a szeminárium rektorát leváltották, több növendéket kizártak a szemináriumból, lemondatták az irodaigazgatót, és helyére egy mozgalmi papot, Rákosi Eleket helyezték. Az ÁEH kívánsága volt, hogy a püspök személyesen cáfolja meg a híradást.⁷⁸² Ő azonban, „*hogyan reagáljon a valótlan állításokra, azzal hárította el, hogy egy püspök ilyen kicsinységekkel nem foglalkozik*”.⁷⁸³ Az ÁEH annyit tudott elérni, hogy ha a Magyar Hírek szerkesztősége foglalkozni kíván az ügyel, „*beszélgetés formájában a*

⁷⁷⁸ OL XIX-A-21-d. 4. d. 007-21/1959. A dokumentumot közli: KÖPECZI 2004. 85.

⁷⁷⁹ „Papp Kálmán megyéspüspök – helyesen – engedélyezte, hogy a teológia negyed- és ötödéves hallgatói is részt vehetnek a papi békegyűlésen. A teológia negyed- és ötödéves hallgatói azonban nem vettek részt a békegyűlésen. [...] Papp Kálmán megyéspüspök felismerte a provokációt és nagyon helyesen úgy döntött, hogy a békeellenes cselekedet hangadóit, szervezőit a teológiai intézetből kizárja.” A dolgozók követik pártunkat. Kisalföld, XVI. évfolyam 261. szám, 1960. november 4., 3. lap.

⁷⁸⁰ GyEL I. 1. p. 1960/VIII. körlevél. 2489. sz. Vö.: BINDES-NÉMETH 1991. 20.

⁷⁸¹ Zsebedics József így emlékezett vissza a történetekre: „Egy nem várt »földindulás« összezavart mindent. Az ötödévesek meghívást kapnak békegyűlésre, de nem mennek ki. Ebből mi elsősők nem sokat tudunk, csak akkor értesülünk, amikor a Duna parti tanulóknban a duktorok arról beszélnek, hogy az előljárók minket akarnak kivinni, de ne menjünk. Ekkor az ÁEH megkezdi a tisztogatást. Eltűnik a rektor, Pintér Gyula kanonok, Kovács Ferenc spirituális és az irodaigazgatót is lecserélik. Dr. Villányi Győző vicerektor jelenti be a kápolnában a püspöki rendelkezést. Egyelőre ő lesz a ház vezetője, Bankó Ignác pedig a megbízott lelki igazgató. A rossz hangulatot fokozza, hogy a padlásra való kukoricahordás közben szólnak Biczó István felszentelt pécsi diakónusnak, hogy a vicerektor várja, menjen be a szobájába. Neki még aznap el kellett hagynia a szemináriumot. Később Szöllősi Ernőt is (aki idősebb ember) eltávolítják. Az ötödévesek tüntetnek, verik Gerendás Lajos főprefektus ajtaját (szobája a tanulókn mellett van), de ő nem jön ki. Mi ekkor tudjuk meg, hogy kb. két évvel ezelőtt hasonló, de szörnyűbb események történtek a budapesti Központi Szemináriumban. Beindul a méhkas, az idősebbek magyaráznak, mi sok mindenről ekkor értesülünk. Nyomott hangulat uralkodik, a szeminárium feloszlatásáról beszélnek, ti már nem lesztek papok – mondják. A ház oltalmát kérve imádkozunk a félemeleten lévő fatimái Szűzanya szobra előtt. Sírva mondja el utolsó szemináriumi reggeli miséjét a kiskápolnában Pintér Gyula rektor, Ács Lajos kissekrestyés, két elsőéves ministrál. Többet nem volt mise a kiskápolnában.” ZSEBEDICS 2010. 104. Vö.: SZÉKELY 2016. 2. 46.

⁷⁸² LÉNÁRD-TÍMÁR-SZABÓ-SOÓS 2006. 339.

⁷⁸³ OL XIX-A-21-a. 22. d. 31-1/9/1961. eln.

püspök szívesen válaszol".⁷⁸⁴ A következő évben (1962. február) pedig „illegális szervezkedésben” való részvétel ürügyén Brückner Ákos ötödéves növendéknek egy nap leforgása alatt el kellett hagynia az intézetet.⁷⁸⁵ Az ez évi ÁEH-feljegyzés szerint már több előrelépés történt a papnevelőben, de a politika helyzet még nem ütötte meg az állami részről megkívánt mércét. A tanári kar átlagos életkorát „megfelelően fiatalnak” értékelték (46 év), s a testület „zömében alkalmas arra, hogy megfelelő szellemben neveljék a kispapokat. Ennek ellenére a teológián a tanárok burkoltan elhintik a növendékekben az állam és mozgalom ellenesség csíráit, amit azok nem hozhattak magukkal, annál is inkább sem, mert kivétel nélkül mind, már a mi iskoláinkban tanultak, és nem is deklasszált szülők gyermekei.”⁷⁸⁶ Ismételten előfordult, hogy az 1961-es megfélemlítés ellenére a növendékek nem jelentek meg a mozgalomban aktívan részt vevő oktatók óráin, és nem mentek el a békegyűlésekre. Hogy ez a későbbiekben ne fordulhasson elő, javaslatot tettek arra, hogy a két végzős évfolyam (a negyed- és ötödévesek) többsége vegyen részt a Katolikus Bizottság előadásain, az összes hallgató pedig bizonyos külön előadásokon, annak reményében, hogy így majd a szeminárium elvégzése után „közelebb kerülnek a haladó papi mozgalomhoz, és az élethez”.⁷⁸⁷ Továbbá azt is szorgalmazták, hogy az idegen egyházmegyes növendékeket „az illetékes mozgalmi vezetők esetenként látogassák meg és folytassanak velük beszélgetést”.⁷⁸⁸ A javaslatot 1963 februárjában felsőbb helyen is megvitatták, és folyamatba tették az intézkedést.⁷⁸⁹ Az ÁEH 1965-ös információja szerint az esztergomi és a győri teológusok még egyetlen (külső helyszínen rendezett) békemozgalmi előadáson sem vettek részt, és a tanárok és hallgatók „kérdéssel beszélnek erről egymás között”.⁷⁹⁰

Az ún. „kispaplázadás” következményei a győri szemináriumot is érintették. A szombathelyi egyházmegyes növendékek közül egy sem maradt Győrben, bár csak egyikük nem írta alá a nyilatkozatot.⁷⁹¹ A győri egyházmegyes Hrotkó Géza és Rédly Elemér budapesti hittudományi akadémiai hallgatókat 1959. március 18-án bocsátották el az Akadémiáról, mert a többiekkel egyetértve nem voltak hajlandók aláírásukkal visszavonni a püspöki karhoz 1959. március 9-én benyújtott tiltakozó levelet. (A növendékek többsége 1958 májusában és októberében, valamint 1959 januárjában nem volt hajlandó részt venni a

⁷⁸⁴ OL XIX-A-21-a. 22. d. 31-1/9/1961. eln.

⁷⁸⁵ BINDES-NÉMETH 1991. 21., 100., 119.

⁷⁸⁶ OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.

⁷⁸⁷ OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.

⁷⁸⁸ OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.

⁷⁸⁹ OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.

⁷⁹⁰ OL XIX-A-21-d. 29. d. 008-5/1965.

⁷⁹¹ OL XIX-A-21-d. 8. d. 007-21/1960.

kommunista pártállamot kiszolgáló békegyűléseken. Ezért az összes szeminaristát egy hónapos szabadságra küldték, és időközben tizennégy növendéket kizártak az intézményből. Ezen eljárás elleni tiltakozásul nyújtották be a március 9-én keltezett levelet.)⁷⁹²

4.4.9.2. A tanári kar személyi összetétele

Említettem már, hogy az ÁEH a papi utánpótlás nevelését és képzését elsősorban a tanárokon keresztül tudta befolyásolni. Az 1950-es évek elejétől számos elöljárót és teológiai tanárt távolítottak el politikai érdekből. 1952. február 1-jén felmentették Pinezich Rezső rektort, aki 1946 óta állt a papnevelő élén, és ideiglenesen Dr. Kovács György vicerektort bízták meg az intézmény vezetésével. Kovács így magyarázta meg a történeteket: a rektort azért váltották le, „mert jó pap.”⁷⁹³ A döntést az egyházügyi megbízottak erőltették rá a püspökre. Az ÁEH által preferált Somogyi Antalt személyes sérelemre hivatkozva eleinte nem volt hajlandó elfogadni a rektorságot,⁷⁹⁴ végül szeptember elején mégis őt nevezték ki.⁷⁹⁵ Az egyházellenesség második áldozata Dr. Orbán László volt, akit 1952-ben a tanév elején mentettek fel teológiai tanári megbízatása alól.⁷⁹⁶ Orbánt 1948 óta megfigyelés alatt tartották. Az ÁEH 1952 augusztusában nem járult hozzá ahhoz, hogy teológiai tanár maradjon a szemináriumban. Papp Kálmán az augusztus 26-án tartott püspökkari konferencia idején az ÁEH elnökével is beszélt Orbán ügyében, Horváth János azonban továbbra sem adta beleegyezését. A püspök mindazonáltal biztosította Orbánt: annak érdekében, hogy Győrben maradhasson, ki fogja nevezni egyházmegyei könyvtárosnak, ahol tudományos működést folytathat.⁷⁹⁷ Ennek ellenére továbbra is megfigyelés alatt tartották, bár saját bevallása szerint visszavonult és tudományos elfoglaltságának élt.⁷⁹⁸ Az elöljárók közül 1954. január elején Kovács Györgyöt is rendőri felügyelet alá helyezték.⁷⁹⁹ Szintén az ÁEH kezdeményezésére váltották le 1955-ben Dr. Somogyi Antal rektort, és nevezték ki Dr. Miklós Istvánt, ez a döntés azonban mind az elöljárók és tanárok, mind a növendékpapok között nyugtalanságot, idegességet váltott ki. Egyrészt féltek attól, hogy Somogyi nem hajlandó tudomásul venni a teológiáról való eltávolítását, másrészt azt is valószínűsítették,

⁷⁹² A témáról bővebben: BERTALAN 2010. 113–127.; RÉDLY 2014. 44–52.

⁷⁹³ ZSEBEDICS 2010. 59.

⁷⁹⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/35/1/1952.

⁷⁹⁵ GyEL I. 1. p. 1952/VII. körlevél. 1857. sz.

⁷⁹⁶ GyEL I. 1. p. 1952/VII. körlevél. 1857. sz. Vö.: ZSEBEDICS 2010. 61.

⁷⁹⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 26., 106., 108–109., 128.

⁷⁹⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 108–109., 114.

⁷⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/122.

hogy a politikai érdekekből hozott döntést a közeljövőben Böck János spirituális és Cserhádi József prefektus leváltása fogja követni.⁸⁰⁰ Böck atya már 1954-ben ellentétbe került Papp Kálmán püspökkel, aki külső nyomásra felszólította őt, hogy a szeminaristákkal vegyen részt a papi békegyűléseken. A spirituális ezt elutasította, sőt a lemondását is felajánlotta. Békegyűlésen nem vett részt, a növendékeket részvételre nem szólította fel. A politikai hatalom ellenségesen figyelte szolgálatát, míg végül tizenkét év után, 1958-ban sikerült kieroszakolnia a szemináriumból való eltávolítását.⁸⁰¹ Mindezek után érhető az ÁEH-megbízott 1958. december 8-i megállapítása, hogy „*a papnevelő intézetbe jelenleg rendbe van minden, az új tanárok rendszeren tanítanak*”.⁸⁰² A tanári kar összetételét két teológiai tanár kivételével 1960-ban is elfogadhatónak tartotta az egyházügyi megbízott, és javasolta a kifogásolt tanárok, Dr. Németh Pál és Dr. Hegyi László mielőbbi eltávolítását a szemináriumból. Rajtuk kívül a rektor leváltását is szükségesnek vélte, mert „*idős, tehetetlen, ugyanakkor a reakciókkal szimpatizál*”.⁸⁰³ A rektori teendők elvégzésére Rákosi Elek püspöki irodaigazgatót, a papi békemozgalom megyei elnökét javasolta, mint legalkalmasabbat. Az említett tanárok menesztése, a rektor felmentése, továbbá Rákosi Elek kinevezése „*lényegesen megváltoztatná a helyzetet a mi javunkra*” – vélekedett Dömötör.⁸⁰⁴ Olt Károly, az ÁEH elnöke helyeselte Németh és Hegyi tanárok leváltását, Rákosiról azonban az volt a véleménye, mivel inkább gyakorlati, mint elméleti ember, „sokkal helyesebb lenne”, ha az aulába kerülne.⁸⁰⁵

„Az egyes papnevelő intézetek előjárói és tanári karának politikai összetételéről és ennek további fokozatos megjavítását célzó terveinkről” címet viselő dokumentumban úgy ítélték meg, hogy a tanárok magatartása az 1960/61. tanév első harmadáig „*általában passzív, befelé forduló tendenciát mutatott*”,⁸⁰⁶ ez nagyrészt Pintér Gyula rektornak és Kovács Ferenc spirituálisnak a hozzáállását tükrözte. Az újonnan kinevezett, „viszonylag haladó tevékenységű” tanárok, akik nyilvánvalóan nem a püspök, hanem az Egyházügyi Hivatal akaratából kerültek a szemináriumba, kisebbségben voltak, és nem tudták az ÁEH által kívánt tevékenységet kifejteni, mert a püspök is a „reakciós” irányzatot támogatta. Így ismét felmerült a nem kívánatosnak minősített teológiai tanárok egy-két éven belüli eltávolítása, és a tanári kar leépítése – egyelőre ugyanis nem szándékoztak új tanárokat

⁸⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/173–175.

⁸⁰¹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/355–357. Vö.: LANG 2003.44–45.

⁸⁰² OL XIX–A–21–d. 3. d. 007–110/1958.

⁸⁰³ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

⁸⁰⁴ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

⁸⁰⁵ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/d/1959.

⁸⁰⁶ OL XIX–A–21–d. 11. d. 008–7/1961.

kinevezni helyettük. Ez a folyamat szervesen illeszkedett a kommunista egyházpolitikába. Országos viszonylatban három tanév alatt húsz elöljárót és teológiai tanárt távolítottak el, és csak tizenhárom neveztek ki helyettük. Tehát nemcsak megváltoztatni tudták a tanári kar összetételét, hanem a létszámot tekintve hét fővel is csökkentették azt.⁸⁰⁷ A győri szeminárium belső ügyeibe való beavatkozás azonban ellenállásra sarkallta a régi tanárok többségét. Dömötör egyházügyi megbízott így fogalmazott ezzel kapcsolatban: az egyik újonnan kinevezett tanár *„szeretne egy kicsit a mi kívánságunk szerint tanítani, de nem nagyon tud a jelenlegi helyzetben, mert a többiek állandóan támadják”*.⁸⁰⁸ Fokozta az ellentéteket, hogy az új tanárnál nyolc teológusnak vizsgát kellett ismételnie, és a növendékek körében *„botrányos zavargások keletkeztek”*.⁸⁰⁹ Az ÁEH számára nem megfelelő irányvonal képviselőit, Pintér Gyula rektort és Kovács Ferenc spirituálist – *„szelíd, jóságos lelki igazgató”* volt – rövid időn belül, 1960-ban eltávolították a szemináriumból. Ehhez az „alapot” az adta, hogy a negyed- és ötödéves hallgatók nem voltak hajlandók részt venni a békegyűlésen.⁸¹⁰ Ennek következtében 1962-ben – a békemozgalomhoz való hozzáállás kivételével – a tantestület *„zömében alkalmas arra, hogy megfelelő szellemben neveljék a kispapokat”*.⁸¹¹ A következő években a szeminárium belső élete és „politikai tartalma” bizonyos változáson ment keresztül, ezt egyrészt a II. Vatikáni Zsinat szellemisége, másrészt az egyházkerületi és a tanári karban történt változások – Bánk segédpüspök kinevezése, Rozsáli Menyhért püspöki helynök leváltása és Rákosi Elek kinevezése, Dr. Németh Pál és Szabó József teológiai tanárok leváltása – eredményezték. A korábban is említett „kettős teológiai irányzat” és „politikai beállítottság” miatt azonban a növendékek képzése nem volt egységes, és az ÁEH-ben Kovács György rektorról is úgy nyilatkoztak, hogy *„határozatlan, a politikai kérdésekben nem következetes”*.⁸¹² Bár 1965-re a növendékek száma 42 főre csökkent, a tanári kar utánpótlásában is nehézségek mutatkoztak, mivel az elmúlt tíz évben az egyházmegyéből nem neveztek ki új tanárokat, az ÁEH azt a lehetőséget fontolgatta, hogy *„az utánpótlást más egyházmegyéből kellene megoldani.”*⁸¹³ Ez azonban – a hatvanas évek második felének egyháztörténeti bemutatása – szétfeszítené a bevezető fejezetben megállapított időhatárokat.

⁸⁰⁷ OL XIX-A-21-d. 11. d. 008-7/1961.

⁸⁰⁸ OL XIX-A-21-d. 8. d. 007-19/1960.

⁸⁰⁹ OL XIX-A-21-d. 8. d. 007-19/1960. és 11. d. 008-7/1961.

⁸¹⁰ ZSEBEDICS 2010. 97., 105.; BINDES-NÉMETH 1991. 21.

⁸¹¹ OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.

⁸¹² OL XIX-A-21-d. 29. d. 008-7/1965.

⁸¹³ OL XIX-A-21-d. 29. d. 008-7/1965.

4.4.10. Sopron

4.4.10.1. A város egyházpolitikai megítélése

Győr után a legfontosabb plébániai központ Sopron volt a korszakban, és emiatt az ÁEH is igyekezett a vezető pozíciókat kezében tartani.⁸¹⁴ A határ közelsége révén külföldiek is többször megfordultak Sopronban és környékén (például az évenként megrendezett Soproni Ünnepi Hetek alkalmával), ez óvatosságra intette a megyei pártvezetőséget.⁸¹⁵ Másrészt Sopron és környéke a határsávba tartozott, és ezt az ÁEH is igyekezett kihasználni: például minden indoklás nélkül engedte be vagy tiltotta ki az embereket, elsősorban az egyházi személyeket.⁸¹⁶ (Természetesen az ÁEH a saját tisztségviselői részére szükséges határsávengedélyek kiadásáról is gondoskodott.⁸¹⁷)

Az egyházügyi hivatal már az 1950-es évek elején felfigyelt Sopronra, mint a „reakció” egyik központjára. Különösen Orowitsch Ferenc és Lányi János tevékenységét kísérték figyelemmel, akik „illegális hitoktatást” és „házi agitációt” végeztek. Lányi ezen felül figyelmeztette a békebizottság tagjait, hogy ha részt vesznek a mozgalomban, kiközösítik őket.⁸¹⁸ A soproni Szent István-templom agilis lelkészének, Orowitsch Ferencnek 1952-ben távoznia kellett Bágyogra, ahonnan tovább száműzték a Komárom megyei Bokodra. Lányit, az Isteni Megváltó lelkészség vezetőjét a megyéspüspök még kinevezhette győri kanonokká, azonban korábbi soproni káplánját, Schmall Istvánt már nem tudta Győrből Sopronba helyezni. Schmallnak két héten belül távoznia kellett a városból, mert nem kapott lakhatási engedélyt a határsávban.⁸¹⁹ A hűség városát továbbra is figyelemmel kísérték, annál is inkább, mert a városi papok magatartása a békemozgalomra is negatív hatással volt. A katolikus békepapok 1955 februárjában megtartott kibővített választmányi ülésén ugyanis a Sopronban tartózkodó 32 – 26 aktív és 6 nyugdíjas – lelképásztor közül senki sem volt hajlandó részt venni, és a soproni gyűléseket sem tisztelték meg jelenlétükkel. A győri egyházügyi megbízottak úgy vélekedtek, hogy Sopron és környéke papjait a nagy tekintélyű városplébános, Bán János apát tartja vissza a békemozgalomtól és „az állammal kapcsolatos lojálisabb magatartástól”, beleértve a városba helyezett három békepapot is. *„Tűrhetetlen, hogy Sopron (ami a megyének egy kis*

⁸¹⁴ OL XIX –A–21–d. 5. d. 0018–1/1959.

⁸¹⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1966. 57. öe. PB ülés jkv., 1966. április 8. 32. lap.

⁸¹⁶ HETÉNY 1992. 92.

⁸¹⁷ OL XIX –A–21–a. 304/1953. eln.

⁸¹⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/73/1/1952.

⁸¹⁹ HETÉNY 1992. 93.

püspöksége), teljesen el van barikádózva a politikai élettől, a papság részéről.” – fogalmazott Sopron egyházpolitikai jelentőségéről Dávid József.⁸²⁰ Konkrét lépéseket tettek Bán eltávolítására, azonban a megyéspüspök csak hosszabb idejű szabadságba egyezett bele, a nyugdíjazásba nem. A megyei megbízott továbbra is azt a véleményt képviselte, hogy amíg a püspök a városplébánost „Győrbe be nem hozza, addig Sopronban a papok úgy táncolnak, ahogy Bán fújja, akár szabadságon van, akár nem”.⁸²¹ Bán egyelőre megmaradhatott a helyén, de a városplébánia vezetését első káplánjának, mint adminisztrátornak kellett átadnia. A szabadságharc leverése után Bán jogilag is visszanyerte tisztségét, azonban a '60-as évek elején újból előtérbe került nyugdíjazása. A püspökségen továbbra sem történt érdemi lépés, az ÁEH azonban 1962-ben megtalálta a módját, hogy megalázza az idős papot. Az egyházjogilag aktív szolgálatban lévő Bán János kezébe kapta a napi postával érkezett levelezőlapot, melyben Beresztóczy Miklós, a papi békemozgalom országos főtitkára gratulált Pajtényi Lászlónak városplébánosi kinevezése alkalmából, és egyúttal kilátásba helyezte, hogy szép napokat fog nála tölteni. Ezek után érthető, hogy amikor Pajtényi kinevezését valóban rákényszerítették a főpásztorra, az új városplébános fogadásán dr. Medgyesy László, a Soproni Konvent akkori elnöke így szólította meg: „Aki nem az ajtón megy be, hanem máshonnan mászik be, az tolvaj és rabló” (vö. Jn 10,1). Pajtényi azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és a soproniak mellé állt, és „a városplébánia simulékony, kedves plébánosa lett (1962–78), fenntartván persze az országos és megyei szervekkel, illetve a helyi tanáccsal megkülönböztetetten jó kapcsolatát”.⁸²²

4.4.10.2. A Soproni Katolikus Konvent

Sopron egyházpolitikai helyzeténél nem lehet figyelmen kívül hagyni az 1625-ben alapított Soproni Katolikus Konventet, amely az egyházmegyében egyedülálló szervezetként a városban működő plébániákat fogta össze, gondoskodva a hozzájuk tartozó templomok, plébániák, oktatási és nevelési intézmények fenntartásáról. (Az 1939. január 1-jével életbe lépett egyházközségi szabályzat meghagyta egyes városok saját, egyházilag jóváhagyott és államilag láttamozott autonóm szabályzatait.⁸²³) A konventet a korábbi városplébános, Papp Kálmán megyéspüspökként is következetesen támogatta.⁸²⁴ Nem sokkal püspökké

⁸²⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/114/1/1955.; 23/6/116/1/1955.

⁸²¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/334/1/1955.

⁸²² HETÉNY 1992. 93.

⁸²³ PÓKA 1988. 276.

⁸²⁴ BÁN–KOVÁCS 2000. 82.

szentelése után, 1946. augusztus 14-én hagyta jóvá a konvent új alapszabályát, melyet a VKM részéről október 12-én erősítettek meg.⁸²⁵ (A konvent vezetősége gyakran hivatkozott arra, hogy a demokratikus államrend által 1946-ban jóváhagyott szabályzat szerint működik, és ez olykor a testületen belüli feszültségekhez vezetett. Medgyesy László elnök határozottan tiltakozott a szabályzat megváltoztatása ellen, attól félve, hogy az új alapszabályokat az államhatalom már nem fogja jóváhagyni.)⁸²⁶

A II. világháború utáni politikai berendezkedés intézkedései a konventre is súlyos csapást mértek. Az összes iskolaépületből csak a Szent Imre iskolában maradt meg egy rész a konvent birtokában. (1954-ben az iskola dísztermét is állami tulajdonba vették, holott az államosításakor ígéretet tettek egyházi használatára.) A szerzetesrendek feloszlata után az egyházi élet fenntartásának és a hárommal több templomnak az anyagi támogatása is az intézményre hárult. Az 1950-es évek elején állami rendelkezéssel visszavonták az 1906 óta gyakorolt borkimérési engedélyét, és ezzel anyagi alapját tették bizonytalanná. Az Állami Borforgalmi Vállalatnak beszolgáltatott cefre után járó ellenérték ugyanis olyan alacsony volt, hogy még a termelési költségeket sem fedezte. Emellett a konventet „kuláknak” is minősítették, és „kulákadóra” kötelezték.⁸²⁷ Ennél is nagyobb csapás volt, hogy a városplébániának, mint egyetlen papi földbirtokosnak, és vele együtt a konventnek fel kellett ajánlaniuk földjüket ellenszolgáltatás nélkül az államnak. A plébánosok, a helyi lelkészek, a kántorok és a sekrestyések számára egyenként csupán 800 négyszögöl háztáji földet lehetett megtartani. A konvent vezetősége felajánlotta 20 hold szőlőjét és 16 hold szántóját, azonban tisztviselői, három plébános, továbbá kántoraik és sekrestyéseik, tehát összesen 16 javadalmas részére 13 500 négyszögöl szőlőt igényelt. Az egyházi földekért kárpótlásul a plébánosok 850, a káplánok 450 forint kongruát kaptak az államtól. Azonban ez az összeg nem volt elegendő a megélhetésre, ezért a konvent segélyt helyezett kilátásba a papok részére, amelynek elosztási elveit a plébániákra bízta. Az egyes plébániák részéről azonban egyre inkább szorgalmazták a nagyobb anyagi támogatást. Úgy vélték ugyanis, hogy a kegyuraság megszűnésével a Soproni Katolikus Konvent elsőrangú feladata lett a papokról, az egyházi alkalmazottokról és az egyházi épületekről való gondoskodás. Ez a konventre nagy anyagi terhet rótt, de rendelkezésre álló forrásokat igyekezett erre a célra átcsoportosítani. Elsősorban a Lányi János által létrehozott karitás segélyezését

⁸²⁵ SZERVEZETI SZABÁLYZAT, 1946.

⁸²⁶ HETÉNY 1992. 94–95.

⁸²⁷ Uo. 91–92.

csökkentették, és az annak idején egy új templom építésére gyűjtött összeget szabadították fel.⁸²⁸

Az '50-es években a Konventet több támadás érte, melyek szerint idejétmúlt intézmény, és a *„régebbi idők alkotómunkájával szemben nem tud már eredményt felmutatni”*, ezért jobb lenne felosztatni, és az öt plébánián önálló egyházközségeket kialakítani. Az intézmény vezetői azonban úgy vélekedtek, a papság és a hívek együttműködése *„meg fog küzdeni a fennálló akadályokkal, amikkel az elaprózott öt egyházközség még nehezebben boldogulna”*.⁸²⁹ Az egyházügyi megbízottak már 1955-ben felvetették a Konvent megszüntetésének gondolatát, és kihasználva az előbb említett támadásokat, úgy referáltak, hogy Bán János kivételével a soproni papság és a megyéspüspök is az intézmény felszámolását támogatja, utóbbi azonban – mint alapító – az egyházügyi hivataltól és a hatóságoktól várja az érdemi döntést.⁸³⁰ Hetény János egykori püspöki levéltáros visszaemlékezése szerint Papp Kálmán mindvégig következetesen kitartott a plébániákat összefogó autonómia mellett.⁸³¹ Dömötör 1958-ban ismételt felvetette a konvent ellenőrzésének gondolatát, elsősorban azért, mert *„pénzzel dolgozik”*. A Katolikus Autonómia Győrött⁸³² és a Katolikus Konvent Sopronban *„évente több százezer forintot szednek be, de hogy mire és hova költik arról nemigen tudunk”* – referált Dömötör az ÁEH központjának.⁸³³ A győri autonómia és a soproni konvent ügye a megye egyházpolitikai helyzetének felmérése kapcsán is előkerült, mint amelyek *„a klerikális reakció bázisát jelentik”*, ezért a megyei Tanács VB határozatot hozott, hogy *„az egyházügyi hivatal intézkedjék, hogy az említett autonómiák felszámolása minél rövidebb idő alatt megtörténjék”*.⁸³⁴

A soproni egyházi helyzet szisztematikus felmérése az 1962. év elején Győrbe helyezett új egyházügyi főelőadó, Szaló Sándor tevékenységéhez köthető. Kinevezése után rövid időn belül megkezdte a rá bízott terület alapos tanulmányozását. Soproni viszonylatban meglátogatta a Soproni Társaskáptalant, a kurucdombi esperest, a városplébánost, és megbeszélést folytatott a városi tanács vezetőivel.⁸³⁵ Ezt követően kidolgozta az 1962. április 1-től június 30-ig terjedő időszakra vonatkozó részletes munkatervét, amelyben

⁸²⁸ BÁN-KOVÁCS 2000. 85–91., 107.

⁸²⁹ Uo. 91.

⁸³⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/334/1/1955.

⁸³¹ HETÉNY 1992. 94–95.; BÁN-KOVÁCS 2000. 82.

⁸³² Forrásainkban elvértve fordul elő a győri plébániák anyagi ügyeit intéző autonómia.

⁸³³ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-95/1958.

⁸³⁴ OL XIX-A-21-d. 6. d. 0052-14/c/1959.

⁸³⁵ OL XIX-A-21-d. 18. d. 007-8/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 122–124.

Sopronra az alábbi célkitűzéseket irányozza elő: „Felmérni a soproni társaskáptalant és soproni espereskerületet, ahol 10 plébánia van, és 31 pap működik. Ezen területen vannak a legreakciósabb papok. Itt folynak fekete hitoktatások is. Ezen terület összetételét megváltoztatni kell, mert a Megyei Pártbizottság is foglalkozik vele. Ezt az aulával megbeszélni.”⁸³⁶ Mivel azonban úgy tűnik, a tervezett időben nem került erre sor, a következő évi első féléves munkatervében már hangsúlyosabban foglalkozott a kérdéssel: „A soproni konventet, mint reakciós intézményt felmérni, a jelenlegi helyzetet megszüntetni, a reakciós vezetők leváltása és eltávolítása.”⁸³⁷ Ezekben az években több „reakciós” ítélt lelkipásztort helyeztek át Sopronból, ennek azonban az lett a következménye, hogy a „reakciós” papok befolyást akartak szerezni az Egyházi Hivatal megyei kirendeltségénél és az Egyházmegyei Hatóságnál, és „kísérletet tettek arra, hogy az elmúlt két évben Sopronból és a határsávból eltávolított reakciós papokat visszairányítsák a soproni környezetbe”.⁸³⁸ Az egyházi megbízott tevékenységével párhuzamosan az MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottsága is állást foglalt Sopron helyzetével kapcsolatban. Az 1964. szeptember 11-i Politikai Bizottsági ülés jegyzőkönyve szerint: „Erősen visszahúzó tényező a Sopronban működő konvent, amelytől a soproni plébániák anyagilag függenek. Befolyása a papokra komoly. A Konvent összetétele, működése évek óta megoldatlan. Felosztatását ma is indokoltnak tartjuk. Az erre vonatkozó észrevételeket az Állami Egyházi Hivatalhoz már régen felterjesztettük.”⁸³⁹ Az ÁEH-ben 1965-re sikerült elérni, hogy Bánk József segédpüspök megbízást adott Pajtényi Lászlónak az új alapszabály-tervezet elkészítésére.⁸⁴⁰ A megyéspüspök egészségének fokozatos gyengülését és Bánk tájékozatlanságát igyekezett az ÁEH kihasználni, és „a soproniak mindig extrák” vádjával már-már a konvent megszüntetésére, legalább is annak felfüggesztésére hangolták. Dr. Medgyesy László konventelnök azonban értesítette a püspököt, hogy Rómába jelentést küld az ügyről, és ha kell, vállalja a börtönbüntetést is az intézmény megmentése érdekében. Ennek köszönhetően, és a vatikáni–magyar részleges megállapodásra való tekintettel „a dologról csendesen elhallgattak”.⁸⁴¹

⁸³⁶ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–48/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 132–136.

⁸³⁷ OL XIX–A–21–d. 23. d. 0012–10/1963. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 136–138.

⁸³⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–4/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 142–145.

⁸³⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 20. lap.

⁸⁴⁰ OL XIX–A–21–a. 35. d. H–36–1/a/1965. eln.

⁸⁴¹ HETÉNY 1992. 94–95.

4.4.10.3. A Soproni Társaskáptalan

Sopron másik jellegzetes intézménye, a társaskáptalan is sok támadásnak volt kitéve. A társaskáptalant gróf Zichy Ferenc győri püspök kívánságára Mária Terézia alapította 1779-ben, pápai megerősítéssel, egy préposti és négy kanonoki stallummal⁸⁴² (prépost, olvasókanonok, éneklőkanonok, őrkanonok és egy kanonok).⁸⁴³ Gergely Jenő kutatásai szerint a soproni társaskáptalan volt az egyedüli az országban, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után is megmaradt.⁸⁴⁴ A konventhez hasonlóan a társaskáptalant is fel akarta számolni az ÁEH. A hatályos egyházi jogi előírások értelmében azonban erre nem volt felhatalmazása, ezért a püspöki karra kényszerített 1957/22. sz. törvényerejű rendeletet felhasználva nem járult hozzá újabb kanonokok kinevezéséhez, és így hosszú távon a testület megszűnését remélte. A rendelet ugyanis a fontosabb egyházi tisztségek között a megyés püspökök (érsekek) kinevezésétől függő káptalani kinevezésekhez is előírta a művelődési miniszter, 1959-től az ÁEH elnökének hozzájárulását.⁸⁴⁵ A társaskáptalan ellenőrzéséről az 1960-as évekből vannak konkrét feljegyzések. Szaló Sándor egyházügyi megbízott 1962-es munkatervében már említette a kanonoki testület felmérését.⁸⁴⁶ A nagy tekintélyű Bűrchner László társaskáptalani nagyprépost halála után (1965 márciusában) az egyházügyi hivatalban komolyan foglalkoztak a kanonoki testület helyzetével. A nagyprépostságra és a belvárosi plébániára több jelölt és önjelölt is szóba került, pedig a plébánia anyagilag a gyengén jövedelmezők közé tartozott. A nagypréposti cím azonban nagy tekintélyt biztosított a mindenkori plébánosnak. Budapesten arra az álláspontra helyezkedtek – és ezt az elképzelést Pajtényi László városplébános is támogatta –, hogy egyelőre ideiglenesen adminisztrátor lássa el a teendőket.⁸⁴⁷ Kovács István egyházügyi tanácsos 1966 decemberében már arról tájékoztatta az ÁEH központi vezetését, hogy a társaskáptalannak három (!) kanonokja van, akik *„korban már 70 év körüliek, és úgy tudom a tendencia itt is az, (az állam részéről) hogy elhalálózásukkal a soproni Társaskáptalan meg is szűnik”*.⁸⁴⁸ (Az egyházmegyei schematizmusok adatai szerint 1947-ben a prépost, az olvasókanonok, az

⁸⁴² Mária Terézia a pápai beleegyezést követően 1779. október 1-jén adta ki alapító diplomáját, amely szerint az elhanyagolt beneficiumokat hasznosabbra változtatja, és társaskáptalant alapít, neki adva a beneficiumalapot, a jezsuiták volt templomát és káptalanná alakított rendházát. Részletesen lásd: BÁN 1939. 425. A társaskáptalan alapítása kárpótlás is volt, amiért a szombathelyi egyházmegye 1777-es felállításával elcsatolták a győri egyházmegyéhez tartozott vasvári káptalant. MOHL 1930. 122.

⁸⁴³ SCHEMATIZMUS, 1947. 11–12.

⁸⁴⁴ MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1919–1944. 12.

⁸⁴⁵ Közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 981–982.

⁸⁴⁶ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–48/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 132–136.

⁸⁴⁷ OL XIX–A–21–a. 35. d. H–36–1/a/1965. eln.

⁸⁴⁸ OL XIX–A–21–d. 36. d. 007–22/1966. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 185–198.

éneklőkanonok, az őrkanonok, az egy kanonok stalluma, valamint a két karkáplán tisztsége egyaránt be volt töltve,⁸⁴⁹ 1956-ban pedig csak a kanonoki stallum volt üresedésben.⁸⁵⁰ Hogy az állam „csendes kihalásra ítélte” a társaskáptalant, a papság körében is közismert volt. Ezért mindent elkövettek, hogy megmentésük az 1779 óta fennálló intézményt. Bár Rákosi Elek püspöki helynök a Megyei Békebizottság elnökeként igyekezett jó kapcsolatot ápolni az állami vezetőkkel, mégis az ő furfangos és eredeti ötlete révén kaphatott a püspök állami hozzájárulást Szeli Imre vitnyédi plébános 1961-es kanonoki kinevezéséhez. A kérvényben ugyanis „t. kanonoknak” kérték a hozzájárulást,⁸⁵¹ amely alatt az ÁEH tiszteletbeli, a győri püspökség pedig társaskáptalani kanonokot értett, és ezzel a „csúsztatással” a kinevezést is sikerült fogantatosítani.⁸⁵² Mivel a társaskáptalan további történetének bemutatása meghaladja az általam vizsgált korszakot, csak annyiban egészítem ki a fejezetben leírtakat, hogy az ÁEH a kanonoki testületet megszüntetni nem tudta, de egyházpolitikai jelentőségét erősen visszaszorította. Az 1980-as évek elején készült jegyzőkönyvekben már úgy nyilatkoztak, hogy bár a társaskáptalan teljes létszámú, Pataky Kornél püspök inkább a győri lehetőségeket veszi figyelembe a kanonoki helyek betöltésénél, és „*léte tulajdonképpen csak formalitás*”.⁸⁵³ Az idézett dokumentumok is egyértelműen alátámasztják, hogy Sopron egyházpolitikai jelentőségéből adódóan sokáig a „hatalmi játszma” eszköze volt.

Az 1960-as években a társaskáptalan épületét, az ún. káptalanházat az egyházi vagyon elvesztése után már sem a püspökség – a szülővárosa iránt elkötelezett Papp Kálmán ekkor már súlyos beteg volt –, sem a társaskáptalan nem tudta megmenteni. A háborúban megsérült Szent György templomot 1948-ra sikerült helyreállítani, a szomszédos káptalanház újjáépítésére azonban a társaskáptalan a súlyos anyagi terhek miatt nem tudott vállalkozni. Pedig állami részről komoly bírságot helyeztek kilátásba, ha a műemléki védettséget élvező épület homlokzatának felújítását elmulasztják. Ilyen körülmények között javasolta Sopron tanácselnöke, hogy a káptalan ajánlja fel a házat az államnak, olyan feltétellel, hogy a városi tanács restauráltatja az épületet, az ott lakók pedig az épületben maradhatnak lakbér fizetése nélkül. A káptalan beleegyezett, azt remélve, hogy az ott lakó

⁸⁴⁹ SCHEMATIZMUS, 1947. 11–12.

⁸⁵⁰ SCHEMATIZMUS, 1956. 6.

⁸⁵¹ GyEL I. 1. o. 1400/1961. Az iratban Papp Kálmán tényként közölte, hogy Szelit „soproni t. kanonokká” nevezte ki.

⁸⁵² HETÉNY 1992. 93.

⁸⁵³ A Győr–Sopron megye 1980. és 1981. évi egyházpolitikai helyzetéről készült összefoglaló jelentéseket közli: SZABÓ Gy. 2017. 417–432.; 432–447. A társaskáptalanra vonatkozó megállapítások a 427. és 443. oldalakon.

tizenegy egyházi személy és alkalmazott nem fog fedél nélkül maradni. Dr. Bürchner László prépost és Nagy Gyula kanonok 1962. április 7-én írásos beleegyezését adta Sopron Város Tanácsának az ingatlanok egyházi tulajdonból állami tulajdonba adásáról. Csak a záradékban említették meg, hogy az egyházi személyek elhelyezéséről és lakásuk biztosításáról később fognak tárgyalni. A jó szándékú, előlegezett bizalom azonban már magában rejtette a kijátszás lehetőségét, hiszen a város a következő évben már arról értesítette őket, hogy az Egészségügyi Minisztérium Gyógyszerészeti technikumot alakít ki az épületben, és a káptalannak az Orsolya téren, a romos Lunkányi-ház helyére épített előnytelen külsejű új ház bérlakásaiba kell átköltöznie. A káptalan épületéből csak egy kis részt hagytak meg, amelyet csak az 1970-es évek elején sikerült méltányosan elválasztani az Egészségügyi Szakiskolától.⁸⁵⁴

4.4.11. Pannonhalma

Egyházpolitikai szempontból nem szabad figyelmen kívül hagyni a volt pannonhalmi bencés egyházmegyét, amelynek egyházkormányzati felügyeletét 1951 és 1989 között a mindenkori győri püspök látta el. A pannonhalmi apátságot Géza fejedelem alapította 996-ban. Szent István király a monostor alapítólevelében biztosította Pannonhalma számára a montecassinói apátsággal való jogközösséget, és ezzel azt, hogy Pannonhalma birtokaival és a birtokokon lévő községekkel együtt minden püspöktől független, közvetlenül a Szentszéknek alárendelt, ún. „nullius” apátság lett. Mint ilyen, jogi helyzetét tekintve az egyházmegyékkel volt azonos. A megyés főpásztor a mindenkori pannonhalmi főapát, aki az egyházmegye kormányzásában helyettesévé általános helynököt (*vicarius generalis*) nevezett ki. Széküresedés alkalmával a főpásztor kormányzati jogát a főmonostori konvent által választott káptalani helynök (*vicarius capitularis*) gyakorolta. A pannonhalmi egyházmegyéhez 1940-ben szám szerint tizenöt plébánia tartozott, amelyek teljes joggal bekebelezett szerzetesplébániák voltak. Győr megyében a győrszentmártoni, győrszentiváni, ménfőcsanakai Szent Keresztről nevezett, nyalkai, ravazdi és tényői plébániák; Komárom megyében a komárom-füssi és tárkányi plébániák; Pozsony megyében a deáki plébánia; Veszprém megyében a bakonypéterdi, bársonyosi, lázi és veszprémvarsányi plébániák. A bakonybéli apátság kegyurasága alá tartozott a bakonybéli plébánia Veszprém, és a kajári

⁸⁵⁴ „A soproni köznyelv kezdettől fogva gúnyos megjegyzésekkel fogadta a környezetbe nem illő, lábakon álló épületet, melynek szerencsétlen külsején a későbbi évtizedekben a földszinten kialakított üzletek sem segítettek. Kárpáthy Károly plébános, dr. Bürchner László káptalani plébános utóda joggal papagájháznak nevezte az épületet, a városi humor pedig egyszerűen papakváriumnak.” BÁN-KOVÁCS 2000. 112., 120–121.

plébánia Győr megyében. Ezen kívül a pannonhalmi egyházmegyéhez tartozott még Pozsony megyei Dénesd, valamint a Komárom megyei Tömördpuszta és Kiscsanak.⁸⁵⁵ A győri püspök 1949. évi VIII. körlevelében közölte, hogy a pannonhalmi kormányzó apáttal egyetértésben az Apostoli Szentszék által történő végleges rendezésig ideiglenesen a győri egyházmegye lelkipásztori gondozásába került Tömördpuszta lelkészség (Mocsa filiájaként) és Gugpuszta (Mezőörs filiájaként), ugyanakkor a pannonhalmi egyházmegye vette át Kispéc (kajári plébánia) és Nagypervatpuszta (bársonyosi plébánia) lelki gondozását.⁸⁵⁶

Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke szóban közölte Czapik Gyula egri érsekkel, hogy a pannonhalmi egyházmegye ordináriusának nem fogadja el a főapátot, mert a Magyar Népköztársaság a három férfi szerzetesrend működését – köztük a bencéséket is – kizárólag a katolikus iskolák fenntartása céljából engedélyezte. A Magyar Püspöki Kar 1951. november 6-i konferenciáján a kormány álláspontjával szemben határozottan kijelentette, hogy ez az intézkedés ellenkezik az Egyházi Törvénykönyv tételes rendelkezésével. A 215. kánon 1 §-a ugyanis deklarálja, hogy egyedül a legfőbb egyházi hatalomnak van joga egyházi tartományokat, egyházmegyéket felállítani, módosítani, felosztani, egyesíteni és megszüntetni, ez a rendelkezés tehát minden más egyházi és világi hatalmat kizárva ezt a jogot egyedül az Apostoli Szentszéknek tartja fenn. A püspökök megálapították, hogy a kormány álláspontja következtében a pannonhalmi főapát akadályoztatva van ordináriusi teendőinek gyakorlásában, ezért a hívek lelki gondozásának biztosítása érdekében szükséges, hogy az egyházmegye kormányzását átadja a győri egyházmegye püspökének. Sárközi Pál főapát 1951. november 12-i hatállyal átadta, a bencés renddel és annak vezetésével kiváló kapcsolatot ápoló Papp Kálmán győri püspök pedig átvette a pannonhalmi egyházmegye kormányzását azzal, hogy a jogi alapok tisztázására és az átvétel részleteinek megbeszélésére Pannonhalmán fognak sort keríteni. A tényleges átadásra több egyeztetés, a jogi és gyakorlati problémák megbeszélését követően, december 11-én került sor a pannonhalmi Főapáti Hivatalban. Az átadási jegyzőkönyvhöz csatolt kimutatás szerint átadták bencés egyházmegye 13 plébániáját (Bakonybél, Bakonypéterd, Bársonyos, Gyórszentiván, Gyórszentmárton, Kajárpéc, Lázi, Ménfőcsanak, Nyalka, Ravazd, Tárkány, Tényő, Veszprémvarsány) és öt lelkészséget (Szent István-telep, Kismegyér, Ölbőpuszta, Tarjánpuszta, győri Szent Ignác-templom), amelyeken összesen 28 lelkipásztor (13 plébános, 5 lelkész, 7 segédlelkész, 3 központi lelkész) szolgált. Mivel az egyházmegye csak 26 kongruával rendelkezett, az átvétellel kapcsolatban megoldást kellett találni ennek

⁸⁵⁵ DS, 1940. 3–4. Vö.: DÉNESI 2018. 47–49.

⁸⁵⁶ GyEL I. 1. p. 1949/VIII. körlevél. 2934. sz.

kiegészítésére. További munkafolyamatot jelentett a templomszámadások és egyházközségi költségvetések felülvizsgálata, és a két egyházmegye egymástól eltérő zsinati határozatainak összeegyeztetése. Pataky Kornél győri püspök 1989. március 3-i dátummal adta vissza a pannonhalmi egyházmegye kormányzatát Szennay András főapátnak.⁸⁵⁷

A volt bencés egyházmegye egyházpolitikai helyzetéről az ÁEH és a párt vonalán egyaránt többször foglalkoztak. Dávid József püspökségi megbízott 1955-ben úgy fogalmazott, hogy egyre inkább úgy látja, a nagyrészt bencés közigazgatás alatt álló Pannonhalma „külön test az egyházmegyében”.⁸⁵⁸ Győr–Sopron megye egyházpolitikai helyzetéről készült feljegyzésben és annak kiértékelésében még hangsúlyosabban foglalkoztak a kérdéssel: „*Pannonhalma nemcsak megyei, hanem országos, sőt bizonyos tekintetben nemzetközi szempontból is jelentős szerepet játszik. Sokan úgy beszélnek róla, mint magyarországi Vatikánról. Nagyszámú reakciós szerzetes és apáca tartózkodik a kolostorban. [...] A szerzetesek továbbra is megtartották széleskörű reakciós kapcsolataikat. Igen jelentős tényező számukra az egyházi középiskola tanulóival, valamint a nagyszámú bel és külföldi látogatóval való érintkezés. [...] Pannonhalma fontos szerepet tölt be az ország papjainak továbbképzésében is. Az ország területéről járnak ide lelkigyakorlatra. [...] A lelkigyakorlatokat a legreakciósabb egyének tartják. [...] Annak ellenére, hogy a Pannonhalmi egyházmegye megszűnt, a Főapát továbbra is ellenőrzést és irányítást gyakorol a volt plébániái felett.*”⁸⁵⁹ Pannonhalmán nemcsak bencések, hanem más egyházi személyek is éltek az állami fenntartású papi szociális otthonban.⁸⁶⁰ A megyei pártbizottság 1966. április 8-i ülésén tudni vélték, hogy a pannonhalmi bencés rend nyugatról évenként hatszázezer forint anyagi támogatást kap, és a nyugati egyházi szervezetek jelentős befolyással rendelkeznek a rend életében.⁸⁶¹ Mivel a pannonhalmi rész továbbra is megtartotta viszonylagos egységét, és a főapát is magának vindikálta a volt bencés plébániák látogatását, a terület irányítását, a bérmálások és a templomszentelési szertartások végzését,⁸⁶² Szaló Sándor ÁEH-megbízott 1964-ben megindította a „pannonhalmi plébániák plébánosi csereakcióját”, és több plébánia élére világi papot helyezettett a bencés szerzetespap helyére.⁸⁶³

⁸⁵⁷ DÉNESI 2018. 52–59.; A püspöki kar 1951. november 6-án tartott tanácskozásához csatolt feljegyzések. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 379–380. Lásd a 155. lábjegyzetet is a 375. oldalon.

⁸⁵⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/58/1/1955.

⁸⁵⁹ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b–d /1959.

⁸⁶⁰ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 7. lap.

⁸⁶¹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1966. 57. öe. PB ülés jkv., 1966. április 8. 32. lap.

⁸⁶² OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–34/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 148–150.

⁸⁶³ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–47/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153–157.

Pannonhalma azért is volt kulcsfontosságú – és ez részben megmagyarázza a nyugati befolyást –, mert idegenforgalmi szempontból is kedvelt úti cél volt a külföldiek számára. A megye egyházpolitikai helyzetének megvitatásakor 1960-ban előirányozták, hogy az idegenvezetést át kell venni a papoktól, illetve szerzetesektől. Ezt azonban ekkor még nem tartották megvalósíthatónak, mert „*az idegenforgalmi hivatal 1.300 Ft-ért nem igen kap megfelelő világi vezetőt, aki például három nyelven is beszél, mint egyes idegenvezető papok*”.⁸⁶⁴ A Megyei Tanács VB az ÁEH támogatásával határozatot hozott az ügyben: „*Az eddiginél sokkal fokozottabb gondot kell fordítani Pannonhalmára. Arra kell törekedni, hogy csökkentsük kapcsolataikat, az idegenforgalmat teljesen kivegyük a kezükből, és a belső ellentétek elmélyítésén, valamint anyagi forrásaik fokozatos befagyasztásán keresztül csökkentsük a kolostor egyházpolitikai szerepét. Ennek megvalósításához szükséges lenne egy megfelelő képzettségű idegenvezető beállítása. Az idegenvezető beállítására a Megyei Tanács VB járjon el az illetékes felsőbb szerveknél.*”⁸⁶⁵ Ennek eredményeképpen a megyei Idegenforgalmi Hivatal rövid időn belül kirendeltséget létesített, a látogató csoportok nagy száma miatt azonban 1964-ben még továbbra is előfordult, hogy a csoportok kalauzolását egyházi személyek végezték, „*ez különösen a külföldi és a diákcsoporthoz vezetőknél káros*”.⁸⁶⁶

4.4.12. A papság összejövetelei, lelkigyakorlatok, rekollekciók és koronák

A papság hivatalos összejöveteleiről a győri egyházmegyében az 1935. évi egyházmegyei zsinat 15. §-a rendelkezett az 1917-es egyházi törvénykönyv 131. kánonjával összhangban. A Zsinati Határozatok értelmében a koronák vagy papi tanácskozások a teológiai tudás gyakorlati irányú kibővítését szolgálták. Minden főesperesi kerületben kötelező volt ilyen összejövetelet tartani a főesperesség valamelyik nagyobb plébániáján, évente két alkalommal, tavasszal és ősszel. A koronákon a főesperesség területén lelkipásztorságban működő minden pap, hitoktató, hitbuzgalmi egyesületek papi vezetője köteles volt megjelenni, a lelkipásztorsággal foglalkozó szerzeteseket is beleértve. Aki a megjelenési kötelezettségének nem tudott eleget tenni, elmaradásának okát a korona elnökének írásban volt köteles igazolni. Ellenkező esetben az igazolatlanul hiányzókat a püspök a CIC 2377. kánonja alapján a papnevelő intézet javára pénzbírsággal sújthatta. A koronagyűlés

⁸⁶⁴ OL XIX-A-21-d. 6. d. 0052-14/d/1959.

⁸⁶⁵ OL XIX-A-21-d. 6. d. 0052-14/c/1959.

⁸⁶⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 15. lap.

összehívása és a tárgysorozat összeállítása a főespereshelyettes joga és kötelessége volt. A Zsinati Határozatok értelmében minden összejövetelem egy hitbuzgalmi, lelkipásztori vagy liturgikus tárgyú, és egy tanügyi előadást vagy iskolai mintakatekézist kellett napirendre tűzni és megtárgyalni. „Mivel a koronák tartalmassága, komoly lefolyása jórészen a főespereshelyettesen fordul meg, különös gondja legyen rá, hogy a gyűlések alkalmasak legyenek a Codex által kitűzött cél megvalósítására: *ad scientiam et pietatem clericorum promovendam*”, azaz az egyházi személyek tudományának és jámborságának előmozdítására – olvasható a Zsinati Határozatok 15. §-ának c. pontjában.⁸⁶⁷ Ez utóbbi kitétel azért is különösen fontos az általam vizsgált korszakban, mert a kommunista politikai berendezkedés számára kiemelt jelentőségű volt a papi összejövetelek ellenőrzése és az ott elhangzottak irányítása, befolyásolása. Ezt leginkább a papi békemozgalom segítségével tudták megvalósítani. A Zsinati Határozatok értelmében a gyűlésről jegyzőkönyvet kellett vezetni, és két példányban az előadások kéziratával együtt az Egyházmegyei hatósághoz felterjeszteni.⁸⁶⁸ Az 1952. tavaszi koronától kezdve a jegyzőkönyvet nem kettő, hanem három példányban kérték,⁸⁶⁹ nyilván az Állami Egyházügyi Hivatal megyei megbízottjára is gondolva. A főesperesi koronákon kívül az espereskerületi papság is tarthatott kerületi összejöveteleket, „sőt adott esetben ilyen szűkebbkörű összejövetelem valamely fontosabb ügy megbeszélésére és egyöntetű eljárás biztosítására kívánatos is” – írja az egyházmegyei Decreta Synodalia.⁸⁷⁰ Papp Kálmán már 1952-ben úgy rendelkezett, hogy a főesperesi koronák megtartásának technikai akadályai miatt (határsáv-engedélyek) minden esperesi kerület a tavasz és az ősz folyamán tartson esperesi koronát, ha a helyi körülmények indokolják, akár összevont formában.⁸⁷¹

Az esperesi koronák tematikai vizsgálatával Bindes Ferenc atya és Németh László iskolaigazgató 1990-ben megjelent könyvében már foglalkozott. Úgy vélték, alapvetően más volt a megközelítési mód 1951-ig, mint utána, az esperesi kerületek értekezleteinek szemléletmódja azonban 1952-ben változott meg szemmel láthatóan. A II. világháború után a fő hangsúly a helytálláson, a megpróbáltatások rendületlen viselésén, az egységen, az összetartáson és a bátorságon volt, direkt politikai kijelentések – az egyház hagyományos felfogásának és a püspöki utasításoknak megfelelően – nem hangzottak el. Ugyanakkor már 1945-ben felmerültek olyan aktuálpolitikai kérdések, hogy milyen legyen a viszony a

⁸⁶⁷ ZsH, 1935. 15. §. a–d.

⁸⁶⁸ ZsH, 1935. 15. §. f.

⁸⁶⁹ GyEL I. 1. p. 1952/I. körlevél. 282. sz.

⁸⁷⁰ ZsH, 1935. 15. §. g.

⁸⁷¹ GyEL I. 1. p. 1952/I. körlevél. 282. sz.

MADISz-hoz, az MKP-hoz és a többi baloldali mozgalomhoz. Az „új korszakot” a veszprémi egyházmegyéből 1951. december 4-én áthelyezett új püspöki helynök felszólalása vezette be: „*Kiemelte, hogy ő az Államegyházügyi Hivatal megbízottja is, akinek kötelessége a koronákat és azoknak tárgysorozatát kiértékelni.*”⁸⁷² Ettől kezdve a jegyzőkönyvekben jelen vannak a hivatalos ideológiára jellemző kifejezések (ötéves terv, kollektivizálás, pap mint népművelő, béketábor stb.), egyes esetekben egész bekezdések, sőt oldalak kifejezéstára, stílusa megegyezik az MDP által használt nyelvezettel. Az értekezleteken ettől kezdve az egyik napirendi pont rendszerint aktuális politikai, társadalmi, gazdasági kérdésekről kellett, hogy szóljon. Visszatérő kérdések voltak „népünk jólétének emelése”, „az ötéves terv teljesítése” és „a béke megvédése”. 1952-ben például az alábbi előadások szolgálták ezt a legjobban: „A falusi pap és a hívek”, „A békemozgalom papi szemmel”. Rendszeresen napirenden volt a békemozgalom, 1954-től a Hazafias Népfront, az '50-es évek második felében a téesz-mozgalom támogatása. A Kádár-korszak első három és fél évében a győri egyházmegyében nem tartottak (nem tarthattak, vagy jobbnak látták nem tartani) koronát, ilyen még 1949 és 1956 között sem fordult elő.⁸⁷³ (Ugyanakkor 1957-ben a havi rekollekciókat megtartották.⁸⁷⁴)

Mivel az ÁEH kérte, hogy a megújított békemozgalmat, az Opus Pacist népszerűsítsék a kerületi találkozókra, a püspöki kar 1957 augusztusában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az esperesi kerületi gyűléseket nem akarja „*újra propaganda-előadások színhelyévé tenni*”.⁸⁷⁵ Az egyházmegyében 1960 ősztől ismertek csak újabb jegyzőkönyvek, ekkor „Megyénk szocialista átalakulásával kapcsolatos lelkipásztori kérdések” címmel az újabb erőszakos kollektivizálás támogatása volt a feladat. Az 1965-ös évfordulón – 1955-höz hasonlóan – nem maradhatott el az egyház és az állam viszonyának alakulásának értékelése. (1955-től általában összevont kerületi gyűléseket tartottak, mert nagyon sok lelkipásztor nem kapott határsáv-engedélyt.)⁸⁷⁶ Különösen érdekesek azok a koronák, amelyeken az előadó figyelmeztette a papokat az ÁEH által sérelmezett ministráns-foglalkozások, háziagitációk, engedély nélküli gyűjtések stb. megszüntetésére. A jegyzőkönyvek alapján általában megállapítható, hogy a püspöki székhelyhez területileg közelebb fekvő kerületek papságára nagyobb nyomás nehezedett, és akik

⁸⁷² GyEL I. 1. o. 168/1952. Vö.: BINDES–NÉMETH 1991. 300., 308–309.

⁸⁷³ BINDES–NÉMETH 1991. 300–301.

⁸⁷⁴ OL XIX–A–21–a. 7. d. E–183–15/1957. eln.

⁸⁷⁵ A püspöki kar 1957. augusztus 29-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. II. 889–890.

⁸⁷⁶ BINDES–NÉMETH 1991. 301–302.

hozzászólásaikban, előadásaikban „kissé szokatlan gondolatokat fejtegettek, azok máskor – leginkább az előző időszakban – ugyanúgy viselték az elmarasztalás szigorú következményeit”.⁸⁷⁷

Az 1950-as évek közepétől már az ÁEH-jelentésekben is több alkalommal foglalkoztak a kerületi gyűlésekkel. Pintér Lajos beszámolója szerint az 1953. március 4-én megtartott békeértekezleten a tavaszi koronák előadásához dolgozták ki a szükséges támpontokat. A kijelölt téma a tavaszi mezőgazdasági munkákkal kapcsolatos buzdítás volt. Pintér így értékelte a siker érdekében tett erőfeszítéseit: „A tavaszi koronák jó előkészítése fontos feladat, éppen ezért a vikáriussal és az igazgatóval megbeszéltem, hogy az előkészítésen nagy hangsúlyt helyezzenek és úgyszintén az előadókat jól jelöljék ki. A koronaiülésekre ők fognak kimenni, hogy ott is segítséget tudjanak adni, ne hogy ferde irányba vagy mellék kérdésekre térjenek át a főkérdések pedig elsikkadjanak.”⁸⁷⁸ Dávid József 1955. április havi beszámolójából tudjuk, hogy a tavaszi koronákat a helynökkel és a békebizottság titkárával folytatott megbeszélés értelmében úgy készítette elő, hogy ne minden esetben békepap legyen a II. napirendi pont előadója. Ennek érdekében a kerületi espereseket is felkeresték. „Az eddig lefolyt koronák tapasztalata azt bizonyítja – referált Dávid –, hogy helyes volt az elgondolásunk, mert a kijelölt pap kénytelen volt pozitív irányban megszerkeszteni előadását, amit a jelenlévő békepapok jól kiegészítettek s mivel nem békepap volt az előadó, a koronán részt vett papok majd mindegyike pozitívan szólt a kérdéshez.”⁸⁷⁹ Ezekről a gyűlésekről már személyes tapasztalattal is rendelkeztek az egyházügyi megbízottak, mert az esperesek beleegyezésével a „felszabadulás” tizedik évfordulójáról szóló második előadást meghallgathatták. Az egyházpolitikai kérdésekben jártasabb Dömötörnek feltűnt, hogy amióta a koronakon nemcsak kimondottan egyházi dolgokkal foglalkoznak, azóta a gyűlések idejét nagyon leszűkítették. Az iváni koronán például $\frac{3}{4}$ óra alatt megbeszéltek az öt kijelölt tételt, holott – véleménye szerint – egy téma megvitatásának kellett volna ennyi ideig tartani. Másrészt azt is sérelmezte, hogy a legtöbb helyen a jegyzőkönyvet nem a helyszínen készítik, hanem az esperes megbízása alapján utólag állítják össze, ezért kevés elfogadható jegyzőkönyvet lehet találni, mert sokszor „mást írnak bele mint a valóság”.⁸⁸⁰ Pajtényi vikárius és Nedesovszky esperes közreműködésével biztosítottnak látták a felügyeletet, és többségében pozitívnak értékelték a tavaszi

⁸⁷⁷ Uo. 302., 315.

⁸⁷⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/277/1/1953.

⁸⁷⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/179/1/1955.

⁸⁸⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/188/1/1955.

gyűléseket. Dávid hangsúlyozta, hogy a „reakciós” papok kedvező hozzászólásai „nem szabad, hogy megzavarjanak bennünket, de azt most már elkönnyvelhetjük, hogy a klérusnak egy igen fontos összejövetele szervezetét (formályát) sikerült szinte teljes egészében lehetetlenné tenni”.⁸⁸¹ Az őszi koronákon sikerült még szorosabbra vonni a felügyeletet: ez volt az első alkalom, amikor az ÁEH helyi megbízottjai teljes egészében részt vettek a koronákon. A 24 esperesi kerületben 13 helyen összevont értekezletet tartottak. Dömötör két gyűlés kivételével mindegyiken megjelent, és a 2. téma előadásait figyelembe véve (A lelkipásztor feladatai a megállapodás tükrében) értékelést készített melyik volt „jó”, „közepes” és „rossz”.⁸⁸²

Szaló Sándor 1963-ban így vélekedett a kerületi koronákról: „A gyűléseken ellenséges magatartás, vagy kirohanások nem voltak. Ez annak tudható be, hogy a mozgalmi vezetők minden korónaiülésen résztvettek.”⁸⁸³ Az 1964. szeptember 11-én tartott Győr–Sopron megyei MSZMP PB ülésen pedig az alábbiakat fogalmazták meg: „Befolyásunkat igyekszünk biztosítani az Egyházmegyei Hatóság által előírt koronákon, amelyeket félévenként tartanak meg. A legutóbbi koronán, melyet 8 esperes kerületben tartottak két téma szerepelt: az egyik a hazaszeretet erénye és a közjó szolgálata, papi és lelkipásztori szempontból, a másik téma a bérnélközők hitbeni felkészítése volt. Az első témával a papi békemozgalmi gondolatok elmélyítését kívántuk elérni, ugyanakkor erkölcsi alapot akartunk adni a Hazafias Népfront munkájába való bekapcsolódáshoz. Alkalmat kívántunk adni arra is, hogy több fogalmat tisztázzunk a még mindig megnyilvánuló sovinizmus, nacionalizmus és egyéb téves és káros nézetektől, deformált hazaszeretetről. A legtöbb koronán elértük célunkat, de maradt még javítani való.”⁸⁸⁴ Bár az egyházmegyei Zsinati Határozatok az Egyházi Törvénykönyvvel egyetértésben előírta, hogy a tárgysorozat összeállítása a főespereshelyettes joga és kötelessége,⁸⁸⁵ a kiemelt példákban is látható az állami részről történt erőszakos beavatkozás.

Az évente két alkalommal esedékes koronák mellett az egyházmegye papságának legfontosabb összejövetele a püspöki székhelyen vagy más központi plébánián megtartott rekollekció, előadással egybekötött lelkigyakorlat volt. (Az egyházi törvénykönyv azt is előírta, hogy a papok háromévenként vegyenek részt lelkigyakorlaton, az újmisések pedig szentelésük után mind a három évben. Mivel ezek a zártkörű összejövetelek a lelki

⁸⁸¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/227/1/1955.

⁸⁸² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/416/1/1955.

⁸⁸³ OL XIX–A–21–d. 18. d. 006–4/b/1963.

⁸⁸⁴ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 19. lap.

⁸⁸⁵ ZsH, 1935. 15. §.

előrehaladást szolgálták, és a lelkipásztorok saját maguk dönthették el, hol teljesítik lelkigyakorlatos kötelezettségüket, disszertációmban nem áll módomban részletes adatokat bemutatni.) Papp Kálmán püspök nagy gondot fordított papjai lelki gondozására és továbbképzésére, ezért rendszeresítette az egyházmegye négy központi helyén – tehát nemcsak Győrött – a rekollekciókat, amelyeken ő maga is példamutató pontossággal vett részt.⁸⁸⁶ A szeminárium költözése és a „közbejött akadályok” miatt 1951-ben nem tartották meg a közös papi rekollekciót, 1952-ben pedig Pannonhalmán tudták csak megrendezni.⁸⁸⁷ Az ÁEH nem tudott betekintést nyerni ezek lefolyásába, azonban 1954-ben kikötötte, hogy idegen egyházmegyéből nem hívhatnak előadót, és „volt” szerzetest sem bízhatnak meg ezzel. Ennek értelmében 1955. október 29-én már a győri megyés Böck spirituális tartotta meg az előadást. Dömötör úgy vélekedett, a papság az adventi előkészületeket beszélte meg egymás közt.⁸⁸⁸ Dömötör 1958. március 17-i rekollekcióra vonatkozó megállapítása szerint ezeket „inkább lehetne tapasztalatcserének nevezni”, mert itt „tárgyalták meg a húsvéti előkészületeket, itt adták át a papok egymásnak tapasztalataikat”.⁸⁸⁹ A politikai vezetés hamar felismerte a rekollekcióban rejlő lehetőségeket, és igyekezett itt is befolyást szerezni az egyházi személyek nézetének alakítására. Ezt elsősorban a hozzászólások irányításával tudta többé-kevésbé előmozdítani, mert az előadó kiválasztásában és meghívásában csak kis mértékben tudta korlátozni a megyéspüspököt. Sokat elárul erről Dömötör 1960-as jelentése, amelyben arról panaszkodott, hogy az állam és az egyház közötti megállapodás óta már tíz év tel el, de a tíz év alatt még véletlenül sem fordult elő, hogy békepapot, vagy haladóbb gondolkodású papot hívtak volna meg rekollekciót tartani. Legutóbb ugyanis a veszprémi egyházmegye „legreakciósabb papját”, Halász Piuszt⁸⁹⁰ hívták meg előadónak, de miután az ÁEH tiltakozott ez ellen, „megértették, de kerestek helyette még reakciósabbat”, az esztergomi Gingler (Gigler Károly)⁸⁹¹ kanonokot.⁸⁹²

Az 1940/50-es évek fordulóján az utolsó tíz évben felszentelt fiatal papok és káplánok részére is tartottak rekollekcióval egybekötött összejövetelet a szemináriumban, ún. káplán-találkozókat vagy káplán-napokat. Ezeket Papp Kálmán 1948-ben rendszeresítette, az előző évi esperesi értekezlet javaslatára: „*hogy a fiatalabb paptestvérek évenként egyhetes*

⁸⁸⁶ GyEL I. 1. p. 1966/VII. körlevél. 2485. sz.

⁸⁸⁷ GyEL I. 1. p. 1951/VIII. körlevél 2366. sz., 1952/V. körlevél. 1416. sz.

⁸⁸⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/431/1/1955.; 23/6/416/1/1955.

⁸⁸⁹ OL XIX-A-21-d. 2. d. 007-73/1958.

⁸⁹⁰ Személyére lásd: ELMER 1994. 129-149.

⁸⁹¹ Személyére lásd: BEKE 2008. 229-230.; BEKE 1989. 119-120.

⁸⁹² OL XIX-A-21-d. 3. d. 007-3/1960.

nyári találkozóra jöjjenek egybe, ahol az őket érdeklő problémák megbeszélése mellett tájékoztatást kapnak tudományos és az Egyház mai életét, feladatát érintő kérdésekről”.⁸⁹³ Az elsőre 1948. július 5–10. között került sor 18 résztvevővel.⁸⁹⁴ Mivel a kísérlet beváltotta a hozzá fűzött reményeket, 1949-ben is gondoskodtak megszervezéséről. A püspök kérte, hogy a részletes program összeállítását a fiatal papok javaslataikkal segítsék. Hangsúlyozta, hogy bár a találkozó továbbra is önkéntes, de az utolsó tíz évben felszentelt minden győri egyházmegyei pap „érezze komoly lelkiismeretbeli kötelességének a részvételt, ami alól csak egészen rendkívüli elfoglaltság esetén érezze magát felmentettnek”.⁸⁹⁵ A káplán- napokon és a rekollekciókon előzetes bejelentés alapján az idősebb papok is részt vehettek. A július 4-től 9-ig tartó programsorozaton harmincegy állandó résztvevő jelent meg. A fiatal papság lelkesen vett részt a káplán- napokon, és rövidesen hozzájárult a következő évi összejövétel megszervezéséhez.⁸⁹⁶ Az 1950 júliusában megrendezett találkozón is harmincegy fiatal lelkipásztor jelent meg. A megyéspüspök úgy értékelte, hogy nemcsak „*lelkiekben volt gazdag, és nem csak minden tekintetben eredményes, hanem az eddigiek között legeredményesebbnek mondható*”.⁸⁹⁷ A következő évben még meghirdették az összejövételt,⁸⁹⁸ azonban lebonyolítására már nem nyílt lehetőség.

4.4.13. A szerzetesek és a szerzetesnők tevékenysége

Noha kifejezetten nem lehet őket besorolni az egyházmegyei kormányzatba, a vallásgyakorlat erősítésében az aktív lelkipásztorok munkáját segítő szerzeteseknek, szerzetesnővéreknek is nagy szerepe volt, nem beszélve azokról a világiakról, akik sokszor megélhetésüket, vagy akár szabadságukat kockáztatva vállaltak szolgálatot. A rendszerváltás után újraindult egyháztörténet-írás eddig kevésbé fordított figyelmet azokra az egyházi és világi személyekre, akik a „csendes túlélés” alternatíváját választva, a templomok falai között végzett istentisztelet és a családon belüli hitátadás bátor és konzekvens megvalósításával nagyban hozzájárultak az egyház működéséhez, illetve továbbéléséhez. Pedig a számadatok tükrében úgy tűnik, ők voltak többségben.⁸⁹⁹ Mivel a férfi és női szerzetesrendek tagjai közül a rend feloszlata után sokan hazaköltöztek,

⁸⁹³ GyEL I. 1. p. 1948/IV. körlevél. 1013. sz.; 1948/V. körlevél 1510. sz.

⁸⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1948/VI. körlevél 2107. sz.

⁸⁹⁵ GyEL I. 1. p. 1949/IV. körlevél 1415. sz.; 1949/V. körlevél 1672. sz.; 1949/VI. körlevél 2028. sz.

⁸⁹⁶ GyEL I. 1. p. 1949/V. körlevél 1672. sz.

⁸⁹⁷ GyEL I. 1. p. 1950/III. körirat 1658. sz.; 1950/IV. körirat 2149. sz.

⁸⁹⁸ GyEL I. 1. p. 1951/V. körlevél 1705. sz.

⁸⁹⁹ GYARMATI 2007. 20., 37–38.; GÁRDONYI 2010. 38–39.

hatékony segítséget tudtak nyújtani az egyházközséget vezetni hivatott lelkipásztoroknak. Rendszerint ismerték a helyi közösséget, és többnyire valamilyen szinten társadalmi megbecsülésnek is örvendtek, valóban tudtak hatni a lakosságra. Sokan az egyházközség életébe aktívan is bekapcsolódtak, imacsoportok szervezésével, templomtakarítással, templomi ruhák mosásával, oltárdíszítéssel, esetenként az egyházi hozzájárulás begyűjtésével, illetve a hittanosokkal való foglalkozással. Akik kórházakban, szociális otthonokban teljesítettek szolgálatot, ennél is nagyobb mozgástérrel rendelkeztek.⁹⁰⁰

4.4.13.1. A szerzetesrendek feloszlatása a győri egyházmegyében

A Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségének 1950. május 21-i gyűlésén Révai szerint a rendszer fő ellensége a „klerikális reakció”, élén a püspökökkel, és a reakció élcsapatával, a szerzetesekkel. Révai beszéde alapján született meg a központi vezetőség június 1-jén kelt határozata a „klerikális reakció” elleni harcról, s ennek keretében a teljesen feleslegesnek nyilvánított szerzetesrendek felszámolásáról.⁹⁰¹ Június 8-án és 9-én éjjel a jugoszláv határhoz közelebb fekvő szerzetesházakból 413 férfi és női szerzetest teherautókon az ország belsejében fekvő egyházi épületekbe szállítottak. Június 19-én éjjel a budapesti és vidéki szerzetesházak egy részének lakóit, 1.120 szerzetest szállítottak egyházi kényszertartózkodási helyekre. Az egyházellenes támadások, főleg a szerzetesek internálása a püspököket a kormányzattal való tárgyalások felvételére kényszerítette. Ezek a két fél megbízottai között június 28-án kezdődtek. Közben, július 11-én és augusztus 14-én újabb 187 szerzetest internáltak. A kikényszerített megállapodás következményeként az Elnöki Tanács 34/1950. sz. törvényerejű rendelete szeptember 7-i hatállyal megvonta a szerzetesek működési engedélyét. A rendelet 23 férfirend 182 rendházát és 2.582 tagját, továbbá 40 női rend kb. 450 rendházát és mintegy 10.000 apácáját érintette. Ezeknek – kivéve a megállapodásban meghatározott nyolc katolikus gimnáziumban tanító bencések, ferencesek, piaristák és a Szegény Iskolanővérek rendjének korlátozott létszámú tagjait – el kellett hagyniuk otthonaikat, és fogadalommal vállalt hivatásuk helyett más foglalkozás után kellett nézniük.⁹⁰²

A győri egyházmegye 1947-ben megjelent schematizmusa szerint Csornán premontreiek, Győrben bencések és kármeliták, Sopronban bencések és domonkosok, Tatán

⁹⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. – O – 13405/3a/ 125.

⁹⁰¹ Közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 947–948.

⁹⁰² SZÁNTÓ 1992a. 22–24.; DIÓS–VICZIÁN 2014. 5.

kapucinusok és piaristák, Mosonmagyaróváron piaristák és Szalézi Szent Ferenc Társasága, Pásztoriban Missziótársulat, Kapuváron ferencesek éltek. A női rendek közül Neszmélyen Engesztelő Szűz Mária Társaság (Mária Reparatrix Nővérek), Győrött Római Unióhoz tartozó Szent Orsolya-rend (OSUR), Isteni Megváltó Leányai, Szegénygondozó Nővérek, Szervita Nővérek, Szociális Missziótársulat; Sopronban Isteni Megváltó Leányai, Orsolyita Nővérek (OSU) és Annunciata Nővérek (Gyümölcsoltó Boldogasszony Szolgálói), Komáromban Szociális Missziótársulat, Mihályiban, Mosonmagyaróváron és Tatán De Paul Szent Vincéről nevezett Irgalmasnővérek, Győrszigetben, Kapuváron és Mosonmagyaróváron Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek, Tatabányán Assisi Szent Ferenc Leányai, Sopronbánfalván Sarutlan Kármelita Nővérek (OCD), Gyömörén Jézus Isteni Szívéről nevezett Kármelita Nővérek (OCDCJ), Sopronban és Zsírán Legszentebb Üdvözítő Leányainak Pozsonyi Kongregációja, Szőnyben és Répceszemerén Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek, Mesterházán pedig Szűz Mária Társaságának lelkigyakorlatos háza volt. Az egyházmegye területén az Isteni Megváltó Leányai nővérek voltak többségben, a soproni anyaházon kívül harminc oktatási, szociális és egészségügyi intézményben képviselték magukat néhány nővérrel. Létszámukat tekintve 163 szerzetes és 818 szerzetesnővér és jelölt volt az egyházmegyében, közülük 437 az Isteni Megváltó Leányai kongregációjába tartozott.⁹⁰³ A schematizmus szerint – amely még közli az egyházi fenntartású óvodákra és iskolákra vonatkozó adatokat is – négy líceumot és tanítóképző intézetet, egy óvónőképző intézetet, öt középiskolát, egy nőipariskolát, öt polgári leányiskolát és 29 óvodát tartottak fenn a különböző női szerzetesrendek. A Győregyházmegyei Római Katolikus Főhatóság alá tartozó 231 alsófokú iskola (önálló általános iskola, fiók általános iskola, népiskola) közül 26 intézményben 103 szerzetesnővér tanított.⁹⁰⁴ Az iskolák, kórházak és szociális intézmények államosítása következtében a szerzetesek és szerzetesnővérek nagy része elvesztette működési területét. Az addig tanítással foglalkozó szerzeteseknek az állam felajánlotta a tanítás lehetőségét az államosított iskolákban, az egyházi vezetés azonban ehhez nem járult hozzá. A püspökök az egyházmegyei lelkipásztori keretbe csak meghatározott számú szerzetespapot vehettek át.⁹⁰⁵ Dr. Zágon József győri irodaigazgató 1948. augusztus 3-án Pannonhalmára utazott a szerzetesek és szerzetesnők alkalmazása ügyében. A megbeszélésen úgy döntöttek, hogy a

⁹⁰³ SCHEMATIZMUS, 1947. 110–118. Vö.: BINDES–NÉMETH 1991. 357–358.; DIÓS–VICZIÁN 583–599.

⁹⁰⁴ A Győregyházmegyei R. Kat. Főhatóság alá tartozó tanintézetek az 1947 évben. In: SCHEMATIZMUS, 1947. 4–59. és összesítő táblázat a 64. oldalon.

⁹⁰⁵ HERVAY 1988. 158.

pannonhalmi bencés papokat a győri egyházmegye fogja átvenni és a plébániákhoz beosztani. Ennek megfelelően a soproni bencés rendházban csak négy szerzetes és a hitoktatók maradtak volna, a „*többi pap sorsa bizonytalan és ők maguk is aggodalommal várják új beosztásukat, mert idegenkednek a vidéki plébániáktól*”.⁹⁰⁶ A szerzetesnővérek ügyében ekkor még nem döntöttek. A mosonszentpéteri és mosonszentjánosi apácák átvették a napközi otthon és az óvoda vezetését, utóbbiak azonban „*még mindig felsőbb utasítást várnak magatartásukra vonatkozólag*”.⁹⁰⁷ A győri egyházmegyében ebben az időben a katolikus oktatási-nevelési intézmények felügyeletét a Győregyházmegyei Római Katolikus Tanügyi Főhatóság gyakorolta. Az iskolák államosítása előtti évben 231 általános és népiskola, 29 óvoda, öt középiskola, négy líceum és tanítóképző intézet, egy óvónőképző intézet, egy nőipariskola és öt polgári leányiskola volt a főhatóság kezelésében.⁹⁰⁸ Az egyházmegye területén lévő kórházakban és szeretetotthonokban dolgozó szerzetesek és apácák többségét 1950 tavaszán elbocsájtották állásából, és el kellett hagyniuk ezeket a szociális intézményeket. Így jártak a győri, a soproni és a csornai közkórház nővérei, és a „Sopronvárosi Szeretetházban” (polgárotthonban) alkalmazott nővérek.⁹⁰⁹

Disszertációmban csak megemlíteni tudom az egyházmegye területéről elhurcolt szerzetesek és szerzetesnővéreket, a részletes feldolgozás önálló kutatást érdemelne. Győrben már 1949 utolsó hónapjaiban elterjedt az a hír, hogy az apácákat ki fogják lakoltatni. Erre a püspökség, a papság és a szerzetesrendek is megpróbálták a lehetőségekhez mérten felkészülni. Ekkor azonban úgy értékelték, hogy „*nem olyan súlyos ez az egész kérdés, mint ahogy az első pillanatban kinézett*”.⁹¹⁰ Az egyházkormányzati iratok között az 1773/1950. szám alatt található egy korabeli összesítés, az egyházmegye területéről deportált szerzetesek és szerzetesnővérek tartózkodási helyéről. Eszerint az Isteni Megváltó Leányai nővéreket Fertőrákosról és Csornáról Kisvárdára, Szanyból Pilisligetre, a kapuvári vincés nővéreket Tápiósápra, a répceszemerei keresztéseket az egri érseki palotába deportálták. A soproni Kossuth Lajos utcai és a Voss árvaház nővérei is Kisvárdára kerültek, a sopronbánfalvai kármelita nővérek pedig Nyíregyházára az angolkisasszonyokhoz.⁹¹¹ A nyilvántartás szerint Szilban, Mihályiban, Csepregen, Mosonmagyaróváron, Mosonszentpéteren, Mosonszentjánoson, Rábapordányban és Süttörön már nem

⁹⁰⁶ ÁBTL 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948. július 31.–augusztus 31. (5. d.) 292.

⁹⁰⁷ ÁBTL 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948. július 31.–augusztus 31. (5. d.) 292.

⁹⁰⁸ A Győregyházmegyei R. Kat. Főhatóság alá tartozó tanintézetek az 1947 évben. In: SCHEMATIZMUS, 1947. 4–11., 58–59., 64.

⁹⁰⁹ GyEL I. 1. o. 597/1950.; 1258/1950.; 1404/1950.

⁹¹⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 38.

⁹¹¹ Vö.: Julianna OCDS: Sopronbánfalva utolsó kármelita noviciája. In: Kármel 2005/5. 56–57.

tartózkodtak apácák. A férfirendek közül Csornáról a premonstreieket Nyíregyházára a ferences rendházba, a kapuvári ferenceseket a váci ferences rendházba, a mosonmagyaróvári szaléziákat Mezőnyárádra, a pásztori lazaristákat Gyulára, a soproni bencéseket Szolnokra telepítették.⁹¹² A bencések győri rendházát is megszüntették, azonban a megállapodás következtében engedélyezték működésüket, szigorú feltételek mellett, tizenhat fős tanári keretben.⁹¹³ Június 18-án éjjel hurcolták el a győri orsolyita rendház nyolcvan apácáját, akik a Nógrád megyei Szécsénybe kerültek.⁹¹⁴ a Győr-Szigetben letelepedett szatmári irgalmas (vincés) nővéreket és a Kálvária utcai nővéreket is ezen az éjszakán szállították el: először Pilisligetre, a vincés nővérek idősek otthonába, majd augusztus 1-jén Zircra, a ciszterciekhez.⁹¹⁵ Az Isteni Megváltó nővérek soproni anyaházából és a Szent József Intézetből is június 18-án hurcolták el az apácákat. Hét teherkocsi sorakozott az udvaron, öt kocsival Főtra szállítottak 55 nővért, főként az időseket, két kocsival pedig 31 nővért Pilisligetre. Győr-Nádorvárosból Pilisligetre, Fertőrákosról Kisvárdára deportálták a szerzetesnőket.⁹¹⁶ A soproni domonkos rendház lakóit július 11-én éjjel deportálták az ávosok Máriabesnyőre.⁹¹⁷ A győri kármelita atyákat július 27-re virradó éjszaka telepítették át Tihanyba.⁹¹⁸ A mosonmagyaróvári és a tatai piarista szerzetesekről, a tatai kapucinus atyákról, a győri szervita nővérekről, a soproni orsolyita nővérekről nincsenek konkrét adataink. Utóbbiakat az ország belsejébe hurcolták erős rendőri felügyelet mellett.⁹¹⁹ A Legszentebb Üdvözítő Leányai zsirai anyaházában 1949 decemberében 30 nővér tartózkodott, Rábapordányban öt apáca, Agyagosszergényben pedig Takács Reginalda Isteni Megváltó Leányai főnöknő és négy szerzetesnővér.⁹²⁰ Kulics Ágnes és Tölgyesi Ágnes interjúkötetében van egy visszaemlékezés, amely szerint az Isteni Üdvözítő (Salvator) nővéreket Mosonmagyaróvárról vitték Hatvanba.⁹²¹ Azonban a rendelkezésre álló adatok alapján a településen sem Salvator Nővérek, sem Legszentebb Üdvözítő Leányai Pozsonyi Kongregációja, sem Isteni Megváltó Leányai nővérek nem voltak.⁹²²

⁹¹² GyEL I. 1. o. 1773/1950. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 44–45.

⁹¹³ KULICS–TÖLGYESI 1991. 49.

⁹¹⁴ PÉTER Tamás: 65 éve államosították a Szent Orsolya Rend győri tanintézeteit és rendházát. in: Hitvallás XVI. évfolyam 7. szám. 2015. július. p. 19. Vö.: NÉMETHNÉ KOVÁCS 2000. A háború és az államosítás a rend életében c. fejezet, oldalszám nélkül.; LANG 2003. 34.

⁹¹⁵ ZSEBEDICS 2012. 114.

⁹¹⁶ RIBAI 1998. 197.

⁹¹⁷ HETÉNYI 1999. 343–344.

⁹¹⁸ GyEL II. 1. Győri kármelita rendház. Cronica domus Jaurinensis, 1930–2014. 334. lap.

⁹¹⁹ HETÉNY 1992. 91–92.

⁹²⁰ SL IV/401. 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. Zsirai körjegyzőségtől, 1949. december 26.; Rábapordány, 1949. december 22.; Agyagosszergény, 1949. december 30.

⁹²¹ KULICS–TÖLGYESI 1989. 11., 159.

⁹²² SCHEMATIZMUS, 1947. 115–116.; DIÓS–VICZIÁN 2014. 587–590.

4.4.13.2. A szerzetesek helyzete a szétszórás után

A szétszórattal lezárult a szerzetesek és szerzetesnővérek életének egy szakasza, a közösségi élet. Amikor szabadon engedték őket, megpróbálták beilleszkedni a polgári élet keretei közé. Egyesek munkát kaptak üzemekben, gyárakban, bölcsődékben, de voltak, akik takarítottak, bolti eladók lettek, patikában vállaltak munkát, vagy bejárónőként keresték kenyerüket. Mások a templomokban szolgáltak, mint kántorok vagy sekrestyések, ismét mások oktatási intézményekben, kórházakban, szociális otthonokban vállaltak munkát, vagy folytatták korábbi munkájukat. Számos szerzetest, nővért a családja fogadta be, vagy állami fenntartású szociális otthonba kerültek. Az '50-es évek első felében az öregedő és beteg nővéreknek Bakonybélben, Csákváron, Gyóron és Jászberényben egykori rendházakban, Hejccén és Püspökszentlászlón a püspöki nyaralóban, Pécsen és Vácott a püspökség épületében, a szerzeteseknek és papoknak Pannonhalmán a főmonostorban, Székesfehérváron a szemináriumban nyitottak szociális otthonokat. A rendőri zaklatások kisebb-nagyobb intenzitással, szinte folyamatosak voltak: ellenőrizték levelezésüket, figyelték mindennapi tevékenységüket, felfedték összejöveteleiket stb.⁹²³ A BM és az ÁEH részére készített dokumentumokban újra és újra előfordulnak olyan megállapítások, amelyek a szerzetesek és apácák tevékenységére vonatkoznak: „A volt szerzetes rendek tagjai egyházi tevékenységüket elsősorban háziagitáció és illegális hitoktatás formájában fejtik ki. Különös súlyt helyeznek az ifjúsággal való foglalkozásra, melyhez a világi papságtól megfelelő irányítást kapnak.”⁹²⁴ Egy másik helyen pedig azt olvashatjuk, hogy az egyházi beosztásba került szerzetesek „ellenséges tevékenysége egybeesik a világi papok tevékenységével. Magatartásuk abban különbözik, hogy a hitélet terén fanatikusabbak, elszántabb ellenségei rendszerünknek, amely különösképpen vonatkozik a jezsuita rend tagjaira. [...] Fő törekvésük az, hogy a világi papsággal karöltve az adott helyzet maximális kihasználásával a klérus befolyása alá vonják a tömegeket.”⁹²⁵

A győri és a pannonhalmi egyházmegye korábban is együttműködött, és ez az együttműködés a pannonhalmi rész önállóságának megszüntetésével még szorosabbá vált. Mivel a szerzetesrendeknek nem volt lehetőségük a megfelelő utánpótlás biztosítására, Pannonhalmán a bencések 1950-ben, akit lehetett, pappá szenteltettek. Csak annyi növendéket vehettek fel, illetve tarthattak meg, amennyi belefért az államilag megengedett

⁹²³ DIÓS–VICZIÁN 2014. 5.; NÉMETHNÉ KOVÁCS 2000. A háború és az államosítás a rend életében c. fejezet, oldalszám nélkül.

⁹²⁴ ÁBTL 3.1.5. – O – 13405/3a/ 125.

⁹²⁵ ÁBTL 3.1.5. – O – 13405/3a/ 125.

keretbe. Akik gimnazistaként készültek a papságra (kisszeminaristák), többnyire civilként folytatták tanulmányaikat, és utána jelentkeztek valamelyik egyetemre. Pannonhalmán egészen 1955-ig nem tudtak újabb növendékeket felvenni. A papnak készülő fiatalok közül többen már a győri egyházmegyébe kérték felvételüket.⁹²⁶ Így 1953-ban a győri egyházmegye szolgálatára szenteltek pappá hat volt bencés növendéket, és további hét szeminarista volt még, akik Pannonhalmán érettségiztek.⁹²⁷ A püspöki karral történt megbeszélés értelmében az ÁEH jóváhagyta az egyházmegyei keretbe átvehető szerzetesek számát, a győri egyházmegye esetében – egyelőre – harmincöt főt.⁹²⁸ A szerzetesrendek feloszlata következtében volt templomaik lelkipásztori ellátása részben az egyházmegyéés papokra hárult, Papp Kálmán azonban lehetőséget biztosított a szerzeteseknek is, hogy megfelelő állomáshelyre kerüljenek. Közvetlenül a feloszlítás után harminchét szerzetest vett fel egyházmegyei szolgálatba (tizenkilenc bencést, öt kármelitát, három premontrit, domonkost és kapucinust, két piaristát, valamint egy-egy lazarista és szalézi szerzetest), és még körülbelül harminchárman kérték felvételüket.⁹²⁹ Az őszi diszpozíció során megpróbálta érvényesíteni azt az elvet, hogy a rend tagjai lehetőség szerint a volt templomaikhoz kerüljenek lelkipásztori vagy egyéb egyházi beosztásba. (A püspöki kar 1948. július 17-i ülésén úgy határozott, hogy a szerzetesrendi papok elhelyezésénél lehetőség szerint figyelembe kell venni a rendi egység fenntartását.⁹³⁰) A bencések közül így lett a győri Szent Ignác-templomnál (korábbi bencés templom) Vályi (Hugó) Gusztáv templomigazgató, Dr. Horváth (Detre) Mihály lelkész, Pálfy (Aurél) József orgonista; a soproni Nagyboldogasszony-templomnál pedig Vértes (Zoárd) Lajos templomigazgató és Iróffy (Huba) Ottó orgonista.⁹³¹ A domonkosok egykori soproni templomába Dr. Wrenkh Ede templomigazgató, Szabó Sándor, Dr. Hosszú Lajos, Medgyesi Imre és Áder János misézők, illetve templomszónokok kerültek. Közülük Hosszú Lajos domonkos, Áder János kármelita volt.⁹³² A szerzetesek ügyének rendezésével 1951-ben a magyarországi ordináriusok visszaküldték a győri egyházmegye más egyházmegyében szolgálatot teljesítő papjait, így elhelyezésük biztosítására Papp Kálmán is kénytelen volt elbocsájtani lelkipásztori munkakörben alkalmazott idegen egyházmegyéés papjait. Így újabb

⁹²⁶ RÉDLY 2014. 21.

⁹²⁷ ÁBTL 3.2.1. – Bt–648/2 „Győri Péter”. 62.

⁹²⁸ OL XIX–A–21–a. 1. d. 150/1951. eln. Vö.: A püspöki kar 1951. augusztus 7-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I 361–365.

⁹²⁹ GyEL I. 1. o. 1721/1950. Idézi: BINDES–NÉMETH 1991. 13.

⁹³⁰ Püspökkari jegyzőkönyv, 1948. július 17. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 474–484.

⁹³¹ Vö.: NÉVTÁR, 1802–1986. 1257., 1294.; 1510.; 1634.; 1665. sz.

⁹³² GyEL I. 1. p. 1950/VI. körlevél. 2963. sz.

jelentkezőket egyelőre nem tudott átvenni,⁹³³ később azonban a lehetőségekhez képest több „volt” szerzetesnek is lehetőséget biztosított a lelkipásztori működésre. Noha az ÁEH ekkor már nem engedélyezte további szerzetesek átvételét, a püspök még 1958-ban is felvette az egyházmegye keretébe Temesi Antal kapucinus szerzetest,⁹³⁴ és támogatta a győri rendházukból elűzött kármelitáknak az állam és az egyház közötti megállapodás által „meg nem engedett” tevékenységét.⁹³⁵ Domnanovich (Ábel) Tamás és Szabó (Zerind) Endre bencés tanárokat 1962-ben, Kozári Lajos pálos szerzetest pedig a következő évben vette át az egyházmegye szolgálatára – az egyházügyi hivatal hozzájárulásával.⁹³⁶

Az Állami Egyházügyi Hivatal több alkalommal is kért adatokat az egyházmegye területén tartózkodó szerzetesekről és szerzetesnővérekről – az Egyházmegyei Hivatal közreműködésével.⁹³⁷ Papp Kálmán az 1951 augusztusában közzétett VIII. számú körlevelében értesítette papjait, hogy *„sürgősen küldjenek kimutatást azokról a volt szerzetesekről és szerzetesnőkről, akik az egyházközséggel, illetve a plébánossal, lelkésszel vannak munkaviszonyban (pl. kántor, sekrestyés, egyházközségi nővér, irodatiszt, harangozó, háztartási alkalmazott, stb.)”*.⁹³⁸ Ha a munkaviszonyban lévőkkel egy közösségben éltek még „volt” szerzetesek, őket is be kellett jelenteni. Az egyházi hatóság a következő adatokat kérte: név, régebbi beosztás (szerzetespap, testvér, nővér), képzettség, jelenlegi beosztás, megjegyzés. A kimutatás az egyházmegyei keretbe átvett, világi papként szolgáló szerzetesekre, és a fogadalmat nem tett jelöltekre, novíciákra nem vonatkozott.⁹³⁹ A püspöki kar augusztus 7-én tárgyalta a lelkipásztori szolgálatra átvehető szerzetesek ügyét, az ÁEH által közölt feltételekkel. Ezért volt szükség az előzetes adatgyűjtésre.⁹⁴⁰ Fél év múlva, 1952 februárjában a „volt” szerzetesek munkaköréről és elhelyezkedéséről kértek adatokat, valamint arról, hogy voltak-e még olyanok, akiknek nem sikerült elhelyezkedniük. Az egyházi szolgálatban állókat nem kellett bejelenteniük, mert az ő adataik a korábbi nyilvántartásban rendelkezésre álltak.⁹⁴¹ Az adatgyűjtés háttéréről Pálffy Ernő 1952. március 1-jén kelt félhavi jelentése tudósít: *„Az elbocsájtott szerzetesekről egyik hatósági szervnek sem volt kimutatása, ennél fogva papi vonalon kellett az adatgyűjtést megszervezni, ami meg*

⁹³³ GyEL I. 1. o. 9/1952.

⁹³⁴ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–4/1958.

⁹³⁵ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0025/1–1961.

⁹³⁶ GyEL I. 1. p. 1962/III. körlevél. 1778. sz.; 1963/III. körlevél 1049. sz. Vö.: NÉVTÁR, 1802–1986. 1775. és 1776. sz.; SCHEMATIZMUS, 1968. 163.

⁹³⁷ Vö.: LÉNÁRD 1995. 133–134. Lásd a lábjegyzetet is.

⁹³⁸ GyEL I. 1. p. 1951/VIII. körlevél. 2364. sz.

⁹³⁹ GyEL I. 1. p. 1951/VIII. körlevél. 2364. sz.

⁹⁴⁰ OL XIX–A–21–a. 1. d. 150/1951. eln. Vö.: A püspöki kar 1951. augusztus 7-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I 361–365.

⁹⁴¹ GyEL I. 1. p. 1952/I. körlevél. 304. sz.

is történt és annak birtokában megkezdhetjük azoknak a községeknek az ellenőrzését, ahol sok szerzetes lakik.”⁹⁴² Az első felszólításra kereken száz szerzetesnővér és nyolc szerzetes adatait jelentették be, a másodikra pedig 326 női és 13 férfi szerzetes nevét. Ez utóbbi azonban csak körülbelüli létszámnak tekintendő, mert néhány plébániáról nem jelentettek számszerű adatokat, és a Győr-Belvárosi plébániáról sem tudtak konkrétumokkal szolgálni. A székesegyház ugyanis nem volt plébániatemplom, a város területéről sokan látogatták, és nem alakult ki személyes kapcsolat az oda járó szerzetesekkel, szerzetesnővérekkel.⁹⁴³ 1953. március 27-én újabb felhívást intéztek a papsághoz, hogy készítsenek kartotékot a plébánia területén élő papokról és az egyházi alkalmazásban álló „volt” szerzetesekről és szerzetesnőkről a mellékelt minta szerint. Minden személyről külön adatlapot kellett kiállítani, és azt postafordultával „haladéktalanul” beküldeni az Egyházmegyei Hatósághoz. A részletes kimutatásban a személyi adatokon túl a papi címetek (püspöki tanácsos, kanonok, esperes stb.) és az összes korábbi szolgálati helyet és beosztást is fel kellett tüntetni, a szerzeteseknél csak a legutóbbit.⁹⁴⁴ Pajtényi László püspöki helynök 1956 februárjában újabb kimutatást kért a plébániák és lelkészségek területén lakó szerzetesekről és szerzetesnővérekről, egyházi vagy világi elhelyezkedésükről.⁹⁴⁵ (Az 1953-as és az 1956-os kimutatást nem találtam meg sem az egyházmegyei levéltárban, sem az ÁEH, az egyházügyi előadó, sem a megyei pártbizottság irataiban. A győri egyházmegye objektumdossziéjában több utalás is található arra vonatkozóan, hogy 1953-ban vagy 1954-ben az egyik ügynök közreműködésével hozzájutottak az egyházmegyében tevékenykedő „volt” szerzetesek nevét és szolgálati helyét tartalmazó nyilvántartáshoz, amely alapul szolgált a további feltérképezésükre. Ennek a dokumentumnak sem akadtam a nyomára.⁹⁴⁶)

Az ÁEH-nek az '50-es évek végén is adatokra volt szüksége. Az 1959. december 7-én kelt, „Volt szerzetesekről adatszolgáltatás” címet viselő, és „Püspöki Iroda” aláírással ellátott értesítésben felszólították a plébániák és a lelkészségek vezetőit, hogy év végéig jelentsék az egyházközségük területén tartózkodó „volt” szerzetesnők és azon „volt” szerzetesek adatait, akik nem egyházmegyei keretben szolgáltak. A kért adatok az alábbiak voltak: név, születési év, hó, nap, hely, anyja neve, milyen szerzetnek volt tagja, jelenlegi

⁹⁴² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/178/1/1952.

⁹⁴³ A 2364/1951. sz. felhívásra beérkezett adatokat – talán óvatosságból – iktatószám nélkül helyezték el az 1952. évi 2600–2649. egyházkormányzati iratsomóban. Ugyanitt, 2645. szám alatt található a 304/1952-es utasításra beküldött információk. Az összesítés mindkét esetben hiányzik. GyEL I. 1. o. 2600–2649. sz.

⁹⁴⁴ GyEL I. 1. o. 651/1953.

⁹⁴⁵ GyEL I. 1. o. 346/1956.

⁹⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/122–124.

munkaköre.⁹⁴⁷ Noha a VIII. számú körlevelet is december 7-én keltezték,⁹⁴⁸ az értesítést a körlevélhez csatolva küldték szét az egyházmegyében.⁹⁴⁹ Győr–Sopron megye Győri Levéltárában az egyházügyi megbízott iratai között fennmaradtak a plébániákról és lelkészségekről beküldött személyes adatok. Tehát közvetlenül a plébániák, illetve lelkészségek vezetőitől származnak ezek információk, akik az 1959. évi VIII. számú körlevélhez csatolt felhívásra értesítették az Egyházmegyei Hatóságot (ez a megszólításból egyértelműen kiderül), és ahonnan a beérkezett jelentéseket továbbították az ÁEH megyei megbízottjának. Dömötör József elkészítette a Győr–Sopron megyére (tehát nem az egész egyházmegyére) vonatkozó összesítést, mely szerint 273 „volt” szerzetesnő és tíz „volt” szerzetes tartózkodott állandó jelleggel a megyében.⁹⁵⁰ Többen közülük egyházi szolgálatot végeztek (plébániai házvezető, harangozó, sekrestyés, kántor), mások oktatási-nevelési, illetve szociális intézményekben (óvodában, napköziotthonban, szülőotthonban) dolgoztak pedagógusként vagy más munkakörben. Körülbelül negyven nővér a megyében működő hét kórháznál volt ápolónő. Néhányan állami vállalatoknál helyezkedtek el adminisztrátorként, az idősebbek (nyugdíjasok, kegydíjasok) a rokonaiknál laktak. Különböző szerzetesrendekhez tartoztak, többségében az Isteni Megváltó Leányai kongregációjához. A férfi szerzetesek egy része pedagógusként dolgozott, vagy valamelyik üzemben helyezkedett el, vagy pedig nyugdíjas volt.⁹⁵¹ Az Egyházmegyei Hatóság 1962 áprilisában ismételten kérte az egyházközségek területén tartózkodó „volt” szerzetesek nevét, rendi adatait és jelenlegi munkakörét. Az összesítésen 377 név szerepel.⁹⁵² Szaló Sándor 1963. április 10-én kelt negyedévi jelentésében már közölte is az ÁEH felé, hogy 88 szerzetes és 348 szerzetesnővér tartózkodott állandó jelleggel az egyházmegye területén, közülük 60 szerzetes szolgált az engedélyezett keretben: 34 bencés, 5 kármelita, 5 premontrei, 5 kapucinus, 3 domonkos, 2 lazarista, 2 szaléziánus, 2 cisztercita, egy piarista és egy ferences. Civil foglalkozásban 28 férfi és 348 női szerzetes dolgozott, összesen 376 (!) fő.⁹⁵³

A szerzetesek és a szerzetesnővérek „ellenséges tevékenységére” csupán néhány példát szeretnék kiemelni. Dömötör főelőadó 1952. januárjában jelentette az egyházügyi hivatalnak és a megyei pártbizottságnak, hogy a pannonhalmi szociális otthonban lakó

⁹⁴⁷ GyL XXIII/24. Egyházügyi ügyiratok 1950, 1955–1962. 1959. sz. iratfűzőben.

⁹⁴⁸ GyEL I. 1. p. 1959/VIII. körlevél.

⁹⁴⁹ GyEL I. 1. o. 2430/1959.

⁹⁵⁰ A rendelkezésre álló jelentések alapján 217 női és 11 férfi szerzetes nevét számoltam össze.

⁹⁵¹ GyL XXIII/24. Egyházügyi ügyiratok 1950, 1955–1962. 1960. Jelzet nélkül.

⁹⁵² GyEL I. 1. o. 1258/1962.

⁹⁵³ OL XIX–A–21–d. 22. d. 007–10/1963. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 138–139. Egy más jellegű, de szintén Szaló Sándor részére készített kimutatáson is szerepelnek ezek az adatok: GyEL I. 1. o. 152/1963.

szerzetesek között van 12 jezsuita páter, akik bevásárlás ürügyén rendszeresen lementek a faluba a lakosság közé. Dömötör figyelmeztette a portást, ha valamelyik lakónak szüksége van valamire, szóljon a gondozónak: „*a vár körül mindenki sétálhat, de a faluba nem csellenghet senki*”.⁹⁵⁴ Ha valakihez látogató érkezik, a portás köteles értesíteni a gondnokot, aki az illető igazoltatása után bejelenti a helyi rendőrőrsön, „*hogy ehhez a paphoz innen ez a látogató érkezett és meddig akar itt maradni*”.⁹⁵⁵ Ugyanebben a jelentésben olvasható, hogy a főelőadó szerint Fertőd községben az ott lakó 46 apáca „házi agitációja” nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 100 %-os volt a templomba járók aránya. Ezért az „*illetékes szervek megteszik az intézkedést ezek széttelepítésére*”.⁹⁵⁶ Az 1950-es és '60-as évekből több feljegyzés is alátámasztja, hogy a nővérek a hittan-jelentkezéseket is kedvezően befolyásolták: „házi agitációt” végeztek,⁹⁵⁷ hogy rábeszéljék a szülőket a gyermekek beíratására.⁹⁵⁸ Az 1950-es évek közepén Sopronban is tapasztalták a harmadrendek „aktivizálódását” és az ott élő apácák szolgálatát (egyházi adó begyűjtése, ünnepek előkészítése).⁹⁵⁹ A Vas megyében található Csepreg szálka volt az ÁEH szemében, mert a téves szervezés előtt és után is „eléggé vallásos” település volt,⁹⁶⁰ és a lakosság kb. 80–85 %-a részt vett az egyházi szertartásokon. De nemcsak a hívek vallásossága, hanem a község területén élő egyházi személyek száma is átlagon felüli volt. A hívek lelki gondozását egy viszonylag fiatal, jó szervezőképességű és nagy munkabírású plébános látta el két káplán segítségével, és a községben lakott egy köztisztelőben álló nyugdíjas esperes. Rajtuk kívül a kántor is „erősítette a klérust” (jezsuita), valamint öt szerzetesnővér.⁹⁶¹

Voltak olyan volt szerzetes nevelők, akik az államosítás, illetve a rend feloszlását követően is tanítottak. Ők sem mentesültek a megfigyelés alól. Az iskolák igazgatóinak meghatározott időközönként jelentést kellett tenniük a volt szerzetes nevelőkről.⁹⁶² Noha ők is kérhették korábbi szolgálati idejük beszámítását, azonban ennek teljesítésére csak akkor számíthattak, ha az intézmény igazgatója ezt indokoltnak látta, aktuális iskolai munkájuk és iskolán kívüli magatartásuk alapján.⁹⁶³

⁹⁵⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/36/1/1952.

⁹⁵⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/36/1/1952.

⁹⁵⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/36/1/1952.

⁹⁵⁷ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 32/1952.

⁹⁵⁸ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–10/1964.

⁹⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/225.

⁹⁶⁰ Csepreg 1945 és 1950 közötti (egyház)politikai helyzetét szisztematikusan feldolgozta: JOBST 2019.

⁹⁶¹ VaML XXIII.69. 2. d. 0019/1959.

⁹⁶² SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 16 biz/1952.

⁹⁶³ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 14 biz/1952. „Népidemocráciánk [!] állama iránt hűséggel és odaadással viseltetik. Sem közvetve, sem közvetlenül nem támogatja az iskolán belül és kívül a klerikális reakciót. Társadalmi és politikai rendszerünk irányában fejlődni igyekszik.”

5. A GYŐRI EGYHÁZMEGYE 1945 ÉS 1966 KÖZÖTT

Az előző fejezetben bemutatott egységek adták az egyházkormányzás kereteit a vizsgált időszakban. Tartalommal viszont a főpásztori rendelkezések, a helyi események, a szentszéki, az országos és helyi kezdeményezések töltötték meg – egyházi és világi vonalon egyaránt –, melyeket nem lehet pusztán önmagukban vizsgálni, tekintve, hogy számos tényező befolyásolta, alakította, meghatározta őket. Sok múlott az adott lelkipásztor személyiségén, adottságain, szocializációján, a közösség vallási összetételén, hagyományain és szokásain, a hívek hozzáállásán, áldozatkészségén, valamint társadalmi hátterén. Befolyásolták a helyi, illetve az országos politika szempontjai, amelyek adott esetben súrlódások, érdekellentétek kialakulásához vezettek. Ugyancsak hatással volt rájuk az Apostoli Szentszék, a Magyar Népköztársaság politikája. (Elegendő, ha az 1954-es Mária-évre, az 1964-es vatikáni–magyar részleges megállapodásra, a II. Vatikáni Zsinatra, vagy a kommunista diktatúra egyházpolitikájának súlyponti eltolódásaira gondolunk.) Végül nem szabad szemet hunyni afelett, hogy a világtörténelem és a világgazdaság alakulása is befolyásolta az egyházi és világi vezetők, és rajtuk keresztül a lakosság gondolkodását, hozzáállását.⁹⁶⁴

5.1. A győri egyházmegye helyzete 1945 és 1949 között

A II. világháborút követően Magyarországon is a szovjet típusú ateista társadalom megteremtése volt a cél,⁹⁶⁵ s ezt a célt a diktatúra irányítói meglehetősen gyorsasággal igyekeztek végrehajtani. Az új hatalom kezdetben olyan megnyilvánulásokat tett, amelyek az egyházzal való együttműködést hangsúlyozták, és az első hivatalos és propagandaszerű megnyilatkozások mentesek voltak az egyház- és vallásellenes felhangoktól. Ezzel egyidejűleg azonban olyan tények is napvilágra kerültek – például Apó Vilmos püspök tragikus halála, vagy Angelo Rotta nuncius kiutasítása Magyarországról –, amelyek teljesen ellentétes dolgokra engedtek következtetni.⁹⁶⁶ Bár hangsúlyt kapott a vallás szabad

⁹⁶⁴ Vö.: TÓTH K. 2015. 117.

⁹⁶⁵ A bolsevikok az 1917-es szovjet-oroszországi forradalom után az új kommunista rend kiépítésére törekedtek. A vallást kiszorították a politikából, a társadalomból, a kultúrából és a mindennapi életből. A támadást több fronton indították meg, az oktatás, a felvilágosító és kulturális reformok, az adminisztratív szabályozások, a politikai nyomás, valamint terror és erőszak legális és illegális módszereit felhasználva. A vallásellenes szlogeneket és az istentelen ateizmus ideológiáját rövid idő alatt elterjesztették a szovjet határokon kívül is. Bővebben lásd: SMOLKIN 2018. 21–22.

⁹⁶⁶ CYWIŃSKI 2005. 255.

gyakorlása, ugyanakkor kegyetlen üldözés indult meg a vezető egyházi személyek ellen, „reakciós” politikai tevékenységükre hivatkozva. Az ateista világnézet terjesztése, a keresztény társadalom átalakítása, a kezdeti diktatórikus lépések után egyre jobban átgondolt és megtervezett folyamattá vált. A politikai bizottsági határozatok lettek az alapvetően meghatározó iránymutatások az egyházpolitikai munka kialakításában. Ezek a határozatok a megállapított elvek szerint a „vallásos világnézet elleni harcról” szóltak.⁹⁶⁷ Egészen 1989-ig a mindenkori állami egyházpolitikát az állampárt, az MDP, illetve később az MSZMP politikája határozta meg, amelynek irányítása alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek, szervezetek.⁹⁶⁸ Mindazonáltal 1945 és 1947 között a politikai pártok, köztük a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetői is – minden nyomásgyakorlással, törvénytelenséggel, pozícióharcokkal, rendőri és bírósági intézkedésekkel együtt – demokratikus keretekben gondolkodtak. Az egyházak korlátozása ugyanis egyrészt a tömegbázis kiépítésének sikerét kockáztatta volna, másrészt komoly feszültségekhez vezetett volna a kormánykoalícióban.⁹⁶⁹ Az MKP az 1947-es kékcédulás választások után megerősödve (időközben bekebelezve a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot), az egyházak felé fordult. Előbb a megegyezéssel próbálkozott, 1948 elejétől viszont az egyházak megtörésére törekedett.⁹⁷⁰ A hatalomra kerülő baloldal, majd a kizárólagos uralmat kiépítő kommunista párt formálisan radikálisan szakított a polgári jogi alapokkal, és bevezette az akkor népi demokráciának mondott pártállami diktatúrát.⁹⁷¹

Az egyházak, köztük a katolikus egyház elleni szisztematikus támadás része volt a földterületek állami tulajdonba vétele (az 1945. március 17-én kihirdetett 600/1945. sz. miniszteri rendelet „a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földművesnép földhöz juttatásáról”)⁹⁷², majd 1946-ban közel négyezer katolikus egyesület és közösség feloszlása. A következő évben állami monopólium alá vonták a tankönyvek kiadását, majd következett az egyházi iskolák államosítása.⁹⁷³ Az egyházak anyagi erejét gyengítette az is, hogy az egyházi adók közdóként való behajtása 1947-ben megszűnt: nyilvánvalóan több és rendszeresebb bevételt eredményez, ha azt hatóságilag beszedik, és nem házról házra kell összegyűjteni.⁹⁷⁴ Az 1948-as év az egyház számára is a „fordulat éve” volt. Rákosi Mátyás

⁹⁶⁷ KÖPECZI 2004. 29.

⁹⁶⁸ VÖRÖS 2010. 138.

⁹⁶⁹ BALOGH 2008b. 65–68.

⁹⁷⁰ BANDI 2008. 173.

⁹⁷¹ GERGELY 2000. 138.

⁹⁷² Közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 802–809.

⁹⁷³ KAHLER 2001. 6.

⁹⁷⁴ BALOGH 2008a. 52.

pártfőtitkár a Magyar Kommunista Párt funkcionáriusainak 1948. január 10-i értekezletén bejelentette, hogy az év végéig „végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik”.⁹⁷⁵ Az 1948. évi egyházpolitikai fejlemények között az első nagy fordulópontra az egyházi (felekezeti) iskolák államosítása volt, majd a Mindszenty elleni támadással folytatódott: a bíborost 1948. december 26-án letartóztatták, majd 1949. február elején koncepciós perben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.⁹⁷⁶ Az ún. vasfüggöny felállításával Magyarországot a nyugattól hermeneutikusan elzárták. A május 15-i parlamenti választással a kommunista párt önkényuralomra jutott. Az MDP megalakulása és a proletárdiktatúra deklarálása után napirendre tűzték az állam és az egyház szétválasztását. A tényleges szeparáció polgári demokratikus programja továbblépés lett volna, ebben a helyzetben azonban nem erről volt szó: szeparáción nem a különváló egyház autonómiájának megvalósítását értették, hanem az egyházak működésének a templomokra való korlátozását, a szorosan vett lelkipásztori működésre való visszaszorítását. A kormány továbbra is folytatta egyházüldöző politikáját, és többek között több ezer szerzetes és apáca deportálásával kényszerítette a püspöki kart az egyház és az állam közötti „megegyezésre”. Az ún. megállapodás aláírására 1950. augusztus 30-án került sor.⁹⁷⁷

5.1.1. A II. világháború utóélete

A II. világháború harci eseményei Győr–Sopron, Komárom és Vas megyék területét is érintették. A lakosság igaerőhiánnyal küzdött, az állatállomány jelentős része és a csekély mezőgazdasági géppark közel kétharmada elpusztult. A tavaszi munkák is csak késve kezdődhettek meg, hiszen a Dunántúl nagyobbik részén csak március végén, április első napjaiban fejeződtek be a hadműveletek.⁹⁷⁸ Győr ostroma következtében a székesegyház tetőzete teljesen leégett, a harangok lezuhantak és megolvadtak, és a tető nélkül maradt bolthajtások beázása következtében féltő volt, hogy a nagy értékű Maulbertsch-freskók is maradandó károsodást szenvednek. Az egyházmegye számos temploma, plébániaépülete és oktatási intézménye is súlyosan megrongálódott, egyes helyeken az istentiszteleteket sem lehetett az épületen belül megtartani. Sok helyen a belső felszerelés is részben vagy egészben megsemmisült, néhány helyen csak karingben tudtak misézni a papok, és számos kehely, monstrancia is a fosztogatások áldozatául esett. Pokorny Miklós káptalani helynök 1945.

⁹⁷⁵ Idézi: GERGELY 1985. 59–60.

⁹⁷⁶ GERGELY 2000. 143., 149.

⁹⁷⁷ ADRIÁNYI 2004. 14., 20–21.; GERGELY 1990. 7–11.

⁹⁷⁸ ESTÓK–FEHÉR–GUNST–VARGA 2004. 262–263.

június 25-én körlevélben összefogásra szólította fel a papságot és a híveket, és a lehetőségekhez mérten támogatásukat kérte: „*Bármily nagyok is legyenek azonban a nehézségek, annyit feltétlenül el kell érni, hogy a sérült egyházi épületek további romlását megakadályozzuk.*”⁹⁷⁹ Anyagi fedezet híján a központi papság és a teológusok maguk láttak hozzá a székesegyház állagmegóvásához, hamarosan civilek (iparosok és egyszerű hívek) is csatlakoztak hozzájuk.⁹⁸⁰ Az 1910-ben épült szemináriumot részben katonai célokra foglalták le, részben egy jelentős része kiégett, a régi szemináriumot pedig a pénzügyigazgatóság vette igénybe. Hogy a papi utánpótlást biztosítani tudják, a nagyszemináriumot ideiglenesen a Püspökvárban helyezték el, a kisszeminárium pedig továbbra is kénytelen volt szüneteltetni működését.⁹⁸¹ A földbirtokreform a szemináriumot különösen súlyos helyzetbe hozta, a megmaradt anyagi erőforrások sem az épület helyreállítását, sem a növendékek ellátását nem tudták biztosítani. A papság és a hívek példamutatóan vállalták az áldozatot, és a nehéz anyagi körülmények ellenére is jelentős pénzüsszeggel, terményadománnyal járultak hozzá a székesegyház helyreállításához és a szeminárium fenntartásához.⁹⁸² A pengő elértéktelenedésével és a forint bevezetésével a stóladíjakat és az egyházmegyei díjszabásokat is aktualizálni kellett.⁹⁸³ Az új főpásztor 1947 januárjában mondott köszönetet papjainak és híveinek, és meghirdette a székesegyházi könnyező Mária kegykép 250. éves évfordulójának jubileumi ünnepségeit.⁹⁸⁴ A hónap végén a székesegyház helyreállítási munkálataik befejezéséről és a szemináriumi gyűjtések eredményéről is beszámolt. A székesegyház tornyának teljes befejezésére már nem maradt anyagi fedezet, ezért olyan megoldást választottak, hogy a megsérült toronysisakot a későbbiekben gond nélkül helyre tudják állítani.⁹⁸⁵ (Erre csak húsz év múltán, 1968-ban került sor.)⁹⁸⁶

5.1.2. Az átmenet időszaka

A II. világháború utáni politikai kettősséget a győri egyházmegye helyzetét vizsgálva is megállapíthatjuk. Az 1945 és 1947 közötti időszakban újjáalakuló egyesületek és

⁹⁷⁹ GyEL I. 1. p. 1945/III. körlevél. 872. sz.

⁹⁸⁰ GyEL I. 1. p. 1947/II. körlevél. 144–145. sz.

⁹⁸¹ GyEL I. 1. p. 1945/III. körlevél. 873. sz.

⁹⁸² GyEL I. 1. p. 1945/IV. körlevél. 1160. sz.; 1945/VI. körlevél. 1706. sz.

⁹⁸³ GyEL I. 1. p. 1946/V. körlevél. 1763. sz.

⁹⁸⁴ GyEL I. 1. p. 1947/I. körlevél. Szám nélkül.

⁹⁸⁵ GyEL I. 1. p. 1947/II. körlevél. 144–145. sz.

⁹⁸⁶ SCHEMATIZMUS, 1968. 8.

bizottságok közül többen számítottak a papok társadalmi részvételére, nem egy alkalommal véleményére. Például a „felszabadulással” megszűnt törvényhatósági, illetve a községi népművelési bizottságok pótlására megalakított ideiglenes községi népművelési tanácsokban helyet kaptak az egyes pártok, a községekben működő szakszervezetek és a kulturális egyesületek képviselői, „végül mindazok, akik hivatva vannak a község kulturális ügyeit vezetni és a község kultúrszínvonalát emelni”.⁹⁸⁷ Egy későbbi alispáni felhívás az „újszellemű népművelés” egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy bizonyos alkalmakat közösen ünnepeljék meg a társadalmi egyesületekkel, a politikai pártokkal, és „ha mód van rá, az egyházzal karöltve”.⁹⁸⁸ Egyes községekben 1947-ben a Szabadművelődési Önképzőkörbe is beválasztották a plébánost.⁹⁸⁹ Úgyszintén az együttműködésről tanúskodik az Új Sopron 1946. március 28-i száma, amelyben arról tájékoztatták a vármegye lakosságát, hogy a „felszabadulás” évfordulóján Sopronban ünnepi istentiszteleteket is fognak tartani.⁹⁹⁰ A kortársak közül többen reménykedtek abban, hogy néhány éven belül megfordul a politikai széljárás,⁹⁹¹ mások abban bíztak, hogy rövidesen elérkezik az ideje az egyház és az állam közötti megbékélésnek. Papp Kálmán 1949-ban az egyházmegye komáromi részén tartott bérnyújtási körútján „nyíltan a demokrácia mellett nyilatkozott”.⁹⁹² A reális veszélyeket felismerve a megyéspüspök már 1947 végén kifejezésre juttatta azon óhaját, hogy „a munkás- és tanoncifjúság valláserkölcsei neveléséről az iskolán kívül, az egyházközségek keretében is, gondoskodás történjék”.⁹⁹³ Egyúttal előírta az egyházközségi munkásifjúság csoportok megalakítását azokon a helyeken, ahol nagyobb számú iparostanonc és munkásifjú élt.⁹⁹⁴ A következő év elején pedig Egyházmegyei Diákotthon Bizottságot állított fel a meglévő internátusok ellenőrzése, fejlesztése és segélyezése, valamint új diákotthonok alapítása érdekében.⁹⁹⁵

Óvatosságra intette a papokat, hogy 1946-tól kezdve sorra járták a falvakat a kommunista küldöttségek, akik különféle nyilatkozatok aláírását vagy a lelkipásztorok ünnepeken, előadásokon való közreműködésüket, istentiszteletek, táborigényviselés tartását

⁹⁸⁷ SL V/49. 8. d. 1153/1945.

⁹⁸⁸ SL V/49. 8. d. 1164/1945.

⁹⁸⁹ SL V/49. 9. d. 1828/1947.

⁹⁹⁰ Ünnepi istentiszteletek a felszabadulás évfordulóján. Új Sopron. II. évfolyam 70. szám. 1946. március hó 28. 2. lap.

⁹⁹¹ ÁBTL 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948. február 3.–február 26. (5. d.) 83–84.

⁹⁹² KEML IV.951.b. 20. d. 1/1949. május 23.

⁹⁹³ GyEL I. 1. p. 1947. évi X. körlevél. 3417. sz

⁹⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1947. évi X. körlevél. 3417. sz

⁹⁹⁵ GyEL I. 1. p. 1948. évi I. körlevél. 260. sz

kérték, vagy különféle kedvező ajánlatokkal keresték fel őket.⁹⁹⁶ Például az MKP a bánhidai egyházközségnek ajánlatot tett a megrongált templom újjáépítésére, amelyre a megyéspüspök nem adta meg a szükséges jóváhagyást, és azt sem engedélyezte, hogy a „pártnak az újjáépítésben szerzett érdemeit” feltüntető márványtáblát készítsenek. A templom a hívek összefogásával és az állami erőmű igazgatóságának ötezer forintos támogatásával három hónap alatt felépült. Ezt követően a Szabad Nép 1947. szeptember 30-i számában erősen túlzó újságcikkben számoltak be arról, hogy „*kommunista munkával újra helyreáll a bánhidai templom*”.⁹⁹⁷ A cikkre Mindszenty bíboros is felfigyelt, és magyarázatot kért a győri püspöktől.⁹⁹⁸ A vértestolnai egyházközség részére harangot ígérnek, amennyiben a régi harang megmaradt darabjait magukkal vihetik, hogy azt kiegészítve újat öntessenek.⁹⁹⁹ A gyórsövényházi templom részére pedig – a helybeli párttitkár kérésére – Rákosi Mátyás küldött egy 102 kilogramm súlyú harangot. A plébánosnak csak annyit kellett volna tennie, hogy a győri megyei titkárság épületéből „ünnepélyes keretek között” elszállíttatja, átveszi és megáldja.¹⁰⁰⁰ A kommunista párt élénk tevékenységét szemléletesen érzékelteti a sopronkövesdi jegyző egyik 1947-es jelentése: „*Politikai pártok közül az MKP tevékenykedett a legtöbbet, a legtöbb politikai, választási gyűlést tartotta. Tulságos erőszakoskodásuk miatt a többi politikai pártok távol tartják magukat mindentől, hogy a súrlódásokat elkerüljék.*”¹⁰⁰¹ (A győri püspök az 1947-es választások előtt a Barankovics-pártot ajánlotta papjainak.¹⁰⁰²) Papp Kálmán 1948-os bizalmas tájékoztatásában határozottan megtiltotta, hogy politikai pártoktól a templomok és az iskolák részére bármit is elfogadjanak. Akik ilyen adományt elhelyeznek és megáldanak a templomban, a legszigorúbb büntetést helyezte kilátásba. Szintén megtiltotta, hogy papjai az egyház és a demokrácia kérdéséről újságokban nyilatkozzanak, és a társadalmi érintkezésekben is körültekintő óvatosságra intette őket. Kiemelte, hogy egyházi személy senkinek sem ajánlhatja materialista alapon szerveződő pártba történő belépést.¹⁰⁰³

A kommunista hatalomátvétel után egyre több olyan hivatalos megkeresést kaptak az egyházi személyek, hogy az egyház és az állam kapcsolatára vonatkozó megbeszéléseken vegyenek részt. Papp Kálmán nem tiltotta meg az ezeken való megjelenést, és utasította őket,

⁹⁹⁶ Az ilyen irányú kérelmekre reflektáló papi, illetve püspöki levelekből válogatást közöl: BINDES–NÉMETH 1991. 235–253.

⁹⁹⁷ GyEL I. 1. o. 1876/1947. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 240–241.

⁹⁹⁸ BINDES–NÉMETH 1991. 240.

⁹⁹⁹ GyEL I. 1. o. 943/1947. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 239.

¹⁰⁰⁰ GyEL I. 1. o. 3081/1947. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 241.

¹⁰⁰¹ SL V/49 9. d. 1132/1947.

¹⁰⁰² HAVASY 1990. 115.

¹⁰⁰³ GyEL Papp Kálmán hagyaték. XII. d. Bizalmas tájékoztató, 1244/1948. sz.

hogy ha a megbeszélésen az Apostoli Szentszéket, a bíboros hercegprímás személyét, a magyar püspöki kart és általában a katolikus egyházat sértő támadások hangzanának el, véleményük kinyilvánítása mellett el kell hagyniuk az értekezlet színhelyét. Amennyiben egyéni álláspontjukra lennének kíváncsiak, jelentsék ki, hogy akár tárgyalásokat folytatni, akár a nyilvánosságnak szánt nyilatkozatot kiadni kizárólag az Apostoli Szentszékkal egységben lévő püspöki kart tartják illetékesnek.¹⁰⁰⁴ 1948 decemberében diáktüntetések szerveztek Mindszenty bíboros ellen, járásonként küldöttségeket menesztettek a megyéspüspökhöz, de felkeresték a kerületi papokat is. A községi plébánosokhoz a tömegszervezetek tagjait küldték el, hogy Szilveszter, illetve Újév napján említse meg a demokrácia által elért eredményeket, és tegyen nyilatkozatot Mindszenty politikája ellen.¹⁰⁰⁵ A főispán is utasítást kapott a BM-től, hogy szervezze meg, a jegyzők és a bírák is látogassák meg a helyi papot és beszélgessenek vele. Ezt azonban a megyei pártbizottság részéről kifogásolták, mondván, veszélyezteti a „klerikális reakció elleni harc” komolyságát: a községi előjáróság tagjai ugyanis sok helyen elárulták a plébánosnak, hogy a főispán utasítására jöttek.¹⁰⁰⁶ A kerületi plébánosok óvatosan nyilatkoztak a bíborossal kapcsolatban, illetve kijelentették, ameddig a bíróság és a Vatikán nem foglal állást, ők nem nyilatkoznak. Úgy nyilatkoztak, elismerik a demokrácia eredményeit, de arra ígéretet nem tettek, hogy ezt a híveknek is kihirdetik.¹⁰⁰⁷ Ha valamelyik pap a demokrácia mellett, illetőleg Mindszenty ellen foglalt állást, a nyilatkozatokat röpgyűléseken és pártnapokon, valamint a népnevelőkön keresztül ismertették, a községekben pedig a közérdekű hírszolgálatot használták fel erre a célra.¹⁰⁰⁸ A rendelkezésre álló forrásokból meg lehet állapítani, hogy a papság Mindszentyre vonatkozó körlevelet felolvasta, de nem fűzött hozzá kommentárt. A hangulatjelentés szerint a mezőörsi plébános arra is felszólította a híveket, hogy a sekrestyében írják alá a tiltakozó ívet, akik Mindszenty ellen vannak. (Nem tartom valószínűnek, hogy sokan voltak az aláírók.) A körlevél általában a falvak lakosságára nem volt különösebb hatással, sőt a Mindszentyvel kapcsolatos propagandát „*az emberek már kezdik unni*”.¹⁰⁰⁹ A demokrácia mellett viszont többen is állást foglaltak, mert ezt nem

¹⁰⁰⁴ GyEL I. 1. o. 377/1949.

¹⁰⁰⁵ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 13. öe. Jelentés 1949. január havi propaganda munkáról. 1949. január 10.

¹⁰⁰⁶ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 13. öe. Jelentés 1949. január havi propaganda munkáról. 1949. január 10.

¹⁰⁰⁷ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 14. öe. Győr városi bizottság. 1948. Jelentés a december havi propaganda munkáról.

¹⁰⁰⁸ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 6. öe. A Politikai Bizottság határozata. 1949. január 10.

¹⁰⁰⁹ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 6. öe. Hangulatjelentés, 1948. december 10.

tartották ellentétesnek az egyház tanításával és a felsőbb rendelkezésekkel.¹⁰¹⁰ Győrött újévi beszédekben csak a külvárosi papok beszéltek a demokrácia eredményeiről, a belvárosi templomokban egyetlen pap sem emlékezett meg a „demokrácia vívmányairól”: *„Ennek oka az, – olvasható az MDP korabeli hangulatjelentésében – hogy a belvárosban nagy tömegben a demokrácia ellenségei laknak és az új év napján a misén olyan nagy számban vettek részt, amire még nem volt példa. Azt várták, hogy Pap [!] Kálmán püspök tart szentbeszédet, e helyett egy kanonok tartott, teljesen vallási síkon.”*¹⁰¹¹ A kapuvári papok és szerzetesek a békeakarattal nem helyezkedtek szembe, de mellette sem foglaltak állást.¹⁰¹² A csornai premontreiekről pedig úgy vélekedtek, hogy nem lépnek fel a demokrácia ellen, de mivel a földreform során több mint 2.000 kat. hold földet veszítettek, és jelenleg nem taníthatnak, *„ezért gondolkozásukban feltétlenül a demokrácia ellenségei lehetnek, de békét akarnak, mert a háború részükre sem jelenthethet előnyt”*.¹⁰¹³ „Demokráciaellenes” magatartást az egyházmegye komáromi részén sem tapasztaltak, de említésre méltó eseményként jegyezték fel, hogy Ácson Maráz Lajos káplán félbeszakította prédikációját, amikor észrevette, hogy valaki jegyzetel.¹⁰¹⁴

A győri püspöki aula és a győri papság Mindszentyvel kapcsolatos álláspontjáról az állambiztonsági szolgálatok operatív jelentései is tudósítanak. Az egyházmegye vezetősége és papsága is aggodalommal figyelte az eseményeket, különösen Mindszenty bíborossal és az egyházzal kapcsolatban. Eleinte bizakodva tekintettek az egyház és az állam között megindult tárgyalásokra, december második felében azonban már attól tartottak, az ÁVO Győrött is figyelteti a püspökvárat.¹⁰¹⁵ December 11-én a megyei pártszervezet Mindszenty-ellenes tüntetést szervezett a középiskolák diákjaival. A püspökvárhoz vonultak, és a küldöttség átadta a diákok határozati javaslatát, amelyben kérték, ne olvassák fel a bíboros körleveleit. A püspök nem fogadta őket, ezért a hozzájuk csatlakozott munkásokkal a városháza elé vonultak, ahol a város polgármestere fogadta őket. Másnap ismét visszamentek a püspökvárhoz, a püspök ezúttal találkozott a diákok küldöttséggel,

¹⁰¹⁰ Például: „Hála telt szívvel gondoljunk mindazon sok jóra, amivel az Úristen az év folyamán elhalmozott, de hála telt szívvel gondoljunk azon férfiakra is, akik népi demokratikus érzelmeiknél fogva személyes jólétünkről, szabadságunkról gondoskodnak, rombadöntött országunkat felépítik, kórházakat építenek, hidainkat rendbehozzák, hogy az ország vérkeringése megindulhatott. A demokrácia összeegyeztethető az evangéliummal, mert a szegények istápolása Krisztusi elv.” SL IV/401. 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. Pereszteg, 1949. január 31.

¹⁰¹¹ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 13. öe. Jelentés 1949. január havi propaganda munkáról. 1949. január 10.

¹⁰¹² SL IV/401. 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. Kapuvár, 1949. december 22.

¹⁰¹³ SL IV/401. 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. Csorna, 1949. december 24.

¹⁰¹⁴ KEML IV.951.b. 20. d. 1/1949. február 3. és 8. 117. p

¹⁰¹⁵ ÁBTL 3.1.5. – O-9176 Dr. Orbán László 30–32.

követeléseikre azonban kitérő választ adott. Aznap egy munkásokból álló küldöttség is felkereste, nekik sem adott érdemi választ.¹⁰¹⁶ A püspököt meglepte a tömeg fegyelmezettsége. Úgy vélte, megnyerte a diákok küldöttségének hangulatát, és „nem történt semmi egyéb, mint az, hogy a tömeg eléje járult”, továbbá „a MINSZ tagjai előtt elmondott beszédével leszerelte a küldöttség tagjait és továbbra is olyan politikát folytathat, mint eddig”.¹⁰¹⁷ A megyésfőpásztort a pártbizottság megbízottja is felkereste a főispánnal és a Győrmegyei Hírlap főszerkesztőjével. Papp Kálmán elismerte a demokrácia eredményeit, csak nyilatkozni nem volt hajlandó. Arra hivatkozott, a püspöki kar a kormány képviselői előtt már kifejtette álláspontját.¹⁰¹⁸ A bíboros letartóztatásának híre nagy riadalmat keltett Győrben. Papp Kálmán semmiféle tájékoztatást nem adott ki ezzel kapcsolatban, Róma, mint az ügyben illetékes egyházi hatóság állásfoglalását várta. Sőt, ezekben a napokban senkit nem volt hajlandó fogadni. A papság is nagyon óvatos volt, és nem látták értelmét bármiféle demonstrációnak. A városban olyan rémhír látott napvilágot, hogy Magyarországot a pápa ki fogja átkozni, bezárják a templomokat, és a papság nem fogja kiszolgáltatni a szentségeket a híveknek. A város hangulata ettől eltekintve nyugodt volt, vidéken pedig még nem sokan értesültek Mindszenty letartóztatásáról.¹⁰¹⁹ A bíboros ellen indított propagandahadjárat csendesedésével Győrben is várakozó álláspontra helyezkedtek, és a magyarországi sajtóval szemben inkább a külföldi híreknek adtak hitelt. Sokan attól féltek, hogy a két egymással szemben álló világnézet, valamint a kommunizmus elterjesztése világméretű partizánrevolúció, vagy egy újabb világháború kirobbanásához vezet.¹⁰²⁰ A papság tájékozatlanságát növelte, hogy a megyéspüspök még közvetlen környezetének sem számolt be a püspöki konferencián¹⁰²¹ elhangzottakról.¹⁰²²

A Vas Megyei Pártbizottság 1948. november 22-én és 29-én felvett jegyzőkönyveiben is nyíltan egyházellenes megnyilvánulásokról olvashatunk, ezek a megnyilatkozások azonban tükrözhetik a párt hivatalos álláspontját, illetve a gyűlésen felszólaló „elvtárs” személyes meggyőződését is: „Éreztetni kell a klérussal az erőnket, meg kell nekik mondani, ha itt a földön akarnak mennyországot, akkor fogják be a pofájukat, akkor hallgassanak.”¹⁰²³

¹⁰¹⁶ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 14. öe. Győr városi bizottság. 1948. Jelentés a december havi propaganda munkáról.

¹⁰¹⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 31.

¹⁰¹⁸ GyL XXXV/402. 30 fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 13. öe. Jelentés 1949. január havi propaganda munkáról. 1949. január 10.

¹⁰¹⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 33.

¹⁰²⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 34.

¹⁰²¹ A püspöki kar 1949. február 18–19-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 88–98.

¹⁰²² ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 35.

¹⁰²³ VaML MDP Vas Megyei Bizottsága. 40. fond. 1. fcs. 13. ö. e. (1948. november 22.) 107.

Ezekben a jegyzőkönyvekben a sajtótámadások fokozásáról, az egyházi és világi személyek befolyásolásáról – borral, előléptetés kilátásba helyezésével, fenyegetéssel, kompromittálással –, az alsópapság és a püspöki kar szembeállításáról is szó esik.¹⁰²⁴ Az erősödő sajtóhadjárat, a sokszor álnéven vagy név nélkül írt újságcikkek kapcsán a megyéspüspök aggodalmát fejezte ki, mert az érdekelteknek rendszerint nem adják meg a lehetőséget arra, hogy a támadásokra a téves állítások megcáfolásával válaszoljanak. Egyúttal – az ordináriusnak fenntartott kiközösítés és felfüggesztés terhe mellett – felszólította a jelzett cselekmények múlt és jövőbeli elkövetőit a „legsürgősebb és leghatározottabb nyilvános helyreigazításra és elégtételadásra”, és felhívta a figyelmet az Egyházi Törvénykönyv 2344. kánonjára.¹⁰²⁵ Majd az 1948. évi IX. körlevélben nyomatékosan felhívta papjai figyelmét az egyházi törvénykönyv 2331. és 2334. kánonjára, melyek értelmében bárhonnán jövő fenyegetés vagy ráhatás nem mentesít a törvényhelyek rendelkezéseinek szigorú megtartása alól. Továbbá tájékoztatta őket, hogy az egyházi képviselőtestületek kizárólag az egyházközségi szabályzatban előírt feladatok címén hívhatók össze, politikai kérdések nem tartoznak ennek hatáskörébe: *„Ilyen céllal a képviselőtestület össze nem hívható s ha bármiféle címen mégis ilyenekkel kívánna foglalkozni, azon egyházi személy nem vehet részt, a vonatkozó határozat pedig jogerővel nem bír.”*¹⁰²⁶ Egyúttal figyelmeztette őket, hogy a szószéken és a lelkipásztori munkában tartózkodjanak a napi- és pártpolitikai kérdések tárgyalásától, egyedül az örök igazságot, az Evangéliumot hirdessék, az iskolában kerüljék a meddő vitákat, és mindenki *„mérlegelje szavait, válogassa meg kifejezéseit s ne ragadtassa magát meggondolatlanságokra”*.¹⁰²⁷ A bizonytalan látszó időkben a főpásztor a tényleges politikamentességet hangsúlyozta, és 1949 januárjában is erre intette papjait.¹⁰²⁸ A Zsinati Határozatok 35. §-a különben is előírta: *„Szigoruan tilos a politikát, akár burkolt alakban is, a szószékre vinni. [...] Oly kérdésekről azonban, amelyek a nép hitét és erkölcsét érintik, akkor is beszéljen, ha ezekkel a politika is*

¹⁰²⁴ VaML MDP Vas Megyei Bizottsága. 40. fond. 1. fcs. 13. ö. e. (1948. november 22.) 107.; 24. ö. e. (1948. november 29.) 129–130.

¹⁰²⁵ GyEL I. 1. p. 1948/VII. körlevél. 2596. sz. A 2344. kánon értelmében: „Azt, aki a Római Pápát, az Anyaszentegyház bíborosát, a Római Pápa követét, a Római Szent Kongregációkat, az Apostoli Szentszék Törvényszékeit, és ezeknek főbb tisztviselőit, továbbá a saját főpásztorát nyilvánosan újságokban, nyilvános beszédekben, vagy iratokban akár közvetve, akár közvetlenül jogtalanságokkal illeti, továbbá ezeknek tettei, határozatai, döntései és ítéletei ellen visszavonást vagy gyűlöletet szít, a főpásztor nemcsak a fél kérésére, hanem hivatalból kötelezze még egyházi büntetések kiszabásával is elégtétel adásra, továbbá bűnének és az okozott botránynak arányában más megfelelő büntetéssel és elégtétel kirovásával is sújtsa az illetőt.” Vö.: CIC, 1917. Can. 2344.

¹⁰²⁶ GyEL I. 1. p. 1948/IX. körlevél. 3471. sz.

¹⁰²⁷ GyEL I. 1. p. 1948/IX. körlevél. 3471. sz.

¹⁰²⁸ GyEL I. 1. p. Az 1949. évi körlevelekhez csatolt 292. sz. körirat. Idézi: BINDES–NÉMETH 1991. 11. és 264. (lábjegyzetben): „politikai természetű megnyilatkozás gondosan kerülendő”.

*foglalkozik.*¹⁰²⁹ Az egyházmegye papjai inkább tartózkodtak a politikai véleményektől, „politikailag quasi illegalitásba vonultak”, a püspöki figyelmeztetésre hivatkoztak, és felsőbb utasítást vártak Rómától vagy a püspöki kartól.¹⁰³⁰

A győri egyházmegye elleni első átfogó sajtótámadásra 1948 őszén került sor. Jankovics József Győr-belvárosi plébános az egyik győri lapszerkesztőt az egyházi törvénykönyv 1240. kánonjának 6. pontja értelmében nem részesítette egyházi temetésben, mert egyházilag érvénytelen házasságban élt és a bűnbánat külső jele nélkül hirtelen halt meg. Az egyházellenes sajtó azonban kihasználta a helyzetet, és összeesküvést konstatálva arról írt, hogy a lapszerkesztő egyházi temetését azért tagadta meg a megyéspüspök – ráadásul a hercegprímás utasítására –, mert az elhunyt újságíró olyan lapnak volt a munkatársa, amelyben az egyházi iskolák államosítása ellen foglaltak állást. Az ügyvel kapcsolatban a kultuszminisztériumból is kifejezték felháborodásukat, és közölték a megyéspüspökkel, hogy „*ezzel az intézkedéssel súlyosan megbántotta a magyar demokráciát, a magyar államot*”.¹⁰³¹ Az Egyházmegyei Hivatal tárgyilagos válasza zavart keltett a minisztériumban, és a minisztertanács elé került. Hivatalos válasz nem érkezett, azonban a püspöki számvevőt telefonon Budapestre hívták, és közölték vele, hogy a minisztertanács a győri egyházmegyétől megvonta a kongruát, és csak az I. ügyosztály közbenjárására változtatta meg a határozatot: a lelkészek, segédlelkészek, teológiai tanárok és a nyugdíjasok továbbra is megkapják illetményeiket, azonban nem az egyházmegyei hatóságon keresztül, hanem névre szólóan a minisztériumtól. A közigazgatási tiszteletdíjak folyósítását (püspök, püspöki aula, győri székeskáptalan, soproni társaskáptalan) november 15-i hatállyal beszüntették. A belvárosi plébánost, Jankovics József kanonokot internálták.¹⁰³² Az ügyből igyekeztek további politikai előnyöket kovácsolni. Az 1949-ben esedékes választások előtt az MDP Sopron megyei Bizottság titkárának megbízásából több alkalommal felkeresték a megyéspüspököt „a választásokkal kapcsolatban a győri egyházmegyei papság kedvező magatartása elérése érdekében”. Papp Kálmán hajlandó volt egy pástorlevelet kiadni – annak ellenére, hogy időközben a püspöki kar is nyilatkozott¹⁰³³ –, azonban megjegyzést tett arra vonatkozóan, hogy Jankovics kanonokot még nem engedték haza az internálótáborból. A Soproni Nemzeti Bizottság „éveken át első elnöke” az MDP

¹⁰²⁹ ZsH, 1935. 35. §.

¹⁰³⁰ KEML IV.951.b. 20. d. 1/1949. január 3. 174. p.; 1/1949. március 14. 48. p.

¹⁰³¹ GyEL I. 1. o. 2988/1948. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 32–34.

¹⁰³² GyEL I. 1. o. 2988/1948. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 32–34.

¹⁰³³ A püspöki kar 1949. május 5-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 107–109.

megyei titkárával egyetértésben 1949 májusában Rákosi Mátyás közbenjárását kérte: „*a püspökkel nehezen megszerzett jó kapcsolat további megtartása most már nem locális, hanem az egyház és állam megbékélése szempontjából országos jellegű érdeket érint*”, ennél fogva „*ezen első apró lépés – Jankovich hazabocsájtása – jó ügyet szolgálna*”.¹⁰³⁴ (Jankovicsot időközben Kistarcsára szállították, ahonnan csak 1951. december 21-én szabadult.¹⁰³⁵)

Röviden itt tartom célszerűnek kitérni a Szentszék kiközösítő rendelkezéseire, amelyek magyarországi viszonylatban is nagy visszhangot váltottak ki. A magyar katolikus püspöki kar 1948 márciusában külön is foglalkozott azok ügyével, akik csatlakoznak a kommunista párthoz. A Szentszék ugyanis olyan rendelkezést tett közzé, amely szerint nem lehet feloldozni azokat, akik a kommunizmushoz vagy más, a katolikus hitvallással ellentétes mozgalomhoz tartoznak, amennyiben „*formálisan ragaszkodnak a tanításaikban foglalt tévedéseikhez*”, vagy ha valamilyen formában közreműködnek a mozgalomban, „*nevezetesen szavazat által és figyelmeztetésre sem hagynak fel velük*”.¹⁰³⁶ Mindszenty bíboros vállalta, hogy elkészíti a hazai viszonyoknak megfelelő változatot, tetszés szerint való felhasználásra. A bizalmasnak szánt figyelmeztetésről azonban már aznap este tudomást szerzett a kultuszminisztérium egyik főtisztviselője.¹⁰³⁷ A rendelkezés tömegesen érintette volna azokat a katolikusokat, akik nem meggyőződésből léptek be a pártba, vagy csupán szavazatukkal támogatták azt. Sokan egyébként abban bíztak, néhány éven belül megfordul a politikai széljárás. Bürchner László, a soproni Szent György plébánia vezetője például nyilatkozatokat gyűjtött azoktól a híveitől, akik elhatározták a pártba való csatlakozást. „*A nyilatkozatok azt tartalmazzák, hogy az aláíró nem meggyőződésből lép a Kommunista Pártba, hanem azért, mert különben nem tudna elhelyezkedni. A nyilatkozat célja dr. Bürchner szerint az, hogy ha megfordul a helyzet úgy abban az esetben ők fedve legyenek.*” – olvasható a korabeli politikai hangulatjelentésben.¹⁰³⁸

Egy évvel később, 1949. június 28-án a Szent Offícium újabb rendeletet adott ki a kommunizmus ellen, amelynek értelmében kiközösítés alá esnek azok, „*akik a kommunisták materialista és keresztényellenes tanítását vallják, elsősorban pedig azok, akik védelmezik ill. terjesztik*”.¹⁰³⁹ Ezzel kapcsolatban Dr. Orbán László teológiai tanár július 25-én esperesi

¹⁰³⁴ GyL XXXV/401. 29. fond 2 fond csoport 1948–49. év 63. öe. 4252/1949.

¹⁰³⁵ HETÉNYI 2004. 395.

¹⁰³⁶ Püspökkari jegyzőkönyv, 1948. március 18. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 388.

¹⁰³⁷ Püspökkari jegyzőkönyv, 1948. március 18. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 388.

¹⁰³⁸ ÁBTL 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948. február 3.–február 26. (5. d.) 83–84.

¹⁰³⁹ A Szent Offícium rendelete, 1949. június 28. (július 1.). In: DH, 2004. 758–759.

konferenciát tartott a szemináriumban. Orbán megnyugtatta a jelenlévőket, hogy a rendelet azokra nem vonatkozik, akik kényszer hatására, vagy a megélhetés biztosítása érdekében csatlakoznak a kommunista párthoz. A pápai okirat ugyanis kimondja, hogy a kiközösítés csak azokra a személyekre vonatkozatható, akik „libere et scienter”, tehát szabad elhatározásukból, tudva és akarva fogadják el a materialista világnézetet. Orbán szerint a kiközösítéshez nem szükséges, hogy valaki kommunista legyen, elegendő, ha a materialista világnézetet vallja. Sok kommunista viszont éppen azért nem vonható a rendelet alá, mert templomba jár, gyónáshoz és áldozáshoz járul. Még akkor sem érinti őket, ha egyébként párttagok: ők ugyanis – bár kommunisták – nem tagadják Isten létezését.¹⁰⁴⁰

5.1.3. Az egyházi (felekezeti) iskolák államosítása

Disszertációmban meg kell említenem az egyházi (felekezeti) iskolák államosítását, hiszen a hitélet és vallásgyakorlat alakulása szempontjából nagyon fontos és nagy horderejű tényezőnek bizonyult. Mégis, nem vállalkozhatok arra, hogy részletes képet nyújtsak a győri egyházmegye katolikus oktatási intézményeinek állami tulajdonba vételéről, mert ez a kérdéskör – a maga sajátos összefüggéseivel és komplexitásával – egy önálló kutatás témája kell, hogy legyen. Éppen ezért itt csak a legfontosabb összefüggések bemutatására szorítkozhatok.¹⁰⁴¹

A kommunista párt kezdettől fogva az egyházak elszigetelésére és visszaszorítására törekedett. E folyamat része volt a tankönyvkiadás állami monopolizálása 1947-ben, majd az iskolák államosítása 1948-ban.¹⁰⁴² Nem nézték jó szemmel a pedagógusok „templomozását”, különösképpen egyházi szolgálatát. Ez több egyházközségben magával vonta a korábban a kántortanító(k) által ellátott kántori szolgálat átgondolását és folytonosságának biztosítását. Az új szellemű tananyag, pedagógusok ideológiai átnevelése az ifjúsággal való foglalkozás kulcsfontosságú eleme volt.¹⁰⁴³ A II. világháború utáni négy évtizedben Magyarországon is az „új ember” kinevelésére törekedtek a kommunista politika irányítói.¹⁰⁴⁴ Az iskolák államosítását célzó törekvéseknek már a világháború utolsó évében voltak jelei. Ezért az 1945. május 24-én tartott püspökkari konferencián döntöttek egy

¹⁰⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 36.

¹⁰⁴¹ A győri egyházmegye egyházi iskoláinak államosításáról még nem készült átfogó történeti feldolgozás. A pannonhalmi egyházmegye győri egyházmegyébe olvasztása miatt érinti a témát: VARGA L. 2007. 72–85.; VÁRSZEGI 2008.

¹⁰⁴² KAHLER 2001. 6.

¹⁰⁴³ SZABÓ Cs. 2008. 14.

¹⁰⁴⁴ Uo. 14.

vallásos szülőket tömörítő szervezet, a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének (KSZVSZ) létrehozásáról, amely az Actio Catholica (AC)¹⁰⁴⁵ keretében működött. Mivel a helyi szervezetek megalakítása lassan ment, 1946 márciusában a püspöki kar sürgette, hogy mindenhol hozzák létre ezeket a szervezeteket. (Az AC egyházmegyei tanácsa 1934. február 5-én alakult meg Győrött, Breyer István megyéspüspök elnöklete alatt.¹⁰⁴⁶) A fakultatív vallásoktatás napirendre tűzése kapcsán a KSZVSZ helyi szervezetei is tiltakozó leveleket és táviratokat küldtek Varga Bélának, a nemzetgyűlés elnökének, Nagy Ferenc miniszterelnöknek, és a politikai pártok vezetőinek.¹⁰⁴⁷ 1948. május 16-án, az iskolák védelmében kiadott püspökkari pásztorlevél felolvasásával egy időben az intézőbizottság is körlevelet küldött a szülőszövetségek vezetőségének és a plébánosoknak, hogy tiltakozzanak az iskolák államosításának terve ellen a kormánynál és a helyi országgyűlési képviselőknél. A levelek megfogalmazásához mintát is mellékeltek. Ennek hatására a szülőszövetségek levelek és táviratok százait küldték el a különféle állami szerveknek és befolyásos személyiségeknek. Aláírásuk sokszor népes szülői gyűlések keretében történt. Ennek ellensúlyozására viszont a kommunista befolyás alatt álló nemzeti bizottságok és üzemek az egyházi iskolák államosítását követelő petíciókat juttattak el az országgyűlésnek.¹⁰⁴⁸ Az AC felhívására számos győri egyházmegyei településről is tiltakozó levéllel, távirattal fordultak az országgyűlés elnökéhez és a kultuszminiszterhez, valamint a tankerület elnökéhez.¹⁰⁴⁹

Az iskolák államosítása ellen az egész országban széles körű tiltakozási hullám bontakozott ki az egyházak részéről. Ennek egyik kiemelkedő megnyilvánulása volt az 1948. június 7-i soproni tüntetés, amelyet a katolikus iskolák melletti békés tiltakozásnak szántak. A rendőrség a tűzoltóság segítségével, vízsugárral, végül a levegőbe lőtt sortűzzel oszlatta szét a mintegy kétezer főnyi tömeget. Nyolc személyt június 11-én Győrbe szállítottak, majd a dél-budai internálótáborban tartották őket fogva. 1948. június 17-én a győri népbíróság külön tanácsa Antoni M. Aristella Isteni Megváltó Leányai nővért, tanítónőképző intézeti tanárnőt, a IV. évfolyam osztályfőnökét egyévi börtönre, Németh Marianna IV. évfolyamos

¹⁰⁴⁵ „A Katolikus Akcióként is emlegetett szervezet a Horthy-korszak második felében a magyar katolicizmusnak egyfajta mozgalmi központja volt. Nagymértékben hatott a helyi közösségek életére az egyházközségeken és az egyesületeken keresztül, ugyanakkor megszervezett számos országos jelentőségű megmozdulást, sőt az Actio Catholica rendezte meg a nagy nemzetközi visszhangot kiváltó XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust is.” Magyarországon az AC alapegysége a püspöki kar döntése nyomán az egyházközség lett. A szervezet első és legfontosabb céljának helyi szinten a modern egyházközségi élet megteremtését tekintették, lehetőleg minden hívő bevonásával. GIANONE 2010. 5., 44.

¹⁰⁴⁶ Tegnapp megalakult Győrött az Actio Catholica egyházmegyei tanácsa. Soproni Hírlap, XXI. évf. 28. szám, 1934. február 6., 2. lap.

¹⁰⁴⁷ BALOGH 2012a. 117.

¹⁰⁴⁸ GIANONE 2010. 193–195., 201.

¹⁰⁴⁹ GyEL I. 1. o. 1244/1948.

tanulót egy hónapi fogházra ítélte. Bírói ítélet nélkül internálótáborban tartották fogva Radics Józsefnét, Németh Alajos hittanárt, Legény János gimnáziumi tanárt, Baumgartner Pált és Polán Gézát (a bencés gimnázium VII., illetve VIII. osztályos tanulóit), valamint Albrecht Ferenc péksegédet. További nyolc soproni személyt hosszabb-rövidebb időre rendőri felügyelet alá helyeztek. A két elítélt, valamint a hat internált személy szabadulása után hosszabb ideig ugyancsak rendőri felügyelet alatt állt.¹⁰⁵⁰ Az államosítást megelőzően a világi hatóságok bizottságokat küldtek a falvakba, akik a plébánost, a tanítókat és a pártok vezetőit megbeszélésre hívták a község házára. Előadták, hogy ha az iskola államosítása miatt bármilyen megmozdulás vagy zavargás történne, azért a község vezetőit fogják felelőssé tenni. Az alispán pedig arról rendelkezett, hogy minden gyűlés és körmenet be van tiltva, és ha a plébános esetleg testőrgárdát szervezett volna a saját védelmére, azt azonnal fel kell oszlatni.¹⁰⁵¹

Mindszenty bíboros 1948. június 12-én körlevélben tiltakozott az iskolák államosítása ellen, és felhívta a figyelmet az egyházi törvénykönyv 2334. kánonjára, amely értelmében eleve kimondott és az Apostoli Szentszéknek fenntartott kiközösítésbe (*excommunicatio*) esnek, „*akik az Anyaszentegyház szabadsága vagy jogai ellen törvényeket, rendeleteket vagy határozatokat hoznak*” (1); „*akik közvetlenül vagy közvetve az egyházi joghatóság gyakorlását akár a belső, akár a külső jogterületükön akadályozzák, e célból bármilyen világi hatalomhoz fordulva*” (2).¹⁰⁵² Mindszenty hangsúlyozta, hogy a kiközösítés az egyház iskoláinak tényleges elvételével is bekövetkezik, és hogy a kihirdetéssel minden előbbi, egyházi fenyítéssel kapcsolatos irat hatályát veszti és megsemmisítendő. Papp Kálmán azonban bejelentette, hogy ő már másképp intézkedett, mert a kiközösítés érvényét azokra is kiterjesztette (öt tanítóra), akik a leghevesebben agitáltak az államosítás mellett.¹⁰⁵³

A magyar törvényalkotási gyakorlatban addig szokatlanul durva és szélsőséges kampányt követően 1948. június 16-án az országgyűlés 230:63 arányban megszavazta az 1948. évi XXXIII. törvényt „a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában”. Összesen 4.899 egyházi fenntartású alap- és középiskola került ekkor állami tulajdonba. Ezek 63 %-a római katolikus, 24 %-a

¹⁰⁵⁰ GyEL I. 1. o. 1550/1948.; MÉSZÁROS I. 2002. 34–36. Lásd még: NÉMETH A. 1991. 8–10.; RIBAI 1997. 155–191. A soproni egyházi tulajdonú ingatlanok államosításáról: OSVÁTH 2016.

¹⁰⁵¹ GyEL II. 1. Sopronkövesd. Historia Domus, 1937–1996. 47. lap.

¹⁰⁵² Püspökkari jegyzőkönyv, 1948. június 15. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 446–447.

¹⁰⁵³ Uo. 447.

református, 8 %-a evangélikus, 3 %-a görög katolikus, 1 %-a izraelita, 0,5 %-a vegyes és 0,25–0,25 %-a görögkeleti, valamint közös görög és latin katolikus fenntartású volt. Más források szerint 6.505 iskolát államosítottak, amelyekből 5.407 általános és népiskola, 98 tanító(nő)képző és líceum, 113 pedig gimnázium volt. Ez a törvény mintegy ezeréves állapotot szüntetett meg, gyakorlatilag felszámolva az egyházak iskolafenntartó, köznevelési funkcióját. Az egyházak kezelésében csak a hittudományi főiskolákat, a diakónus- és diakonisszaképzőket hagyta. Az állami státuszba került volt felekezeti oktató személyzet létszáma megközelítette a 18 ezer főt. A katolikus püspöki kar 5001/1948. számú rendeletével megtiltotta az egyházi személyeknek az államosított iskolákban való oktatást,¹⁰⁵⁴ azonban többször is napirendre tűzte az egyházi oktatószemélyzet átvételének kérdését (pasztoráció, hitoktatás, kántori teendők ellátása stb.). Végül megállapodtak, hogy a szerzetesrendi papokat olyan formában fogják elhelyezni, hogy rendi egységükben – legalább kisebb csoportokban – továbbra is megmaradjanak.¹⁰⁵⁵

Az 1948. évi XXXIII. törvény 1. §-ának (2) bekezdése lehetőséget adott arra, hogy a kormány kivételt tegyen az államosítás alól. A katolikus egyházzal 1950. augusztus végére kikényszerített megállapodás 2. pontja szerint a Magyar Népköztársaság kormánya hozzájárult nyolc katolikus egyházi iskola visszaadásához. A részleteket a katolikus egyház és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium képviselői 1950. szeptember 7-én tárgyalták meg és foglalták írásba. A visszajuttatott hat fiú és két leányiskola a következő volt: a bencéseknek a pannonhalmi és a győri Czuczor Gergely Gimnázium; a piaristáknak a kecskeméti Katona József Gimnázium és a budapesti Piarista Gimnázium Ady Endre Gimnázium által használt iskolai helyiségei; a ferenceseknek az esztergomi volt ferences rendi és a szentendrei gimnázium; a szegedi iskolanővéreknek a budapesti Rozgonyi Piroska Gimnázium, valamint a debreceni Svetits Intézet gimnáziumi része.¹⁰⁵⁶ Az egyháznak visszaadott intézmények közül a Czuczor Gergely Gimnázium volt a győri egyházmegye területén, azonban a pannonhalmi egyházmegye kormányzatának átadásával 1951-ben a pannonhalmi gimnázium is a győri egyházmegyéhez került.¹⁰⁵⁷ Pannonhalmán teljes internátus, Győrben fokozatosan épülő félinternátus vezetésére nyílt lehetőség.¹⁰⁵⁸ A megyei pártvezetőség tisztában volt azzal, hogy a két nagy múltú gimnázium a tantermek számát és

¹⁰⁵⁴ A törvényt és 8000/1948. VKM számú végrehajtási utasítását közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 853–855., 856–862.

¹⁰⁵⁵ Püspökkari jegyzőkönyv, 1948. június 24., július 17., augusztus 27. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 458–473.; 474–484., 485–495.

¹⁰⁵⁶ BALOGH–GERGELY 2005. II. 949–951.

¹⁰⁵⁷ DÓKA 2000. 17.

¹⁰⁵⁸ SOMORJAI 1996. 142.

felszerelését tekintve, személyi feltételeiben, a tanárok felkészültségében, és a kollégiumi elhelyezés tekintetében is lényegesen jobb helyzetben volt, „*mint az állami iskolák közül bármelyik is*”.¹⁰⁵⁹ Tanáraik között nemcsak országszerte, hanem nemzetközi viszonylatban is elismert, kiváló szakemberek voltak, mint például Dr. Holenda Barnabás atomfizikus, a Kodály tanítvány Nádasi Alfonz, illetve Dr. Szigeti Kilián „zene esztéta”.¹⁰⁶⁰

5.1.4. Apor Vilmos püspök újratemetésének megakadályozása

A győri egyházmegye II. világháború utáni történetével kapcsolatban nem szabad megfeledkezni az 1945. április 2-án vértanúhalált halt Apor Vilmos püspökről és kultuszáról. A püspököt orosz katonák sebesítették meg halálosan, amikor a Püspökvár pincéjébe menekült lányok és asszonyok védelmére kelt.¹⁰⁶¹ Mivel az ügy politikailag kellemetlen volt a kommunisták számára, Kádár János személyesen foglalkozott a gyilkosság kivizsgálásával, budapesti rendőrkapitány-helyettesként maga is a helyszínre utazott.¹⁰⁶² A püspök halálának körülményeiről az amerikai misszió is információt gyűjtött 1945 májusában.¹⁰⁶³ Az első napokban csak keveseknek volt tudomása az eseményekről, és időbe tellett, hogy az egyházmegye határain túl is tudomást szerezzenek róla. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az új esztergomi érsekre teendő javaslatában előkelő helyen szerepeltette Apor Vilmos nevét.¹⁰⁶⁴ Apor Vilmos holttestének felravatalozására a leégett fedélszékű székesegyházban nem kerülhetett sor, ezért a Püspökvár gótikus kápolnájában, a Magyarok Nagyasszonya oltára előtt készítették el a ravatalt. A kármelita templom kriptájának ötös számú sírboltjában helyezték ideiglenesen nyugalomra, abban a reményben, hogy ha a körülmények lehetővé teszik, méltó nyughelyet készítenek számára a székesegyházban. A főpapot 1945. április 4-én Pokorny Miklós apátkanonok, káptalani helynök temette, tíz-tizenketten lehettek a menetben.¹⁰⁶⁵ Csak kevés hívő vett részt a szertartáson, mert az ellenséges katonák megjelenésétől tartottak. A kármelita rendház latin nyelvű krónikájában a püspök vértanúhalálát és temetését is feljegyezték, sőt a püspököt szent vértanúnak

¹⁰⁵⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 15. lap.

¹⁰⁶⁰ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 15. lap.

¹⁰⁶¹ Apor Vilmosra vonatkozó főbb szakirodalom a teljesség igénye nélkül: NAGY I. 2012.; HULESCH 1990.; APOR, 1997.; SZOLNOKY [1990.]; GERGELY 2004.; MESZLÉNYI 1976.; LUKÁCSI 2012a.; LUKÁCSI 2012b.; SOÓS 2009.; SOÓS 2011.; SOÓS 2012.

¹⁰⁶² TABAJDI-UNGVÁRY 2008. 97.; GYARMATI 2019. 219. A 85. sz. lábjegyzetben.

¹⁰⁶³ Püspökkari jegyzőkönyv, 1945. május 24. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 78–79.

¹⁰⁶⁴ GERGELY 2004. 216.

¹⁰⁶⁵ NAGY I. 2012. 294. Vö.: APOR, 1997. 65–68.

(*sanctus martyr*) nevezték, és röviden megemlékeztek nagyságáról.¹⁰⁶⁶ Pokorny április 10-én körlevélben méltatta a boldog emlékű püspököt.¹⁰⁶⁷

Miután helyreállították a székesegyházat, az új megyéspüspök, Papp Kálmán 1948 júliusában meghívta a püspöki kart Apor Vilmos október első napjaira tervezett újratemetésére, és engedélyt kért arra, hogy a síremlékre gyűjtést hirdethessen.¹⁰⁶⁸ (A háborúban elszegényedett papság és a hívek óriási összeget, százhuszezer forintot adtak össze a síremlék költségeinek fedezésére. A Szent László kápolnában, az oltárral szemben, a karzat alatt helyezték el a szarkofágot, Boldogfai Farkas Sándor alkotását. A falakat Mattioni Eszter hímeskő-mozaikja díszíti.¹⁰⁶⁹) A győri megyéspüspök augusztus 27-én bejelentette a püspöki karnak, hogy 1948. október 6-án, a temetés napján megfelelően tartaná, ha „bizonyos katolikus ünnepek” is lennének. A bíboros és a püspöki kar támogatta a győri püspök felvetését, délelőttre tervezték a temetést, délutánra a programot. A temetést azonban november 24-ére halasztották, amelyre szintén hivatalosak voltak a magyar püspökök.¹⁰⁷⁰ A püspöki kar később arra az álláspontra helyezkedett, a politikai körülményekre tekintettel sem felvonulást, sem körmenetet nem tartanak.¹⁰⁷¹ A szertartás rendjéről a püspök november 16-án értesítette az egyházmegye papságát, és elrendelte a körlevél 21-én történő felolvasását.¹⁰⁷² Sok hívőt vártak a temetésre, Mindszenty József bíboros vezetésével a püspöki kar tagjai is bejelentették részvételi szándékukat.¹⁰⁷³ A hivatalos eljárásnak megfelelően a püspökség megkérte az újratemetéshez szükséges engedélyeket. Dr. Áts Illés tisztiorvos hozzájárulásával a temetésnek közegészségügyi szempontból nem volt semmi akadálya. November 20-án azonban az Egyházmegyei Hatóság Kálmán püspök aláírásával szűkszavú értesítést adott ki, hogy a temetés elmarad. Aznap este ugyanis a Belügyminisztérium képviselői és a politikai rendőrség ezredese a győri főispán társaságában megjelentek a Püspökvárban, és átadták a püspöknek a polgármester határozatát, amelyben megtiltotta a holttest exhumálását. Az átvitelt felfüggesztették és Papp Kálmánt kötelezték, hogy a meghívottakat értesítse a temetés elmaradásáról, mert „*Apor Vilmos tervezett temetése sértené az ország bel- és külpolitikai*

¹⁰⁶⁶ GyEL II. 1. Győri kármelita rendház. Cronica domus Jaurinensis, 1930–2014. 270–272. lap.

¹⁰⁶⁷ GyEL I. 1. p. 1945/II. körlevél. 675. sz.

¹⁰⁶⁸ Püspökkari jegyzőkönyv, 1948. július 17. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 480.

¹⁰⁶⁹ NAGY I. 2012. 297–298.

¹⁰⁷⁰ Püspökkari jegyzőkönyv, 1948. augusztus 27., november 3. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 493., 520.

¹⁰⁷¹ ÁBTL 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948. október 15.–november 2. (5. d.) 1948. november 1.

¹⁰⁷² GyEL I. 1. p. 1948. november 16-án kelt körlevél, iktatószám nélkül.

¹⁰⁷³ GyEL I. 1. o. 3121/1948. Vö.: BINDES–NÉMETH 1991. 35–38.

érdekeit”.¹⁰⁷⁴ A megyésfőpásztor erélyes tiltakozása nem vezetett eredményre, a Belügyminisztériumból még azon éjjel tudatták a püspökökkel és plébánosokkal, hogy a temetés elmarad. A belügyi hatóságok az újratemetés tervezett napjára „rendkívüli rendszabályokat” léptettek életbe. *„Kétszáz fővel megerősítették a győri rendőrséget és mozgósították a tűzoltóságot. Egész éjjel titkosrendőrök állták körül a kármeliták templomát, és lovas rendőrök járőröztek a belvárosban, nehogy a fekete reakció ellopja a holttestet. A kármeliták temploma és a székesegyház felé vezető utakat barikádokkal zárták el. A két templomot összekötő utcára pedig munkásokat rendeltek ki, hogy törjék föl a kövezetet. A barikádokon kívül rekedt győriek részint gúnyos megjegyzésekkel, részint keserű mosollyal nyugtázták az útjavításnak álcázott szándékot.”* – olvasható az egyik szemtanú beszámolójában.¹⁰⁷⁵ A kármelita rendház naplója szűkszavúan csak annyit ír, a világi hatóságok nem engedélyezték a holttest átszállítását: *„Potestas civilis non permisit translationem.”*¹⁰⁷⁶ Ehhez hasonló módszerekkel akadályozták meg, hogy a vidék népe részt vehessen az esetleges Apor-tisztelgésen. A rendőrség aznap mindenkit igazoltatott, aki vonaton, autóval, kerékpáron, gyalogosan vagy csónakkal Győr felé közeledett. Csak az léphetett a város területére, aki igazolni tudta, hogy ott a munkahelye. A politikai rendőrség még a síremlék fényképének és a halotti emlékképnek a kinyomtatását sem engedélyezte.¹⁰⁷⁷ Kádár János a pártja becsületén és saját presztízisének esett sérelemként tekintette, hogy az előkészületekről a kisgazda kultuszminisztertől, Ortutay Gyulától kellett tudomást szereznie. Kádár „igen komoly hibának” minősítette, hogy sem a közigazgatási, sem a rendőri szervek, sem pedig az ÁVO nem jelentette időben a püspök exhumálásának készülő szertartását: *„A helyi szervek igen nagy politikai hibájának tekinti, hogy az egész kérdést mint valami egyházi szertartást fogták fel, és az exhumálás engedélyezését minden előzetes megkérdezés nélkül kiadták.”*¹⁰⁷⁸ Nem csupán a győri közigazgatás „felülvizsgálatát és felfrissítését” tartotta kívánatosnak, hanem arra is indítványt tett, hogy a „helyi ÁVO mulasztását vizsgálják ki”.¹⁰⁷⁹

Az enyhülés időszakában a temetés ügye ismét előtérbe került, azonban – mivel még Győrött állomásozott a szovjet hadsereg egy jelentős alakulata – csak nagy elővigyázatossággal lehetett megtenni a szükséges előkészületeket. Az ÁEH csak csendes

¹⁰⁷⁴ NAGY I. 2012. 298.

¹⁰⁷⁵ Idézi: SZOLNOKY [1990.] 171–172.; NAGY I. 2012. 298.

¹⁰⁷⁶ GyEL II. 1. Győri kármelita rendház. Cronica domus Jaurinensis, 1930–2014. 329. lap.

¹⁰⁷⁷ Idézi: SZOLNOKY [1990.] 171–172.; NAGY I. 2012. 298.

¹⁰⁷⁸ Idézi: GYARMATI 2019. 219.

¹⁰⁷⁹ Uo. 219.

temetést engedélyezett. Szigorú feltételekhez kötve, a nyilvánosság teljes kizárásával, csak a káptalan tagjainak egy része vehetett részt a szertartáson 1986. május 23-án.¹⁰⁸⁰ Horváth Antal egyházügyi titkár pozitívan értékelte, hogy az országos és megyei vezető szervek hozzájárulásával az 1945-ben „véletlen baleset” következtében elhunyt püspök holttestét a kármeliták kriptájából áthelyezték a székesegyház kápolnájában kialakított díszes szarkofágba: „Ezzel egyrészt megoldódott a korábban sok rosszindulatú támadásra okot adó állapot, másrészt az egyházvezetés külföldi és hazai elismertetését is jól szolgálta.”¹⁰⁸¹

5.2. Az egyházmegye helyzete 1949 és 1956 között

5.2.1. A Rákosi-korszak első évei

A rákosista diktatúra megszilárdulását követő években mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban nehéz helyzetbe került a győri egyházmegye. Ezt a korszakot a tervgazdálkodás (ötéves tervek, hároméves tervek stb.), a versenymozgalmak, az ipar és a mezőgazdaság átalakításának erőltetett kísérletei, a „kulákosítások”, a házkutatások, bebörtönzések, internálások, beszolgáltatások és a padlás-söprések jellemezték. Az iskolák államosításával, a hitoktatás kötelező jellegének megszüntetésével, a közoktatásban bevezetett új általános és középiskolai tantervek és tantervi utasítások, az élet szinte minden területén kibontakozó „új szellemű” népművelés gondoskodott a vallásos világnézet és a koalíciós idősakra jellemző demokratikus-humanista-nemzeti műveltségeszménynek a marxizmus-leninizmussal történő felváltásáról.¹⁰⁸² 1951. július 21-én szabadlábbon lévő püspöktársaival együtt Papp Kálmán is letette az előírt államesküet.¹⁰⁸³ A püspöki körlevelekben egyre gyakrabban jelentek meg a politikai rendszer melletti megnyilatkozások, a békekölcsön-jegyzésre, a mezőgazdasági munkák szorgalmas előkészítésére és végzésére vonatkozó buzdítások – az ÁEH kívánságának megfelelően.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸⁰ NAGY I. 2012. 298–301.

¹⁰⁸¹ OL XIX–A–21–d. 150. d. 0012/13/1987. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 493–504.

¹⁰⁸² ROMSICS 2005. 348–351., 360–361.

¹⁰⁸³ A 4288/1949. (X. 22.) MT számú rendeletben a magyar kormány elvárta, hogy a közalkalmazottakhoz hasonlóan a lelkészek is tegyenek esküt a Magyar Népköztársaságra és az 1949-es alkotmányra. A katolikus püspökök arra hivatkoztak, hogy államesküet csak az Apostoli Szentszék engedélyével tehetnek, az államtól jövedelemkiegészítésben (kongruában) részesülő papok esetében járultak hozzá. A „klerikális reakció elleni harc” fokozásával az eskütételtől húzódozó püspököktől a VKM 100–1/1950. eln. sz. körrendelete értelmében megvonták a kongruát. A püspökök ellenállását azt követően sikerült megtörni, amikor 1951 júniusban koholt vádak alapján elítélték Grósz József kalocsai érseket, az 1950-es megállapodás aláíróját. A per hatására a katolikus püspökök 1951. július 21-én letették az államesküet. BALOGH–GERGELY 2005. II. 896.; MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 162.

¹⁰⁸⁴ Az 1951 karácsonyi körlevél átfogalmazását Pálffy Ernő ÁEH-megbízott így értékelte: „A körlevél általános karácsonyi zószokat [!] tartalmazott, ahogy ezt az elvtársak látták is mikor beolvastam a telefonba.

Ekkor érkeztek a püspöki aulába a rendszerhez hű irodaigazgató és helynök,¹⁰⁸⁵ és az aulába és a megyei tanácsra a vidéki politikai megbízottak. A megyéspüspök feljegyzése szerint a meglepetés erejével hatott, hogy lemondásra szólították fel a káptalani helynököt. Az állami megbízottakkal is nehezen találták meg a közös hangot, eleinte feszült, ellenséges légkörben folyt a munka. Előfordultak túlkapások, sokszor a Püspökvárban szolgálatot teljesítő nővérek szobáját is ellenőrizték és a szekrényeket is átkutatták.¹⁰⁸⁶ Papp Kálmán 1950. június 29-én, székfoglalójának negyedik évfordulóján felkészült arra, hogy nem irányíthatja tovább egyházmegyéjét, és elkészítette rendkívüli esetekre vonatkozó rendelkezését: *„Figyelemmel a rendkívüli körülményekre, melyekben magyar hazánk él, fennforogni látom azokat a súlyos okokat, melyek alapján az egyházi törvénykönyv 429. kánonjának 2. §-a a megyéspüspök akadályoztatása esetére indokoltnak tartja több püspöki helynök kijelölését, akik hivatali elődjük akadályoztatásakor a püspöki helynököknek járó teljes jogkörrel az egyházmegye vezetését átvenni hivatottak.”* – írta, és részletesen intézkedett az egyházmegye kormányzásával kapcsolatos személyi kérdésekről.¹⁰⁸⁷

A Győr–Sopron megyei Pártbizottság 1951. december 18-án napirendre tűzte a „klerikális reakció elleni harc” megtárgyalását. Az ülésen részt vettek a pártbizottság vezetői, az ÁVH megyei vezetője és a két ÁEH-megbízott, Dömötör József és Pálfi Ernő. Úgy ítélték meg, hogy a Grösz-per és az ÁEH megalakulása óta a „klerikális reakció” befolyása csökkent a megye dolgozói körében. A hittan-lemorzsolódás terén, a szentmisére járók számának csökkenésében és a párttagság hozzáállásában is javulást láttak. A klérus azonban továbbra is folytatta az egyéni és „házi agitációt” a gyermekeknél és szüleiknél, és jelentős tömegeket „mozgósított” a különböző szertartások, például a búcsúk alkalmával.¹⁰⁸⁸ Tevékenységének ellensúlyozására javaslatot tettek a természettudományos előadások gyakoribb megszervezésére a dolgozók között, és foglalkoztak azzal a kérdéssel is, hogy a megyében sok pártfunkcionárius beíratja gyermekét vallásoktatásra. Az értekezleten határozati javaslatként fogalmazták meg, hogy a hittanlemorzsolódás fokozásával a jövőben behatóbban kívánnak foglalkozni. Továbbá felvetették azoknak a községeknek a helyzetét,

Azután kezdtük a körlevelet átdolgozni, ez nem ment simán, mert néhányszor vissza adtam és megbeszéltük a püspökkel a dolgot, míg olyan szöveg került bele amiből meg lehetett érteni, hogy kik fenyegetik a békét. Összehasonlítva a többi körlevelekkel, nem a legrosszabb. A körlevél nem csak püsp[öki]. üzenet volt, hanem prédikációt pótol, így hosszabb volt, mint az egyszerű üzenetek, de megvolt az az előnye, hogy egységessé tette a karácsonyi prédikációkat és megakadályozta, hogy az egyes papok számárságokat fecsegenek össze, hogy elvont reakciós beszédeket mondjanak.” GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. őe. Egyházügyi előadó. 23/1/35/1/1952. A karácsonyi szózat szövege: GyEL I. 1. p. 1951/XIII. körlevél.

¹⁰⁸⁵ BINDES–NÉMETH 1991. 14–15.

¹⁰⁸⁶ GyEL Papp Kálmán hagyatéka. XII. d. Zöld, kisméretű spirálfüzet. Oldalszám nélkül.

¹⁰⁸⁷ GyEL 1707/1950. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 41–42.

¹⁰⁸⁸ GyL XXXV/402. 30. fond. 1. fond csoport 1951. év 19. őe. PB ülés, 1951. december 18. 309–311. lap.

ahol a templomba járók számaránya közel 100 %-os, például Fertőd határszéli község, ahol a 46 „volt” apáca lakott, „*azért olyan nagy a templombajárók száma*”.¹⁰⁸⁹ Pálffy Ernő megbízott 1952 januárjában már arról számolt be, hogy a határozati javaslat értelmében a megyében is kezdetét vette a „klerikális reakció elleni harc”. Megkezdték egy brossúra összeállítását az egyházmegye papságának múltbeli tevékenységével kapcsolatban.¹⁰⁹⁰ Az adatgyűjtést – levéltári és irattári kutatás, papok kikérdezése – a pártbizottság és az ÁEH megyei kirendeltsége együtt végezte, a megyéspüspök azonban a levéltárak államosításáról szóló törvényre és a személyiségi jogokra hivatkozva nem járult hozzá az iratok kiadásához. Pálffy szívesen végezte a feladatot, amint arról az ÁEH-nek és a megyei pártbizottságnak beszámolt: „*Ezt a munkát nagyon szeretem csinálni és úgy gondolom, jó helyi anyagot állítunk össze.*”¹⁰⁹¹ A főpásztor nagyjából 1952-ig megértéssel próbálta megnyugtatni, józan megfontolásra inteni papjait. Jól látta, hogy a helyi atrocitások egy központilag kitervelt, tudatosan irányított egyházüldözés részletei. Ebben az időben már egyre gyakrabban érkeztek hozzá jelentések, hogy a papot – rendszerint éjjel – ismeretlen helyre vitték, miután nála házkutatást tartottak. 1952-ben 50 egyházmegyes pap nem kapott állami kongruát. (A nehéz anyagi körülmények között élő papoknál ez is a „fegyelmezés” egyik eszköze volt.)¹⁰⁹² A lébényi plébánosnak a következő sorokat írta: „*Minden paptestvérem küzdelme közelről érint és sok gyötrődést okoz. Legnagyobb fájdalom az, hogy a körülmények mostohasága következtében papjaim gondjaiban csak osztózni tudok, de azokat levenni a vállukról nem tudom.*”¹⁰⁹³

A gazdasági nehézségek az egyházmegye irányításában is megmutatkoztak. A szerzetesrendek feloszlata után az egyházmegyei kormányzatnak gondoskodnia kellett a volt szerzetesi templomok fenntartásáról, és a szentmisékhez szükséges ostyák elkészítéséről. Az ostyasütésről 1950 nyaráig a győri, a sopronbánfalvai és a szombathelyi kármelita nővérek gondoskodtak.¹⁰⁹⁴ Hogy az egyházmegye templomai ne maradjanak ostya nélkül, a megyéspüspök felállította az egyházmegyei templomellátó bizottság keretén belül működő Győri Egyházmegyei Ostyasütőt a szeminárium épületében. Arról is tájékoztatta papjait, hogy az ostya más egyházmegye területéről való beszerzésére nem adhat engedélyt.¹⁰⁹⁵ Az '50-es évek elején a misebor beszerzése is nehézségekbe ütközött. Az

¹⁰⁸⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. őe. Egyháziügyi előadó. 23/1/36/1/1952.

¹⁰⁹⁰ A pártbizottsági anyagban később is hivatkoznak rá, eleddig nem sikerült a nyomára akadnom.

¹⁰⁹¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. őe. Egyháziügyi előadó. 23/1/75/1/1952.

¹⁰⁹² BINDES–NÉMETH 1991. 71.

¹⁰⁹³ GyEL I. 1. o. 2935/1950. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 85–86.

¹⁰⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1950/III. körirat. 1660. sz.

¹⁰⁹⁵ GyEL I. 1. p. 1951/V. körlevél. 1710. sz.

élelmezési minisztérium az egyházmegye misebor szükségletének biztosítására engedélyt adott a püspökségnek „bizonyos mennyiségű” bor eladására és szállítására,¹⁰⁹⁶ a minisztériumhoz azonban csak az egyházmegyei hatóságok fordulhattak ilyen kérelemmel, az egyházközségek nem. Az is komoly kihívás elé állította a püspökséget, hogy a szállítási engedélyeket „az egész egyházmegye évi borszükségletének megfelelő mértékben” adták ki.¹⁰⁹⁷ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden plébánián és lelkészségen előre meg kellett becsülni a szükséges misebor mennyiségét, mert az utólagos beszerzés nem ment mindig zökkenőmentesen. A Begyűjtési Minisztérium 1952-ben mentesítette a misebor-ellátás biztosítására meghagyott szőlőket a „kulákság” alól. A győri egyházmegyét ez a rendelkezés nem érintette, de a püspök megnyugtatónak találta a jövőre nézve.¹⁰⁹⁸ A „beszerzésében mutatkozó rendkívüli nehézségek” miatt Kálmán püspök 1951-ben engedélyt adott az istentiszteleteken előírt gyertyák számának csökkentésére, illetőleg más fényforrással (például elektromos fénnel) való helyettesítésére.¹⁰⁹⁹ Később (1952 júliusában) már sikerült gondoskodni a gyertyákról, azonban a püspök figyelmeztette papjait, hogy előre jelentsék be a szükséges mennyiséget, mert más forrásból nem lesz lehetőségük hozzájutni a gyertyákhoz, csak az egyházmegyei beszerző csoportnál.¹¹⁰⁰ (A templomellátó csoport egyházi ruhák készítésével is foglalkozott, azonban a papok között sokan voltak, akik máshonnan rendelték a liturgikus ruhákat és textíliákat. A püspök kérte, hogy jobban vegyék figyelembe az ellátó csoportot, kizárólagos igénybevételét azonban nem rendelte el. A templomellátó és a beszerző csoportot 1966-ban egy helyiségben, a püspökvárban vonták össze.¹¹⁰¹) A püspökségnek a nehéz gazdasági helyzetben nem nagyon volt készpénze, ezért nehézséget okozott, hogy a püspökari konferencián az egyházi iskolák deficitjét (egymillió forintot) szétosztották az egyházmegyék között. Másrészt a szemináriumra is többet kell költeni (havi 12.000 forintról 18.000 forintra emelkedett), és a püspökségi autó is tönkrement, egyelőre azonban nem tudtak újat venni. A bevételek növelésére az egyházmegyei hatóság felemelte az egyházmegyei járulékot a stóladíjak emelésével.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁶ GyEL I. 1. p. 1951/III. körlevél. 1015. sz.

¹⁰⁹⁷ GyEL I. 1. p. 1951/VI. körlevél. 2007. sz.

¹⁰⁹⁸ GyEL I. 1. o. 2255/1952.

¹⁰⁹⁹ GyEL I. 1. p. 1951/IV. körlevél. 1234. sz.

¹¹⁰⁰ GyEL I. 1. p. 1952/VI. körlevél. 1425. sz.

¹¹⁰¹ GyEL I. 1. p. 1961/VIII. körlevél. 2546. sz.; 1966/II. körlevél. 723. sz.

¹¹⁰² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/75/1/1952.

5.2.2. Az „új szakasz” egyházpolitikai következményei

Sztálin halálát követően a moszkvai utasításra meginduló magyarországi belpolitikai változások végrehajtása Nagy Imre újonnan kinevezett miniszterelnök „új szakasz” politikájához fűződik. Nagy Imre az MDP KV 1953. június 27–28-i ülésén elmondott – nyilvánosságra nem hozott – beszédében a törvénysértések felszámolását is célul tűzte ki. A KV határozata és az erre alapozott kormányprogram megerősítette a miniszterelnök által megfogalmazott szándékot.¹¹⁰³ Nagy Imre július 4-i miniszterelnöki beszédében vallási kérdésekben is nagyobb türelemre intett. A püspöki kar 1953. július 8-i konferenciáján tárgyalt, majd október végén a miniszterelnökkel is közvetlen tárgyalásokra került sor az egyház helyzetének általános igényű felülvizsgálásával kapcsolatban. A kormányprogram a püspöki karban és az alsópapság, és a hívek között is reményeket keltett. A püspökök főleg a hitoktatással kapcsolatos panaszukat terjesztették a kormány elé, melynek következtében augusztus 24-én hittan-pótbeíratásokat tartottak, amelyek eredményeként a hitoktatásra jelentkezők számaránya 20–25 %-kal emelkedett. Az ordináriusok visszakapták az ÁEH megbízottak őrizetében lévő püspöki pecsétet, az internálások július végén történt megszüntetése és az augusztus 20-i amnesztia után kiszabadult papok számára megengedték, hogy püspökeik alkalmazhassák őket (régii helyükre nem térhettek vissza). A kormánnyal október 27-én folytatott tárgyalások eredményeként a kórházak betegei és a szociális otthonok lakói külön engedély nélkül is kérhettek lelkipásztori látogatást. A keresztség szentségét felvevők, az elsőáldozásban, a bérnyúlásban, az egyházi esketésben részesülők és a hitoktatásra jelentkező tanulók neveit ezután már nem kellett bejelenteni. Amennyiben a négy nemzeti ünnep valamelyike vasárnapra vagy kötelező egyházi ünnepre esett, vasárnapi miserendet lehetett tartani. Rákosi Mátyás kezdeményezésére az MDP KV 1955. április 14-i ülésén Nagy Imrét kizárták a párt politikai bizottságából és a központi vezetésből, az országgyűlés pedig április 18-án felmentette a minisztertanács elnöki tisztéből. Rákosi hatalomra kerülésével újból felerősödött az egyház működésének gyengítésére irányuló politikai küzdelem. Az MDP KV Titkársága 1955 augusztusában tűzte napirendre a párt 1953 júniusa óta folytatott irányvonalának felülvizsgálatát. Kétségtelen volt, hogy a párt és az állami hatóságok is mulasztásokat követtek el a „klerikális reakció elleni harc” propagálásában.¹¹⁰⁴ A visszarendeződést egyházi vonatkozásban az Központi Vezetőség

¹¹⁰³ BÁNKUTI 2010b. 376–377.

¹¹⁰⁴ GERGELY 1985. 138–139, 143–144.; SZÁNTÓ 1992a. 32–33., 36.

titkárságának 1955. július 11-én az „Állami Egyházügyi Hivatal munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására” hozott határozata jelezte.¹¹⁰⁵

Dávid József püspökségi megbízott úgy tapasztalta, a Központi Vezetőség 1955 márciusi határozata az egyházmegye papjai között csalódást okozott. Sokan tartottak tőle, hogy keményebb fellépések lesznek, és a parasztok is féltek a szövetkezetek továbbfejlesztése miatt. A békepapok közül viszont többen úgy értékelték, hogy helyzetük, tekintélyük javulhat a reakciókkal szemben. Az aulában „izgatott várakozási álláspontot” tapasztalt.¹¹⁰⁶ Az 1955 augusztustól decemberig előirányzott munkatervében a párt márciusi határozata értelmében, az ÁEH gyakorlati szempontjai alapján kidolgozta az egyházüldözés helyi stratégiáit: korlátozni a papok begyűjtéseket, mezőgazdasági munkák, téesz-szervezések és fejlesztések, valamint a békekölcsön-jegyzések elleni „akadályozó tevékenységét”. Mozgósítani a megye papságát a „békeharc nemzeti és nemzetközi feladatainak végrehajtásában”. Megerősíteni a békemozgalmat, visszaszorítani a reakciót, ellensúlyozni hitéleti tevékenységét. Az őszi búcsúknál érvényesíteni azt az elvet, hogy zárandoklatokat és búcsúkat csak munkaszüneti napokon, szombat délutántól vasárnap estig szabad megtartani. Jobban együttműködni a párttal, az állami szervekkel, és a DISZ-szel az ifjúság érdekében. Az őszi betakarítás és vetés elősegítésére, a szükségleteknek megfelelően a püspökkel körlevelet íratni, az esperesekhez és a papokhoz pedig külön utasítást. *„Ennek az intézkedésnek alapján vonom felelősségre a papokat, ahol nem megy az egyszerű elbeszélgetés után sem a munka, azokat a püspökkel vonatom felelősségre, súlyosabb esetekben adminisztratív intézkedést folyamosítottok.”*¹¹⁰⁷ Az esperesi értekezlet előkészítésénél mindenben az ÁEH utasítása szerint járt el, azonban a püspök ellenállása miatt nem tudta elérni a kitűzött célt. Papp Kálmán ugyanis *„lényegében elkente azokat a konkrét tennivalókat, amit az Állami Egyházügyi Hivatal a püspökök értekezletén tudomásukra hozott”*.¹¹⁰⁸ Dávid nem hagyta annyiban a dolgot, és elhatározta, hogy a püspökkel egy leiratot fog íratni a papsághoz, amelyben tájékoztatja őket az aktuális egyházpolitikai tudnivalókról.¹¹⁰⁹ Minden olyan plébánossal beszélt, ahol kórház van, és megtiltotta, hogy beteget látogassanak, kivéve, ha a beteg személyesen jelenti be igényét a betegek kenetének felvételére. A megyei pártbizottsággal és a járásokkal együttműködve

¹¹⁰⁵ BÁNKUTI 2010b. 386. A határozatot közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 974–975.

¹¹⁰⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/126/1/1955.

¹¹⁰⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/320/1/1955.

¹¹⁰⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/227/1/1955.

¹¹⁰⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/227/1/1955.

készítették el a nyári diszpozíciót, és a pártbizottsággal karöltve hozzáláttak a hitoktatás lemorzsolásához.¹¹¹⁰

5.3. Az 1956-os forradalom és szabadságharc

Az 1956-os forradalom és szabadságharchoz győri egyházmegyei köztörténeti eseményeit és az ezzel kapcsolatos segélyakciókat disszertációmban nem áll módomban bemutatni.¹¹¹¹ Jelen fejezetben csak az események egyházi reflexiójára szeretnék kitérni. Papp Kálmán 1956. október 25-én megfogalmazott, de körlevélben meg nem jelentetethett felszólításában higgadságot és nyugalmat kért papjaitól. Ugyanakkor erőteljesebben fejezte ki abbeli reményét, hogy a felelős vezetők jóindulattal fognak hozzá az elkövetett hibák kijavításához, a magyar ifjúság és nép követeléseinek teljesítéséhez, és ezzel a magyar élet felvirágoztatásához.¹¹¹² Október 29-én a Kossuth Rádióban elhangzott rövid beszédében is nyugalomra intett, kifejezve reményét, hogy *„a nemzet nagy áldozatokkal járó megmozdulása híveinek javára fog szolgálni”*.¹¹¹³ A főpásztor november 22-én szigorúan bizalmas formában fordult ismét papjaihoz, és örömét fejezte ki afelett, hogy nagy többségük megőrizte nyugalma. Ugyanakkor – a 2399. számú kánonra hivatkozva – felfüggesztés terhe mellett megtiltotta papjainak, hogy *„súlyos ok és egyházhatósági engedély nélkül”* elhagyják szolgálati helyüket. Egyúttal kijelentette, hogy akik elhagyták működési helyüket, és két héten belül nem térnek vissza, azokat fel fogja függeszteni szolgálatukban: *„nem béresnek, hanem jópásztornak rendelt bennünket Mesterünk”*.¹¹¹⁴ A győri Egyházmegyei Hatóság 1957 őszén *„házi használatra”* készített összeírása szerint tizenkét pap hagyta el állomáshelyét, további egy tanulmányi szabadságról, egy pedig szolgálaton kívüli állományból.¹¹¹⁵ Több pap volt, aki menekülni kényszerült, közülük néhányan – Szántó Konrád szerint – a biztos kivégzés elől menekültek, mint például Végvári Vazul ferences és Galambos Ferenc Iréneusz győri bencés tanár.¹¹¹⁶ Az MSZMP Győr–Sopron megyei

¹¹¹⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/263/1/1955.

¹¹¹¹ A győri eseményekről: BINDES–NÉMETH 1991. 18–19., 53–55. 99–114.; Vö.: SZÁNTÓ 1992b. 36–40., 112–116.; ROSDY 2006. 109., 114–115. Soproni és mosonmagyaróvári vonatkozásban: BANK 2017.; LUKÁCSI–VAJK 2006.

¹¹¹² ROSDY 2006. 109.

¹¹¹³ Uo. 40.

¹¹¹⁴ GyEL I. 1. o. 2510/1956. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 50–51.; SZÁNTÓ 1992b. 114–115.

¹¹¹⁵ GyEL I. 1. o. 2773/1957. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 101–102. A forráshoz írt bevezető szerint *„13 pap nyugatra távozott”*.

¹¹¹⁶ SZÁNTÓ 1992b. 115–116.; Vö.: ROSDY 2006. 114.

Bizottság 1958. szeptember 15-i VB ülésének jegyzőkönyve szerint tizennégy katolikus és két református lelkipásztor hagyta el az országot, ebből két katolikus már visszajött.¹¹¹⁷

A forradalom leverését nem követte azonnali visszarendeződés az egyházban, erre több időre lett volna szükség. A katolikus egyház számára az 1956-os eseményeknek Balogh Margit szerint az lehetett az elsődleges hozadéka, hogy visszatérhettek hivatalukba az ordináriusok, az egyházi kánonok mellőzésével hivatalba került papok elmozdítását pedig az állami hatóságok nem akarták, vagy nem tudták megakadályozni.¹¹¹⁸ A győri püspöki aulában történt személyi változásokat a disszertáció egyik korábbi fejezetében (Az Egyházmegyei Hatóság) mutattam be részletesen. (Az már más kérdés, hogy Papp Kálmán püspök 1958-as meghurcolása után az ÁEH elérte, hogy Pajtényit másodszor is helynökké, Nedesovszkyt pedig irodaigazgatóvá nevezze ki.¹¹¹⁹)

Az állami vezetés a konszolidációval és a megtorlással párhuzamosan fokozatosan visszatért a korábbi egyházpolitikai gyakorlathoz. A forradalom tapasztalata mégis hozzájárult ahhoz, hogy érlelődni kezdett egy új egyházpolitikai felfogás, amelynek alapelvei az 1958-as párthatározatban nyertek megfogalmazást.¹¹²⁰ A forradalom leverését követően az egyházmegye területén is nyomozást indítottak azon egyházi személyek ellen, akik valamilyen módon, akár csak a legcsekélyebb mértékben is részt vállaltak az eseményekben. Dömötör egyházügyi megbízott értesülései szerint a papi „reakció” vezetője két kanonok, Dr. Mentess Mihály és Dr. Lányi János volt. Mentesssel nemcsak a káptalan tagjai értettek egyet, hanem a győri papság, közülük is elsősorban a fiatalok. Dömötör szerint a győri templomokban tartott prédikációkban gyakran lehetett hallani a népi demokrácia és a Szovjetunió ellen megfogalmazott kijelentéseket. Az egyházügyi előadó már 1957 júniusában kilátásba helyezte a két kanonok megbüntetését: *„rövidesen sorra kerülnek és felelni fognak azért, amit tettek”*.¹¹²¹ (Lányit július 17-én közbiztonsági őrizetbe helyezték, majd néhány nap múlva internálták.¹¹²² Az idős és köztiszteltben álló Mentess Mihálynak nem esett bántódása, azonban az ÁEH elnöke 1958 januárjában nem járult hozzá általános püspöki helynöki kinevezéséhez.¹¹²³) Lányi János plébániáján tartották meg 1956. október 26-án azt a gyűlést, amelyen a hitoktatás kiterjesztéséről, és a politikai érdekeik miatt

¹¹¹⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jegyzőkönyve. 1958. szeptember 15. 8–9. lap.

¹¹¹⁸ BALOGH 2006. 44.

¹¹¹⁹ BINDES–NÉMETH 1991. 14., 47., 353.

¹¹²⁰ FEJÉRDY 2017. 54.

¹¹²¹ OL XIX–A–21–a. 7. d. E–183–15/1957. eln.

¹¹²² ÁBTL 3.1.9. – V–145725 Dr. Lányi János és társai. 11., 31. Vö.: HETÉNYI 2004. 400.

¹¹²³ OL XIX–A–21–a. 11. d. G–16–1/1958. eln.

magasabb funkcióba került papok elmozdításáról tárgyaltak. Lányi János és Kovács György kanonokok fel is keresték a megyéspüspököt, és Pajtényi helynök lemondását, illetőleg az állami megbízottak eltávolítását kérték. (Nedesovszky irodaigazgató önként lemondott.) A megbeszélésen rajtuk kívül 11–12 egyházi személy vett részt, köztük Zsebedits Pál karkáplán.¹¹²⁴ A felelősségre vonás a rendelkezésre álló adatok szerint 21 egyházi személyt érintett, többségüket az „ellenforradalomban” való részvétel miatt ítélték hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre.¹¹²⁵

Az 1956-os események hatására a Győr–Sopron Megyei Tanács vezetősége rákényszerült korábbi módszereinek felülvizsgálatára, illetve egy szigorúbb stratégia kidolgozására és alkalmazására. Az 1956-os tapasztalatokat megvizsgálva arra a következtetésre jutottak, nem tették meg a szükséges intézkedéseket, és nem fektettek kellő hangsúlyt a vallásos ideológia visszaszorítására. Ezért a megyei pártbizottság 1958. szeptember 22-én határozatot hozott az ideológiai munka megjavítására.¹¹²⁶ A soproni járás összesítő jelentése is rámutat a pártbizottság és a helyi alapszervezet hiányosságaira: *„az alapszervezetek és állami szervek döntő többsége ezideig nem foglalkozott céltudatosan járásunkban az egyházi ideológia elméleti szétverésével, sőt az egyházi szokások tudatosabb visszaszorításáért sem. Nem vizsgáltuk meg, hogy különösen a parasztság vallásos ragaszkodását hogyan lehetne feloldani és a falusi értelmiség bizonyos %-át hogyan lehetne megnyerni az atheista (!) propaganda érdekében”*.¹¹²⁷ Az elmúlt évek gyakorlatát elemezve súlyos önkritikát vetettek papírra: *„Nem vettük figyelembe, hogy a 25 éves klerikális és fasiszta-nacionalista nevelés eredményeként ennek az ideológiának a maradványai igen erősek és a megfelelő imperialista ideológiai segítség alapján ma is újratermelődnek. Úgy gondolom, hogy e téren kezdeti eredményeinket eléggé veszélyesen túlértékeljük, a felszínre kerülő ideológiai problémákat ilyen, vagy olyan módszerrel elhallgattattuk, azaz nem folytattunk állandó, következetes elvi elméleti harcot a káros ideológia szétzúzásaért, ez megnyilvánult olyan örömujjongásban, hogy pl. ha 80 %-ról fél %-kal csökkent 1 év alatt a vallásoktatásra járótanulók száma, akkor majdnem valamennyien a jól végzett munka örömeivel feküdtünk le. Hogy ez érthetőbb legyen: áldomást ittunk annál a háznál, ahol a gazda még csak az alapkövet tette le. Tudatformálás szempontjából nem hozhatott kedvezőbb eredményt az sem, hogy a vallásos ideológia alól csupán a hittan beíratások idején végzett*

¹¹²⁴ ÁBTL 3.1.9. – V-145725 Dr. Lányi János és társai. 28–29.; ÁBTL 3.1.5. – O-11538/256–257.

¹¹²⁵ HETÉNYI 2004. 381–416.; HAVASY 1990. 406–409.

¹¹²⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 11–22.

¹¹²⁷ SL XXIII/411. 7. d. 7720/1/1959.

akciószerű szervezeti, vagy adminisztratív intézkedéssel akartuk kihúzni a talajt. Az is igaz, hogy gyermekcipős betegséggel küzd céltudatos atheista [!] propagandánk, nem találtuk meg az egyes osztályok és rétegek megfelelő módszerét és nem kis mértékben azon kényszerű körülmény, hogy nincs elegendő számú képzett káderanyag a vallásos dolgozók és fiatalok materialista, atheista [!] képzéséhez.”¹¹²⁸

Az egyházmegye komáromi részén is úgy értékelték, hogy a forradalom és szabadságharc előtti egyházpolitikában hiányosságok voltak. Ugyanis *„az egyházi reakcióval szembeni harc és az adminisztratív módszerek ellenszenvet váltott ki a vallásos munkások és parasztok között, mert az egyházi reakció úgy állította be, mintha a vallást üldöznék és nyomná el az állam és igyekeztek a vallásos hívők között ellentétet szítani az állam ellen”*.¹¹²⁹ Hevesi János ÁEH megbízott belátta, hogy ha az ateista előadásokat nem szorgalmazzák, azzal az Egyháznak kedveznek. Mivel közvetlenül a forradalom utáni időszakban nem folytatták az „ideológiai harcot”, megemelkedett a templomba járók és a hittanra beiratkozottak száma, főleg Esztergomban, Tatán és a falvakban. *„Szerintem fontos lenne az ateista előadások fokozása a megyénkben, hogy ellensúlyozni tudjuk a különböző egyházak túlságosan nagy tevékenységét a hitélet fokozásában. – írja Hevesi – Ez nagyon fontos, mert ha nem ellensúlyozzuk, akkor a hitélet emelkedni fog, mivel az ellenforradalom után az ellenség még nagyobb mértékben bújt meg az egyházakban, mint a múltban és igyekszik a fullánkját a papi palást mögül mutogatni. Ezek azért mennek az egyházba és azért járnak az egyházi rendezvényekre, hogy ezzel tüntessenek.”¹¹³⁰* De nemcsak a papokra és a templomba járó hívekre, hanem a megyéspüspökre is panaszkodott a keményvonalas kommunisták közé tartozó egyházügyi megbízott: *„Megnehezíti a munkám az is, hogy azokat a papokat, akikre panasz merült fel az elmúlt években, elhelyeztettem, most a püspök fokozatosan visszahelyezi a megyébe. Főleg fiatal aktív papokkal tölti fel azokat a helyeket, ahol áthelyezés vagy más okoknál fogva ürül meg hely.”¹¹³¹* Hevesi szerint az a törekvés húzódik meg a helyezések hátterében, hogy a püspök a vallásgyakorlatot elsősorban az ipari lakosság és az ifjúság körében erősítse meg, mint Kisbéren, Komáromban, Szönyben és Tatabánya–Bánhidán, ahol ezelőtt csak egy káplán volt, most pedig kettő van.¹¹³²

¹¹²⁸ SL XXIII/411. 7. d. 7720/1/1959.

¹¹²⁹ KEML XXIII.15. 1958. I. p. 3–4.

¹¹³⁰ KEML XXIII 15. 1958. I. p. 17–21.

¹¹³¹ KEML XXIII 15. 1958. I. p. 17–21.

¹¹³² OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–20/1958.

5.3.1. Az ún. Lányi-ügy

Szoros összefüggésben van az 1956-os események utáni konszolidációval Papp Kálmán 1958-as meghurcolása, az ún. Lányi-ügy.¹¹³³ Ahogy már említettem, „Papp Kálmán győri püspöknek a Vatikánhoz és dr. Zágón Józsefhez meglévő titkos kapcsolata felderítése és dokumentálása érdekében” 1953 szeptembere óta „ügynöki bizalmas nyomozást” folytattak,¹¹³⁴ valamint a püspök és titkára dolgozószobájába 1954-ben „lehallgatási technikát” telepítettek, és a „Papp Kálmán által folytatott hírszerző tevékenység és az illegális csatorna átfogása érdekében” további „operatív tevékenységként” célul tűztek ki a püspökségre beépített lehallgató-készülékek lehető legjobb kihasználását a Győr–Sopron megyei főosztályon.¹¹³⁵ A Lányi (1942-ig Medl) János¹¹³⁶ kanonok által vezetett Karitászt tevékenységébe, elsősorban a külföldről érkező támogatások ellenőrzése céljából akartak nagyobb betekintést nyerni.¹¹³⁷ Az évek során összegyűjtött információk birtokában 1958-ban az ÁEH elérkezettnek látta az időt, hogy a győri megyésfőpásztor elítélésével és meghurcolásával olyan helyzet elé állítsa a püspöki kar tagjait, hogy abból a politikai hatalom képviselői kerüljenek ki győztesen.¹¹³⁸

A püspöki kar tagjai 1958. augusztus 26-án délután 13 órára hivatalosak voltak az Állami Egyházügyi Hivatalba. Horváth János, az ÁEH elnöke 1958. augusztus 26-án a püspökök jelenlétében felolvasta a Belügyminisztérium (azaz a politikai rendőrség) jelentését egy „államellenes tevékenység” részleteiről, Papp Kálmán győri püspöknek és munkatársainak 1957 februárjában a Vatikánba küldött „titkos beszámolóiról”. Papp Kálmán tudtával, illetve megbízásából Lányi János győri kanonok, Rétháti Katalin nővér és társaik állítólag híreket, fotókat és titkosírással írt leveleket csempészték a Vatikánba.¹¹³⁹ Az ÁVH-t különösen bosszantotta, hogy Lányi, mint a győri egyházmegyei karitászt vezetője a bécsi és burgenlandi segélyekből több városban is ínségkonyhát üzemeltetett (Győrött, Sopronban és Mosonmagyaróvárott), és hogy az alkalmazottakat fizetni tudja, Bécsből anyagi támogatást is kapott.¹¹⁴⁰ A kanonok passzív szemlélőként részt vett a győri

¹¹³³ PETES 2009.; PETES 2016.

¹¹³⁴ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/2 Közli: KAHLER 2007. 178.

¹¹³⁵ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/159.

¹¹³⁶ Medl János 1942-ben magyarosította nevét Lányira. GyEL I. 1. p. 1942/VII. körlevél. 2520. sz.

¹¹³⁷ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/247.

¹¹³⁸ Az ÁBTL-ben őrzött (3.1.5. – O–13405/3a) dokumentumok közül az 1958. augusztus 27-i és 28-i püspökkari értekezletről készült jelentéseket és az 1959. április 22-én kelt értékelő jelentést közli: KAHLER 2010. 130–137., 193–213.

¹¹³⁹ A Püspöki Kar 1958. augusztus 26-án tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. II. 938–941. Lásd még: ROSDY 2006. 253–254.

¹¹⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. – V–145725 Dr. Lányi János és társai. 29. Vö.: SZÁNTÓ 1992b. 72., 161–162.

tüntetésekén, és a lakásán papi összejevetelt tartottak, ahol a megjelentek az egyház sérelmeit vitatták meg. Hogy a megfogalmazott álláspontot továbbítsák a püspök felé, kéttagú küldöttséget választottak, ennek egyik tagja Lányi volt.¹¹⁴¹ A belügyminisztériumi jelentés már május 29-én elkészült, azonban több módosítást, betoldást eszközöltek a szövegen, és az augusztus 22-én nyert végleges formát.¹¹⁴² Lányit 1957. augusztus 16-án vették őrizetbe, majd november 26-án előzetes letartóztatására tettek javaslatot.¹¹⁴³ A Fővárosi bíróság 1958. december 8-án hat esztendőre elítélte, amit másodfokon a Legfelsőbb bíróság 1959. március 1-jén T. Bf. II. 12/1959/9. számú ítéletében három év börtönre és öt év egyes jogoktól való eltiltásra, valamint vagyonek Kobzásra változtatott. A börtönben, majd a tököli internálótáborban való raboskodást követően 1960. július 18-án szabadult Márianosztráról.¹¹⁴⁴

Az ÁEH és a BM együttműködése következtében felderített „titkos csatorna” jó alkalmat adott, hogy politikai előnyöket kovácsoljanak az ügyből. A megfélemlített püspökök két rendkívüli értekezletet is tartottak az ügyben,¹¹⁴⁵ majd kénytelenek voltak nyilatkozatban elhatárolni magukat a népköztársaság rendje elleni megnyilatkozásoktól, és megígérni, hogy nem tűnnek meg maguk mellett olyan munkatársat, aki zavarja az egyház és az állam közötti jó viszony kialakulását és akadályozza a békemozgalom fejlődését. Egy olyan nyilatkozatban, amelynek lényegi részét az Állami Egyházügyi Hivatalban szövegezték meg, és abban a helyzetben nem volt tanácsos megtagadni az aláírását, mert akkor nemcsak a győri püspököt, hanem az egész püspöki kart is veszélynek tették volna ki. Hogy valóban kényszer hatására cselekedtek, az is alátámasztja, hogy miután az állambiztonsági szolgálatok részéről értesültek arról, hogy a határozat elfogadása „veszélyben forog”, a püspököket hálózati úton felkerestették, és tudomásukra hozták: ha nem fogadják el a határozatot, akkor nem tudják elkerülni az ügy nyilvánosságra hozását, és „*esetleges rendőri intézkedéseknek teszik ki Papp Kálmán püspököt*”.¹¹⁴⁶ Az ÁEH számára az ellenőrzés céljából olyannyira fontos békepapok vezető állásokba visszahelyezése vonatkozásában kulcsfontosságúnak bizonyult a püspöki kar megfélemlítése és a győri

¹¹⁴¹ A püspöki kar 1957. augusztus 29-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. II. 898. A 206. l.ábjegyzetben.

¹¹⁴² OL XIX–A–21–d. 2. d. 0047/1958. Az ügy további részleteihez: ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/247–253.

¹¹⁴³ ÁBTL 3.1.9. – V–145725 Dr. Lányi János és társai. 11., 15.

¹¹⁴⁴ HETÉNYI 2004. 400. Hetényi Varga Károly szerint július 17-én vették őrizetbe Lányit és december 2-án helyezték előzetes letartóztatásba.

¹¹⁴⁵ A Püspöki Kar 1958. augusztus 26-án és augusztus 28-án tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. II. 938–941.; 942–947. A nyilatkozat győri példánya: GyEL I. 1. o. 2814/1958. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 55.

¹¹⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/251.

püspök meghurcolása. Ugyanis ezzel a lépéssel nemcsak a győri, hanem más egyházmegyék felső vezetésében is történtek az állami hatóságoknak kedvező diszpozíciók.¹¹⁴⁷ Mivel a püspökök engedtek az ÁEH követeléseinek, a 72 éves Papp Kálmán őrizetbe vételétől eltekintettek. Dr. Lányi János kanonokot és hat társát – a nyilatkozat ellenére – ellenforradalmi tevékenység, valutázás és a Vatikán részére hírszerzés gyanúja alapján őrizetbe vették.¹¹⁴⁸

Augusztus 26-át követően Kálmán püspököt többször is hívták az ÁEH-be, és Póka irodaigazgatót is megbeszélésre hívták. A Budapesten történtek híre már augusztus 29-én megérkezett Győrbe, és a következő napokban gyorsan eljutott a papokhoz, ugyanis az éppen akkor befejeződött lelkigyakorlat utáni napokban néhányan még Győrben tartózkodtak a vidéki lelkipásztorok közül. Másokat pedig telefonon hívták a püspökvárba. A győri papság körében augusztus végén és szeptember elején feszült megdöbbenés, várakozás és kétségbeesés lett úrrá. Féltek a püspököt, és Póka távozása miatt is tragikusan ítélték meg a helyzetet.¹¹⁴⁹ Póka irodaigazgató azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy nemcsak helyezések, hanem letartóztatások is lesznek a Lányi-ügy miatt. Az újonnan történt kinevezések közül az ÁEH által preferált Pajtényi László vikárius és kanonok, Nedesovszky János irodaigazgató, valamint további két székesegyházi kanonok és a győr-belvárosi plébános kinevezése érdemel említést, közülük a helynöki és az irodaigazgatói állás kulcsfontosságú az egyházmegye központi irányításában. Jelzésértékű, hogy ezek a kinevezések a Papp Kálmán által 1958. augusztus 30-án Budapesten aláírt, iktatószám nélküli iraton szerepelnek, amelyet az ÁEH elnöke még aznap elfogadott.¹¹⁵⁰ A püspök meghurcolásával az ÁEH-nek és az állambiztonsági szerveknek a győri papságot is sikerült megosztaniuk, mert a többség nem a püspököt hibáztatta a történetek miatt, hanem „Lányit és az apácáit”.¹¹⁵¹

Az állambiztonsági szolgálatok jelentős sikernek értékelték a győri püspök elleni határozott fellépést. Ennek egyik legfontosabb hozadéka az volt, hogy sikerült nagyjából 140 „ellenséges, haladás ellenes beállítottságú” papot eltávolítani a magyar püspökök környezetéből, és főként a kulcspozíciónak számító állásokba több mint negyven „haladó” gondolkodású egyházi személyt elhelyezni.¹¹⁵² Így lett Győrött ismét püspöki helynök

¹¹⁴⁷ ROSDY 2006. 253–254.

¹¹⁴⁸ SZÉKELY 2011. 139–137. 163–164.

¹¹⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/344–347.

¹¹⁵⁰ OL XIX–A–21–a. 11. d. G–16–9/1958. eln.

¹¹⁵¹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/347.

¹¹⁵² ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/252–253.

Pajtényi László (1958–1962) és irodaigazgató Nedesovszky János (1958–1960),¹¹⁵³ akiket a Szentszék 1957. január 21-én kelt dekrétumában elmozdított helyükről, és alkalmatlannak (inhabilisnek) nyilvánított az egyházmegyei kormányzat központi hivatalainak betöltésére:¹¹⁵⁴ „az ügy ilyen kombinatív módon való lebonyolítása jóval több hasznot eredményezett Népköztársaságunk számára, mintha a győri egyházmegye püspökét letartóztattuk volna, ami az egyszerű hívő emberek körében visszatetszést keltett volna”.¹¹⁵⁵

5.3.2. Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a vallásgyakorlat

Az 1956-os események kétségkívül mérföldkönek bizonyultak a magyar történelemben, de nem jelentenek korszakhatárt az egyházpolitikában. A pártállam pozíciói ideiglenesen meggyengültek az egyházzal szemben, a politikai vezetés azonban rövid időn belül elindult a visszarendeződés útján.¹¹⁵⁶ A társadalom részéről tapasztalt viszonylagos szabadság ugyanakkor a hitéletre és a vallásgyakorlatra is hatással volt. Egyrészt egyházpolitikai zavart generált, másrészt elindította a belső egyházi ébredést. Ennek következtében szervezeti szinten közel egy éven át, a helyi egyházközösségekben pedig hosszabb ideig is az egyház szempontjából előremutató változást idézett elő mind a szentmisére járás, mind a hitoktatás és a közösségi élet, mind pedig a karitás területén. Ehhez hozzájárult a papság létszámának emelkedése és a pasztorációban történt változás is: a lelkipásztorok egy része a szakrális funkció mellett nagyobb hangsúlyt fektetett a kulturális eszközök felhasználására. Az 1957/58. tanévben jelentősen megemelkedett a hittanosok száma. Ezen kívül az egyházzal valamilyen szinten lojális iskolaigazgatók, tanárok és pártfunkcionáriusok családtagjainak meggyerése, a KISZ-szervezetek befolyásolása okozott nagy problémát az állami szerveknek. Ezért az új egyházpolitika célját a forradalom előtti állapotok visszaállításában határozták meg.¹¹⁵⁷ Az előbb elmondottak a győri egyházmegye vonatkozásában is általános érvénnyel bírnak. „A megye papsága nem volt rest az ellenforradalom által létrejött helyzetet kihasználni, sőt ahol még lehetőség van rá, ma is kihasználja.” – olvasható az 1958. szeptember 15-én megtartott megyei VB ülés jegyzőkönyvében.¹¹⁵⁸ Megemelkedett a vallásoktatásra járók száma, és újabb lendületet kapott a hitbuzgalmi egyesületek működése: „Sokan mentek a templomba, majdnem minden iskolás gyerek járt hittanra. Az iskolákban

¹¹⁵³ BINDES–NÉMETH 1991.14., 353.

¹¹⁵⁴ ROSDY 2006. 249.

¹¹⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/252–253.

¹¹⁵⁶ SZABÓ Cs. 2017. 219–220.

¹¹⁵⁷ KÁLMÁN 2006. 215–217.

¹¹⁵⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 9. lap.

felrakták a keresztet, egyes helyeken még a tanácsházára is tettek. Gyors ütemben visszaállították a különböző vallási szervezeteket /Rózsafüzér, Jézus Szíve, Mária lányai, stb./, amelyek erős hitéleti és politikai tevékenységet kezdtek végezni.”¹¹⁵⁹ Több helyen tapasztalták, hogy a pap a templomban a KISZ-szel foglalkozott, és a vallásos gyermekek révén nehezítette a KISZ munkáját.¹¹⁶⁰ A forradalom és szabadságharc utáni enyhülés következtében a vallásoktatásra beiratkozott tanulók száma is megemelkedett. Győr–Sopron megyében 1956/57-ben 56,9 %-os, a 1957/58-ban 67,6 %-os statisztikát regisztráltak, majd ezt követően csökkenő tendencia érvényesült: 1958/59: 63,6 %, 1959/60: 52,7, % 1960/61: 44,3 %, 1961/62: 36,9 %.¹¹⁶¹

Az egyházmegye komáromi részén is hasonló tendencia érvényesült. Hevesi János egyházügyi megbízott 1958. február 26-án foglalta írásba a „különböző egyházak tevékenysége a megyénkben az ellenforradalom után” témakörében írt jelentését. Hevesi arra alapozta véleményét, hogy a római katolikusok az „ellenforradalom” időszakában inkább várakozó álláspontra helyezkedtek, néhány lelkész kivételével, akik „*ha burkoltan is, de az ellenforradalomnak dolgoztak*”.¹¹⁶² A megye területén a katolikus papság kihasználta az alkalmat a hitélet megerősítésére, és „*ráment az iskolákban való misézésre még ott is, ahol már 4–5 éve nem volt*”, továbbá „*a hitbuzgalmi csoportok felújítására és fokozására, ministráns brigádok létesítésére, énekkarok szervezésére*”.¹¹⁶³ A kiemelt példából is látható, hogy az 1956-os események a győri egyházmegyében is jelentős változásokat hoztak. A szabadságharc következtében kialakult politikai enyhülés nemcsak a papok magatartására, hanem a vallásgyakorlatra is hatással volt. Megemelkedett a templomba járók száma, többen írárták be gyermeküket hitoktatásra, és a párttagok is bátrabban merték kimutatni vallásosságukat. A pártállami diktatúra konszolidációjával párhuzamosan azonban ismét csökkenő tendenciát mutatnak a statisztikák.¹¹⁶⁴

5.4. Az egyházmegye helyzete 1958 és 1966 között

A labilis belpolitikai helyzet, a kormány nemzetközi elismertetése, az új gazdaságpolitikai tervek remélt sikere érdekében a Rákosi-korszakra jellemző likvidáló szándékú egyházüldözést 1958 és 1964 között fokozatosan felváltotta a népfrempolitika. Az új

¹¹⁵⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1960. 110. öe. VB ülés jkv., 1960. szeptember 19. 17. lap.

¹¹⁶⁰ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–54/1958.

¹¹⁶¹ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. VB ülés jkv., 1963. július 29. 19. lap.

¹¹⁶² KEML XXIII 15. 1958. I. p. 17–21.

¹¹⁶³ KEML XXIII 15. 1958. I. p. 17–21.

¹¹⁶⁴ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–2/1959. A táblázatot néhány pontatlansággal közli: KÁLMÁN 2006. 216.

politikai irányvonal az egyházakat már nem kikapcsolni akarta, hanem hasznossá tenni és felhasználni a politikai, társadalmi és gazdasági célkitűzések megvalósításában. Főleg a mezőgazdaság szocialista átszervezésében számított az egyházak pozitív állásfoglalására. Az egyházak bizonyos fokú önállóságának elismerésével párhuzamosan továbbra is jelen volt a korábbi vallás- és egyházellenes politikai irányvonal. A Hruscsov vezette szovjet vallásellenes kampányhoz kapcsolódóan Magyarországon 1960 novemberében és 1961 februárjában két nagyszabású rendőrségi akcióra is sor került, melynek során mintegy 300 egyházi, illetve egyházhoz kötődő személyt vettek őrizetbe a hatóságok. 1964 nyaráig még több hasonló intézkedés igazolta, hogy a pártállam egyházpolitikai eszköztárában a hatvanas évek első felében még nagy szerepet játszott a megfélemlítés, miközben a kádári vezetés lojális szövetségesként tekintett az egyházakra a téesz-szervezés és a politikai konszolidáció elősegítése érdekében.¹¹⁶⁵ A Kádár-korszak legnagyobb, legjelentősebb egyházellenes fellépése volt az 1961-es letartóztatások sorozata.¹¹⁶⁶

Ezt a szemléletváltást tükrözte az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. június 10-i határozata és az azzal szervesen összefüggő 1958. július 22-i határozat. Utóbbi egyértelműen deklarálta az új típusú, együttműködésre építő politikát. A pártállam egyházpolitikájában az „átnevelés” és a „befolyásolás” mindig is központi szerepet töltött be, de 1958-tól az adminisztratív eljárások helyett az ideológiai nevelés és a világnézeti propaganda vált egyre inkább hangsúlyossá. Az államvédelmi szolgálatok és erőszakszervezetek jelentősége és önállósága ugyan alig csökkent, ettől kezdve azonban az egyházpolitika formálásába és irányításába a kulturális és propagandaszervek is beleszólást kaptak. A felvilágosító és nevelőmunkába pedig hatékonyan kapcsolták be az iskolákat, a pedagógusokat, a művészeket és a tudósokat, lényegében az egész oktatási, kulturális és tudományos életet mozgósították a társadalom ideológiai átnevelése érdekében.¹¹⁶⁷ A politikai vezetés visszanyúlt a Sztálin által 1941-ben elvetett Jaroszlavszkij-féle ideológiához.¹¹⁶⁸ Az 1958. július 22-i határozat „a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól” különbséget tett a vallás, mint világnézet elleni harc és a klerikális reakció elleni harc között, és az ellenük folytatott harc módszerei között. Az általános politikai harc, az osztályharc érdekeinek megfelelően a vallás elleni harc világnézeti harc, az általános osztályharc része, a klerikális

¹¹⁶⁵ BALOGH–GERGELY 2005. II. 1007.; VÖLGYESI 2011. 32.

¹¹⁶⁶ DIERA 2010. 304–309.; DIERA 2014. 100–198.; SOÓS 2013. 96–107.

¹¹⁶⁷ BALOGH–GERGELY 2005. II. 1007.

¹¹⁶⁸ JAROSZLAVSZKIJ 1959. Köszönöm Bánkuti Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet Jaroszlavszkij munkásságára.

reakció elleni harc pedig politikai harc, amelybe a „*becsületes, vallásos embereket, sőt bizonyos egyházi személyeket is be lehet és be kell vonni*”.¹¹⁶⁹ Okulva a korábban túlzásba vitt adminisztratív eszközök használatából, előírták, hogy a „*klerikális reakció elleni harcot csak a tömegek közötti sokoldalú politikai tömegmunkával lehet megvívni*”, és az adminisztratív rendszabályok is „*csak akkor hatékonyak, ha azt a tömegek politikai meggyőzése előzi meg, támasztja alá*”.¹¹⁷⁰ Az MSZMP KB 1958-as egyházpolitikai határozatát, az MSZMP PB 1960 márciusi határozatát az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb problémáiról, és nem utolsósorban a magyar állam és a Vatikán között 1964-ben megkötött részleges megállapodást nem lehet figyelmen kívül hagyni a hatvanas évek egyházpolitikájának vizsgálatakor.¹¹⁷¹ Az állambiztonsági munkában a korabeli jogszabályok által büntetendő tevékenységek rendőri felderítését követő letartóztatások helyett az 1960-as években egyre inkább az operatív megelőző intézkedésekre helyeződött nagyobb hangsúly. Az egyházi vezetők megtörését és a maradék ellenállás felszámolásának sikerét jelezte, hogy az 1968. március 4-i PB határozat a politikai fellépést hangsúlyozta az „*egyházi reakcióval*” szemben, indoklásul azt mondva, hogy „*az állam és az egyházak viszonya érdekeinknek megfelelően alakult*”.¹¹⁷²

5.4.1. A Kádár-korszak első évei

Az 1960-as évek első felére, közepére a társadalmi-gazdasági tényezők is megváltoztak, hiszen a Kádár-korszak hosszú távú perspektívái maguk után vonták a társadalmi szokások átalakulását és megváltozását. A korábbiakhoz képest jelentős életszínvonal-növekedés következett be, kis kedvezményekkel, lakásépítésekkel. Széles körben terjedtek a tartós fogyasztási cikkek, a televízió, az autó, általános szokássá vált a nyaralás.¹¹⁷³ Mindezek a társadalmi változások a vallásosság és a vallásgyakorlat háttérbe szorulásához is hozzájárultak.¹¹⁷⁴ Másrészt felnőtt egy olyan generáció, amelynek tagjai rendszerint már nem ragaszkodtak erőteljesen a hagyományokhoz, mint szüleik, illetve nagyszüleik.¹¹⁷⁵ A vallásgyakorlat visszaszorulásához, a templomba járók csökkenéséhez a kollektivizálás is hozzájárult, és ez a templomi bevételek csökkenését is maga után vonta. „*Az egyháziadók*

¹¹⁶⁹ BALOGH–GERGELY 2005. II. 1007–1013.

¹¹⁷⁰ BALOGH–GERGELY 2005. II. 1007–1013.

¹¹⁷¹ BERTALAN 2018. 201.

¹¹⁷² VÖRÖS 2010. 138–139.

¹¹⁷³ SZABÓ–SOÓS 2006. 19.

¹¹⁷⁴ VALUCH 2001. 273.

¹¹⁷⁵ TOMKA M. 2006. 56., 132. SZABÓ–SOÓS 2006. 18–19.

vonalán kb. 20–25 %-os csökkenés mutatkozik” – olvasható a tévesítés hatását értékelő 1962-es dokumentumban.¹¹⁷⁶ Ennek ellensúlyozására a papság jobban törekedett arra, hogy begyűjtse az egyházi hozzájárulást, egyes helyeken családlátogatások, „házi agitáció” keretében. Voltak, akik azzal próbáltak javítani anyagi helyzetükön, hogy a tanácsok által juttatott háztáji földjeiken gazdálkodtak, méhészkedtek.¹¹⁷⁷ A vallásoktatáson részt vevők számaránya ezekben az években egyre nagyobb mértékben csökkent. Az ÁEH értékelése szerint az 1963/64. évi országos átlag az általános iskolák viszonylatában 17,54 % volt, az 1957/58. oktatási évben 46,46 %. A középiskolákban folyó hitoktatást pedig gyakorlatilag megszűnt, mert a középiskolás tanulók mindössze 0,03 %-a élt ezzel a lehetőséggel. Igaz, ezek a számok nem tükrözik teljes mértékben a vallásgyakorlatot, mert sokan jártak közülük a nehezen ellenőrizhető templomi katekézisre.¹¹⁷⁸ Győr–Sopron megye hitoktatási statisztikája: 1957/58-ban 67,60 %, 1958/59-ben 63,60 %, 1959/60-ban 52,70 %, 1960/61-ben 44,30 %, 1961/62-ben 33,00 %, 1962/63-ban 36,90 %, 1963/64-ben 36,60 %, 1964/65-ben 28,20 % volt.¹¹⁷⁹

A hatvanas éveket vizsgálva egy másik fontos tényezőre is fel kell hívnom a figyelmet, amely doktori disszertációm szempontjából relevanciával bír. Az Állami Egyházügyi Hivatal 1966-ban így értékelte az országos egyházpolitikai helyzetet: „A római katolikus püspöki kar többségében lojális, az állammal szemben pozitív magatartást tanúsít. [...] A katolikus egyház legfontosabb kulcspozíciói: – az apáti, kanonoki, préposti stallumok, az esperesi tisztségek – a haladó progresszív felfogású személyek, az ún. »békepapok« kezében vannak többségében. Magyarországon a papság többsége, mintegy 70, 80 %-a államunkkal és kormányunk politikájával szemben lojálisan viselkedik, és a papságnak csak kb. 15, 20 %-a tekinthető kisebb, vagy nagyobb mértékben reakciós magatartásúnak. [...] Jelenleg az egyházi reakció helyesnek látta félre tenni korábban alkalmazott nyílt, durva módszereit és ehelyett tevékenységét a hitélet maximális felfokozására, az állam és egyház közötti megegyezés kereteinek lazítására összpontosítja.”¹¹⁸⁰ Most nézzük meg, milyen egyházpolitikai változások történtek 1958 és 1966 között a győri egyházmegyében. Papp Kálmán 1958-as meghurcolása után az ÁEH is határozottabban tudta akaratát rákényszeríteni az idős, betegeskedő főpásztorra. A Győr–Sopron megye egyházpolitikai

¹¹⁷⁶ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹¹⁷⁷ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹¹⁷⁸ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–1/1964.

¹¹⁷⁹ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–1/f/1959., 0029–2/1959.; 7. d. 003/11/g/1960.; 14. d. 003–3/l/1962.; 22. d. 003–8/b/1964.

¹¹⁸⁰ OL XIX–A–21–d. 32. d. 002–1/1966.

helyzetéről készített 1959-es jelentés szerint a papi békemozgalom vezetői és az aulában lévő békepapok „az utóbbi időben” kezdtek jobban együttműködni.¹¹⁸¹ Az ÁEH az új püspöki helynök (Pajtényi László) kinevezését követően a Papnevelő Intézetben is hatékonyabban tudta érdekeit érvényesíteni, mert ekkor már az aula és a békemozgalom vezetői is támogatták a kívánt egyházpolitikai irányvonalat.¹¹⁸² A '60-as évek közepére újabb változás következett be a szeminárium belső életében és „politikai tartalmában”. Ezt több tényező együttes hatása, a II. Vatikáni Zsinat szellemisége, másrészt az egyházkormányzati és a tanári karban történt változások – Bánk segédpüspök kinevezése, Rozsáli Menyhért püspöki helynök leváltása és Rákosi Elek kinevezése, Dr. Németh Pál és Szabó József teológiai tanárok leváltása – eredményezték. Bár az ÁEH értékelése szerint ezek a változások még nem érték el a kívánt mértéket.¹¹⁸³ Az 1957/22. törvényerejű rendeletet is felhasználva 1963-ig a székeskáptalanban is megerősítették a papi békemozgalmat, és visszaszorították a „káptalani reakciót”.¹¹⁸⁴ Másrészt 1966 nyarán eljutottak odáig, hogy a kanonoki testület létszámát is csökkentették.¹¹⁸⁵ A már idézett győri egyházpolitikai jelentés szerint a „reakciós” papok többsége a nyilvános politikai élettől az egyházmegyében is visszavonult. A papság mintegy 50 %-a politikailag „ingadozott”, nem csatlakoztak a papi békemozgalomhoz, és a „reakciósokat” sem támogatták. Jelentős részük a hitélet területén is „tűrhető magatartást tanúsított”, politikailag „nem okoztak különösebb nehézséget”: *„Ha valami bajuk van, elmennek a papi békemozgalom vezetőihez segítséget kérni. Többségük még fél az egyházi reakciótól, azonban egyre inkább a papi békemozgalom befolyása alá kerülnek.”*¹¹⁸⁶ Az ÁEH 1965-ben felmérte a pápai kinevezés alá eső címeket a győri egyházmegyében, amelyek a következők voltak: megyéspüspök (Papp Kálmán), segédpüspök (Dr. Bánk József), nagyprépost (betöltetlen), olvasókanonok (betöltetlen), pápai kamarás (Jankovics József kanonok), pápai káplán (Dr. Póka György böi adminisztrátor, Dr. Lányi János sajtoskáli adminisztrátor, Geiszbühl Mátyás fertőrákosi plébános). Míg 1956-ban egy apostoli protonotárius, hét pápai prelátus, hat pápai kamarás és négy pápai káplán volt az egyházmegyében, addig 1965-ben egyáltalán nem volt apostoli

¹¹⁸¹ OL XIX-A-21-d. 6. d. 0052-14/b-d/1959. Az egyházügyi főelőadó jelentése és a megyei pártbizottság határozata itt is megtalálható: GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1960. év 110. öe. VB ülés jegyzőkönyve. 1960. szeptember 19. 13. lap.

¹¹⁸² OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.

¹¹⁸³ OL XIX-A-21-d. 19. d. 007-18/1963.; 29. d. 008-7/1965.

¹¹⁸⁴ OL XIX-A-21-d. 27. d. 007-47/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153-157.

¹¹⁸⁵ OL XIX-A-21-d. 36. d. 007-22/1966. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 185-198.

¹¹⁸⁶ OL XIX-A-21-d. 6. d. 0052-14/b-d/1959. Az egyházügyi főelőadó jelentése és a megyei pártbizottság határozata itt is megtalálható: GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1960. év 110. öe. VB ülés jegyzőkönyve. 1960. szeptember 19. 15. lap.

protonotárius és pápai prelátus, pápai kamarás egy volt, pápai káplán pedig három, holott Győrben a székeskáptalanban az első négy stallum viselője, Sopronban a városplébános vagy a társaskáptalan nagyprépostja pápai prelátus szokott lenni. Az ÁEH központjában meglelégedéssel nyugtázták ezeket a változásokat.¹¹⁸⁷

Másrészt a '60-as években ideológiai síkon is végbement bizonyos változás. „Az egyház a kommunisták elleni elvi állásfoglalásából semmit sem adott fel, csak taktikáját változtatta meg.” – olvasható az MSZMP Győr–Sopron megyei Bizottság 1963. június 26-án megfogalmazott jegyzőkönyvében.¹¹⁸⁸ Több dokumentum is utal arra, hogy a papság egy rétege belátta, a szocializmussal hosszú távon kell számolni. Az adott kereteken belül próbálta megélni hivatását, és ennek megfelelően megvalósítani pasztorációs stratégiáját, a békés egymás mellett élés jegyében. A „reakciónak” ítélt személyek pedig, ha nyíltan nem is szálltak szembe a hivatalos ideológiával, „a szocialista tudat-formálás fékezése, az egyház átmentése, a keresztény szocialista társadalmi rend eszmei előkészítése” érdekében tevékenykedtek. Az egyházon belül szűkebb csoportokat képeztek, elképzeléseik megvalósítására szervezett „illegális” tevékenységet folytattak.¹¹⁸⁹ Egyesek úgy vélekedtek, a keresztény szocialista társadalom kialakításában döntő tényező lehet a nemzetközi helyzet „kedvező alakulása”, illetve egy újabb, az 1956-os ellenforradalomhoz hasonló esemény, egy „váratlan restaurációs lehetőség”. Mások azt is elképzelhetőnek tartották, hogy a kommunista társadalomból az új keresztény-szocialista társadalmi rend „evolúciós folyamat” révén is kialakulhat.¹¹⁹⁰ Az MSZMP Győr–Sopron megyei Bizottságának 1963. június 26-án tartott PB-ülésen úgy vélekedtek, a „reakciós papi csoportok” állandó készletben vannak, és párhuzamosan mindkét eshetőségre felkészültek. Amíg a rendszer megváltoztatására szűk körben, maguk között készültek fel, addig a fejlődésbe vetett nézeteiket szélesebb körben hangoztatták. A „reakciós” papi csoportosulások „illegális” tevékenységének két fő vonalát ismerték fel: „*Politikai jellegű tevékenységnek tekinthető az elitképzés, a végcéljait világosan ismerő papi és világi aktív gárda kinevelése*”, másrészt „*a templomon kívüli vallásos világnézeti propagandatevékenység, amely kizárólag a katolikus tömegek felé irányul, cél a tömegek világnézeti megnyerése, fokozatos átnevelése*”, melynek keretében „*fel kell készíteni a tömegeket is egy hosszúnak ígérkező egyházüldözésre*”.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁷ OL XIX–A–21–a. 37. d. V–37–3e/1965. eln.

¹¹⁸⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 29. lap.

¹¹⁸⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 27–28. lap.

¹¹⁹⁰ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 28. lap.

¹¹⁹¹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 29. lap.

Az említett egyházi személyek próbáltak párbeszédet kezdeményezni, és vallásos világnézeti alapon bírálták a szocialista társadalmi rend ateizmusát. A társadalom gazdasági alapjait – ha nem is értettek vele egyet – általában tudomásul vették. Arra az álláspontra jutottak, hogy „szükségszerű az olyan szocialista társadalmi rendszer, ahol a keresztény világnézet lenne az uralkodó”.¹¹⁹² A pártbizottság jegyzőkönyve szerint ez a szemléletváltás elsősorban a győri és a pannonhalmi bencés gimnáziumban, valamint a szemináriumban volt jellemző, továbbá a megyeszerte előforduló „illegális hitbuzgalmi csoportok”, kisközösségek tevékenységében. Ők arra törekedtek, hogy az egyház hagyományos tanításának segítségével keresztényszocialista szellemben magyarázzák a mai embert érdeklő problémákat. Rendszerint óvakodtak attól, hogy átlépjék a felelősségre vonás határát, és gyakran példabeszédek segítségével fogalmazták meg véleményüket (például: a tenger ma még viharos, szinte járhatatlan). Ez azonban újabb ellentétekhez vezetett az egyházon belül, ugyanis nagy számban voltak olyan papok és szerzetesek, akik a szocialista társadalmi berendezkedésben utat kereső egyházi felfogást liberálisnak tartották.¹¹⁹³ Másrészt, sokszor a papi békemozgalom tagjai között is zavart, meg nem értést okozott egy-egy pozitív tartalmú megnyilvánulás. A békemozgalom 1961-es értékelésében olvasható, hogy az „ellenforradalom” után a politikai megosztottság jelentős mértékben kiéleződött az egyházaknál; különböző „politikai irányzatok” és „ideológiák” alakultak ki, és az egyes papi csoportok „a maguk eszmei, politikai elképzeléseik szerint, és ebből az alapból támogatják a szocializmust, és törekednek a szocializmus egyházának megvalósítására”.¹¹⁹⁴ A Győrben tapasztalt jelenség nem volt elszigetelt kezdeményezés. A szocializmus viszonyai között egyes magyar katolikus teológusok számára kiemelt fontosságú feladatot jelentett a népi demokratikus államberendezkedés hivatalos ideológiájaként funkcionáló marxizmus-leninizmussal folytatott világnézeti párbeszéd. A „magyar teológia” alatt azokat a teológusoknak a munkásságát kell érteni, akik a püspöki kar szándékainak megfelelően és az ÁEH jóváhagyásával a nyilvánosság elé léphettek. A dialógus kiindulópontját XXIII. János pápa (1958–1963) 1963-ban kiadott „Pacem in terris” kezdetű enciklikája jelentette, amely megkülönböztette a hitellenes tanokat és az ezekből eredő gazdasági és társadalmi következtetéseket, és lehetővé tette a más világnézetet vallókkal folytatott párbeszédet.¹¹⁹⁵

¹¹⁹² GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 29. lap.

¹¹⁹³ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 29. lap.

¹¹⁹⁴ OL XIX-A-21-d. 13. d. 0088-3/1961.

¹¹⁹⁵ GÁRDONYI 2015a. 9–11.

A pártbizottsági ülés jegyzőkönyve szerint a „reakciós” papság soraiban egyre kevesebben vettek részt tevékenyen „illegális akciókban”, és akik részt is vettek ilyen cselekményben, a korábbiakhoz képest jóval óvatosabbak voltak, finomabb módszereket választottak, így tevékenységüket a hatóságok csak nehezen tudták dokumentálni, mert általában nem lehetett besorolni a jogilag államellenesnek minősíthető tevékenységek sorába. Ez egyrészt egyre kevesebb felelősségre vonást eredményez adminisztratív vonalon, másrészt fokozott óvatosságra intett: *„Szem előtt kell tartani, hogy a szűk ellenséges csoportok köré egy méreteiben jóval szélesebb vallásos tömegmozgalom kapcsolódik.”*¹¹⁹⁶ A megyei pártvezetés értesülései szerint Győr–Sopron megyében a győri és a pannonhalmi bencés szerzetesek voltak azok, akik rendszeres jelleggel vallásos könyvekkel, brossúrákkal igyekeztek ellátni a papságot és a vallásos híveket, külföldről behozott vallásos témájú könyveket fordítottak magyar nyelvre, és ők maguk is írtak ilyeneket, s azokat sokszorosítva terjesztették. Hogy tevékenységüket, az ifjúság „megnyerését” leplezzék, különböző „fedések” keretében, például lazább baráti kapcsolatok, vagy csoportok eszmei vezetésével próbálkoztak. Népszerűségüket mutatta, hogy a „belső ellenséges elemek jelentős része” (volt katonatiszt, csendőr, a horthysta államapparátus vezető beosztású tisztviselője, uradalmi ispán, illetve intéző stb.) elfogadta nézeteiket.¹¹⁹⁷

Szaló Sándor az állam és az egyházak közötti kapcsolat javulásával magyarázta, hogy 1963-ban háromszor annyi pap jelentkezett külföldi utakra, mint 1962-ben: a győri egyházmegyések közül 33 fő, a pannonhalmi és a győri bencés gimnázium tanárai közül 6 fő. A következő évben 61 pap kért útlevelet, 34 egyházmegyes és 27 bencés. Kilencen a szocialista országokba, ötvenketten a nyugati országokba, közülük huszonketten Ausztriába szándékoztak utazni. A hatóságok 12 személy kiutazását elutasították. Ezen kívül többen kaptak könnyített határátlépőt Csehszlovákiába. Ugyanakkor a külföldről bejövő papok és szerzetesek száma is emelkedett, különösen a Soproni Ünnepi Hetek alkalmával.¹¹⁹⁸ Az 1960-as évek közepén olyan jelenségre is felfigyeltek, hogy egyes helyeken az egyházi személyek figyelmeztették a törvényességre a község vezetőit, az iskolaigazgatókat, a pedagógusokat, és nem egy esetben jobban is ismerték a vonatkozó rendeleteket. Például az 1964-es úrnapi körmenetekkel kapcsolatban, amikor a párt- és tanácsszervek színvonalas műsorokkal vonták el a hívőket, néhány lelkipásztor arról panaszkodott, hogy *„a község vezetői nem igen tartják be a megállapodást, mivel az állami rendezvényeket az egyházi*

¹¹⁹⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 30. lap.

¹¹⁹⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1963. év 37. öe. PB ülés jkv., 1963. június 26. 30–31. lap.

¹¹⁹⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–4/1964.; 007–67/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 142–145., 157–163.

rendezvényekkel egyidőben tartják”.¹¹⁹⁹ Vagy az 1966-os jelentés is rávilágít erre, amely szerint voltak olyan hitoktatók, akik kihasználták, ha egyes iskolaigazgatók nem mindig ismerték kellőképpen a rendeleteket: *„Már az elmúlt tanév elején is, ha az iskola igazgató rendelkezése bárhol és bármely formában is kissé eltért a vallásoktatással kapcsolatos rendelkezésektől, ők azonnal a rendeletekre hivatkozva az egyházmegyei hatóságon keresztül panasszal éltek a megyei tanács vb művelődési osztálya felé és orvoslást kértek. [...] Sajnos legtöbb esetben a pap ismerte jól a rendeletet, neki kellett igazat adni.”* – írta Kovács István, Győr–Sopron megye egyházügyi tanácsosa.¹²⁰⁰

5.4.2. A II. Vatikáni Zsinat visszhangja a győri egyházmegyében

A II. Vatikáni Zsinat kontextusában disszertációmban csupán a győri egyházmegyét érintő néhány egyházpolitikai kérdéssel foglalkozom. A helyi papság nagy várakozással tekintett a zsinatra, és figyelemmel kísérte az idős Papp Kálmán kiutazását és a segédpüspök várható kinevezését. A győri megyéspüspök nem számított kifejezetten „reakciós” személynek, de azok közé sem sorolták, akik az államhatalom szemében „lojálisak” voltak. Bár egyértelműen úgy tűnt, hogy az ÁEH nem fog hozzájárulni utazásához, mégis kifejezésre juttatta, hogy szívesen részt venne a zsinaton. Az első ülészakon tárgyalandó schémákra a magyar főpapok között Kálmán püspök is javaslatokat tett, és helyette Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó vett részt ügyvivőként a zsinaton. A második ülészakon idős kora és az ezzel járó gyengeség és betegség miatt tevékenysége lényegében csak jelenlétére korlátozódott. Bár a római klímát jól bírta, állandó orvosi ellátásra szorult, és szellemi erejének hanyatlása következtében sokszor nehezebbé esett a tájékozódás. Kovács Vince és Hamvas Endre püspök egészségi állapota is „meglehetősen gyenge” volt. (Bár a zsinati atyák egy részére *„bénítóan hatott az a lelki teher, amely arra vezethető vissza, hogy egyszerre kellett megfelelniük az egyház és állam igényeinek”*,¹²⁰¹ felmerül a kérdés, hogy ilyen körülmények között az ÁEH hozzájárulása a kiutazáshoz mennyire értékelhető csupán formális gesztusnak, esetleg ütőkártyának az egyházpolitika későbbi alakítása során.) Papp Kálmán 1959-ben a hivatalban lévő püspökök közül a második legidősebb volt, 73 éves, és az ÁEH hozzájárulásával a zsinat II. ülészakán vehetett részt (1963. szeptember 29–december 4.).¹²⁰²

¹¹⁹⁹ OL XIX–A–21–a. 34. d. U–26–4/h/1964. eln.

¹²⁰⁰ OL XIX–A–21–d. 32. d. 003–4/h/1966.

¹²⁰¹ FEJÉRDY 2011. 57–70., 120–121., 123., 181–182.; 281–282. Vö.: BINDES–NÉMETH 1991. 22–23.

¹²⁰² OL XIX–A–21–a. 27. d. V–37–1/1962. eln., V–37–10/1962. eln. Vö.: FEJÉRDY 2011. 208., 281–282.

Az egyházmegye pappjai és a hívek egy része is nagy érdeklődéssel követték a zsinat eseményeit. Bár rendkívüli intézkedésekre nem számítottak, sokan azt remélték, a zsinat kedvező állásfoglalást fog tanúsítani a „népi demokratikus” országokkal szemben. A békemozgalom sorsa is foglalkoztatta őket. Találgatták, kik vesznek részt a zsinaton és kik lesznek a kísérők. Amikor kiderült, hogy Papp Kálmán nem vehet részt az első ülészen, többen méltatlankodtak, hogy ha Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor szombathelyi püspök személye megfelel, akkor miért nem mehet a győri. Rozsáli helynök abban bízott, hogy ő fog Rómába utazni a püspök helyett. A „reakciós” papok is megnyugodtak, miután a megyéspüspök Brezanóczy egri apostoli kormányzót bízta meg a képvisellel, és reménykedtek abban, hogy a második ülészen már részt vehet. A zsinat munkájával nem voltak megelégedve, mert úgy értékelték, nem történt érdemi előrelépés, és a pápa nem léptetett elő senkit sem az egyházmegye pappjai közül. A „reakciósok” közül többen nem örültek a pápa békenyilatkozatának, a békemozgalom vezetői viszont – legalábbis az egyházügyi hivatal felé – megelégedettséggel nyugtázták. Már 1962 decemberében várták a zsinat ősszel esedékes folytatását.¹²⁰³ Szaló megbízott őszii jelentése szerint „nagy volt a mozgás” a második ülészen kezdete előtt. Örömmel fogadták a megyéspüspök kimenetelét, azonban Kovács György szemináriumi rektor személyével kapcsolatban megoszlottak a vélemények, hogy „a kísérő nem a reakció által jelölt személyek közül kerül ki”.¹²⁰⁴ A papok különböző kéréseket, megbízatásokat továbbítottak Rómába. Póka György üzenetet küldött Zágón József volt irodaigazgatóhoz, részben a korábban elrejtett székesegyházi kegytárgyak hollétéről,¹²⁰⁵ részben a segédpüspök kinevezéséről és a római kinevezésekhez kötött üres funkciók betöltése tárgyában.¹²⁰⁶ Sokan találgatták, Papp Kálmánnak lesz-e segédpüspöke, és ha igen, akkor vajon a győri egyházmegyések közül fognak kinevezni valakit, vagy másik egyházmegyeből. A zsinatról hazatérő püspököt és Kovács rektort sokan felkeresték,

¹²⁰³ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–28/1962.; 007–48/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 129–132., 132–136.

¹²⁰⁴ OL XIX–A–21–d. 22. d. 007–35/1963. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 140–142.

¹²⁰⁵ Az erősödő egyházellenes légkörben Zágón a győri káptalan kincstárának egy részét – a káptalan vezetőinek tudtával – egy fém ládában rejtette el a kármeliták kriptájában. A láda elrejtésére Apor Vilmos sírjának látogatását használta fel, amíg a szerzetesek zsolozsmáztak. Zágón előzőleg megtudakolta, melyik fülkébe lesz legközelebb temetés. Néhány megbízható emberrel a sírúreg végébe elhelyezték a kegszereket tartalmazó ládát, és téglafallal elzárták. A jelenlevők megesküdték, hogy titokban tartják az esetet. Másnap megtörtént a temetés, elhelyezték a koporsót, majd a sírúregre befalazták és lezárták egy márványtáblával. A kincseket többször keresték, a rendőrség is vizsgálatot indított. Zágón halála után az egyik élő beavatott – érezve a felelősséget – 1977-ben elárulta Pataky Kornél megyéspüspöknek a rejtékhelyet. A kincsek előkerülése minden bizonnyal hozzájárult Apor Vilmos újratemetésének engedélyezéséhez. 3.2.7. – Cs 2/7 „Hontalanok” 124–126. Közli: SZABÓ Gy. 2011. 205–207. HULESCH 1990. 62–63.; APOR, 1997. 75–77.; NÉMETH L. I. 2012. 42.; Műkincsek kerültek elő. Kisalföld XXXIII. évfolyam, 219. szám. 1977. szeptember 17. 5. lap.; Győri kincstörténet. Népszabadság XLI. évfolyam, 42. szám. 1983. február 19. 12. lap.

¹²⁰⁶ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–4/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 142–145.

elsősorban a „reakciós” papok. Csalódást okozott, hogy a püspök senkit sem nevezetett ki Rómában. Az 1964. február 16-án hatályba lépett határozatok közül a papság jelentős része értetlenül fogadta a liturgikus rendelkezéseket. A magyar nyelvű szertartáskönyv bevezetését azért kifogásolták, mert azt egyetlen egyházmegye készítette el. Sok pap azzal a kéréssel fordult a püspökhöz, hogy őrizze meg a latin szövegű liturgiát, mert az a hívekre sokkal nagyobb hatással van. Többen kifogásolták a szertartás zenei részét is. Az ökumenikus egységtörekvések főként a protestánsokat foglalkoztatták, és hallani sem akartak az egység megteremtéséről.¹²⁰⁷ A Magyar Népköztársaság és a Vatikán között folyó tárgyalásokat is figyelemmel kísérték, mindkét fél („haladó” és „reakciós”) is nagy reményeket fűztek a tárgyalásokhoz, és másként közelítették meg a kérdést. Előbbiek az állami támogatás fenntartását és a békemozgalom megerősödését várták, utóbbiak abban bíztak, hogy megszűnnek az állami kötöttségek és a kinevezésekhez megkívánt állami hozzájárulás.¹²⁰⁸ Az 1964-ben megkötött vatikáni–magyar részleges megállapodás következtében kinevezett új püspökök egyike volt Dr. Bánk József címzetes prépost, a budapesti Központi Hittudományi Akadémia tanára került, akit VI. Pál pápa címzetes materianai püspökké, egyúttal győri segédpüspökké nevezett ki.¹²⁰⁹

5.5. A klérus ellen irányuló retorzió a győri egyházmegyében

Bár a disszertációban a már többször említett „köztes halmaz” boldogulási stratégiáiról írok, a témával való szoros összefüggés miatt nem tekinthetek el attól, hogy röviden megemlékezzek a kommunista egyházüldözés áldozatairól. A rendelkezésre álló adatok összegyűjtése és feldolgozása, nem egy esetben az ellentmondásos feljegyzések kiegészítése és pontosítása további feladat. Ennélfogva az is nehézségekbe ütközik, hogy egységes szempontok alapján táblázatba foglaljam ezeket az adatokat.

Hetényi Varga Károly gyűjtése szerint a győri egyházmegye 74 meghurcoltja közül heten már a horogkereszt árnyékában szembekerültek a hatalommal, közülük ketten életüket áldozták, öten pedig börtönbüntetést szenvedtek. A világháború után a „világ legnagyobb jólétét és biztonságát ígérő szovjet típusú szocializmusnak hatvanöten köszönhették üldöztetésüket”.¹²¹⁰ Két klerikus mind a Gestapo, mind az ÁVH, illetve a szovjet NKVD börtöneit is megjárta. Az első két győri egyházmegyést 1940-ben vették őrizetbe a németek

¹²⁰⁷ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–4/1964.; 007–17/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 142–145., 145–147.

¹²⁰⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–34/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 148–150.

¹²⁰⁹ SZABÓ Cs. 2005. 226.

¹²¹⁰ HETÉNYI 2004. 381.

által megszállt Burgenlandban. „Ettől kezdve 1963 nyaráig csaknem megszakítás nélkül raboskodott valaki az egyházmegye papságának soraiból.”¹²¹¹ Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye – Apor Vilmos megyéspüspököt is beleértve – 69 egyházi személy nevét tartalmazza, mint akiket megkínoztak, meghurcoltak, elítéltek, börtönbe zártak, internáltak, és akik közül néhányan életüket veszítették.¹²¹² Korabeli források alapján a meghurcoltak száma ennél is többre tehető, nem beszélve azokról, akik nem kerültek börtönbe és internálótáborba, nem bántalmazták őket, de félelem és rettegés között éltek meg hivatásukat, teljesítették lelkipásztori kötelességeiket.

Az 1945 és 1948 közötti időszakban általában „demokráciaellenes kijelentések”, az iskolák államosításával való szembehelyezkedés miatt vontak felelősségre, ítétek hosszabb-rövidebb büntetésre mintegy 13 egyházi személyt, az 1949 és 1955 közötti időszakban pedig 22 főt. Mindszenty József felszólítására Papp Kálmán már 1947 februárjában jelentést küldött az egyházmegye papságáról. A 174 plébánosból, illetve önálló lelkészből mindössze három hagyta el állomáshelyét. Négyen az orosz megszállás következtében veszítették életüket. Hatan keleti hadifogságba estek. Nyolcan börtönben, internálótáborban, vagy rendőri felügyelet alatt voltak, két egyházi személyt pedig a nyilasok börtönöztek be.¹²¹³ Az internáltak közé számította az egyházmegye vezetősége dr. Saly László preláthus-kanonokot, akinek elhurcolása az internálásnál is súlyosabb volt: szovjet katonai bíróság ítélte el, így került a Szovjetunióba, a gulágra. (Saly 1946 októberében a Győri Szabadegyetem keretében előadást tartott A szocializmus fejlődése és a kommunizmus címen, amelyben arról is beszélt, hogy Lenin csak több millió emberélet árán tudta megszilárdítani a szovjet uralmat.)¹²¹⁴ A nyolc év letöltése után betegen, egyik oldalára megbénulva szállították Győrbe. A jární nem tudó, tolókcocsiba kényszerült főpap 1958-ban hunyt el.¹²¹⁵ Másokat – mint Böck János szemináriumi spirituálist, Kovács Kálmán győri hittanárt és Tóth László győri hitoktatót – azért tartóztattak le, mert 1950. június 18-án éjszaka az erőszakosan kitelepített orsolyita apácák segítségére siettek, vagy csak szemtanúi voltak az eseményeknek.¹²¹⁶ Jankovics József Győr-belvárosi plébános az egyik győri lapszerkesztőt az egyházi törvénykönyv 1240. kánonjának 6. pontja értelmében nem részesítette egyházi

¹²¹¹ Uo. 381.

¹²¹² HAVASY 1990. 406–409.

¹²¹³ GyEL I. 1. o. 170/1947. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 62–63.

¹²¹⁴ SOÓS Viktor Attila: Megfélemlítés – letartóztatás – elhurcolás – elhallgattatás. Hitvallás, 2021. február 25. http://gyor.egyhazmegye.hu/#/hir/megfélemlites_letartoztatás_elhurcolás_elhallgattatás (2021. március 18.) Lásd

¹²¹⁵ A vörös 'szólaszabadság' áldozata. A mártir Saly László győri nagyprepost emlékezetére. Írta Ft. Csánó László v. győri szabadságharcos lelkész. Szabad Magyarság. 1958. december 21. 13. oldal.

¹²¹⁶ HETÉNYI 2004. 386., 398., 414.

temetésben, mert egyházilag érvénytelen házasságban élt és a bűnbánat külső jele nélkül hirtelen halt meg. Az egyházellenes sajtó azonban kihasználta a helyzetet, és összeesküvést konstatált. A közigazgatási tiszteletdíjak folyósítását (püspök, püspöki aula, győri székeskáptalan, soproni társaskáptalan) november 15-i hatállyal beszüntették. Jankovics kanonokot november 5-én a buda-déli internálótáborba szállították. 1951. december 21-én szabadult Kistarcsáról.¹²¹⁷ A kormány Sztálin születésnapjával kapcsolatos „karácsonyi gesztusa” Jankovics mellett Nagy Gyula, Barbély Károly és Kiss Antal¹²¹⁸ szabadulásához járult hozzá. Az intézkedés bizakodással töltötte el az egyházmegye papjait. Papp Kálmán kijelentette, javasolni fogja a püspöki karnak, „mondjon köszönetet a kormánynak”.¹²¹⁹

Az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő felelősségre vonás a rendelkezésre álló adatok szerint 21 egyházi személyt, köztük az „ellenforradalomban” való részvétel miatt 14 személyt érintett.¹²²⁰ Lányi János perében vonták felelősségre Holczer Ede brennbergbányai plébánost, Kiss Géza sopronkőhidai káplánt és Németh Béla soproni káplánt.¹²²¹ Az MSZMP Győr–Sopron megyei Bizottsága 1958. szeptember 15-i VB ülésének jegyzőkönyvében felsorolták azokat a lelkipásztorokat, akik részt vettek az „ellenforradalomban” és különböző büntetést kaptak. A dokumentum tizenhárom római katolikus, egy evangélikus és egy református lelkipásztor nevét tartalmazza, és egy személy kivételével a kiszabott (nem feltétlenül le is töltött!) büntetést.¹²²² A BM Győr–Sopron megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. Alosztálya is készített jelentést az őrizetbe vett római katolikus papokról. Az 1957. augusztus 8-án kelt összesítés hét őrizetbe vett pap nevét tartalmazza.¹²²³ Az Egyházmegyei Hatóság is figyelemmel kísérte letartóztatott papjai sorsát, és 2773/1957. szám alatt nyilvántartást vezetett róluk, amelyet később is folyamatosan aktualizált.¹²²⁴ Volt néhány egyházi személy, aki nem került fel erre a listára, de más egyházkormányzati iratokból a püspökség is tudott sorsukról.¹²²⁵

Az 1961–1962-es letartóztatási hullám néhány személyt érintett. Hrotkó Géza és Rédly Elemér budapesti hittudományi akadémiai hallgatókat 1959. március 18-án bocsátották el az Akadémiáról, mert a többiekkel egyetértve nem voltak hajlandók

¹²¹⁷ BINDES–NÉMETH 1991. 32–34.; HETÉNYI 2004. 395.

¹²¹⁸ Kiss Antal újkígyósi segédlelkész neve sem Hetényi Varga Károly, sem Havasy Gyula gyűjtésében nem szerepel. Vö.: GyEL I. 1. o. 2902/1950. Idézi: BINDES–NÉMETH 1991. 91.

¹²¹⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/35/1/1952.

¹²²⁰ HETÉNYI 2004. 381–416.; HAVASY 1990. 406–409.

¹²²¹ HETÉNYI 2004. 392., 397., 404.

¹²²² GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 8–9. lap.

¹²²³ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/69–71.

¹²²⁴ GyEL I. 1. o. 2773/1957. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 101–102.

¹²²⁵ BINDES–NÉMETH 1991. 102. A 81. lábjegyzetben.

aláírásukkal visszavonni a püspöki karhoz 1959. március 9-én benyújtott tiltakozó levelet. Az 1961. június 29–30-án tartott bírósági tárgyaláson Rédly 3 év 6 hónapot, Hrotkó 3 évet kapott. Az 1963-as amnesztiával szabadultak, egy évig azonban nem kaphattak egyházi beosztást.¹²²⁶ Hrotkó Géza visszaemlékezése szerint Józsa Lajos tápi plébános is ebben az időben, valamikor 1961 és 1963 között volt börtönben.¹²²⁷

Külön kategóriát képez Zala József tápi plébánoshelyettes, valamint Póka György volt irodaigazgató, várgesztesi plébánoshelyettes és Villányi Dezső teológiai tanár aranyrejtegetési ügye. Zalát 1952. szeptember 2-án tartóztatták le hamis vádakkal gyanúsítva, hogy többek között igazgyöngyöt, gyémántot, aranyat és briliánsokat rejteget. Miután a vádak nem tudták igazolni, „hatóság elleni erőszak alkalmazása” címen ítélték egy évi börtönre. Büntetését Győrben töltötte, 1953. július 31-én szabadult amnesztiával.¹²²⁸ Póka és Villányi ügyében a Pesti Központi Kerületi Bíróság hozott ítéletet 1962-ben. A vádirat szerint 1951-ben vagy 1952-ben a győri püspökvárban szolgálatot teljesítő vádlottak egy kazettát falaztak be, amelyet 1961-ben vettek újra elő, az újságokból ugyanis arról értesültek, ásatások lesznek a püspökvárban. A kazetta aranyórát, érméket, püspöki ékszereket tartalmazott, és benne volt Papp Kálmán első világháborús levelezése is. A vádirat szerint „arany vételre felajánlásának elmulasztásával megvalósított, a devizagazdálkodást sértő bűntettben” találták őket bűnösnek. Pókát 3.000 forint pénzbírságra és két nap őrizetbevitelre, Villányit 2.000 forintra és három nap őrizetbevitelre ítélték 1962 augusztusában.¹²²⁹

Rozmán Sándor iváni plébános és Steurer József mosoni plébános máig tisztázatlan körülmények között veszítették életüket. Rozmán a népi szervek felszólítása ellenére „nem megfelelő” időpontban tartotta meg az istentiszteletet, és a hitoktatás miatt is panaszt emeltek ellene. Volt házvezetőnője 1989-es visszaemlékezése szerint a tanácsházán ismeretlenek súlyosan bántalmazták: *„A plébános órák múlva kerül vissza a plébániára. Másnap nem tud fölkelni az ágyából, a kapuvári kórházba viszik. Hetekig kezelik »krónikus vesebajjal.« Hat hónap leteltével, 50 évesen ugyanezen betegségben meghal.”*¹²³⁰ Steurer József mosoni plébánost az ÁVH-n valótlanosságokat tartalmazó szövegek aláírására akarták

¹²²⁶ A növendékek többsége 1958 májusában és októberében, valamint 1959 januárjában nem vett részt a kommunista pártállamot kiszolgáló békegyűléseken. Ezért az összes seminaristát egy hónapos szabadságra küldték, és időközben tizennégy kispapot kizártak az intézményből. Ezen eljárás elleni tiltakozásul nyújtották be a március 9-én keltezett levelet. RÉDLY 2014. 69., 85.; HETÉNYI 2004. 394., 408.

¹²²⁷ HETÉNYI 2004. 395.; Az egyházmegyei névtárak csak az 1952–1953-as szolgálaton kívüli állományt tüntetik fel: SCHEMATIZMUS, 1968.; 158.; SCHEMATIZMUS, 1985. 145.

¹²²⁸ HETÉNYI 2004. 416.

¹²²⁹ OL XIX–A–21–d. 19. d. 0017–1/1963.; MIKÓ 2010. 99–108. 106. Vö.: HETÉNYI 2004. 408., 416.

¹²³⁰ BINDES–NÉMETH 1991. 93–95.; NÉMETH L. s. a. 92., 204.; NÉMETH L. 2000. 203–204.

kényszeríteni, Steurer azonban ellenállt, és barátai tanácsára sem volt hajlandó híveit elhagyva burgenlandi rokonaihoz menekülni. Rendőrségi zaklatások után 1953. november 19-én letartóztatták. Nem sokkal később, 1954. január 7-én halt meg a kőbányai börtönben, tisztázatlan körülmények között. Amikor elhurcolták, teljesen egészséges volt. Földi maradványait a budapesti Új köztemető 301-es parcellájából 1991. október 5-én szállították át a mosoni temetőbe.¹²³¹ Mindszenti László répceszemerei plébánosnál 1957. július 16-án éjjel a házkutatás során egy pisztolyt találtak udvarában. A fegyvert a rendőrök rejtették oda előzőleg. A plébánost a vallatások során többször megverték, és különös kegyetlenséggel kínozták. A statáriális bíróság halálra ítélte, ítéletét Budapesten életfogytiglani börtönre változtatták. Amnesztia révén szabadult 1963. március 26-án. A megpróbáltatások testileg, idegileg is nagyon megviselték. Papi hivatásának folytatásához az ÁEH fennállása során nem járult hozzá.¹²³² Szabó József halászi káplán először 1952 októberétől 1956. július 7-ig, másodszer mint csépi lelkész 1958. április 20-tól 1963. július 7-ig volt letartóztatásban. Először kémkedés vádjával tartóztatták le, másodszer pedig azért, mert „*futballal csalogatja a gyerekeket a katolikus hittanra*”, és „*misézni jár az általa megnyitott makkpusztai kápolnába*”, a valódi ok azonban az volt, hogy 1958 első hónapjaiban nem volt hajlandó faluja küldöttségét a Tatabányára látogató Hruscsov fogadására vezetni. Szabadulása után évtizedekig az építőiparban dolgozott. Csak 1987-ben vállalhatott hivatalosan kisegítést, de egészen 1991-ig nem kaphatott egyházi beosztást egyházmegyéjében.¹²³³ Maráz Lajos szági lelkészt 1956-ban tanúsított magatartása miatt vették őrizetbe, és a rendőrségen súlyosan bántalmazták.¹²³⁴ Hevesi egyházügyi megbízott megfogalmazása szerint „ellenforradalmi magatartása” miatt „*karhatalmisták alaposan megrakták, hogy napokig ágyba feküdt*”.¹²³⁵ Maráz közvetlen környezetében arról beszéltek, hogy az elszenvedett sérülések következtében halt meg 1975. december 26-án, a szombathelyi kórházban.¹²³⁶

¹²³¹ SZÁNTÓ 1991. 78–79.; HETÉNYI 2004. 410–411.

¹²³² Uo. 402–403.

¹²³³ BERTHA s. a. 58., 77., 86–87., 107.

¹²³⁴ HETÉNYI 2004. 402.

¹²³⁵ KEML XXIII. 15. 1958. XII. p. 192.

¹²³⁶ GyEL II. 1. Sopronkövesd. Historia Domus, 1937–1996. 98. lap.

5.6. „Dömötör elvtárs más káplánt küld a plébános helyett” – a papi diszpozíciók mint a hatalmi játszma eszközei

5.6.1. A diszpozíció lényege és jelentősége

A címben szereplő idézet Hevesi János Komárom megyei egyházügyi megbízott 1959. május 8-án kelt havi jelentéséből származik.¹²³⁷ Az egyházjogban jártas olvasóban már első olvasatra is felmerül a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy „Dömötör elvtárs”, Győr megyei ÁEH megbízott küldte a káplánt a plébános helyére, és nem a megyéspüspök? A válasz az egyház- és vallásellenes rendszer egyházpolitikájában keresendő, amely az alapvetően az ordináriusoknak fenntartott papi áthelyezéseket is felhasználta érdekei érvényesítésére. Felismerte, hogy nemcsak börtönbüntetéssel és fizikai, pszichikai erőszak alkalmazásával lehet „fegyelmezni”, hanem az egyházi személyek szolgálati helyükről való elmozdításával, az ún. diszpozícióval is. Azt is felismerte, hogy ezzel az eljárással büntetni és jutalmazni egyaránt lehet, ez csak attól függ, honnan hová, jobb vagy rosszabb minősítés alá eső helyre utasítja a „haladó”, „semleges” vagy „reakciós” jelzővel megbélyegzett lelkipásztort. Az ÁEH részéről alapelvnek számított, hogy *„diszpozícióval haladó felfogású papokat büntetni, vagy a reakciósokat jutalmazni nem szabad”*.¹²³⁸ A diszpozíciók is összefüggésben álltak az országos politika alakulásával. Bertalan Péter a veszprémi egyházmegyét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az 1958-as, az 1959-es és az 1961-es papi helyezések kiemelkedő számát mindegyik esetben az országos politika alakulása magyarázza: az MSZMP KB 1958-as egyházpolitikai határozata, 1960 márciusában pedig az MSZMP PB határozata az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb problémáiról. A magyar állam és a Vatikán között 1964-ben megkötött részleges megállapodás hatása pedig konzolidációs tényezőként számít döntő jelentőségűnek.¹²³⁹

A diszpozíció, vagy helyezés eredetileg a püspöktől vagy rendi előljárótól kapott rendelkezés, amely bizonyos beosztásba helyezi a papot vagy a szerzetest. Korábban csak az ún. szabad adományozású plébániákat töltötte be a püspök diszpozícióval, és rendszerint pályázók közül választotta ki a plébánost. A kegyuraság megszűnése után a diszpozíciók jelentősége megnőtt. Rendes körülmények között a pályázattal felérő konzultáció után születik meg egy diszpozíció, amely elfogadására a szenteléskor fogadott engedelmisség

¹²³⁷ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–18/1959.

¹²³⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–47/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153–157.

¹²³⁹ BERTALAN 2018. 201.

kötelezi az egyházi személyt.¹²⁴⁰ Az egyházmegye ordináriusa – előzetes megbeszélés után, vagy annak mellőzésével – rendszerint levélben értesíti az érintett papot, és a papság részére kiküldött körlevélben is feltünteti a legújabb helyezéseket. A kommunista diktatúrában az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) előszeretettel élt a püspöknek vagy rendi előjárónak fenntartott helyzettel, vagy akár csak a helyezés kilátásba helyezésével, mint büntetés vagy jutalmazás eszközével. *„A jól és buzgón dolgozó papok egész sorát dobatták az egyházi főhatóság által új és új állomáshelyre. (Pl. nem maradhat a határsávban, majd csak Komárom megyében kaphat hitoktatási engedélyt stb.) Ilyenkor a főpásztor valóban kénytelen volt a kemény, hatalmi tényeket tudomásul venni. A lelkipásztorok gyakori cseréjével meg akarták gátolni, hogy az illető jól bedolgozhassa magát a helyi viszonyokba és hogy őt jól megismerhessék a hívek. Bár néha éppen a helyezés volt felfrissítő hatással egy-egy új pap működésére.”* – emlékezett vissza a kor egyik tanúja, Dr. Hetény János püspöki levéltáros.¹²⁴¹ Egyik-másik jelentésből az ÁEH stratégiája is kiolvasható: *„Ezzel a diszpozíció tervünkkel szerintem elérjük azt, hogy Tata és Kisbér területén a papoknál a megfélemlítés megszűnik és a haladó gondolkozású papok bátrabban fognak a jövőben kiállni, amire megkérjük.”*¹²⁴² Arra is volt példa, hogy az ideológiai átnevelés szándékával helyeztek fiatal, a lelkipásztorkodásban járatlan káplánt az ÁEH szemében megbízható plébános mellé: *„Megbeszéltem a Pajtényi helynökkel és a Nedesovszki irodaigazgatóval, hogy haladó gondolkozású papok mellé fiatal káplánokat és újmiséis papokat helyeztetek oda, ahol foglalkozni fognak vele és fokozatonként bevonják a papi békemozgalomba.”* – olvasható Hevesi János egyik 1960-as jelentésében.¹²⁴³

Az ÁEH archívumban őrzött dokumentumok alátámasztják, hogy a püspök által jónak látott helyezésekhez az egyházügyi hivatal beleegyezésére volt szükség, sőt, nem egy esetben a hivatalban állították össze azt a listát, amely a kívánt személyi változásokat tartalmazza.¹²⁴⁴ Arra is találunk példát, hogy az egyik közigazgatási megye egyházügyi megbízottja megbeszélte a másikkal, kit, hova, és miért akar helyezettetni. Sokszor az egyházmegye vezető beosztású papjainak véleményét is kikérték. Az egyeztetésre a munka hatékonysága miatt volt szükség, hiszen az egyházmegye közigazgatásilag több megyét foglal magában, illetve több megyébe is átnyúlik. Hevesi jelentette az ÁEH felé 1959

¹²⁴⁰ dispositio, Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet. Szerk.: DIÓS István, Dr.–VICZIÁN János, Dr. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 631–632. 632.

¹²⁴¹ HETÉNY 1992. 93.

¹²⁴² OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–18/1959.

¹²⁴³ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–9/1960.

¹²⁴⁴ „A diszpozíciókban jelentkezett túlzásokat sikerült a minimálisra csökkenteni.” Írta az 1965. őszi helyezések összeállításával kapcsolatban Bai László. OL XIX–A–21–a. 35. d. H–31–1/a/1965. eln.

májusában, hogy a „*megyénk területén a kulcsponti helyekre [...] a Dömötör elvtárrsal és a püspökségen a Pajtényi helynökkel és Nedesovszky igazgatóval lefixáltuk a cserét*”.¹²⁴⁵ Hevesi tehát Győr-Sopron megye egyházügyi főelőadójával, a püspöki helynökkel és az irodaigazgatóval is megbeszélte, kit hova, milyen indokból tartott szükségesnek elhelyeztetni. Az is előfordult, hogy a terv megvalósításába a megyei Politikai Bizottság első titkárát,¹²⁴⁶ a megyei tanács VB elnökét,¹²⁴⁷ a megyei pártbizottságot és az ÁVH-t is bevonták, vagy akár a járások véleményét is figyelembe vették.¹²⁴⁸ Másrészt az ÁEH a „haladó” papok segítségével igyekezett kiszélesíteni a szocializmus támogatóinak táborát. Előfordult, hogy éppen az ideológiai átnevelés szándékával helyeztek fiatal, a lelkipásztorkodásban járatlan káplánt vagy újmisést az egyházügyi hivatal szemében megbízható plébános mellé.¹²⁴⁹ Dömötör nem volt megelégedve a kulcsfontosságú plébániák betöltésével: „*Annak ellenére, hogy a papi békemozgalom a megye területén elég széles, a politikailag fontos plébániákat (melyek a legjövödelmezőbbek is), még nem foglalták el a legmegbízhatóbb békepapok. Pl. Győr és Sopron. Nem kielégítő a lojális papok előléptetése sem. Ez jelentős mértékben erősíti a reakció pozícióit.*”¹²⁵⁰ Az ordinárius a lehetőségekhez mérten törekedett akarata érvényesítésére, a politikai nyomás következtében azonban sokszor kénytelen volt belenyugodni a kierőszakolt döntésekbe. „*Nagyon nehéz harc kérdése ez a püspökkel, hogy a megyéből vagy más községből el lehessen vinni a papot*” – fogalmazott 1955-ben a Győr–Sopron megyei Tanács VB elnöke, aki azzal is tisztában volt, hogy „nem minden esetben” sikerült érvényt szerezni az ÁEH akaratának.¹²⁵¹ (Például ugyanebben az évben nem volt hajlandó áthelyezni, illetve nyugdíjazni a köztisztviselőben álló soproni városplébánost és kanonokot, Bán Jánost, és az ÁEH követelésére csak a szabadságolásába egyezett bele, mondván, kanonokot nem lehet nyugdíjazni.¹²⁵²)

Hogy mi alapján, milyen szempontok szerint történtek a helyezések? A püspök általában az egyházkormányzat hatékony működése, valamint a hívek lelkipásztori ellátása érdekében helyezte papjait egyik helyről a másikra, az ÁEH viszont pusztán politikai érdekből, sokszor a vallásgyakorlat elsorvasztása érdekében avatkozott bele a püspöknek, mint előjárónak fenntartott jogkörbe. Azért, hogy a „reakciónak” bélyegzett papokat

¹²⁴⁵ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–18/1959.

¹²⁴⁶ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–9/1960.

¹²⁴⁷ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. Gyorsírói jegyzet. 4. lap.

¹²⁴⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/308/1/1955.

¹²⁴⁹ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–9/1960.

¹²⁵⁰ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

¹²⁵¹ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. Gyorsírói jegyzet. 4. lap.

¹²⁵² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/334/1/1955.

megbüntesse, a „haladókat” jutalmazza, ösztönözze, vagy éppenséggel „csak” példát statuáljon. Ugyanis a plébániák között is létezik rangsor, hogy melyik plébánia a jobb, a jövedelmezőbb, és melyik a szegényebb, vagy bizonyos esetekben az elszigeteltebb (közlekedéstől távol eső hely, határsáv stb.). Végül annak is jelentősége volt, hogy melyik helyen aktívabb a vallásgyakorlat, és melyiken szorult vissza. Jelen fejezetben nem lehet célom, hogy húsz év diszpozícióit elemezzem, csupán a jellemző magatartásformákra és példákra szeretném felhívni a figyelmet, mint a kutatás szempontjából fontos tényezőre.

5.6.2. A papi helyezések statisztikája 1946 és 1966 között

Az általam vizsgált 1946 és 1966 közötti időszakban rengeteg adat áll rendelkezésre a papi diszpozíciókkal kapcsolatban, hiszen alapvetően éves szinten történtek ezek a helyezések, de akár az is előfordult, hogy Papp Kálmán egy éven belül többször is élt – számos alkalommal kénytelen volt élni – ezzel a jogával. Az 1950-es évek elején a megyéspüspök próbált alkalmazkodni az aulába telepített egyházügyi megbízottakhoz. Valószínűleg abban bízott, belátható időn belül enyhülés fog bekövetkezni. Pálffy Ernő beszámolójából tudjuk, hogy Papp a kisebb jelentőségű adminisztratív kéréseket rendszerint vonakodás nélkül teljesítette. Az áthelyezéseknél viszont lelkiismeretére hivatkozott, „és olyan bizonyítékokat kér, amelyeknek az alapján kánonjogilag eljárhat”.¹²⁵³ Ezzel egyrészt biztosítani akarta papjai védelmét, másrészt pedig időt is nyert vele, ugyanis az első egy-két évben csak a megyei tanács titkára támogatta az egyházügyi megbízottak munkáját, a megyei pártbizottság és az ÁVH nem.¹²⁵⁴ A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy az ÁEH 1952-től rendszeresen ellenőrizte a papi diszpozíciókat, sőt konkrét javaslatokat tett néhány „nem kívánatos” személy áthelyezésére (például Gálos József győri Erzsébet-telepi lelkész, Lányi János és Orowitsch Ferenc soproni lekipásztorok).¹²⁵⁵ Nem egy esetben előfordult, hogy a püspök kénytelen volt évente két-háromszor is áthelyezni a „túl mozgékony” káplánokat, sőt lelkészeket. Kényszer-behódolása mögött bizonyára az a szándék húzódott meg, hogy az áthelyezéssel elejét vegye a még keményebb ütközéseknek, és megmentse a letartóztatástól papjainak menthető részét.¹²⁵⁶

A Papp Kálmánnal folytatott beszélgetések során a megyei megbízottak többek között megismerték szokásait, egyházkormányzati stratégiáit. Tapasztalataikat az ÁEH

¹²⁵³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/75/1/1952.

¹²⁵⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/75/1/1952.

¹²⁵⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/75/1/1952.

¹²⁵⁶ BINDES–NÉMETH 1991. 71.

budapesti központjába is továbbították: „Sokszor kihangsúlyoztuk már az illetékesek felé, hogy a püspökök nélkül nem mozgatja a papjait, kivéve azokat, akik pályázat útján kerülnek a megüresedett plébániákra, és az újmisések, akiket minden évben tetszése szerint elhelyez. Főleg azokat a papokat nem szívesen mozgatja, akik még bizonyos fokig rendszerünkkel szemben állnak. Ezeket csak akkor hajlandó odébbtenni, ha már látja, hogy nincs más kiút, mint az áthelyezés.”¹²⁵⁷ Arról is beszámoltak, hogy a püspök egyes papokat levélben megdorgált, mert a rájuk bízott településen alábbhagyott a hitélet. Azt is tudni vélték, hogy a vallásgyakorlat elősegítése érdekében több személy elmozdítását vette tervbe. Az ÁEH persze nem támogatta az ilyen helyezéseket: „Mi már tapasztalatból tudjuk, hogy ezen a területen ha egy pap, pláne ha erkölcsi magatartásával lerontja a hitéletet, azt ő már helyrehozni nem igen tudja, de ha máshova kerül ott esetleg megjavul. Aki helyébe kerül pedig azon dolgozik, hogy mennél előbb helyrehozza az elődje hibáit és mennél előbb kiérdemlje a püspök dicséretét és elismerését.”¹²⁵⁸ Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1955-ben különösen drasztikus módon avatkoztak bele az egyházkormányzat irányításába. Ez részben az 1955-ös márciusi kormányprogram végrehajtásával állt összefüggésben, részben pedig a „reakciós” papok megfenyítésére irányult. A Sopronban és környékén kialakult papi egységet is meg akarták bontani, a köztisztelőben álló, az ÁEH szemszögéből azonban „reakciónak” ítélt Bán János apátplébános nyugdíjaztatásával. A rendelkezésre álló adatok szerint már májusban megkezdődtek az előkészületek, a megyei pártbizottság és az ÁVH bevonásával, a járások javaslatait is figyelembe véve. A Győr megyei egyházügyi megbízottak a korábbi diszpozíciókhoz képest jóval nagyobb számú, körülbelül 60 pap helyezését látták indokoltnak. (A püspök szándékát ekkor még nem ismerték.) A tervezetet „az eddigiektől eltérően a legnagyobb gonddal és körültekintéssel az illetékes szervek (MB. ÁVH. JB.)¹²⁵⁹ javaslata alapján” készítették el – írja Dömötör ÁEH-megbízott.¹²⁶⁰

Dömötör augusztus havi jelentése szerint Papp Kálmán – bár voltak diszpozíciós elképzelései – egyelőre csak azokat a papokat hívatta magához, akik ellen állami részről merült fel kifogás. Tudtukra adta, hogy az ÁEH akarja őket mozgatni, és kijelölt állomáshelyükről is tájékoztatta őket. Az érintett lelképásztorok egytől egyig beiktatott

¹²⁵⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/308/1/1955.

¹²⁵⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/308/1/1955.

¹²⁵⁹ MB: Megyebizottság, megyei pártbizottság; JB: járási pártbizottságok

¹²⁶⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/227/1/1955.; 23/6/263/1/1955.; 23/6/308/1/1955.

plébánosok voltak,¹²⁶¹ és több mint tíz éve – tehát 1945 előtt – nevezték ki őket. Volt köztük olyan, aki már 34 éve ugyanazon a helyen szolgálta a híveket. A megyéspüspök tájékoztatása után a ÁEH-megbízottakhoz fordultak, hogy tájékozódjanak, mi a kifogás ellenük. Többen közülük kijelentették, ha elkövettek valamit, akkor inkább állítsák őket bíróság elé, különben a kierőszakolt püspöki utasítást nem hajlandók végrehajtani. Hogy miért akarták őket elhelyezni, arra Dömötör beszámolója adja meg a választ: *„Arról nem beszélt egyik sem, hogy mit tett a községben az állami feladatok elvégzése érdekében, vagy a béke megvédése érdekében, vagy pedig napjainkban a tsz. mozgalom érdekében. Ezek a papok azok, akik a körlevél felhasználásán kívül nem tettek semmit, azt is úgy olvasták fel, hogy az egyszerű emberek nem sokat értenek belőle. Ezek a papok azok, akik a papi békemozgalomról még máig se szereztek tudomást és nem is akarnak tudomást szerezni. Ezek a papok azok, akik a békepapokat állandóan fenyegetik, hogy ha majd megváltozik a helyzet így csinálnak, meg úgy csinálnak a békepapokkal. [...] A püspök is fájó szívvel jegyezte meg, hogy a legjobb papjait kell megmozgatni. Ez igaz is. Ezek a legaktívabb és egyben a legreakciósabb papjai. Ez a mozgatás nem árt, és nagyon kellett is, legalább a többi meggondolja ezek után, hogy hogyan viselkedjen”*.¹²⁶² Ezeknek a papoknak tehát az volt a „bűne”, hogy fontosabbnak tartották a lekipásztori szolgálatot, mint az állami célkitűzések és a papi békemozgalom támogatását.

Az egyházmegyében még a kihirdetés előtt elterjedt a diszpozíció híre, és általános riadalmat keltett. A püspök sírva fakadt, és kijelentette, hogy ez a legnagyobb érvágás, amit eddig elkövettek, vagy megköveteltek az állami szervek az egyházmegye ellen. Dávid József megbízott majdnem 100 %-os sikernek értékelte, amelynek érdekében a püspöki helynök is komoly vitába elegyedett a főpástorral: *„Úgy látszik, hogy használ a keményebb kéz, a harcosabb, következetesebb politika, hisz az utóbbi időben elszemtelenedtek már a papok, hogy nem lehetett velük bírni.”*¹²⁶³ Azzal azonban nem számoltak, hogy a papság fogja megnehezíteni a rendelkezés végrehajtását. A kihirdetett határidő szeptember elseje volt, de

¹²⁶¹ Az egyházjog szerint a vizsgált korszakban már egyetlen plébános sem rendelkezett abszolút stabilitással, a közérdek ugyanis megkívánta, hogy ha valamelyik plébános működése valamilyen oknál fogva eredménytelen, plébániájáról visszahívható legyen. A tényleges különbség az elmozdítási eljárás módjában volt. A szabályszerűen beiktatott, elmozdíthatatlan (*inamovibilis*) plébános hosszabb, az elmozdítható (*amovibilis*) rövidebb eljárással mozdítható el, míg egyéb egyházi hivatalnokok (köztük a lelkészek és segédlelkészek) minden eljárás nélkül. A helyben maradás következtében a plébános önkényesen nem hagyhatta el állomáshelyét, és lemondása is csak akkor emelkedett jogerőre, ha azt az illetékes egyházi hatóság jóváhagyta. Mindenesetre az egyházközség jól felfogott érdeke is azt kívánta, hogy plébánosa hosszabb ideig maradjon, ugyanis a hívek megismerése szempontjából, és az üdvös reformok megvalósítása érdekében is indokolt volt a stabilitás. BÁNK 1958. 158–161.

¹²⁶² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/334/1/1955.

¹²⁶³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/342/1/1955.

még november elején sem tudták teljes mértékben megvalósítani az eredeti elképzelést. Egyrészt többször kellett változtatni a tervezeten, és a termények késői érése miatt egyes plébánosok költözésük elhalasztását kérték. Másrészt a beiktatott plébánosok közül többen nem akarták elhagyni plébániájukat, és ennek érdekében különböző módszerekhez folyamodtak. Kettő a budapesti Széher úti kórházba kérték felvételüket, néhányan pedig orvosi bizonyítványt szereztek arról, hogy a helyváltoztatás káros hatással lesz az egészségükre. Egyikük a püspököt is felelősségre vonta, hogy miért írta alá a kieroszakolt diszpozíciót. Ráadásul a hét beiktatott plébános közül egyik sem volt hajlandó lemondani plébániájáról: abban bíztak, megváltozik a helyzet, és visszamehetnek a régi helyükre. A diszpozíciós hullám néhány békepapot is érintett, ez bizonytalanságot váltott ki a mozgalom tagjai között. Sokan úgy gondolták, a békegyűléseken való megjelenéssel és a béke hangoztatásával teljesítik „kötelességüket”, az ÁEH részéről azonban ez nem bizonyult elegendőnek, mert hiányzott az aktív elköteleződés.¹²⁶⁴ Dömötör azoknak az espereseknek a leváltását is szorgalmazta – a helynökkel egyetértésben –, akik nem vettek részt a szeptember 21-én megrendezett kibővített választmányi békegyűlésen.¹²⁶⁵ A közel 80 lelkipásztor mozgatását utólag úgy magyarázták, hogy csak a hét plébános ellen merült fel állami részről súlyos kifogás, a többi papot a püspök szabad elhatározásából diszponálta – holott 1945 előtt az egyházmegye plébániáinak 90 %-a kegyúri plébánia volt, és a püspök csak a kegyúr beleegyezésével rendelkezhetett a pap felett.¹²⁶⁶

Az egyházügyi előadók jelentései arra is kitérnek, hogy az 1955-ös diszpozíció nagyon megviselte a püspököt. Papp Kálmán nem tudott belenyugodni abba, hogy legjobb papjait volt kénytelen áthelyezni. Az 1956-os forradalom és szabadságharc következtében – más püspökökhöz hasonlóan – ő is arra törekedett, hogy a fontos egyházi tisztségekbe ismét megbízható, a püspöki karhoz és az egyházi vezetéshez hűséges papokat helyezzen. (Például Póka György irodaigazgató.) Másrészt a korábban elhelyezett lelkipásztorokat is igyekezett lassanként visszaküldeni állomáshelyére. Erre elsősorban az egyházmegye komáromi részén volt lehetősége, az ottani főelőadó ugyanis nem tudta rendszeresen ellenőrizni a győri püspök tevékenységét. Hevesi János többször panaszkodott a püspökre, hogy az „ellenforradalom” előtti években a megye területéről eltávolított papokat a hitélet fokozása

¹²⁶⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/342/1/1955.; 23/6/389/1/1955.

¹²⁶⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. Jelentés a Győr – Sopron megyei papok 1955. szeptember 21-én Győrben megtartott, kibővített választmányi gyűléséről. 1955. jelzet nélkül.

¹²⁶⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/416/1/1955.

érdekében fokozatosan visszahelyezte. A főelőadó sem volt tétlen, és megbeszélte a megyei rendőrfőkapitánysággal, hogy a tudtán kívül áthelyezett papoknak ne adjanak lakhatási engedélyt.¹²⁶⁷ Egy idő után a megyéspüspök is finomított a stratégiáján. Ha nem tudta visszahelyezni az elmozdított papot, olyan személlyel igyekezett a helyét betölteni, aki a kívánt irányvonalat folytatni tudta – nem egy esetben közvetlen cserével. Hevesi hamar észrevette, mi történik, és így panaszkodott az ÁEH vezetőségének: *„A Kálmán püspök úgy akart átejtetni, hogy Kisberről a Pápai káplánt, akit ugyancsak elhelyezésre javasoltam, mert ugyanaz a típus volt, mint Bálinger, a püspök a Bálingert Dunaalmásról Kisbérre, Pápai pedig Kisberről Dunaalmásra disponálta”*.¹²⁶⁸ Mivel egyik káplán sem kapott hitoktatási engedélyt, a püspök kénytelen volt engedni az ÁEH követelésének, és *„rögtön eldisponálta mind a kettőt”*.¹²⁶⁹ Idővel Hevesi is belátta – részben a felettes hatóság figyelmeztetésére –, nem biztos, hogy mindig az a legjobb megoldás, ha áthelyezést szorgalmaz: *„A megyénk területén nagy mozgatás nem lesz, mert ha más megyébe helyezem a plébánost, ugyanolyan típusút kapok vissza, és inkább maradjon [a régi], mert ismerem és fogni tudom, mint olyant kapjak, akit nem ismerek és addig is, míg megismerem, végzi a más megyében abbahagyott tevékenységét.”*¹²⁷⁰

A következő nagyobb szabású „rendcsinálást” a forradalom és szabadságharc leverése utáni konszolidáció hozta magával 1958-ban. A püspöki kar tagjainak megfélemlítésével és a győri megyéspüspök meghurcolásával (Lányi-per) nemcsak a győri aulában, hanem más egyházmegyék felső vezetésében is történtek az állami hatóságoknak – és a papi békemozgalomnak – kedvező diszpozíciók.¹²⁷¹ Az 1959. január 23-án megjelent I. számú körlevél hosszasan közli azokat a személyi változásokat, amelyek az 1958. év második félévétől történtek az egyházmegyében. Nagy horderejű és feltűnő áthelyezések voltak ezek, az adminisztrátori és lelkeszi változások huszonkilenc, a segédlelkészi áthelyezések negyvennyolc személyt érintettek, nem számítva a kanonoki, a tiszteletbeli kanonoki, a címzetes apáti és préposti, a tiszteletbeli esperesi, a teológiai tanári kinevezéseket és a püspöki tanácsosi kitüntetéseket. Volt közöttük néhány olyan fiatal segédlelkész, akiket az 1958-as nyári diszpozíció (a május 22-én kiadott III. számú körlevélben) is érintett, és most ismét költözködniük kellett.¹²⁷² Ennek a diszpozíciós

¹²⁶⁷ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–72/1958.; 4. d. 007–18/1959.

¹²⁶⁸ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–98/1958.

¹²⁶⁹ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–98/1958.

¹²⁷⁰ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–9/1960.

¹²⁷¹ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/182., 252–253.

¹²⁷² GyEL I. 1. p. 1958/III. körlevél 1156. sz.; 1959/I. körlevél 157. sz.

hullámnak estek áldozatul Póka irodaigazgató, Böck spirituális, Simon József prefektus, Buzás József és Hergenróder Miklós teológiai tanárok, a külföldön élő Zágon József, az elítélt Lányi János és a nemrég kinevezett Szász István kanonokok, és sokan mások. Az újonnan történt kinevezések közül az ÁEH által preferált Pajtényi László vikárius és kanonok, Nedesovszky János irodaigazgató, valamint további két székesegyházi kanonok és a győr-belvárosi plébános kinevezése érdemel említést, közülük a helynöki és az irodaigazgatói állás kulcsfontosságú az egyházmegye központi irányításában.¹²⁷³ Az ÁEH 1959. április 9-én készített összeírása szerint a győri egyházmegyében 56 kulcspozíciót tartottak nyilván (püspök, püspöki helynök, irodaigazgató, titkár, szemináriumi rektor, tizenhét kanonok, két apát, huszonkét esperes, és a tíz legjobb plébánia), ebből 1956. október előtt húsz, 1959 áprilisában pedig huszonöt volt „haladó” papokkal betöltve.¹²⁷⁴

1961-ben és 1962-ben is jelentős személyi változásokat hajtottak végre, bár Hevesi János jelentéséből úgy tűnik, ezek egy részét a püspök kezdeményezte, és az átcsoportosítás a papság egyéni megnyilvánulásaiban és a Hazafias Népfront munkájában is érezte hatását.¹²⁷⁵ Ezzel a diszpozícióval sikerült eredményt elérni a soproni „reakciós” papok áthelyezésével kapcsolatban.¹²⁷⁶ Az egyházügyi megbízottak már az 1950-es évek elején felfigyeltek Sopronra, ahol a „reakciós” papok magatartása a békemozgalom kibontakozására is negatív hatással volt. 1952-ben Orowitsch Ferencet és Lányi Jánost, az 1955-ös sikertelen próbálkozás után 1962-ben – többek között – Bán apátplébánost is eltávolították a városból.¹²⁷⁷ A következő évben azonban egyes papok – a Megyei Egyházügyi Hivatal és az Egyházmegyei Hatóság befolyásolásával – kísérletet tettek arra, hogy a határsávból elhelyezett lelkipásztorokat „visszairányítsák” a városba.¹²⁷⁸

Sopron után a pannonthalmi volt bencés egyházmegye – egyházpolitikai szempontból veszélyesnek ítélt – egységét is megkísérelték megbontani. Az 1964-ben esedékes nyári diszpozícióval elindították a pannonthalmi plébániák „plébánosi csereakcióját”: négy bencés plébániáról helyeztek el „kifogás alá kerülő” papokat (Veszprémvarsány, Nyalka, Tarján és Tényő), és helyükbe világi papokat helyeztettek. A győrszentiváni kerület esperese is világi pap lett. A kezdeményezést Bai László is helyeselte: *„Ilyen cseréket a jövőben is hasznosnak*

¹²⁷³ OL XIX–A–21–a. 11. d. G–16–9/1958. eln.

¹²⁷⁴ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0018–1/1959.

¹²⁷⁵ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–59/1962.

¹²⁷⁶ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–28/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 129–132.

¹²⁷⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/1/73/1/1952.; 23/6/114/1/1955.; 23/6/116/1/1955.; 23/6/334/1/1955. Vö.: HETÉNY 1992. 93.

¹²⁷⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–4/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 142–145.

*tartunk egy-két esetben.*¹²⁷⁹ A nyalkai plébános 1946 óta, a tarjánpusztai lelkész 1949 óta végezte a hívek lelki gondozását. Az egyházmegyei körlevélben megjelent diszpozíciókkal összevetve Szaló Sándor jelentése nem teljesen fedi a valóságot. A veszprémvarsányi és nyalkai plébánia, valamint a tarjánpusztai szervező lelkészség élére valóban nem szerzetes lelkipásztor került, a tényői plébánia adminisztrálásával azonban a korábbi tarjánpusztai lelkészt, a bencés Dr. Tihanyi Antalt bízták meg.¹²⁸⁰ A terület viszonylagos egységének megbontása minden bizonnyal összefüggésben állt azzal, hogy 1963-ban a pannonthalmi miniszteri biztos visszahívásával a főapát és a rend tagjai szabadabban mozogtak az egyházmegye területén, csoportosan utaztak Csehszlovákiába, és a *„volt pannonthalmi egyházmegyét a főapát nyíltabban látogatja, magának követeli az egyházmegye irányítását, a bérmlásokat, a templom szentelési szertartásokat”*.¹²⁸¹ Az egykori pannonthalmi egyházmegyét, bár a győri püspök kormányzása alá került, évtizedeken át külön kezelték. A püspökség állományába átvett bencés lelkipásztorok – néhány kivételtől eltekintve – évtizedeken át megmaradtak a győrszentiváni és a bakonybéli esperesi kerület plébániáin. Papp Kálmán igénybe vette a pannonthalmi főapát (Sárközy Pál, majd 1958-tól Legányi Norbert) segítségét a két egykori bencés esperesi kerület kormányzásában, hiszen a főapát jobban ismerte egykori plébániáit és plébánosait.¹²⁸²

Az alábbi táblázat a lelkipásztori helyezéseket tartalmazza 1946 és 1966 között, a kanonoki és teológiai tanárok kinevezését és egyéb címeket, kitüntetések (esperes, főesperes, tiszteletbeli kanonok stb.) nem. Az 1947-es diszpozíciók nagy száma azzal magyarázható, hogy Papp Kálmán nagyjából áttekintette az egyházmegye helyzetét, és ennek megfelelően próbálta áthelyezni papjait. Az 1955-ös, az 1959-es és az 1961–62-es diszpozíciók nagy száma jól látható a táblázatban. Az 1966-os helyezések közül csak 11 fűződik Kálmán püspök nevéhez, 55 helyezést Bánk József fogatosított, valószínűleg olyanokat is, akiket elődje nem volt hajlandó áthelyezni.¹²⁸³ Ha összeadjuk a táblázatban feltüntetett számokat, 1225-öt kapunk. Ez a szám három és félszerese a papság 1947-es, és csaknem háromszorosa az 1956-os és 1968-as összlétszámának (348, 417, illetve 409)!¹²⁸⁴

¹²⁷⁹ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–47/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153–157.

¹²⁸⁰ GyEL I. 1. p. 1964/VI. 2527. sz. Vö.: SCHEMATIZMUS, 1968. 144., 192.

¹²⁸¹ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–34/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 148–150.

¹²⁸² DÉNESI 2018. 59–61.

¹²⁸³ Az egyházmegyei körlevelek alapján.

¹²⁸⁴ SCHEMATIZMUS, 1947., 1956., 1968. alapján.

Mindössze tizenöt tehető azoknak a papoknak a száma, akiknek nem kellett költözniük legalább egyszer egyik helyről a másikra.¹²⁸⁵

A lelkipásztori helyezések statisztikája 1946 és 1966 között

1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
43	76	32	55	75	62	72
1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
66	20	82	46	48	34	91
1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
26	84	77	62	60	48	66

Mint láthatjuk, a győri egyházmegye vezetése elleni adminisztratív támadások az 50-es, 60-as években folytatólagosan élénkek voltak, és tulajdonképpen Papp Kálmán püspök 1958. évi aranymiséje után indultak meg erőteljesen. A kortárs tanú, Dr. Hetény János visszaemlékezése szerint a „hirtelen áthelyezésekre, a »De miért?« kérdésre elég volt akkor ennyi is: »Majd később megtudják!« Persze: sohasem tudták meg.”¹²⁸⁶ A megyéspüspök mindvégig megpróbálta kezében tartani papjai helyezésének jogát, több esetben sikerült is az ÁEH kijátszásával érvényesíteni akarátát. Az 1958-as meghurcolás után azonban egyre inkább kénytelen volt engedni az egyházügyi hivatal követeléseinek. A felhozott példákban is látható, melyek voltak azok – sok esetben természetes, magától értetődő – lelkipásztori magatartásformák, amelyek nem illettek bele a kommunista-szocialista pártvezetés logikájába. Különös hangsúlyt kapott ezek között az ifjúsággal való foglalkozás. Másrészt az is kiolvasható e dokumentumokból, hogy az egyházügyi titkár szinte teljhatalmú úr volt megyéjében: politikai hatalmánál fogva kényszeríthette a püspököt a diszpozíciókra, befolyásolta, utasította, sőt fenyegette is a papokat az egyházellenes kormányzat céljai elérése érdekében. Arra is volt példa, hogy a börtönből való szabadulás után egy vagy több évig nem kaphatott diszpozíciót a szabadlábba helyezett lelkipásztor (ún. rúgállományba került), és akár évekig állami munkahelyen volt kénytelen dolgozni, ami után végre az ÁEH részéről

¹²⁸⁵ Borbély Imre, Ravazd plébánosa (1937–1979), Fabianovich Lőrinc horvátzsidányi plébános (1942–1978), Győri Vendel gyömörei plébános (1942–1986), Horváth Jenő pusztasomorjai plébános (1940–1985-ig biztosan), Horváth Vendel hegyeshalmi plébános (1940–1970), Ivánfi József petóházi lelkész (1943–1978), Kardos Ferenc plébános Láziban (1939–1973), Kóczán Lajos vérteskethelyi lelkész (1944–1968-ig biztosan), Máté Miklós koroncói plébános (1943–1967), Mészáros Antal dunaalmási (almásneszmélyi) plébános (1935–1969), Németh Sándor bársonyosi plébános (1935–1967), Radnóczy Ernő büki plébános (1945–1979), Solecki Ede győrsági lelkész (1941–1991), Tarcsay Imre sarródi lelkész (1945–1983), Tuba Elemér agyagosszergényi plébános (1944–1972). SCHEMATIZMUS, 1968., 1985., 1995. alapján.

¹²⁸⁶ HETÉNY 1992. 93.

megérkezett a jóváhagyás.¹²⁸⁷ Például Szabó József csépi lelkész 1963-as szabadlábba helyezése után évtizedekig az építőiparban dolgozott, onnan ment nyugdíjba 1986-ban. Csak 1987-ben vállalhatott hivatalosan kiségitést a Szentlélek plébánián, de egészen 1991-ig nem kaphatott egyházi beosztást egyházmegyéjében.¹²⁸⁸

5.7. A kollektivizálás és a vallásgyakorlat kapcsolata

A pártállami vezetés számára a kollektivizálás szempontjából fontos terület volt az egyházak megtörése és ellenőrzése, hiszen azok falusi jelenléte nagyrészt lefedte a pártállami beavatkozással szemben állók körét.¹²⁸⁹ A „mezőgazdaság szocialista átszervezésének” számos fontos, hosszú távon is érvényesülő társadalmi hatása volt, nemcsak az agrárszektorból élőkre, hanem az egész társadalomra nézve.¹²⁹⁰ A kollektivizálással a kommunista vezetők az egyházak társadalmi támaszát, a magyar parasztságot akarták végleg felszámolni, hogy ezzel az egyházakat helyi szinten is meggyengítsék. Nem sokkal a forradalom leverése után megkezdődött a kényszerítés és az erőszakos „beléptetések” korszaka. A nyomásgyakorlás annyira jól működő módszernek tűnt, hogy ezt a hitoktatás megakadályozására is felhasználták.¹²⁹¹ Jason Wittenberg szerint a kollektivizálás hatása a vallásgyakorlatra (és idővel a vallásos meggyőződésre) két módon valósult meg. Egyrészt a szövetségi tagság a szocialista ideológia révén a közösség alapjává vált, *„és ezáltal közvetlenül versenyzett azzal, amit az egyház kínált”,* másrészt a szervezetben *„csökkent az a közösségi elvárás, amelyből a vallásosság korábban táplálkozott”.¹²⁹²* Ö. Kovács József pedig arra mutatott rá, hogy a földek szorosabb állami tulajdonba vételével, a hierarchikusan szerveződő falusi közösségek létalapjának megszűnésével az egyházak gazdasági és társadalmi beágyazottsága is megrendült,¹²⁹³ különösen az 1958–1959 telén indított harmadik kollektivizálási hullámot követően.¹²⁹⁴

¹²⁸⁷ RÉDLY 2014. 86.

¹²⁸⁸ BERTHA s. a. 58., 77., 86–87., 107.

¹²⁸⁹ Ö. KOVÁCS 2009. 37.

¹²⁹⁰ VALUCH 2001. 197.

¹²⁹¹ BEKE 2015. 245.

¹²⁹² WITTENBERG 2010. 109.

¹²⁹³ Ö. KOVÁCS 2012. 412.

¹²⁹⁴ Az 1958–59 telén indított harmadik kollektivizálási kampány során a korábbiaktól eltérően nem a szegényparaszti rétegeket célozták meg, hanem elsősorban a falu legtekintélyesebb rétegeit igyekeztek kedvezmények ígéréseivel, vagy éppen fenyegetéssel, esetenként erőszakkal is csatlakozásra bírni. A korábban „kuláknak” minősített rétegek is beléphetek a téeszbe, sőt a vezetőségbe is bekerülhettek. Sok helyen helyi gazda lett a téesz-elnök. A közös gazdaságba bevitt, formailag továbbra is paraszti tulajdont képező földért a téesz köteles volt földjáraadékat fizetni. Minden tagot megilletett egy maximum 1 kat. h. nagyságú háztáji földterület, mely a tagság önellátásában döntő szerepet játszott. Legnagyobb jelentőségű pedig az volt, hogy a

Itt azonban fel szeretném hívni a figyelmet, hogy az 1950-es évek elején és közepén kibontakozó téesz-szervezések is hatással voltak a vallásgyakorlatra, bár jóval kisebb mértékben, mint 1958–1959 fordulóját követően. Az első szövetkezetesítési hullám hitéletre gyakorolt hatásáról nem rendelkezünk adatokkal. Az 1950-es évek első feléből inkább a szövetkezetek helyzetéről, a papok és a hívek hozzáállásáról számoltak be az egyházügyi megbízottak. Nagy Imre miniszterelnök beszédének hatására – amelyben a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén elkövetett hibákat is korrigálni igyekezett¹²⁹⁵ – számos községben megrendült a termelőszövetkezeti csoportok helyzete. Dömötör főelőadó a papok munkájára is gyanakodott, mert az egyházi vezetők több helyen jó kapcsolatot tartottak fenn a téesz tagokkal. Sőt, nem egy helyen a termelőszövetkezetek és a plébánia élete a hétköznapiakban is összefonódott, mivel több községben az egyházi épületeket is igénybe vették az állatállomány vagy a termények elhelyezésére. Dunaszentpálon a téesz állatai a pap udvarában lévő istállóban voltak, Fertőhomokon a közös baromfiállományt tartották a plébánia pajtájában. Peresztegen a község apaállatainak nem találtak máshol helyet, csak a plébánia udvarán. Több helyen a plébániaépületek padlásán tárolták a gabonát vagy a kukoricát. A papok eltűrték, nem tiltakoztak ellene – mivel nem gazdálkodtak, általában nem használták ki a gazdasági épületeket és a padlást –, viszont egyre gyakrabban tettek panaszt a munkásokra, akik a termények szállításakor kárt tesznek az épületekben és az ajtóknál.¹²⁹⁶ (A megyéspüspök 1954 nyarán külön is felhívta az esperesek figyelmét, közöljék kerületük papjaival, a plébániák gazdasági épületrészét a községi tanácsok, termelőszövetkezetek vagy állami gazdaságok kérésére készségesen adják bérbe.¹²⁹⁷) Az ÁEH elvárásának megfelelően megfogalmazott, 1953. októberi 4-én felolvasandó püspökkari körlevél is a szövetkezetek megerősítését volt hivatott elősegíteni.¹²⁹⁸ Az MDP KV 1955. március 2–4-i, és az MDP KV Titkárságának augusztusi határozata keményen felülbírált a Nagy Imre-féle elhajlást, és visszatért a régi keményvonalas egyházpolitikához.¹²⁹⁹ Az ÁEH által kidolgozott gyakorlati

téesz-tagságra is kiterjesztették a nyugdíjjogosultságot és a társadalombiztosítást. Vö.: ESTÓK–FEHÉR–GUNST–VARGA 2004. 307.

¹²⁹⁵ Vö.: GERGELY 1985. 138–139.

¹²⁹⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó jelentései 23/6/735/1/1953.

¹²⁹⁷ GyEL I. 1. o. 1283/1954.

¹²⁹⁸ A szeptember 28-án megfogalmazott körlevélben többek között a következőket írták: „A termelőszövetkezetek munkájára is gondolunk. Feloszlásuk, a közös munka elhagyása anyagi nehézségeket eredményezhet egyéneknek, azok családjának és a köznek. Azért arra kérünk titeket, hogy higgadtak és előrelátóak legyetek, s akik a termelőszövetkezet keretein belül dolgoztok, lelkiismeretes munkával és keresztény együttműködéssel végezzétek munkátokat.” Közli: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 515–516. A győri egyházmegyei körlevelek között: GyEL I. 1. p. 1953/X. körlevél. 1953. sz.

¹²⁹⁹ Vö.: GERGELY 1985. 143–144.

szempontok értelmében korlátozni kellett a papok akadályozó tevékenységét a mezőgazdasági munkák, a termelőség-összetkező csoportok szervezése és fejlesztése, valamint a békekölcsön jegyzése ellen.¹³⁰⁰ Győr–Sopron megyében 1955 júliusában komoly erővel megindult a téesz fejlesztés, a meglévők erősítése és újak szervezése, és néhány község szocialista községgé fejlesztése. Az egyházi előadó is kivette a részét a munkából, és új módszerhez folyamodott. A megyei PB tájékoztatása nyomán személyesen ment ki azokba a községekbe, ahol téesz szervezése volt folyamatban, hogy meggyőzze a lelkipásztorokat a téesz-mozgalom támogatása érdekében. Módszeréről ő maga számolt be havi jelentésében: *„Megbeszélem, hogy az evangélium alapján a szószékről milyen formában kívánjuk, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel. Megszervezzük azt is, hogy legyen aki meghallgatja és minket tájékoztat arról, hogy foglalkozott-e a pap a kérdéssel és hogyan. Jól-e vagy rosszul, és aszerint beszélek vele a következő alkalomkor. Ezt már csinálom kb. 1 hónapja, kisebb nagyobb eredménnyel.”*¹³⁰¹ Korábban az volt a gyakorlat, hogy rendszerint a püspöki körlevélben hívták fel a figyelmet az aktuális teendőkre, amelyet a papok vagy felolvastak, vagy nem. Volt, aki azt válaszolta, szívesen beszél a szószéken a téesz előnyeiről, csak írja le neki szó szerint, hogyan és miről beszéljen. Akadt olyan is, aki azért nem beszélt a téeszről, mert attól félt, „kiüríti a templomot”. Dömötör a püspöki helynök – mint a békemozgalom megyei elnöke és megyei tanács tag – segítségét is kérte, hogy buzdítsa a békepapokat, és a „nehezebb” papokat látogassa meg. Pajtényi azonban azt a választ adta, hogy erre vonatkozóan a békeközponttól semmiféle utasítást, felhívást nem kapott. (Dömötör meg is jegyezte, hogy nem tudja elképzelni, *„egész éven át minden pénteken miről tárgyalnak az Országos Papi Béke-központban, mikor ilyen országos feladatról, mint a TSZ. fejlesztés még csak szó sem esik”*.)¹³⁰² A katolikus papok az őszi koronákon, a protestáns lelkészek pedig a lelkészi értekezleteken döntően a téesz-terjesztéssel foglalkoztak. Dömötör úgy látta, a hozzászólások alapján a papság hajlandó a mozgalmat támogatni, azonban a gyakorlatban megelégednek azzal, hogy a gyűlésen foglalkoznak a kérdéssel, a templomban pedig felolvassák az ÁEH által cenzúrázott püspöki körlevelet. A hozzáállás tekintetében három kategóriába sorolta a klérust: azok a papok, akik nemcsak beszélnek, hanem segítenek is (főleg a békepapok); azok, akik nyíltan nem mernek fellépni

¹³⁰⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházi előadó. 23/6/320/1/1955.

¹³⁰¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházi előadó. 23/6/308/1/1955.

¹³⁰² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházi előadó. 23/6/308/1/1955.; 23/6/431/1/1955.

a téesz-mozgalom ellen, és inkább hallgatnak (ők vannak többségben); végül azok, akik nyíltan vagy burkoltan uszítanak a szövetkezeti mozgalom ellen.¹³⁰³

A harmadik téeszésítési hullámot értékelő, 1959-es összefoglaló jelentésben úgy értékelték a Győr–Sopron megyében végbement téeszésítést, hogy az számos pozitívumot hozott: „*A felszabadulás óta a földosztás, az iparosítás, valamint a dolgozó emberek politikai és kulturális felemelkedése következtében teljesen megváltozott a megye arculata. A lakosság körében nagymértékben csökkent a klerikális befolyás és jelentősen lazult a vallási kötöttség is. E tekintetben különösen jelentőséggel bír a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése, amely érezhetően gyengítette az egyházak pozícióit úgy politikai, mint gazdasági és vallási tekintetben.*”¹³⁰⁴ A kollektivizálás konfliktushelyzetet generált az egyházi vezetők, a falu és a téesz vezetői között. Az egyházmegyében ezt nem jellemezte a nyílt konfrontáció, hanem inkább „burkolt és ideológiai harccá” alakult át – olvashatjuk a téeszésítésre adott egyházi reakció elemzésével foglalkozó 1962-es dokumentumban. A jelentés szerint a téeszek szervezése idején a papok attól tartottak, hogy a szövetkezetbe belépő parasztok a szocialista nevelés hatására két-három év múlva már nem fogják támogatni az egyházi célkitűzéseket. Általánosságokat természetesen nem tudtak megfogalmazni, hiszen – mint írták, a klérus befolyása városonként és községenként más és más erősségű volt. Győr, Sopron és Magyaróvár városokban kisebb, míg a csornai és kapuvári járásokban nagyobb, egészen pontosan „még elég nagy” befolyással rendelkeztek. A párt és az állami vezetők keményen harcoltak az „ellenséges megnyilvánulások” ellen, a legtöbb probléma a téesz szervezés idején az egyházi földterületek hovatartozása miatt volt. Például a soproni járásban azért voltak nézeteltérések a papok és a téesz vezetői között, mert az egyházi ingatlanok is bekerültek a közös gazdálkodásba. A vezetőség „szükségességből” igénybe vette az egyházi tulajdont képező, ám üres épületeket, hogy a termelőszövetkezetek raktárként tudják azokat felhasználni. Ezek az ellentétek később „közös megegyezések alapján” rendeződtek.¹³⁰⁵

Ö. Kovács József egyik tanulmányában felhívta a figyelmet az egyes felekezetek papjainak kollektivizálással kapcsolatos viselkedésének tanulmányozására. Mivel tanulmányát csak részben érintette, nem kívánt behatóan foglalkozni a kérdéssel, azt mindenesetre megállapította, hogy „*az ellenagitációtól a tsz melletti kiállásig, illetve a*

¹³⁰³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/431/1/1955.

¹³⁰⁴ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0052–14/b/1959.

¹³⁰⁵ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

könyvelői tevékenységig terjedően széles tablókép vázolható fel”.¹³⁰⁶ A már említett 1962-es dokumentumból kiolvasható néhány jellegzetes papi magatartásforma. A jelentés szerint a tézesítés ellen a papok „nyíltan nem mertek fellépni, ha bár ez egyáltalán nem tetszett nekik”.¹³⁰⁷ Ehhez járult az is, hogy a megyében téesz-szervezés viszonylag gyors ütemben haladt, „így az egyházi reakció ellenagitációt nem is tudott kifejteni”.¹³⁰⁸ Bár ellenségesnek nyilvánított megnyilvánulás nyilvánosan nem hangzott el a papok részéről (legalábbis arról az illetékesek nem szereztek tudomást), Győr–Sopron megye területén a városokban és a községekben az egyházi vezetők és a tanácsi, illetve a téesz vezetők kapcsolata a legtöbb helyen nem volt egyéb formális, hivatalos munkakapcsolatnál. Jobb volt az együttműködés Csornán, Kapuváron, és a két járás néhány községében, rosszabb volt Győr városában és a győri járás két községében. Több helyen a plébános nem támogatta a szövetkezet munkáját, főleg Sopron környékén. „A papok részéről kirívó eset mégsem volt tapasztalható, mert a tsz-ek szervezése idején egyetlen pap ellen sem kellett eljárni. A papok nagyobb része támogatta Pártunk és Kormányunk határozatát a tsz-ek szervezésével kapcsolatban, többségükben egyházi rendezvényeken és prédikációkban hívták fel a hívők figyelmét a tsz-ekbe való belépésre. Pl. Győr városában [...] plébános dicséretet érdemlő prédikációkat mondott a tsz-ek szervezése érdekében, ugyancsak ilyen jelenségekkel találkozunk Csorna, Kapuvár, valamint Mosonmagyaróvár-i járásokban.” – fogalmazott a jelentés írója.¹³⁰⁹ A papság egy része, a „tartózkodóbbakat” is beleértve, igyekezett megértéssel viszonyulni a közös gazdálkodáshoz és jó viszonyt kialakítani a vezetőséggel. Egyrészt az együttműködést nem tartották vallási meggyőződésükkel ellentétesnek, másrészt pedig fuvar, építés és tatarozás, szállítások, vagy a háztáji földek művelése és az állatok takarmánnyal való ellátása miatt rá voltak utalva a szövetkezetekre, és ezeket a munkákat, illetőleg azok költségeit megtérítették részükre. Győr–Sopron megyében tehát az 1960-as évek elejére nagyrészt kialakult egy együttműködés, amely egyes helyeken jobban, máshol kevésbé érvényesült.¹³¹⁰ Komárom–Esztergom megyében is a passzivitás, a háttérbe húzódás és a várakozás jellemezte a papság magatartását, ez azonban nem véletlenül alakult így. A mezőgazdaság átszervezése idején a járási és községi funkcionáriusok általában nem kérték az egyházi személyek támogatását. Azokban a községekben azonban, ahol a papról tudták, hogy nem szimpatizál a rendszerrel, a község vezetői felkeresték és figyelmeztették, hogy „óvakodjon

¹³⁰⁶ Ö. KOVÁCS 2009. 40. 36. sz. lábjegyzet.

¹³⁰⁷ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹³⁰⁸ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹³⁰⁹ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹³¹⁰ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

a szervezés ideje alatt az ellenséges, kétértelmű, vagy éppen szövetkezet ellenes megnyilvánulásoktól”.¹³¹¹ A megye papjainak többsége – Hevesi szerint – elvileg egyetértett a mezőgazdaság átszervezésének szükségességével, az átszervezés ütemével kapcsolatban azonban kételyeik merültek fel. A „haladó felfogású” papok az „ellenforradalom” előtti állapotok kialakulásától tartva féltették társadalmi rendszerüket és saját helyzetüket, a „reakcióso”k pedig arra számítottak, „*hogy nem fog sikerülni az átszervezés, ami esetleg politikai csődhez vezethet.*”¹³¹² Nyíltan nem léptek fel, vagy nem mertek fellépni a kollektivizálás ellen, és az „egyházi reakció” még „*a burkolt ellenségeskedést is csak a legbizalmasabb körben merte megkockáztatni*”.¹³¹³ Az egyháziak általánosan tartózkodó magatartása mellett azonban lehet felhozni olyan példákat is, amelyek a papság támogató készségét bizonyítják.¹³¹⁴ További érdekes vizsgálati szempont, amelyre Ö. Kovács rámutatott, a papság aktív bekapcsolódása a téészek munkájába. Győr–Sopron megyében is volt rá példa, hogy többen kérték alkalmazásukat a téészekben és az állami vállalatoknál. Bár ez elsősorban az evangélikus lelkészeknél fordult elő nagyobb arányban, a római katolikus papok közül is voltak, akik munkavállaláson gondolkodtak. Az egyházmegyei hatóság azonban az egyházi törvénykönyvre hivatkozva nem adott engedélyt az ilyen irányú kérelemre.¹³¹⁵

A mezőgazdaság „szocialista átszervezésével” – a korabeli dokumentum szerint – a városi és falusi értelmiség arculata is megváltozott. Az „új értelmiség”, köztük számos pedagógus már jobban támogatta a párt politikáját, aktívabban vették ki a részüket a téeszervezésből, és támogatták az ifjúságot a kultúra és a sportélet kialakításában. Ezzel szemben a „régis értelmiség”, főleg idősebb orvosok, volt katonatisztek, vagy volt városi és falusi vezetők, továbbra is szoros kapcsolatot ápoltak a klérussal, katolikus és protestáns részről egyaránt. Ők rendszerességgel részt vettek az egyházi szertartásokon és támogatták a papságot, a volt szerzeteseket és szerzetesnővéreket. A téészesítés nyomán bekövetkezett életszínvonal változás – a rendszeres és állandó jövedelem lehetővé tette, hogy a tehetősebbek a városokban és községekben új házakat építsenek, motorkerékpárt, televíziót vásároljanak, és régi bútorikat újakkal cseréljék fel – a lakosság vallási magatartására is hatást gyakorolt. Ennek jelei már a kollektivizálás befejezését követő néhány éven belül megmutatkoztak: „*A tsz. parasztnak viszonya az egyházzal, valamint a vallással a tsz-ek*

¹³¹¹ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/W/1962.

¹³¹² OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/W/1962.

¹³¹³ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/W/1962.

¹³¹⁴ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/W/1962.

¹³¹⁵ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

*szervezése óta egyre inkább romlik.*¹³¹⁶ Egyre kevesebben jártak el rendszeresen a templomba, elsősorban a fiatalság köréből, másrészt pedig azokban a városokban és községekben, amelyekben a lakosság zömét telepesek alkották, például Sopronban és a soproni járás egyes községeiben. A termelőszövetkezetek megalakulása a papság befolyásának csökkenését is előidézte, különösen a fiatalabb korosztály szemében, kisebb mértékben az idősebbeknél. A klérus befolyása általában azokban a községekben maradt erős, amelyekben a szövetkezetek gyengébbek voltak, és kevesebb jövedelmet biztosítottak a dolgozó parasztnak, mint például a kapuvári járásban, ahol a papok „együtt siránkoznak” a téesz-tagokkal. A vallásgyakorlat meglazulását a lekipásztorok is érzékelték, és keresték, kutatták ennek okait. Többen úgy gondolták, hogy a szövetkezeti munka sokoldalúsága, és az időjárás viszontagsága miatt a megkésített munkát késő estig és vasárnap is végezni kell, ezért nem marad idejük a híveknek arra, hogy vallási kötelezettségeiknek eleget tegyenek – vélekedett többek között a megye egyházügyi megbízottja, és az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának megyei vezetője. Ők azonban másként látták a helyzetet: *„Papjaink nem akarják tudomásul venni, hogy a szocialista átszervezésével az újember típus kialakulása van folyamatban, akik már nem veszik tudomásul a papok tanításait, s ennek következtében csökken a templombajárók száma. Pl. Csornán, Kapuváron és Győrött az elmúlt évekhez viszonyítva 1500–2000 fővel csökkent – még nagy ünnepeken is – a hívők száma.*¹³¹⁷

¹³¹⁶ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹³¹⁷ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

6. HITÉLET ÉS VALLÁSGYAKORLAT (1946–1966)

6.1. „...a papok lelkes sportemberekké válnak...” – az ifjúság összefogásának stratégiái

Az alcímben szereplő idézet Szaló Sándor Győr–Sopron megyei ÁEH megbízott 1964. III. negyedéves jelentéséből származik,¹³¹⁸ de akár tíz–tizenöt évvel korábban is megállta volna a helyét, amint ezt Dömötör József főelőadó 1952-es megállapítása is szemlélteti: „*a klerikális reakció fő módszere jelenleg, hogy a sporton keresztül akarja befolyásolni az ifjúságot*”.¹³¹⁹ Hasonló vélekedés olvasható a Győr–Sopron megyei Tanács VB 1955. május 11-i jegyzőkönyvében: „*a papság teljes erővel rávetette magát az ifjúság szervezésére*”.¹³²⁰ Ezek az idézetek alátámasztják, hogy a lelkipásztorok közül sokan voltak, akik nagy jelentőséget tulajdonítottak az ifjúsági pasztorációnak az 1950-es és '60-as években egyaránt.

A disszertációban már szó volt arról, hogy a kommunista diktatúrában a leghorribabban vett templomi ájtatosságok kivételével lényegében minden tevékenységet engedélyhez kötöttek, ellenőrzés alá vontak. Az ÁEH egyik 1964-es tájékoztatója összefoglalta azokat a tevékenységeket, amelyeket az egyház és az állam közötti megállapodás és más állami jogszabályok alapján a papok – a részletesen szabályozott iskolai vallásoktatáson kívül – végezhettek. Ennek értelmében istentiszteleteket, körmeneteket (a templomon kívül csak a feltámadási, az úrnap és a búzaszentelő körmenetet), triduumokat (három napos lelkigyakorlatok), ájtatosságokat lehetett tartani, a templomon kívüli körmeneteket azonban be kellett jelenteni. Ugyanígy lehetőség volt arra, hogy a lelkipásztor bérmálásra, elsőáldozásra való felkészítő oktatást tartson, ennek időpontját azonban kötelesek voltak az illetékes tanácsi szerveknek bejelenteni. Ezen kívül a templomi katekézisre volt még lehetőség, heti két alkalommal fél-fél óra időtartamban, templomi vagy egyházközségi épületben. A fiatalokkal viszont korcsoportonként nem foglalkozhattak, mert akkor már meghaladta volna a heti kétszer fél órát. A dokumentum azokat a tevékenységeket is felsorolta, amelyeket a papok „illegálisan” végeztek: kirándulásokat, ifjúsági összejöveteleket szerveztek a fiataloknak, motorozni tanították őket, könyveket kölcsönöztek nekik, szerveztek diafilm-vetítéseket és „zene-délutánokat” tartottak, nagyszámú „ministráns brigádokat” toboroztak. A tájékoztató azt is előírta, hogy

¹³¹⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–47/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153–157.

¹³¹⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 71. öe. Klerikális reakció. 23/6/988/1/1952.

¹³²⁰ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. Gyorsírói jegyzet. 5. lap.

az „*illegálisan tevékenykedő papokkal jól előkészített konkrét beszélgetéseket kell tartani és az egyezmények betartására kell kötelezni őket*”.¹³²¹

Az 1950-es évek elején, a legdurvább egyházellenes támadások közepette a papság próbálta megtartani korábbi társadalmi presztízsét. Nem voltak elzárva a világtól, a tömegtájékoztatási eszközökön hozzájuk is eljutott a kommunista ideológiától átfűtött propaganda, amely a társadalom átnevelését hirdette. Általánosságban nem lehet arról beszélni, melyik lelkipásztor hogyan reagált, annyi azonban biztosra vehető, hogy a körülményekhez képest válaszoltak a kor kihívásaira. A bátrabbak, közülük is elsősorban a fiatal lelkipásztorok olyan eszközöket is kihasználtak, amelyek kifejezetten tiltva voltak. Ezeket talán egymástól hallották, vagy a sajtóban olvasták, vagy talán az iskolai és úttörő foglalkozások mintájára próbálták ki és vezették be. Mondhatni, a keresztény erkölcs és a kreativitás szabta meg ezeknek a foglalkozásoknak a határait. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a vallásoktatás és az egyházi szertartásokra való felkészítés összefüggött egymással, mert elsődlegesen a hittanosok közül kerültek ki a ministránsok és az énekkarok fiatal tagjai. Közös vonás volt, hogy ezek a tevékenységek – a liturgikus előkészítés és a hitbeli ismeretek átadása mellett – a szabadidő kitöltésére, az érdeklődés fenntartására szolgáltak. Célszerűnek tartom megjegyezni, hogy a megközelítés egyoldalúnak tűnhet, mert a források nagy része állami részről készült feljegyzés, a lelkipásztorok ugyanis rendszerint nem számoltak be saját módszereikről. A rendelkezésre álló források arra engednek következtetni, hogy ezek az „illegálisnak” minősített cselekmények inkább egyéni kezdeményezések voltak, ad hoc jelleggel, és többnyire a fiatalabb papok (káplánok, segédlelkészek, lelkészek) alkalmazták ezeket, az 1950-es és '60-as években egyaránt. „*A hitélet kiszélesítésében a fiatal papok járnak az élen, velük van a legtöbb probléma.*” – fogalmazták meg az észrevételt a Győr–Sopron megyei pártbizottság 1958. szeptember 15-én tartott VB ülésén.¹³²² A megyei tanács VB elnöke pedig szemléletesen úgy fogalmazott, „*ezek a fiatal káplánok nagyon veszélyesek, valóságos agitátorok és felvértezettek, és ezek azok, akik most olyan aktivitással dolgoznak, hogy megáll az ember esze*”.¹³²³ (Nagyon érdekes, hogy a '60-as évek közepén egyes vezető beosztású papok éppen a fiatal atyák miatt aggódtak a hitoktatás jövőjével kapcsolatban. Ők úgy vélekedtek, hogy eredményes hitoktatást csak az idősebb papi generáció tud biztosítani, ők azonban évről évre kevesebben lesznek: „*A fiatalabb korú papoknak, hitoktatóknak nincs nagy türelmük a gyermekek felé*

¹³²¹ OL XIX–A–21–d. 26. d. 0040–8/1964.

¹³²² GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 10. lap.

¹³²³ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. Gyorsírói jegyzet. 4. lap.

*hitoktatás terén, mint az idősebbeknek. Ők a gyermekekkel szívesen foglalkoznak akkor elsősorban, ha játékról, sportról stb. van szó.*¹³²⁴) Hogy melyik lelkipásztor milyen megfontolásból és intenzitással alkalmazta az ÁEH által „illegálisnak” minősített ifjúságpasztorációt, az konkrét esettanulmányok segítségével talán megválaszolható lenne. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy az egyházpolitika szempontjából nem elhanyagolható 1956-os forradalom és szabadságharc,¹³²⁵ majd az 1964-es részleges megállapodás után a fiatalokkal való foglalkozás is új erőre kapott. Sőt, az egyházmegye vezetésében történt egyházkormányzati változás (Bánk segédpüspök kinevezése és Rozsáli helynök leváltása) is kedvezett a hitéleti tevékenység kibontakozásának.¹³²⁶

6.1.1. A liturgikus szolgálatra előkészítő tevékenységek

Egy hivatását komolyan vevő lelkipásztor számára nem közömbös a liturgia szépsége, a közreműködő ministránsok és az egyházzenei szolgálatot ellátó kántor, illetve énekkar felkészültsége. Hogy minden rendben legyen, megkívánta a szolgálattevők felkészítését és továbbképzését, különösképpen is a gyermekek tanítását. Ha a plébánosnak sok ministránsa volt, népszerű volt a fiatalok körében, megtalálta velük a közös hangot, könnyen kivívta a kommunista vezetők rosszallását. Forrásainkban 1956 után fordulnak elő nagyobb számban az erre vonatkozó észrevételek és panaszok. Az alábbiakban a liturgikus szolgálattal összefüggő ifjúsági foglalkozások közül (ministránsképzés, énekkar, pásztorjáték stb.) hozok néhány példát. Konkrét panaszok miatt a püspöki kar 1953 novemberében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a ministrálást és az énekkarok működését nem szabad akadályozni, de a ministránsokat és az énekeseket egyesületbe tömöríteni sem szabad.¹³²⁷

Papp megyéspüspök 1956-ban körlevélben is figyelmeztette a hitoktatókat, hogy megfelelő számban neveljenek ministránsokat az istentiszteletekhez, de ügyeljenek arra, *„hogy ministráns tanulók működésükben kerüljenek minden ifjúsági egyesülési szervezkedést, mert ez a fennálló rendelkezések szerint tilos”*.¹³²⁸ Két évvel később azonban már az Egyházügyi Hivatal részéről közölt panaszokról számolt be a köriratban, beleértve a

¹³²⁴ OL XIX–A–21–d. 32. d.003–4/h/1966.

¹³²⁵ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–18/1959. A Komárom megyei ÁEH-megbízott szerint *„a papság körében kisebb községekben és pusztákon keresik a talajt”*.

¹³²⁶ OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–3/a/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 163–167.

¹³²⁷ A püspöki kar 1953. november 10-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 528. Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi és Papp Kálmán győri püspök Nagy Imre miniszterelnökkel 1953. október 27-én folytatott tárgyalásán az említett pontban is sikerült elfogadható álláspontot kialakítani.

¹³²⁸ GyEL I. 1. p. 1956/VII. körlevél. 2230. sz.

ministránsokkal való foglalkozást is: „*Ministránsok képzése ellen nincs kifogás, de állami oldalról ellenzik a 70–80 tagú ministránsárdák szervezését és ezek sportoltatását. Kellemetlenségek elkerülése végett az érdekeltek végezzék a ministránsnevelést, de kerüljék a gyermekekkel sport- és egyéb hasonló rendezvények tartását.*”¹³²⁹ Ugyanekkor hívta fel a figyelmet egy másik panaszra, a vetítőgépek használatára, és óvatosságra intette papjait: „*Többfelé vetítettek a gyermekeknek keskenyfilmeket a hitoktatással kapcsolatban vagy azokon kívül. Minthogy a templomon kívüli kulturális rendezvényekhez a fennálló rendeletek szerint előzetes engedély szükséges, a hitoktatók a filmvetítést feltétlenül szüntessék be mindenütt, az iskolai képvetítést is ott, ahol az iskola helyi hatósága a képvetítést a hittanóra alatt kifejezetten nem engedélyezi.*”¹³³⁰ Dömötör főelőadó 1958-ban célul tűzte ki, hogy felül kell vizsgálni a templomi ifjúsági énekkarokat és a ministráns csoportokat, mert ezek az utóbbi időben nagyon „elszaporodtak”.¹³³¹ Komárom megye egyháziügyi megbízottja pedig 1959-ben az alábbi sorokat írta az ÁEH felé: „*amikor oda helyezték, énekkart szervezett és ministráns brigádot szervezett. [...] plébánost behívtam és azt a tanácsot adtam neki, hogy ha a megyénkbe akar maradni, akkor ministráns brigádot oszlassa szét, arra nincs kifogásunk, hogy 4–6 gyerek rendszeresen ministráljon, de nem engedhető meg, hogy 22–25 tagból álló ministránst foglalkoztasson.*”¹³³² Egy másik jelentésben arról olvashatunk, az „*utóbbi időben olyan jelenségekkel is találkozunk, hogy a papok anyagi helyzetük megjavítása érdekében németórákat szerveznek az alsó fokú iskolások körében, és a hallgatóktól fejjenként havi 20 Ft-ot szednek be.*”¹³³³ Az 1966. április 8-án megtartott Győr–Sopron megyei pártbizottsági ülésen az alábbiakat fogalmazták meg: „*A megye területén működő egyházak módszerére jellemző az ifjúság megnyerése, idealista szellemben való nevelése. Templomi énekkarokat és ministráns gárdákat, csoportos kirándulásokat, tv. nézéseket szerveznek.*”¹³³⁴ Az egyik Kapuvár környéki faluban a helyi lelkész „*tapasztalatsere-minisztrálást*” rendezett, „*gyertyás minisztrációt tanultak*”, ahová más településekről is eljöttek.¹³³⁵ Lövön a tanév elején tartottak ministránsképzést, „*ahova fagylaltjegyek, szentképek, piros szívek ajándékozásával csalogatta a káplán a gyermekeket*”.¹³³⁶ A dokumentumból a párt stratégiája is kiolvasható: „*Az ifjúság minden*

¹³²⁹ GyEL I. 1. o. 666/1958.

¹³³⁰ GyEL I. 1. o. 666/1958.

¹³³¹ MNL OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–95/1958.

¹³³² OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–13/1959.

¹³³³ OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–3/a/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 163–167.

¹³³⁴ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1966. 57. öe. PB ülés jkv., 1966. április 8. 30. lap.

¹³³⁵ SL XXIII/311. 1. d. Jelzet nélkül, 1951. április 29.

¹³³⁶ SL XXIII/411. 32. d. Jelentések. Lövő, 1967.

szabad idejét tartalommal, foglalkozásokkal, művelődési-, szórakozási lehetőségek megteremtésével kell kitölteni.”¹³³⁷ Sopronhorpácson 1967-ben már hagyománynak tartották a karácsonyi betlehemi játékot, amelyet a plébános tanított be a gyermekeknek: „*Olyan titokban folynak az előkészületek, hogy csak hónapokkal később tudódik ki, hogy volt ilyen, amikor már nem lehet ellene tenni semmit.*”¹³³⁸ A kiemelt példák közül azt is ki lehet olvasni, a lelkipásztorok közül többen a templom falain belül vélték megvalósíthatónak a fiatalokkal való foglalkozást. Módszerüket igazolja, hogy számos esetben csak később szereztek róla tudomást a világi hatóságok, így ez a tevékenység alapjában véve sikeresnek bizonyult.

6.1.2. A szabadidős tevékenységek

A fiatalokkal való foglalkozás talán legérdekesebb és legváltozatosabb módszerei a különböző szabadidős tevékenységek (kirándulás, sport, játék stb.) keretében történtek. Ezek az alkalmak egyrészt szórakoztatóak voltak, másrészt hozzájárultak a közösség építéséhez, erősítéséhez. Természetesen az alkalmazott módszerek nagyban függtek a lelkipásztor személyiségétől, habitusától, hozzáállásától, és a közösség igényétől, a rendelkezésre álló lehetőségektől egyaránt. Az 1950-es évek első felében több helyen is megfigyelték az iskolaigazgatók, hogy a papok igyekeznek „nagyon népszerűek” lenni: kedvesebben, barátságosabban szólnak a gyermekekhez, édességet, cukrot osztogatnak nekik.¹³³⁹ Konkrét esetekre hivatkozva az ÁEH 1952 júniusában a magyar püspökök tudomására hozta, hogy mivel hittanból nem adható osztályzat, „*az ellen nincs észrevétel, hogy a hitoktató szentképet adjon és ennek hátára írjon; ez azonban nem lehet sokszorosított szöveg és osztályzásnak minősíthető (kitűnő, jeles stb.) szavakat ne tartalmazzon*”.¹³⁴⁰ Egyes esetekben meglepő, nem mindennapi ajándékokról is beszámoltak az iskolaigazgatók: 1951-ben például két községben „*a pap által mise alkalmából használt áldozási nagy ostyától kezdve, a szentképek tömegéig mindent találtunk a gyermekek könyveiben még a borító lapok alatt is*”.¹³⁴¹ Révfaluban 1951 novemberében több tanulónál találtak olyan meghívókat, amelyeken a plébános a templom sekrestyéjében tartandó Szent Imre-ájtatosság próbájáról értesítette őket. A Kálvária-úti iskolában a hitoktató cukrot és szentképeket osztogatott a jól felelő tanulóknak.¹³⁴² Arra is akadt példa, hogy az egyik pedagógus osztogatott „saját aláírásával

¹³³⁷ SL XXIII/411. 32. d. Jelentések. Lövvő, 1967.

¹³³⁸ SL XXIII/411. 32. d. Jelentések. Sopronhorpács, 1967.

¹³³⁹ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–4/1951.

¹³⁴⁰ GyEL I. 1. o. 1162/1952. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 289–290.

¹³⁴¹ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–1/1951.

¹³⁴² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 70. öe. Hitoktatás. 3405/1951.

és bibliai jelmondataival ellátott szentképeket” a tanulóknak, ráadásul Sztálin születésnapján.¹³⁴³ Az 1960-as évek elején néhány lelkipásztor külföldi, Magyarországon „különlegesnek” számító árucikkkel jutalmazta a tanulókat. A komáromi káplán papírszalvétát szerzett a gyermekeknek,¹³⁴⁴ a kapuvári pedig „Csehszlovákiából nagyobb mennyiségű gumilabdát hozott át, melyeket a hittanra járó tanulók közt szétosztott”.¹³⁴⁵

A Győr–Moson megyei MDP hangulatjelentése kiemelte, hogy az iskolák államosítását követő hónapokban a klérus célirányosabban foglalkozott a fiatalokkal, mint korábban. Ezt ellensúlyozandó a pártszervezet utasítására a megye összes iskolájában (!) 6–8 hétig tartó sportversenyeket szerveztek, minden vasárnap délelőtt 10 órai és délután 3 órai kezdettel. A versenyek előtt 5–10 perces ismertetőt tartottak a szovjet és népi demokráciák sportjáról és sportpolitikájáról.¹³⁴⁶ Dömötör József is arról panaszkodott a már idézett jelentésében, hogy a papok a DISZ és az úttörőmozgalom ellenében gyűjtik össze a fiatalokat sportfoglalkozásra. A győrszemerei és a farádi lelkipásztor leigazolt futball-játékos volt, Balfon pedig az úttörőkkel játszott, és így akarta „magával ragadni” őket. A rábatamási plébános pedig a lányok részére Mária-kongregációt szervezett.¹³⁴⁷ Az alábbi idézet a Sopron Járási Tanács VB Oktatási Csoportja 1954-es jelentéséből származik: „*Napjainkban felnőtt dolgozóink mellett különös tekintettel az ifjúság elrablása érdekében dolgoznak [a papok], szinte az úttörő mozgalom módszereivel, mint pl. Kópházán, ahol úttörő és Disz-fiatalokat számháború keretében, papi vezetés mellett foglalkoztatták. Módszerükhöz tartozik az is, hogy élenjáró dolgozóink és különösen párttagjaink gyermekeiket – mint aktívákat – kapcsolnak be szervezeteikbe.*”¹³⁴⁸ A soproni kurucdombi templomban pingpong asztalt állítottak, és a plébános labdát és ütőt vett a gyermekek részére. Azok, akik nem vettek részt a játékban, a padok között és az oltár háta mögött bújócskázhattak, de akinek ehhez sem volt kedve, könyvet kapott és olvashatott. Mivel sem a plébánosnak, sem a káplánnak nem volt hitoktatási engedélye, Dömötör József az ÁEH központjához fordult eligazításért.¹³⁴⁹ Volt olyan pap, aki „*pl. vetítógéppel, motorcsónakkal, televízióval igyekezett a fiatalságot magához csalogatni*”.¹³⁵⁰ A Vas megyében lévő csepregi plébániáról jelentették 1963-ban, hogy az ifjúsággal pingpongozott az egyik káplán.¹³⁵¹ A szintén Vas

¹³⁴³ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–1/1951.

¹³⁴⁴ OL XIX–A–21–d. 8. d. 007–9/1960.

¹³⁴⁵ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/L/1962.

¹³⁴⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 6. öe. Hangulatjelentés, 1949. február 13.

¹³⁴⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 71. öe. Klerikális reakció. 23/6/988/1/1952.

¹³⁴⁸ SL XXIII/411. 27. d. 1954. I. Ügykör. 89–8/1954.

¹³⁴⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/206/1/1953.

¹³⁵⁰ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 11. lap.

¹³⁵¹ VaML XXIII.69. 2. d. Feljegyzés az 1963–64 évi hittanbeírások tapasztalatairól. Iktatószám nélkül.

megyéhez tartozó Nagygeresd plébánosa a fiatalokat „*a plébániára csalogatja és kártyázik velük, sakkozni tanítja őket*”.¹³⁵² Sopron egyik templomában és Győrött a kármelita templomban „*sakk- és ping-pong versenyeket indítottak be a papok a sekrestyében a munkásfiatalok megfogására*”.¹³⁵³ Sopronkövesden az 1966-ban kinevezett új plébánosról jegyezték meg: „*Az év elején szervezett a hitoktató clubfoglalkozásokat, amit a gyerekek látogattak is. Legjobban a sakkal, asztali focival kötötte le a tanulókat. Figyelmeztetésünkre megszüntette*”.¹³⁵⁴ A balfi hitoktató a ministránsoknak biztosított társasjáték-lehetőséget. Ellenlépésként a pedagógusok is beszereztek az úttörők részére mintegy 15-féle társasjátékot: „*A nagyobb választék elvonta a hitoktatótól a tanulókat*”.¹³⁵⁵ Máshol „*a papok átjárnak az iskolai szünetben a gyermekek közé, velük futbaloznak, a szorgalmasan hittanra járóknak ajándékot adnak*”.¹³⁵⁶ A száki lelkész 1959 novemberében tombola jegyek árusításába kezdett, „*és karácsonyra lesz a húzás különböző tárgyakat, szent szobrokat játszanak ki és a jövedelemből a templom ablakát akarják megjavítani*”.¹³⁵⁷ Hevesi János szeretett volna bizonyosságot szerezni az értesülés hitelességéről, hogy ha igaznak bizonyul, a pénzt valamelyik szociális otthon javára elkoboztassa, a lelkészt pedig elhelyeztesse.¹³⁵⁸ (A nagy „szórás” évében, 1961 februárjában valóban áthelyezték a lelkészt, s adminisztrátori kinevezést kapott.¹³⁵⁹) Az egyik káplán ügyéről pedig az alábbiakat jegyezte fel az ÁEH-megbízott: „*Mocsán erőssen tevékenykedett a fiatalság között. Belépett a Mocsai futbal (!) csapatba 1955-ben és igazolták is, csak a közbelépésemre vonták meg tőle az igazolást. A káplánnak pedig akkor 2 választási lehetőséget adtam. Vagy lemond a futbalozásról és marad Mocsán, vagy futbalozik és el lesz helyezve. A káplán lemondott a futbalról, de fényképezéssel kezdett foglalkozni és a gyerekeket is bevonta a fényképezés és a fénykép nagyításba, amit a gyerekek nagyon kedveltek és sokan is jártak hozzá. Ebben is leintettem és figyelmeztettem, ha az ifjúsággal való foglalkozással nem hagy abba, elhelyeztetem*”.¹³⁶⁰ Volt olyan lelképásztor, akinek tevékenységét állambiztonsági szempontból is veszélyesnek tartották. Közéjük tartozott Horváth Tibor soproni káplán. A „vád” szerint „*a fiatalok szórakoztatására laboratóriumot és modellező műhelyt hozott létre, amelyben a fiatalok tetszésük szerint készíthetnek saját céljaikra alkatrészeket és foganatosíthatnak*

¹³⁵² VaML XXIII.69. 2. d. 1959. Kimutatás a sárvári járás területén működő egyházi személyekről. 1., 2.

¹³⁵³ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 11. lap.

¹³⁵⁴ SL XXIII/411. 32. d. Jelentések. Sopronkövesd, 1967.

¹³⁵⁵ SL XXIII/411. 32. d. Az 1963/64. évi hittan. Balf.

¹³⁵⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 22. lap.

¹³⁵⁷ OL XIX-A-21-d. 4. d. 007-68/1959.

¹³⁵⁸ OL XIX-A-21-d. 4. d. 007-68/1959.

¹³⁵⁹ GyEL I. 1. p. 1961/I. körlevél. 311. sz.

¹³⁶⁰ KEML XXIII. 15. 1958. XII. p. 123.

*előhívásokat. Ezenkívül rádió, magnetofon, ping-pong, könyvtár és motorkerékpárok állnak a fiatalok rendelkezésére. A pap szervező munkájának eredménye, hogy kb. 400 fiatalt tart össze, gondoskodik arról, hogy ezeket a fiatalokat rendszeres kirándulásban részesítse, így a fiatalság igényeit kielégítve saját maguk propagálják a pap által biztosított szórakozási lehetőségeket, ezzel emelik állandóan a létszámot.”*¹³⁶¹ Horváth Tibor Patrik bencés káplánt 1957. március 11-én éjjel hurcolták el a soproni Szent István lelkészség káplánlakásából, és a letartóztatási parancs szerint „ellenforradalmi tevékenység gyanúja miatt” vették őrizetbe. Először a soproni rendőrség fogdájába, majd néhány nap múlva a sopronkőhidai fegyintézetbe szállították, azonban – saját elmondása szerint – nem bántották. Március 17-én engedték szabadon, azzal az indokkal, hogy az ellene felhozott vádak alaptalannak bizonyultak.¹³⁶²

Az előzőekben felhozott példák nem feltétlenül mondhatók általános jelenségnek, éppen azért, mivel kiragadott példák. Sok olyan lekipásztor volt, aki csendes tevékenységével nem vonta magára az ÁEH figyelmét. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy voltak olyan, többnyire idős és betegeskedő papok, akiknek már nem volt erejük és türelmük ahhoz, hogy a fiatalokkal foglalkozzanak.¹³⁶³

6.1.3. Az egyházi kórusok és énekkarok „ellenséges tevékenysége”

Az előző fejezetben már szó volt arról, hogy a liturgikus szolgálatra való felkészítés keretében nemcsak az oltárszolgálatban, hanem a templomi kórusokban is számítottak a fiatalok közreműködésére, bár az utóbbi tevékenységben elsősorban a felnőtt korosztályok tagjai vettek részt aktívan. Az ÁEH nem emelt ellenük kifogást – hacsak „demokráciaellenes” szervezkedést nem gyanított –, azonban az ellenőrzés jogát fenntartotta magának. Bár 1956 előtt csak töredékes forrásaink vannak, az 1950-es évek végétől már egyre gyakrabban szóba került az egyházi kórusok ügye. Hevesi János egyházügyi megbízott a katolikus papság „ellenforradalmi” tevékenységének egyik fontos stratégiájaként értékelte, hogy a hitbuzgalmi csoportok felújításával és fokozásával, „ministráns brigádok” alakításával, énekkarok szervezésével,¹³⁶⁴ és „más egyéb foglalkozással szórakoztatják az ifjúságot”.¹³⁶⁵ Mindezek ugyanis a hitéleten alapuló közösségek megerősödésének fontos

¹³⁶¹ ÁBTL 3.1.5. – O – 13405/3a/ 120.

¹³⁶² HETÉNYI 1999, 73–74.

¹³⁶³ SL VI/501. 52. d. 34. sz. Úttörőjelentések, 1950.

¹³⁶⁴ KEML XXIII 15. 1958. I. p. 17–21.

¹³⁶⁵ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–20/1958.

eszközei. A kommunista egyházpolitika irányítóinak viszont nem az egyházi közösségek megerősítése volt az elsődleges célja, hanem meggyengítése és bomlasztása, illetve a közösségek tagjainak, különösen is a fiataloknak saját javukra történő megnyerése. Szándékukat nem rejtették véka alá, és egyértelműen a papság tudomására hozták, hogy az ifjúságot hagyják ki a templomi énekkarokból. Nyilvánvalóan az az igény és törekvés húzódtott meg e mögött, hogy az ifjúság nevelését teljes egészében a kommunista irányelvek szerint valósítsák meg – ennek pedig nem kedvez, ha a fiatalokkal ministránsfoglalkozás során, templomi kórusban, vagy egyéb, iskolai hitoktatáson kívül eső tevékenység keretében foglalkoznak. Hevesi így vélekedett az énekkarok helyzetéről: *„Az énekkarnál sincs kifogásunk, hogy idősebb férfiak és nők énekeljenek, de nem engedhető meg a fiatalok szerepeltetése.”*¹³⁶⁶ Egy másik jelentésében pedig úgy vélekedett, hogy ha a pedagógusok foglalkoznának énektanítással, zeneoktatással, akkor az egyházi célokat szolgáló kórusok idővel megszűnnének.¹³⁶⁷ A Győr–Sopron megyére vonatkozó 1964-es ÁEH-jelentésben is kiemelték a papság ez irányú magatartását: *„Igen sok helyen nem véletlen, hogy a papok lelkes sportemberekké válnak, az ifjúsággal futballoznak, turisztikáznak és aránytalanul bővítik a ministránsok számát, énekkarokat és zenekarokat szerveznek.”*¹³⁶⁸ Az 1965. I. negyedévi jelentésben pedig arról olvashatunk, hogy a papok *„egyházközségenként tovább szervezik az ifjúság körében a zene és énekcsoportokat, szükségtelenül növelik a ministránsok számát, sok helyen találkozunk felnőtt férfi és női kórusokkal, foglalkoznak a Mária Kongregáció szervezésével, de ez idáig még nem sok sikerrel”*.¹³⁶⁹ Az egyházmegye objektumdossziéjával kapcsolatos értékelő jelentés is kitér az egyházi kórusokra, amelyeket a jelentés szerint a papok az illegális hitoktatás céljaira is felhasználnak: *„Győr egyházmegye reakciós papjainak ellenséges tevékenységük főiránya az illegális hitoktatás, melyet a legtöbbször kórusok szervezése, kirándulások, ministráns gárdák és egyéb legális szervezetek alatt végzik”*.¹³⁷⁰

Az előző bekezdésben elmondottak ismeretében nem meglepő, hogy az 1956-ot követő időszakban vizsgálat alá vonták a Győrben működő egyházi kórusok (a székesegyházi Palestrina kórus és a Cecília Leánykar, valamint a kármelita templom kórusa) tevékenységét is.¹³⁷¹ A székesegyház Palestrina kórusa 1947-től 1949-ig mint államilag

¹³⁶⁶ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–13/1959.

¹³⁶⁷ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–18/1959.

¹³⁶⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–47/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153–157.

¹³⁶⁹ OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–3/a/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 163–167.

¹³⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/381.

¹³⁷¹ „A Győri Egyházmegye egyházzenejének története, hasonlóan a többi magyar egyházmegyéhez, még feltáratlan. Egyes helyek (városok, templomok) egyházzenejének egyes korszakait ugyan már vizsgálták, de

elismert és támogatott énekkar működött. Az állami támogatás megvonása után a kórus vezetését a székesegyházi plébánia vette át.¹³⁷² Az állambiztonsági szolgálatok „Havaji” („Havaji Ferenc”) fedőnevű ügynökön keresztül 1959 februárjában hozzájutottak a Palestrina névsorához. A jelentés írója nemcsak azt tüntette fel, ki melyik szólamba tartozott, hanem azt is, kik voltak azok a diákok, akiket 1958 őszén információszerzés céljából beépítettek a kórusba. „Havaji” ügynök ugyanígy megszerezte és továbbította a székesegyház Cecília Leánykarának névsorát is.¹³⁷³ Az 1958-as év azért is volt fontos a két kórus életében, mert – az ÁEH nyomására – ez év őszén diszponálták vissza a pécsi egyházmegyébe Dr. Hergenröder Miklós teológiai tanárt, aki a győri székesegyház és a szeminárium zenei életének meghatározó alakja volt.¹³⁷⁴ Áthelyezése után többen kiléptek a Palestrinából, így a kórus létszáma feltöltésre szorult. A két összesítés szerint a Palestrina kórusnak ötvenhárom, a Cecília Leánykarnak negyvenöt tagja volt. Utóbbiak nagyrészt középiskolás diáklányok voltak, és közülük tizenhatan a Palestrina kórusban is énekeltek.¹³⁷⁵ Hergenröder leváltását az ÁEH erőszakolta ki, a püspökségen sokáig azt sem tudták, vajon végleg távoznia kell Győrből, vagy csak a teológiai tanári megbízatását vonták vissza. A püspök nem szívesen engedte volna el Hergenrödert, és kísérletet akart tenni egy kompromisszumos megoldás keresztülvételére. Ez azonban Dömötör egyházügyi megbízottnál megakadt, és fel sem terjesztették az ÁEH felé. A javaslat lényege abban állt, hogy Hergenröder átvenné a székesegyház teljes zenei (karnagy és kántori) ellátását Zsebeditstől, Zsebedits pedig karkápláni teendői mellett átvállalná Hergenrödertől a kispapok énektanítását. Hogy az ÁEH a Hergenröderrel kapcsolatos elképzelései miatt, vagy Zsebedits Pál személye miatt nem ment bele a kompromisszumba, nem tudjuk. A püspökvárban mindenesetre óvatosak voltak, mert jól tudták, „*Zsebedits nevével nem lesz jó dobálózni, mert nem kedvelt személy, az ÁEH-ban*”.¹³⁷⁶

A székesegyházi kórus ellen indított rendőrségi eljárás egyik fő célja is a „reakciónak” ítélt Zsebedits félreállítása volt. A Győrmegyei Rendőrkapitányság 1961-ben többek között az alábbiakat jelentette a „Győrben működő egyházi kórusok ellenséges

átfogó, akár egy egyházmegyéét, akár az egész országot felölelő történet megírása még várat magára. Ahhoz a meglévő, többnyire szétszórtan található iratanyag átvizsgálására, valamint a megmaradt kottatárak feltárására van szükség.” Győr vonatkozásában a korszakunkat érintő, 1930 utáni időszak feldolgozására a mai napig nem történt kísérlet. Lásd: VAVRINECZ 2000.

¹³⁷² OL XIX–A–21–d. 13. d. 0025/1–1961.

¹³⁷³ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/361–364.

¹³⁷⁴ Hergenröder a pécsi egyházmegye egyházzenei életének is kiemelkedő alakja volt: a pécsi székesegyház templomigazgatója, kanonok, főesperes, zeneigazgató, székesegyházi karnagy. MAGYAR KATOLIKUS ALMANACH, 1984. 251.

¹³⁷⁵ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/361–364.

¹³⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/355–357.

tevékenységéről”: „A politikai nyomozó osztály operatív értesülések alapján, valamint bejelentés alapján vizsgálatot kezdett, s a vizsgálat során megállapította, hogy a Győrben működő »Palestrina« kórus a Győri Székesegyházban és a győri karmelita kórus a karmelita templomban világi papok, volt szerzetesek vezetésével a legális kereteket kihasználva a kórus tagjai között szervezett, reakciós egyházi tevékenységet fejtenek ki.”¹³⁷⁷ A kórus vezetője volt Zsebedits Pál egyházmegyei karkáplán, a jelentés szerint „ellenséges, reakciós beállítottságú személy”. Mellette, mint szervező, Schill Károly támogatta az énekkar munkáját, annak ellenére, hogy 1960 decemberében Tatára helyezték. A jelentés szerint a két kórust vezető egyházi személyek a hetenkénti énekkari próbák alkalmával, a kórusok „fedésének felhasználásával” rendszeres „illegális hitoktatást” végeznek a középiskolás kórustagoknak, és bizonyos időközönként „világnézeti előadást” tartanak, ahol „az egyház üldözésének látszatával uszító tevékenységet folytatnak a Magyar Népköztársaság ellen”;¹³⁷⁸ a rendszeres hetenkénti énekkari összejöveteleken és a nyári kirándulások alkalmával „világnézeti táborozást” szerveztek, és a nagyobb katolikus ünnepek alkalmával ajándékokat és szentképeket osztottak szét. A székesegyházi énekkarok mellett a legjelentősebb győri kórus a volt karmelita templom énekkara, az ún. karmelita kórus volt. Vezetői ellen is rendőrségi eljárást kezdeményeztek. A már többször idézett jelentés szerint a kórust a volt győri karmeliták fogták össze, annak ellenére, hogy a rend feloszlata után elhelyezték őket rendi templomuktól, de Kálmán püspök bizalmát és támogatását élvezve „különböző ürügyek felhasználásával” visszatértek és átvették a templomi teendők vezetését. A harmincfős énekkar tagjai között Csapó Lajos és Dombos Kázmér Tibor káplánok, a kórus vezetői fejtették ki aktív tevékenységet „az illegális hitoktatás és a harmadrend szervezése terén”.¹³⁷⁹ A korabeli ÁEH-feljegyzésből tudjuk, hogy a Miklós Imrével folytatott megbeszélés alapján „azt kellett elérni, hogy Zsebedits Pál karkáplánt és Dombos Tibor segédlelkészt a püspök mindennemű egyházi foglalkozástól tiltson el, Schill Károly segédlelkészt és Csapó Lajos kántort pedig büntesse meg és helyezze őket rosszabb helyekre, mivel nevezettek – főleg az énekkarokban – bűnös tevékenységet folytattak”.¹³⁸⁰ A megyéspüspök a tárgyaláson „érthetetlennek” minősítette az ügyet, azonban kénytelen volt az említett egyházi személyeket megrovásban részesíteni – az ÁEH kívánságának megfelelően. (Annyit mindenesetre sikerült elérni, hogy Pajtényi helynök és Rákosi

¹³⁷⁷ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0025/1–1961.

¹³⁷⁸ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0025/1–1961.

¹³⁷⁹ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0025/1–1961.

¹³⁸⁰ OL XIX–A–21–a. 22. d. G–16–4/ 1961. eln.

irodaigazgató javaslatára Schill és Csapó büntetésén némileg enyhítettek.) Az Egyházügyi Hivatal elnökének, Olt Károlynak küldött levelében írta a püspök – melyet az irodaigazgató személyesen vitt el az ÁEH központjába –, hogy Zsebedits Pált és Dombos Tibort az egyházi szolgálatból elbocsátotta, Schill Károly tatai segédlelkészt azonnali hatállyal Ivánba helyezte, Csapó Lajossal pedig közölte, hogy Győr területén kántori és más egyházi állást nem vállalhat, de saját kérésére megadta neki az engedélyt, hogy világi pályán elhelyezkedhessen. Ezen felül négyüket megfeddésben részesítette, „államellenes”, „helytelen magatartásuk” miatt.¹³⁸¹

Bár forrásainkban többször is előkerült a templomi énekkarok felmérésének igénye, az egész egyházmegyére kiterjedő adatgyűjtéssel nem rendelkezünk. Hevesi János egyházügyi megbízott viszont 1957–1958-ban nagy szorgalommal gyűjtötte össze az illetékességi területén, Komárom–Esztergom megyében lévő énekkarok létszámát. A kimutatásban az énekkarok mellett a rózsafüzér társulatok, a Jézus Szíve társulatok, az oltáregyletek és a ministráns brigádok létszámáról szolgáltat adatokat Csala elvtársnak.¹³⁸² Nyilvántartása szerint az egyházmegye komáromi részén az egyházi kórusok létszáma 14 és 28 között mozgott, és az esetek döntő többségében idősek és fiatalok voltak tagjai, a középkorosztály tehát csak kis százalékban képviseltette magát. Dunaszentmiklós, Kisbér és Tárkány plébániákon volt csak fiatalokból álló szköla. Mivel ezeket szerette volna a legjobban leépíteni, Hevesi célszerűnek tartotta azt is megjegyezni, hogy Dunaszentmiklóson „csak jelessebb ünnepeken énekelnek”, Kisbéren „működik időközönként”, Tárkányban pedig „fiatalok és iskolások is résztvesznek”.¹³⁸³ A korabeli adatokból és a mai gyakorlatból is valószínűsítem, hogy az egyházmegye többi részén a nagyobb plébániákon szinte biztos, hogy volt kisebb-nagyobb énekkar, a kisebb falvakban pedig néhány főből álló, akik, ha nem is voltak zeneileg képzettek, legalább a passió éneklésében tudtak segédkezni a kántornak. Mint templomon belüli tevékenység, az énekkarok felkészülése és szolgálata is szélesebb körben elterjedt volt a győri egyházmegyében. Bár jogszabályok és rendeletek nem szabályozták működésüket, a diktatúra intézményrendszere által alkalmazott módszerek a szóbeli figyelmeztetéstől a tényleges felelősségre vonásig meglehetősen változatosságot mutattak.

¹³⁸¹ OL XIX–A–21–a. 22. d. G–16–4/ 1961. eln.; GyEL I. 1. o. 598/1961. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 276–277.

¹³⁸² KEML XXIII.15. 1958. XII. p. 171–173.

¹³⁸³ KEML XXIII.15. 1958. XII. p. 171–173.

6.2. Győr jellegzetes vallásos szokásai és hagyományai

Győr nemcsak egyházi intézményeivel, hanem nagyszámú templomával is kiemelkedett az egyházmegye többi települése közül. Ezt az egyházpolitikai helyzet felmérésekor Dömötör főelőadó is figyelembe vette: „A katolikus [!] hitélet gócpontja a belváros. A kis templomok kora reggeli miséi, a székesegyház, a karmeliták, a bencések mindent elnyelő tömegei lehetővé teszik a templomba járást annak is, aki saját plébánia templomába már nem szívesen megy el. A volt orsolyita templom miséi, litániái úgy vannak szervezve, hogy oda a mellette lévő Zrínyi iskola leányai minél nagyobb számban el tudjanak menni. A többi kerületek közül a legszervezettebb és legerősebb hitélet a Vöröshadsereg úti templomban van, azután Szabadhegyen. Likócson a misézést sikerült megszüntetni, Pinnyéden és Kisbácsán azonban igen erős az egyházi szervezettség. Gyárváros területén a plébános erős hitéletet szeretne szervezni, a káplánja viszont kényelmi szempontból mindent hajlandó megtenni, hogy ez ne sikerüljön.”¹³⁸⁴

6.2.1. A győri székesegyház vérrel könnyező kegyképének kultusza

A győri egyházmegye egyik legnagyobb kincse a Walter Lynch püspök által Írországból menekített Mária-kép, amely a székesegyházban 1697. március 17-én reggel 6 és 9 óra között csodálatosan vérrel könnyezett.¹³⁸⁵ A kegykép kultuszának egyik kiemelkedő eseménye volt a könnyezés 250. évfordulójának megünneplése. Papp Kálmán az 1947. évi I. számú körlevelében hirdette meg a jubileumi évet, amelynek előkészületeit már korábban megkezdte. A nagy ünnepélyességgel megtartott jubileumi ünnepeksorozatból kiemelkedett március 17-e, a vérrel könnyezés évfordulója, és március 25-e, Gyümölcsoftó Boldogasszony ünnepe. Utóbbi ünnepen hatalmas zarándoksereg előtt Mindszenty József mutatott be szentmisét, Grósz József kalocsai érsek szentbeszédet mondott. Délután körmenetet tartottak a kegyképpel a közeli Széchényi térre, ahol Kálmán püspök megnyitója után a bíboros hercegprímás nagy jelentőségű, az aktuális politikai helyzetre is reflektáló beszédet intézett a mintegy ötvenezer főre becsült tömeg előtt. Az egyházmegye papságának március 17-i közös rekollekciója maradandó értékűnek bizonyult, és néhány év kivételével a későbbi korlátozások idején is hozzájárult a papság szellemi-lelki arculatának

¹³⁸⁴ GyL XXIII/24. Egyházügyi ügyiratok 1950, 1955–1962. 1960. Jelzet nélkül.

¹³⁸⁵ A kegykép kultusztörténetéről: HETÉNY 2000.; HETÉNY 2008.

megőrzéséhez.¹³⁸⁶ A jubileumi év eseményeit emlékkönyvben is dokumentálták.¹³⁸⁷ A Könnyező Szűzanya jubileumi búcsúját a győri egyházmegye nagy ünnepélyességgel ülhette meg a teljes magyar püspöki kar részvételével. A következő év végére azonban szinte minden megváltozott. Lelki megújulásban reménykedtek, ehelyett a katolikus egyház elleni frontális támadással kellett szembesülniük.¹³⁸⁸ Az 1948-as körlevél tanúsága szerint készültek a kegykép ünnepére, és mivel a hagyományos zarándoklatok napja, Gyümölcstó Boldogasszony a nagyhétre esett, a megyéspüspök május 23-ára, Szentháromság vasárnapjára helyezte át az ünneplést.¹³⁸⁹ A következő évben is megkezdtek a búcsúi előkészületeket, azonban a győri papok közül többen úgy vélekedtek, a feszült politikai légkörben (Mindszenty letartóztatása után) a kormány nem fogja engedélyezni a búcsú megtartását, nem utolsósorban a megyéspüspök merev, a tárgyalásoktól elzárkózó magatartása miatt.¹³⁹⁰ Tény, hogy az 1949. évi körlevelekben nem szerepel a kegykép megünneplése!¹³⁹¹

Az '50-es évek elején a kegykép búcsúját csak visszafogott keretek között lehetett megtartani. Az állami hatóságok ugyanis a búcsúi ünnepséget a „klerikális reakció erőteljesebb megmozdulásaként” értékelték, és nagy gondot fordítottak az egyházi ünnepek ellensúlyozására. A megyéspüspök március 19-ére hirdette meg a szokásos zarándoklatot, később azonban úgy rendelkezett, hogy ezen a napon megtartják az egyházi ünnepet, „de 17–21 és 25-re sorozatos ünnepekre készülnek”. A megyei PB titkára úgy tájékoztatta az MDP KV Szervezési Osztályát: *„Nekünk tervünk az, hogy a falusi tömegeket kultúrműsorral és egyéb megmozdulásokkal lekötjük. 17-én Győrben valamennyi iskolában szülői értekezletet tartunk. 19-én Győrben motorkerékpáros verseny és kultúrműsorok lesznek. Ugyanakkor a vasúttal azt fogjuk elintézni, hogy 19-én a menetrendszerű vonatok is csökkentett kocsikkal közlekedjenek.”*¹³⁹² A megyéspüspök 191/1951. számú körlevelében közölte, hogy szívesen veszi fontolóra az egyik esperesi kerület őszi koronagyűlésén elhangzott javaslatot, amely a kegykép tiszteletének a liturgiában való megőrkítését szorgalmazta. Addig is, amíg az Apostoli Szentszék nem járul hozzá a breviáriumban és a misekönyvben történő liturgikus megemlékezéshez, a püspök úgy rendelkezett, hogy a könnyezés emléknapján az egyházmegye területén minden pap köteles megemlékezést

¹³⁸⁶ HETÉNY 2000. 71–73., 81., 85–86.

¹³⁸⁷ EMLÉKKÖNYV, 1947.; KALENDÁRIUM, 1947.; KALENDÁRIUM, 1948.

¹³⁸⁸ MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950. 14–15.

¹³⁸⁹ GyEL I. 1. p. 1948/III. körlevél. 614. sz.

¹³⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László 34.

¹³⁹¹ GyEL I. 1. p. 1949/I. és II. körlevél.

¹³⁹² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 71. öe. Klerikális reakció. 1950. 314/1950.

(*commemoratio*) venni a Szűzanya tiszteletére a Magna Domina Hungarorum (Magyarok Nagyasszonya) miséjéből. Aznap délután pedig az egyházmegye minden olyan templomában, ahol rendszeres istentisztelet szokott lenni, litániát vagy egyéb ájtatosságot kell tartani, amelyen a kegykép előtti imádságot is el kell mondani. A litániát a kihelyezett Oltáriszentség, vagy a Mária-oltárra helyezett kegykép (másolat) előtt egyaránt meg lehet tartani. Továbbá arra is felhívta a papság figyelmét, hogy buzdítsák a székvároshoz közel lakó híveket „a kegyképhez való személyes elzarándoklásra”.¹³⁹³ A következő években újabb rendelkezést nem hozott, 1952-ben és 1953-ban is az 1951-es utasítását újította meg. Ezekből nyilvánvalóvá válik, hogy sem széleskörű ünneplésre, sem papi rekollekcióra nem kerülhetett sor.¹³⁹⁴ Az 1954-es év annyiban volt különleges, hogy a kegykép búcsúját is összekötötték a Mária-év megünneplésével, és lehetőség nyílt a szokásos rekollekció felelevenítésére. Ehhez bizonyára a Nagy Imre-féle viszonylagos politikai enyhülés is hozzájárult. A vérrel könnyezés évfordulóján, március 17-én az egyházmegye papsága „példaadó áhítattal és bensőséggel” tartotta meg összejövetelét, majd március 28-án a hívek is nagy számban zarándokoltak el az egyházmegye főtemplomába.¹³⁹⁵ A rekollekción mintegy 200 pap vett részt. A Gyümölcstó Boldogasszony napján bemutatott püspöki szentmisén főként idősebb asszonyok vettek részt, és Kapuvárról érkezett 25–30 leány, Varga Imre és Menyhárt László káplánok vezetésével. (Az ÁEH megyei megbízottjai felelősségre is akarták őket vonni, mert engedély nélkül szervezték meg a búcsújárást.) A kegykép nyilvános ünnepén mintegy 4.500–5.000 zarándok vett részt, ők a győri plébániákról és a környékbeli falvakból jöttek, kb. 70 %-ban nők és gyermekek. Azok számára, akik a templomba nem fértek be, a székesegyház oldalánál felállított oltárnál is miséztek. Az Ecclesia szövetkezet pedig egy sátonnál kegytárgyakat, szentképeket árusított. Hogy a gyermekeket elvonják a zarándoklatoktól, az ÁEH-megbízott megbeszélte a megyei pártbizottsággal és a megyei tanács oktatási osztályával, hogy különösen a falusi iskolaigazgatók figyelmét hívják fel, nehogy a klérus bevonja a gyermekeket a zarándoklatokba. Győr városában 600 jegyet osztottak szét egy forintos áron az iskolásoknak a futball mérkőzésre, de így is sok gyermek jött el a szülőkkel.¹³⁹⁶

Az 1955-ös körlevél február 14-én már arról tudósít, hogy március 17-én megtartják a könnyezés emléknapiját, és a kegykép nyilvános ünnepét március 20-án. Gyümölcstó

¹³⁹³ GyEL I. 1. p. 1951/I. körlevél. 191. sz.

¹³⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1953/I. körlevél. 308. sz.

¹³⁹⁵ GyEL I. 1. p. 1954/II. körlevél. 577. sz.

¹³⁹⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/249/1/1954.; 23/6/241/1/1954.

Boldogasszony ünnepén, március 25-én „az eddigi szokáshoz híven” ugyancsak püspöki misét fognak tartani. Március 14-én kiegészítésként közölte, hogy az „egyházmegye papsága részéről egyöntetűen megnyilvánult óhajnak megfelelően” ezen a napon közös papi rekollekciót fognak tartani a székesegyházban, mely délelőtt 9 órakor kezdődik ünnepélyes főpapi nagymisével, és délután 3 órakor tartandó completoriummal és litániával ér véget. A szemináriumból a papság közösen fog átvonulni a székesegyházba. A közös rekollekció miatt a hónapban esedékes papi gyűléseket azonban nem fogják megtartani.¹³⁹⁷ A győri egyházügyi megbízottak (Dávid József és Dömötör József) beszámolója nemcsak a résztvevők számáról tudósít, hanem az utólagos kiegészítésre is magyarázatot ad. Dávid József februárban rá akarta venni püspököt, hogy vegyen részt a békekongresszuson, ő azonban – nővérenek az elmúlt napokban bekövetkezett halálára hivatkozva –, elhárította a felkérést. Dávid „vizonzásul” nem engedélyezte a papi rekollekciót, és intézkedett, hogy körlevélben se jelenjen meg az erre vonatkozó felhívás. Az ÁEH központjával és a megyei pártbizottsággal történt megbeszélésen azonban arra az elhatározásra jutottak, a rekollekció engedélyezését politikai téren is kamatoztatni tudják.¹³⁹⁸ Az egyházügyi megbízott komoly vizonzást várt a püspöktől a rekollekcióért cserébe: *„Itt vannak a tavaszi munkák nyakunkon elkésve s várható, hogy sok faluba nem fog úgy menni a munka ahogy szeretnénk. Én élni fogok azzal, hogy a püspök a legmesszebbmenőkig adja vissza államunknak azt a gesztust és jóindulatú megértést duplán, amit mi tanúsítottunk a megyei rekollekció megengedésével kapcsolatban.”*¹³⁹⁹ A megfigyelők szerint olyan sok pap vett részt a reggeli szertartáson, hogy vonulás közben a menet eleje már bent volt a székesegyházban, a vége azonban még nem jött ki a szemináriumból. A székesegyház padjait nagyrészt karinges papok töltötték meg. A püspök misézett és ő is prédikált a hit, remény, szeretet témakörében. *„Minden oltárnál magasrangú főpapok miséztek s a gyóntatószékekben is kanonokok és prépostok ültek. A szertartáson részt vett papoknak csak a negyedrésze tudott meggyónni és áldozni.”*¹⁴⁰⁰ A szertartás délután egy órakor ért véget. A megyéspüspök szerint 206 pap jött el, Dömötör azonban 300 fölé becsülte a létszámot. Hívek „nagyon kevesen” voltak a délelőtti szertartáson (kb. 200 fő), az esti misén azonban „lehetek vagy 400-an”. Az ünnepség nagyon szépen sikerült, a papság és a megyéspüspök is megelégedéssel nyugtázta. Az egyházügyi megbízottak felfigyeltek arra, és politikai okokkal próbálták magyarázni,

¹³⁹⁷ GyEL I. 1. p. 1955/II. körlevél. 280. sz. és ad 280/1955. sz. kiegészítés.

¹³⁹⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/116/1/1955.

¹³⁹⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/131/1/1955.

¹⁴⁰⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/131/1/1955.

hogy a soproni papok nagy része nem jött el Győrbe, hanem egésznapos szentségimádást tartottak Sopron templomaiban.¹⁴⁰¹

Az egyházmegyei körlevelek tanúsága szerint az ötvenes évek második felében a Mária-kép búcsúját az elmúlt évekhez hasonlóan tarthatták meg: a nyilvános ünnepet a közelebb eső vasárnap ülték meg, az emléknapon – ha ez vasárnapra esett, akkor másnap – papi rekollekciót tartottak, és az „ősi hagyományoknak megfelelően” március 25-én is főpapi szentmisét mutattak be. Kivételt képezett, ha liturgikus szempontból kellett áthelyezni az ünnepet, például 1959-ben, amikor április 5-én, fehérvasárnap ünnepeltek. Ekkor azonban sem március 25-én, sem annak április 6-ára történt áthelyezése napján nem tartottak külön ünnepet.¹⁴⁰² Szembetűnő, hogy a megyéspüspök az '50-es években megszokott sablonos tájékoztatás helyett 1960-ban személyesebb hangvételű felhívást intézett az egyházmegye papságához. Tájékoztatta őket, hogy immár hagyománnyá vált, hogy a kegykép emléknapiját az egyházmegye papsága közös rekollekcióval ünnepli meg; a nyilvános búcsúnap ez évben is a rákövetkező vasárnapon, március 20-án lesz, 25-én pedig a szokásoknak megfelelően főpapi szentmisét mondanak. Továbbá kifejezte azon óhaját, hogy a papok és a hívek is minél nagyobb számban jelenjenek meg az egyházmegye területéről.¹⁴⁰³ Lényegében ugyanezt a kívánságot ismételte meg az 1961. február 8-án megjelent körlevelében, és példaként állította a hívek elé, hogy az előző évben a távoli Jánoshalmáról (Bács–Kiskun megye) is érkeztek zarándokok a kegykép ünnepére.¹⁴⁰⁴ 1962-ben annyi változás történt, hogy március 14-én ünnepelték meg a kegykép emléknapiját, március 18-án pedig a nyilvános ünnepet. Március 25-éről azonban már nem esik szó a körlevélben, és az 1963-as rendelkezésben sem. A püspök egészségi állapotának romlására utal, hogy mindkét évben kihangsúlyozta, Isten segítségével ünnepélyes szentmisét szándékozik bemutatni.¹⁴⁰⁵ A győri kegykép búcsúját az 1964–1966-os körlevelek sem kapcsolták össze Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepével,¹⁴⁰⁶ valószínűleg azért, mert 1962-től kezdve a hívek részvétele nem indokolta, hogy a nyilvános zarándoklaton kívül még egyszer megszervezzék a zarándoklatot. Ahogy az 1951-es körlevélben is előre vetítette,¹⁴⁰⁷ Kálmán püspök megfogalmazta azon óhaját, hogy saját misét kérjen a kegykép

¹⁴⁰¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/131/1/1955.

¹⁴⁰² GyEL I. 1. p. 1956/I. körlevél. 339. sz.; 1957/I. körlevél. 441. sz.; 1958/I. körlevél. 231. sz.; 1959/I. körlevél. 141. sz.

¹⁴⁰³ GyEL I. 1. p. 1960/I. körlevél. 215. sz.

¹⁴⁰⁴ GyEL I. 1. p. 1961/I. körlevél. 304. sz.

¹⁴⁰⁵ GyEL I. 1. p. 1962/I. körlevél. 311. sz.; 1963/II. körlevél. 324. sz.

¹⁴⁰⁶ GyEL I. 1. p. 1964/I. körlevél. 314. sz.; 1965/III. körlevél. 494. sz.; 1966/I. körlevél 394. sz.

¹⁴⁰⁷ GyEL I. 1. p. 1951/I. körlevél. 191. sz.

ünnepére. Ez azonban az akkori szigorúbb liturgikus irányzat keretében kevésbé látszott megvalósíthatónak. A II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformja változatosságot engedélyezett, az egyházmegyei liturgikus bizottság tagjai elkészítették a mise tervezetét és a felterjesztés megfogalmazását. A Rítuskongregáció Prot. N. J.16/1965. szám alatt, 1966. október 21-i dátummal hagyta jóvá a mise-tervezetet és adta meg hozzá a rubrikás előírásokat.¹⁴⁰⁸

6.2.2. Szent László király tisztelete

Győr vallásos múltjának vizsgálatakor nem szabad megfeledkeznünk Szent László király tiszteletéről, akinek fejereklyéjét és hermáját Náprági Demeter püspök (1606–1619) ajándékozta a székesegyháznak a 17. század elején.¹⁴⁰⁹ A szent királyt megkülönböztetett tiszteletben részesítették, és kultusza idővel újabb elemmel, a fogadalmi körmenettel bővült. Az 1763-as földrengés alkalmával – Szent László napján – a püspök és a káptalan körmenetben hordoztatta körül a város utcáin az ereklyét, a szent közbenjárását kérve. A földrengés megszűnt, Győr lakossága pedig megfogadta, hogy a körmenettel minden évben kifejezi hálóját Szent László iránt. A fogadalmat a Tanácsköztársaság évében is buzgón megtartották, ettől kezdve az ereklyét nem a papnövendékek, hanem feketeruhás győri polgárok vitték, elismerésül az 1919-es kommunizmus alatti bátor és hitvalló kiállításukért.¹⁴¹⁰ A körmenet útvonala 1948-ban a következő volt: székesegyház, Jedlik Ányos utca, Széchényi tér, Kazinczy utca, Erzsébet tér, székesegyház. A püspöki iroda bejelentette az időpontot és az útvonalat a városi rendőrkapitányságon, ott azonban azt a választ kapta, hogy „minden templomon kívüli tömegmozgalom” engedélyezésére további intézkedésig a belügyminiszter magának tartotta fenn a jogot.¹⁴¹¹ A rendelkezésre álló adatok szerint 1949-től már rövidített útvonalon, a székesegyház körül vezették a processziót, az ünnepélyes püspöki szentmisét követően, a délelőtti órákban. Elsősorban a győri plébániák híveinek részvételére számítottak, és kérték, az egyházközségi képviselő testületek is gondoskodjanak a reprezentációról. A városi tanács Végrehajtó Bizottsága és a rendőrkapitányság valószínűleg azért járult hozzá a megtartásához, mert nem egyházi

¹⁴⁰⁸ GyEL I. 1. p. 1966/XIII. körlevél. 3354. sz. A rendelkezés értelmében: II. osztályú votívmise gyanánt március 17-én az egész egyházmegyében, illetve egész évben a székesegyházi zarándokok számára, IV. osztályú votívmiseként pedig akkor, amikor a rubrikák ezt engedélyezik. Részleteiben lásd: HETÉNY 2000. 82–83.

¹⁴⁰⁹ SZABÓ T. 2000. 39.

¹⁴¹⁰ BEDY 1939. 49.

¹⁴¹¹ GyEL I. 1. o. 1604/1948.

kezdeményezésű szertartás, hanem a városi polgárok fogadalma volt.¹⁴¹² Papp Kálmán feljegyzéséből tudjuk, hogy 1952-ben a processzió „nagy számú hívek” jelenlétében zajlott.¹⁴¹³ Néhány év múlva azonban, 1956 júniusában a székeskáptalan kérésére a körmenet időpontját délutánra helyezte, ugyanis „a Szent László körmenet közönsége is erősen megfogyatkozott az újabb időkben, s mivel tapasztalat az, hogy a délutáni istentiszteletnek több résztvevője szokott lenni”.¹⁴¹⁴ Az Egyházmegyei Hatóság 1960-ban még engedélyt kért a székesegyház körül rendezendő körmenetre, a városi rendőrkapitányság válaszát azonban nem ismerjük.¹⁴¹⁵ A következő években már nincs nyoma az iktatókönyvekben, ez arra enged következtetni, hogy templomon kívüli körmenet megtartására már nem kértek engedélyt. Szaló Sándor 1962 szeptemberében arról számolt be III. negyedévi jelentésében, hogy megszűntek Győrött a külső körmenetek.¹⁴¹⁶ Az idős atyák visszaemlékezése szerint a régi hagyományokkal rendelkező Szent László-körmenetet továbbra is megtartották, a székesegyház falain belül.

A lovagkirály hermája a győri püspökség és az Országos Történeti Múzeum megállapodása értelmében hosszabb ideig (1952 és 1956 között biztosan) a múzeum „Magyar nép története” című kiállításán volt látható. Azzal a feltétellel adták kölcsön, hogy a múzeum a szokásos Szent László-körmenet idejére visszaszállítja Győrbe. Eredetileg 1953. december 31-éig bocsájtották az intézmény rendelkezésére,¹⁴¹⁷ az időpontot azonban meghosszabbították, olyan feltétellel, hogy a Mária-év főbb ünnepeire és Szent László napjára visszaszállítják Győrbe a műkincset. A visszavétel alkalmával a múzeum munkatársai úgy tapasztalták, hogy az átvételi elismervény és az átvétellel megbízott személyek kijelentése értelmében nem áll szándékukban továbbra is átengedni az ereklyetartót. Az ügybe az ÁEH elnöklét is bevonták, aki a püspökségen dolgozó politikai munkatársat utasította, beszéljen a püspökkel. Papp Kálmán a szokásos feltételekkel ezután is hozzájárult a kölcsönzéséhez, de csak az augusztus 15-i székesegyházi búcsúnap után.¹⁴¹⁸ A kölcsönzés időpontját később is meghosszabbították, és az 1955-es és 1956-os körmenet idejére is a múzeum munkatársai gondoskodtak a szállításról.¹⁴¹⁹ Az ereklyetartó és az

¹⁴¹² GyEL I. 1. o. 1565/1949.; 1579/1950.; 1672/1951.; 1100/1953.

¹⁴¹³ GyEL Papp Kálmán hagyaték. XII. d. „Pénztári feljegyzések”, kisméretű spirálfüzet. 1952. június 22.

¹⁴¹⁴ GyEL I. 1. o. 1276/1956.

¹⁴¹⁵ GyEL I. 1. o. 1293–1294/1960.

¹⁴¹⁶ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–28/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 129–132.

¹⁴¹⁷ GyEL I. 1. o. 1100/1953. Lásd a következő lábjegyzetet is!

¹⁴¹⁸ OL XIX–A–21–a.132/1954. eln. Vö.: GyEL I. 1. o. 1187/1954.

¹⁴¹⁹ GyEL I. 1. o. 1448/1955.; 1262/1956. A körmenetet a megyéspüspök is többször említette naplóiban. Papp Kálmán hagyaték. XII. d. „Pénztári feljegyzések”, kisméretű spirálfüzet. 1952. június 22., 1954. június 27., 1955. június 26.; Határidő napló feliratú, keménytáblás, barna színű kötet, 1956. június 24.

ereklye győri tartózkodása idején idegenforgalmi szempontból is jelentős tényezőnek bizonyult. A városban megfordult külföldiek is sokan felkeresték. Népszerűségéhez nagyban hozzájárult, hogy 1963 augusztusában angol–magyar koprodukció keretében kalandfilmet forgattak Győrött „Az aranyfej” címmel, amelynek „főszereplője” a Szent László-herma kicsinyített mása volt. A filmforgatás felhívta a figyelmet a műkincsre, és nemcsak turisták, hanem nemzetközileg ismert szakemberek is megtekintették.¹⁴²⁰

6.2.3. Apor Vilmos püspök kultusza

Apor Vilmos püspök halála mély megdöbbenést váltott ki nemcsak az egyházmegye, hanem az egész ország katolikus közvéleménye részéről. A hírközlés még akadozott, és a korabeli újságok sem mertek tárgyilagosan beszámolni a történetekről. A Reggel című lap 1945. április 16-án az elsők között számolt be arról, hogy a püspök „tragikus körülmények között” meghalt. A lap kiemelte Apor nyilas- és németellenességét, azonban az oroszok katonákat már nem említette meg.¹⁴²¹ A baloldali Világosság augusztus 1-jei számában teljesen más kontextusba helyezték a megyéspüspök tragédiáját, és arról közöltek cikket, „Hogyan gyilkolták meg a németek Apor Vilmos győri püspököt”. Ebben még a látszatát is igyekeztek elkerülni annak, hogy az orosz katonáknak köze lett volna a főpap halálához, és a „reakció” véleményét is úgy fogalmazták meg, hogy a püspököt nem a németek ölték meg, hanem „*valami részeg ember az uccán*”.¹⁴²² (Ezzel szemben a külföldön megjelenő Délamerikai Magyarság 1945. július 5-én címlapon számolt be arról, hogy a Vatikán hivatalos lapja, az

¹⁴²⁰ László her mája. Európai hírű ötvösmunka, de nem aranyból van. Kisalföld, XIX. évfolyam 171. szám, 1963. július 24., 6. lap.; Főszereplők: a győri utcák, terek, műemlékek. Helyszíneresésen a filmesekkel. Kisalföld, XIX. évfolyam 179. szám, 1963. augusztus 2., 2. lap. Az új eljárással készülő ún. cineráma film sztorija a következő: A felbecsülhetetlen értékű hermát műkincsek adás-vételére szakosodott bűnözők tulajdonítják el. Ezzel egyidőben egy híres angol detektív – Stevenson – is Magyarországra utazik, hogy részt vegyen a Budapesten megrendezett bűnügyi konferencián. Gyermekei eközben megismerkednek az ország nevezetességeivel, Győrbe is eljutnak, és gyanúba keverednek. Ártatlanságukat bizonyítandó, nyomozásba kezdenek, és kalandok sorozatán keresztül a Scotland Yard és a magyar rendőrség közreműködésével leleplezik a tulajdonképpeni tolvajok tevékenységét.

¹⁴²¹ Apor Vilmos báró győri püspök tragikus körülmények között meghalt. Reggel, XIX. évfolyam 2. szám, 1945. április 16., 7. lap.

¹⁴²² „Apor Vilmos győri püspök március 26-án kíséret nélkül átment a Győrt »védő« német csapatok főhadiszállására, hogy az esztelen és céltalan védekezés abbahagyására kérje a parancsnokot. Akkor már Győrtől 30 kilométernyire állott a diadalmas Vörös Hadsereg. A püspök vállalkozása szomorú véget ért: halálos fejlődéssel került vissza a németektől a nádorvárosi kórházba. A gyors operáció és a legmondosabb ápolás sem tudta megmenteni. [...] Alig szabadult fel a város, megkezdődött a reakció suttogása. Menteni igyekeztek a németeket a püspökgyilkosság vádjá alól. A suttogók szerint nem a németek lötték le a püspököt, hanem valami részeg ember az uccán. Ezt a nevelés németmosdatást most meg hiúsította a nyomozás végleges eredménye, amely megbízható tanúk vallomásából a fenti tényállást állapította meg. A győri püspököt kétségtelenül német golyó terítette le.” Hogyan gyilkolták meg a németek Apor Vilmos győri püspököt. Világosság, 1. év, 26. szám, 1945. augusztus 1., 3. lap.

Il Osservatore Romano tudósítása szerint az orosz katonai hatóságok megbüntették „egy csoport részeg katonát”, akik halálosan megsebesítették a püspököt. „*Magyarország teljes elszigeteltsége következtében mindeddig nem szivárgott ki a híre; közelebbi részleteket most sem igen tudnak.*”¹⁴²³) Az Új Ember szeptember 16-án „Egy szent halála 1945-ben” címmel Apor utolsó óráiról közölt szemelvényeket, azonban haláláról csak a következőket írta: „*Ismeretes, hogy Győr ostromának és felszabadulásának eseményei közt – váratlan súlyos sebesülés folytán – meghalt báró Apor Vilmos győri püspök*”.¹⁴²⁴ Egy hónappal később pedig a főpásztor életéről hozott nyilvánosságra részleteket.¹⁴²⁵

Apor Vilmos boldoggá avatására gyóntatója, Szeghy Ernő kármelita röviddel a haláleset után javaslatot tett Pokorny Miklós káptalani helynöknek. Mindszenty József 1946. április 9-én levelet írt Csávossy Elemér jezsuita szerzetesnek, az ügy posztulátorának a boldoggá avatás időszerűségéről. Csávossy összeállította az eljáráshoz szükségesnek vélt „szempontokat”. Papp Kálmán elrendelte a tanúk kihallgatását,¹⁴²⁶ és 1948 januárjában értesítette papjait, hogy az egyházi törvénykönyv 2003. kánonjának 3. §-ában biztosított jogánál fogva kinevezte a boldoggá avatási eljárást megindítani illetékes bíróságot. Továbbá felhívást tett közzé az Apor Vilmostól származó dokumentumok december 31-ig történő benyújtására. Ezt a terminust később 1949. szeptember 1-ig meghosszabbította.¹⁴²⁷ Az 1947. december 16-án felállított egyházi bíróság 1949 februárjáig húsz tanút hallgatott ki, utolsó összejevetelét 1949. október 24-én tartotta. A politikai körülmények miatt azonban a meghallgatásokat fel kellett függeszteni.¹⁴²⁸

Az újratemetés megakadályozásával az állami hatóságok nem tudták megakadályozni a vértanú püspök kultuszának kialakulását és terjedését. A püspök halálának évfordulóján tartott Apor-requiem 1950-ben és 1951-ben még szerepel a püspöki köriratban, illetve körlevélben.¹⁴²⁹ A következő évben azonban nyilvánosan már nem jelenhetett meg a felhívás, hogy az egyházmegye területén mindenütt emlékezzenek meg a

¹⁴²³ Részeg orosz katonák megölték báró Apor győri megyés püspököt. Délamerikai Magyarság, XVII. évf. 2367. sz., 1945. július 5., 1. lap.

¹⁴²⁴ Egy szent halála 1945-ben: báró Apor Vilmos győri püspök utolsó órái. Új Ember, I. évfolyam, 6. sz., 1945. szeptember 16., 1. lap.

¹⁴²⁵ Aki magával jelenlétével prédikált. A vértanú püspök szellemarca. Új Ember, I. évfolyam, 10. sz. 1945. október 14., 6. lap.

¹⁴²⁶ NAGY I. 2012. 324.

¹⁴²⁷ GyEL I. 1. p. 1948/I. körlevél. 245. sz.; 1948/IX. körlevél. 3572. sz.

¹⁴²⁸ NAGY I. 2012. 301., 324–330. Az 1970-es évek elején Mindszenty bíboros és Zágon prelátnak közreműködésével felmerült az eljárás folytatása, és 1980-ban Bóna László püspöki levéltáros megtalálta a gondosan elrejtett tanúkihallgatási jegyzőkönyveket. Az új eljárás elindítására 1989-ben nyílt lehetőség. Apor Vilmos boldoggá avatására 1997. november 7-én került sor Rómában.

¹⁴²⁹ GyEL I. 1. p. 1950/I. körirat. 719. sz.; 1952/II. körlevél. 810. sz.

mártír püspök haláláról.¹⁴³⁰ Papp Kálmán naplóból tudjuk, hogy az évfordulón – ahogy lehetett – megemlékezett vértanú elődjéről.¹⁴³¹ Sokan látogatták a püspök sírját, és imádkoztak hozzá még üres szarkofágja előtt is. Magyarországon hivatalosan nem jelenhetett meg Apor-életrajz, külföldön azonban több alkalommal is megemlékeztek az elhunyt püspökről. Emlékét az emigráció őrizte és fenntartotta, gyűjtötte élete és halála adatait.¹⁴³² A Rómában kiadott Katolikus Szemlében 1950-ben és 1955-ben nyomtatásban is megjelent egy-egy méltatás.¹⁴³³ A Győr–Sopron megyei pártbizottság 1958. szeptember 15-i VB ülésén kitértek arra is, hogy az egyház szovjetellenes tevékenysége Győrött az Apor-kultusz szervezésében is megmutatkozik. A püspök sírjánál (a kármeliták altemplomában) „a csodatevő szentekre jellemző hálatáblákat helyeztetnek el, amelyen csodákat idéző feliratok vannak. [...] Szervezik azt is, hogy a »szent életű« püspökhöz közbenjárásáért imádkozzanak a hívek.”¹⁴³⁴ Megjegyezték továbbá, hogy a székesegyház oldalkápolnájában felállított díszes szarkofágot a város idegenvezetői megmutatják a látogatóknak, és halál körülményeit szovjetellenes agitációra használják fel. Ráadásul külföldön olyan életrajz jelent meg,¹⁴³⁵ amelyben Aport „a vallás vértanújának, szent életű püspöknek és a szovjet katonaság áldozatának tüntetik fel”.¹⁴³⁶ Az ÁEH csak sok év múltán, 1966-ban járult hozzá ahhoz, hogy – a kármelita-templom lelkészének kezdeményezésére – a vértanú püspök sírján elhelyezhetnek egy fekete márványból készült emléktáblát.¹⁴³⁷

6.3. A búcsújárás és a zarándoklatok

A búcsújárást és a zarándoklatokat tekintve nem rendelkezünk a vizsgált korszak egészét átfogó adatokkal. A szórványos említések ismeretében azonban kijelenthetjük, hogy a szocialista-kommunista egyházpolitika irányítói és kiszolgálói a vallásgyakorlat ezen kifejezési formáját is igyekeztek megakadályozni, végső soron elfojtani. Az adminisztratív

¹⁴³⁰ BINDES–NÉMETH 1991. 16.

¹⁴³¹ GyEL Papp Kálmán hagyaték. XII. d. Határidő napló feliratú, keménytáblás, barna színű kötet, 1956. Ebben az évben húsvéthétfő ugyanúgy április 2-ra esett, mint 1945-ben. A püspök feljegyzése szerint „a padok tele, sok hívő”. Június 24-én, Vilmos napján is tartottak megemlékezést.

¹⁴³² SZOLNOKY [1990.] 172

¹⁴³³ DUNÁNTÚLI: Egy nagy mai magyar vértanu. Katolikus Szemle 1950. 1. szám. 11–17., 1950. 2. szám. 70–72.; MÉCS László: Emlékezzünk báró Apor Vilmos győri megyéspüspök mártírhalálára. Katolikus Szemle 1955. VII. évfolyam 1. szám. 43.; TOMEK Vince: Megemlékezés Apor püspökről. Katolikus Szemle 1955. VII. évfolyam 2. szám. 82–83.

¹⁴³⁴ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 14. lap.

¹⁴³⁵ Valószínűleg a Katolikus Szemlében megjelent életrajzra utalnak: TOMEK Vince: Megemlékezés Apor püspökről. Katolikus Szemle 1955. VII. évfolyam 2. szám. 82–83.

¹⁴³⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 14. lap.

¹⁴³⁷ BINDES–NÉMETH 1991. 24.

eszközökkel való beavatkozásra már a kommunista hatalomátvétel után, az 1940-es évek végén sor került. A győri egyházmegyében 1963-ban tizenkét kegyhelyet tartottak nyilván: Csepreg (szentkúti kápolna), Csorna (volt premontrei templom), Fertőszentmiklós (szeredi kápolna), Győr (székesegyház), Kópháza, Máriakálnok,¹⁴³⁸ Osló, Röjtökmuzsaj,¹⁴³⁹ Sopronbánfalva, Szany (Szent Anna kápolna), Tétsszentkút, Vértessomló. Ezek kivétel nélkül Mária-kegyhelyek voltak.¹⁴⁴⁰ Az ÁEH-megbízottak azonban csak az egyházmegye szempontjából fontosnak tartott kegyhelyeknek tulajdonítottak jelentőséget: Győr, Kópháza, Máriakálnok, Osló, Fertőszentmiklós, Tétsszentkút és Röjtökmuzsaj.¹⁴⁴¹

6.3.1. Az 1948-as és 1949-es záródoklatok

Bár a celldömölki Mária-kegyhely nem a győri egyházmegyéhez tartozik, a hívek közül sokan szoktak szeptember 8-án esedékes Kisboldogasszony-búcsúra záródokolni, így a búcsújárás az egyházmegye híveinek vallásgyakorlatához is szervesen kapcsolódik. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1947. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén közös pástorlevélben hirdette meg a magyar katolikusok Mária-évet, közismertebb nevén a Boldogasszony-évet. Ennek keretében 1948. december 8-ig az egész országra kiterjedő lelkeségi mozgalom bontakozott ki,¹⁴⁴² melynek egyik kiemelkedő eseménye a celldömölki kegykép búcsúja volt 1948 szeptemberében. A szeptember 12-re hirdetett celldömölki jubileum alkalmával az egyházellenes tevékenység különösen drasztikusan nyilvánult meg. Az Államrendőrség Győr–Moson vármegyei Felügyeleti Körzeti Szemlélője szeptember 10-én értesítette a püspöki hivatalt, hogy a Vas vármegyében fellépett „járványos, ragályos megbetegedésekre való tekintettel”, a celldömölki záródoklatot és a nyilvános egyházi ünnepek megtartását nem engedélyezik, és a győri egyházmegye területéről „*semmiféle záródokcsoport sem gyalog, sem semmiféle szállítóeszközön a celldömölki Mária napi ünnepekre nem indulhat*”.¹⁴⁴³ Ennek ellenére sokan útnak indultak, és Kálmán püspök is

¹⁴³⁸ A máriakálnoki kegyhely 1947 és 1952 között vezetett vendégkönyvének kiadása és elemzése: FRAUHAMMER 1999.

¹⁴³⁹ A régi búcsújáró helyet a Boldogasszony-éve alkalmából Papp Kálmán (aki 1920 és 1925 között maga is röjtökmuzsaji plébános volt) Szeli Imre plébános kérésére hivatalosan is az egyházmegyei búcsújáróhelyek közé sorolta. GyEL I. 1. p. 1947/VII. körlevél. 2628. sz.

¹⁴⁴⁰ GyEL I. 1. o. 183/1963. Csorna, Fertőszentmiklós, Győr, Kópháza, Máriakálnok, Osló, Röjtökmuzsaj, Sopron-Kertváros (Sopronbánfalva), Tétsszentkút és Vértessomló kegyhelyek története: SZENTHELYI-MOLNÁR-MAUKS 1988.

¹⁴⁴¹ OL XIX–A–21–a. 28. d. 26–8/b/1963. eln.; XIX–A–21–d. 27. d. 007–67/1964. Utóbbit közli: SZABÓ Gy. 2017. 157–163.

¹⁴⁴² A celldömölki eseményeket ismerteti: MÉSZÁROS I. 1994b. 198–206.

¹⁴⁴³ GyEL I. 1. o. 3656/1948. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 140.

megjelent a búcsú alkalmával. A helyzet abszurd voltát bizonyítandó, Póka irodaigazgató a következőket jegyezte fel az irat iktatásakor: „*Püspök Úr az ünnepségen részt vett, ragályos betegséget nem kapott, sem a többi résztvevő.*”¹⁴⁴⁴ A kortársak részéről is egyértelmű volt, hogy az egész vármegyében csupán Celldömölkön észlelt fertőző betegségnek nem lehet valós alapja. A szertartások alatt a rendőrség szinte mindent elkövetett, hogy zavarja az összegyűlt hívek és papság áhítatát.¹⁴⁴⁵

A celldömölki búcsú elleni tevékenység a következő évben is folytatódott, annak ellenére, hogy a Belügyminisztériumból küldött értesítés szerint a búcsúk megtartásához semmiféle hatósági engedély nem volt szükséges, sem közigazgatási, sem rendőrségi vonalon. Vas megye főispánja telefonon kereste meg Sopron megye főispánját, és kérte, hogy akadályozzák meg a Celldömölkre való búcsújárást, és rendeljenek el az indulás napjára lóvizitet. Papp Géza soproni főispán a megyebizottsággal megtárgyalta az ügyet, és arra jutottak, hogy „*sokkal nagyobb politikai kárt csinálnánk, az egész község lakosságát megmozgató lóvizittel, mintha 22–23 öreg-asszonyt elengedünk búcsúra.*”¹⁴⁴⁶ Így amellet döntöttek, hogy ha a jegyző és az előljáróság segítségével nem érnek el eredményt, nem fogják megakadályozni a zarándoklatot, „*tekintettel arra, hogy nem tömegével mennek búcsúra.*”¹⁴⁴⁷ Ekkor már nemcsak a celldömölki zarándoklatot, hanem az egyik községből a másikba történő búcsújárást sem nézték jó szemmel. A Belügyminisztérium Közigazgatási Főosztály vezetőjétől 1949. szeptember 2-án értesítés érkezett Sopron megye főispánjához, hogy tudomása szerint Kapuvár és Szany községből és a környező településekről többen a celldömölki búcsúra szándékoztak utazni. Egyúttal utasítást adott, hogy más községekből „*zarándoklatokkal egybekötött búcsút*” ne szervezzenek. Az egyes községekben szokásos búcsút megtarthatják, azonban csak a helyben lakók részvételével. A rendelkezést azzal indokolták, hogy a terménybegyűjtésnek és betakarításnak, továbbá az őszi szántás-vetésnek megfelelő időben való elvégzésének biztosítása érdekében „*nem engedhető meg, hogy az említett fontos munkaidő alatt a falusi lakosság egy része idejét búcsúikon, zarándoklattal töltsse el.*”¹⁴⁴⁸ Papp Géza jelentése szerint a soproni és a kapuvári járásból csak néhányan

¹⁴⁴⁴ GyEL I. 1. o. 3656/1948. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 140.

¹⁴⁴⁵ MÉSZÁROS I. 1994b. 198–206.

¹⁴⁴⁶ SL IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949). 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. A búcsúkra vonatkozó néhány dokumentum iktatószám nélkül, a köteg végén. Az egyik dokumentum bal felső sarkában ceruzával írt 1. szám, a másikon jobb felső sarokban ceruzával írt 5. szám.

¹⁴⁴⁷ SL IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949). 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. A búcsúkra vonatkozó néhány dokumentum iktatószám nélkül, a köteg végén. Az egyik dokumentum bal felső sarkában ceruzával írt 1. szám, a másikon jobb felső sarokban ceruzával írt 5. szám.

¹⁴⁴⁸ SL IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949). 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. A búcsúkra vonatkozó néhány dokumentum iktatószám nélkül, a köteg végén. A dokumentum bal felső sarkában ceruzával írt 1. szám.

terveztek Celldömölkre utazni (Hegykő, Pusztacsalád és Fertőszentmiklós községekből), a csornai járásból pedig Csornáról 50–60, Acsalag és Bősárkány községből mintegy 25–30 asszony és leány szándékozott a kapuvári járáshoz tartozó Oslí község búcsúján részt venni. Szany községben 22 személy indult útnak a Veszprém megyei Csatkára. Mint kiderült, Kapuvárról is elindultak mintegy ötvenen.¹⁴⁴⁹ A lébényi plébános 1949. szeptember 6-án értesítette a megyéspüspököt, hogy híveivel szeptember 8-án Máriakálnokra akart zarándokolni. A rendőrségre is jelentést tett, ahol ez ellen nem emeltek kifogást. *„S két napra rá, – a vallásszabadság legnagyobb dicsőségére, holmi nem létező ürügyek alatt, mint a vármegye területén fellépett vörheny, tifusz és vérhas – a zarándoklatot nem engedélyezik.”*¹⁴⁵⁰

A soproni főispán beszámolójából jól látható, milyen módszereket alkalmaztak a búcsújárás megakadályozása érdekében: *„A jegyzőn és az elöljáróságon keresztül diplomatikusan lebeszélük a búcsújárásról a plébánost, vagy a tömegeket, hivatkozva a nagy munkára; erőszak kizárva. A Párt a népnevelőket állítja be, a vasúttal is megvan beszélve a tennivaló. A rendőrséggel átbeszélve a kérdést, ő az alábbiakat kapta utasításként: A más megyékbe igyekvő búcsúsoknak a helyi kapitányságtól, vagy járási kapitányságtól kell kérniük engedélyt. A kapitányság a megyei szemlélőhöz terjeszti fel, a megyei szemlélő a kerületi szemlélőnek adja tovább és a kerületi szemlélő adja ki végső fokon az engedélyt. A Megyebizottsággal történt megbeszélésünk az, hogyha így a meggyőzéssel el tudunk érni eredményeket, mindent elkövetünk a népnevelők, elöljáróság, közigazgatás vonalán; de erőszakhoz, vagy kirívó taktikához a kis létszámú jelentkezőkre tekintettel nem fogunk folymodni.”*¹⁴⁵¹ Több helyen a rendőrhatalom ellenére is megtartották a búcsújárást, figyelve arra, hogy ne okozzanak feltűnést. Például Szelestei Béla győri plébános 1948-ban azt kérte a hívektől, egyénileg váltsanak jegyet a vonatra, és a megbeszélte időpontban találkozzanak Máriakálnokon. *„Hazafelé jövet azonban mintegy 200 győri résztvevő zárt sorokban jött a máriakálnoki állomásra. Győrbe érve szervezett felvonulást nem produkáltak. A búcsún mintegy 1500–2000 fő vett részt.”* – olvasható a korabeli hangulatjelentésben.¹⁴⁵² A Komárom megyei Pártbizottság jegyzőkönyve szerint hasonló

¹⁴⁴⁹ SL IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949). 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. A búcsújárásra vonatkozó néhány dokumentum iktatószám nélkül, a köteg végén. A dokumentum jobb felső sarkában ceruzával írt 4. szám.

¹⁴⁵⁰ GyEL I. 1. o. 2392/1949. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 141–142.

¹⁴⁵¹ SL IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949). 1. d. Jelentések egyházi személyekről 1949. Iktatatlan. A búcsújárásra vonatkozó néhány dokumentum iktatószám nélkül, a köteg végén. A dokumentum jobb felső sarkában ceruzával írt 3. szám.

¹⁴⁵² ÁBTL 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948. július 31.–augusztus 31. (5. d.) 532.

módszert választottak 1950-ben a Tatabánya ótelepi lakosok, akik május 2-án szentkereszt járásra utaztak: „Eddig úgy csinálták a szentkereszt járást, hogy gyalog nagy csoportokba mentek körmenetszerűen, ünneplőbe felöltözve. Most kisebb, nagyobb csoportokba vonattal utaztak el és egyszerűen hétköznapi ruhába, hogy ne keltsenek feltűnést. Ezekre a szentkereszt járásokra a megye minden községe külön be van ütemezve, hogy mely napokon mennek.”¹⁴⁵³

6.3.2. Az 1954-es Mária-év zárandoklatai

XII. Piusz pápa 1953. szeptember 8-án megjelent „Fulgens corona gloriae” kezdetű enciklikájával a Szeplőtelen Fogantatás dogma kihirdetésének 100. évfordulója alkalmából december 8-tól kezdődően Mária-évet hirdetett,¹⁴⁵⁴ amelyre külön imádságot is előírt. Ez alkalommal a magyar püspöki kar közös pásztorlevelet adott ki.¹⁴⁵⁵ Papp győri megyéspüspök is körlevélben közölte papjaival a jubileumi évvel kapcsolatos tudnivalókat az ájtatosságokról és az engedélyezett búcsúkról. Szorgalmazta az adventi időszakban szokásos hajnali misék megkülönböztetett ünnepélyességgel való megtartását, s kérte, ahol a helyi körülmények megengedik, triduummal, vagy esti ájtatossággal készüljenek, és december 8-án, Szeplőtelen Fogantatás ünnepén ünnepélyes istentisztelet keretében nyissák meg a jubileumi esztendőt.¹⁴⁵⁶ A Mária-év győri egyházmegyei programját 1954. április 2-án kiadott körlevelében ismertette. Ebben arról tájékoztatta papjait, hogy a püspöki kar kijelölte az ország területén azt a kilenc kiváló búcsújáró helyet, amelyeken a Mária-évben országos zárandoklatot terveztek. A győri székesegyház is közéjük tartozott, ahol a vérrel könnyező kegykép búcsújával már márciusban megkezdték az ünneplést. A vérrel könnyezés évfordulóján, március 17-én az egyházmegye papsága „példaadó áhítattal és bensőséggel” tartotta meg az ekkor szokásos rekollekcióját, majd március 28-án a hívek is nagy számban zárandokoltak az egyházmegye főtemplomába. Az országos ünnepséget a székesegyház búcsúnapján, augusztus 15-én szerették volna megtartani. Kálmán püspök nem látta akadályát annak, hogy az egyházmegye többi búcsújáró helyén is megtartsák a hagyományos zárandoklatokat, azonban – nyilván az ÁEH kérésére – az alábbiakra is

¹⁴⁵³ KEML XXXV.32. 31. öe. MB ülés jkv., 1951. május 7. 58. lap.

¹⁴⁵⁴ A Mária-év eseményeinek bemutatása a Pest megyei egyházügyi előadó jelentései tükrében: GYÖRGYI 2012.

¹⁴⁵⁵ A Püspöki Kar 1953. november 10-én és december 2-án tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 521–535., 536–554.

¹⁴⁵⁶ GyEL I. 1. p. 1953/XII. körlevél. 2336–2338. sz.; 1953/XIII. körlevél. 2339. sz.; 1954/II. körlevél. 577–580. sz.

felhívta a lelkipásztorok figyelmét: egyrészt a tavaszi és nyári mezőgazdasági munkák idején a zarándoklatokat és ünnepeket vasárnap lehet megtartani, másrészt pedig szigorúan ügyelni kell a búcsúkon résztvevők áhítatos rendjére és fegyelmezettségére. Az egyházmegye területén lévő búcsújáróhelyek főünnepeinek megülését az alábbi napokra jelölte ki: a csornai Nagyboldogasszony-templomban május 30-án, Máriakálnokon június 13-án, Vértessomlón július 4-én, Sopronbánfalván július 18-án, Szanyban július 25-én, Kópházán augusztus 15-én, Röjtökmuzsajon, Osliban és Tétszentkúton szeptember 12-én. A megyéspüspök hangsúlyozta, hogy a felsorolt búcsújáró helyekre ezeken a napokon „hivatalos zarándoklatot” lehet vezetni, a zarándoklatokkal és a Mária-év megünneplésével kapcsolatos kérdéseket a tavaszi koronákon fogják megtárgyalni.¹⁴⁵⁷ Ezeket az április 2-án közzétett rendelkezéseket április 12-én az alábbiak szerint módosította: „Az egyházmegyei búcsújáróhelyek főünnepeit az eddig szokásos keretekben ünnepeljék meg mindenütt. Az erre vonatkozó részletes útmutatásokat lelkipásztorkodó Papjaim a tavaszi koronákon előszóban meg fogják kapni. Egyben közlöm, hogy Fertőszentmiklós búcsújáróhely szeptember 19-én tartja főünnepét.”¹⁴⁵⁸ Ennek értelmében tehát a liturgikus ünnepnapon, vagy az ahhoz legközelebb eső vasárnapon lehetett sort keríteni a búcsú megünneplésére. Az ÁEH-nek ugyanis nem állt érdekében, hogy a Mária-évben kiemelkedő egyházi események legyenek. A politikai megbízottak és a megyei pártbizottság folyamatosan együttműködött, és tervezetet készített az egyházi szertartások ellensúlyozására. Pintér Lajos már 1954 februárjában kihangsúlyozta: „Mi természetes, hogy a legnagyobb figyelmet fordítunk ennek a kérdésnek és semmiféle különleges vagy extra dolgot nem engedünk meg csak úgy, mint azelőtt is csinálták.”¹⁴⁵⁹ Az egyházügyi hivatal elküldte a Mária-évvvel kapcsolatos tudnivalókat, és a megyéspüspököt is felszólították az egyházmegyei program összeállítására. Papp Kálmán csak többszöri felszólításra és sürgetésre készítette el, de csak a zarándoklatokat és búcsúkat tüntette fel, a triduumokat nem. Úgy vélekedett, hogy az idő rövidege miatt talán Budapesten is jóvá fogják hagyni a programot. Március 17-én, 21-én és 25-én misztérium-játékot is akartak a székesegyházban tartani, Lányi János kanonok szervezésében. Lányi Újházi Györgyöt kérte fel a misztériumjáték szövegének megírására, az egyházügyi hivatal, a helynök és az irodaigazgató előzetes tudomása nélkül. Újházi

¹⁴⁵⁷ GyEL I. 1. p. 1954/II. körlevél. 577. sz.

¹⁴⁵⁸ GyEL I. i. o. 670/1954.

¹⁴⁵⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/79/1/1954.

elkészítette a szöveget, elkezdtek a szereplők kijelölését, az ÁEH megbízottai azonban letiltották az előadást.¹⁴⁶⁰

A június 13-án megtartott máriakálnoki búcsút az egyházügyi megbízottak személyesen ellenőrizték. Részletesen beszámoltak az egyházi szertartás lefolyásáról, és rámutattak az ellensúlyozás hiányosságaira. Körülbelül 7–8.000 ezer zarándok részvételét tapasztalták. Az eseményjelentést a mellékletben teljes terjedelmében közlöm, itt csak annak konklúziójából idézek néhány sort: „*A máriakálnoki búcsú sokkal nagyobb volt, mint azt előzetesen hittük. A klérus a környékbeli, de még a messzebb községeket is jól tudta szervezni és elhozni erre a búcsúra. Az ellensúlyozásunk megint gyenge volt.*”¹⁴⁶¹ A megyei pártbizottság július 9-én tervezetet készített a „klerikális reakció rendezvényeinek ellensúlyozására”, amelyben a főbb búcsújáró helyeken kultúrműsorokat, sportversenyeket, „vidám vásárt” és különböző rendezvényeket irányoztak elő. (A dokumentumot a mellékletben teljes egészében közlöm.)¹⁴⁶² A nagyszabású győri programokra („munkás és parasztfiatalok béke-fesztiválja”, jelmezes felvonulás, lovasverseny, repülőnap, bokszt- és labdarúgó-mérkőzés stb.) azonban nem volt szükség. A Duna szigetközi áradására hivatkozva augusztus elején az egészségügyi hatóságok „az árvízveszedelem nyomában fellépni szokott járványos betegségek megelőzésére” rendszabályokat léptettek életbe, és így a megyéspüspök is kénytelen volt lemondani, illetőleg későbbre halasztani a községekből szervezett zarándoklatokat.¹⁴⁶³ Dávid egyházügyi megbízott ki is emelte, hogy a „meg nem engedett, illetve elmaradt” búcsú után csak nagyon nehezen tudta rábírní a püspököt, hogy a Hazafias Népfrent munkáját és a tanácsválasztásokat nyilatkozatával támogassa.¹⁴⁶⁴

A Mária-kegyhelyek szeptemberi búcsújárását azonban meg lehetett tartani, mind a lelkipásztorok, mind az állami hatóságok megpróbálták kihasználni a maximális lehetőségeket. Osli, Röjtökmuzsaj és Tétszentkút községekben szeptember 12-én ünnepelték meg a búcsút. Az ÁEH és a pártbizottság összefogásával immáron sokkal nagyobb körültekintéssel gondoskodtak az egyházi szertartások ellenében megszervezett világi rendezvények lebonyolításáról. Dömötör József és Pintér Lajos a megyei tanács és a megyei pártbizottság részéről biztosított gépkocsi révén az összes helyszínt tudta ellenőrizni. Tétszentkúton körülbelül 1.000 zarándok jelent meg, többségében idősebb asszonyok. Egyedül Gyarmat községből érkezett jelentősebb zarándoklat, sok iskolás gyermekkel és

¹⁴⁶⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/163/1/1954.

¹⁴⁶¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/407/1/1954.

¹⁴⁶² GyL XXXV/402. 30. fond 1. fond csoport. Megyei Bizottsági ülések. 32. öe. 1954. július 12.

¹⁴⁶³ GyEL I. 1. o. 1556/1954.

¹⁴⁶⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/710/1/1954.

fiatallal. A délelőtti misén és a szertartáson azonban már hatszázán sem jelentek meg. Osliban mintegy 2.200 résztvevőt számoltak össze, többségében asszonyokat, de „feltűnő számban” férfiak is voltak. A Mária-szobrot is férfiak vitték a körmenetben. Az ünnepi nagymisén nagyjából 1.200 zarándok vett részt, a többiek, főleg a fiatalok a búcsúsok sátrainál és a faluban járkáltak. Az egyházügyi megbízottak értékelése szerint mindkét helyen lényegesen kevesebben jelentek meg, mint amire a klérus előzetesen számított. Ennek okát a sikeres ellensúlyozásban, a környékbeli falvakban előző este rendezett bálók és a kapuvári „vidám vásár” sikeres megszervezésében látták. A röjtökmuzsaji búcsúban azonban körülbelül 5.000 zarándok, nagyrészt nők, gyermekek és fiatal fiúk, lányok részvételét tapasztalták. A főpásztort egy pár lovasból álló bandérium és kerékpáros lányok fogadták a község határában. Dömötör és Dávid szerint nem is annyira a búcsú, hanem a püspök személyes megjelenése miatt jöttek el ilyen sokan. (Papp Kálmán 1920 és 1925 között Röjtökmuzsaj plébánosa volt!) Máriakálnokon is sokan jelentek meg (a búcsúi árusok becslése alapján mintegy 3.000 fő), annak ellenére, hogy ez csak helyi búcsú volt, mert júniusban már megtartották az egyházmegyei programot. Az egyházügyi munkatársak később figyeltek fel arra, hogy Szelestey Béla széles körben hirdette a búcsút, és már nem tudták megakadályozni, hogy a hívek ne jöjjenek el. Összességében úgy értékelték, a röjtökmuzsaji és máriakálnoki búcsú ellensúlyozása jól sikerült, az előző este megtartott mulatságok és a kapuvári „vidám vásár” elérte a célját: *„Örömmel írjuk ezt a jelentést, mert végre ebben a megyében is elértük, hogy rendezvényeink már jobban megfogják a tömegeket, mint a klérus rendezvényei. Ez azonban nem jelenthet elbizakodottságot.”*¹⁴⁶⁵ A megyéspüspök is feljegyezte naplójában, hogy Röjtökmuzsajon körülbelül 5.000 hívő vett részt a szertartáson, és a papok közül is mintegy húszan eljöttek. Útban Röjtökmuzsaj felé, Kapuváron ki kellett térniük a betonútról, mert „vidám vásárt” tartottak.¹⁴⁶⁶

A szeptemberben tartott búcsújárásokról a BM Győr–Sopron megyei Főosztályának IV. osztályától származó „Szigorúan titkos” jelentése is tudósít. Eszerint a megye területén csupán Osló, Röjtökmuzsaj és Máriakálnok községekben voltak zarándoklatok, az „ünnepségek” reggel nyolc órakor kezdődtek. Oslóban a becslések szerint 5–6 ezer fő jelent meg, akik a templom melletti Kálvária-dombon gyülekeztek. Főleg idősebbek és fiatalok voltak nagyobb számban, középkorúak csak kisebb részben. Az ünnepen Jéger nevezetű pap¹⁴⁶⁷ mondott kb. 40 perces beszédet, amelynek – a rendőrségi jelentés szerint – „egyes

¹⁴⁶⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/574/1/1954.

¹⁴⁶⁶ GyEL Papp Kálmán hagyaték. XII. d. „Pénztári feljegyzések”, kisméretű spirálfüzet. 1954. szept. 12.

¹⁴⁶⁷ Valószínűleg Jéger György oroszlányi lelkészről van szó.

kitételei alkalmasak voltak arra, hogy a jelenlévőket a demokrácia ellen hangolják".¹⁴⁶⁸ A körmeneten nagyon sokan vettek részt a környező községekből, akik a kora reggeli órákban érkeztek. Az egyházi szertartásokat hét pap vezette, és a szertartások alatt az egyház részére „pénzt gyűjtöttek”. Röjtökmuzsaj községben nagyjából négyezren vettek részt a búcsúi ünnepen. A megyéspüspök, Póka György püspöki titkár és Németh Pál, az Actio Catholica korábbi országos szervezője fél 11-kor érkezett. A püspök a röjtökmuzsaji templomban misézett, Németh Pál prédikált. A megfigyelők az ő beszédében is találtak olyan megjegyzéseket, amelyeket többen demokráciaellenes támadásnak érzékeltek.¹⁴⁶⁹ A búcsún gyűjtést indítottak a Mária-lányok közreműködésével, ugyanakkor a község templomáról készített levelezőlapokat árusították 2 forint egységáron. Délután 14 órakor a megyéspüspök mondott 10–15 perces beszédet, amelyben arra buzdította a fiatalokat, merjék bátran megvallani, hogy Mária-tisztelők, és ne féljenek. A főpásztor végül felolvasta a pápa szeptember 11-én mondott rádiószózatát, majd 14 óra 20 perckor eltávozott Röjtökmuzsajról. A Máriakálnokon tartott szeptemberi búcsújárásról annyit jegyeztek fel, hogy kb. 1.500 fő részvételével zajlott le, közülük mintegy 1.100 nő, 100 férfi, és 300 iskolás gyermek volt.¹⁴⁷⁰ A megyei tanács VB 1955. május 11-én tartott ülésén úgy értékelték, hogy a jubileumi évben megemelkedett hitéleti aktivitás szoros kapcsolatban állt az 1953. évi kormányprogrammal és Nagy Imre miniszterelnök beszédével, illetve annak „téves értelmezésével”: ha az Egyházügyi Hivatal nem lép fel határozottabban, Máriakálnok „egy év múlva már a legnagyobb zarándokhely lesz”.¹⁴⁷¹

6.6.3. Búcsújárás és zarándoklat, valamint a templom búcsújának megünneplése az 1950-es és '60-as években

Teológiai értelemben a búcsú (*indulgentia*) az egyház arra vonatkozó ígérete, hogy közbenjár Istennél az ún. ideigtartó büntetések elengedéséért: olyan bűnök esetében, amelyek már bocsánatot nyertek a szentgyónásban, de a bűn következményeit nem törölte el a megtérés. A búcsú nem pótolja a bűnbánatot, nem a büntől való feloldozást jelenti,

¹⁴⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/144–145. A jelentés írója az alábbiakat találta demokráciaellenes megfogalmazásnak: „Szűz Anyánk, nézz körül, lásd fájdalmainkat, bajainkat és szenvedéseinket, óhajainkat és ne hagyd el minket. Szűz Anyánk, ne engedd, hogy fejünk felett hullámként összecsapjon az erkölcstelen, züllött világ, és az tovább győzedelmeskedjen, ezért imádkozzunk.” Az idézetet stilisztikailag javítottam.

¹⁴⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/144. „Az egyház fennállása óta sokat szenvedett, állandóan üldözték különböző okok miatt, de a megpróbáltatások közepette mind erősebb lett. Napjainkban országunk sokat szenved, ezek a megpróbáltatások és szenvedések eltörpülnek az egyház által kiállt szenvedések mögött.”

¹⁴⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/144–145.

¹⁴⁷¹ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. 17–18. lap.

hanem feltételezi azt. A búcsú elnyerésének feltételei a kegyelem állapota, a bűnbánat, és az előírt jócselekedetek (ima, templomlátogatás, zarándoklat stb.) teljesítése.¹⁴⁷² Érdekes módon az 1950-es évek elején a búcsúhoz kötődő „szórakozási lehetőségek” még negatív megítélést kaptak az állam szempontjából, és a felvilágosító munka mellett inkább más lehetőségeket igyekeztek kihasználni. Később úgy ítélték meg, hogy a búcsúkkal együtt tartott bazárok eredményesen vonják el a fiatalok egy részét a szertartástól.¹⁴⁷³

A győri egyházmegyére vonatkozóan az 1950-es és '60-as évekből csak egy-két említést találunk a búcsújárásra vonatkozóan, azok is többnyire általános jellegű megfogalmazások. Mivel átfogó adatfelvétellel csak az 1950-es évek elejéről rendelkezünk, a búcsújárási szokások változásáról nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. A római Nemzetközi Mária Központ (*Centro Marianum Internazionale*) 1950-es felhívásának 5. pontja arról érdeklődött, milyen ájtatosságok és búcsújárások vannak szokásban Szűz Mária tiszteletére.¹⁴⁷⁴ Az egyházmegyei körlevelekben is megjelent felhívásra az Egyházmegyei Hatósághoz beérkezett plébániai jelentések nagy többsége arról tesz tanúságot, hogy az 1945 és 1950 közötti években is nagy számban zarándokoltak a hívek a különböző Mária-kegyhelyekre. Eltekintve a beszámolók részletes elemzésétől, itt csak néhány sajátosságra szeretném felhívni a figyelmet. A tradicionális búcsújáróhelyek közül Mariazellbe és a Burgenlandhoz csatolt, egykor a győri egyházmegyéhez tartozó Boldogasszonyba (Frauenkirchen) már csak kevesen zarándokoltak. Az egyes plébániák hívei rendszerint a környékbeli búcsújáró helyeket látogatták, de a nagyobb kegyhelyek közül Győrbe, a Moson megyei Máriakálnokra, a Vas megyei Celldömölkre és a Veszprém megyei Csatkára is sokan elzarándokoltak. Népszerű volt a soproni domonkosok október első vasárnapján tartott rózsafüzéres körmenete is, a rábaközi híveknek Osli és Szany. A csepregi és az iváni esperesi kerület plébániái közül többen Csepregre és Vasvárra, a kishéri, a komáromi és a tatai esperesség plébániái közül pedig Bodajkra és Vértessomlóra mentek, Bánhida hívei a Budapest környéki búcsújáró helyekre is szoktak zarándokolni. Ötvenévből kisebb csoportok Máriagyűdre, Máriapócsra, Makkosmáriára és Máriaremetére is elutaztak, leginkább vasutasok és hozzátartozóik. A mihályi hívek évi négy alkalommal zarándokoltak Vadosfára. A sopronkövesdiek és a fertőszéplakiak más falvakkal együtt Sümegre is

¹⁴⁷² SZABÓ Cs. 2008. 466–467.

¹⁴⁷³ Uo. 470.

¹⁴⁷⁴ MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950. 9–13.

elutaztak, többségében vonattal. A lövői és a nagycenki hívek közül az újabb időkben Lourdes-ban is megfordultak néhányan.¹⁴⁷⁵

Komárom megye egyházügyi titkára (főelőadója) több alkalommal és részletesebben tudósított a búcsújárásról, mint Győr–Sopron megye megbízottja. Komárom megyéhez, de a veszprémi egyházmegyéhez tartozott ugyanis a csatkai búcsújáróhely. Disszertációm szempontjából csak említés szintjén bír relevanciával, hogy a zarándokhelyre Győr–Sopron megyéből is nagy számban érkeztek zarándokok, a részletes számadatokat azonban nem ismerjük. Pedig Hevesi János egyházügyi főelőadó 1957-ben a kegyhelyre érkező autóbuszok és személyautók rendszámát is bejelentette az ÁEH központja felé. A negyven darab autóbusz legalább 1.400–1.500 főt szállított a kegyhelyre.¹⁴⁷⁶ Szaló Sándor 1962. szeptember 27-én írta negyedévi jelentésében, hogy azokat a búcsúkat, amelyeket korábban évről-évre a Káptalandombon tartottak, sátrakkal és körmenetekkel, ekkor már csak a templomban (székesegyházban) tartották meg. Vidéki zarándokok sem tavaly, sem az idén nem jöttek. A külső körmenetek is megszűntek. Az osli búcsújáróhelyen 1961-ben mintegy 1.500 fő jelent meg, 1962-ben Kapuvárról és környékéről mintegy hat községből mindössze 1.100 fő. A máriakálnoki búcsún kb. 700 fő.¹⁴⁷⁷ Az 1964. évi adatok alapján a megye nyolc búcsújáróhelyén 17.000 fő vett részt: 70 %-uk középkorú és idősebb korosztály (főleg nők), a fiatalok inkább a helyi községekből jöttek. A „tradíciós búcsúhelyeken” részt vevők számát 3.000–5.000 főre becsülte Szaló, de hozzátette, hogy egyes helyeken az előző évekhez viszonyítva 20–30 %-os csökkenést lehetett tapasztalni (például Kópháza, Osi, Máriakálnok, Győr).¹⁴⁷⁸

A búcsújárás mellett ún. helyi búcsúkat is ünnepeltek. Ezek a búcsúk, a templom titulusának, védőszentjének ünnepei rendszerint nemcsak a plébánia, hanem az egész község ünnepei voltak, helyi szokásokkal és sajátosságokkal. Számos helyen kereskedők is megjelentek, és kegytárgyakat, búcsúfiát árusítottak. Az 1948. évi LIII. törvény számos vásártartási jogot megszüntetett, a búcsú és a bérmlás alkalmából engedélyezett, valamint a szokásos jótékony célú vagy más alkalmi árusítást azonban érintetlenül hagyta.¹⁴⁷⁹ A templomi búcsúk visszaszorítására irányult a Győr–Sopron megyei Pártbizottság 1951. december 18-i határozati javaslata az „egyházi reakció elleni harcról”, amely erre vonatkozóan az alábbiakat tartalmazza: „*A búcsúk látogatottságának csökkentése érdekében*

¹⁴⁷⁵ Uo. 39–182.

¹⁴⁷⁶ OL XIX–A–21–d. 1. d. 0018–21/1957.

¹⁴⁷⁷ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–28/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 129–132.

¹⁴⁷⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–67/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 157–163.

¹⁴⁷⁹ GyEL I. 1. p. 1949/IV. körlevél. 1422. sz.

*meg kell akadályozni, hogy a Vásárosz N. V. ott kirakodjon, a magánkereskedők áruellátását pedig korlátozni kell. Ugyanakkor a búcsúhoz hasonló kirakodó vásárokat kell szervezni a községekben egyes nagyobb kulturális, vagy sport rendezvények alkalmával.*¹⁴⁸⁰ Dávid József 1955. augusztus havi jelentésében konstatálta, hogy a falusi templomi búcsúkat (helyi búcsúkat) egyes helyeken szinte már „kisajátítják a szocialista szektorok”, ez azonban még nem általános a megyében: *„Mivel nem csak egyházi ünnep ez a falunak, hanem olyan népi szokás féle is, termelőségvetkezetek, gépállomások és állami gazdaságok ezen a napon mulatságokat, színes rendezvényeket csinálnak. Persze a délelőtti misék még így is nagyon népesek, de a délután már csak öreg asszonyok mennek a templomba.*¹⁴⁸¹ Mivel a búcsúknál különösen is domináltak a helyi hagyományok, és nem rendelkezünk központi nyilvántartással ezek lefolyásáról, szisztematikus vizsgálatukhoz további, leginkább a településekre lebontott aprólékos adatgyűjtésre van szükség.

6.4. A körmeneteken való részvétel

6.4.1. Előkészületek

A körmenetek, más néven processziók a (népi) vallásosság lényegi és látványos elemei. Az egymást követő századok, a szokásjog és az egyházi rendelkezések nyomán formálódtak, alakultak a sajátos körmenetek és a hozzájuk kapcsolódó különféle szertartások. Általánosan az imádkozó és éneklő hívők sokaságának vonulását értjük alatta, de lényegi eleme, hogy a papság vezetésével, valamint hálaadó, könyörgő vagy a vallásos érzületet gyarapító szándékkal történjen. (Ez a papság ünnepélyes templomi be- és kivonulásaitól, valamint a búcsús csoporttól és zarándoklattól egyaránt megkülönbözteti.) A liturgikus évben rendszeresen visszatérő körmenetek a gyertyaszentelő, a virágvasárnap, a feltámadási, a keresztjáró, a búzaszentelő, az úrnapi körmenet, továbbá a helyi egyházak, templomok saját körmenetei.¹⁴⁸² Győrben és Sopronban szokásban volt a Jézus Szíve ünnepéhez kapcsolódó körmenet. A győri körmenetet 1951-ben azért nem engedélyezték, mert időben nagyon közel esett az úrnapi körmenetek időpontjához. Póka irodaigazgató arra hivatkozott, hogy 1925 óta minden esztendőben megtartották, *„így annak elmaradása érzékenyen érintené a város katolikus hívőseregét, amely a körmenet elmaradásában az Egyház és az állam között kötött*

¹⁴⁸⁰ GyL XXXV/402. 30. fond. 1. fond csoport 1951. év 19. öe. PB ülés, 1951. december 18. 311. lap.

¹⁴⁸¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/342/1/1955.

¹⁴⁸² SZABÓ Cs. 2018b. 556–557.

megegyezés által teremtett kedvező légkör megromlásának jelét látná”.¹⁴⁸³ S hogy a híveknek időben ki lehessen hirdetni, arra kérte a megyei tanács VB elnökét, soron kívül foglalkozzanak az ügyel. A hatóság a körmenet reggelén értesítette az egyházmegyei hivatalt, hogy nem járul hozzá a szertartás megtartásához.¹⁴⁸⁴ Sopronban az Isteni Megváltóról nevezett lelkészségen megtartották a processziót, azonban a városi rendőrkapitányság 100 forint pénzbüntetésre ítélte Lányi János lelkészt, mivel nem várta meg az engedély kiadását. A megyéspüspöknek írt levelében Lányi arra hivatkozott, nyolc nappal korábban írásban bejelentette a szertartás időpontját és útvonalát, választ azonban nem kapott. Ezért jóhiszeműen úgy vélte, ha tiltó rendelkezés nem érkezik, az azt jelenti, nem emelnek kifogást.¹⁴⁸⁵ Az Újkéren „régidők óta” szokásos Szentháromság-körmenethez (a lövői országút mentén lévő Szentháromság-szoborhoz) sem járultak hozzá. Az úrnapi körmenet ellen azonban nem emeltek kifogást.¹⁴⁸⁶ Disszertációmiban a feltámadási, más néven húsvéti, az úrnapi, a keresztjáró és a búzaszentelő körmenetekre térek ki, mint templomon kívüli szertartásokra. Ezeket ugyanis az ÁEH kiemelten kezelte és ellenőrizte az alsóbb fokú hatóságok (megyei, városi és járási tanácsok) és politikai munkatársak közreműködésével.¹⁴⁸⁷

A körmenetekkel kapcsolatban jogszabályi rendelkezés nem történt, hanem a püspökökkel folytatott egyeztetések során alakult ki a processziókkal kapcsolatos eljárásrend. Az egyházi körmenetek engedélyezése 1952-ben még a tanácsok hatáskörébe tartozott, de valójában a rendőrség döntése nyomán történt az engedély megadása vagy megtagadása. A hatóságok gyakran nehezítették a helyzetet az útvonalak és időpontok bonyolításával.¹⁴⁸⁸ A szertartásokkal kapcsolatos tudnivalókat a megyéspüspök is évről évre körlevélben közölte papjaival. Nemcsak az egyház előírásait, hanem az ÁEH által megszabott kereteket is tiszteletben kellett tartani. 1951-ben a hatóságok a keresztjáró körmeneteket nem engedélyezték, mert május 1-re esett. A püspök úgy rendelkezett, hogy a szertartásokat a templomban tartsák meg.¹⁴⁸⁹ Az úrnapi körmenetekkel kapcsolatban 1951-ben még a püspök járult hozzá ahhoz, hogy aznap „*délután vagy a következő vasárnap tartsák, ahogy a helyi körülményeknek legjobban megfelel*”.¹⁴⁹⁰ A következő évben már a

¹⁴⁸³ GyL XXIII/3.a. 1. d. (1951) 273/1951.eln. biz.

¹⁴⁸⁴ GyL XXIII/3.a. 1. d. (1951) 273/1951.eln. biz.

¹⁴⁸⁵ GyEL I. 1. o. 2024/1951. Közli: BINDES-NÉMETH 1991. 146–147.

¹⁴⁸⁶ GyL XXIII/3.a. 1. d. (1951) 273/1951.eln. biz.

¹⁴⁸⁷ Például: OL XIX–A–21–d.13. d. 0032–1/1961. „A tanácsok egyházpolitikai feladatairól”

¹⁴⁸⁸ SZABÓ Cs. 2018b. 562–563.

¹⁴⁸⁹ GyEL I. 1. p. 1951/IV. körlevél. 1231. sz.

¹⁴⁹⁰ GyEL I. 1. p. 1951/IV. körlevél. 1233. sz.

püspöki kar által megállapított, az állami hatóságokkal történt tárgyalás után véglegesített rendelkezéseket tartalmazta a körlevél. Eszerint nem volt akadálya, hogy a keresztyáró körmeneteket az eddigi szokásos formában tartsák meg, a „szoros munkaidőre” való tekintettel azonban a keresztyáró körmeneteket a kora reggeli órákra kellett időzíteni, lehetőleg rövidített útvonalon. Az úrnapi körmeneteket a püspöki székesegyház kivéve mindenütt a következő vasárnapra kellett áthelyezni. Ezen felül a templomon kívüli körmeneteket nyolc nappal korábban be kellett jelenteni a helyi tanácsnál, és az útvonalra vonatkozóan előzetesen meg kellett állapodniuk az illetékes hatóságokkal. Általában „*az istentiszteleti rendet úgy állapítsák meg, hogy a híveket az azokon való részvétel ne akadályozza sürgős mezőgazdasági munkájuk elvégzésében*”.¹⁴⁹¹ Különösen is figyelni kellett a körmenetekre 1953-ban. Nagyszombat ugyanis április 4-ére esett, ezért az ÁEH nyomására a püspöki kar elrendelte, hogy a reggeli szertartásokat nyolc órára be kell fejezni, a feltámadási szertartást és körmenetet pedig délután három órára: „*Ahol azonban a felszabadulási ünnepek három órakor kezdődnek, az időpontot úgy kell megválasztani, hogy egy órával előbb véget érjen a feltámadási ünnepség*”.¹⁴⁹² A korabeli utasításokban nyíltan megfogalmazták, hogy „*biztosítani kell községi tanácsainknak, hogy a körmenetek ne zavarják felszabadulásunk évfordulója alkalmával rendezendő ünnepeinket és a dolgozók ünnepi hangulatát*”, és „*az egyházak által tartott előkészületek és ünnepek ne akadályozzák a tavaszi munkálatok sikeres végrehajtását*”.¹⁴⁹³ Vajon a „felszabadulási ünnepek” nem vették jobban igénybe a dolgozók idejét, mint a húsvéti szertartások? Ebben az évben az úrnapi körmenetek időpontját, útvonalát már nem csak jelenteni voltak kötelesek az egyházi személyek, hanem előzetesen egyeztetniük kellett a helyi hatóságokkal, és az illetékes járási rendőrkapitányságnak is legalább négy nappal korábban be kellett jelenteni.¹⁴⁹⁴ Az ÁEH úgy rendelkezett, hogy 1954-ben április 17-én előzetes rendőrségi bejelentést követően délután 5 és 8 óra között lehetett megtartani a húsvéti körmeneteket, melyeknek útvonala az előző évihez hasonlóan „*a templom körül a lehetőség szerinti legrövidebb útvonal*”.¹⁴⁹⁵ Ahol helyben nem volt rendőrség, ott a helyi tanáccsal kellett megbeszélni a körmenet idejét és útvonalát.¹⁴⁹⁶ Miután 1955-ben május 1-je vasárnapra esett, a templomi szolgálatot reggel 9 órára be kellett fejezni, a délutáni szentmise, ill. litánia

¹⁴⁹¹ GyEL I. 1. p. 1952/VI. körlevél. 1415. sz.

¹⁴⁹² GyEL I. 1. p. 1953/III. körlevél. 513. sz. Vö.: A püspöki kar 1953. március 10-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 472–473.

¹⁴⁹³ SL XXIII/724. 1950–1960. 1. d. 12/1953.

¹⁴⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1953/V. körlevél. 1006. sz. Vö.: BINDES–NÉMETH 1991. 132–133.

¹⁴⁹⁵ OL XIX–A–21–a. ? d. 135/1954. eln.

¹⁴⁹⁶ GyEL I. 1. p. 670/1954.

időpontját azonban a lelkipásztorok „feltétlenül egyeztessék össze a helyi rendezvényekkel”. Mivel a búzaszentelés április 25-ét követő vasárnap, május 1-jén lett volna esedékes, a szertartásokat egy héttel későbbre, május 8-ára helyezték. Azokon a helyeken, ahol a szokásoknak megfelelően kimentek a szántóföldekre, ezt csak a helyi tanács beleegyezésével tehették meg. A püspök inkább arra buzdított, hogy a szentelést „*kaszált búza felett, a templom előcsarnokában végezzék a lelkipásztorok*”.¹⁴⁹⁷ Liturgikus szempontból változást hozott a római Rítuskongregáció (*Sacra Congregatio Rituum*) 1955. november 16-án kiadott „*Maxima redemptionis nostrae mysteria*” kezdetű dekrétuma, amely 1956 virágvasárnapjától kötelezővé tette az 1951-ben kísérletképpen visszaállított vigíliás ünneplést. A magyar püspökök a nagyszombati liturgia és a Magyarországon szokásos feltámadási körmenet összehangolását tartották a legnehezebb feladatnak. Olyan megoldást találtak, hogy délután hat óra körül kezdődjenek a szertartások, a körmenet fél nyolckor, amely után rögtön kezdődjék a vigíliamise.¹⁴⁹⁸ A rendelkezéseket Papp Kálmán is közölte papjaival, és felhívta figyelmüket, hogy a körmenet időpontját és útvonalát továbbra is jelentsék be a rendőrőrsnél és a tanácsnál.¹⁴⁹⁹ Az 1950-es évek végén elegendőnek bizonyult, ha a körmeneteket nyolc nappal korábban bejelentették a járási rendőrfőkapitánysághoz, természetesen az előző évi útvonalak szerint.¹⁵⁰⁰

A szertartások előkészítése – a zászló- és lámpásvivők összeírása, az úrnapi sátrak elkészítése, ahol szokás, a virágszirmot hintő gyermekek közreműködése stb. – a plébániai közösség aktivitását, felkészülését is feltételezi. A körmeneteket különösen Úrnapiján a hívek is méltó módon előkészítették. Rendszerint négy oltárt állítottak fel a négy égtájnak megfelelően, s ezeket az oltárokat a helyi szokásoknak megfelelően díszítették. Ahol erdő volt a közelben, gallyakból sátrat fontak az oltár köré, és virágokkal díszítették – Brenner Ferenc irodaigazgató szerint ezt egy régi egyházi rendelkezés is előírta.¹⁵⁰¹ Egyes helyeken ágakat is letűztek az útvonal mentén. Amerre a körmenet haladt, gyertyákkal világították ki az ablakokat. Az 1966-os ÁEH-beszámoló szerint a hívek már előző este, vagy az ünnep napján a kora reggeli órákban zöld gallyakkal díszítették fel a körmenet útvonalát, és elkészítették a „lombsátor-oltárokat”. Ebben a munkában idősebb férfiak és nők segédkeztek.¹⁵⁰² Azonban nem mindenhol tudtak nyugodt körülmények között felkészülni,

¹⁴⁹⁷ GyEL I. 1. p. 930/1955.

¹⁴⁹⁸ A püspöki kar 1956. január 27-én tartott konferenciája. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. II. 719.

¹⁴⁹⁹ GyEL I. 1. p. 1956/II. körlevél. 650. sz.

¹⁵⁰⁰ GyEL I. 1. p. 1958/III. körlevél. 1142. sz., 1959/IV. körlevél 1004. sz.

¹⁵⁰¹ GyEL I. 1. o. 1125/1954.

¹⁵⁰² OL XIX–A–21–a. 40. d. U–26–6/b/1966. eln.

ugyanis előfordult, hogy az állami hatóságok akadályt gördítettek a körmenet lebonyolítása elé. A téti plébániáról jelentették a megyéspüspöknek, hogy 1950. június 7-én az úrnapi sátrakhoz szükséges zöld gallyakat a rendőrség, mint „lopott holmit” elkobozta. A gallyakat összegyűjtő embereket a kocsival együtt a rendőrségre idézték, az ágakat velük lerakatták és mint bűnjelet ott tartották. Ezután nyolc órakor a plébánost is beidéztek, és hajnali fél egyig a rendőrségen tartották. A vádpontok Rozmán Ferenc plébános szerint az alábbiak voltak: „1. A gallyak a magyar nép tulajdonát képezik és mint ilyenek nem vehetők igénybe az egyházközség által. 2. Az erdőőr, akitől a gallyakat e célra kértem, nem illetékes annak adására és mert ezt nekem tudnom kellett volna és el sem hihető, hogy nem tudtam volna, a tudatos lopás bünténye forog fenn. 3. Gallyazásra külön erdőigazgatósági engedély kell, amit szintén elmulasztottam kérni és végül, hogy ilyen időszakban történt gallyazás nagyfokú károkozás.”¹⁵⁰³ Rozmán hiába mondta el észrevételeit (1945 óta ugyanilyen módon szerezte az egyházközség a gallyakat, és ezt eddig senki nem kifogásolta; aki kér és ez alapján kap azt nem lehet tolvajnak nevezni; a gallyazást az erdész jelenlétében hozzáértő munkások végezték, és ők adták át az ágakat az egyházközségi megbízottaknak), felvették a további eljárásához szükséges jegyzőkönyvet. Mindez azt is maga után vonta, hogy a reggelig rendelkezésre álló néhány óra alatt a plébános már nem tudott intézkedni, és a körmenetet kénytelen volt a templomban megtartani.¹⁵⁰⁴

A szecsesenyi lelkész arról tett panaszt 1955-ben, hogy a feltámadási körmenetet a szokásos útvonalon nem engedték megtartani, legfeljebb a templom körül. Póka György irodaigazgató az alábbi választ jegyezte fel az iratra: „Nem lehet tenni semmit.”¹⁵⁰⁵ Derdák János sopronkövesdi plébánost 1957-ben azért vonták felelősségre, mert – bár a rendőri intézkedést tudomásul véve nem tartott utcai körmenetet –, a tűzszentelés szertartásához azonban kivonult a „templomajtótól a gyalogjárdán az udvarba (zárt terület) ca 20 m. távolságra, majd vissza”.¹⁵⁰⁶ A plébános megfenyítésére kihangsúlyozták, hogy a jelentést a belügyminisztériumhoz és az ÁEH-hez is megtették, a megyéspüspök azonban megnyugtatta, hogy semmilyen vétséget és szabálytalanságot nem követett el.¹⁵⁰⁷ Dömötör József szerint a hatóságok 1958-ban is több helyen visszaéléseket, túlkapasokat követtek el. A székesegyházban az úrnapi körmenet csütörtök délután 6 órára volt meghirdetve, azonban aznap 3 órakor a városi rendőrségtől telefonon felhívták a püspökséget, hogy a szertartást

¹⁵⁰³ GyEL I. 1. o. 1546/1950. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 145–146.

¹⁵⁰⁴ Uo. 145–146.

¹⁵⁰⁵ GyEL I. 1. o. 823/1955. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 152.

¹⁵⁰⁶ GyEL. I. 1. o. 959/1957.

¹⁵⁰⁷ GyEL. I. 1. o. 959/1957.

egy órával korábban tarthatják csak meg. *„Erre lett nagy riadalom a Püspökségen, hogy az utolsó pillanatban változtatják meg az időpontot, akkor amikor már senkit nem tudnak erről értesíteni.”*¹⁵⁰⁸ A püspökségen a helyi szervek túlkapásának tartották az esetet, és Dömötör is meggyőződött annak helytelen voltáról. Az ÁEH központjában kérdőre is vonták, miért nem intézkedett. Szanyban, Csornán, Hegyeshalomban, Horvátkimlén és Magyarakimlén nem akarták megengedni a megszokott útvonalat. Szanyban a rendőrség nem engedélyezte azt, hogy a sátrat a járdán állítsák fel, mondván, akadályozza a forgalmat. Hegyeshalomban és még néhány községben, ahol az egyik sátrat kápolnához szokták építeni, szintén nem kaptak erre engedélyt. Dömötör a tanulást is levonta, és a túlkapások hátrányaira hívta fel az ÁEH vezetőség figyelmét: *„Ilyen és hasonló intézkedések nem a papot izgatják, hanem a híveket. A pap könnyen kijelenti, hogy nem lesz körmönnet, mert nem engedélyezik megtartani, még a szokott módon sem. Sokan azt gondolják, hogy ha az úrnapi sátrat nem engedik odaépíteni, ahova azt évszázadokon át szokták, akkor rögtön megszűnik a vallás. Sajnos az ellenkezőjét érjük el, és szídnak bennünket, mint a bokrot.”*¹⁵⁰⁹

6.4.2. Részvétel

A körmeneteken való részvételről elsősorban az egyházügyi megbízottak beszámolóí tudósítanak, akik összesítették és kiértékeltek a településekről beérkezett adatokat. A római Rítuskongregáció (*Sacra Congregatio Rituum*) 1951. február 9-én kiadott dekrétuma lehetővé tette, hogy a feltámadási szertartást a nagyszombatról húsvétvasárnapra virradó éjszakán, vagyis húsvét vigiliáján ünnepeljék meg,¹⁵¹⁰ és ezt a helyi ordináriusok engedélyéhez kötötte. A győri egyházmegyében azonban a rendelet és a szertartáskönyvek késői megérkezése miatt csak két helyen, a győri székesegyházban és a soproni Szent Mihály plébániatemplomban tartották meg a vigíliát. *„Mindkét helyen a hívek rendkívüli érdeklődéssel és különös buzgósággal vettek részt az őskeresztény szokások szerint megtartott szertartásokon.”* – írta körlevelében Kálmán püspök.¹⁵¹¹ Ebből az évből közelebbi adatokat nem ismerünk. Az 1952-ben megrendezett szertartásokról azonban fennmaradt Dömötör József főelőadó beszámolója. Ebben azt írja, a hozzá beérkezett adatok alapján *„a klérus rendkívül nagy tömeget mozgató meg, kb. 70.000-en vettek részt a*

¹⁵⁰⁸ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–66/1958.

¹⁵⁰⁹ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–66/1958.

¹⁵¹⁰ Vö.: A püspöki kar 1953. március 10-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 473. Az 53. sz. lábjegyzetben.

¹⁵¹¹ GyEL I. 1. p. 1951/III. körlevél. 1010. sz.

feltámadási körmeneteken megyénkben”.¹⁵¹² Nagyobb számban vettek részt nők, amiből azt a következtetést vonta le, hogy „*a klérus befolyása a nőkre nagyobb*”.¹⁵¹³ Sok tanító és tanítónő is megjelent, sőt egyes helyeken ők szervezték és vezették az iskolás gyermekeket. Néhol a tűzoltók is testületileg vonultak fel, több helyen a tanácselnök, a VB titkár, a tszcs elnöke és a párttitkár is megjelent a szertartáson. A hitoktatást végző papok nagyban hozzájárultak az ünnepek előkészítéséhez, és a hittanos gyermekekkel cédulákat küldtek a szülőknek, hogy „*okvetlen ott legyenek a körmeneten, mert ez is egy jó pont lesz a gyereknek a hittan vizsgán*”.¹⁵¹⁴ Az úrnapi körmenetről nem maradt fenn jelentés, azonban Dömötör megjegyezte, hogy Gyarmat községben az ünnepet megelőző vasárnapon tartották meg a körmenetet, annak ellenére, hogy a helyi tanács és a pártbizottság nem adott helyt a plébános kérésének.¹⁵¹⁵ Dömötör a következtetéseket is levonta, és a következő évben megbeszélte a megyei pártbizottsággal azokat az intézkedéseket, amelyekkel a tömegeket akarták elvonni az egyházi szertartásokról.¹⁵¹⁶ Ebben az évben (1953-ban) az úrnapi körmeneten, Győr–Sopron megyében 68.950 résztvevővel (22.955 férfi, 31.845 nő és 14.150 gyermek), a székesegyházban mintegy 2.000 fő jelent meg. A létszám emelkedéséhez a Szabad Népből megjelent cikk is hozzájárult, hogy Moszkvában nagy ünnepélyességgel tartották meg a körmenetet: „*Ez általában nagyon megragadta az emberek figyelmét, de a papok is meglepődötten olvasták és nem tudták, hogy ezt minek tulajdonítsák.*”¹⁵¹⁷

Dömötör József és Dávid József beszámolója szerint az 1954-es feltámadási körmenetekben a klérus – bár néhány százalékkal elmaradtak az előző évi adatokhoz képest –, újból „hatalmas tömegeket mozgósított”. A megye egészét tekintve 68.660 résztvevőt regisztráltak, az előző évben pedig 72.430-at. Rendszerint az előző évi útvonalakon vonultak, egy-két helyen azonban (például Tárkányban és Barbacson) a pap hosszabb útvonalon vezette a processziót. Dunaszentmiklóson pedig engedély nélkül tartották. Néhány településen a helyi hatóságok „akadékoskodása” miatt nem tudták megtartani a felvonulásokat: Mesterházán, Szilsárkányban, Hegyeshalomban. A résztvevők nagy része a nők közül került ki, és feltűnően sok fiatalasszony, leány és gyermek jelent meg. A püspöki székvárosban a „nagyszámú gyermekszereg” a tanítók vezetésével vonult fel. A tavalyihoz képest sokkal kevesebb férfi jött el, ennek az volt az oka, hogy a szertartás ideje alatt a rádió

¹⁵¹² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/2/9/1/1952.

¹⁵¹³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/2/9/1/1952.

¹⁵¹⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/2/9/1/1952.

¹⁵¹⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/736/1/1952.

¹⁵¹⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/101/1/1953.

¹⁵¹⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/497/1/1953.; 23/6/498/1/1953.

nemzetközi mérkőzést közvetített. Mindazonáltal a nagybőjti triduumok hatása és a Mária-évvvel kapcsolatos előkészületek „*érezhetőek voltak a hívek ájtatos megnyilvánulásain*”.¹⁵¹⁸ Az húsvéti körmenetekről az egyházmegye objektum dossziéjában is fennmaradt a BM Győr–Sopron megyei főosztályának jelentése. A dokumentum nagyrészt az ünnepi istentiszteletekről, és az ott elhangzott prédikációk „ellenséges” megnyilvánulásairól ad részletes beszámolót, de az április 17-i körmenetekről is tudósít. A húsvétvasárnap megtartott ünnepi istentiszteleteken egyes helyeken kevesebben jelentek meg, mint az előző évben, azonban voltak olyan városok, ahol többen. Sopronban például mintegy 20 %-kal nagyobb volt a részvétel, és Győrben is hasonló mértékű emelkedést tapasztaltak. A szentmiséken több nő vett részt, mint férfi. Általánosságban a résztvevők 65–70 %-a 45-től 60 évig terjedő korosztályból került ki. Üzemi dolgozók kevesen voltak jelen, legnagyobb százalékát a jelenlévőknek kispolgárok tették ki. A jelentés készítői feljegyezték azokat a gondolatokat is, amelyeket „burkolt formában ellenséges célzásoknak” minősítettek. A győri székesegyházban délelőtt tízkor megtartott ünnepi misén elmondott beszédében Papp Kálmán megyéspüspök „*igyekezett azt bizonyítani, hogy az egyház nagyon erős alapra van építve, azonban vannak hatalmak melyek laza alapon állnak és máról holnapra eltűnnek*”.¹⁵¹⁹ A soproni Juliáneumban Kő Antal plébános arról prédikált, hogy Krisztust üldözték, mégis győzött, most is üldözik, azonban győzni fog: üldözői ugyanis nem maradtak fenn, mert Krisztus volt, van és lesz, „*így előbb elpusztulnak azok akik üldözik*”.¹⁵²⁰ Mind a körmeneteken, mind az ünnepi misén is részt vettek párttagok, főleg Sopronban volt ez tapasztalható. A megye területén az elmúlt évhez képest kevesebben jelentek meg a feltámadási processziókon. Harminchat helyen egyáltalán nem tartottak körmenetet, tizennyolc helyen a soproni járásban, és tizennyolc helyen a csornaiban. Ennek okát részben a kisebb arányú részvételben, részben a kedvezőtlen, rossz időjárásban látták.¹⁵²¹

Az 1955-ös és 1956-os szertartásokról nem rendelkezünk információval. Az 1957. évben egyáltalán nem engedték, hogy a feltámadási és a búzaszentelési körmenetet a templomokon kívül tartsák,¹⁵²² mert június 30-ig gyülekezési és felvonulási tilalom volt érvényben. A püspöki kar ezért az ÁEH vezetőségéhez fordult, hogy megtarthatják-e a június 20-án esedékes úrnapi körmeneteket. Horváth János elnök javasolta az engedély megadását, tekintettel arra, hogy az 1956. októberi események óta „*a rend helyreállt, a*

¹⁵¹⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/301/1/1954.

¹⁵¹⁹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/104.

¹⁵²⁰ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/104.

¹⁵²¹ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/104–105.

¹⁵²² OL XIX–A–21–a. 7. d. K–163/1957. eln.

püspöki kar és a katolikus egyház lojális magatartást tanúsít, az állam és az egyház viszonya jó irányban fejlődik”,¹⁵²³ továbbá, a körmenetek „nem engedélyezése belföldön és külföldön igen nagy felháborodást váltana ki”.¹⁵²⁴ Ezért a püspöki székhelyeken június 20-án a délutáni órákban, a többi településen pedig az azt követő vasárnapon, a délelőtti órákban engedték megtartani a szertartásokat.¹⁵²⁵ Dömötör József egyháziügyi megbízott jelentése szerint a papok többsége helyeselte a feltámadási és búzaszentelési körmenetre vonatkozó szabályozást, azoknak pedig, akik a rendelkezés okát kérdezték, elmagyarázta, hogy mi tette szükségessé ezt az intézkedést, és tudomásul vették. A járási tanácsok elnökeiktől beérkezett jelentések szerint minden községben ehhez tartották magukat. A szertartások a legtöbb helyen este hatkor kezdődtek és nyolc órára már be is fejeződtek. Győr városában három időpontban, öt, hat és hét órakor kezdték a húsvéti vigília ünneplését, a kármeliták templomában a régi szokás szerint vasárnap hajnali öt órakor tartották. Dömötör József egyháziügyi főelőadó a székesegyház és a bencés templomot ellenőrizte, és becslése szerint „kb. fele nép volt mint tavaly”, és a kármelitáknál is „kevesebben voltak mint szoktak lenni”. Dömötör ugyanezt a csökkenő tendenciát állapította meg az egész megyére vonatkozóan.¹⁵²⁶ A Vas megyei politikai munkatárs úgy vélekedett, hogy a hívek, és általában a dolgozók körében „igen jó hangulatot váltott ki azon kormány rendelkezés, hogy a Húsvét két napos ünnep volt”.¹⁵²⁷ Hevesi János komáromi megbízott panaszolta, hogy „a papság bátrabban kezdett a pasztorálás fokozásához mint eddig, és a hívei között sokan vannak főleg bánya és ipartelepeken, hogy nem járnak templomba, de a körmeneteken részt vesznek”.¹⁵²⁸ Úrnapján, június 20-án délután öt óra után tartották meg a győri egyházmegye főtemplomában a körmenetet. Ezen a napon, csütörtökön a többi templomban ünnepi nagymiséket tartottak, a körmeneteket pedig június 23-án, vasárnap vezették. Dömötör József több községet is meglátogatott. Egyes helyeken ünnepi hangulat volt, szüneteltek a mezőgazdasági munkák, máshol a határban szórványosan dolgoztak az egyéni parasztok, a téészekben és az állami gazdaságokban azonban nem tartottak munkaszünetet. Rendellenességről nem érkezett jelentés. A résztvevők száma a tavalyi és az előző évekhez viszonyítva nem emelkedett, sőt több helyen kevesebben jelentek meg. Iskolás gyermekeket mindenhol lehetett látni a szertartásokon.¹⁵²⁹

¹⁵²³ OL XIX–A–21–d. 1. d. 0025/1957.

¹⁵²⁴ OL XIX–A–21–d. 1. d. 0025/1957.

¹⁵²⁵ OL XIX–A–21–d. 1. d. 0025/1957.

¹⁵²⁶ OL XIX–A–21–d. 1. d. 0020–9/1957.

¹⁵²⁷ OL XIX–A–21–d. 1. d. 0020–12/1957.

¹⁵²⁸ OL XIX–A–21–d. 1. d. 0020–13/1957.

¹⁵²⁹ OL XIX–A–21–d. 1. d. E–183–20/a/1957. eln. A jelentés tartalmát közli: SZABÓ Cs. 2018b. 563.

Az ÁEH Győr–Sopron megyei kirendeltségéhez 1958-ban a járási tanácsoktól beérkezett jelentések szerint rendben lezajlottak a húsvéti szertartások, a papok az útvonalat és a kitűzött időpontot egyaránt betartották. Azonban a részvétel nagyobb volt, mint az előző években, főleg a fiatalság részéről. Ezt Dömötör is tapasztalta Győrben és vidéken egyaránt. Említésre méltónak találta, hogy a székesegyháznál sok megyei tanácsi dolgozó is részt vett a körmeneten.¹⁵³⁰ Az úrnapi „körmönetekkel” kapcsolatban győri viszonylatban annyit tudunk, hogy az ünnep napján ekkor is csak a püspöki székesegyházban lehetett megtartani a processziót, más templomoknál a következő vasárnap. Dömötör beszámolt arról, hogy a székesegyházi körmenetet minden évben meg szokta nézni, és az idén (1958-ban) sem tett másként. Megállapította, hogy a résztvevők száma az elmúlt évekhez viszonyítva emelkedett, és sok volt a fiatal, főleg „nőszemély”. Panasz több településről is érkezett az állami hatóságok túlkapasáiról. (Ezeket az előbbieken már olvashattuk.)¹⁵³¹ Dömötör következő évi jelentése arról tudósít a feltámadási körmenetekkel kapcsolatban, hogy a győri bencéseknel már három év óta nem szoktak utcai körmenetet vezetni, és Sopronban is csak három helyen tartanak, a többi templomban évekkal ezelőtt sem vonultak ki, „mert a híveket lehetőleg kevesebb helyen nagyobb tömegbe tudják tömöríteni”.¹⁵³² A csornai nagytemplomból sem ment ki 1959-ben a körmenet, mert a nekik megfelelő útvonalat a hatóságok nem engedélyezték. Egyébként egy-két kivétellel szinte minden településen megtartották a templomon kívüli szertartásokat. Sopronban hatvan középiskolás fiú is felvonult, zárt sorokban, egyensapkában. Egyes helyeken többen, máshol kevesebben voltak a megjelentek, több nő, idősebb férfi és fiatal iskoláskorú gyermek. A résztvevők számát nem jegyezte fel az ÁEH megbízottja, azonban négy-öt éves tapasztalatai alapján úgy vélte, jóval kevesebben vesznek részt, mint az előző években. Rendkívüli eseményt Mosonmagyaróvárról jelentettek, ahol a templomból kilépő egyházi személyt kövel megdobták, ez azonban „egyéni akció volt a pap ellen”.¹⁵³³ Az egyházmegye komáromi részén csupán 5–6 %-kal csökkent a részvétel az előző évhez képest. A főbb helyek közül Tata I. plébánián 300–350, Komáromban 750 hívó jelent meg a szertartáson. Tata II-n nem tartottak templomon kívüli felvonulást.¹⁵³⁴

Dömötör József 1960-ban négy győri és három falusi plébániát látogatott meg, hogy ellenőrizze a húsvéti szertartásokra vonatkozó rendelet betartását, és felmérje a résztvevők

¹⁵³⁰ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–37/1958.

¹⁵³¹ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–66/1958.

¹⁵³² OL XIX–A–21–a. 15. d. H–26–7/h//1959. eln.

¹⁵³³ OL XIX–A–21–a. 15. d. H–26–7/h//1959. eln.

¹⁵³⁴ OL XIX–A–21–a. 15. d. H–26–7/L//1959. eln.

számát. Közülük a székesegyház kivételével kevesebben voltak, mint az előző évben, a székesegyházba pedig azért mentek el többen, mert kedvező időjárás mellett, este fél nyolckor tartották a szertartást, és így jobban ráérték az emberek. A bencések nem vonultak ki körmenetre, és a szertartást is vasárnap reggel ötkor tartották. *„A nők mindenhol túlsúlyban voltak, sok volt a gyermek. Nem rendezett sorokban egyenruhás katonát, vasutast is lehetett látni, inkább falun”* – értékelte Dömötör a hozzá beérkezett jelentéseket.¹⁵³⁵ Komárom megyében 1960-ban (húsvét) főleg a városokban és az ipartelepeken csökkent a fiatalok részvétele, de *„még mindig többen vesznek részt az ifjúság közül, mint az ellenforradalom előtt”*.¹⁵³⁶ A következő évben a részvétel az előző évihez képest egyes helyeken, főleg a városokban csökkent, a falvakban pedig nagyjából változatlan maradt, általánosságban tehát – a kellemes idő ellenére – csökkent a megjelenés aránya. A kor és nem szerinti megoszlást tekintve a nők „túlsúlyban voltak”, a férfiaknál pedig az idősebb korosztály jelent meg nagyobb arányban. A győri körmeneteken sok, egyensapkát viselő diáklányt is lehetett látni. Az egyházügyi megbízott néhány túlkapásról is beszámolt, noha „különösebb rendellenességről” nem kapott értesítést. Bár a papságot körlevélben tájékoztatták a szertartás időpontjáról, mégis előfordult, hogy egyes helyeken a megengedett határidő után, fél nyolc körül fejezték be a körmenetet. A győri Szent Imre-plébánián pedig 35 gyermeket öltöztettek be ministráns ruhába.¹⁵³⁷ Az egyházmegye komáromi részén is azt tapasztalták, hogy a résztvevők száma *„bizonyos mértékben csökkent 1960-hoz viszonyítva”*.¹⁵³⁸ Ugyanígy csökkenő tendenciát jelentettek Vas megyéből is. Prazsák Mihály főelőadó kiemelte, hogy Mesterháza községben 1961 húsvétján „fáklyás felvonulást” szervezett a plébános. *„Ez győri egyházmegye. Ezek mindig különleges dolgokat szeretnek csinálni. Ez a pap most került oda egy-két hónapja, de úgylátszik rosszul sikerült a bemutatkozása, legalább is előttem.”* – kommentálta az eseményeket Prazsák.¹⁵³⁹

Az 1962-ben esedékes húsvéti ünnepek alkalmával a Megyei Tanács elnöksége „maximális segítséget” nyújtott az újonnan kinevezett győri megbízottnak, Szaló Sándornak: április 17-től 22-ig állandó gépkocsit biztosított számára, és így lehetősége volt az összes járás ellenőrzésére. A „Győr káptalandombi nagytemplomban” (a székesegyházban) körülbelül 3000 résztvevőt számoltak össze, ez az előző évi mintegy 4500 főhöz képest csökkenést mutatott. A külvárosokban is mintegy 20 %-kal kevesebben vettek részt a

¹⁵³⁵ OL XIX–A–21–d. 8. d. 0025–2/o/1960.

¹⁵³⁶ OL XIX–A–21–d. 8. d. 0025–2/s/1960.

¹⁵³⁷ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0030–2/c/1961.

¹⁵³⁸ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0030–2/i/1961.

¹⁵³⁹ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0030–2/s/1961.

szertartásokon. Csornán a két plébánia együttesen ünnepelt, és „csupán” 4.000 fő részvételével. (1961-ben 5.000–6.000 főt számoltak össze.) Kapuváron is kevesebben voltak, mintegy 3.000 hívő, míg az előző évben kb. 5.000. Sopronban – a jelentés szerint – nem tartottak utcai körmenetet, „*mivel a megjelentek száma nagyon kevés volt*”: négy templomban mintegy 2.500 hívő.¹⁵⁴⁰ Mosonmagyaróváron a két plébánián (Moson és Magyaróvár) kb. 3.000 résztvevőt regisztráltak, az előző évi 5.000-hez képest. A községekben is nagyjából 20–30 %-os elmaradást tapasztaltak az előző évi adatokhoz viszonyítva. Szaló úgy értékelte, hogy az egész egyházmegyében (valójában Győr–Sopron megyében) kb. 20 %-kal csökkent a megjelentek arányszáma 1961-hez képest. Gyermek is részt vettek a körmeneteken, párttagokat azonban inkább a községekben lehetett látni.¹⁵⁴¹ Szaló Sándor szerint Sopronban 1961-ben és 1962-ben egyáltalán nem tartottak utcai körmenetet, és 1963-ban is csak két helyen, a Szent Mihály-templomban és a kurucdombi Szent István-templomban, összesen mintegy kétezer résztvevővel. Szaló „újszerűségként” jegyezte meg 1963-as tájékoztatójában, hogy például Győrött a Káptalandombon „*megjelent kb. 4000 ember és a templomban mintegy 1500 fő volt és a körmeneten csupán 900–1000 fő vett részt, a többi csak álló szemlélő volt*”.¹⁵⁴² Kapuváron a húsvétvasárnap reggel (fél hatkor) kezdődő szentmisén 130 fő, a körmeneten 300–400 vett részt, a többi hívő csak „szemlélő” volt, Csornán a feltámadási nagymisén 6 óra 20 perckor „*mindössze 32 fő jelent meg, de a körmenet idejére kb. 400–500 fő jelent meg és a végére kb. 2500 fő szemlélő volt jelen*”.¹⁵⁴³ Tehát utóbbiak, bár részt vettek a szertartáson, csak szemlélőként voltak jelen, és nem vonultak a menetben. Szaló megállapítása – hogy 1961-ben és 1962-ben Sopronban nem volt utcai körmenet – azért is érdekes, mert Dömötör már idézett 1961. április 11-i jelentése szerint Győr–Sopron megyében „*a szokásoknak megfelelően mindenhol megtartották a húsvéti feltámadási körmeneteket*”.¹⁵⁴⁴ A Vas megyében található Csepregen 1962-ben az előző évi 800 főhöz képest jelentős emelkedés mutatkozott a húsvéti körmeneten részt vevők számában, ugyanis mintegy 2.500 fő (!) vett részt a szertartáson. A létszám nemcsak az egyházügyi főelőadót, hanem az ÁEH elnökét is meglepte. A Szombathelyről beküldött jelentés „már elég komoly demonstrációs jellegűnek” értékelte a csepregi eseményeket. A fiatalság különböző, korszerű csoportjait széles, nemzeti színű vállszalaggal díszített zászlóvivők vezették. A felnőtt lakosság közel 80 %-a vonult a

¹⁵⁴⁰ OL XIX–A–21–a. 25. d. H–26–4/c/1962. eln.

¹⁵⁴¹ OL XIX–A–21–a. 25. d. H–26–4/c/1962. eln.

¹⁵⁴² OL XIX–A–21–a. 28. d. H–26–3/i/1963. eln.

¹⁵⁴³ OL XIX–A–21–a. 28. d. H–26–3/i/1963. eln.

¹⁵⁴⁴ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0030–2/c/1961.

körmenettel, köztük néhány vezető pozíciót betöltő értelmiségi és még „sokan mások”: „A csepregi jelenség komoly szervezettségre utal és az említett értelmiségiek kapcsolatában véleményem szerint van mit keresni, annál is inkább, mert a felfutás egyik évtől a másikig nem képzelhető el másképen. Az ügyben az a jellemző, hogy az előkészületekről semmiféle jelzés nem érkezett. Valószínűsíthető, hogy a győriek sem kaptak.” – próbált magyarázatot találni a történetekre Kunecz Károly főelőadó.¹⁵⁴⁵ Az 1963-as úrnapi körmeneten a győri székesegyházban nagyjából 2.500 fő jelent meg. A szertartás június 13-án délután öt óra és fél nyolc között volt, azért tartott ilyen sokáig, mert az idős megyéspüspök lassan tartotta a misét és a körmenetet.¹⁵⁴⁶

Az 1964-ben írt negyedévi jelentés arról tudósít, hogy a feltámadási körmenetek sok helyen elmaradtak az esős időjárás miatt. Győr városában tíz helyen szoktak körmenetet tartani – írja Szaló –, amelyeken mintegy 7–8.000 fő szokott részt venni, ebből a székesegyházi szertartáson 3–4.000 fő. Ehhez képest Győrben hat helyen volt körmenet, mindössze 3.200 résztvevővel, akik közül mintegy ezren a székesegyházban. Kapuvár, Csorna és Sopron városában sem tartottak processziót, és a soproni járás községeiben sem. A kapuvári járásban csak egy helyen, Fertődön vonultak ki az utcára, kb. 400 résztvevővel. A csornai járásban azonban minden községben tartottak körmenetet. Mosonmagyaróvár két templomában 250 fő jelent meg, holott évente általában 1.500–2.000 fő szokott részt venni a feltámadási körmeneten.¹⁵⁴⁷ A csökkenés tehát egyrészt a napokig tartó esőzések, másrészt a politikai munka hatására következett be – értékelte Szaló az adatokat, azt is hozzátéve, hogy az elmúlt időszakban a papok nagy erőfeszítéseket tettek a húsvéti körmenetek előkészítésére: „A hívek mozgatása mellett a városokban összevont körmeneteket szerveztek, de ezek sem hozták meg a várt eredményt.”¹⁵⁴⁸ Az úrnapi körmeneteket a székesegyházban május 28-án délután, a községekben (és városokban) pedig a rákövetkező vasárnap, 31-én délelőtt tartották meg. Három községben a délelőtti bérmálás miatt halasztották délutánra a processziót. Szaló megállapítása szerint a körmeneteket sok helyen már csak a templomon belül, vagy a templom udvarán tartották meg: „Ezévben erősen csökkent a nagy látványosságra való törekvés. A megye területén mintegy 50–60 templomban, csak rendes vasárnapi szertartásokat tartottak.”¹⁵⁴⁹ A megyében kb. 18.000 résztvevőt számoltak össze, közülük 12.000 felnőtt, 6000 fiatalok és iskolás gyermek volt. A falvakban a résztvevők

¹⁵⁴⁵ OL XIX–A–21–d. 14. d. 007–20/1962.

¹⁵⁴⁶ OL XIX–A–21–a. 30. d. U–26/j/1963. eln.

¹⁵⁴⁷ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–17/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 145–147.

¹⁵⁴⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–67/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 157–163.

¹⁵⁴⁹ OL XIX–A–21–a. 34. d. U–26–4/h/1964. eln.

mintegy 60–70 %-a tartozott a középkorúakhoz is az idősebbekhez, az iskolás gyermekek száma városokban 10–30, faluhelyen 30–40 fő között mozgott. A székesegyházban mintegy 300 felnőtt és 50 fiatal vett részt. Szaló egy új kezdeményezésről is beszámolt: *„mivel a káptalan számolt azzal, hogy kevés lesz a megjelenők száma, ezért a Bencés Gimnázium 270 tanulóját is kivezényelték és zárt sorokban vonultatták át a templomba”*.¹⁵⁵⁰ A csökkenés okát abban látta, hogy a megye területén *„javult a politikai munka, több gondot fordítottak a Párt és tanácsszervek a kultur- és sportbizottságok munkájára, megfelelő nivós műsorokat készítettek, amelyen úgy a felnőttek, mint a fiatalok egyaránt megjelentek. A papok részéről vetődött fel néhány helyen panasz, hogy a község vezetői nem igen tartják be a megállapodást, mivel az állami rendezvényeket az egyházi rendezvényekkel egyidőben tartják.”*¹⁵⁵¹ Vas megyében ezzel szemben általános szokássá vált, hogy *„a tradícióiból sokat vesztett ünnep előtti időben a papok erősebben készítik elő a híveiket az ünnep megtartására”*.¹⁵⁵² Ennek következtében a győri egyházmegyéhez tartozó Bük és Csepreg plébániákon is emelkedett a szertartáson megjelentek száma.¹⁵⁵³

A következő évben (1965-ben) az egyházmegye területén összesen mintegy 40.000 főre becsülték a feltámadási körmeneten résztvevők létszámát, nem és kor szerinti megoszlásban 50 % nő, 30 % férfi, 20 % gyermek, továbbá a felnőttek 80 %-ából mintegy 10 % a fiatalabb korosztályhoz tartozott. Az egyházmegye főtemplomában körülbelül háromezren voltak jelen a szertartáson, a „közvetlen körmeneten” azonban csupán egyharmaduk, mintegy ezer fő vett részt, a többi csak „szemlélő” volt. A városban hét másik plébánián is vezettek körmenetet, ezeken mintegy 3.000 hívő volt jelen. Sopronban 1.400, Mosonmagyaróvár két plébániáján kb. 3.000 (a körmeneten nagyjából a fele), Kapuváron és Csornán 2.000 főre becsülték a megjelentek létszámát, utóbbi két helyen azonban a körmeneten csak kb. 800, 1000 fő vett részt. Szaló Sándor fontosnak tartotta megjegyezni, hogy *„ez a kettős jelenség, a spontán megjelenés és a körmeneteken való részvétel demonstráció csak a városokban jellemző, községekben a megjelentek mind részt vesznek a körmeneteken”*.¹⁵⁵⁴ Krisztus testének és vérének ünnepén Győrben az árvíz és a szeles időjárás miatt a székesegyháznál nem tartottak utcai körmenetet, és a városban is csak négy helyen. A résztvevők száma is alacsony volt, a székesegyházi misén mintegy ezer, a városi körmeneteken pedig mintegy kétezer fő vett részt. Sopronban nem volt körmenet,

¹⁵⁵⁰ OL XIX–A–21–a. 34. d. U–26–4/h/1964. eln.

¹⁵⁵¹ OL XIX–A–21–a. 34. d. U–26–4/h/1964. eln.

¹⁵⁵² OL XIX–A–21–a. 34. d. U–26–4/p/1964. eln.

¹⁵⁵³ OL XIX–A–21–a. 34. d. U–26–4/p/1964. eln.

¹⁵⁵⁴ OL XIX–A–21–a. 35. d. H–26–3/b/1965. eln.

Mosonmagyaróváron 2.500, Kapuváron 1.200, Csornán 800 főre becsülte a létszámot az egyháziügyi megbízott. Említésre méltó esemény Csornán történt, ahol a plébános kihirdette, hogy az ünnep napján, csütörtökön vasárnapi miserend van érvényben, és a szentmisén való részvétel halálos bűn terhe alatt kötelező. „Ez azt eredményezte – írta az ÁEH megyei megbízottja –, hogy a csornai munkahelyekről jött jelentések alapján sok személy kért erre az időre szabadnapot, vagy néhány órás eltávozást, mivel az úrnapi körmenetet a templomon belül ezidőben tartották meg.”¹⁵⁵⁵ A Kovács István egyháziügyi megbízotthoz 1966-ban beérkezett jelentések szerint az úrnapi körmeneteken résztvevők száma majdnem mindenütt csökkent az előző évhez képest. Voltak olyan községek, ahol nagyjából azonos volt a részvétel, néhány helyen azonban emelkedést regisztráltak. Kovács azonban azt tapasztalta, hogy az előző évben készített nyilvántartással összehasonlítva nem csökkenést, hanem „jelentős számú emelkedést kell tudomásul vennünk”.¹⁵⁵⁶ A kiemelt helységek közül Győrben 1.900, Sopronban 6.600, Mosonmagyaróváron 680, Kapuváron 1.650, Csornán 500 fő megjelenését regisztrálták. A járásokban az alábbiak szerint oszlott meg a körmeneteken részt vevők száma: a győri járás 42 községében 10.100, a soproni járás 26 községében 8.600, a mosonmagyaróvári járás 22 községében 6.500, a csornai járás 32 községében 8.500, a kapuvári járáshoz tartozó 21 községben pedig 8.250. A megyére vonatkozó összesített adatok szerint 53.280 fő vett részt a szertartásokon, közülük 32.200 nő, és 21.080 férfi. Az életkori megoszlás alapján 13.230 gyermek 6.740 ifjú, 18.910 felnőtt, 14.400 öreg. Az előző évi részvételt kb. 15.000 főben állapították meg (az árvízveszély és az esős időjárás miatt voltak ilyen kevesen), így az 53.280 fő jelentős emelkedésnek minősül, holott az adatokat így is lefelé kerekítette az egyháziügyi tanácsos. Kirívó esetet Sopronban tapasztaltak, ahol a városplébánia Szent Mihály-templománál is az ünnep napján (június 9-én), és nem a rákövetkező vasárnapon tartották meg a körmenetet, Pajtényi László apát, kanonok, volt püspöki helynök vezetésével. A részvétel megyei vonatkozásban is kiemelkedő volt, kb. 3.000 fő jelent meg. Ugyanezen a plébánián június 12-én (vasárnap) „gyermekáldó” körmenetet is tartottak, kb. 500 résztvevővel. A Szent Antal ünnepéhez kapcsolódó szertartás ünnepélyessége meghaladta a június 9-i körmenetét, többek között 30 ministráns fiú haladt égő gyertyával a körmenet elején. A győri székesegyháznál külső körmenetet sem 1965-ben, sem 1966-ban nem tartottak.¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵⁵ OL XIX–A–21–a. 37. d. U–26–4/i/1965. eln.

¹⁵⁵⁶ OL XIX–A–21–a. 40. d. U–26–6/b/1966. eln.

¹⁵⁵⁷ OL XIX–A–21–a. 40. d. U–26–6/b/1966. eln.

6.5. Népmissziók, lelkigyakorlatok, triduumok

Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv 1349. kánonjában előírta, hogy az ordináriusok ügyeljenek arra, hogy a plébánosok legalább minden tizedik évben tartsanak missziót.¹⁵⁵⁸ Ezek a lelkigyakorlatok a hívek lelki épülésére, a hitélet emelésére szolgáltak. Megtartásukat az egyházmegyei Zsinati Határozatok is szorgalmazta.¹⁵⁵⁹ A II. világháború erkölcsi tisztításának ellensúlyozására Papp Kálmán külön is elrendelte, hogy a Boldogasszony-éve keretében minden olyan plébánián, ahol 1945 óta nem gondoskodtak róla, az advent és húsvét közötti időszakban nyolcnapos népmissziót tartsanak, ahol pedig a háború befejezése óta volt már misszió, ott háromnapos triduummal kell azt feleleveníteni. Ebben a munkában a szerzetesrendek közreműködését kérte, és megbízta az 1937-ben megalakított Papi Missziós Egyesületet az 1947–48-ban tartandó népmissziók megszervezésével. Egyúttal felkérte a plébániák és önálló lelkészségek vezetőit, hogy a kerületi esperesek útján jelentsék, mikor, kinek a vezetésével szándékoznak megtartani a lelki programot.¹⁵⁶⁰ A népmissziók idejét és vezetőjének nevét 1953-tól a helyi tanácsnak is be kellett jelenteni.¹⁵⁶¹ A katolikus egyház lelkigyakorlatai közé tartozik a húsvét előtti időszakban, a nagyböjttben esedékes, rendszerint három napos lelkigyakorlat, az ún. triduum. Mivel rendszerint a templomban tartották, nem kellett az állami hatóságok hozzájárulását kérni,¹⁵⁶² 1953-tól azonban idejét és vezetőjét jelenteni kellett a helyi tanácsnál.¹⁵⁶³ A püspök az ötvenes évek elején több alkalommal buzdította papjait a népmissziók, ahol ez nem esedékes, a nagyböjti triduumok elvégzésére.¹⁵⁶⁴ 1962-től kifejezetten elrendelte, hogy hetvenedvasárnaptól nagycsütörtökig minden egyházközségben meg kell tartani a háromnapos ájtatossági gyakorlatokat, olyan időpontban, „amikor a munkában nem akadályozza a híveket”. A népmisszióknak azonban nincs nyoma a körlevelekben.¹⁵⁶⁵ Lefolyásukról nem rendelkezünk adatokkal, ugyanis az Egyházmegyei Hatósághoz csak az időpontját és a vezető nevét kellett előzetesen bejelenteni, utólagos beszámolót nem kértek. Néhány évből egyházmegyei összesítés is fennmaradt, ez is csak a legszükségesebb adatokat tartalmazza.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁵⁸ CIC, 1917. Can. 1349.

¹⁵⁵⁹ ZsH, 1935. 40 §.

¹⁵⁶⁰ GyEL I. 1. p. 1949/VIII. körlevél. 2915. sz.

¹⁵⁶¹ GyEL I. 1. p. 1953/II. körlevél. 309. sz.

¹⁵⁶² OL XIX-A-21-d. 26. d. 0040-8/1964.

¹⁵⁶³ GyEL I. 1. p. 1953/II. körlevél. 309. sz.

¹⁵⁶⁴ GyEL I. 1. p. 1952/I. körlevél 284. sz.; 1953/II. körlevél. 309. sz.

¹⁵⁶⁵ GyEL I. 1. p. 1962/I. körlevél. 309. sz.; 1963/II. körlevél. 322. sz.; 1964/I. körlevél. 312. sz.; 1965/III.

körlevél. 492. sz.

¹⁵⁶⁶ GyEL I. 1. o. 2854/1962.

A rendelkezésre álló dokumentumokból és a püspökséghez beérkező bejelentésekből megállapítható, hogy a lelkipásztorok a nagybőjti lelkigyakorlatokra nagy gondot fordítottak. Az egyházügyi megbízott jelentései is bepillantást engednek néhány lelkigyakorlat részvételi arányára. írta, hogy az egyházmegyében elkezdődtek a három napos triduumok, de néhány helyről 4–5, sőt 6 napra is kértek engedélyt. A győri megbízottak nem járultak hozzá, mert a nevében is benne van, három napnál tovább nem lehet tartani. *„Már több helyről van tapasztalatunk arról – írta 1954 áprilisában Dömötör József –, hogy milyen tömegek vesznek részt a tridumokon [!], az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy többen mint tavaly, pl. Magyarfalván, tavaly 40–50 lélek vett részt naponta, most pedig 250 lélek, igaz, hogy tavaly nem volt Mária év.”*¹⁵⁶⁷ Azonban 1959-ben már úgy vélekedett, négy-öt éves tapasztalatai alapján, a hívek jóval kevesebben vesznek részt, mint az előző években. A húsvéti előkészületek korábban „sokkal nagyobb mérvűek” voltak, ugyanis sok helyen egyhetes triduumokat szerveztek, most azonban megelégedtek a két-három napos lelkigyakorlatokkal. Ennek okát abban látta, hogy Győr–Sopron megye szocialista megye lett, és mivel sok községben téesz-problémák voltak, a lelkipásztorok nem akarták erőn felül igénybe venni a lakosságot.¹⁵⁶⁸ Két évvel későbbi jelentésében pedig arról számolt be, hogy az elmúlt években a triduumokat egy héten át szokták tartani, idegen egyházmegyés papok, főleg szerzetesek vezetésével. A megyei kirendeltségen azonban úgy rendelkeztek, csak három napos lelkigyakorlatot lehet tartani, saját egyházmegyés, lehetőleg világi pap vezetésével.¹⁵⁶⁹

6.6. A vasárnap és egyes naptári napok kisajátítása

Az ünnepnapok már jellegüknél fogva is jelképes tartalom hordozói. Különösen így volt ez a szovjet típusú diktatúrákban, ahol szinte minden különleges jelnek, szimbólumnak nagy jelentőséget tulajdonítottak, ha lehet, még nagyobbat, mint a demokratikus berendezkedésű országokban. *„Az állami ünnepek mindig is szorosan kapcsolódtak egy adott politikai berendezkedéshez, hiszen legtöbbször történelmi emlékek felidézésével fejezik ki a meghatározó ideológiai szempontokat. A magyarországi kommunista vezetés is saját hatalmi elképzeléseinek megfelelően szüntetett meg régi ünnepeket, vagy teljes mértékben átalakította, manipulálta tartalmukat, jelentésüket, és alkotott új, a szocializmust jelképező*

¹⁵⁶⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/241/1/1954.

¹⁵⁶⁸ OL XIX–A–21–a. 15. d. H–26–7/h//1959. eln.

¹⁵⁶⁹ OL XIX–A–21–d. 13. d. 0030–2/c/1961.

szimbolikus megemlékezéseket.” – állapította meg az ünnepek szocialista kisajátításáról szóló tanulmányában Horváth Attila.¹⁵⁷⁰ A berendezkedő párturalom nem csupán az ünnepek jellegét változtatta meg, hanem 1950–1951 folyamán az addig szokásban volt ünnepstruktúrát is egészében módosította.¹⁵⁷¹ Az ünnepnapok feletti uralom másik aspektusa az volt, hogy egyrészt lecsökkentsék a számukat, hogy ezzel is növeljék a munkanapok számát, másrészt kötelezővé igyekeztek tenni az ünnepségeken való aktív részvételt. További – témánk szempontjából nem elhanyagolható szempont – a nemzeti és egyházi ünnepek visszaszorítása, kiiktatása volt. Ha számba vesszük az 1945. év ünneprendjét, láthatjuk, hogy a 15 munkaszüneti nap közül 13 keresztény ünnep volt, bár egy részüknek a szekularizáció következtében nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. A piros betűs ünnepek a következők voltak: Újév, Húsvét, Szent Péter és Pál napja (az aratás kezdete), Mindenszentek, Halottak napja és Karácsony. További keresztény állami ünnepek: Vízkereszt (január 6.), Gyertyaszentelő Boldogasszony, illetve Jézus bemutatása a templomban (február 2.), áldozócsütörtök, Pünkösöd két napja, Úrnapja, Nagyboldogasszony (augusztus 15.) és Kisboldogasszony (szeptember 8.), valamint Szeplőtelen Fogantatás (december 8.) ünnepe. Szent István napja (augusztus 20.) állami és egyházi ünnep is volt, egyedül március 15-e volt kizárólag nemzeti ünnep. Már az 1940-es évek második felében sorra szüntették meg az egyházi ünnepeket, és alakították ki a szovjet típusú diktatúra céljait szolgáló, valamint a napi politikának megfelelő demonstrációkat. A nők egyenjogúsításával, a „dolgozó nő” mítoszának kialakításával párhuzamosan egyre inkább felértékelődött a nők szerepének hangsúlyozása. A Nemzetközi Nőnap egyoldalú propagálása mellett 1955-től újra ünnepelni kezdték az Anyák Napját, a belső használatra készült indoklás szerint azért, nehogy a klérus sajátítsa ki magának. Rákosi Mátyás születésnapja (március 8.), a Tanácsköztársaság kikiáltásának ünnepe (március 21.), a „felszabadulás” ünnepe (április 4.), a munka ünnepe (május 1.), a Néphadsereg napja (szeptember 29.), a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a „világtörténelem legnagyobb fordulópontja” (november 7.) mind rendszertipikus ünnepek voltak. Március 15-e is sajátos tartalommal telítődött, és a hatalomra került kommunisták rögvest kisajátították. Augusztus 20-a, Szent István király ünnepéből először az „új kenyér” ünnepe, majd az 1949. augusztus 20-án hatályba léptetett alkotmány után az alkotmány ünnepe.¹⁵⁷² A Mikulásból Télapó lett, a karácsonyból

¹⁵⁷⁰ HORVÁTH A. 2007. 42.

¹⁵⁷¹ GYARMATI 1998. 109.

¹⁵⁷² HORVÁTH A. 2007. 42.

fenyőünnep.¹⁵⁷³ Ezzel párhuzamosan több keresztény ünnepet töröltek a munkaszüneti napok sorából, így a vízkeresztet (január 6.), áldozócsütörtököt, Szent Péter és Pál apostolok napját, majd pünkösdhétfőt. Idővel az államilag munkanapnak nyilvánított egyházi ünnepeken a templomokban ünnepi miserendet tarthattak (például Úrnapján, Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony napján stb.). Minden hétköznapra eső nagy egyházi megmozdulást (búcsúkat, körmeneteket stb.) az azt megelőző, vagy azt követő vasárnapra kellett áthelyezni.¹⁵⁷⁴ A probléma részben abból származott, hogy az egyházi és az állami ünnepek egy része nem fedte egymást, és a szertartásokon való részvétel a lakosság egy részét „elvonta” a termelőmunkától. Ilyen, az állam által el nem ismert egyházi ünnepeken tartott szertartás volt például Gyertyaszentelő Boldogasszonykor (február 2.), Gyümölcsoltó Boldogasszonykor (március 25.), hamvazószerdán, nagypénteken és Úrnapján.¹⁵⁷⁵ A Minisztertanács határozata értelmében a Titkárság 1951-ben elrendelte, hogy minden év augusztusának 2. vasárnapján „vasutas nap”-ot kell tartani. A döntés elsősorban a dolgozó vasutas elismerését volt hivatott kifejezni, másrészt a munkafegyelem megszilárdításával – nemcsak a vasárnap kisajátításával – egyházellenes célokat is szolgált: *„A politikai felvilágosító munka leplezze le a klerikális reakció mesterkedését, mely a dolgozók ezreinek életére tör, a vasutat akarja megsemmisíteni.”*¹⁵⁷⁶ A Minisztertanács határozata nyomán 1954-ben június második vasárnapját is „lefoglalták”, és „traktoros nap”-nak nyilvánították, egyúttal felhívták a tanácsok vezetőinek figyelmét, hogy sikerét „legmesszebbmenően” támogassák.¹⁵⁷⁷

Az előbb elmondottak Győr–Sopron megye területére is érvényesek voltak. A hivatalos állami ünnepeken kívül a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról és Sztálin születésnapjáról is rendszeresen megemlékeztek, továbbá karácsony megünneplését is igyekeztek új ideológiával feltölteni. Az ünnepségeket előzetesen megadott szempontok alapján szervezték meg. Első látásra nem biztos, hogy fel tudjuk mérni annak jelentőségét, milyen politikai aspektusai lehettek a karácsonyi műsor „átvállalásának”. Az alábbi idézet az MDP Győr megyei Bizottságának 1948 decemberére vonatkozó jelentéséből származik: *„A karácsonyi ünnepségeket az iskolákban, úgy a városban, mint a vidéken megszerveztük. A karácsonyi ünnepségek jól sikerültek, különösen falun volt nagy hatása, az asszonyok sírtak és azt mondták, hogy ilyen karácsonyuk még sohasem volt. Minden gyermek kapott*

¹⁵⁷³ ROMSICS 205. 359.

¹⁵⁷⁴ BALOGH–GERGELY 2005. 939. 4. sz. lábjegyzet.

¹⁵⁷⁵ VaML XXIII.69. 2. d. 0019/1959.

¹⁵⁷⁶ GyL XXIII/3.a. 1. d. (1951) 336/1951. eln. biz.

¹⁵⁷⁷ SL XXIII/724. 1950–1960. 3. d. 104–17/1954.

*csomagot, ami általános örömet és megelégedést váltott ki. Magyaróvári járásban szokás volt, hogy a gyermekek a karácsonyi ünnepek alatt elmentek házakhoz, különösen a kulákokhoz szent éneket énekelni, hogy egy kis süteményt, kalácsot kapjanak. Az idén ez elmaradt, mert mindegyik gyereke kapott csomagot és ezekbe a községekbe arról beszélnek a kulákok, hogy ma már énekelni sem jönnek, már talán annyira megtollasodtak. A karácsonyi ünnepélyek az úttörő mozgalmat nagymértékben megsegítették. A papok kezéből a karácsonyi ünnepségek megrendezése teljesen kicsúszott, több községben a papot meghívták az ünnepségre, de nem jelent meg, ami osztatlan felháborodást okozott.*¹⁵⁷⁸ Később is alapvető szempont volt, hogy „klerikális szellemű műsorszámok” ne szerepeljenek a programban.¹⁵⁷⁹ A „karácsonyi foglalkozások” tehát nagyban hozzájárultak a „klerikális reakció elleni fokozott harc” megvalósításához.¹⁵⁸⁰ Kisbarát plébánosa őszintén megjegyezte a historia domusban, hogy 1949. december 23-án megtartották az iskolában a karácsonyi ünnepélyt, ennek azonban „karácsonyi jellege nem volt”.¹⁵⁸¹ A „fenyőünnepek” ellensúlyozására Kálmán püspök 1949-ben „templomi használatra szánt munkaanyagot” küldött a lelkipásztoroknak, hogy a lehetőségek szerint az éjféli mise előtt használják fel a hívek közös karácsonyi esti ünneplésére.¹⁵⁸²

Több alkalommal előfordult, hogy a politikai szervek „igényt tartottak” a vasárnapra, akadályokat gördítve a szentmise látogatása elé. Több alkalommal politikai gyűléseket, összejöveteleket szerveztek vasárnap délelőttre. (Példának okáért 1945. június 20-án a „Magyarország demokratikus pártjainak pártközi értekezlete” határozatának értelmében a pártok 1945. június 24-én, vasárnap délelőtt 9 óra 30 perc kezdettel gyűlést hirdettek a soproni Széchenyi-térre.¹⁵⁸³ A Magyar Kommunista Párt első megyei konferenciáját is vasárnap délelőtt tartották meg 1946. február 24-én, amelyen 98 község 155 küldötte képviseltette magát.¹⁵⁸⁴ A „vasárnapi határjárásokról” például már 1948-ból is tudósítanak a levéltári források.¹⁵⁸⁵ (Nem kizárólagosan a vallásgyakorlat ellenében, hanem részben azért, mert ebben az időben a vasárnap volt az egyetlen munkaszüneti nap, másrészt a mezőgazdasági munkák elvégzése is népgazdasági érdeknek számított.) Ezért gondoskodtak

¹⁵⁷⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. 13. öe. Jelentés az 1948. december havi propaganda munkáról. 1949. január 10.

¹⁵⁷⁹ SL XXIII/411. 3. d. 121–332/1951.

¹⁵⁸⁰ GyL XXIII/208. 1. d. 13–30/1/1952.

¹⁵⁸¹ GyEL II. 1. Győrújbarát I. (Kisbarát) Historia Domus, 1948–1980. 17. lap.

¹⁵⁸² GyEL I. 1. p. 1949/IX. körlevél. 3533. sz.

¹⁵⁸³ SL V/49. 8. d. 669/1945.

¹⁵⁸⁴ A város és falu összefogásának jegyében kezdődik az M.K.P. megyei konferenciája. Új Sopron. II. évfolyam 45. szám. 1946. február hó 24. 3. lap.

¹⁵⁸⁵ SL V/49. 9. d. 493/1948.

arról, hogy az általános iskolások részére alkalmanként szervezett mozilátogatást biztosítsanak. Az előadásokat nem volt szabad a tanítás rovására szervezni, tehát csak vasárnapokon és egyéb tanítási szünnapokon engedélyezték, hogy a nevelők és a tanulók elhagyják az iskolát. A „szovjet és haladó filmek látogatása” nem titkolt szándékkal egyházellenes célt szolgált: *„Különös fontosságú a klerikális reakció elleni harc szempontjából, hogy a filmeket lehetőleg vasárnapokon /délelőtt/ látogassák növendékeink és a látott filmeket ankét formájában megvitassák.”*¹⁵⁸⁶ Lényegében hasonló célt szolgált az útmutatás is, mely szerint az iskolai kirándulásokat mindig be kellett jelenteni a felettes szerveknek, de az egynapos kirándulásokra (vasárnapokon) bejelentés nélkül az egész év folyamán mehettek a tanulók.¹⁵⁸⁷ Sok helyen az úttörő foglalkozásokat, kirándulásokat, filmvetítéseket is vasárnap délelőttre időzítették.¹⁵⁸⁸ Például a rétalapi iskolából jelentették 1952-ben, hogy az „úttörő-vasárnapokat” hangulatosakká tették, és vasárnaponként kirándulásokat szerveztek: *„Célunk volt a tanulók vasárnapi szabadidejének hasznos, szórakoztató lekötése, rossztól való elvonása.”*¹⁵⁸⁹ A győri járásra vonatkozik az alábbi megállapítás: *„A hittanról való lemorzsolódás érdekében különösképpen ellenőrizzük (ill. ezekben biztosítjuk) természettudományos oktatás, vasárnapi foglalkozások, kirándulások, filmlátogatások, MHK versenyek, bábszínház, olvasóórák szervezését.”*¹⁵⁹⁰

A püspöki körlevelekben 1951-től egyre gyakrabban jelentek meg az ünnepek áthelyezésére vonatkozó felhívások. Például május 6-a előtt nem lehetett búzaszentelő körmenetet – „templomon kívüli körmeneti vagy egyéb megnyilvánulásokat” – tartani. Ugyancsak nem engedélyezték a május 1-jére *„tervbe vett körmeneti megnyilvánulásokat sem, mivel e nap munkaszüneti nap lévén a dolgozók világünnepé”*.¹⁵⁹¹ Papp Kálmán ezért úgy rendelkezett, hogy a szertartásokat a templomban kell megtartani. Mivel áldozócsütörtököt (Urunk mennybemenetelének ünnepét) is munkanappá nyilvánították, az esti mise tartására a körülményeknek megfelelően binálásra, illetve trinálásra általános engedélyt adott. Eszerint ugyanazon a napon második, illetve harmadik szentmisét is tarthattak a papok, ha ezt a lelkipásztori szempontok indokoltá tették.¹⁵⁹² Az 1952. évi VI. számú körlevél is hosszan sorolta az ünnep-áthelyezésekkel kapcsolatos tudnivalókat. Miután Nagyboldogasszony napja állami munkanap, vasárnapi miserendet kell tartani,

¹⁵⁸⁶ SL XXIII/411. 3. d. 122–83/1950.

¹⁵⁸⁷ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 125–1/1952.

¹⁵⁸⁸ SL VI/501. 52. d. 34. sz. Úttörőjelentések, 1950.

¹⁵⁸⁹ GyL XXIII/208. 4. d. 84–55/2/1952. és 84–55/3/1952.

¹⁵⁹⁰ GyL XXIII/208. 1. d. 13–32/2/1952.

¹⁵⁹¹ SL XXIII/724. 1950–1960. 1. d. 44/1951.eln.

¹⁵⁹² GyEL I. 1. p. 1951/IV. körlevél. 1231. sz.

azonban az esetleges körmenetet a következő vasárnapra kell áthelyezni. A négy állami ünnepen (április 4., május 1., augusztus 20. és november 7.) hétköznapi miserend tartandó, és az istentiszteleteket reggel 8 órára be kell fejezni. Amennyiben az állami ünnep egyben egyházi ünnep is (például augusztus 20.), az istentiszteletek a szokásos vasárnapi rend szerint végzendők, de körmenetet tartani nem szabad. Május 1-jén az esti órákban nincs akadálya a májusi litániának. A búcsújáró napokat (zarándoklatokat) a lelkipásztorok a következő vasárnapokra helyezték át. *„A templomok búcsúnapjait és a falvak fogadott ünnepeit, különösen a nagy munkaidőben, a következő vasárnapokon tartásuk meg nyilvánosan, magán a hétköznapra eső búcsúnapon, illetve fogadalmi ünnepen pedig csak a kora reggeli órákban mondjanak ünnepélyes szentmisét. A nyári munkaidőben hétköznapi litániákat és rendkívüli ájtatosságokat ne tartsanak, ez alól természetesen az elsőpéntek kivételt képez. Általában T[isztelen]dő Papjaim az istentiszteleti rendet úgy állapítsák meg, hogy a híveket az azokon való részvétel ne akadályozza sürgős mezőgazdasági munkájuk elvégzésében.”*¹⁵⁹³ Mivel a keresztjáró napok 1953-ban is május 1-jére estek, a szertartást reggel 8 óráig be kellett fejezni.¹⁵⁹⁴ Az állami hatóságok részéről még 1965-ben is elvárás volt, hogy a vasárnapi miserendet hangolják össze a „felszabadulás” huszadik évfordulóján megrendezett ünnepi programokkal.¹⁵⁹⁵

6.7. Az emberi élet sorsfordulóihoz kapcsolódó egyházi gyakorlatok

A vallási hagyomány legidőtállóbb részét az életfordulók vallási formában történő megünneplése alkotja. A kereszténységgel (katolicizmussal) való kapcsolattartás olyan mutatója a születéshez és a halálhoz kapcsolódó szertartáson való részvétel, illetve annak igénylése, amely Tomka Miklós szerint *„az összes lehetséges mutató közül az emberek legnagyobb csoportjánál jelzi a keresztény hagyomány és szokások jelenlétét”*.¹⁵⁹⁶ Az ötvenes évek végén *„a szocialista állam a magánélet különböző tartományait, rétegeit nagy lendülettel és – ami talán még fontosabb – addig alig tapasztalt alaposággal akarta beolvasztani a közösségi életbe, egyfelől a földtulajdon újraelosztása révén, másfelől azáltal, hogy a családi ünnepeket a szocialista társadalom nyilvános (így ellenőrizhető) közösségi eseményeivé tette. A kettő egyazon stratégia részeként értelmezhető, ha más és más területen*

¹⁵⁹³ GyEL I. 1. p. 1952/VI. körlevél. 1415. sz.

¹⁵⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1953/IV. körlevél. 776. sz.

¹⁵⁹⁵ BINDES–NÉMETH 1991. 133.

¹⁵⁹⁶ TOMKA M. 1988. 532.

*és különféle mechanizmusok útján valósult is meg.*¹⁵⁹⁷ Bár már az 1949-es kommunista hatalomátvétel előtt bevezettek új ünnepnapokat, és hozzáfogtak az egyházi ünnepek átértelmezéséhez, illetve munkanappá nyilvánításához, az életeseményekhez kapcsolódó családi ünnepekről egészen az '50-es évek végéig nem készült központilag meghatározott, átfogó tervezet. A II. világháború utáni politikai berendezkedés arra törekedett, hogy az egyházak tevékenységét szinte kizárólag a templomok falai közé szorítsa vissza. Az ÁEH figyelemmel kísérte ugyan az egyházi szertartásokat, a papok lelkipásztori tevékenységét, és a szertartásokon való részvétel csökkentésére törekedett, az állampolgárok magánéletébe azonban ebben az időszakban még nem szólt bele, kivéve azokat, akik a párt tagjai és funkcionáriusai voltak. A párttagoknak elvileg tilos volt vallási szertartásokon részt venniük: nemcsak templomba nem járhattak, hanem gyermekeiket megkereszteltetni, egyházi esküvőt tartani, családtagjaikat pappal eltemettetni sem volt szabad. Noha a családi alkalmak megünneplésére nem dolgoztak ki szocialista alternatívát, ezek politikai jelentőségével a párt nagyon is tisztában volt. A világháború utáni időszakra jellemző „különös kompromisszumokra” utal, hogy Rákosi Mátyás 1949 előtt még keresztapaságot is vállalt, holott mint ateista ideológiát képviselő politikus nem illeszkedett a korábbi politikusok esetében természetesnek számító gesztushoz. Tehát némiképp sarkítva azt is lehetne mondani, hogy *„a meggyőződéses kommunisták számára az egypártrendszer nem támogatta, hanem inkább szűkítette az ünnepi lehetőségek körét”* – fogalmazta meg észrevételét Tóth Heléna.¹⁵⁹⁸

A II. világháború után a kommunista ideológia szerint a gazdaság átszervezése és a különböző szekularizációs intézkedések következtében az emberek gondolkodásmódjának is szinte magától meg kellett volna változnia.¹⁵⁹⁹ A vallásos ember életét ugyanis átszötte az egyházzal való kapcsolat, és fontosabb családi ünnepei, életének jelentős fordulópontjai rendszerint nem múlhattak el egyházi közreműködés nélkül. Ezekhez az alkalmakhoz azok is ragaszkodtak, akik már nem jártak rendszeresen templomba, így különböző mértékben ugyan, de a társadalom hangsúlyos része kötődött az egyházakhoz. Ez azonban nem volt összeegyeztethető a szocializmus jövőképevel: *„a szocialista ember ideája új, vallási tartalomtól mentes ünnepi formákat követelt meg”*.¹⁶⁰⁰ Az '50-es évek végére azonban a pártvezetés számára is világossá vált, hogy sem a gazdaság erőszakos átfarmálása, sem az

¹⁵⁹⁷ TÓTH H. 2015. 258.

¹⁵⁹⁸ Uo. 264–266.

¹⁵⁹⁹ Uo. 259.

¹⁶⁰⁰ HORVÁTH I. 2007. 176.

egyházak mozgásterének radikális korlátozása nem vezethet el a „szocialista tudat” kialakításához. A szocialista társadalmi szertartások központi megalapozásához az első lépés a „vallásos világnézet elleni harcról” szóló 1958 júliusában hozott párthatározat volt. A Művelődésügyi Minisztérium a Népművelési Intézet bevonásával terveket készített a különböző társadalmi szertartások szocialista formájának kialakítására és népszerűsítésére. A Népművelési Intézet novemberben kapta a feladatot, hogy tegyen javaslatokat egy új, szocialista ünnepi kultúra kiépítésére, és decemberre már el is készült az átfogó programterv, amelynek fő irányelvein az elkövetkező évtizedekben nem sokat változtattak. Alig egy évvel tehát a párthatározat után, 1959 októberében már filmhíradóban mutatták be a példaértékű szocialista névadót, 1960-ban pedig a Népművelési Intézet gépírással módszertani útmutatót adott közre a fontosabb családi ünnepek szocialista formájáról, s a kiadvány egyes részleteit diafilmen is megjelentették. Az új ünnepek kitalálása és bevezetése olyan gyorsan történt, hogy olyan alapvető kérdéseket sem tisztáztak, kinek a hatáskörébe tartoznak az új szertartások. Ez részben azzal magyarázható, hogy egyes helyeken már léteztek helyi kezdeményezések, amelyek között pozitív és negatív példa egyaránt megtalálható volt. Az 1960-ban kiadott módszertani útmutató ezért ún. Társadalmi Ünnepi Bizottságok felállítását javasolta, amelyeket az 1960. szeptember 22-én kelt 3243/1960. számú kormányhatározat hozott létre. Ugyanezzel a határozattal szabályozták az új szocialista családi ünnepekhez kapcsolódó közigazgatási feladatokat is. Bár a rendelet sem a Magyar Közlönyben, sem a Határozatok Tárában, sem pedig a Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteményében nem jelent meg, csupán végrehajtásra küldték el a tanácsokhoz, a sajtóban már a határozat életbe lépése előtt megkezdődött a propagandamunka az új szertartások bevezetésével kapcsolatban. Két évvel később a BM–MM 104/1962. sz. rendeletben szabályozták részletesen a tanácsok feladatkörét a társadalmi szertartások szervezésével kapcsolatban.¹⁶⁰¹ Mindezek alapján nem meglepő, hogy a dolgozatom szempontjából releváns közigazgatási egységek tekintetében is elsősorban az 1950-es évek végétől találtam a társadalmi szertartásokra vonatkozó forrásokat. Bár már korábban is történtek kísérletek, átfogó szabályozás hiányában nem vezettek eredményre. Sopronban például már 1951-től szerveztek szocialista tartalmú társadalmi rendezvényeket, azonban „elégé elszigetelt jelleggel”.¹⁶⁰² A soproni járásra vonatkozó 1954-es értékelés pedig a következőképpen fogalmaz: *„Haláleset, keresztelő, házasságkötés kérdésében még igen sok súlyos és elítélendő esetet hozhatnánk fel járásunk területéről, ami nagymértékben lefegyverzi*

¹⁶⁰¹ TÓTH H. 2015. 259., 266–268. Lásd a 38. sz. lábjegyzetet a 267–268. oldalakon.

¹⁶⁰² MÉSZÁROS Gy. 1975. 75.

párthatagjainkat a klerikális reakció elleni eredményes harcról.”¹⁶⁰³ A kormány 1960 őszén a püspöki karhoz fordult, hogy a katolikus temetőekben is járuljanak hozzá a társadalmi jellegű temetések megtartásához. A püspöki kar felhívta a figyelmet, hogy az egyházi törvények értelmében erre engedély nem adható, „*de viszonyaink között az ilyen temetések tűrhetők*”.¹⁶⁰⁴

Az 1958-as párthatározat nyomán Győr–Sopron megyében is felülvizsgálták az egyházak tevékenységét és a „vallásos ideológia elleni harc” tapasztalatait. Az egyházi szertartások vonatkozásában úgy vélték, ezek inkább a szokás miatt általánosak, és ezen a téren csak „*az egyházi temetés mellőzése mutat városainkban nagyobb sikert*”.¹⁶⁰⁵ Ennek elősegítésére a Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztálya kiadványban foglalkozott a vallásos szertartásokkal, „*azok leküzdésének módjával és szocialista szokásokkal való helyettesítésével*”.¹⁶⁰⁶ A pártbizottsági ülésen további feladatként jelölték meg, hogy az egyházi szertartások helyett minél előbb elterjedjenek a szocialista tartalmú családi ünnepek, továbbá a párt és a tömegszervezetek segítsék elő, hogy ezek minél ünnepélyesebbek legyenek, és minél szélesebb körben megismerjék azokat.¹⁶⁰⁷ A megyei pártbizottság ugyanakkor az egyre népszerűbb ballagási ünnepek ellenőrzésére is felhívta a figyelmet: „*A ballagás előtt 1 hónappal és még utána is virít a kereskedésekben, elsősorban a maszekoknál a vallásos jelmondatokkal, vallásos tárgyú ábrákkal gazdagon díszített ballagási szalag. Ballagás után pedig elég gyakran a fiatalok a szülőkkel, rokonokkal a templomba mennek hálát adni. El kell érniünk, hogy a ballagási ünnepeket a KISz töltsen meg tartalommal. Az ifjúság pedig a pártnak, kormányzatunknak mondjon köszönetet, hiszen a párt tette lehetővé a széles tömegek számára a tanulást.*”¹⁶⁰⁸

A párthatározat nyomán Komárom megyében is hasonló feladatokat tűztek ki. A jegyzőkönyvből kiolvasható az új stratégia, hogy nem erőszakkal, hanem alaposan megtervezett propagandával, és az emberek igényeinek figyelembevételével, elsősorban is az ünnepélyesség fokozásával lehetne elvonni az embereket az egyházi szertartásoktól: „*Tehát a vallás elleni harcban arra van szükség, hogy alaposabban emberibb módon foglalkozzunk a dolgozókkal, arra, hogy ne csak követeljünk tőlük, hanem adjuk is meg nekik*

¹⁶⁰³ SL XIII/411. 27. d. 89–8/1954. Jelentés a Soproni Járási Tanács V. B. Oktatási Csoportjától a klerikális reakció elleni munkával és az 1954–55. tanévre vonatkozó vallásoktatási beiratkozásokkal kapcsolatosan.

¹⁶⁰⁴ A Püspöki Kar 1960. november 17-én tartott tanácskozása. In: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 1059., 1062. Az egyházjogi kódex 1240. kánonja ugyanis tételesen felsorolja azokat az eseteket, amelyekben az elhunytak nem részesülhetnek egyházi temetésben.

¹⁶⁰⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. év 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 14. lap.

¹⁶⁰⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. év 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 16. lap.

¹⁶⁰⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. év 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 21. lap.

¹⁶⁰⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 5. lap.

azt, ami az élethez hozzátartozik.”¹⁶⁰⁹ Ha az egyház nyújt valamit, akkor annál szebbet, jobbat, ünnepélyesebbet kell adni az embereknek: „Az egyház ünnepelteti az esküvőt, és arra törekszik, hogy egy életre szóló emlékké tegye ezt a napot. Nekiünk arra kell törekedni, hogy a polgári esküvőt még nagyobb megbecsüléssel, tisztelettel és ünnepléssel tegyük az emberek előtt emlékezetessé. El kell érni, hogy városaink központjában és nagyobb falvakban is legyenek igen szépen felszerelt díszes házasságkötő termek!”¹⁶¹⁰ A temetéssel kapcsolatban pedig: „A vallás épít a halottak tiszteletére, arra, hogy senkinek sem közömbös, hogy rokonai, családtagjai, elhalásakor hogyan emlékeznek meg a hátramaradottak a meghalt személyről. Ezért az ünnepélyes egyházi temetéssel igyekszik az embereknek ezt az igényét kielégíteni. [...] Nekiünk arra kell törekedni, hogy kellő öntevékenységgel, ünnepélyes temetéssel a halottnak a kellő tisztelet megadásával az embereket elvonjuk az egyházi temetéstől. Minden pártszervezet bátran és következetesen harcoljon azért, hogy a párt által rendezett temetések is ünnepélyesek legyenek. Lehetővé kell tenni, hogy egyetlen kérelem sem maradjon megoldatlan. Ha párttag meghal az illető pártszervezetéből valamelyik vezető vállalja a búcsúztatót.”¹⁶¹¹

A Komárom megyei egyházügyi megbízott 1958-as jelentéséből kiderül, hogy már korábban is foglalkoztak a családi ünnepek bevezetésével, a kezdeményezés azonban sok helyen gyakorlati nehézségekbe ütközött. Ugyanis nem voltak mindenben felkészülve a pártvezetés által elvárt színvonalú társadalmi ünnepség megszervezéséhez. Hevesi János ezzel kapcsolatban nemcsak a temetési szertartás korabeli gyakorlatáról számolt be, hanem javaslatot is tett a társadalmi események szocialista szervezésére vonatkozóan: „A múltban sokat foglalkoztunk az egyházi szertartás nélküli névadó ünnepség esketés és temetés lefolyásáról, de ezidáig ezen a téren nincs semmi előrehaladás. A temetkezési vállalatok nincsenek megfelelően felkészülve az egyháznélküli temetésre. Ha valaki papi szertartás nélkül temettet, a szemfedőnek nevezett kék takarón ott díszeleg a kereszt, a koporsóvivők vállszalagján pedig a feltámadunk felirat, a koporsót pedig vagy egyházi díszítésekkel díszítik fel, vagy sehogy. Javaslom, hogy vizsgáljuk felül a temetkezési vállalatot emiatt és rendeltessünk vele piros lepelt a koporsóra és így igyekezzünk a papi szertartás nélküli temetést, esketést ünnepélyesebbé tenni, mint az egyház, és akkor a papok népnevelői nem

¹⁶⁰⁹ KEML MSZMP Komárom megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, III. fondcsoport, 1958. év 47. öe. Rendkívüli VB ülés jkv., 1958. június 23. 18. lap.

¹⁶¹⁰ KEML MSZMP Komárom megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, III. fondcsoport, 1958. év 47. öe. Rendkívüli VB ülés jkv., 1958. június 23. 17–18. lap.

¹⁶¹¹ KEML MSZMP Komárom megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, III. fondcsoport, 1958. év 47. öe. Rendkívüli VB ülés jkv., 1958. június 23. 18. lap.

*fogják azt mondani, hogy mégis szebb a pappal való temetés, mert így is ott a kereszt, és a vallásnak befolyása van a temetésben akkor is, ha nélküle csinálják.”*¹⁶¹² A Komárom megyei pártbizottság 1965 júliusában újra napirendre tűzte a kérdést. A jegyzőkönyv kétségkívül szervezettségről tesz tanúbizonyságot. Biztosítani kell a családi ünnepek megfelelő kulturális kereteit, és emelni a rendezvények kulturális színvonalát. A megyében működő énekkarokból szervezzenek kis kamarakórusokat, és lássák el ezeket megfelelő műsoranyaggal. A megyei fúvószenekarok „igénybevételének csökkenése miatt” oldják meg a rendezvények, elsősorban a temetések gépzenével való kíséretét, a Temetkezési Vállalat kirendeltségeit lássák el a szükséges berendezésekkel (magnetofon, hangszórók), biztosítsák a megfelelő kezelő személyzetet, és gondoskodjanak kioktatásukról. De szerepel a határozatban a szónokok kiképzése és továbbképzése, a forgatókönyvek kidolgozása, a dekoráció kidolgozása, a különféle meghívók külsejének megtervezése és szövegezése. A Megyei Népművelési Tanácsadó készítsen tervet, a Dolgozók Lapja közöljön több cikket, és jelenjen meg több színes riport a családi ünnepekről. A Megyei tanács VB gondoskodjon a pénzügyi fedezet megszervezéséről.¹⁶¹³ Fontos szempontok voltak ezek, hiszen nem tudtak mindig és mindenhol jól felkészült szónokot biztosítani. Így történhetett meg az az eset, amikor Sopron környékén az egyik munkásőr búcsúztatásán a következőképpen köszöntek el az elhunyttól: „*Nem kívánok neked mást, mint egy becsületes munkásörnek kívánni szokás: erőt, egészséget!*”¹⁶¹⁴

A társadalmi szertartásokra vonatkozóan csak 1961-től állnak rendelkezésre Győr–Sopron megyére vonatkozó adatok. Az egész egyházmegyére kiterjedő éves adatgyűjtést nem ismerjük. Az alábbi három táblázatból kiolvasható,¹⁶¹⁵ hogy Győr–Sopron megyében az egyházi szertartásokhoz képest a társadalmi szertartások száma 1961–62-ben elenyésző volt, és a névadó ünnepség és a búcsúztató (temetés) esetében mindvégig (1967-ig) alacsony maradt, igaz, némi növekedéssel az 1961-es adatokhoz képest. Az állami esküvők esetében azonban 1963-ra emelkedett meg látványosan (342-ről 1161-re), ezt követően pedig az 1965-ös adatok kivétellel lassú emelkedést mutat. Feltűnő, hogy az 1965-ben és 1966-ban mindhárom típusú társadalmilag megrendezett szertartást kevesebben vették igénybe, mint az azt megelőző néhány évben. Ennek oka abban keresendő, hogy az állam és az egyház

¹⁶¹² KEML XXIII 15. 1958. I. p. 17–21.

¹⁶¹³ KEML MSZMP Komárom megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, III. fondcsoport, 1965. év 232. öe. VB ülés jkv., 1965. július 30. 21. lap.

¹⁶¹⁴ Adatközlőm a neve elhallgatását kérte.

¹⁶¹⁵ A táblázatok forrása: GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1968. év 75. öe. PB ülés jkv., 1968. szeptember 6. 45. lap. Beszámoló az MSZMP Politikai Bizottság 1968. március 4-i határozata alapján a megye egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatairól.

közötti viszony lassú javulása miatt talán többen merték vállalni hitüket, mint a '60-as évek első felében. Átfedések természetesen voltak a kettős szertartások miatt.¹⁶¹⁶ A táblázatokban közölt adatok az egész megyére vonatkoznak, ezért csak egy általános tendenciát mutatnak, és nem mutatják a különbséget falu és város között. A városokban nagyobb arányban éltek a szocialista társadalmi szertartások lehetőségével, a falvakban kevésbé: „A házasságkötéseknek egyes falvakban még 90–96 %-a egyházi jellegű, az újszülötteknek ugyancsak 90–95 %-át egyházi keresztelésben részesítették. Egyes falvakban még nem volt társadalmi temetés. A vallásos beütés ipari munkásaink körében, főleg a kétlakiaknál tapasztalható.” – foglalta össze 1964-ben az ezzel kapcsolatos észrevételeit Szaló Sándor ÁEH-megbízott.¹⁶¹⁷ Továbbá arról sem szabad megfeledkezni, hogy a párt- és tanácsi funkcionáriusok közül többen szűk családi körben tartották meg a keresztelőt, vagy titokban kötöttek házasságot.¹⁶¹⁸ A társadalmi szertartások aránya Győr–Sopron megyében az ezerkilencszázhetvenes-nyolcvanas években sem volt olyan számottevő, mint például Budapesten, Hajdú–Bihar, Szolnok és Békés megyékben. A vizsgált korszakon túlmutató jelentésekből Horváth István azt a következtetést vonta le, hogy a protestánsok által nagyobb számban lakott megyékben elterjedtebbek voltak a szocialista ünneplési formák, míg a főként katolikusok által lakott megyékben – köztük Vas, Zala és Győr–Sopron megyében – csak kisebb mértékben csökkent az egyházi szertartásokat igénybe vevő lakosok száma.¹⁶¹⁹ Tomka Miklós adatgyűjtéséből ismerjük a győri egyházmegyére vonatkozó 1951-es, 1961-es, 1971-es, 1981-es és 1984-es katolikus keresztelesekre, egyházi esküvőkre és temetésekre vonatkozó számadatokat, azonban a születések, házasságkötések és halálozások száma az egyházmegyére vetítve nem áll rendelkezésünkre. Az ún. katolikus szertartás indexet sem tudjuk megállapítani, mert hiányoznak az egész egyházmegyét átfogó (a közigazgatási megyéken túlmutató) nyilvántartások. Jelenleg csak azt tudnánk meghatározni, a győri egyházmegye százalékos adatai mennyiben tértek el az országos adatokhoz képest.¹⁶²⁰

¹⁶¹⁶ Vö.: BERTALAN 2018. 294.

¹⁶¹⁷ OL XIX–A–21–d. 23. d. 006–007/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 153–157.

¹⁶¹⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–13405/3a/123.

¹⁶¹⁹ HORVÁTH I. 2007. 182–184. Sopronban az 1970-es évek elején létrehozták a Társadalmi Ünnepek Városi Bizottságát, és előbb a nagylétszámú, majd a közép- és kislétszámú munkahelyeken alakítottak „arra alkalmas és főleg önként vállalkozó aktívákból” a helyi bizottságokat. MÉSZÁROS Gy. 1975. 75.

¹⁶²⁰ A katolikus keresztelesek osztva a születések számával, ehhez hozzáadva a katolikus esküvők osztva a házasságkötések számával, ehhez hozzáadva a katolikus temetések osztva a halálozások számával, majd a kapott eredményt hárommal elosztva megkapjuk az eredményt. Vö.: TOMKA M. 1988. 533–546.

A népmozgalmi adatok alakulása Győr–Sopron megyében 1960–1967 között (1)

Év	Születés	Keresztelés	Társadalmi névadó
1960	5862	4413	—
1961	5684	4346	167
1962	5210	4184	213
1963	5370	4596	251
1964	5385	4882	240
1965	5433	4343	207
1966	5572	5178	236
1967	6041	5506	344

A népmozgalmi adatok alakulása Győr–Sopron megyében 1960–1967 között (2)

Év	Házasságkötés	Egyházi esküvő	Társadalmi esküvő
1960	2931	1641	—
1961	2889	1550	250
1962	2884	1538	342
1963	3148	1931	1161
1964	3123	1922	1364
1965	3305	2197	1083
1966	3464	2327	1121
1967	3546	2470	1787

A népmozgalmi adatok alakulása Győr–Sopron megyében 1960–1967 között (3)

Év	Halálozás	Egyházi temetés	Társadalmi temetés
1960	3943	2703	—
1961	3669	2605	119
1962	4045	3255	205
1963	3688	3006	231
1964	3691	3259	258
1965	4129	3587	175
1966	3958	3392	183
1967	4078	3880	207

6.8. Az elsőáldozás és a bérmálás

Különlegesen reprezentatív megnyilvánulása a hitéletnek az elsőáldozás és a bérmálás. Mindegyik szorosan kapcsolódik a vallási közösség kollektív tudatához, ezen belül is a települések lakosai számára kisközösségi, azaz családi és nagyobb közösségi szinten majdnem kötelező részvételt jelent, mert a szomszédok, az utca, az egyházközség hívei rendszerint számon tartották. A hittanra beiratkozottak és az elsőáldozók száma között aránylag szoros összefüggés van, mert a hittanra járást előfeltételként szabhatta meg az adott település lelkipásztora. Az elsőáldozók döntő része és éppúgy az alsó tagozatos gyermekek közül került ki, mint a hittanra járóké. A felső tagozatosokat érintő bérmálás már kevésbé befolyásolta a vallásoktatáson való részvételt. A szentségek felvételére való felkészülés és felkészítés hosszabb időt vesz igénybe, ez azonban már nem tartozott a világi hatóságok közvetlen ellenőrzése alá.¹⁶²¹

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1101–11–1/1950. (IX. 15.) számú rendelete nem adott lehetőséget arra, hogy a hitoktató a tanulókat az iskolán kívül bármilyen foglalkozásra összehívja. Kivételt csupán a szentségekre való előkészítés képezett, azonban a templomon kívül tartott egyházi szertartásokhoz hasonlóan itt is bejelentési kötelezettség terhelte a lelkipásztort. Az ezzel kapcsolatos törvényi szabályozás rögzítette, hogy a papok, illetve lelkészek felkészíthették a tanulókat elsőáldozásra és bérmálásra (konfirmációra), ennek időpontját azonban kötelesek voltak bejelenteni az illetékes tanácsi szerveknél.¹⁶²² Erre nézve az 1951. III. 5. – VKM. Egyházügyi osztályának értekezlete alapján kiadott jegyzőkönyve volt az irányadó: *„Valamennyi tanulónak – tekintet nélkül arra, hogy hitoktatásra jelentkeztek, vagy nem jelentkeztek – az elsőáldozásra és bérmálásra való előkészítése, a szülők felszólítása után kizárólag a templomban, vagy más állandó istentiszteleti helységben történhetik; nem kifogásolható azonban, ha a hitoktató a hitoktatásban részesülő gyermekekkel közli az elsőáldozásra és bérmálásra előkészítő oktatás helyét és idejét. [...] Az elsőáldozásra és bérmálásra való előkészítő oktatás a templommal összefüggő és annak részét képező helyiségben (kápolna, sekrestye, oratórium, iskolakápolna) is nyilvánosan tartható. Amennyiben az illető helységben templom, vagy a felsorolásban említett alkalmas hely nem volna, ott a helyi tanács az oktatást más, arra alkalmas helyiségben engedélyezheti. [...] Az előkészítési időtartam elsőáldozásnál 2 hónap, bérmálásnál 1 hónap, legfeljebb heti 2 órában. [...] A helyi tanács végrehajtóbizottsága*

¹⁶²¹ BERTALAN 2018. 248–249.

¹⁶²² OL XIX–A–21–d. 26. d. 0040–8/1964.

*elnökének tudomásulvétele végett és az oktatás zavartalan végzése érdekében előzetesen írásban kell jelenteni az elsőáldozási és bérmálási oktatás kezdetét, helyét, idejét és az oktató nevét, valamint azt is, az elsőáldozás, illetve a bérmálás a valószínűség szerint mely napon lesz. [...] Az elsőáldozási oktatáson csak azok vehetnek részt, akik hatodik életévüket betöltötték.”*¹⁶²³

A győri egyházmegye – különösen Győr–Sopron megye – vallásgyakorlatát vizsgálva nem túlzás azt állítani, a szülők többsége nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy gyermeke elsőáldozó, illetve bérmálkozó lehessen. A rendelkezésre álló dokumentumokból arra lehet következtetni, sokan voltak, akik azért írták be a gyermekeket vallásoktatásra, mert csak akkor részesülhetett az említett szentségekben.¹⁶²⁴ Másrészt arról sem szabad megfeledkezni, hogy a szülők és a gyermekek egy részénél az említett szentségi alkalmak fontosabbak voltak a hittanórán való részvételnél. Dömötör főelőadó 1958-as jelentése szerint sok olyan gyermek jelentkezett elsőáldozásra, aki nem volt hittanos. A papok azonban nem taníthatták őket, éppen azért, mert nem vettek részt a vallásoktatáson. Az egyházmegyéből több pap is kérte, hogy ezekkel a diákokkal külön foglalkozhasson, az ÁEH-től azonban nem kaptak erre engedélyt: „*az iskolánkba nem vezethetünk be külön órákat azért, hogy [a] hittanra nem járó gyerekeket elsőáldozásra fel tudják készíteni*”.¹⁶²⁵ Ez a tendencia később is folytatódott. Azokban a városokban, ahol az 1960-as évek közepére gyakorlatilag megszűnt a hitoktatás (például Győrben, Sopronban és Mosonmagyaróváron), mégis „*jelentős volt az elsőáldozáson részt vett tanulók száma*”.¹⁶²⁶

A bérmálás szentségét rendes körülmények között csak a felszentelt püspök szolgálhatta ki, aki ezt a jogot megengedhette, delegálhatta az áldozópapoknak.¹⁶²⁷ Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció (*Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum*) 1946. szeptember 14-i dekrétumában általános felhatalmazást adott a lelkipásztoroknak, mint a bérmálás szentségének rendkívüli kiszolgáltatóinak, hogy halálveszedelem esetén a bérmálás szentségét kiszolgáltathassák.¹⁶²⁸ A bérmálás szentségének kiszolgáltatói rendjét a győri egyházmegyében a Zsinati Határozatok 160–166. §-a és a plébániahivatalok részére 1942-ben elküldött Bérmálási utasítás előírásai szabályozták. Az egyházmegye új püspöke 1947 áprilisában szükségesnek tartotta, hogy a fontosabb dolgokra külön is nyomatékosan

¹⁶²³ GyEL I. 1. p. 1952/X. körlevél. 2258. sz. Vö.: JOGSZABÁLYOK, 1975. 31.

¹⁶²⁴ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–10/1964.

¹⁶²⁵ OL XIX–A–21–d. 1. d. 007–21/1958.

¹⁶²⁶ OL XIX–A–21–d. 32. d. 003–4/h/1966.

¹⁶²⁷ BÁNK 1958. 108–110.

¹⁶²⁸ GyEL I. 1. p. 1947/IV. körlevél. 1031. sz.

felhívja a figyelmet, elsősorban a lelki felkészítésre, valamint bérmálások alapos előkészítésére és lebonyolításával kapcsolatos tudnivalókra. A megyésfőpásztor évente két alkalommal, a tavaszi és az őszi bérmakörút keretében járta végig egyházmegyéjét. „*Legyen a bérmálás napja az egész községnek nagy családi ünnepe. Nem az eszem-iszom és zajos mulatság napja, hanem a lélekgazdagodásnak bensőséges ünnepe.*” – írja a püspök. Szorgalmazta, hogy az esperesi kerületnek, a szomszédos vidéknek a papjai lehetőleg teljes számban jelenjenek meg a bérmáláson, és legyenek segítségére a helyi plébánosnak. A bérmálás délelőttjét nemcsak az egyházközségi képviselőtestülettel és a hívekkel való találkozásra használta fel, hanem lehetőség szerint a templom és a plébániahivatal megvizsgálására (*canonica visitatio*), az iskola és egyéb egyházi intézmények, valamint a katolikus temető meglátogatására. A délután folyamán folytatta a délelőtt esetleg elmaradt vizsgálatokat, a filiális egyházak és a bérmálási körzethez tartozó plébániák templomainak és hivatalainak felkeresését. Ha a körülmények ezt lehetővé tették, eltávozásra előtt a község katolikus temetőjét is meglátogatta.¹⁶²⁹ A püspök 1955-ben felmentette a plébánosokat a régi szokás alól, hogy őt személyesen hívják meg a bérmálásra. Azonban továbbra is megadta nekik a lehetőséget, hogy ha valamit rajta keresztül szeretnének a képviselő testület vagy a hívek tudomására hozni, azt levélben jelezzék.¹⁶³⁰ Korára és egészségi állapotára tekintettel az 1950-es évek végétől egyre gyakrabban vette igénybe más főpapok támogatását. 1958-ban a pannonhalmi főapát kapott bérmálási joghatóságot,¹⁶³¹ 1959-ben a hosszabb ideig betegskő püspököt helyett a bérmálásokat Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök végezte.¹⁶³² Papp Kálmán 1962 októberében körlevélben tájékoztatta papjait, hogy „az egyházmegye híveinek lelki ellátása” érdekében a szentszéki ügyvivőn keresztül bérmálási fakultást kért XXIII. János pápától (1958–1963) Rozsáli Menyhért püspöki helynök részére. A szeptember 15-én kézbesített választávirat egyházi részről, az ÁEH hozzájárulása állami részről is lehetővé tette a fakultás gyakorlását.¹⁶³³ Az 1966-es tavaszi bérmálásokat a két püspökön kívül (Papp megyéspüspök és Bánk segédpüspök) Rákosi Elek prépost, püspöki helynök végezte.¹⁶³⁴

¹⁶²⁹ GyEL I. 1. p. 1947/IV. körlevél. 1033. sz.

¹⁶³⁰ GyEL I. 1. o. 1975/1955.

¹⁶³¹ GyEL I. 1. o. 1221/1958.

¹⁶³² BINDES–NÉMETH 1991. 20.

¹⁶³³ GyEL I. 1. p. 1962/VII. körlevél 2972. sz.

¹⁶³⁴ GyEL I. 1. p. 1966/II. körlevél 708. sz.

A bérmálásra az esperesektől és a plébánosoktól kérte a püspök a javaslatot.¹⁶³⁵ Az összeállított tervezetet jóváhagyásra felterjesztette az egyházügyi megbízotthoz, aki rövid időn belül értesítette a megyei pártbizottságot és a területileg illetékes járási pártszerveket, hogy ők is készüljenek fel.¹⁶³⁶ Az elkészült tervezetet a körlevelek útján hozták nyilvánosságra. Az 1950-es évek elejéről vannak olyan feljegyzések, hogy az egyházi szertartások ellensúlyozására a megyei pártbizottság és az egyházügyi hivatal is nagy gondot fordított. A PB például 1952-ben utasította a járási pártbizottságokat, hogy a bérmálás időpontjában szervezzenek a faluban kulturális vagy sportrendezvényt. A helyi pártszervezetek megfelelően készüljenek fel, a járási bizottság pedig ellenőrizze a bérmálásra feliratkozottak névsorát, és gondoskodjon arról, hogy párttagok és pártvezetők gyermekei ne bérmálkozzanak.¹⁶³⁷ Egyes helyeken azonban túlkapások is történtek, például Peresztegen, ahol 1952-ben a megyéspüspök *„az ottani tanács elnök részéről el lett távolítva a községből anélkül, hogy a bérmálást megtarthatta volna”*.¹⁶³⁸ Dávid József értékelése szerint az 1954-es őszi bérmakörút ellensúlyozása következtében főleg a délutáni bérmálások *„egészen elszürkültek a kulturális és sport rendezvények mellett”*.¹⁶³⁹ Később megszüntették ezeket a rendezvényeket, és megelégedtek azzal, ha a párttagok gyermekei nem bérmálkoznak. Dömötör visszatekintése szerint az „ellenforradalom” előtt a nagyobb községekben rendszerint a párt- és tömegszervek szerveztek különböző sport- és egyéb rendezvényeket, a tapasztalat azonban azt mutatta, hogy ennek semmi értelme nincs. Példaként az 1955-ös fertőszentmiklósi bérmálást említette. A községben már reggel megkezdődött a kerékpár verseny és a futball mérkőzés. *„A futball-pályán állt a mérkőzés, tömeg is volt, tekintettel arra, hogy neves idegen csapatok játszottak. 10 órakor még javában folyt a játék, közben megérkezett a püspök, megszólaltak a harangok, a mérkőzést abba hagyták, mindenki levonult a pályáról még a játékosok is elmentek a bérmálásra.”*¹⁶⁴⁰ Dömötör 1959-es értékelése szerint Győr–Sopron megye az ország legvallásosabb megyéje volt, 90 %-os katolikus többséggel, ahol „nagy tradíciója” van a vallásnak, különösen a bérmálásnak. Nem volt ritka, hogy felnőtt, idős emberek is kérték a szentség felvételét, de

¹⁶³⁵ Például az 1948. évi bérmálások előkészítésével kapcsolatban így írt a megyéspüspök: „Kérem az érdekelt kerületi espereseket, lépjenek minél előbb érintkezésbe kerületük papjaival és megtárgyalván velük a szükséges tennivalókat, – beleértve a bérmálás egymásutánját, a főpásztor elszállásolását, a plébániák esetleges kívánságait, stb. – a bérmálási rend tervezetére vonatkozó javaslatukat legkésőbb február 22-ig terjesszék elém. [...] A végleges és részletes rendet az esperesi javaslatok beérkezése után fogom körlevélben közzétenni.” GyEL I. 1. p. 1948/I. körlevél 247. sz.

¹⁶³⁶ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0045–6/1959.

¹⁶³⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 71. öe. Klerikális reakció. 1952. Jelzet nélkül.

¹⁶³⁸ ÁBTL 3.1.5. – O–11538/138.

¹⁶³⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/742/1/1954.

¹⁶⁴⁰ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0045–6/1959.

voltak köztük olyanok is, akik évente egy-két alkalommal jártak csupán templomba. Értesülése szerint elegendő volt annak igazolása, hogy az illető meg van-e keresztelve. Több helyen annak sem látták akadályát (egyházi részről), ha a bérmászülő párttag volt. Dömötör azt az észrevételt is megfogalmazta, hogy szerinte a legnagyobb „vonzó ereje” az ajándéknak (ezer forintos karóra, ruha, cipő stb.) volt.¹⁶⁴¹ A bérmálás népszerűségében az is közrejátszott, hogy azon különleges alkalmakhoz tartozott, amikor a falusi nép találkozhatott, adott esetben néhány szót is válthatott a megyéspüspökkel. Bár a Zsinati Határozatok bérmálási utasítása előírta, hogy lovas bandérium, kerékpáros leventék csapata „feltétlenül mellőzendő”,¹⁶⁴² számos helyen bandériumokkal és kerékpáros csapatokkal fogadták az érkező főpásztort. Az 1950-es évek közepén a „püspök személyének nagy ünneplése” alábbhagyott, ezzel kapcsolatban 1955-ben ő maga adott ki utasítást,¹⁶⁴³ hogy a plébánosok lehetőleg mellőzzék a külsőségeket. A rendelkezésnek a megyei egyházügyi megbízott is igyekezett érvényt szerezni, meglátogatta azokat a plébánosokat, ahol bérmálásra készültek, és a püspök leiratára hivatkozva kérte a ceremónia megszüntetését. Ennek ellenére volt néhány hely, ahol továbbra is ragaszkodtak az ünnepélyes fogadáshoz.¹⁶⁴⁴

A résztvevők számáról csak néhány évből rendelkezünk adatokkal, elsősorban Szaló Sándor és Kovács István egyházügyi megbízottak jelentéseiből, de ezek sem mindig az egész egyházmegyére vonatkoznak, hanem csak Győr–Sopron megyére, ezért csak viszonylagos képet nyújtanak. A korábbi vidéki politikai munkatársak csak elvétve említettek számszerű adatokat. Mivel az a kisebb településeken 3–4 évente került sor bérmálásra, a statisztikai adatok nem alkalmasak az összehasonlításra és következtetések levonására. Nagyobb településeken többen, kisebb falvakban kevesebben bérmálkoztak, és azt is a helyi körülmények határozták meg, melyik plébániák és leányegyházak híveit vonták össze a szentség kiszolgáltatására. A számszerű adatokat csak olyan nagyobb települések esetén volna érdemes összevetni, ahol évente került sor bérmálásra. Természetesen nemcsak a hitéleti aktivitás, hanem a demográfiai változások is nagyban befolyásolták, hányan részesültek a bérmálás szentségében. Az elsőáldozások tekintetében pedig még kevésbé állnak rendelkezésre összefüggő adatok, hiszen ezekről külön anyakönyvet nem kellett vezetni, csak a keresztelési anyakönyvben jegyezték fel az illető neve mellé az elsőáldozás

¹⁶⁴¹ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0045–6/1959.

¹⁶⁴² ZSH, 1935. 86.

¹⁶⁴³ GyEL I. 1. o. 1975/1955.

¹⁶⁴⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/227/1/1955.

(és a bérálás) tényét. Az egyháziügyi megbízottak jelentéseiből tudjuk, hogy 1955-ben az elsőáldozók száma az előző évi adatokhoz képest növekedett. Míg 1954-ben Győrben kb. 350, Sopronban 400, Szanyban 80, Csornán 150 gyermeket készítettek elő, 1955-ben ezeken a helyeken 20–30 %-os emelkedést tapasztaltak. A bérálásoknál azonban 10–30 %-os csökkenés mutatkozott, mert a vallásgyakorlat szempontjából kiemelkedő Mária-évben idősek is kérték a bérálás kiszolgáltatását.¹⁶⁴⁵ Az 1957-es évben Győr–Sopron megyében kb. 1.250 elsőáldozó és 750 bérálkozó volt, és a következő évben is hasonló létszámra számítottak. (Pontosan nem tudta megállapítani az egyháziügyi főelőadó, mert nem minden plébániáról küldtek számszerinti adatokat.)¹⁶⁴⁶ 1962-ben az elsőáldozók száma 4.485 fő volt,¹⁶⁴⁷ a bérálkózóké 5.658, 1963-ban pedig 6.176. Szaló megbízott abban látta a növekedés okát, hogy a papok új módszerekhez folyamodtak, és a katekézis-félórák tartását nemcsak a városokra, hanem a községekre is kiterjesztették.¹⁶⁴⁸ Győr–Sopron megye területén 1963-ban 3.870 elsőáldozót írtak össze,¹⁶⁴⁹ a következő évben 4.365 főt a megyében, 6.021 főt pedig az egyházmegye egészében.¹⁶⁵⁰ Az 1964-es bérálásokon 4.699 főt regisztráltak az egyházmegyében, ebből Győr–Sopron megye területén 4.050-öt.¹⁶⁵¹ Az 1966-os adatok szerint 5.387 személy részesült a bérálás szentségében.¹⁶⁵²

6.9. A hitélet és vallásgyakorlat főbb összefüggései

Az előző fejezetekből láthattuk, hogy a vallásgyakorlat alakulása számos tényező együttes függvénye. A győri egyházmegye történeti és kulturális adottságai, hagyományai, az egyházpolitikai irányvonal, az egyházi személyek és a világiak (hívők és nem hívők) mentalitása, hozzáállása és kapcsolatrendszere egyaránt befolyásolta. Már többször említettem, hogy az egyházmegye sajátosságait a korabeli dokumentumok szerint is figyelembe vették. A vallásgyakorlat és hitélet alakulása szempontjából hangsúlyos tényezőnek bizonyult az egyházi intézmények nagy száma és „kisugárzó ereje”,¹⁶⁵³ az egyházi személyek kimagasló létszáma,¹⁶⁵⁴ a falvak lakosságára gyakorolt befolyása,¹⁶⁵⁵ a

¹⁶⁴⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/227/1/1955.

¹⁶⁴⁶ OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–54/1958.

¹⁶⁴⁷ OL XIX–A–21–d. 18. d. 007–28/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 129–132.

¹⁶⁴⁸ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–4/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 142–145.

¹⁶⁴⁹ OL XIX–A–21–d. 32. d. 007–3/a/1965. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 163–167.

¹⁶⁵⁰ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–67/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 157–163.

¹⁶⁵¹ OL XIX–A–21–d. 27. d. 007–67/1964. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 157–163.

¹⁶⁵² OL XIX–A–21–d. 36. d. 007–22/1966.

¹⁶⁵³ OL XIX–A–21–d. 18. d. 003–4/9/1963.

¹⁶⁵⁴ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1960. 110. öe. VB ülés jkv., 1960. szeptember 19. 11. és 15. lap.

¹⁶⁵⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 22. lap.

katolikusok kimagasló aránya,¹⁶⁵⁶ azok társadalmi helyzete és foglalkozási megoszlása. A Győr–Sopron megyei Pártbizottság 1954-es ülésén is megfogalmazták, hogy „*a vallási hagyományok legmélyebben a parasztok között élnek*”.¹⁶⁵⁷

Természetesen a vallásgyakorlat intenzitása nem volt egységes az egyházmegye területén. Számos dokumentum rámutat arra, hogy voltak kiemelkedő helyek, vallásosabb vidékek és községek, ahol az 1950-es és '60-as években egyaránt magasabb hitéleti aktivitást mértek. Ilyen térség volt a csornai, a kapuvári és a soproni járás, különösen Sopron és a Fertő környéke (jellemzően a horvát nemzetiségi falvak),¹⁶⁵⁸ a Rábaköz, a Vas megyei rész egyes falvai (például Csepreg, Bő, Gór). Az 1962-es adatok szerint Szany községben a lakosság nagy része rendszeres templombajáró, és az iskolás gyermekek 82 %-a járt vallásoktatásra, Hegykő, Fertőhomok, Hidegség, Pereszteg és Röjtökmuzsaj, Egyházasfalu, Zsira, Szakony, Gyalóka, Répcevis és Rábasebes községekben pedig 73 %-a.¹⁶⁵⁹ Szaló Sándor egyházügyi megbízott az alábbiakban látta a kiemelkedő járások helyzetét: „*A csornai, soproni és kapuvári járás dolgozó parasztságában a vallásosságnak mély gyökerei vannak. A plébános még napjainkban is jelentékeny tényező egyes községek életében. A pedagógusok munkája az idealista világnézet elleni harcban, bár jelentős eredményeket mutat, átütő sikert nem tudott elérni. Pártszervezeteink, tanácsaink a termelés[t] érintő kérdésekben jól fungálnak – ami helyes –, de a vallásos világnézet elleni harc megáll az iskola és a pártszervezet küszöbén. E járásokban elég sok párttag és vezető állásban lévő szülő íratta be gyermekét hitoktatásra. A pedagógusok kezét is sok esetben megköti a szülők ellenállása. Sok párttag és vezető funkcionárius a családi béke érdekében nem mer állást foglalni gyermeke hittanlemorzsolódása mellett. A pedagógusok munkájában sem található meg minden esetben következetesség. [...] Említésre méltó e három járásban az egyház legális és illegális tevékenysége.*”¹⁶⁶⁰ Ezekben a járásokban volt a legnagyobb a templomba járók és az egyházi szertartásokon résztvevők száma, és a hittanra járó diákok százaléka is megközelítette vagy felül is múlta a 60 %-ot. „*Jellemző ezekre a községekre, hogy a legnagyobb dolog időben is*

¹⁶⁵⁶ OL XIX–A–21–d. 6. d. 0045–6/1959.

¹⁶⁵⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 1. fond csoport. Megyei Bizottsági ülések. 32. öe. 1954. július 12. 53. lap.

¹⁶⁵⁸ Mózessy Gergely felhívta a figyelmet, hogy sok székesfehérvári egyházmegyes pap származik a Fertő vidékéről és Sopron környékéről. Az egyházmegyében a Sopron környékéről származó papság megbecsültnek számított, a fehérvári kanonokok több mint 10 %-a itt szocializálódott, a peresztegi születésű Kisberk Imre pedig 1951-ben az egyházmegye segédpüspöke lett, majd 1969-től apostoli kormányzóként, 1974-től megyéspüspökként tényleges főpásztor volt. Bóna László nagyprépost, általános püspöki helynök úgy vélekedett 2006-ban, a IX. Győri Levéltári napon, hogy a papi pályára készülő fiatalok közül, akik nem feleltek meg a győri szeminárium szigorú felvételi szempontrendszerének, Székesfehérvárra inkább nyerhetett felvételt. MÓZESSY 2010b. 467.

¹⁶⁵⁹ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹⁶⁶⁰ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/I/1962.

a vallási ünnepeket munkaszünettel egybekötve megtartják. A házasságkötéseknek egyes falvakban még közel 95–96 %-a egyházi és ugyancsak megkeresztelik az újszülötteknek 90–96 %-át. Vannak még falvak, mint pl. Bósárkány, Agyagosszergény, Osló, ahol egyetlen társadalmi temetés se volt még.” – állapították meg az 1964. augusztus 24-én megtartott megyei pártbizottsági ülésen.¹⁶⁶¹

Az 1964-es PB ülésen úgy értékelték az elmúlt évtizedek vallás- és egyházellenes propagandáját, hogy bár „meglazultak a vallásos világnézet társadalmi gyökerei”, „a vallásos ideológiának még mindig mély gyökerei vannak, elsősorban a társadalom elmaradottabb rétegeiben, a falusi lakosság és a városi kispolgárság között, elmaradottabb munkásrétegek, asszonyok és fiatalok, továbbá az értelmiség között”, és „még a párttagok egy részénél is fellelhető a vallásos ideológia hatása”.¹⁶⁶² A vallásgyakorlatra a tévesítés nyomán bekövetkezett életszínvonal változás, a kor technikai vívmányai által elősegített jólét is hatást gyakorolt. Csökkent a rendszeresen templomba járók száma, elsősorban a fiatalság és a telepések között, másrészt a papság tekintélye, befolyása is veszített korábbi súlyából.¹⁶⁶³ Amíg az ötvenes évek egyházellenes intézkedései számos esetben erősítették a hívő emberek elköteleződését, a hatvanas évek lassú, a politikai vonalvezetés által irányított társadalmi és gazdasági változások – ha vidékenként eltérő intenzitással – az egyházmegyében is éreztették hatásukat.

6.9.1. A környezet és a közgondolkodás hatása

A hagyományok tiszteletét, megőrzését a falusi környezet elősegítette, az állandóan fejlődő, alakuló város pedig megnehezítette. Ennél fogva a vallás iránti ragaszkodás is elsődlegesen a vidék (falvak, tanyák, puszták) lakóira jellemző: a vallásellenesség itt sokszor kifejezetten „természetellenesnek”, „normasértésnek” számít – írja Tomka Miklós.¹⁶⁶⁴ Az Állami Egyházügyi Hivatal és az Oktatási és Népművelési Osztályok irataiban számos példa bizonyítja a közösség „kényszerítő erejét”, mint azt az alábbiakban látni fogjuk. A legtöbb konfrontációhoz a vallásoktatással kapcsolatos előzetes propaganda és a beíratások járultak hozzá. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB Művelődési Osztályán fogalmazták meg 1957 májusában az alábbiakat: „A hittanbeíratások évenként visszatérő alkalmat nyújtanak a

¹⁶⁶¹ GyL MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, 3. fond csoport, 1964. 217. öe. VB ülés jkv., 1964. augusztus 24. 26. lap.

¹⁶⁶² GyL MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottság Archívuma. 1. fond, 3. fond csoport, 1964. 217. öe. VB ülés jkv., 1964. augusztus 24. 26. lap.

¹⁶⁶³ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹⁶⁶⁴ TOMKA M. 1997. 121.

vallásszabadság ürügyén kiújuló világnézeti és politikai vitákra, amelyek egyes községekben mély ellentéteket okoznak a haladó és reakciós érzelmű szülők, illetve a pedagógusok között. Leggyakrabban ez az akadály annak, hogy a szülők és az iskola között a kellő összhang kialakulhasson. Ez a tanulók magatartását, a felnőttekkel és a nevelőkkel szembeni viselkedését nemegyszer károsan befolyásolja.”¹⁶⁶⁵ Az 1958. szeptember 15-én tartott Győr–Sopron megyei pártbizottsági ülésen már kifejezetten foglalkoztak azzal a tényezővel, hogy a falvakban „a tömegek megszólják azt, aki szembehelyezkedik az évszázadosan kialakult szokásokkal”.¹⁶⁶⁶ Újkéren például, ahol 1956-ban a népnevelők munkája kevés eredménnyel járt, mert a szülők „erősen adnak mások véleményére, s ezért is beíratják gyermekeiket”.¹⁶⁶⁷

Ahogy a rendelkezésünkre álló gazdag forrásanyag is bizonyítja, az előbb említett „világnézeti és politikai viták” az egyházmegye számos községében és városában újra és újra kiéleződtek a hittan-beíratások alkalmával. Ebben a fejezetben azonban csak arra vállalkozhatok, hogy egy-egy jellemző példán keresztül bemutatom a közösség értékrendjéből adódó jellegzetes magatartásformákat. A szülők, főleg az édesanyák „erős vallási befolyása” az egyházmegye Vas megyéhez tartozó részén is sok problémát okozott a pedagógusoknak és a népnevelőknek. Az aktívabb hitéletet élő csepregi és böi plébánián is tartotta magát a szomszédoktól való megszólás félelme, másrészt a papok „agitációs munkája”. „Ezekben a helyeken a hitbuzgalmi élet erős, a papok fellépése erőszakos. Nyilvánvaló a kettő ok és okozati összefüggése.” – állapították meg 1962-ben. Bö község különösen is kiemelkedett, egyrészt mélyen gyökerező vallásos hagyományai, másrészt a községből származó több pap is sokat segített a hitoktatásra való jelentkezés előmozdításában: a települést „a tavalyi 6–7 szabadságos pap munkája az idei évre is megoldozta, mert 90 %-os a község” – konstatálták a tényeket az 1962-es értékelő jelentésben.¹⁶⁶⁸ A böi tanulók – elsősorban az alsó tagozatosok – az 1960-as évek közepén is 92–95 %-ban vettek részt a vallásórákon. Radnóczy Ernő esperes-plébános, hitoktatási felügyelő azzal magyarázta a kiemelkedő eredményt, hogy „itt már ősi szokás, hogy a családátya ellenőrzi a gyermek hittan tanulását”.¹⁶⁶⁹ Újkéren az elsőáldozás, a bérmálás és az újmise is kedvező hatással volt a statisztikára: „Az újmisést mindenki ismeri, nagy helyi egyházi ünnep előkészületi lázban tevékenykedtek a szülők a hittan beíratás napjaiban

¹⁶⁶⁵ GyL XXIII/12. Győr–Sopron Megyei Tanács VB Népművelési Osztály iratai. 1957. év. 35. 769–1./1957.

¹⁶⁶⁶ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. év 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 16. lap.

¹⁶⁶⁷ SL XXIII/411. 6. d. 8–32/2/1956.

¹⁶⁶⁸ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/j/1962.

¹⁶⁶⁹ GyEL I. 2. a. CXLIII. d. 59. Hitoktatási felügyelők jelentései 1962–1964. Iváni kerület.; CXLIV. d. 59. Hitoktatási felügyelők jelentései 1965–1966. Iváni kerület.

/hozzá esős idő is volt/, s ünnepélyes kényelmességgel elsétáltak az iskolába gyermekeiket hitoktatásra beírtni.”¹⁶⁷⁰

Itt célszerű kitérni a családi közösség fontosságára, hiszen az egyén döntését elsősorban a közeli családi, rokoni kapcsolatok tudják a legjobban alakítani. A férj és feleség, sőt több esetben a nagyszülők közötti konfliktus érzékenyen érintette a pártvezetőséget, és igyekezett erre elfogadható megoldást találni. Több forrásban ugyanis éppen erre hívták fel a figyelmet, hogy nem elég meggyőzni a – sokszor gyárakban, üzemekben dolgozó, nem egy esetben pedagógus vagy párttag – férfiakat, hanem a vallásos meggyőződéséhez jobban ragaszkodó feleség, vagy éppen az idősebb generációhoz tartozó szülők (a gyermekek nagyszülei) véleményét is meg kell változtatni. A már többször idézett, soproni járásra vonatkozó 1952-es jelentésben így fogalmaztak ezzel kapcsolatban: „A tömegszervezeteknél általában megmutatkozik az a nehézség, hogy az asszonyok érvelése alapján az apák beírták gyermeküket. Általános jelenség, és hiányosság, hogy a pártszervezetek a párton kívüli tömegek felé nem vittek felvilágosító munkát.”¹⁶⁷¹ A dokumentumok tanúsága szerint az is előfordult, hogy „hogy a feleség férje nevét aláhamisította, melyet természetesen igazgató kartárs nem vett figyelembe”.¹⁶⁷² Ez a magatartás 1955-ben a Győr–Sopron Megyei Tanács VB ülésén is szóba került, itt azonban inkább az MNDSZ megelőző tevékenységét hangsúlyozták, „mert az asszonyok sok esetben férjük kijátszásával íratják be a gyerekeiket hittanra”.¹⁶⁷³ Lényegében még 1958-ban is hasonló véleményt fogalmaztak meg az 1958. szeptember 15-én megtartott pártbizottsági VB ülésen: „A családon belül a kommunista férjek részéről általában nem folyik nevelőmunka az idealista feleség irányában, és ez az oka annak, hogy a hittanbeíratásoknál elért eredmények mellett más szertartásoknál (keresztelő, esküvő, temetés, stb.) még jóval nagyobb arányban vesznek részt párttagok. A családi béke kedvéért sok kommunista is opportunista álláspontot foglal el ezekben az esetekben.”¹⁶⁷⁴ Itt azonban annyiban változott a helyzet, hogy a pártszervezetek erélyesebben foglalkoztak a kérdéssel, és „kirívó esetekben, funkciót viselő személyeknél a felelősségrevonás is megtörtént már”.¹⁶⁷⁵

Az 1962. évi beíratás tapasztalataival kapcsolatban jegyezte meg Szaló egyházügyi titkár a következőket: „A tanulók nem járnak szívesen hittanórákra, inkább a szülők

¹⁶⁷⁰ SL XXIII/411. 32. d. 1963/64. évi hittan. Újkér.

¹⁶⁷¹ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok.32/1952.

¹⁶⁷² SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 32/1952.

¹⁶⁷³ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. 6. lap.

¹⁶⁷⁴ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. év 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 16. lap.

¹⁶⁷⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. év 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 16. lap.

kívánságát teljesítik, amikor ott megjelennek. A hitoktatók sok esetben a szülőkön keresztül kényszerítik a tanulókat az órákon való megjelenésre. Néhány esetben értesültük hittanra be nem írt tanulók hittanórán való megjelenéséről.”¹⁶⁷⁶ Az egyik Fertő-parti község általános iskolájának igazgatója is szemléletesen fogalmazta meg észrevételeit: „a beiratkozás a hittanra az elmúlt évek tapasztalatai alapján úgy látom, hogy sok tanulónál csak formai, mert mit szól hozzá a szomszéd vagy a rokon, hogy nincs beírva. Hittanra azonban sohasem jelent meg mind.”¹⁶⁷⁷ Komárom megyében is úgy tapasztalták (1963/64. tanév), hogy a tanulóban egyre inkább csökken a hittan iránti lelkesedés, a beiratkozás a szülők vagy nagyszülők akaratából történt.¹⁶⁷⁸ A hegykői diákok viszont így indokolták meg, miért járnak hittanra: „a becsületes ember azonos a katolikus emberrel”.¹⁶⁷⁹ A Sopronkövesdre vonatkozó jelentés szerint a pedagógusok népnevelő munkája kevés sikerrel kecsegtetett a közösség vallásos mentalitása és a helyi adottságok miatt: „Évek óta nagy küzdelem folyik a nevelőtestület tagjai között a hittanlemorzsolódás érdekében. Az elért eredményt a felvilágosító munka ellenére is alig-alig lehet fokozni, mivel községünkben sok pap került ki. [...] A szülők többsége vallási beállítottsága miatt mereven ragaszkodik a gyermekek hittanbeiratásához. Sok esetben a rokoni kapcsolatokra, a falu véleményére hivatkozva igyekszik elhatározását megvédeni s ilyen esetben munkánk ugyancsak eredménytelen.”¹⁶⁸⁰ A szomszédos Peresztegen pedig több mint negyven olyan „kulákot” vagy „kulák” családot számoltak össze, ahonnan legalább egy pap vagy apáca származott.¹⁶⁸¹

6.9.2. Az egyházmegyében élő nemzetiségek vallásgyakorlatának sajátosságai

A vallásgyakorlat, különösképpen a vallásos hagyományokhoz való ragaszkodás tekintetében nem lehet figyelmen kívül hagyni az ún. nemzetiségi községeket. A győri püspökség területén főleg a horvátság képviseltette magát nagyobb arányban. A horvát községek közé tartozott Fertőhomok, Hidegség, Kópháza, Und, Horvátzsidány, Peresznye és Bezenye. Ágfalván és Fertőrákoson pedig jelentős számban éltek német anyanyelvű emberek. A párt nemzetiségi politikáját alapul véve igyekeztek részükre kulturális vonatkozásban is biztosítani minél több jogot. Kópházán és Undon több alkalommal is kísérletet tettek arra, hogy a lakosoknak anyanyelvi előadásokat tartsanak: költeményeket,

¹⁶⁷⁶ OL XIX-A-21-d. 14. d. 003-3/L/1962.

¹⁶⁷⁷ SL XXIII/411. 32. d. 1963/64. évi hittan anyaga. Fertőhomok.

¹⁶⁷⁸ KEML XXIII.22.a. 48.902/1963.

¹⁶⁷⁹ SL XXIII/411. 32. d. Jelentés a vallásoktatásról 1967–1971. Hegykő, 1969.

¹⁶⁸⁰ SL XXIII/411. 32. d. 1970. és 1971. évi jelentés (1970. június 8. és 1971. június 14.)

¹⁶⁸¹ SL XXIII/411. 6. d. 8024-1/VIII/1958.

színdarabokat és jeleneteket fordítottak horvát nyelvre, „*de feleslegessé vált, mert mindezt magyar nyelven szívesebben hallgatták*”.¹⁶⁸² Anyanyelvüket főként otthon használták, a nyilvános helyeken és a közéletben inkább magyarul beszéltek. Az 1960-as összefoglaló jelentés így értékeli helyzetüket: „*Nemzetiségi politikánk pártszerű érvényesítésének köszönhető az is, hogy az 50-es évek elején a még politikai fordításokból is táplálkozó nemzetiségi nacionalizmusnak nem sok nyoma van. Ha elszigetelten mutatkozik, az ma már erőtlenné vált. Klerikalizmusuk viszont sokkal erősebb és könnyű annak elemzése, hogy akár a magasabb szintű kulturális igény, vagy a szövetkezeti munkafegyelem visszahúzó ereje is főleg abból táplálkozik.*”¹⁶⁸³ Bár az egyházmegyének jelentős számú horvát anyanyelvű tagja, és számos papja is volt, horvát nyelvű katekizmus kiadására – az 1955-ös kezdeményezés ellenére – nem volt lehetőség.¹⁶⁸⁴

A korabeli dokumentumokban többször találunk utalást a nemzetiségi gyökerekre, mint vallásgyakorlatot alakító tényezőre. Kópházáról jegyezték meg az 1960-as évek elején, hogy „*nemzetiségi község, búcsújáróhely, az egész falu egy rokonság, ennél fogva nagyon is érvényesül az a kifogás, hogy »hát mit szólnának, ha nem íratom be« – mármint a szomszédok, az emberek, a feleség, stb.*”¹⁶⁸⁵ Néhány évvel később a falu lakosságát egyenesen „*fanatikusan vallásos*”-nak titulálták.¹⁶⁸⁶ Egy másik horvát eredetű községben az 1963/64. évi beíratáskor a „*szülők egymást agitálták, hogy gyermeküket okvetlenül beírassák. [...] Ez az egymásközi agitálás olyan erősmérvű volt, hogy kint a földeken kapálás közben, szinte hajba mentek az asszonyok, sőt még az is előfordult, hogy a lakására kiabáltak be az olyan szülőnek, aki nem volt köztük, de hittanra nem íratta be a gyermekét.*”¹⁶⁸⁷ A tatai járásban is megállapították, hogy „*különösen a nemzetiségű községekben erős gyökere van a vallásos és metafizikai misztikus felfogásnak*”.¹⁶⁸⁸ Az 1950-es évek végén a szombathelyi járásra is igaznak találták, hogy a templomba járás legjobban a nemzetiségi községekben nyilvánul meg. „*Ezekben a községekben a lakosságnak 70–90 %-a eljár a szertartásokra*”.¹⁶⁸⁹

A nemzetiségi területeken további problémát okozott a vallásoktatás nyelve, amelyet a hitoktatásra vonatkozó előírásokban nem szabályoztak. Ez a probléma valószínűleg már

¹⁶⁸² SL XXIII/411. 7. d. 8043–1/VIII. 1960.

¹⁶⁸³ SL XXIII/411. 7. d. 8043–1/VIII. 1960.

¹⁶⁸⁴ GyEL I. 1. o. 1534/1955. Vö.: BINDER–NÉMETH 1991. 133.

¹⁶⁸⁵ SL XXIII/411. 32. d. 1960/61. évi hittan. Kópháza.

¹⁶⁸⁶ SL XXIII/411. 32. d. 1963/64. évi hittan. Kópháza.

¹⁶⁸⁷ SL XXIII/411. 32. d. 1963/64. évi hittan. 7996–2/1963.

¹⁶⁸⁸ KEML XXXV.35. 31. öe. A Tatai Járási Tanács VB Népművelési előadójának beszámolója a III. negyedévből végzett népművelési munkákról, 1953. október 20.

¹⁶⁸⁹ VaML XXIII.69. 2. d. 0019/1959.

korábban is fennállt, azonban a rendelkezésre álló források tanúsága szerint 1959-ben fogalmazódott meg súlyponti kérdésként. Néhány helyen, például Peresznyén és Szakonyfaluban a plébános nem magyar, hanem nemzetiségi (horvát, illetve szlovén) nyelven tanította a gyermekeket. Peresznye a győri, Szakonyfalu a szombathelyi egyházmegyéhez tartozott. Más kérdés, hogy a Vas megyében illetékes Prazsák Mihály egyházügyi előadó mindkét települést szlovén nyelvűnek tartotta, holott Peresznye lakossága még ma is büszkén őrzi horvát identitását. „*Itt az a főprobléma – írta Prazsák –, hogy az igazgatók nem tudnak szlovénul, és nem is tudják ellenőrizni az órát*”.¹⁶⁹⁰ Peresznyén horvátul tanított a hitoktató, külföldről beszerzett, és állami részről nem engedélyezett könyvekből. Prazsák már intézkedett az ügyben, és jelentést kért arra vonatkozóan, hogy a pap milyen nyelven és milyen kiadású hittankönyvből tanít. Ugyanakkor arra is felhívta a hitoktató figyelmét, „*hogy mindenben tartsa be az idevonatkozó rendelkezéseket*”.¹⁶⁹¹ A nyelvhasználat korlátozása egyes helyeken ellentétekhez vezetett, például a már többször említett Kópházán. A szülők felpanaszolták, hogy az új iskolaigazgató nem beszélt horvátul, és megtiltotta, hogy a tanulók az iskolai szünetben anyanyelvükön beszéljenek. Ezt a helyben lakók úgy értelmezték, az igazgató nem szereti őket. Ráadásul a vallásos községben azért sem lehetett tekintélye, mert – ahogy megfogalmazták – „*még templomban sose láttuk*”.¹⁶⁹²

Az egyik, Győr–Sopron megyére vonatkozó összesítő jelentés szemléletesen rámutat arra, hogy azokban a községekben, ahová a kitelepítés során új családok kerültek,¹⁶⁹³ és nem állnak a szomszédság, rokonság megszólásának hatása alatt, ott a hitoktatásról való lemorzsolódás is magasabb volt, mint más településeken. „*Itt az ifjúság helyzete nem a papoktól függ – olvasható az 1962-es dokumentumban –, mert a Párt és a Kisz befolyása érvényesül.*”¹⁶⁹⁴ Ez azonban nem zárta ki azt, hogy egyes helyeken a betelepített katolikusok ragaszkodtak hitük megvallásához. Az Ágfalva községre vonatkozó 1956-os beszámolóban konstatálták, hogy a németek kitelepítése a vallásgyakorlatra is hatással volt. Ugyanis az ún. hegyi lakók nem voltak vallásosak, s bár felekezetiileg is megoszlik a lakosság összetétele,

¹⁶⁹⁰ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–59/1959.

¹⁶⁹¹ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–59/1959.

¹⁶⁹² SL XXIII/411. 6. d. 7202/1/1957.

¹⁶⁹³ Például Máriakálnokon, ahol 1946. szeptember 22–23-án a lakosság 90 %-ának, közel 900 főnek kellett távoznia. A németek helyébe szigetközi, csallóközi, borsodi, mezőkövesdi és székely telepések érkeztek. Az események megváltoztatták a falu addigi életét és szokásrendjét; egy heterogén, teljesen más, eltérő gyökerű hagyományokkal rendelkező közösség költözött a faluba szokásaival, értékeivel és normáival. FRAUHAMMER 1999. 8–9.

¹⁶⁹⁴ MNL OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

„az idetelepült katolikus családok maradi ragaszkodása az idealista felfogáshoz nehezíti a nevelők feladatát a hittanról való lemorzsolódásban”.¹⁶⁹⁵

6.9.3. A párttagok, tanácsstagok és a pedagógusok „kettős” magatartása

Az MDP KV 1950 júniusi határozata „a klerikális reakció elleni harcról” deklarálta, hogy a vallás állami vonatkozásban magánügy, azonban a marxizmus-leninizmus tanítása alapján a párton belül nem magánügy: „Ugyanakkor párttagságunk között folytatott türelmes felvilágosítómunkával el kell érniünk, hogy felismerjék: gyermekeik hittanra küldésével, az egyházi szertartásokon való részvétellel öntudatlanul is a klerikális reakció törekvéseit segítik elő.”¹⁶⁹⁶ A járási tanácsokra beérkezett jelentéseken keresztül a megyei tanács VB oktatási és népművelési osztálya évente kimutatást készített azokról a párttag, tanácsstag, párt- és tanácsi funkcionárius és pedagógus szülőkről, akik fontosnak tartották, hogy egy vagy több gyermekük részesüljön hitoktatásban, elsődolozásban és a bérálásban. A Győr–Sopron megyei Tanács VB-n már 1951 őszén megfogalmazták az alábbiakat: „Különösen fontos ezen a téren, hogy meggyőzzük a járási és helyi tanácsok vezetőit, valamint az állandó bizottságok tagjait, hogy gyermekeiket ne járassák hittanra, viszont fokozottabban küldjék a gyermekeket úttörő foglalkozásokra.”¹⁶⁹⁷ Az 1952/53-as beíratásokon Győr–Sopron megye területén körülbelül 3.083 párttag íratta be gyermekét. A pártszervezetek a csornai, a kapuvári és a mosonmagyaróvári járásban, valamint Mosonmagyaróvár városban foglalkoztak ezzel a kérdéssel a „leggyengébben”. Nemcsak a párttagok száma emelkedett ki ezeken a helyeken, hanem aránylag sok vezetőségi tag kérte gyermekének felvételét a vallásoktatásra. Megyeszerte 28 alapszervezeti párttitkár is közéjük tartozott. A pártszervezetek mindenütt megkapták azoknak a tagoknak a névsorát, akik beíratták gyermeküket. A párttagokkal a pártszervezetek, a vezetőségi tagokkal a pártbizottságok foglalkoztak a lemorzsolódás érdekében. Ha kellett, pártfegyelmit, kizárást is alkalmaztak. A legjobb eredményt Győrben érték el (július 15-ig a 780 párttag közül 189 már kiíratta gyermekét), a járásokban azonban ez a munka „vontatottan” haladt. A pedagógusok közül viszont csak 54 fő íratta be gyermekét a megyében, közülük a csornai járásban 10, Mosonmagyaróváron 14, Sopronban és a mosonmagyaróvári járásban csupán egy.¹⁶⁹⁸ A beíratáskor arra is akadt példa, hogy a párttagok közül valaki „tüntető lármával és provokatív

¹⁶⁹⁵ SL XXIII/411. 6. d. 84–20/1956.

¹⁶⁹⁶ BALOGH–GERGELY 2005. II. 193. sz. dokumentum. (III. 2–3., 5.)

¹⁶⁹⁷ GyL XXIII/2. 1951/III. 40. sz. 1951. szeptember 19-i jegyzőkönyv, 303/1951. VB.

¹⁶⁹⁸ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1952. 23. őe. PB ülés jkv., 1952. július 15. 10–11. lap.

módon követelte gyermekeinek beíratását és uszította a dolgozókat a hasonló lépésre".¹⁶⁹⁹ Az MDP Győr–Sopron megyei Bizottságának 1953. február 27-én megtartott pártválasztmányi ülésen úgy értékelték, a Központi Vezetőség 1950. júniusi határozatát nem hajtották végre következetesen, mely szerint a vallás a párton belül nem magánügy. Sok párttag íratta be gyermekét hittanra, és voltak, akik templomba is jártak. Az 1952/53-as beíratásnál a párttagok 42,53 %-a íratta be gyermekét vallásoktatásra, ez azonban a 1953. január 10-i állapot szerint lecsökkent 34,5 %-ra. Az 1950-es évek elején például nem egy helyen fordult elő a megye területén, hogy azért nem volt sikeres a taggyűlés, mert közben a párttagok elmentek a litániára. Az egyik párttitkár pedig úgy nyilatkozott, „*dühöng a klerikális reakció*”, azt azonban elhallgatta, hogy „*saját lakásán is ott voltak a szentképek*”.¹⁷⁰⁰ Bár voltak előre mutató lépések, összességében úgy értékelték, a megyében működő pártszervezetek, tanácsok és állami gazdasági szervek nem látják tisztán az ellenség elleni harc jelentőségét, különösen a járásokban és a falvakban. Az elmúlt időszakban a „klerikális reakció elleni harc” fokozása érdekében a megyei tanács VB oktatási osztályát is megerősítették öthónapos pártiskolát végzett elvtársakkal. Továbbá a Megyei Bizottság is sokkal többet foglalkozott az iskolai pártszervezetek munkájával, és a pedagógusok pártszervezetével való foglalkozás is sokkal jobban előtérbe került. Elsősorban Győr városában, Sopronban és Mosonmagyaróvár egyes üzemeiben történt előrelépést. A soproni pártbizottság kezdeményezése szerfölött hatékonynak bizonyult, mely szerint Sopron Városi Tanács VB Oktatási Bizottsága mellett albizottságokat alakítottak a „klerikális reakció” tevékenységének visszaszorítására.¹⁷⁰¹ Az albizottságok – köztük az Oktatási Állandó Bizottság Illegális Hitoktatást Ellenőrző Albizottsága – szorosan együttműködtek a városi tanács Végrehajtó Bizottságával, a városi pártbizottsággal és az iskolák igazgatóival.¹⁷⁰² A soproni járás 1954-es értékelő jelentésében is úgy vélték, hogy a „klerikális reakció intenzívebb munkája és Párt- valamint tanácsszerveink lazább és hanyagabb munkája” is hozzájárult ahhoz, hogy „*járásumkban levő közel 1200 párttag közül 250 párttag szülő beíratta egy vagy több gyermekét vallásoktatásra. Ez párttagságunk közel 25 %-ának felel meg. Súlyosbítja ezt, hogy a párttagok között 5 alapszervezeti titkár és több mint 20 pártvezetőségi tag, mintegy 18 függetlenített tanács- és szövetkezeti párttag funkcionárius*

¹⁶⁹⁹ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 32/1952.

¹⁷⁰⁰ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1953. 5. öe. Pártválasztmányi ülés jkv., 1953. február 27. 18–19. lap.

¹⁷⁰¹ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1953. 5. öe. Pártválasztmányi ülés jkv., 1953. február 27. 14–15. lap.

¹⁷⁰² SL XXIII/518. a. 18. d. 89–9/1953.

van.”¹⁷⁰³ Örömmel nyugtázták viszont, hogy a járásban dolgozó több mint 160 pedagógus közül csupán heten írták be gyermeküket vagy gyermekeiket, a 18 párttag nevelő közül is csak egyetlenegy.¹⁷⁰⁴ Az MDP Vas megyei Bizottsága is úgy értékelte, hogy a „klerikális reakció” elleni harc 1954-ben alábbhagyott, városokban, falvakban és pusztákon egyaránt. Ez azonban jobban megmutatkozik a pusztákon, ahol „*az elvtársak legkevésbé rendelkeznek ideológiai felkészültséggel, politikailag tájékozatlanok*”.¹⁷⁰⁵

Az 1955-ös beíratás értékelése szerint már jelentősen csökkent a párttagok gyermekeinek beíratása, de nagyon sok üzemi munkás és műszaki dolgozó íratta be gyermekét, és különösen sok vasutas. A lemorzsolódás elősegítésére határozatot is hoztak, amelyben a pártszervezetek összehangolt munkájával, felelősségre vonással, a jól teljesítők jutalmazásával kívánták elérni a kitűzött célt.¹⁷⁰⁶ A kimutatás szerint a megyében összesen 2.562 párttag, 750 állami funkcionárius, 1.111 tömegszervezeti dolgozó, 852 termelőségtervezeti tag, 844 MÁV és GySEV dolgozó, valamint 22 pedagógus kérte gyermeke, gyermekei vallásoktatását.¹⁷⁰⁷ Az 1959/60-as beíratáskor is sok párttag íratta be gyermekét, különösen a falvakban. A csornai járásban például 80 párttag. Volt olyan község, ahol a tanácselnök, a VB-titkár és a párttitkár is kérte gyermeke vallásoktatását.¹⁷⁰⁸ Az 1962/63-as beíratás előkészítésénél számos községben a párt és a tanácsi vezetők hozzáállása nem volt megfelelő, az egyik helyen például az iskolaigazgató és a tanácselnök „*egymást jelentgették fel, mert az egyik gyermekét beíratta, a másik pedig gyermekét a háznál kereszteltette*”.¹⁷⁰⁹ Az 1963/64-es beíratáskor a megye területén 564 párttag (a csornai járásban két párttitkár) szülő 815 gyermeket íratott be, ez a hittanra jelentkezett tanulók 4,5 %-át tette ki. A kapuvári járásban 187, a csornaiban 108 (köztük két párttitkár), a soproniban 58, a győriben 70, a mosonmagyaróváriban 129, Mosonmagyaróvár városban pedig 12 párttag szülő kérte a gyermekek vallásoktatását.¹⁷¹⁰ Szaló Sándor megállapítása szerint „*a világnézeti kérdésekhez a párttagok 90–95 %-a megfelelő hozzáállást tanúsít, és 5–6 %-nál lehet kifogásolni a vallásos ideológia jelentkezését*”.¹⁷¹¹

¹⁷⁰³ SL XXIII/411. 27. d. 1954. I. Ügykör. 89–8/1954.

¹⁷⁰⁴ SL XXIII/411. 27. d. 1954. I. Ügykör. 89–8/1954.

¹⁷⁰⁵ VaML XXXV/40. 40. fond 1. fond csoport. 1955. év. 12. öe. 1955. május 25. 89. lap.

¹⁷⁰⁶ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1955. év. 35. öe. VB ülés jkv., 1955. június 27. 13–14. lap.

¹⁷⁰⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 70. öe. Hitoktatás. Hittanbeíratás adatai 1955. június 24–25-ről. Jelzet nélkül.

¹⁷⁰⁸ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–1/f/1959.

¹⁷⁰⁹ GyL XXIII/2. 1962/III. 59. sz. 1962. július 19. 21. lap.

¹⁷¹⁰ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. VB ülés jkv., 1963. július 29. 19–20. lap.

¹⁷¹¹ MNL MOL XIX–A–21–d. 23. d. 006–007/1964.

A pedagógusok nagy része, köztük párttagok is vallásosak voltak, egy kisebb részük rendszeresen részt vett az egyházi szertartásokon, vagy szoros kapcsolatot tartott fenn egyházi személyekkel. Ez a megállapítás nemcsak az 1945 előtt képzett tanítók, hanem a fiatal pedagógusok egy részére is érvényes. Számos pedagógus hivatkozott arra, hogy ha a párttagok járathatják gyermekeiket vallásoktatásra, ők miért nem tehetik ezt meg.¹⁷¹² Az egyik tanárnő azzal az indokkal íratta be gyermekét a Bencés Gimnáziumba, „*hogy az egyház majdnem kétezer éves, a szocialista pedagógia viszont csak 40 éves.*”¹⁷¹³ A soproni járás összesítő jelentése szerint az 1956-os események leginkább az értelmiség körében okoztak „*legnagyobb zűrzavart illetve vissza esést a klerikalizmus terén.*”¹⁷¹⁴ Míg a korábbi eredményeknek köszönhetően „*egyetlen nevelőnk sem járatta gyermekét vallásoktatásra, 1957-ben már valamennyi általános iskolás korú gyermekkel rendelkező nevelő legálisan, vagy illegálisan járattja gyermekét vallásoktatásra. [...] Nevelőink, mint említettem, nagyon kevés kivétellel az egyházi szokásoknak is eleget tesznek: templomozás, különféle egyházi ünnepeken való részvétel, esküvő, elsőáldozás, gyónás, felnőtt leányaik egyházi esküvői, stb.*”¹⁷¹⁵ A vallásgyakorlat visszaszorítására a járásban is célul tűzték ki, hogy a párttagok, a tanácsi és gazdasági funkcionáriusok és a pedagógusok ne írássák be gyermekeiket hitoktatásra. Okulva a tapasztalatokból, azt is figyelembe vették, hogy ne csak a pártfunkcionáriusokat győzzék meg, hanem családtagjaikat is.¹⁷¹⁶

Az 1950-es évek első felében számos helyen azt tapasztalták, hogy a párszervezetek gyengesége a klérus munkáját segítette elő, ugyanis több esetben az állam és az egyház közötti megállapodást nem ismerték eléggé, vagy kifejezetten félreértelmezték, az agitációt népszerűtlen feladatként kezelték és „*elhanyagolták a harcot.*”¹⁷¹⁷ A hiányosságokat súlyosabban tapasztalták a tömegszervezetek munkájában (MNDSZ, MSZT, Földműves Szövetkezet stb.), és bizonyos vonatkozásban a DISZ szervezeteknél, a párt hiányosságai miatt. A tömegszervezetek egyik fő problémájának tartották, hogy a „*régi iskolai politikai látóköriükkel nehezen értik meg a nagy változás jelentőségét, sőt lebecsülik a szociálista [!] alapon fejlődő iskolánk szép eredményeit,*”¹⁷¹⁸ vagy maguk a szülők „*nem látják a biztató jövőt, nem hisznek, nem tudják megérteni a fejlődés törvényszerűségét.*”¹⁷¹⁹ Ezek a

¹⁷¹² GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. öe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 165–166. lap.

¹⁷¹³ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1958. 51. öe. VB ülés jkv., 1958. szeptember 15. 13. lap.

¹⁷¹⁴ SL XXIII/411. 32. d. 1956-os feljegyzések.

¹⁷¹⁵ SL XXIII/411. 32. d. 1956-os feljegyzések.

¹⁷¹⁶ SL XXIII/411. 32. d. 1956-os feljegyzések.

¹⁷¹⁷ SL XXIII/311. 3. d. 89–2–4/1953.

¹⁷¹⁸ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–4/1951.

¹⁷¹⁹ SL XXIII/311. 2. d. 10–4/1951.

kijelentések szemléletesen rámutatnak a két világnézet között húzódo „kibékíthetetlen” ellentétre. Jól példázza ezt az alábbi – nem katolikus – eset is, amikor a hatóságok egyszerűen nem értették, az izraelita vallású tanuló szombati napon miért nem vitt íróeszközt, és miért nem volt hajlandó kézbe venni, a szüleivel teljes egyetértésben. Itt a vallás tilalmával ütközött az oktatási hatóság által hangoztatott elv, mely szerint *„az iskolai munkát éppen úgy nem lehet szabotálni, mint bármelyik más termelő munkát”*.¹⁷²⁰

Azok a tanítók, párttagok, tanácsstagok és pártfunkcionáriusok, akik megjelentek az egyházi szertartásokon, gyermekeiket beírásták hitoktatásra, és biztosították azok vallásos nevelését, elsősorban katolikusnak tartották magukat, és ezt a világi hivatal betöltésénél is előbbre helyezték. Az egyik iskola igazgatója például azt kérte a Járási Pártbizottság dolgozójától, *„mutasson rendeletet arra, hogy nem lehet templomba járni a pedagógusoknak, vagy hogy nem lehet hittanra beírni gyermekeiket.”*¹⁷²¹ Komárom megye egyik községében az úttörő csapat vezetője szervezte a gyermekeket a körmeneten való részvételre, és a hittan-beíratás alkalmával a szülőket is buzdította. Egy másik településen – szintén Komárom megyében – az úttörő énekkar vezetője volt a „legnagyobb klerikális erőd”.¹⁷²² Fehértón az egyik pedagógus nő osztotta be az iskolás lányokat a szentségimádásra, az ő vezetésével imádkoztak és énekeltek egész nap a templomban.¹⁷²³ Arra is találunk példát, hogy az iskolaigazgató *„egész december hónapig kántorizált és még ma is az a véleménye, hogy »klerikális reakció nem működik«*”¹⁷²⁴ A felettes hatóság figyelmeztetésére lemondott a kántori teendőkről, ugyanakkor a lemondást követő napon a feleségét kérte meg a kántori szolgálat folytatására.¹⁷²⁵ Az egyik vaspusztai pedagógus nyíltan kijelentette, *„ha a gyermekek hittan oktatásban nem részesülnek, akkor úgy nevelkednek mint a barmok”*.¹⁷²⁶ A járási oktatási osztályon azt sem nézték jó szemmel, hogy a „szép fejlődést mutató” igazgató a kísérleti gazdaság zenekarát egyházi temetésen vezényelte.¹⁷²⁷ Egy járási szintű hivatalnok felesége pedig biztosította a lányuk elsőáldozását, amikor a férje tanfolyamon és katonai szolgálaton volt.¹⁷²⁸ Egy másik iskola igazgatója a hitoktatással kapcsolatban kiadott utasítást megbeszélte a hitoktatóval, és a bizalmas rendelkezést – mely szerint azok a gyermekek, akik nem iratkoztak be, nem

¹⁷²⁰ SL XXIII/311. 3. d. 89–3–1/1952.

¹⁷²¹ SL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. őe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 22. lap.

¹⁷²² KEML XXXV/32. 31. őe Megyei MB ülés jkv., 1951. május 7. 56., 59. lap.

¹⁷²³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. őe. Egyháziügyi előadó. 23/6/263/1/1955.

¹⁷²⁴ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–1/1951.

¹⁷²⁵ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 3/1950.

¹⁷²⁶ KEML XXXV.34. 31. őe. p. 118. „Töltösi elvtárs beszámolója”.

¹⁷²⁷ SL XXIII/411. 27. d. 89–8/1954.

¹⁷²⁸ SL XXIII/311. 3. d. 89–2–4/1953.

vehetnek részt a vallásórákon – nem hajtotta végre. Máshol a megyei személyügyi előadóra hivatkozva a tantestületnek kijelentette, hogy „a húsvéti ünnepekben mindenki nyugodtan elmehet a templomba”.¹⁷²⁹ Arra a felvetésére, hogy az Alkotmányban biztosított szabad vallásgyakorlatra hivatkozva nem tilthatják meg, hogy a rokonával elmenjen templomba, a személyügyi előadó – engedékenyen – olyan megoldást javasolt, a templomlátogatást úgy oldják meg, „hogy az ne legyen feltűnő”.¹⁷³⁰ A soproni járásban azonban az egyházi rendezvényen megjelenő pedagógusok szankcionálását helyezték kilátásba.¹⁷³¹ A kapuvári járásban is megjegyezték 1953-ban, sok „olyan nevelő van, aki az iskolában a tudományos világnézet szerint igyekszik tanítani, azonban a saját meggyőződése még idealista”.¹⁷³² Olyan magatartásformákat is lehetett tapasztalni, hogy az iskolában a tanulók déli harangszókor félrevonulva imádkoztak, „dicsértessék”-kel köszöntek, vagy szégyennek tartották az úttörő nyakkendő viselését.¹⁷³³

Átgondolva a lehetséges alternatívákat, a Mosonmagyaróvári Járási Tanács VB egyik értekezletén arra a következtetésre jutottak, hogy a kettős nevelés káros következményeit úgy lehetne elkerülni, ha nemcsak ideológiai alapon, hanem fizikailag is szétválasztanák a hitoktatást és az iskolai órákat, lehetőséget adva az iskolán kívüli hitoktatásra: „Az iskola falain belül egyértelmű, egységes, zavarmentes nevelés folya.” Ugyanis „Ellentmondó magyarázatot hall a tanuló ugyanabban az intézményben a világ, a társadalom és az erkölcs alapvető kérdéseiben. Más magyarázatot kap a gyermek ezekben a kérdésekben a tudományos világnézet alapján folyó tanítási órákon, mást a hittanórán. Az a nevelő, aki a világ jelenségeit materialista szellemben magyarázza a tanítási órán, némán hallgatja ennek ellenkezőjét a hittanórán, mint beosztott ellenőr. Egyedül ez a tény is alkalmas arra, hogy a gyermekekben a nevelők és a felnőttek tekintélye megrendüljön.”¹⁷³⁴ Ehhez járult, hogy „Néhány iskolaigazgató még mindig kényes kérdésnek tartja a vallásról beszélni. Ezt látva a nevelőtestület tagjai is hallgatnak. Egyes igazgatónál [...] van olyan nézet is, hogy egész évben jó a kapcsolat a szülőkkel, kár ezt a két napos hittan beíratással elrontani.”¹⁷³⁵ Valószínűleg mindkét részről tisztában voltak a kettős nevelés következményeivel, de azzal a kibékíthetetlen ellentéttel is, amely a világnézeti alapokon nyugvó vallásoktatás és a materialista, természettudományos oktatás között húzódott.

¹⁷²⁹ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 17/1951.

¹⁷³⁰ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 17/1951.

¹⁷³¹ SL XXIII/411. 27. d. 28–biz/1952.

¹⁷³² SL XXIII/311. 3. d. 14–4–17/1953.

¹⁷³³ SL XXIII/311. 3. d. 84–4–6/1953.

¹⁷³⁴ GyL XXIII/12. 1957. év. 35.769–1./1957.

¹⁷³⁵ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 23. lap.

7. A HITOKTATÁSON VALÓ RÉSZVÉTEL

7.1. A katolikus iskolák felügyelete

A katolikus iskolák igazgatásában az általam vizsgált korszakban az alábbi rendelkezéseket tekintették irányadónak: az 1926-ban kiadott „Rendszabályok a kat. népiskolák közigazgatásához”, az 1939-ben életbe lépett „A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata”. Az 1940. évi 20. törvény alapján létrehozott nyolcosztályos elemi iskola átszervezése után, 1946. július 6-án adta közre a kultuszminisztérium a „Tanterv az általános iskolák számára”, majd ezt követően a „Tanterv a katolikus általános iskolák számára” címet viselő dokumentumot. Ez utóbbi szó szerint követi az állami tantervet, csupán annak első bekezdését bővítette, egészítette ki: *„A katolikus általános iskola feladata, hogy a tanulót vallás-erkölcsös-hazafias lelkiülethez, egységes alapvető nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre és önművelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje.”*¹⁷³⁶ Az 1935-ig megjelent fontosabb rendelkezéseket a győri egyházmegyei Zsinati Határozatok összefoglalta és a helyi körülmények szerint kiegészítette. Mindezek értelmében az egyházmegye összes katolikus iskoláinak főhatósága a püspök (akadályoztatása esetén a püspöki helynök, széküresedés alkalmával a káptalani helynök), aki a főhatósági jogokat részben személyesen, részben a kerületi tanfelügyelők, a püspöki biztosok és az egyházmegyei főtanfelügyelő útján gyakorolta. A kerületi tanfelügyelő felügyeleti joga a kerületében lévő összes katolikus iskolára, a nem katolikus iskolákban pedig a hitoktatásra terjedt ki. Elnöki és tiszteletbeli jogai mellett köteles volt a rá bízott iskolákat minden évben legalább egyszer meglátogatni, észrevételeit a tanítókkal közölni, és a látogatásról készült jegyzőkönyvet a főhatósághoz felterjeszteni. A püspök a főhatósága alá tartozó katolikus közép- és középfokú iskolákhoz püspöki biztost, a nem főhatósága alá tartozó közép- és középfokú iskolákhoz pedig a hitoktatás felügyelete és ellenőrzése céljából hitoktatási püspöki biztost nevezett ki, az előbbi évente többször, utóbbi legalább egyszer köteles volt meglátogatni a rá bízott iskolákat. Az egyházmegyei tanfelügyelő az egyházi főhatóság képviselője, a püspöknek fenntartott esetek kivételével teljes intézkedési joghatósággal bírt az egyházmegye katolikus iskolái felett. A Zsinati Határozatok értelmében minden iskolai igazgatás szempontjából minden esperesi kerület egy-egy tankerületnek számított a győri egyházmegyében is. Az esperesi kerület élén a kerületi esperes állt, aki rendszerint kerületi

¹⁷³⁶ Idézi: MÉSZÁROS I. 2000a. 280.

tanfelügyelő is a kerületben, a megyéspüspök azonban ezeket a tisztségeket más-más kerületi papra is bízhatta, illetve bármikor visszavonhatta. Az önálló hitoktatókat és a hittanárokat a püspök nevezte ki. Azokban az iskolákban, amelyekben rendes vagy óraadó hittanár vagy hitoktató működött, a hitoktatást püspöki biztos ellenőrizte, aki évenként meglátogatta az iskolát, meggyőződött a hitoktató lelkiismeretes munkájáról, a hittanvizsgán elnökölt, és az egész évi munkáról jelentést tett a püspöki hitoktatási főbiztosnak.¹⁷³⁷ A katolikus elemi iskolák helyi (elsőfokú) hatósága az egyházközségi tanács mint iskolaszék az iskolai közigazgatás hatáskörébe eső helyi teendőket látta el, az egyházközségi képviselő testület pedig a tanítók választásában, a segédtanítók véglegesítésében, valamint az iskolafenntartással járó anyagi ügyek intézésében volt illetékes, természetesen a plébános és a felettes hatóságok felügyeletével. A katolikus iskolák vallás erkölcsi és hazafias tanításának és nevelésének helyi irányítója a plébánia területén a plébános (adminisztrátor) volt: *„Nemcsak mint iskolaszéki elnök, hanem mint plébános is feje és adminisztratív vezetője a kat. elemi iskoláknak, abban az esetben is, ha az iskola pedagógiai vezetését kinevezett igazgatótanító látja el. Az iskola külső és belső rendjéért, a helyi igazgatás szabályszerű menetéért a felettes hatóságokkal szemben a plébános felelős, akinek ebből kifolyólag joga, de kötelessége is mind az igazgatótanítónak, mind a többi tanítóknak működését ellenőrizni, és netaláni mulasztások esetében őket a kötelességteljesítésre szorítani.”*¹⁷³⁸ Ezeket a határozatokat azonban a hitoktatás állami szabályozása következtében az 1950-es és '60-as években nem tudták maradéktalanul betartani.

A felekezeti iskolák állami tulajdonba vételével az egyházaknak fenntartott jogok és kötelezettségek is megszűntek, már csak a hitoktatás volt az a terület, ahol felügyeleti jogot gyakorolhattak. Papp Kálmán az 1948/49-es tanév kezdete előtt különösen is felhívta a lelkipáztorkodó papság figyelmét hitoktató munkájuk pontos és lelkiismeretes elvégzésének fontosságára. Igyekezzenek megértő jó viszonyban lenni az iskolaigazgatóval és a tantestület tagjaival, és velük egyetértésben állapítsák meg a hittanórák beosztását, a tanulók vásár- és ünnepnap i stentiszteleteinek, valamint gyóntatásuk és áldozásuk rendjét. Dolgozzák ki a szükséges tanmenetet és az óravázlatokat, vezessék a haladási naplót, valamint a leggondosabb előkészülettel készüljenek fel a tanításra és a hittanóra lelkiismeretes megtartására. *„Egészen rendkívüli eseteket, vagy hirtelen támadt akadályokat kivéve egyetlenegy hittanórát sem szabad elmulasztani.”* – írta a püspök, és a szükséges hitismeretek átadása érdekében iskolán kívüli hitoktatásra, elsősorban az elsőáldozásra és

¹⁷³⁷ ZsH, 1935. 18. §., 62–69. §., 340–345. §.

¹⁷³⁸ ZsH, 1935. 346–347. §.

bérmálásra való előkészítésre buzdította papjait, majd felhívta a figyelmüket a családi nevelés fontossága, és az iskolából kikerült fiatalok hitbuzgalmi nevelésének – egyházközségi legény- és leánycsoportok keretében megvalósuló – jelentőségére.¹⁷³⁹ Az esperesi kerületek hitoktatási felügyeletét és ellenőrzését az espereskerületi tanfelügyelők kötelességévé tette, akik korábban a kerületi iskolák teljes ellenőrzésére voltak jogosultak. A középiskolák püspöki biztosainak vallásoktatással kapcsolatos jogkörét érintetlenül hagyta; nagyobb városokban pedig szükség szerint külön hitoktatási felügyelők kinevezését helyezte kilátásba. Az új felügyelők minden évben legalább egyszer kötelesek voltak meglátogatni a kerület általános iskoláinak hitoktatóit, és észrevételeikről az egyházmegyei hatóságot írásban tájékoztatni.¹⁷⁴⁰

A vallásoktatás kötelező jellegének megszüntetése – az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet és annak 1101/1–1949. (IX. 6.) számú végrehajtási utasítása – a hitoktatók és a felettes hatóságok jogait egyelőre nem korlátozta. A megyéspüspök az 1949/50-es tanév kezdetén így tekintett a jövőbe: *„kell tankönyv, módszer, szemléltető eszköz, de ezeken felül és elsősorban az élő hittől és hivatástudattól átfűtött apostoli lélek, szeretetet és jóságot sugárzó egyéniség kell a kicsinyek lelki nevelésében”*.¹⁷⁴¹ Az év végén kibocsátott újabb körlevelében hitoktatási haladási napló vezetését rendelte el, és felhívta az iskolai hitoktatást végző papok figyelmét a tanulóifjúság ájtatossági gyakorlataira: a vasár- és ünnepnapra szentmisehallgatásra és az éves lelkigyakorlatok megtartására. Egyúttal a tanulók részére külön templomi biblia-óra tartását ajánlotta. A lelkigyakorlatok megszervezésének alkalmas módját a megváltozott körülmények között is mindenképpen meg kell találni – hangsúlyozta a püspök –, s a *„megoldás gyakorlati módzatait a hittanárok és hitoktatók úgy keressék meg, hogy a megvalósítás a növendékek iskolai elfoglaltságával ne ütközzék”*.¹⁷⁴² A hittanosztályzatot már nem lehetett bejegyezni tanulmányi értesítőbe, ezért az egyházmegyében külön, erre a célra alkalmas értesítő-lapokat rendszeresítettek, hogy a szülőket tájékoztatni lehessen gyermekük tanulmányi előmeneteléről.¹⁷⁴³ (Lásd a mellékletben.)

A püspök buzdításával párhuzamosan a „másik oldal” is kihasználta a propagandában rejlő lehetőségeket. *„Az egész iskola tantestületének mozgósítása a reakció elleni harcra. Az egyházi reakció ellen felvilágosító munka beindítása, az egyházi reakció*

¹⁷³⁹ GyEL I. 1. p. 1948/VI. körlevél. 2103. sz.

¹⁷⁴⁰ GyEL I. 1. p. 1948/VI. körlevél. 2103. sz.

¹⁷⁴¹ GyEL I. 1. p. 1949/VII. körlevél. 313. sz. Idézi: BINDES–NÉMETH 1991.166.

¹⁷⁴² GyEL I. 1. p. 1949/IX. körlevél. 3519. és 3520. sz.

¹⁷⁴³ GyEL I. 1. p. 1950/III. körlevél. 1950. isk. sz.

leleplezése, a reakciót támogató személyek nyilvánosságra való hozása.” – olvasható az 1950-es iskolai munkaterv segédletében.¹⁷⁴⁴ Több dokumentum is bizonyítja, hogy már a fakultatív vallásoktatás első évében beleavatkoztak a tanfelügyelőségek és az iskolák a hitoktató személyének kiválasztásába, a tanév kezdetén éppúgy, mint annak közepén. Az elkövetkező évekből számos konkrét visszaélésről értesítették a megyéspüspököt a hitoktatók: a hitoktatói engedély visszatartásáról és megvonásáról, a hittan-beíratások akadályozásáról, nem egy esetben ellehetetlenítéséről, a hittanórák zavarásáról stb. A visszaélések az 1952/53. és 1953/54. tanévben különösen intenzívek voltak, mindazonáltal összehasonlítva „*az 1956 előtti problémákat az utána lévőkkel, minőségi változást nem lehet megállapítani*”.¹⁷⁴⁵

7.2. A vallásoktatással kapcsolatos rendelkezések

7.2.1. A vallásoktatás kötelező jellegének megszüntetése

A vallásoktatás kötelező jellegének megszüntetését (a fakultatív vallásoktatást) Rákosi Mátyás egyik 1946-os beszédében említette meg először, azonban egy időre lekerült a napirendről, és 1947 elején a Kiszegdapárt vetette fel újra a kérdést.¹⁷⁴⁶ Szabó Csaba rámutatott arra, hogy ezzel Rákosi azt akarta elérni, hogy az eredendően kommunista ötletet a Kiszegdapárt terjessze a közvélemény elé, a vallásos tömegek csalódottsága így a Kiszegdapárt ellen irányult volna.¹⁷⁴⁷ 1947. március 6-án a koalíciós pártok három alapvető kérdésben jutottak megegyezésre: a kisiskolákat államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadás államosításával egységesíteni kell a tankönyveket, valamint az 1946. évi I. törvényben is biztosított lelkiismereti és vallásszabadsággal összefüggésben a hitoktatást fakultatívvá kell tenni. Már ekkor várható volt, hogy az egyház jogait korlátozó tervezet a püspöki kar ellenállásába ütközik. 1947. március 29-én Mindszenty bíboros tiltakozott a püspöki kar nevében.¹⁷⁴⁸ Áprilistól kezdve az általános iskolákban és a középiskolákban dolgozó hittanárok „hűségleveleket” írtak a hercegprímáshoz. Mindszenty március 21-én Győrött kijelentette, hogy a katolikus egyház ragaszkodik a kötelező hitoktatáshoz,¹⁷⁴⁹ majd

¹⁷⁴⁴ Idézi: BINDES–NÉMETH 1991. 167.

¹⁷⁴⁵ Uo. 168–169.

¹⁷⁴⁶ NAGY P. T. 2000a. 182.

¹⁷⁴⁷ SZABÓ Cs. 2000. 27.

¹⁷⁴⁸ A püspöki kar miniszterelnöknek küldött levelét közli: MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. 276–277.

¹⁷⁴⁹ A hercegprímás március 25-én, Győrött, a vérrel könnyező kegykép 250. éves jubileuma alkalmával mondott beszédében is utalást tett a vallásoktatás fakultatívvá tételére, a Széchenyi téren összegyűlt mintegy ötvenezres tömeg előtt. EMLÉKKÖNYV, 1947. 52.

április 12-én a püspöki kar tagjai által aláírt levélben fordult Nagy Ferenc miniszterelnökhöz a fakultatív hitoktatás ügyében. A kérdés megoldását a kormány egy Rómával kötendő konkordátummal szeretne volna rendezni, ez azonban – tekintve, hogy nem egyeztetett előzetesen a püspöki karral – „*teljesen céltalan és reménytelen vállalkozás volt*”.¹⁷⁵⁰ Két év múlva a megerősödő kommunista párt tudta megvalósítani a vallásoktatás kötelező jellegének eltörlését. Ezt azonban – írja egyik tanulmányában Balogh Margit – „*nemigen minősíthetjük fakultatív hitoktatásnak, mivel az iskolai hitoktatást – főleg városokban – gyakorlatilag megszüntették, de a templomi hitoktatást is igyekeztek akadályozni*”.¹⁷⁵¹ A fakultatív vallásoktatás bevezetése révén a magyar egyházpolitika, illetve az iskolai vallásoktatás alkotmányosan hasonló helyzetbe került, mint számos fejlett demokrácia egyházpolitikája és iskolai hitoktatása. Csakhogy a demokratikus jogállamiság elveivel összhangban levő alkotmányos szabályozást már egy olyan jogalkalmazás és politikai gyakorlat követte, amely a legkevésbé sem a lelkiismereti és vallásszabadság talaján állt, sőt a kiépülő diktatúra eszközeül választotta a polgárok közötti világnézeti differenciálódást.¹⁷⁵²

A hitoktatás kötelező jellegének megszüntetését 1949. szeptember 6-án hirdették ki az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet a vallásoktatásról és az 1101/1–1949. (IX. 6.) VKM rendelet a vallásoktatásról szóló 1949. évi 5. törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában kiadott utasítással.¹⁷⁵³ A törvényerejű rendelet kimondta, hogy a „*Magyar Népköztársaság Alkotmányának 54. §-ában foglalt, az állam és az egyház különválasztására vonatkozó rendelkezésnek megfelelően a vallásoktatás az iskolában nem kötelező*”. A végrehajtási utasítás ehhez hozzáfűzte: „*Azok a szülők, akik gyermekeik vallásoktatását kívánják, legkésőbb szeptember 15-ig szóban vagy írásban az iskolában ezt a szándékukat bejelentik.*” Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a rendelet végrehajtási utasítása csupán tíz napot adott a szülőknek, hogy bejelentsék igényüket gyermekeik vallásoktatásával kapcsolatban. Mindkét intézkedés nagy visszhangot keltett az egyházi sajtóban.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁵⁰ BALOGH 2012a. 113., 117.

¹⁷⁵¹ Uo. 114.

¹⁷⁵² NAGY P. T. 2000a. 187.

¹⁷⁵³ A rendeletek szövegét közli: BALOGH–GERGELY 2005. II. 894–895.

¹⁷⁵⁴ NAGY P. T. 2000a. 188.

7.2.2. A vallásoktatás jogszabályban biztosított keretei

Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet az állami iskolákban szabadon választható tantárggyá tette a hittant. Oktatását a „vallásoktatással kapcsolatos egyéb kérdések szabályozása tárgyában” alkotott 1101–11–1/1950. (IX. 15.) VKM számú rendelet szigorú feltételek közé szorította. A hitoktató működését a rendelet egyrészt a hitoktatáshoz megkívánt szakképesítéshez, az illetékes egyházi hatóság ajánlásához, és a megyei (fővárosi) tanács végrehajtó bizottságának megbízásához kötötte: *„Az önálló hitoktatót és az óraadó hitoktatót az illetékes egyházi hatóság javaslata alapján, a megyei tanács (Budapesten a fővárosi tanács) végrehajtó bizottsága bízza meg.”*¹⁷⁵⁵ A megbízást akár a legcsekélyebb politikai ellenvélemény esetén is meg lehetett tagadni, illetve vissza lehetett vonni: *„Az önálló és óraadói hitoktatói megbízást megtagadhatja, a már megadott megbízást pedig bármikor megvonhatja a megyei tanács végrehajtó bizottsága attól a hitoktatótól, aki a népi demokráciával, vagy annak rendeleteivel szemben ellenséges állást foglal el. Az a személy, akitől a hitoktatói megbízást megvonják, hitoktatással más iskoláknál sem bízható meg.”*¹⁷⁵⁶ Mivel a jogszabály nem definiálta, hogy az „ellenséges állásfoglalás” tényleges propagandát, vagy pusztán vélemény-nyilvánítást jelent, korlátlanul kiszélesítette a helyi egyházügyi, oktatásügyi tisztviselők mozgásterét.¹⁷⁵⁷ A vallásórát az utolsó tanítási óra után, ún. csatlakozó óráként kellett megtartani: *„Vallásórát csak az iskola épületében lehet tartani. A hitoktató a tanulókat az iskolán kívül semmiféle más foglalkozásra nem vonhatja össze.”*¹⁷⁵⁸ Kivételt csupán a bérnyújtásra és elsőajánlásra való felkészítés képezett, melyeket egy 1951-es rendelkezés alapján a templomban lehetett megtartani, heti két órában.¹⁷⁵⁹ (A szabályozást követően visszatérő kérdés volt, hogy részt vehetnek-e a hittanórákon azok a tanulók, akiknek szülei a tanév végi beiratkozások alkalmával nem jelentették be gyermekeiket hitoktatásra. A VKM 1950. december 12-én kiadott 1117–10–1950. számú rendelete egyértelmű nemmel válaszolt a kérdésre.) A tanórák ellenőrzése az iskolaigazgatók feladatkörébe tartozott, ők voltak kötelesek a hitoktatásra nem jelentkezett, de ennek ellenére a hittanórán részt venni szándékozó tanulókat a vallásoktatástól távol tartani. A Köznevelési Minisztérium 1951. október 11-én kiadott 1220–39–2/1951. III. számú rendelete értelmében 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal megbízottjai is jogosultságot

¹⁷⁵⁵ BALOGH–GERGELY 2005. II. 952–954.

¹⁷⁵⁶ Uo. 952–954.

¹⁷⁵⁷ NAGY P. T. 2000a. 192–193.

¹⁷⁵⁸ BALOGH–GERGELY 2005. II. 952–954.

¹⁷⁵⁹ JOGSZABÁLYOK, 1975. 31.

kaptak az iskolai hitoktatás ellenőrzésére.¹⁷⁶⁰ Az egyházak részéről megmaradt az illetékes egyházi főhatóságok által megbízott szakfelügyelők ellenőrzési joga, azonban csak abban az esetben, ha rendelkeztek az egyházi főhatóság részéről kiállított és a VKM által láttamozott megbízólevéllel. A megbízólevélnek tartalmaznia kellett azt, hogy mely területre illetve mely iskolára terjed ki a felügyelet. Az egyházi szakfelügyelő a körzetéhez tartozó iskolákat havonként egyszer látogathatta meg.¹⁷⁶¹

Az önálló és az óradíjas hitoktató díjazása összhangban volt a többi nevelők díjazásával, azonban a lelkészi jövedelem kiegészítésben részesülő egyházi alkalmazottak részére – a papok többsége ebbe a kategóriába tartozott – csak a heti nyolc órán felül megtartott hittanórákért járt fizetség. A megyei tanácsok (fővárosi tanács) végrehajtó bizottságai kötelesek voltak a vallásoktatásra jelentkező tanulók létszámát településenként és iskolánként, valamint vallásfelekezetenként részletezve minden év szeptember 15. napjáig a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni. (Ez az intézkedés egyrészt államigazgatási szempontból területi értelemben is a VKM-be koncentrálna a különböző felekezetű népesség vallásoktatással kapcsolatos adatait, másrészt a helyi hatalom számára lehetőséget biztosított, hogy bepillantást nyerjen az egyes iskolák helyzetébe.)¹⁷⁶² Mivel a hitoktatásra való jelentkezésnél országsszerte problémák merültek fel, Grósz érsek tiltakozásának engedve a kultuszminiszter szeptember 27-én pótbeíratást rendelt el. A fakultatív vallásoktatásban részt vevők száma a kezdeti időszakban magas volt. Vidéken és tradicionálisan vallásos közösségekben a hitoktatás gyakorlatilag minden iskolaköteles tanulóra kiterjedt.¹⁷⁶³ Az MDP 1950. június 1-jei határozata értelmében tovább szigorították a vallásoktatás feltételeit. A határozat nyomán született meg 1952. június 4-én az MDP Központi Vezetősége Titkárságának határozata „a hittan-beiratkozásokkal kapcsolatos tennivalókról”, amelyben elsősorban a vallásoktatás visszaszorítására irányuló teendőket („felvilágosító munka”, „agitáció”, „hitoktatással kapcsolatos papi tevékenységek leleplezése” stb.) rögzítették.¹⁷⁶⁴ Később olyan rendelet is napvilágot látott, melynek értelmében a tagiskolák felső tagozatos tanulói otthon nem vehettek részt a hitoktatáson, csak az anyaiskolában, és csak akkor, ha szabályosan beiratkoztak.¹⁷⁶⁵

¹⁷⁶⁰ BALOGH–GERGELY 2005. II. 952–954.

¹⁷⁶¹ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 11/1950.

¹⁷⁶² NAGY P. T. 2000a. 192–193.

¹⁷⁶³ GERGELY 1985. 120.

¹⁷⁶⁴ BALOGH–GERGELY 2005. II. 206. sz. dokumentum.

¹⁷⁶⁵ SL XXIII/411. 6. d. 13–3/1956.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban az oktatási minisztérium forradalmi bizottsága lehetővé tette a jelentkezést azok számára is, akik a jelentkezést korábban elmulasztották. Az ekkor még teljes autonómiával bíró ÁEH november 28-án közölte, hogy a Nagy Imre-kormányt felváltó Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány az alkotmányban lefektetett szabadságjogok és az egyházakkal történt megállapodások értelmében továbbra is biztosítja az iskolai vallásoktatást.¹⁷⁶⁶ Az ÁEH – Grósz érsek 1956. december 19-én a megyéspüspököknek, köztük Papp Kálmánnak küldött körlevele szerint¹⁷⁶⁷ – ahhoz is hozzájárult, hogy a hitoktatókat az ordináriusok bízzák meg, és világiak is megbízhatók a hitoktatással.¹⁷⁶⁸ Az 1957. január 5-i kormányprogrammal összefüggő 5/1957-es utasítás – a hittanórán beiratkozás nélkül lehet részt venni – azonban nem egy „alapjog” biztosításának, hanem a püspöki karnak tett gesztusként értelmezhető az időközben megerősödő kormányzat részéről. A Vatikán által felfüggesztett egyházi vezetők ügye és a békemozgalom szétzilálása következtében azonban a kormánybiztos az októberben született és még januárban is megerősített szabályozást visszavonta azzal, hogy ezután csak azok vehetnek részt a hittanórákon, aki be vannak iratkozva. A püspöki karral történt tárgyalások, amelynek eredményeképpen a püspökök is elkezdtek bekapcsolódni az Országos Békemozgalomba, kompromisszumos megoldáshoz vezetett.¹⁷⁶⁹

A vallásoktatásról alkotott újabb jogszabály, a 21/1957. (III. 24.) számú kormányrendelet és annak 39/1957 MM számú végrehajtási utasítása – a vallásoktatás fakultatív rendszerét megtartva – valamelyest enyhített a korábbi szigorúságon, de az 1101–11–1/1950. (IX. 15.) VKM számú rendelet 5. § (2) bekezdés tartalmát továbbra is érvényre juttatta. (A hitoktatás ezentúl csak az általános iskolákra és az általános gimnáziumokra terjedt ki, más típusú középiskolákra, például szakközépiskolákra, technikumokra vagy szakmunkásképzőkre nem.) Ettől kezdve a vallásórát *„az igazgató rendelkezésének megfelelően az órarend szerinti első tanítási óra előtt vagy az utolsó tanítási óra után – váltakozó tanítás esetén esetleg a váltás között is – heti két órában kell megtartani”*, vagyis lehetőséget adott arra, hogy nemcsak a kötelező tanítási órák után, hanem azok előtt, ún. nulladik órában is megtarthatják a hittanórát, de továbbra is csak heti két óra időtartamban, a kötelező tanítási időn kívül. Másrészt arra is lehetőséget biztosított, hogy indokolt esetben egyházi helyiségben tartsák meg az órát: amennyiben *„az iskola igazgatója tanteremhiány*

¹⁷⁶⁶ BALOGH 2006. 45.; NAGY P. T. 2000a. 204.

¹⁷⁶⁷ GyEL I. 1. o. 2730/1956.

¹⁷⁶⁸ A körlevelet közli: SALACZ 1988. 148–149.; SZÁNTÓ 1992b. 101–103.; ROSDY 2006. 210–212.; BINDES–NÉMETH 1991. 51–53.

¹⁷⁶⁹ NAGY P. T. 2000a. 204.

hiányában a vallásoktatásra jelentkezők egy részének az iskolában megfelelő helyiséget biztosítani nem tud, ezek számára a vallásórák megtartása kivételesen egyházi helyiségben is engedélyezhető”, az engedélyt „az iskola igazgatója javaslatára a megyei (megyei jogú városi) tanács v. b. művelődésügyi (fővárosi oktatási) osztálya adja meg”.¹⁷⁷⁰ Az iskolában vagy egyházi helyiségben tartott vallásórák ellenőrzése az igazgató feladata volt, az egyházak részéről azonban – az előzetes bejelentés kötelezettsége mellett – „csak az illetékes egyházi főhatóság által megbízott és a megyei (megyei jogú városi) tanács v. b. művelődésügyi (fővárosi oktatási) osztálya vezetőjének hozzájárulásával rendelkező személyek” lettek erre jogosultak,¹⁷⁷¹ így az egyházak részéről történő ellenőrzési folyamatból lényegében „kiiktatták” az igazgatót, a tanulmányi felügyelőt, a szülőket és a pedagógusokat. A hitoktató kinevezése a tanács hatásköréből az egyházakhoz került, a tanács számára a hozzájárulás jogát kötötték ki, azzal a feltétellel, hogy csak szakképesítéssel rendelkező, egyházi szolgálatban álló személyeket lehet foglalkoztatni. A hitoktató működéséhez szükséges hozzájárulást továbbra is megtagadhatta, illetve már megadott hozzájárulást visszavonhatta a megyei (megyei jogú városi) tanács VB művelődésügyi (fővárosi oktatási) osztály vezetője attól a hitoktatótól, aki a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjével szemben „ellenséges magatartást tanúsít”, ez ellen azonban a művelődésügyi miniszterhez jogorvoslattal lehetett élni. Az 1950-es kormányrendeletre képest enyhítés volt a jogorvoslati lehetőség, az, hogy az „ellenséges állásfoglalás” nem minősült kizáró oknak, hanem csak az „ellenséges magatartás”.¹⁷⁷²

A felvázolt jogszabályi háttér áttekintésekor már első látásra is feltűnik az aprólékos túlszabályozottság. Ennek ellenére van néhány kérdés, amely betű szerint nem lett szabályozva, és így elméletileg lehetőséget adott a lelkipásztornak arra, hogy a gyermekekkel és a fiatalokkal foglalkozzon. A vallásoktatással kapcsolatos rendeletek ugyanis következetesen a hitoktató személyével és tevékenységével foglalkoztak. Egyrészt meghatározták, milyen feltételek mellett működhet a hitoktató (szakképesítés, egyházi hatóság javaslata, megyei, illetve fővárosi tanács végrehajtó bizottságának megbízása), másrészt előírták, hogy hitoktatást csak az iskolában tarthat, ahol egyébként is csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhat, és a tanulókat iskolán kívüli foglalkozásra nem gyűjtheti össze. (Az 1957-es kormányrendelet és annak végrehajtási utasítása ezt a kitéfelt már nem tartalmazza.) A győri egyházmegyében érvényes Zsinati Határozatok 61. §-a

¹⁷⁷⁰ BALOGH–GERGELY 2005. II. 977–980. Lásd a 3. sz. lábjegyzetet is.

¹⁷⁷¹ Uo.

¹⁷⁷² NAGY P. T. 2000a. 207.

szerint a plébánia területén a plébános köteles gondoskodni a vallásoktatásról, még akkor is, ha káplánja van,¹⁷⁷³ a hitoktató tehát rendes körülmények között a mindenkori plébános. Mindezek ismeretében felmerül annak lehetősége, hogy – amennyiben a megyei tanács nem járult hozzá hitoktatói működéséhez, és így hivatalosan nem minősül hitoktatónak – a káplán, vagy esetleg egy arra alkalmas világi személy végezzen ifjúsági pasztorációt. Hogy a gyakorlatban lehetett-e hivatkozni ezen feltevésre, az felettből kétséges. Az 1960-as évek első felében néhány városi plébánián kísérletet tettek arra, hogy káplán, sőt szerzetesnővér tanította a gyermekeket hittanra: Győrött a Szent Imre-templomban, Sopronban pedig a kurucdombi templom melletti lakásban. A hatóságok ezt illegálisnak minősítették, és a tanácsi vezetők bevonásával felszámolták.¹⁷⁷⁴ A szerzetesnővér 30, a hitoktatói engedéllyel nem rendelkező káplán 25 gyermekkel foglalkozott rendszeresen a kurucdombi plébánián.¹⁷⁷⁵ A másik kérdés, amely felmerült bennem, a következő. Az Alkotmány 54. §-ának (2) pontja kimondja, hogy a „*lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól*”.¹⁷⁷⁶ Ennek ellenére, az egyik legfontosabb kapcsolódási pont az állam és az egyház között az iskolai hitoktatás volt: egyházi hitoktatás az állami iskolában, amelyet ráadásul az iskolaigazgatók és az ÁEH megbízottai (is) ellenőriztek, fenntartva annak látszatát, mintha a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében az állam gondoskodik a vallásoktatás szabályosságáról és fontosságáról. Hogy valójában a hitoktatás teljes felszámolására törekedett, ez alapján véve nem változtat a feltevésen. Néhány elszórt adat igazolja, hogy ez a felvetés az általam vizsgált korszakban is felmerült. A Mosonmagyaróvári Járási Tanács VB Oktatási Osztályának vezetője 1957-ben tett javaslatot arra vonatkozóan, hogy a vallásoktatást vonják ki az iskolai keretből. Felterjesztésében arra hivatkozott, hogy – a nevelők döntő többségének és a járási Oktatási Állandó Bizottságnak álláspontja szerint – a hittanról való lemorzsolódás kísérlete a legtöbb esetben az ellenkező hatást váltotta ki, és az „ellenforradalmi időkben”, amikor minden tanuló mehetett hitoktatásra, a gyermekek jelentős része távol maradt. „*Iskolánkívüli hitoktatás esetén hasonló eredményhez jutnánk, ami a tudományos világnézet terjedésének és megerősödésének az ifjúság körében hathatós eszköz lenne. Az iskola falain belül egyértelmű, egységes, zavarmentes nevelés folyna.*”¹⁷⁷⁷ A megyei tanács illetékes osztályvezetője az Állami Egyházügyi Hivatalhoz fordult,

¹⁷⁷³ ZsH, 1935. 61. §.

¹⁷⁷⁴ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/L/1962.

¹⁷⁷⁵ OL XIX–A–21–d. 16. d. 0023–3/L/1962. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 124–128.

¹⁷⁷⁶ BALOGH–GERGELY 2005. II. 888–889.

¹⁷⁷⁷ GyL XXIII/12. 35.769–1/1957.

ahonnan a következő tartalmú választ kapta. Az iskola keretéből a hitoktatás kivonását csak igen kivételes és rendkívüli esetben lehet megengedni, csak abban az esetben, ha az iskolán belül ez semmiképpen nem tudják megoldani: „Kormányzatunk a hitoktatás megtartását továbbra is az iskola keretében látja biztosítottnak. Mert csak így ellenőrizhető a hitoktatási órán folyó munka.”¹⁷⁷⁸ Lényegében ugyanerre hívta fel a figyelmet Dömötör egyháziügyi megbízott a megye egyházpolitikai helyzetével kapcsolatos 1959-es összeírásában: „A hittanórák iskolában való megtartásával lehetőséget adunk az egyházaknak arra, hogy a materialista nevelés színhelyén zavarja meg tanulóinkat az idealista világszemlélet. Helyesnek tartanánk, ha a vallásoktatás az iskolától függetlenül heti 1–2 alkalommal, a templomban zajlana le. Ennek előnyei: a tanulók csak kis részben és nem rendszeresen látogatnák azokat, megtörne a templomok kötelező csendje, a felelések és ezzel a tanulás is eredménytelenebbül folya. A megoldással nagy lépést tennénk tovább az állam és az egyház különválasztása területén.”¹⁷⁷⁹ Az 1970-es évek elején egyébként egyes tanácsi, párt és tömegszervezetek is felvetették, hogy „a hitoktatást távolítsák el az iskolából, legyen az a hideg templomba, ne a fűtött tanterembe”, és „államunk vonja meg az állami támogatást az egyháztól. Helytelen, hogy tudománytalan tanok terjesztéséért még óradíjat is fizet.”¹⁷⁸⁰ Az iskolai hitoktatás visszaszorulása révén mindinkább előtérbe került a templomi előkészítő tevékenység. Később a püspöki kar is magáévá tette azt az álláspontot, hogy a vallásoktatásnak elsősorban a templom a helye – annak ellenére, hogy a jogszabályok még mindig nem tették ezt lehetővé. A püspöki kar és az ÁEH 1975-ben kötött megállapodásában legalizálta a helyzetet, s lehetőséget biztosított a rendszeres templomi hitoktatásra.¹⁷⁸¹ A rendelet azonban egyes püspököknél ellenkezést, a lelkeszkedő papság soraiban pedig elkeseredést váltott ki, „mert az állami megkötést és ellenőrzést most a templomba is behozták”.¹⁷⁸² Ennek részletes tárgyalása azonban túlmutat disszertációm keretein.

7.2.3. A hitoktató jogai és kötelességei

A győri egyházmegyei Zsinati Határozatok 61–69. §-a foglalkozik a hitoktató személyével, jogaival és kötelességeivel, az 1917-es egyházi törvénykódex 1329–1336. és 1372–1383. kánonjaival összhangban. A Zsinati Határozatok vonatkozó előírásai szerint: „A plébánia

¹⁷⁷⁸ GyL XXIII/12. 35.769–1/1957.

¹⁷⁷⁹ GyL XXIII/24. Egyháziügyi ügyiratok 1960. Jelzet nélkül.

¹⁷⁸⁰ SL XXIII/411. 32 d. Hittan gyűjtemény 1964–1972. Soproni Járási Tanács VB Okt. és Népm. Oszt. jelentése a Győr–Sopron Megyei Tanács VB Okt. és Népm. Osztályának, 1970. június 15.

¹⁷⁸¹ NAGY P. T. 2000a. 227.

¹⁷⁸² LÉNÁRD–TÍMÁR–SZABÓ–SOÓS 2006. 294–295.

területén levő minden iskolában, ha a hitoktatásról másképp gondoskodva nincs, a plébános köteles a n[agy]m[éltóságú]. püspöki kar által kiadott Tanterv és Utasítás szerint a hittan tanításáról gondoskodni. Kivánatos, hogy a hitoktatást, legalább részben, maga a plébános végezze abban az esetben is, ha káplánja van. A káplán által végzett hitoktatást a plébános köteles ellenőrizni. [...] A tanító csak igen kivételes esetekben, a plébániától távolfekvő pusztai vagy tanyai iskolákban taníthatja a hittant, de mindig külön püspöki megbízás alapján.”¹⁷⁸³ Ennek megfelelően a gyermekek első gyónásra és áldozásra, valamint bérnálásra való felkészítése is lehetőleg a plébános, esetleg a káplán kötelessége. A hitoktató gondoskodjon a növendékek vasár- és ünnepnapra közös szentmisehallgatásáról és szentgyónásuk elvégzéséről, valamint őket mély vallásosságra, katolikus öntudatra és kötelességérzetre nevelje, az elemi iskolákban Szívgyárda vagy Eucharisztikus Gyermekszövetség, a középiskolákban Mária-kongregáció szervezésével, illetőleg vezetésével. Külső magatartása is legyen állásához méltó, pontosan ismerje a tananyagot, gondosan készüljön óráira, legyen az egyházmegyei főtanfelügyelő által láttamozott tanmenete, saját kezűleg vezesse a haladási naplót, továbbá ne feledkezzen meg az állandó hitoktatói és pedagógiai továbbképzésről. Tartsa lelkiismereti kötelességének beteg növendékeinek meglátogatását és szentségekkel való ellátását, végül pedig a katolikus ifjúsági lapoknak, folyóiratoknak, könyveknek növendékei közt való terjesztésére is nagy gondot fordítson. Kinevezésére vonatkozóan a Zsinati Határozatok így rendelkeznek: Az önálló hitoktatókat és a hittanárokat a püspök nevezte ki, és a püspöki biztos ellenőrizte. Az állami iskolákban alkalmazott hitoktatóknak jogukban állt, de kötelességük is volt a tanári, tanítói értekezleten való részvétel, a katolikus iskolákban „magától értetődő joguk és kötelességük” ez a hitoktatóknak: „A hitoktató keresse egyébként is a kapcsolatot a vele együttműködő tanárokkal és tanítókkal, mert így jobban megismerheti tanítványainak lelkületét, s a szívélyes kapcsolat sok más tekintetben is üdvös lehet.”¹⁷⁸⁴

A kommunista diktatúra kiépítését követően elsőként a „vallásoktatással kapcsolatos egyéb kérdések szabályozása tárgyában” alkotott 1101–11–1/1950. (IX. 15.) VKM számú rendelet szabályozta a hitoktató jogait és kötelességeit. A rendeletalkotó szándéka egyértelműen kiolvasható a dokumentumból: a káros, reakciós eszmét terjesztő hitoktató és a tantestület, illetve a hitoktató és a diákok érintkezését a minimálisra kell szorítani. Az előző fejezetben már szó volt róla, hogy a hitoktatási engedélyt akár a legcsekélyebb politikai ellenvélemény esetén is megtagadhatta, illetve a már megadott engedélyt visszavonhatta a

¹⁷⁸³ ZsH, 1935. 61. §.

¹⁷⁸⁴ Uo. 62–69. §. Idézet: 67. §.

megyei tanács végrehajtó bizottsága a hitoktatótól, és egyúttal attól is, hogy más iskolákban taníthasson. Amíg a Zsinati Határozatok szorgalmazták a hitoktató és a tantestület együttműködését, addig a VKM 1101–11–1/1950. számú rendelete megtiltotta, hogy a hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkával bízzák meg (helyettesítés, felügyelet kirándulásokon vagy óráközökben stb.). Nem vehetett részt a tantestület értekezletein, és az iskola épületében is csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhatott. Máshol nem tarthatott hittant, csak az iskolában, és a tanulókat az iskolán kívül semmiféle más foglalkozásra nem gyűjthette össze,¹⁷⁸⁵ az elsőáldozási és bérnálási felkészítő oktatás kivételével.¹⁷⁸⁶ A 21/1957. (III. 24.) számú kormányrendelet és annak végrehajtási utasítása lényegében megismételte a hitoktatóra vonatkozó szabályokat,¹⁷⁸⁷ azonban már nem tartalmazta azt a kitétel, hogy a tanulókat iskolán kívüli foglalkozásra nem hívhatta össze.¹⁷⁸⁸

7.3. „Agitáció és ellenagitáció” – a hitoktatással összefüggő magatartásformák

Az 1950-es és '60-as évek kommunista diktatúrájában komoly küzdelem folyt Magyarországon az állam és az egyház között, s e küzdelemnek egyik fő célkitűzése az volt, ki nyeri meg magának a jövő nemzedékét, az ifjúságot. A magyar egyházak alkalmazkodva a körülményekhez, meglehetősen szűk keretek között igyekeztek a hitéletet szervezni és biztosítani. Az állam pedig különösen az egyházak fiatalok közötti tevékenységét igyekezett minimálisra szorítani.¹⁷⁸⁹ Általánosságban a vallásgyakorlat visszaszorítására irányult ez a magatartásforma, de a hitoktatásra való jelentkezés visszaszorításában különösen is megnyilvánult. Mindkét részről – állami és egyházi részről egyaránt – arra törekedtek, hogy az ifjúság szabadidejét hasznos programokkal, szórakozási és művelődési lehetőségek megteremtésével töltsék ki; az egyik fél azonban szakkörök, kisdobos és úttörő alkalmak, a másik ministráns-foglalkozások keretében kívánta ezt megvalósítani. A római katolikus papság a vallásgyakorlat fellendítését és a hittanórákon való nagyobb részvételt szorgalmazta. Az egyházpolitika helyi szintű végrehajtói pedig a hittan-beíratás lemorzsolása mellett különös hangsúlyt fektettek arra, hogy lehetőleg egy párttag, párt-, tanácsi és gazdasági funkcionárius, illetve pedagógus se írassa be gyermekét a

¹⁷⁸⁵ BALOGH–GERGELY 2005. II. 952–954.

¹⁷⁸⁶ JOGSZABÁLYOK, 1975. 31.

¹⁷⁸⁷ BALOGH–GERGELY 2005. II. 977–980. Lásd a 3. sz. lábjegyzetet is.

¹⁷⁸⁸ PÓKA 1988. 284., 289.

¹⁷⁸⁹ RAJKI 2002. 74–86.

vallásoktatásra. A különböző társadalmi rétegek eltérő mentalitása, a lelkipásztorok, a tanács- és pártfunkcionáriusok, a pedagógusok hozzáállása, viselkedése és stratégiái önmagában véve is árnyalták a vallásgyakorlat, különösen a hittan-beíratás statisztikáját, nem beszélve azokról az évekről, amikor az elsőáldozás vagy a bérálás hatására emelkedett meg a hittanra járók száma. Továbbá, a korabeli dokumentumokból jól kirajzolódik az éles ellentét, amely az egyik oldalon a kommunista diktatúrában szerepet vállaló pártfunkcionáriusokon keresztül a pedagógusokig bezárólag, a túloldalon pedig a lelkipásztorok, hitoktatók, vallásos szülők és nagyszülők részéről nyilvánult meg. A stratégiák közös vonása az volt, hogy mindkét fél a maga javára próbálta billenteni a mérleg nyelvét.

Az alább részletezendő módszerek nemcsak a győri egyházmegyében, hanem ország-szerte általánosak voltak, és elsősorban a hitoktatók, pedagógusok, párttagok és – funkcionáriusok stb. személyiségével, rátermettségével és kreativitásával álltak összefüggésben. A kommunista diktatúra időszakában ugyanis nemcsak a párt és az államigazgatási szervek különböző szintjeinek, hanem az oktatási-nevelési, tudományos intézményeknek, a társadalmi szervezeteknek, a tömegmozgalmaknak és egyesületeknek – gyakorlatilag minden legalísan létező szervezetnek – volt kisebb-nagyobb mértékben egyházpolitikai feladata is.¹⁷⁹⁰ A hitoktatók, közülük is elsősorban a fiatalabbak a maguk eszközeivel vették fel a küzdelmet hittanosaik megtartásáért és neveléséért.¹⁷⁹¹ A lelkipásztorok a ministránsok összefogása, énekkarok, vagy csupán kiscsoportok szervezése közben gondoskodtak a tagok hitbeli képzéséről is. A lelkészkedő papság új módszereket (diafilmek, ifjúsági és bibliaórák, klubszerű foglalkozások, üdültetés, kirándulások) alkalmazott. A szabálytalanságokat az ÁEH az egyházvezetésen keresztül törekedett felszámolni, illetve a KISZ és egyéb társadalmi szervek ellensúlyozták. Súlyosabbnak ítélt esetekben jogi eszközökkel is felléptek. 1949 után több hullámban eljárást kezdeményezett a vezetők ellen.¹⁷⁹² A szülők egyenkénti felkeresése, a hittanoktatás fontosságának szószékről történő hirdetése, minél több hittanos bevonása az oltárszolgálatba, a társaikat buzdító aktívabb hittanosok bátorítása, szentképek osztogatása, kirándulás szervezése mind ugyanazt a célt szolgálták. Egyes helyeken diafilmvetítéssel, máshol sporteszközök, játékok, édesség vásárlása révén igyekeztek a plébániai miliőt vonzóbbá tenni a diákoknak. Jóllehet, az egyházügyi előadó az észlelt magatartásformákról jelentést küldött a központba, nem

¹⁷⁹⁰ KÖBEL 2010. 195.

¹⁷⁹¹ MEZEY 2010. 335.

¹⁷⁹² DIERA 2010. 301–302.; RAJKI 2002. 74–86.

minden esetben került sor a „határokat feszegető” egyházi személyek felelősségre vonására, súlyosabb esetekben megbüntetésére. Az összefüggések feltárásához – ahogy arra Horváth Gergely Krisztián is felfigyelt – gyakorlatilag minden egyes eset alapos vizsgálatával lehetne közelebb jutni.¹⁷⁹³

A kreatív ötletekkel a figyelem fenntartásához, s ezáltal a fegyelem megtartásához is hozzájárultak a hitoktatók, mert részükre nem voltak megengedve azok a fegyelmezési eszközök, amelyeket egy pedagógus minden további nélkül alkalmazhatott. Másrészt – Mezey András szavaival élve – a kreativitásból adódó kötetlenebb, szabadabb hittanórai légkör már önmagában véve is a fegyelmezetlenség benyomását kelthette a külső szemlélőben.¹⁷⁹⁴ Az 1101–11– 1/1950. VKM számú rendelet ugyanis egyértelműen deklarálta: *„Vallástanból a tanulók osztályzatot nem kapnak. A vallástanórákkal kapcsolatosan elkövetett mulasztásokért a tanulókat fegyelmi büntetésben részesíteni nem lehet.”*¹⁷⁹⁵ A hittanórák ellenőrzéséről készült jelentésekben az iskolaigazgatók rendszerint a diákok viselkedéséről, a hitoktatás érdekes vagy érdektelen voltáról is gyakran fogalmaztak meg észrevételeket. Ezek közül elégséges lesz csak néhány szemléletes példát bemutatnom. A soproni járás egyik összesítő jelentése szerint is a *„hitoktató több időt fordít általában fegyelmezésre, mint oktatásra, különösen a felsőtagozatos csoportoknál”*.¹⁷⁹⁶ Lényegében ugyanezt támasztja alá a Vas megyére vonatkozó 1962-es értékelés is: *„Általánosan észlelt jelenség volt, hogy a beírt tanulók is nagyfokú érdektelenséget tanúsítottak. Az bizonyos, hogy a hittanórákon fegyelemről egyáltalán, vagy csak kevésbé beszélhetünk.”*¹⁷⁹⁷ A tanulók „érdektelenségét” – többek között – a lelkipásztor életkora, tanítási módszere, hozzáállása is befolyásolta. A sárvári járásra vonatkozóan fogalmazták meg 1960-ban az alábbi észrevételt: a „túl koros” papok némelyike már nem tudott megfelelő hatékonysággal tanítani, és a fegyelmet sem tudta megtartani az órákon. Ezeken a helyeken az iskolaigazgatók szerint *„rossz kihatással van a fegyelem megtartására a hittanóra, mert ott a gyermekek annyira rendetlenek, hogy utána nehézségbe ütközik a rendet visszaállítani”*.¹⁷⁹⁸ A vallásoktatással kapcsolatos jogszabályok azonban nem rendelkeztek azokról a jutalmazási módszerekről, amelyek nem minősültek osztályzatnak.

¹⁷⁹³ HORVÁTH G. 2018. 170–171.

¹⁷⁹⁴ MEZEY 2010. 335.

¹⁷⁹⁵ BALOGH–GERGELY 2005. II. 953.

¹⁷⁹⁶ SL XXIII/411. 32. d. Hittan gyűjt. Soproni Járási Tanács VB Okt. és Népm. Oszt. jelentése a Győr-Sopron Megyei Tanács VB Okt. és Népm. Osztályának. 1970. június 15.

¹⁷⁹⁷ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/j/1962.

¹⁷⁹⁸ VaML XXIII.69. 2. d. 003/1960.

Az MDP 1950. június 1-jei határozata értelmében tovább szigorították a vallásoktatás feltételeit. A határozat nyomán született meg 1952. június 4-én az MDP Központi Vezetősége Titkárságának határozata „a hittan-beiratkozásokkal kapcsolatos tennivalókról”, amelyben elsősorban a vallásoktatás visszaszorítására irányuló teendőket („felvilágosító munka”, „agitáció”, „hitoktatással kapcsolatos papi tevékenységek leleplezése” stb.) rögzítették. Ugyanebben a dokumentumban szabályozták a tanévre vonatkozó beíratások idejét, közzétételének módját, és feltételeit. Ennek értelmében a hittan-beíratásokat az iskolai beíratásokat követő héten, június 27–28-án kellett megtartani, melynek időpontját a sajtó csak három nappal korábban közölhette. A beiratkozásokhoz megkövetelték a szülők írásos nyilatkozatát és személyes megjelenését a tanulóval együtt. A Titkárság határozata előírta, hogy a *„hittan-beiratkozások agitációs előkészítését, melynek elsősorban a szülők felvilágosítására kell irányulnia, össze kell kötni a beiratkozás idejére az úttörők és a DISZ által rendezendő szórakoztató foglalkozásokkal (kirándulások, táborozások stb.)”*.¹⁷⁹⁹ Az 1953/54. tanévre vonatkozó rendelet értelmében a beíratást csak az iskolaigazgató végezhet, rajta kívül csak a helyi tanács VB elnöke tartózkodhatott a teremben, aki az adminisztrációs munkában nem segídezhetett, csupán „felvilágosító és ellenőrző munkát” kellett végeznie. (Ez azonban már önmagában véve is lassította a beiratkozást.) A beíratás alkalmával meg kellett jelennie az egyik törvényes szülőnek és a beíratandó gyermeknek, illetve gyermekeknek, be kellett mutatni az ellenőrző könyvet és a szülők által írt nyilatkozatot, amelynek hitelességét az igazgató köteles volt ellenőrizni. A rendelkezésre álló idő letelte után telefonon azonnal be kellett jelenteni a beíratott tanulók számát, hogy véletlenül se írjanak be senkit határidőn túl. Hogy csökkentsék a jelentkezéseket, a párttitkároknak előírták: *„a legmesszebbmenően biztosítsák, hogy a munkáltató helyek ezen a napokon sem az alkalmazott gyermekeket, sem pedig a szülőket ne engedjék el munkahelyeikről! Ugyanakkor eredményesen szervezzék meg a széleskörű felvilágosító munkát, a gyermekek nagytömegű kirándulását, táborozását és a burgonya-bogár irtást, ill. gyűjtést. [...] Szervezzék meg a futárszolgálatot, és különös tekintettel biztosítsák, hogy a Párttag-szülők ne írassák be gyermekeiket.”*¹⁸⁰⁰ A rendelet végrehajtása azonban nem volt egységes a megyében, és sok helyen az ún. többlépcsős beíratás alkalmazására is sor került.

Az 1960-as évek elején változás figyelhető meg a beíratásokkal kapcsolatban alkalmazott módszerekben. Ez összefüggésben állt az egyházpolitika változásával. A Művelődésügyi Minisztérium és az ÁEH által kiadott utasítások továbbra is előírták a

¹⁷⁹⁹ BALOGH–GERGELY 2005. II. 967–969.

¹⁸⁰⁰ SL XXIII/724. 1950–1960. 1. d. 31/1953.

jelentkezettek számának visszaszorítását, ezt azonban az ideológiai „felvilágosítás” és meggyőzés révén kellett megvalósítani. Az '50-es évek első felében alkalmazott adminisztratív módszereket (a többlépcsős beíratást, az egyik teremből a másikba való küldözgetést, a munkahelyről kért „ellennyilatkozatot” stb.) helytelennek, mellőzendőnek nyilvánították: ezeket „*semmi nem indokolja*”, sőt, ellenük „*elsősorban felvilágosító munkával, de ha kell figyelmeztetéssel is fel kell lépni*”.¹⁸⁰¹ A beíratások „törvényességét” az ÁEH felsőbb szintről kiküldött alkalmazottai is ellenőrizték. Eredményeket azonban csak lassan, fokozatosan tudtak elérni, mert az új szemlélet általános elterjedéséhez továbbképzésekre, újabb és újabb politikai tájékoztatókra volt szükség. Az 1964/65. tanév beíratása utáni országos értékelés szerint a megyékben a hittanbeíratással foglalkozó szervek politikusan és differenciáltan kezelték a kérdést, „kirívóbb hibákat” inkább az alsóbb (járási és községi) szinten tapasztaltak: „*Ezek az anomáliák az iskolák vezetői részéről azért fordulhatnak elő, mert az egyes járások művelődésügyi osztályai a világnézetű nevelésben elért eredményeket a hittanbeíratások számszerűségében érzékelik, mivel itt számokkal megfogható eredményeket lehet kimutatni. Ezért a művelődési osztályok – főleg járási szinten – egyes helyeken nem lépnek fel eléggé határozottan az iskolaigazgatókkal szemben az adminisztratív eszközökkel való szakítás érdekében.*”¹⁸⁰² Az idézet arra is felhívja a figyelmet, hogy a felülről vezérelt egyházpolitikai hangsúly-eltolódásokat az alsóbb szinteken, főleg a községekben egyáltalán nem, vagy csak nehezen tudták követni. Az 1950-es évek elején még általános panasz volt, hogy a községi tanácsai és pártszervezetek nem segítik a pedagógusokat a hitoktatás elleni agitációban, tíz évvel később már az volt a probléma, hogy ezt adminisztratív eszközökkel teszik: „*Módszerük helytelenségéről az ellenőrzést végző elvtársaknak sokat kellett vitatkozni.*”¹⁸⁰³ Amíg 1952-ben elmarasztalták azt az igazgatót, aki nem agitált a beíratások előtt, mert nem akarta felhívni a lakosság figyelmét, és inkább az év során kifejtett fokozatos agitációs munkát tartotta célravezetőnek,¹⁸⁰⁴ addig az 1960-as évek elején már az volt az elvárás, hogy a hittanbeíratással kapcsolatos teendőket ne kampányszerűen végezzék, hanem évközben is tervszerűen, differenciáltan foglalkozzanak a szülőkkel. Különösen azokra a településekre helyeztek nagyobb hangsúlyt, ahol az előző években „kimagaslóan magas” volt a vallásoktatásra jelentkező tanulók száma.¹⁸⁰⁵

¹⁸⁰¹ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–11/1964.

¹⁸⁰² OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–11/1964.

¹⁸⁰³ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–11/1964.

¹⁸⁰⁴ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸⁰⁵ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–11/1964.; 003–12/1964.

Az egyházügyi megbízottak jelentéséből kiderül, hogy a felsőbb rendeleteket Győr–Sopron és Komárom megyék területén csak lassan, fokozatosan tudták érvénybe léptetni. Dömötör József úgy vélekedett az 1959/60-as tanév elején, hogy *„az előző évekhez viszonyítva az idén volt a legkevesebb panasz a hittan beíratásokkal kapcsolatban”*.¹⁸⁰⁶ Ennek okát abban látta, hogy sok helyen már nem alkalmaztak adminisztratív módszereket. A negatív példák közül kiemelte Sopront, ahol néhány iskolában a szülőket feleslegesen járkáltatták a földszintről az emeletre, és vissza. Egy másik település üzemében pedig kilátásba helyezték a szülő elbocsájtását, ha beíratja gyermekét vallásoktatásra. Ezzel szemben jó agitációs módszerként értékelte a győri újvárosi iskola módszerét, ahol három tanítónő próbálta meggyőzni a szülőket a kettős nevelés hátrányáról.¹⁸⁰⁷ A következő évben pedig úgy tapasztalta, hogy olyan „durva hibák” nem voltak egyik fél részéről sem, mint azelőtt négy-öt évvel. Néhány helyen még előfordult, hogy időhúzással próbálták korlátozni a jelentkezők számát, vagy egyik teremből a másikba küldözgették a szülőket, vagy hogy csak egy gyermeket írtak be a testvérek közül, azzal az indoklással, hogy *„egy családból elég ha egy jár hittanra”*.¹⁸⁰⁸ Az egyházmegye komáromi részén pedig a *„beíratás alatt a szülők között a hangulat jó volt és megnyugodva távoztak, mert adminisztratív módszereket nem használtak és aki be akarta íratni a gyermekét, beírathatta”*.¹⁸⁰⁹ A felsőbb utasítások helyes értelmezése azonban sok helyen fáziskéséssel ment át a gyakorlatba. Az 1962/63-as beíratások alkalmával még volt néhány település, ahol az egyházügyi megbízott és a művelődési osztály beavatkozására volt szükség, mert *„a Párt és a Tanács szervek túlzottan belefolytak a hittanra beiratkozást illetően”*,¹⁸¹⁰ a következő évben pedig egyes üzemekből és más szervezetektől agitátorokat küldtek az iskolába a hittanbeíratás ellen.¹⁸¹¹

Az alábbiakban az 1950-es és '60-as évekre jellemző fontosabb stratégiákra hozok példákat. Elöljáróban szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra, hogy nem lehet konkrét törvényszerűséget feltárni, mert inkább személyfüggő volt, hol léptek fel enyhébben, hol szigorúbban. Több esetben a szülők kitartása, erélyes fellépése, frappáns válasza kellett ahhoz, hogy beírják gyermekét, gyermeküket. Sok dokumentum áll rendelkezésre, közülük vannak egyházmegyei, illetve megyei összefoglaló jelentések is. Az áttekinthetőség érdekében a témakör szerinti csoportosítást választottam: előzetes propaganda a hittan-

¹⁸⁰⁶ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–1/f/1959.

¹⁸⁰⁷ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–1/f/1959.

¹⁸⁰⁸ OL XIX–A–21–d. 7. d. 003–11/g/1960.

¹⁸⁰⁹ OL XIX–A–21–d. 7. d. 003–11/p/1960.

¹⁸¹⁰ OL XIX–A–21–d. 18. d. 003–4/9/1963.

¹⁸¹¹ OL XIX–A–21–d. 18. d. 003–4/9/1963.

beíratás előtt és alatt, a hitoktatással kapcsolatos problémák, a hitoktató személyével kapcsolatos problémák. Az utóbbi kettő érinti a hitoktatói engedély megadását, megtagadását, megvonását, illetve a hittanórák ellenőrzésével kapcsolatban felmerült magatartásformákat, vélt vagy valós szabálytalanságokat.

7.3.1. A hittan-beíratás előtti előzetes propaganda és agitáció

Mind állami, mind egyházi részről megnyilvánult az előzetes propaganda és agitáció, amelynek kereteit a hivatalos ideológia biztosította. Az MDP 1950. június 1-jei határozata nyomán született meg 1952. június 4-én az MDP Központi Vezetősége Titkárságának határozata „a hittan-beiratkozásokkal kapcsolatos tennivalókról”. Ebben – többek között – az alábbiakat fogalmazták meg: *„A hittan-beiratkozások agitációs előkészítését, melynek elsősorban a szülők felvilágosítására kell irányulnia, össze kell kötni a beiratkozás idejére az úttörők és a DISZ által rendezendő szórakoztató foglalkozásokkal (kirándulások, táborozások stb.).”*¹⁸¹² A központi utasításoknak megfelelően az általános iskolák pedagógusainak is kellett előzetes agitációt végezniük. Ezt megvalósíthatták úgy is, hogy beosztották egymás között, ki melyik családot látogatja meg, és ott „felvilágosító munkát” végez.¹⁸¹³ Máshol (például a mosonmagyaróvári járás községeiben) a népnevelőknek is szántak üres nyilatkozatot, amelyet a szülőknek csak alá kellett írni. Már az 1950-es évek első felében differenciálták a „felvilágosító munkát”, és különös hangsúlyt fektettek azoknak a szülőknek a meggyőzésére, akiknek gyermeke ugyan jelentkezett, de hittanra csak ritkán, vagy egyáltalán nem járt. Másrészt azokra a szülőkre is, akik más településre voltak kénytelenek elküldeni gyermeküket, mert a községben az adott vallású hitoktatás nem volt. Egyes helyeken sikerként könyvelték el, hogy *„a harcok nyílt felvilágosítás hozza a legjobb eredményt”*,¹⁸¹⁴ máshol azonban nem vezetett eredményre ez a módszer: *„Hittan beiratkozások előtti időben agitációt folytattunk azoknál a szülőknél, akik tavaly nem iratkoztak be. De ezek voltak az elsők, akik beíratták a gyermekeiket hittanoktatásra. Az agitációval itt a bigott r. k. faluban nem sok eredményt érhetünk el, mert ezzel csak felhívtuk a szülők figyelmét a hittanbeiratkozásokra.”*¹⁸¹⁵ Volt olyan iskolaigazgató, aki pont erre hivatkozva nem végzett agitációt, mert – mint mondta – nem akarja felhívni a figyelmet, és

¹⁸¹² BALOGH–GERGELY 2005. II. 968.

¹⁸¹³ GyL XXIII/208. 4. d. 84–9/3/1952.

¹⁸¹⁴ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 45/1952. biz.

¹⁸¹⁵ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

inkább az év során kifejtett fokozatos agitációs munkát tartja fontosnak.¹⁸¹⁶ Egyes községekben a nevelőket a legtöbb helyen „*már azzal fogadták: »Úgyis tudjuk, miért jöttek, de hiába jöttek.«*”¹⁸¹⁷ Vannak adatok, hogy ún. operatív bizottságokat kellett alakítani az agitáció sikere érdekében, akik a felsőbb utasítás alapján jártak el – természetesen községenként más és más eredménnyel. Valahol sikerült lebeszélni a párttagokat és a pedagógusokat, máshol pedig épp az agitációval hívták fel a szülők figyelmét, hogy beíratás lesz, és ők egymást is tájékoztatták.¹⁸¹⁸ Amíg a beíratások előtt a jelentkezők számát kísérelték meg csökkenteni, évközben a már beiratkozott tanulók lemorzsolódására törekedtek a nevelők. Arra is találunk példát, hogy a pedagógusok azokat a családokat ellenőrizték, akik érintkeztek a lelkipásztorral: „*ahova a pap egy héten egyszer megy ki, és akkor felváltva más-más családnál ebédel, [...] kartárs a pap látogatása utáni időben egy-két nappal felkeresi azt a családot, ahol a pap evett. Eddig semmi különöset nem tapasztalt.*” – számoltak be 1951 decemberében a kapuvári járás egyik községéből.¹⁸¹⁹ A járásokban több helyen tapasztalták, hogy többen idegenkedtek az agitációtól, vagy a pártszervezetek korainak vélték az agitáció beindítását. A falvak többségében a mindenkire kiterjedő agitációt helytelennek tartották, ezért a nevelőtestület csak azokat a szülőket kereste fel, akiknek a múlt évben sem járt a gyermeke hittanra, vagy akik párttagok voltak. Általános panasz volt, hogy a pártszervezetek és a tanácsok nem sok segítséget nyújtottak a nevelőknek.¹⁸²⁰ A komáromi és a tatai járásban az üzemi és városi területeken a hiányosságok ellenére nagy fejlődést állapítottak meg, a falvakban azonban csak „rendkívül csekély” előrehaladást tapasztaltak. Az okot abban látták, hogy a falusi pártszervezetek vagy nem ismerik a határozatot, vagy „kényes kérdésnek” kezelik, és „*azon az állásponton vannak, hogy a papokat mégsem szabad nyíltan támadni és leleplezni.*”¹⁸²¹ A soproni járásban is megjegyezték 1952-ben, hogy a pártszervezetek „*a párton kívüli tömegek felé nem vittek felvilágosító munkát.*”¹⁸²² Lényegében hasonló megállapítást fogalmaztak meg az 1953/54. évi beíratás után is: a pártszervezetek több esetben az állam és az egyház közötti megállapodást nem ismerik eléggé, vagy kifejezetten félreértelmezik, az agitációt népszerűtlen feladatként kezelik, és elhanyagolják a következetes ideológiai harcot. Emiatt

¹⁸¹⁶ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸¹⁷ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸¹⁸ SL XXIII/411. 4. d. 20–20/1952.

¹⁸¹⁹ SL XXIII/311. 1. d. 29–10. biz/1951. sz.

¹⁸²⁰ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸²¹ KEML XXXV.32. Az MDP Komárom Megyei Bizottságának iratai (1948–1956). 31. öe. Jelentés a Titkárság 1950. szeptember 23-i: „Az egyházi reakció elleni harc feladatairól.” című határozatának végrehajtásáról. 98.

¹⁸²² SL XXIII/411. 27. d. 32/1952.

a tömegszervezetek (MNDSZ, MSZT, Földműves Szövetkezet vezetőinél), és bizonyos vonatkozásban a DISZ szervezeteknél is súlyos hiányosságok tapasztalhatók. Részben ennek is tulajdonították, hogy a soproni járás hitoktatási statisztikája az előző évi 66 %-ról 80 %-ra emelkedett.¹⁸²³ Nem volt ritka eset, hogy különböző fenyegetésekkel (az apa elveszíti állását, a gyermek hátrányt fog szenvedni a továbbtanulásnál, nem lehet majd tanulószobás, nem fog ebédet kapni stb.) próbálták lebeszélni a szülőket gyermekük beíratásáról. Egyes üzemekben a szakszervezet és a pártmegbízottak elé hívták a dolgozókat, és előttük kellett nyilatkozniuk, akarják-e a vallásoktatást vagy sem, mert ettől függ állásuk.¹⁸²⁴

Az 1950-es évek második felében az adminisztratív módszerek helyett egyre inkább a meggyőzés került előtérbe. Ennek következtében a beiratkozások alkalmával tapasztalt agresszió is alábbhagyott. Forrásainkban egyre többször hívták fel a figyelmet a hitoktató ellenőrzésére,¹⁸²⁵ az évközbeleni lemorzsolódás elősegítésére¹⁸²⁶ és a családlátogatások jelentőségére. Volt, ahol családlátogatási napló vezetését rendelte el az igazgató, amelyet minden nevelőnek vezetnie kellett.¹⁸²⁷ A vallásórán hallottak materialista, természettudományos ellensúlyozását is súlyponti kérdésként kezelték: a tanórákon és a családlátogatások során „*céltudatosan kell felhasználni az egyházi tanítások ellen anyagokat, helyesebben központilag kell kidolgozni a gyakorlatban is felhasználható témaköröket*”.¹⁸²⁸ Gondot kell fordítani a pedagógusok világnézeti nevelésére is, ugyanis a falvak többségében, bár a „szocialista tanterv szellemében” tanít,¹⁸²⁹ „*magánéletükben azonban még sok pedagógus vallásos érzületű*”.¹⁸³⁰ Az 1960-as évek első felében az ÁEH és a Művelődési Minisztérium utasítása szerint az agitációt differenciáltan kell folytatni, tehát csak ott, ahol megvoltak az előfeltételek. Szükséges az egyéni agitáció elindítása, lehetőleg párttaggyűlésen, pártnapon, más alkalmas értekezleten. A szülői értekezletekre kisfilmet kell rendelkezésre bocsájtani, és igénybe kell venni a sajtót, a rádiót és a televíziót.¹⁸³¹

Amíg a pedagógusok, párttagok és pártfunkcionáriusok a hitoktatás ellenében foglaltak állást, a lelkipásztorok és egyházi alkalmazottak a jelentkezők számának emelését szorgalmazták – nem eredménytelenül. Szemléletesen fogalmazta meg ezzel kapcsolatos

¹⁸²³ SL XXIII/311. 3. d. 89–2–4/1953.

¹⁸²⁴ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 191–192.

¹⁸²⁵ SL XXIII/411. 6. d. 7725–2/1958.

¹⁸²⁶ SL XXIII/411. 6. d. 7769–1/1958.

¹⁸²⁷ SL XXIII/411. 6. d. 84–8/6/1956.

¹⁸²⁸ SL XXIII/411. 6. d. 7943–2/1958.

¹⁸²⁹ GyL MFL XXIII/235. 1959–64. 1518/1959.

¹⁸³⁰ SL XXIII/411. 7. d. 7924–1/1961.

¹⁸³¹ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–1/1962.

tapasztalatait 1953-ban az egyháziügyi főelőadó: „A klérus nem két héttel előbb kezdi munkáját, mint mi, hanem egész éven át azt csinálja, és amikor az idő ideér, akkor csak figyelmezteti a szülőket.”¹⁸³² A megyéspüspök már 1948-ban felhívta papjai figyelmét a családlátogatások fontosságára, és kérte, hogy a plébános (ahol káplánok, hitoktatók vannak, a munkát velük felosztva) a plébánia területén lakó minden katolikus családot évenként legalább egyszer látogasson meg; azokat a családokat, ahol iskolaköteles gyermekek vannak, lehetőség szerint többször is.¹⁸³³ A hittan-beíratásokkal kapcsolatos tudnivalókat nemcsak az Oktatási Minisztérium és az ÁEH közölte az illetékes megyei hatóságokkal, akik továbbították alsóbb szintekre, hanem a megyéspüspök is papjaival, olykor azt is tudomásukra hozva, milyen szöveggel hirdessék.¹⁸³⁴ Ez utóbbi mögött valószínűleg az a szándéka húzódott meg, hogy az esetleges félreértéseknek és konfliktusoknak elejét vegye. Az 1950-es és '60-as évek kommunikációs csatornáinak ismeretében szükség is volt arra, hogy a lehetőségeket a lehető legnagyobb mértékben kihasználják. A beíratások időpontjának ismerete ugyanis alapvetően határozta meg a jelentkezés statisztikáját. Talán nem túlzás állítani, hogy az időpontok megszerzése – versenyfutás volt az idővel. Nem egy esetben a pártfunkcionáriusok vagy a pedagógusok értékelték úgy, hogy a „*sajtóban közzétett hirdetés kissé korai volt, mert volt idő a papoknak az agitációt elvégezni*”.¹⁸³⁵ Az 1953. június 26–27-én esedékes beíratással kapcsolatban az országos értekezleten úgy határoztak, hogy az időpontot senkivel sem szabad közölni addig, amíg a Szabad Népből nyilvánosságra nem hozzák.¹⁸³⁶ Ráadásul a megyei tanács rendelete értelmében csak a beíratást megelőző nap 17 órakor „sárga, avult, nem feltűnő, negyedív nagyságú papíron”, kizárólag a beíratás idejét és helyszínét tartalmazó rövid szöveget lehetett közölni.¹⁸³⁷ Egyházi vonalon azonban június 21-én Czapiák érsek táviratot küldött a győri püspöknek, amelyben tájékoztatta a beíratások időpontjáról (június 26–27.). A rendelkezésre álló idő rövidsége miatt Kálmán püspök is táviratban értesítette az egyházmegye papjait (valószínűleg az espereseket, akik továbbították a hírt kerületük papjainak), ők pedig gondoskodtak arról, hogy a hívek is tudomást szerezzenek róla. Az iskolaigazgatók több helyen méltatlankodtak, „*hogy a papok előbb tudták a beíratás időpontját mint ők, mert őkvelük az oktatási osztály 22-én közölte*”.¹⁸³⁸ Egy másik idevágó idézet: a helyi plébánostól,

¹⁸³² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/497/1/1953.

¹⁸³³ GyEL I. 1. p. 1948/VI. körlevél. 2106. sz.

¹⁸³⁴ GyEL I. 1. o. 2667/1956.; 1200/1959.

¹⁸³⁵ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 34/1953. biz.

¹⁸³⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/498/1/1953.

¹⁸³⁷ SL XXIII/724. 1950–1960. 1. d. 31/1953.

¹⁸³⁸ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/498/1/1953.

„a fő békepaptól indult ki a »felvilágosítás«, aki a hírlapi közlemény megjelenése óta egész héten át egyenként hívta fel a szülőket, hogy írassák be gyermekeiket hittanra. Ennek köszönhető, hogy még a párttitkár felesége is be akarta gyermekét íratni.”¹⁸³⁹ Az 1953-as beíratásnál olyan eset is előfordult, hogy egyes papok a beíratás idejére elutaztak hazulról, „nehogy gyanúsak legyenek”.¹⁸⁴⁰

A tájékoztatás és a figyelemfelkeltés hatásos módja volt a különböző hirdetések kifüggesztése a templomban vagy a plébánia ablakában. Halászában a pap a beíratás idejét közlő újságcikket a plébánia ablakára kifüggesztette, és nagy nyilakkal közrevette. Amikor négy óra múlva tudomást szerzett róla a tanácselnök, a hirdetés eltávolítását eszközölte (1952).¹⁸⁴¹ A sopronkövesdi plébános 1955-ben csupán egy tájékoztatást helyezett el a templom kórusfeljárójának utcára nyíló ajtaján, amelyben a beíratással kapcsolatos tudnivalók voltak, a megyéspüspök felhívását pedig a torony alatti hirdetőtáblára helyezte ki. Még aznap, délelőtt fél tízkor megjelent egy magát meg nem nevezett kiküldött, és a VB elnök közreműködésével eltávolíttatta az utcai hirdetés alsó részét, amely a szülők nyilatkozatára vonatkozott, „mert kioktató jellegű”-nek találta. Csupán ahhoz járult hozzá, hogy a beíratás közlésének ideje maradhatott a kórusajtón.¹⁸⁴² Mocska fíliájában, Boldogasszonypusztán egy 15x12 cm-es rajzpapírt függesztettek ki, amely szerint a hittanbeíratásra vonatkozó felhívás a pusztákra is érvényes, nemcsak a városokra és falvakra.¹⁸⁴³ Lövön „a templom ajtajára 12 cm-es betűkkel kiírt hirdetés formájában hozta a hívek tudomására a plébános a hitoktatás időpontját, tetézve egy szentképpel, melyen ez a felírás volt olvasható: »Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket...«” – panasolta 1962-ben Szaló Sándor az ÁEH központjának.¹⁸⁴⁴ Látható, hogy egyes helyeken a tanácselnök vagy akár az ÁEH megbízottja azt is sérelmezte, ha a papok a püspöki körlevél útmutatása szerint, bár kétségkívül egyéni formában adták közre hirdetésüket.

Az egyik járási összesítő jelentés szerint a községek papjai „általában csendes agitációt fejtettek ki a hittanbeíratások előtt. A templomban prédikációk keretében hívták fel a szülőket figyelmét a hittanbeíratásokra.”¹⁸⁴⁵ A már idézett 1952-es jelentésben pedig így fogalmazták meg az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat: „A klérus a beíratások elősegítésére papnövéndékeket küldött a járás területére nyári szabadság ürügyével. Egyes községekben

¹⁸³⁹ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸⁴⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/497/1/1953.

¹⁸⁴¹ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸⁴² GyEL I. 1. o. 1590/1955. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 208–209., 387.

¹⁸⁴³ OL XIX–A–21–d. 7. d. 003–11/p/1960.

¹⁸⁴⁴ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/L/1962.

¹⁸⁴⁵ SL XXIII/411. 32. d. Hittan gyűjt. 7691–4/69. sz.

a kántorizálást ellátó vagy kivetkőzött és falujába visszament apácák vitték a mezőn végezve az agitációt. Ahol észrevette az oktatási csoport a klérus ilyen irányú tevékenységét, ott a járási Tanács VB-t hívta segítségül.”¹⁸⁴⁶ A kapuvári hitoktató „a szülőket lejárta, több utcában egy–egy házhoz hívta össze a szülőket és a hittanbeíratás mellett agitált”.¹⁸⁴⁷ Az egyik kisebb, Sopron környéki plébánián fordult elő az alábbi eset: egy templomi előénekes a plébános által írógépen készített nyilatkozatokkal járta a házakat, hogy a szülők azt aláírva biztosítsák, hogy az 1952/53. tanévben a gyermeküket vagy gyermekeiket hittanra fogják járatni. „Ezzel a pap elérte azt – áll az értékelő jelentésben –, hogy a község lakossága, beleértve a szocialista (!) szektorokat, a Párttagságot is, alig 10–15 család nem íratta be gyermekét hitoktatásra.”¹⁸⁴⁸ A kisbaráti plébános a historia domusba jegyezte fel, hogy miután 1952-ben az újságból értesült a beíratások időpontjáról, postán értesítést küldött a szülőknek, amelyet úgy fogalmazott meg, hogy ne tartalmazzon felhívást, csupán a pusztá tényeket. A szülők 85 %-ban be is írták gyermekeiket.¹⁸⁴⁹ A megyei pártbizottság is foglalkozott a kérdéssel, és megállapította, hogy a klérus a legkülönbözőbb módszereket alkalmazta a templomi és egyéni „agitáció” során. Győrújfalun például a lelkipásztor 5–6 vallásos asszonyt bízott meg, hogy házról házra járva buzdítsanak a beíratás érdekében. A tétli járás néhány községében a plébánosok levélben szólították fel a szülőket a beíratásra. Az egyik plébános kihirdette, hogy aki nem íratja be gyermekét vallásoktatásra, azt nem fogja eltemetni, és gyermekét sem kereszteli meg. A PB az ÁVH közreműködését kérte, indítson eljárást a plébános ellen „demokrácia ellenes kijelentéseiért és a lelkiterror módszerének alkalmazása miatt”.¹⁸⁵⁰ Nemeskéren a klérus „azt a hírt dobta a köztudatba, hogy [...] kartársat feljelentette a hittan elleni agitálása miatt az Állami Egyházügyi Hivatalnál.”¹⁸⁵¹ Dömötör 1955-ös jelentése szerint az elmúlt évekhez viszonyítva a papok kevesebbet mozogtak a beíratást megelőző napokban. Néhány helyen, mint például Balfon „motorkerékpáron száguldozott a községben és figyelmeztette a szülőket”.¹⁸⁵² Az 1960/61-es beíratás előtt néhány pap, „megtoldotta a körlevelet azzal, hogy most már mindenki írassa csak be gyermekét hittanra, még a kommunisták is, mert senkinek abból nem volt eddig sem és ezentúl sem bántódása”.¹⁸⁵³ A következő tanévet megelőzően Bogyoszlón,

¹⁸⁴⁶ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok.32/1952.

¹⁸⁴⁷ GyL XXIII/2. A Győr–Sopron megyei Tanács VB jegyzőkönyvei. 1950–1990. 1962. V. kötet. Jegyzőkönyv, 1962. július 19. 22 lap.

¹⁸⁴⁸ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 33–69/1952.

¹⁸⁴⁹ GyEL II. 1. Győrújbarát I. (Kisbarát) Historia Domus, 1948–1980. 20. lap.

¹⁸⁵⁰ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1952. 23. öe. PB ülés jkv., 1952. július 15. 10–12. lap.

¹⁸⁵¹ SL XXIII/411. 27. d. 32/1952.

¹⁸⁵² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/263/1/1955.

¹⁸⁵³ OL XIX–A–21–d. 7. d. 003–11/g/1960.

Győrasszonyfán és Kónyban a plébános kihirdette a szószékről, hogy azok a gyermekek nem lehetnek elsőáldozók, akik nincsenek hittanra beírva. Egy másik helyen a lelkipásztor *„megtoldotta a fentieket azzal, hogy azt a gyermeket sem részesíti elsőáldozásban, akinek a felsőbb osztályos testvérét nem íratják be hittanra”*.¹⁸⁵⁴ Néhol előfordult a nyilvános kiprédikálás is.¹⁸⁵⁵ Hegykőn kiemelték, hogy a szülők ugyan kívánják gyermekük beíratását, de ha a plébános részéről *„agitációra szükség volna, a pap »segítségei« /idős asszonyok/ elvégzik”*.¹⁸⁵⁶ A kópházi lelkipásztor ennél is tovább ment; személyesen szedte az egyházi adót, így azokhoz a szülőkhöz is eljutott, akik nem járatják gyermekeiket hittanra.¹⁸⁵⁷ Más helyen *„az ezüstmisére készülő pap részére gyűjtést szerveztek a községben és a gyűjtők ezt az alkalmat is felhasználták a hittanbeíratás agitációjára”*.¹⁸⁵⁸ Ismét máshol *„az egyházi adógyűjtést időzítették a hittanagitáció alkalmára”*.¹⁸⁵⁹ Mosonszolnok településen a *„klérus dolgozott. A káplán agitált. Az esperes háttérből irányította ezeket a munkálatokat”*.¹⁸⁶⁰ Az 1960-as évek elején több helyről is jelentették, hogy a plébánián is beírták a hittanra jelentkezőket: *„ezt egyes papok azzal magyarázzák, hogy azért van szükség az ő beírásukra, mert tudni akarják, hogy hány hittankönyvet rendeljenek”*.¹⁸⁶¹ A földszigeti plébános 1962-ben kihirdette a templomban, hogy nem tartja helyes pedagógiai módszernek, ha a pedagógusok a szülők akaratával szemben akarják a gyermekeket elbonni a hittanról, különösen a könnyen befolyásolható első osztályosokat.¹⁸⁶² Az 1963/64-es beíratások előtt a dunaszentpáli plébános nyílt levelet írt az iskolaigazgatóhoz, amelyben *„felhívta a figyelmét a megváltozott politikai körülményekre és követelte, hogy a tantestület ne agitáljon a hitoktatás ellen”*.¹⁸⁶³ A megyei pártbizottság 1964 augusztusában tartott VB-ülésén is megállapították, hogy a papok részéről *„durva, kirívó esetek”* nem történtek, ennek hátterében azonban nem azt kell feltételezni, hogy *„lemondanának a fiatalság közötti fokozott nevelésről”*, hanem azt, hogy előtérbe helyezik a katekézis-félórák adta lehetőségeket.¹⁸⁶⁴

Az agitációs tevékenységgel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagyni a szülők egymás közötti agitációját, hiszen nem egy esetben döntő fontosságúnak bizonyult a

¹⁸⁵⁴ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/L/1962.

¹⁸⁵⁵ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/L/1962.

¹⁸⁵⁶ SL XXIII/411. 32. d. Jelentések a vallásoktatásról 1967–1971. (Továbbiakban: Jelentések.) Hegykő, 1969.

¹⁸⁵⁷ SL XXIII/411. 32. d. Az 1963/64. évi hittan. Kópháza.

¹⁸⁵⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 22. lap.

¹⁸⁵⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 2. fond csoport, 1964. 44. öe. PB ülés jkv., 1964. szeptember 11. 22. lap.

¹⁸⁶⁰ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸⁶¹ OL XIX–A–21–d. 7. d. 003–11/g/1960.

¹⁸⁶² SL XXIII/212. 8614–1/1962.

¹⁸⁶³ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. VB ülés jkv., 1963. július 29. 19–20. lap.

¹⁸⁶⁴ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1964. 217. öe. VB ülés jkv., 1964. augusztus 24. 29. lap.

vallásoktatási statisztika alakításában. Ezekre az 1950-es évek első feléből találtam nagyobb számban adatokat. „A szülők a beiratkozás előtti időben, amikor értesültek az újságból a beiratkozásról, egymásnak hírül adták a beiratkozások pontos idejét. Hivatkoztak arra, hogy az alkotmányunk biztosítja a vallásszabadságot, tehát ezért be is íratják hittan oktatásra gyermekeiket.”¹⁸⁶⁵ A mosonmagyaróvári járáshoz tartozó Rajkán „Az ellenagitáció nagy volt, egyik szülő a másikat, rokon a rokonokat agitálta meg. Azzal érveltek, hogyha a rendőr, pénzügyőr, középfokú szemináriumot végzett párttag íratja be gyermekét, olyan jogon ők is beíratják.”¹⁸⁶⁶ Egy másik településen pedig a szülők nagy része kijelentette, „hogy élni fog az Alkotmány adta jogával és beíratja gyermekét hittanra”.¹⁸⁶⁷ A soproni járásban is beszámoltak arról, hogy valaki „felokosította” a szülőket, mert majdnem mindenhol az Alkotmányban biztosított jogukra hivatkoztak.¹⁸⁶⁸ A járás értékelő jelentésében pedig arról számoltak be, hogy az „ellenség hangja »nem akarjuk, hogy úgy nőjjenek fel gyermekeink, mint az állatok« kijelentésekben mutatkozott meg néhány asszony nál”.¹⁸⁶⁹ Az ÁEH 1964-es értékelő jelentésében olvasható, hogy ismét találkoztunk azzal a módszerrel, hogy volt szerzetesek, főleg apácák háziagitációt végeztek, és személyesen foglalkoztak a szülőkkel. Rajtuk kívül az egyházi alkalmazottakra (harangozó, sekrestyés vagy egyháztanácsstag) is sok panasz érkezett országszerte: „eléggé elterjedt módszer”.¹⁸⁷⁰

7.3.2. A hittan-beíratással kapcsolatos problémák

7.3.2.1. A beíratást végző személyek és közegek visszaélései

A „felvilágosító munka” a beiratkozás napjain újabb lendületet kapott. A rendelkezésre álló források szerint változatos és kreatív, de nem minden esetben legális módszereket alkalmaztak egyházmegye-szerte. Az alábbiakban néhány példát szeretnék felhozni az 1950-es és '60-as évekből. Az alkalmazott stratégiák között szerepelt a hiányos, vagy éppenséggel félrevezető tájékoztatás, amely rendszerint addig működött, amíg a szülők hozzá nem jutottak a valós információkhoz. Nem egy esetben előfordult, hogy több lényeges tudnivalót is elhallgattak az állami hatóságok vagy a pedagógusok. A péri esperesi kerület papsága 1953-ban éppen arról számolt be az ÁEH megyei megbízottjának, miről nem tájékoztatták a

¹⁸⁶⁵ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸⁶⁶ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸⁶⁷ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁸⁶⁸ SL XXIII/411. 4. d. 20–20/1952.

¹⁸⁶⁹ SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 32/1952.

¹⁸⁷⁰ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–10/1964.

szülőket a beíratással kapcsolatban. Ezek között több olyat is találunk, amely nem tartozik hozzá szükségszerűen a beiratkozáshoz, így az idézett részek a hitoktatás elleni módszerekről is szemléletes képet adnak. „A beíratás ideje nem volt kellő időben és módon publikálva. A szülőknek így nem volt tudomásuk arról, hogy jún. 26-án és 27-én hány órától hány óráig lehet jelentkezni.”¹⁸⁷¹ Arról sem volt tudomásuk, hogy „beíratandó gyermeküket is magukkal kell vinniök”, így amire akár 3–4 km-es távolságból elhozták a gyermekeket, már nem volt lehetőség beíratni őket, „vagy pedig akiknek gyermekei rokonoknál, kórházban, vagy elszegődött mezei munkában voltak, azokat nem tudták beíratni”. Azt sem tudhatták, hogy mindkét szülő által aláírt nyilatkozat szükséges, így többen azért nem tudták beíratni gyermeküket, mert „az apa talán egész napi műszakban dolgozott, vagy az anya a kórházban feküdt”. Ugyanígy nem tájékoztatták a szülőket arról, „hogy 26-án 2–3 óras ebédszünetet tartanak a beíratást végző közegek. Ezért órákig kellett déltájban várakozniok, és a sürgős mezei munka idején fontos mezőgazdasági munkát mulasztaniok.” Arról sem tájékoztatták őket, hogy 27-én délben lezárják a jelentkezési lehetőséget, hogy „nem veszik sem figyelembe, sem pedig előjegyzésbe azokat, akik még nem iratkoztak be a következő tanévre”, és arról sem tudtak, hogy a tanulókat, „akik megbuktak reál tantárgyból, azokat nem írják be hittanoktatásra”. A levélből az is kiderül, hogy egyes „kiküldöttek 10–20 percig foglalkoztak egy-egy szülővel, és így százakat tartottak vissza a sürgős munkától”.¹⁸⁷²

Utóbbi eljárás – az időhúzás és az idővel való visszaélés – csaknem általánosnak mondható jelenség volt elsősorban az 1950-es évek hittan-beíratásainál. Várbalogon 1951-ben azért nem tudták megtartani a beíratást, mert az iskolaigazgató nem jelent meg, és a pótjelentkezést azzal nem fogadta el, hogy erre a felsőbb hatóságoktól nem kapott utasítást.¹⁸⁷³ Az 1953-as beiratkozással kapcsolatban különösen nagy számban maradtak fenn panaszok.¹⁸⁷⁴ Előfordult, hogy az előre meghirdetett beíratást nem tartották meg, vagy pedig késve kezdték, vagy éppenséggel előbb fejezték be, rendszerint a második nap beíratását. Egy másik helyen a kilenc órára meghirdetett beiratkozás kezdetén az iskolaigazgató megbeszélést tartott a tanítókkal, és csak tízkor kezdték a beíratást. Ismét máshol a beíratás második napján tíztől csak délig volt meghirdetve a beíratás, ebből azonban az iskolaigazgató egy órát a tanácsházán töltött telefonálással. Itt azonban

¹⁸⁷¹ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196. Az idevágó idézetek mindegyike innen származik.

¹⁸⁷² GyEL I. 1. o. 1375/1953. Lásd még: 1644/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.; 202–204.

¹⁸⁷³ GyEL I. 1. o. 3292/1951.

¹⁸⁷⁴ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyházügyi előadó. 23/6/497/1/1953.; 23/6/498/1/1953.

pótbeíratás lehetőségét kilátásba helyezték. De akár ide illik a már említett 2–3 órás ebédszünet is. Ide sorolható az a magatartás is, amikor a szülőket és a gyermekeket egy másik, rendszerint szomszédos iskolába küldték (előzetes értesítés nélkül), hogy ott fog sor kerülni a beíratásra. Olyan eset is előfordult, hogy oda-vissza irányították őket, végül mégsem írták be a gyermeket hittanra. Így jártak 1953-ban a rábaszentandrásiak, akiket Szanyba, és a szanyiak, akiket Rábaszentandrásra küldtek, de egyik helyen sem regisztrálták a gyermekeket vallásoktatásra.¹⁸⁷⁵ Az 1959/60-as beíratásnál Sopron néhány iskolájában a szülőket feleslegesen küldözgették a földszintről az emeletre, majd vissza.¹⁸⁷⁶ Az időhúzás tipikus példája volt a hosszadalmas adminisztráció. Az egyik helyen például az igazgatónő húzta az időt, sokat vitatkozott, és a jelenlévő megbízottak írták a szülő válaszát. Ennek következtében volt olyan szülő, aki 45 percig bent volt az irodában. A csornai esperesi kerület településein a beíratást mindenhol csak egy személy végezte, „feltűnő lassúsággal”. A szülőknak egy ívet kellett kitölteniük, azonban ez hosszadalmas volt, a rendelkezésre álló idő letelt, így a csornai fiúiskolában 70–100 szülő már nem tudta beíratni gyermekét. A szülők elmentek a járási tanács oktatási osztályára a hosszabbítás kérésével, azonban az osztályvezetőt nem találták hivatalában. Mi több, az iskola igazgatója telefonon felhívta a plébánost, hogy kérjen felettes hatósága útján pótbeíratásra engedélyt, és ezt az esperessel is közölték. Horvátzsidányban a „*kiküldöttek szándékosan sok felesleges kérdést intéztek a szülőkhöz és így a munkát hátráltatták*”, Egyházasfaluban az igazgató és a tanácselnök „*igyekeztek húzni az időt más irányú beszélgetéssel*”.¹⁸⁷⁷

Az idővel való visszaélés kifinomultabb módja volt a papírok többszöri kitöltetése. Az egyik helyen például „*minden szülőnek saját kezűleg kellett beírnia az összes adatokat, és ahány gyermeket íratott be, annyiszor külön ívre*”,¹⁸⁷⁸ egy másikon az igazgató a szülőkkel „*kétszer-háromszor is újraíratta a nyilatkozatot, végül mégis az első példányt fogadta el*”,¹⁸⁷⁹ ismét máshol azért írták újra a nyilatkozatot, mert a szülő „római katolikus” helyett csak „rk.” rövidítést írt.¹⁸⁸⁰ Más helyeken nem írták újra a nyilatkozatot, hanem – különböző indokokra hivatkozva – egyszerűen nem fogadták el azt.¹⁸⁸¹ Például, ha egyik vagy mindkét szülő sem tudott személyesen megjelenni, vagy az egyik megjelent ugyan, de a beíratáskor szembesültek azzal, hogy a nyilatkozatot nem írta alá a másik szülő, és a

¹⁸⁷⁵ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁸⁷⁶ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–1/f/1959.

¹⁸⁷⁷ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁸⁷⁸ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁸⁷⁹ GyEL I. 1. o. 1644/1953.

¹⁸⁸⁰ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁸⁸¹ GyEL I. 1. o. 1546/1958.

hiányzó aláírás pótlása nehézségekbe ütközött, vagy eleve lehetetlen volt (a szülő nem élt, kórházban feküdt, mozgáskorlátozott volt, internálták, egész napos munkában dolgozott távoli munkahelyen stb.). Így ha meg is próbált a másik szülő intézkedni, sokszor már késve érkezett a beíratásra. Vagy a gyermek nem tudott megjelenni, mert úttörőtáborban volt,¹⁸⁸² vagy pedig akiknek gyermekei rokonoknál, kórházban, vagy mezei munkában voltak. Nem egy esetben az iskola vagy a társadalmi szervezetek tartották távol őket kirándulás, táborozás, burgonyabogár-szedés címén. Az 1950-es évek első felében több helyen olyan iratokat kértek, amelyeket a beíratásra vonatkozó rendelkezés nem tartalmazott. Többek között a hitoktatásra való jelentkezésnél kérték a születési anyakönyvi kivonatot, holott az iskolába való beíratásnál néhány nappal korábban nem volt rá szükség, ugyanakkor az anyakönyvvezető a szülőknek kijelentette, „*hogy utasítást kapott arra, hogy nem szabad az anyakönyvi kivonatot kiadni*”.¹⁸⁸³ Munkásoktól követelték az üzem írásbeli engedélyét is. Az egyik városban pedig igen leleményes módon hármas szűrőt alkalmaztak a beíratás során. Az első az osztályfőnök volt, elsőként ő próbálta lebeszélni a szülőket. Ha ez nem sikerült, akkor továbbmehettek egy bizottsághoz, ahol kérték mindkét szülő és a gyermek személyes megjelenését, rendőrségi bejelentőt, anyakönyvi kivonatot, keresztlevelet, ha ezek közül valamelyik hiányzott, nem fogadták el a jelentkezést, és a szülő kezdhette az egészet előlről. Aki ezen is túljutott, mehetett tovább az iskolaigazgatóhoz, „*aki újabb nehézségeket támasztott*”.¹⁸⁸⁴ Visszatérő panasz volt, hogy a majorokban és a pusztákon nem adtak lehetőséget a gyermekek szüleinek a hitoktatásra való jelentkezéshez.¹⁸⁸⁵

Sok helyen állásvesztéssel, vagy alacsonyabb munkakörbe való helyezéssel fenyegették meg a szülőket, vagy a két szülőt próbálták meg „kijátszani” egymás ellen: például az üzemi pártbizottságnak jelentették, hogy az anya beíratta gyermekét, és a munkahelyen emiatt az apát felelősségre vonták, és aláírtak vele olyan nyilatkozatot, hogy „*vétkesnek ismeri el magát a nép ellen*”.¹⁸⁸⁶ Az állásvesztés mellett gyakran azzal érveltek a beíratás ellen, hogy a tanuló nem tanulhat tovább. Ezek a módszerek az 1950-es években szinte végig napirenden voltak, noha alkalmazásuk nagyban függött a pedagógusok vagy más megbízottak személyiségétől, elszántságától vagy bátorságától.¹⁸⁸⁷ Egyes helyeken a bizottsági tagok (rendőr, államvédelmi tiszt, pártmegbízott, MNDSZ kiküldött, a tanács

¹⁸⁸² GyEL I. 1. o. 1644/1953.

¹⁸⁸³ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁸⁸⁴ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁸⁸⁵ GyEL I. 1. o. 3063/1950.

¹⁸⁸⁶ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁸⁸⁷ GyEL I. 1. o. 1607/1958.

megbízottja stb.) megjelenésével, tisztségével, tekintélyével próbálták fokozni a beíratás amúgy sem fesztelen légkörét. Volt, hogy mindez együtt, egy helyen. Tatán például a beíratáskor jelen volt az igazgató mellett két egyenruhás államvédelmi személy, egy rendőr civilben, egy pártmegbízott, egy MNDSZ kiküldött és a tanács megbízottja. Az agitációt már a folyosón elkezdték: a gyermekeket is megkérdezték, akar-e hittanra járni, és ha a gyermek félelmében nemet mondott, már nem fogadták el a jelentkezést.¹⁸⁸⁸ Voltak olyan gyermekek, akiket a rendelkezés már eleve kizárt a vallásoktatásból, hiszen nem tudták teljesíteni a szabályozás által megkívánt követelményeket, vagy csak óriási erőfeszítés által tudták volna beszerezni a szükséges iratokat. A péri esperesi kerület papsága fogalmazta meg az alábbi sorokat: *„Végtelenül fájdalmasan érintette a lelkipásztorokat és az érdekelt gyermekeket az a tény, hogy a menhely gondozásában lévő, sokszor árva, vagy félárva gyermekeket elzárták a vallás vigasztalásától, és a vallás igazságainak tanulásától.”*¹⁸⁸⁹ Az említett gyermekek hogyan tudták volna biztosítani a megkövetelt szülői aláírást, illetve aláírásokat? Előfordult, hogy az örökbe fogadott gyermeket, akinek árvaszéki eljárása folyamatban volt, azzal az indoklással nem írták be, hogy *„a gyermek árvaszéki iratai nincsenek rendben”*.¹⁸⁹⁰ Szintén megtörtént, hogy azzal utasították el a beíratási kérelmet, hogy az egyik szülő írástudatlansága miatt nem szerepeltek a saját kezű aláírások a nyilatkozaton.¹⁸⁹¹ Az sem volt ritka eset, hogy a beíratást végző személyek az apa aláírását nem találták hitelesnek, és úgy vélték, *„a feleség férje nevét aláhamisította”*.¹⁸⁹² A megyei pártbizottság értékelése szerint az 1952-es beíratáskor meggyeszerzte sok hamisítást véltek felfedezni. A győri Kálvária utcai iskolánál például legalább negyven nyilatkozatot ítélték hamisítványnak. A már beírt gyermekeket kiírtatták, és felvetették a pedagógusok felelősségét.¹⁸⁹³ Ez a magatartás 1955-ben a Győr–Sopron megyei Tanács VB ülésén is szóba került: nagyobb hangsúlyt kell fektetni az MNDSZ megelőző tevékenységére, *„mert az asszonyok sok esetben férjük kijátszásával íratják be a gyerekeiket hittanra”*.¹⁸⁹⁴ Rendszerint azokat a tanulókat sem vették számításba, akiknek valamelyik tantárgyból pótvizsgát kellett tenniük.¹⁸⁹⁵ Sokszor a pótvizsgák csak a hittan-pótbeíratás után voltak, így bár sikerrel vizsgáztak, hittanra mégsem jelentkezhetek. Előfordult, hogy a tanítók

¹⁸⁸⁸ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁸⁸⁹ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁸⁹⁰ GyEL I. 1. o. 1644/1953.

¹⁸⁹¹ GyEL I. 1. o. 1644/1953.

¹⁸⁹² SL XXIII/411. 27. d. 1952. évi bizalmas iratok. 32/1952.

¹⁸⁹³ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1952. 23. öe. PB ülés jkv., 1952. július 15. 11. lap.

¹⁸⁹⁴ GyL XXIII/2. 1955/II. Jegyzőkönyv, 1955. május 11. 6. lap.

¹⁸⁹⁵ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

„viselkedésükkel, különféle megfélemlítést tartalmazó kijelentéseikkel (munkahelyről való elmozdítás, gyermekek tanulmányi hátrányát helyezték titokzatosan kilátásba) olyan helyzetet teremtettek, hogy a szülők kénytelenek voltak a városházáról egy bizottság kiszállását, kérni, amely bizottság meg is jelent az iskolában”.¹⁸⁹⁶ Az 1953-as beíratásnál országsszerte durva visszaélések történtek, ezért Czapik egri érsek részletes tájékoztatást kér a visszaélésekről.¹⁸⁹⁷ Papp Kálmán kérésére 22 egyházközségből érkezett panasz a győri egyházmegyéből.¹⁸⁹⁸ Szaló egyházügyi megbízott 1963-ban „új jelenségről” számolt be az ÁEH központjának „*egy-egy üzemekből és más szervektől az iskolákban agitátorokat küldtek ki a hittanbeíratás ellen*”.¹⁸⁹⁹

7.3.2.2. A szülők részéről megnyilvánuló válaszreakciók

Több forrásból is kiolvasható, hogy ha nem ijedt meg a szülő, erélyes fellépésével be tudta íratni gyermekét, gyermekeit vallásoktatásra. A korabeli források olykor szinte kalandregénybe, kalandfilmbe illő jelenetekről tudósítanak, Guareschi Don Camillojára emlékeztetve. Az idézetek is bizonyítják, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak egyes szülők gyermekük vallásos nevelésének. Néhol elegendőnek bizonyult a határozott és bátor fellépés, máshol a szülők összefogására volt szükség. Csepregen például az 1950-es beíratás napján otthon maradtak a városi üzemekben dolgozók. 1952-ben pedig egy asszonyokból szervezett küldöttség járt közben a párttitkárnál az iskolai hitoktatás fenntartása érdekében. A szóváltás hevében keresetlen megjegyzések hangzottak el, az ÁVH jelentése fasiszta megmozdulásnak minősítette az asszonyok akcióját.¹⁹⁰⁰ A szőnyi timföldgyári telep asszonyai is célravezetőnek tartották, hogy az 1954/55-ös beíratáskor csoportosan jelennek meg az iskolában. Itt azonban azt a választ kapták, a szocialista telepen már két év óta nincs hitoktatás, „*most sem lesz*”.¹⁹⁰¹ Egy másik településen pedig az iskolaigazgató nem volt hajlandó elfogadni a gyermek fertőző betegségéről szóló orvosi igazolást, és a személyes megjelenéshez ragaszkodott. Az apa határozott válasza elérte célját, és sikerült beíratni a gyermeket hittanra: „*rendben van, azonnal megyek, kocsira rakatom és idehozatom, de az igazgató felel azért, hogy ha a gyermeknek súlyosabb baja lesz, vagy ha az itt jelenlevőket*

¹⁸⁹⁶ GyEL I. 1. o. 1644/1953.

¹⁸⁹⁷ GyEL I. 1. o. 1638/1953.

¹⁸⁹⁸ GyEL I. 1. o. 1644/1953.

¹⁸⁹⁹ OL XIX–A–21–d. 18. d. 003–4/9/1963.

¹⁹⁰⁰ JOBST 2019. 31.

¹⁹⁰¹ GyEL I. 1. o. 1289/1954.

megfertőzi”.¹⁹⁰² Mosonszolnokon 1952-ben azt hitték, hogy a beíratásra csak az első napon van lehetőség, a szülők egyszerre rohantak beírni gyermeküket, gyermekeiket. Ennek következtében olyan nagy volt a tolakodás a tanácsháza folyosóján, *„hogy több asszony rosszul lett és vízzel kellett jobb belátásra bírni”*.¹⁹⁰³ A mosonmagyaróvári járás egyik községében az iskolaigazgató kétségbe vonta a nyilatkozaton lévő aláírások hitelességét, *„mire az egyik rendőr felesége elkezdett lármázni és ennek nyomán nagyon harcias hangulat uralkodott, úgyhogy igazgató a Tanács segítségét kérte és a Tanács elnöke a beíratás első napján ott tartózkodott a beíratás színhelyén”*.¹⁹⁰⁴ Bősárkányban rendőrt kellett hívni az elégedetlenkedő szülők megfélemezésére, akik szóvá tették, hogy a beíratás második napjára meghirdetett két órából csak egyet biztosítottak, mert az iskolaigazgató egy órát a tanácsházán töltött telefonálással. A szülők végül elérték, hogy a *„pótbeíratás lehetőségét kilátásba helyezték”*.¹⁹⁰⁵ A soproni járás egyik községében az 1956-os tanév végi szülői értekezleten játszódott le drámai jelenet, miután a szülők *„viharos tüntetésbe kezdtek”*: *„Az előadást, az elnök és párttitkár hozzászólását kiabálással, ordítózással akadályozták meg. Gyalázással illették a község és iskola vezetőjét, majd elhagyták az iskolát. A korábban meggyőződött szülők is visszaléptek. Az ezt követő egyéni agitáció dugába dőlt.”*¹⁹⁰⁶ Az egyik nemzetiségi községben pedig, amikor a felsőbb utasítás értelmében előbb befejezték a beíratást, a szülők *„megbolondultak”,* és azt hangoztatták, hogy nem fognak addig hazamenni, amíg be nem íratják a gyermekeiket: *„Egy része betódult az irodába, a többi a lépcsőházban ordított. Hat órakor eltávoztak és ordították, hogy hajnalban már itt lesznek. Tényleg, 4 órakor már meg is kezdődött a zajongás, ami mind hangosabb, agresszívebb lett, amint a tömeg nőtt. 8 óra után már szörnyen izzó volt a hangulat, mire [...] betelefonált Sopronba a rendőrségre, hogy jöjjenek rendet csinálni, a tömeg szörnyen agresszív.”*¹⁹⁰⁷ Amikor kilátásba helyezték a beíratás szabadságát, *„a tömeg percekben belül megnyugodott”*.¹⁹⁰⁸ A mosonmagyaróvári járás egyik községében szintén drasztikus módon nyilvánították ki véleményüket a beíratásra megjelenő asszonyok: itt olyan erősen álltak ki elhatározásuk mellett, hogy a megyei tanács által kiküldött személyt *„pumpával meg akarták verni, de később lecsillapodtak”*.¹⁹⁰⁹ Nyúl községben az 1963/64-es beíratáskor június 20-án

¹⁹⁰² GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁹⁰³ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁹⁰⁴ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

¹⁹⁰⁵ GyEL I. 1. o. 1375/1953. Közli: BINDES–NÉMETH 1991. 193–196.

¹⁹⁰⁶ SL XXIII/411. 6. d. 8–32/1956.

¹⁹⁰⁷ SL XXIII/411. 4. d. 20–20/1952.

¹⁹⁰⁸ SL XXIII/411. 4. d. 20–20/1952.

¹⁹⁰⁹ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 25/1952. biz.

11 órától már nem írtak be senkit hittanra. A szülők „nagy felhajtást végeztek”, és délután egy órakor az egyházügyi megbízott a Művelődési Osztállyal egyetértésben hozzájárult hat gyermek utólagos beírására, „és ezzel helyreállítottuk a községben a hangulatot” – olvasható Szaló Sándor jelentésében.¹⁹¹⁰ A kiemelt példák is azt támasztják alá, ha a szülők erélyesebben léptek fel, rendszerint sikerült beíratniuk gyermeküket, gyermekeiket. Mindenesetre arra is akadt példa, hogy az illetékes hatóságok nem a szülőknek adtak igazat. Például Markotabödögén, ahol 1957-ben lekésték a beíratásról, és a megyei tanács oktatási osztálya nem adott engedélyt az utólagos beíratásra, mert a „vallásoktatásra való beiratkozás idejéről a rádió, újságok, az iskolák, valamint a templomok hirdetésein keresztül jó előre értesülhettek a szülők”.¹⁹¹¹

7.3.3. A beíratás utáni lemorzsolódás

A vallásoktatás elleni „felvilágosító munka” rendszerint nem állt meg a beiratkozások lezárulásával, hanem tovább folytatódott évközben is. Ezek között ugyanúgy megtalálható az erőszakos fellépés, fenyegetés, a természettudományos és ideológiai meggyőzés,¹⁹¹² a „vasárnapi foglalkozások”,¹⁹¹³ de példaként lehet említeni a hittanórák ellenőrzését, megzavarását is.¹⁹¹⁴ Az 1951/52-es hitoktatási évben Füredy Imre várbalogi lelkész tett panaszt a püspökségen, a vezető tanító hittanóra előtt hazaküldte a tanulókat, és a tanítók saját bevallásuk szerint utasítást kaptak, hogy „a hittant még ez évben teljesen ki kell szorítaniok az iskolából és versenyben állnak, hogy melyik tudja előbb megtenni”.¹⁹¹⁵ A kisbaráti lelkipásztor 1955-ben így fogalmazta meg ezzel kapcsolatos észrevételeit: „Újabban megint igen szorgalmazzák, hogy a tanítók legyenek benn a hittanórán. és pedig, ha több osztály van összezsapva, mindegyik osztályfőnöknek ott kell lennie és jegyzetelni, h[ogy]. a következő nap aztán materialista alapon »megcáfolhassa«, amit a pap a hittanórán tanított. Ja, véget ért a Nagy Imre féle enyhülési korszak. Pedig ez az irányzat alkalmas lett volna rá, h[ogy]. megvalósítsa az Egyház és a kommunista Állam jó viszonyát.”¹⁹¹⁶ 1956-ban a győri iskolákban általános jelenségnek tartották, hogy a hitoktató nem kapott névsort, így nem tudott arról megbizonyosodni, kit enged be az órát ellenőrző pedagógus és kit küld

¹⁹¹⁰ OL XIX–A–21–d. 18. d. 003–4/9/1963.

¹⁹¹¹ GyL XXIII/12. 35.929–2/1957.

¹⁹¹² GyL XXIII/208. 4. d. 84–19/12/1952.

¹⁹¹³ GyL XXIII/208. 4. d. 84–55/2/1952. és 84–57/1/1952.

¹⁹¹⁴ GyEL I. 1. o. 1375/1953.

¹⁹¹⁵ GyEL I. 1. o. 3292/1951.

¹⁹¹⁶ GyEL II. 1. Győrújbarát I. (Kisbarát) Historia Domus, 1948–1980. 23. lap.

ki az óráról, azzal az indokkal, hogy nincs beíratva. Ebben az esetben a szülő értesítést kapott, hogy a gyermek a továbbiakban nem járhat hittanra.¹⁹¹⁷ Számos kimutatás készült arról, hány tanuló morzsolódott le tanév közben a hitoktatásról. A lemorzsolódás külső okok miatt is történhetett, amikor a távolabbi községek felső tagozatos tanulói el-elmaradoztak a hittanórákról.¹⁹¹⁸ Az 1952/53. tanév beíratása után úgy értékelték a megyei pártbizottság ülésén, hogy a pártszervezetek, az állami és egyéb szervek vonalán is jobban felkészültek, lényeges javulást azonban nem tudtak elérni: az általános iskolások 65 %-a, a középiskolások 15 %-a iratkozott be, együttesen 61,4 %.¹⁹¹⁹

Az MDP Komárom megyei Bizottságának 1951. május 7-én megtartott ülésén általános tapasztalatként fogalmazták meg, hogy a hittanról való lemorzsolódást a pedagógusok – nagyon kevésnek a kivételével – csak azért segítették elő, mert erre állandóan felhívták a figyelmüket és minden hónapban nekik erről jelentést kellett tenniük.¹⁹²⁰ A mosonmagyaróvári járásban pedig úgy ítélték meg a helyzetet, hogy a nevelők tapasztalata alapján *„a hittanról való lemorzsolódás kísérlete, a legtöbb esetben, az ellenkező hatást váltotta ki”*.¹⁹²¹ 1956 előtt a hitoktatás ellen elsősorban a kommunista pedagógusok agitáltak, esetleg egy-két pártonkívülit vontak be: az a nézet alakult ki, hogy *„a hittanlemorzsolódás nem az iskolai oktatói, nevelőmunka ügye és érdeke, hanem néhány buzgó ember felsőbb utasításra végzi azt”*.¹⁹²² Többen attól tartottak, hogy az a pedagógus, aki a lemorzsolódás érdekében dolgozik, elveszíti a szülők előtt a tekintélyét.¹⁹²³ Szintén az 1956 előtti tapasztalatok alapján fogalmazták meg: továbbra sem kell bevonni azokat a pedagógusokat, akik nem értenek egyet, de *„meg kell követelni, hogy ha nem agitálnak a hittanlemorzsolódás mellett, a hittanoktatás érdekében se tegyenek semmit”*.¹⁹²⁴ A vallásos hagyományokkal rendelkező Osliban (az 1954/55. tanévben 98 %-os eredményt értek el) a Győr–Sopron megyei ÁEH-megbízott személyesen győződött meg arról, hogy a pedagógusok mindenről szívesen beszéltek, *„csak arról nem, hogy agitáljanak a hittanbeíratás ellen a szülőknél,*

¹⁹¹⁷ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹¹⁸ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 29–10/1951.

¹⁹¹⁹ GyL XXXV/402. 30. fond 1. fond csoport 1952. év. 23. öe. Megyei Pártbizottsági ülés jegyzőkönyve. 1952. július 15. 9. lap.

¹⁹²⁰ KEML XXXV/32. 31. öe Megyei MB ülés jkv., 1951. május 7. 59. lap.

¹⁹²¹ GyL XXIII/12. 35.769–1/1957.

¹⁹²² GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. öe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 168. lap.

¹⁹²³ GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. öe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 168. lap.

¹⁹²⁴ GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. öe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 168. lap.

illetve hogy elmenjenek a szülőkhöz, arról hallani sem akartak”.¹⁹²⁵ Dömötör jól látta, hogy nagyobb eredményt csak összehangolt munkával lehet elérni. Az 1950-es évek közepén már egyre gyakrabban vonták be őt is a pártbizottság munkájába. A megyei pártbizottságon és az oktatási osztályon arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az üzemeket is be kell vonni a munkába, hiszen a hittanosok szülei között sok gyári dolgozó van, és így jobb eredményt lehet elérni, ha otthon és az üzemekben is „agitálnak”.¹⁹²⁶ Másrészt kívánatos volna, ha minden szakigazgatási szerv a saját vonalán is elősegítené a lemorzsolódást, például az orvosoknál az egészségügyi osztály, a termelőségvetkezeti tagoknál és az állami gazdaságok dolgozóinál a mezőgazdasági osztály. A megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke szorgalmazta, hogy az oktatási osztály sokkal jobban működjön együtt elsősorban a pártbizottsággal, másrészt a szakszervezetekkel és az egyházügyi hivattal, mert egyedül „nem tud rendet tenni”.¹⁹²⁷ A pártbizottságban azonban úgy látták, az oktatási osztályok (a megyeitől kezdve a járásokig) nem adtak konkrét segítséget a pedagógusoknak.¹⁹²⁸

7.3.4. A hitoktatással kapcsolatos problémák

A hitoktatással kapcsolatban arról is kell néhány gondolatot írnom, a gyakorlatban milyen nehézségek merültek fel a vallásoktatással kapcsolatban – állami és egyházi részről egyaránt. Minden egyes iskolához külön hitoktatói engedély kellett, névre szólóan, így a hitoktató más intézményben nem taníthatott. A papi helyezések során úja engedélyt kellett kérni az új iskolához, és nem volt magától értetődő, hogy ugyanaz a személy minden esetben megkapja a kért engedélyt. Ha a helyezés az egyik megyéből a másikba történt, számolni kellett a megyei oktatási osztályok és az egyházügyi megbízottak közötti együttműködés előnyeivel vagy hátrányaival is.¹⁹²⁹ Ha letartóztatás, internálás következtében volt kénytelen a megyéspüspök új lelkipásztort kinevezni, akkor is gondoskodni kellett a hitoktatói megbízás beszerzéséről.¹⁹³⁰ Az állami hatóságok nem egy esetben úgy jártak el, hogy a helyben lakó pap helyett valamelyik szomszéd község papja kapott hitoktatási engedélyt. Így nem volt ritka eset, hogy – különösen télen –, hogy a rossz útviszonyokra vagy az időjárásra való

¹⁹²⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. őe. Egyházügyi előadó. 23/6/263/1/1955.

¹⁹²⁶ GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. őe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 168. lap.

¹⁹²⁷ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. 17–18. lap.

¹⁹²⁸ GyL XXXV/402. 30. fond, 2. fond csoport, 1955–56. Agit. Prop. 7. őe. Győr–Sopron megye pedagógusai között végzett pártpolitikai munka. 1956. április 28. 166. lap.

¹⁹²⁹ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹³⁰ GyEL I. 1. o. 1468/1962.

hivatkozással maradt el a hittanóra.¹⁹³¹ A soproni járás néhány községében is tapasztalták, hogy a szomszéd településről biztosított hitoktató nem tartotta meg a hittanórát, a helyi plébános viszont a vasárnap délutáni litániák keretében megtartotta a katekézis oktatást.¹⁹³² Azonban nem minden esetben a hatóságok miatt hiúsult meg a vallásoktatás. Egyes helyeken a hitoktató a szinte járhatatlan útviszonyok miatt nem tudott kimenni a pusztai iskolához. Máshol a hittanos gyermekek szülei nem voltak hajlandók fuvart biztosítani a távol eső pusztára.¹⁹³³ Természetesen arra is lehet példát felhozni, hogy a kis létszámú pusztai iskolákhoz az illetékes hitoktatók nem jártak ki, és ha lett is volna rá igény, nem volt hitoktatás: például 1953-ban Márialiget, Dióstelep, Hanságújmajor, Eszterházapuszta iskolánál.¹⁹³⁴ Az egyik Komárom megyei hitoktató pedig inkább arra a településre ment ki, ahol minden tanuló jelentkezett és nem volt lemorzsolódás.¹⁹³⁵

Az előírások szerint csak a jóváhagyott tanmenetekből lehetett tanítani. A tanmenetet a püspöki kar készítette el, és a VKM jóváhagyta. Ez alapján készítették el a hitoktatók a helyi körülményeknek megfelelően, majd ezt az illetékes kerületi tanfelügyelőn keresztül az egyházmegyei hatósághoz küldték jóváhagyásra. Az így jóváhagyott tanmeneteket az illetékes iskolaigazgatón keresztül a megyei oktatási osztályhoz is kötelesek voltak felterjeszteni.¹⁹³⁶ Nem egy esetben előfordult, hogy az óraadó hitoktatók rendszertelenül kapták óradíjukat, vagy nyomtatott úrlapot kértek az oktatási osztályok, holott az ÁEH 8904–26/1950. szám alatt úgy rendelkezett, hogy a hitoktatóknak saját maguknak kell elkészíteniük a kimutatást.¹⁹³⁷

Mivel a hittanórák megtartását minimum tíz jelentkező meglétéhez kötötték, több helyen nem tudtak a lelkipásztorok hittan-csoportot indítani.¹⁹³⁸ Előfordult, hogy olyan iskolában hiúsult meg a hitoktatás, ahol az ott tanuló összes katolikus gyermek jelentkezett hitoktatásra, számuk azonban nem érte el a tízet, és az oktatási osztály nem engedte, hogy a szomszédos, katolikus többségű iskolába járjanak hittanra.¹⁹³⁹ Győrben például 1960-ban a Vöröshadsereg úti iskolában egy csoportban tíz tanuló számára tartottak hittant, és *„a pap megszervezte a 10 szülőt, hogy felváltva kísérik el a gyermekeket. Itt a szülők is tudják, hogy ha egy is kimarad a hittanról, az iskolai hitoktatás megszűnik.”* – olvasható Dömötör ÁEH-

¹⁹³¹ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/1/152/1/1952.

¹⁹³² SL XXIII/411. 2. d. 121–57–1/1951.

¹⁹³³ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 363/1951.

¹⁹³⁴ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 34/1953. biz.

¹⁹³⁵ KEML XXXV/32. 31. öe Megyei MB ülés jkv., 1951. május 7. 56. lap.

¹⁹³⁶ GyEL I. 1. p. 1951/II. körlevél 811. sz.; 1951/III. körlevél 149. isk. sz.

¹⁹³⁷ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹³⁸ GyEL I. 1. o. 2132/1954.

¹⁹³⁹ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

megbízott jelentésében.¹⁹⁴⁰ Sok helyen a tanulócsoporthoz kialakítása is problémát okozott. Az 1101–11–1/1950. VKM számú rendelet előírta, hogy a tanulókat „*az iskolában lévő osztályok átlagos létszámának megfelelő tanulócsoporthoz kell összevonni és annak keretében kell a vallásoktatást osztatlan vagy részben osztott iskolák rendszerének megfelelően végezni*”.¹⁹⁴¹ A 21/1957. számú kormányrendelet lehetővé tette, hogy ha egyes iskolákban kevés tanuló jelentkezett vallásoktatásra, akkor a tanulócsoporthoz több iskola tanulóiból alakítsák ki. Ha ennek ellenére „*a jelentkezett tanulók száma a lehetséges összevonások után sem éri el az átlagos osztálylétszámot, vagy az iskolák egymástól való távolsága az összevonást nem teszi lehetővé, a tanulócsoporthoz létszáma az átlagos osztálylétszámnál kisebb is lehet*”.¹⁹⁴² A tanulócsoporthoz azonban több helyen inkább hátráltatták az eredményes hitoktatást, mint segítették, ez rendszerint az iskolaigazgató jóindulatán múlt, ugyanis az ő szava volt a döntő a csoportok kialakítását illetően. Ha az átlagosnál nagyobb csoportot hoztak létre, akkor „*a gyermekek nem férnek be az osztályterembe, vagy annyira túlszűfolt lesz a tanterem, hogy egy kétszemélyes padba négyen, sőt többen kénytelenek beszorulni, minthogy a tanterem az osztály létszámának megfelelően vannak bútorokkal ellátva*”.¹⁹⁴³ Sok helyen olyan tanulócsoporthoz alakítottak ki, amelyben az első osztályosok kerültek egybe a nyolcadikosokkal, ez nemcsak a tananyag különbözősége miatt volt problematikus, hanem a fegyelmezés szempontjából is.¹⁹⁴⁴ Ha a csoportbontás miatt két részletben tudták csak megtartani a vallásórát, a délelőtt járó gyermekeknek délután vissza kellett menniük hittanra, és nem tudtak garanciát vállalni arra, hogy minden tanuló vállalta ezt a kötelezettséget.¹⁹⁴⁵ Az előírt egyetlen tanulócsoporthoz az 1958/59-es,¹⁹⁴⁶ az 1965/66-os¹⁹⁴⁷ és az 1966/67-es tanévben is nehézségeket okozott. Az utóbbi évben főleg a tanulócsoporthoz létszámalkakítása és a csoportonként engedélyezett óraszámok miatt alakult ki nézeteltérés egyes igazgatók és hitoktatók között (Dénesfa, Círák, Gyóró, Himod, Zsira).¹⁹⁴⁸

Szintén a lemorzsolódást segítette elő az a rendelkezés, hogy a hittanórákat általában a késő délutáni órákban, ún. csatlakozó óraként lehetett megtartani.¹⁹⁴⁹ A sopronkövesdi

¹⁹⁴⁰ GyL XXIII/24. Egyházügyi ügyiratok 1950, 1955–1962. 1960. Jelzet nélkül.

¹⁹⁴¹ BALOGH–GERGELY 2005. II. 953.

¹⁹⁴² BALOGH–GERGELY 2005. II. 979.

¹⁹⁴³ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹⁴⁴ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹⁴⁵ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹⁴⁶ GyEL I. 1. o. 2350/1957.

¹⁹⁴⁷ GyEL I. 1. o. 3114/1965.

¹⁹⁴⁸ OL XIX–A–21–d. 32. d.003–4/h/1966.

¹⁹⁴⁹ GyEL I. 1. o. 230/1951.

plébános az alábbiakat jegyezte fel ezzel kapcsolatban a historia domusban: „A hittantanítás nagyon meg lett nehezítve az által, hogy a hittanórát csak a többi tárgyak után, tehát ötödik illetve hatodik óraként lehet megtartani, mikor a gyermekek már fáradtak, szórakozottak. Két osztálynak pedig külön kell visszajönni az egy hittanóra miatt. Így különösen a majoriakból mindig elmarad néhány.”¹⁹⁵⁰ Kunsziget plébánosa is hasonló véleményen volt: „Nehéz a már kifáradt és éhes gyermekekkel valamire menni. De még így is megvagyunk valahogyan.”¹⁹⁵¹ Az 1948/49-es tanévben Szilban a tantermek kihasználtsága miatt csak este 7 órától volt lehetőség a vallásoktatásra. A nagyigmándi plébános pedig csak úgy tudta beosztani az órákat, hogy a kisigmándi gyermekeknek vasárnap délután volt kénytelen hittant tanítani.¹⁹⁵² Előfordult, hogy az igazgató határozott úgy, a vallásórát este 6–7 óra között kell megtartani, azonban ugyanez a hitoktató 6 óráig egy másik településen oktatott. Tehát vagy az egyik, vagy a másik tanórát nem tudta teljes egészében megtartani, ugyanis számolni kellett a közlekedéssel járó idővesztéssel.¹⁹⁵³ Máshol az óra végén a tanító „minden különösebb megokolás nélkül” visszatartotta a gyermekeket, így ők csak késve érkeztek a vallásórára.¹⁹⁵⁴ Veszékenyben és Kapuváron a nem jelentkezett tanulókat kiküldték az óráról, de azok „visszaszivárogtak”.¹⁹⁵⁵ A mosonmagyaróvári járás egyik községében a pedagógusok hazaküldték a hittanosokat, ha a hittanár nem érkezett pontosan az órára. Azonban egy idő után azt tapasztalták, hogy az alsó osztályos tanulók nem mentek haza, „hanem az utcán itt-ott álldigálnak, de olyan helyen, ahonnan a hitoktató megérkezése szemmel tartható. Mihelyt a pap megjelenik az iskola előtt, innen-onnan jönnek elé a tanulók.”¹⁹⁵⁶ A '60-as évek közepén Dunaszeg községben nem az iskolaigazgató, hanem a hitoktató küldött haza néhány tanulót, mert a szülők nem fizették ki az egyházi adójukat.¹⁹⁵⁷ Az egyházmegyében 1956-ban általános panasz volt a csatlakozó órák eltérő értelmezése. Sok helyen ugyanis az igazgató úgy döntött, hogy csak akkor lehet a hittanórát elkezdni, amikor a délutáni oktatás befejeződött, tehát vagy hazamentek a tanulók, vagy megvárták, amíg a tanulócsoport többi részének is befejeződött az oktatás. Több helyen este 6 órára kellett visszamenniük a gyermekeknek, vagy az iskolai szakkörök, különórák, foglalkozások

¹⁹⁵⁰ GyEL II. 1. Sopronkövesd. Historia Domus, 1937–1996. 53. lap.

¹⁹⁵¹ GyEL II. 1. Kunsziget. Historia Domus. Oldalszám nélkül.

¹⁹⁵² GyEL I. 2. a. CXL. d. 58. Hittan jelentkezések 1949–1950. Szil., Nagyigmánd.

¹⁹⁵³ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹⁵⁴ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹⁵⁵ SL XXIII/311. 1. d. 29–10. biz./1951.

¹⁹⁵⁶ GyL MFL XXIII/235. 1950–56. Bizalmas iratok. 363/1951.

¹⁹⁵⁷ OL XIX–A–21–d. 32. d. 003–4/h/1966.

*„annyira lefoglalják a hét minden napján az utolsó órákat, hogy különösen a felső tagozatban nem jut heti két óra hitoktatásra, hanem csak heti egy óra”.*¹⁹⁵⁸

További nehézséget okozott a hittankönyvek hiánya, vagy a megfelelő példányszám korlátozása.¹⁹⁵⁹ A tankönyveket az Ecclesia Szövetkezet adta ki, és a hitoktatóknak kellett igényelniük az egyházmegyei hatóság útján.¹⁹⁶⁰ 1953-ban például az első és második osztályos könyvekből minden plébánia a tavalyi mennyiségnek a felét kapta, és ugyanennyit a harmadik-negyedik osztályos könyvekből, a fennmaradó osztályok részére az összes plébániának egyöntetűen 2–2 példányt tudtak csak biztosítani.¹⁹⁶¹ A '60-as évek elején egyes plébániákon felesleg is maradt, máshol viszont hiányzott a megfelelő számú tankönyv.¹⁹⁶²

7.3.5. A hitoktató személyével kapcsolatos problémák

Amint az előző fejezetekben már szó volt róla, az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet az állami iskolákban szabadon választható, fakultatív tantárggyá tette a hittant, és a hitoktatást szigorú feltételek közé szorította. A rendelet értelmében minden eszközt megragataknak annak érdekében, hogy a reakciónak vélt eszmét terjesztő hitoktató és a tantestület, illetve a hitoktató és a diákok érintkezését a minimálisra szorítsák. A hitoktatási engedélyt akár a legviszafogottabb politikai ellenvélemény esetén is megvonhatták. Mivel nem volt egyértelmű, hogy részt vehetnek-e a hittanórákon a be nem iratkozott tanulók, a VKM 1950. december 12-én kiadott 1117–10–1950. számú rendeletében nem tette ezt lehetővé. A tanórák ellenőrzése az iskolaigazgatók feladatkörébe tartozott, ők voltak kötelesek a hitoktatásra nem jelentkező, de ennek ellenére a hittanórán részt venni szándékozó tanulókat a vallásoktatástól távol tartani. A Közoktatásügyi Minisztérium 1951. október 11-én kiadott 1220–39–2/1951. III. számú rendelete értelmében 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal megbízottjai is jogosultságot kaptak az iskolai hitoktatás ellenőrzésére.¹⁹⁶³

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1950. szeptember 15-én kiadott 1101–1–11/1950. (IX. 15.) számú rendelete részletesen szabályozta a vallásoktatással kapcsolatos bizonytalanságokat. Többek között rendelkezett az önálló hitoktatók és az óradíjas hitoktatók képzéséről, megbízásáról és feladatairól, valamint a vallásoktatás idejéről és

¹⁹⁵⁸ GyEL I. 1. o. 1533/1956.

¹⁹⁵⁹ GyEL I. 1. o. 1757/1953.

¹⁹⁶⁰ GyEL I. 1. p. 1951/XII. körlevél. 3174. sz.

¹⁹⁶¹ GyEL I. 1. p. 1953/VIII. körlevél. 1847. sz.

¹⁹⁶² GyEL I. 2. a. CXIV. d. 59. Hitoktatási felügyelők jelentései 1966. Iváni kerület.

¹⁹⁶³ BALOGH–GERGELY 2005. II. 953. Lábjegyzetben.

módjáról. A rendelet értelmében az iskolai vallásoktatást önálló hitoktatók és óradíjas hitoktatók látják el, akik az illetékes egyházi hatóság javaslata alapján a megyei tanács (Budapesten a fővárosi tanács) végrehajtó bizottságától kapnak megbízatást a hitoktatás végzésére, és rendelkeznek a hitoktatáshoz megkívánt szakképesítéssel. Figyelemre méltó, hogy míg a többi pedagógus megbízása a tanácsrendszerben helyi szinten történt, addig ez a szabályozás a politikailag jobban tartható és áttekinthetőbb megyei szintre helyezte a hitoktatók megbízását. A hitoktatás integráltsága, állami kontrollja tehát a fakultatív tétel ellenére növekedett. Ennél is egyértelműbb politikai színezetet vitt a szabályozásba, hogy az önálló és óraadói hitoktatói megbízást megtagadhatta, és a már megadott hozzájárulást bármikor visszavonhatta a megyei tanács végrehajtó bizottsága attól a hitoktatótól, aki a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel szemben ellenségesen foglalt állást.¹⁹⁶⁴ Az a személy, akitől a hitoktatói megbízást megvonták, más iskolában sem taníthatott hittant. Mivel a jogszabály nem definiálta, hogy az „ellenséges állásfoglalás” tényleges propagandát, vagy pusztán vélemény-nyilvánítást jelent, korlátlanul kiszélesítette a helyi egyházügyi, oktatásügyi tisztviselők mozgásterét.¹⁹⁶⁵ Szélsőséges esetben a hitoktatást végző egyházi személyt akár a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése”, vagy az abban való „tevékeny részvétel” vádjára hivatkozva vonták felelősségre és ítélték el.¹⁹⁶⁶

Az alábbiakban nemcsak azt szeretném bemutatni, mit jelentett ez a gyakorlatban – az „ellenséges állásfoglalás” értelmezése ugyanis a győri egyházmegye területén sem volt egységes –, hanem azt is, a kommunista ideológiától vezérelt különféle szinten dolgozó tisztségviselők hogyan próbálták még jobban korlátozni az amúgy is fakultatív vallásoktatást. Mivel az előbb említett rendelet szerint a hitoktató engedély nélkül nem taníthatott, a korlátozás egyik módja az volt, hogy az állami hatóságok nem adták meg az engedélyt, vagy ha meg is adták, az késve érkezett az illetékes hitoktatóhoz. Így több alkalommal is előfordult, hogy egyes iskolákban akár hónapokig nem kezdődhetett el a hitoktatás.¹⁹⁶⁷ Póka György irodaigazgató már az első évben, 1950-ben részletes kimutatást küldött a Győr–Sopron megye Tanácsa VB Oktatási Osztálya részére a kiadott engedélyekkel kapcsolatban, amelyben az egyházmegyében tapasztalt visszaélésekről is tájékoztatta az oktatási osztály vezetőjét. Mivel az Egyházmegyei Hatóság igyekezett

¹⁹⁶⁴ Uo. 953.

¹⁹⁶⁵ NAGY P. T. 2000a. 192–193.

¹⁹⁶⁶ DIERA 2010. 297.

¹⁹⁶⁷ GyEL I. 1. o. 2132/1954.

naprakész adatokat begyűjteni a papoktól, hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az oktatási osztály által közöltekkal ellentétben több lelkipásztor nem kapta meg a hitoktatási engedélyt. A kónyi segédlelkész, Dr. Divald István nem kapott megbízatást a sok órával rendelkező Kónyba és Enesére, ezért Rádonyi József plébános egyedül nem tudta ellátni mindkét községben a hitoktatást. Nem kapott engedélyt a mihályi, az iváni a kapuvár-gartai plébános, és a csapodi plébános engedélye többszörös ígéret ellenére sem érkezett meg. A fertőszentmiklói segédlelkész külön kérelme ellenére sem kapott megbízatást, holott fiatal korából kifolyólag alkalmasabban tudta volna ellátni a hitoktatást, mint idős plébánosa. Volt, hogy a lelkipásztor egyik iskolához megkapta az engedélyt, a másikhoz nem. Olyan helyzet is előfordult, hogy a plébános és a segédlelkész a saját plébániája iskolájához nem kapott hitoktatói megbízást (Süttör), a kijelölt hitoktató, a szomszédos fertői segédlelkész azonban időben nem tudta összeegyeztetni a két helyen való tanítást. A beledi plébános engedélyét a járási tanács azért vonta vissza, mivel a plébános azt kérte, hogy a plébániához tartozó összes községben (Beled, Edve, Vásárosfalu és Vica) káplánjával együtt kapjanak hitoktatói engedélyt, az órák megosztását pedig ők végezhessék.¹⁹⁶⁸ Nem volt egyedi eset, hogy a Győr–Sopron megyei Tanács Oktatási Osztályán felülvizsgálták a korábban kiadott engedélyeket, vagy konkrét dátumot határoztak meg, hogy csak az azután kiadott megbízások fogadhatók el. Ilyen eljárásra került sor 1950 novemberében (csak a november 5-e után kiadott engedélyeket fogadták el, melynek következtében a Sopron környéki papok többsége már nem kapott újabb engedélyt),¹⁹⁶⁹ valamint 1951 januárjában, amikor a Kapuvári járási Tanács Oktatási Osztályának vezetője kapott utasítást, hogy *„járása illetve városa területén ideiglenes megbízással működő, de végleges megbízást nem kapott hitoktatóktól az ideiglenes megbízásokat azonnali hatállyal vonja vissza”*.¹⁹⁷⁰ A hatóságok általában „demokráciaellenes” magatartásra hivatkozva tagadták meg, illetve vonták vissza a hitoktatók működéséhez szükséges hozzájárulást: *„a község szocialista fejlődését nem nézi jó szemmel és azt akadályozza, mert a dolgozó parasztok vallásos érzületén keresztül azokra nagy hatással van”*,¹⁹⁷¹ a *„Párthoz, a tömegszervezetekhez, a Szovjetunióhoz való viszonya határozottan ellenséges”*, az *„iskolák államosításánál határozottan ellenséges magatartást tanúsított”*¹⁹⁷² és hasonló indoklással. Előfordult, hogy a szülők a nevelőktől kérték számon, hogy miért nem engedik tanítani a plébánost, az igazgató pedig kifejtette, hogy a megyei

¹⁹⁶⁸ GyEL I. 1. o. 3063/1950.

¹⁹⁶⁹ GyEL II. 1. Sopronkövesd. Historia Domus, 1937–1996. 57–58. lap.

¹⁹⁷⁰ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 13/1951.

¹⁹⁷¹ SL XXIII/311. 1. d. 29–7/1951.

¹⁹⁷² GyEL I. 1. o. 1043/1951.

tanács nem hagyta jóvá az engedélyt, és ne okolják a szülők a nevelőket, mert nem ők engedélyezik a hitoktatást. Más kérdés, hogy az ügyet járási szintre terjesztették, és az illető iskolaigazgató figyelmeztették a „hittan kérdés ilyenforma tárgyalásának helytelen volta” miatt.¹⁹⁷³

A Győr–Sopron megyei Tanács VB Oktatási Osztályán az 1950-es évek első felében az volt az álláspont, hogy az idősebb papoknak adnak hitoktatási engedélyt, akik már kevésbé aktívak. Az ÁEH részéről azonban nem kapták meg a szükséges támogatást, mert – mint megfogalmazták – az egyházi hivatal „liberálisan kezelte ezt a problémát”, és olyan papoknak is megadta a hitoktatási engedélyt, akik korábban internálva voltak.¹⁹⁷⁴ A megyei pártbizottság 1955 júniusában olyan határozatot hozott, hogy elsősorban idősebbek részére adják ki az engedélyt, lehetőleg egy településen csak egy főnek, és az állandó hitoktatókat más helyekre osszák be, mint ahol hosszú idő óta tanítottak.¹⁹⁷⁵ Dömötör jelentéséből tudjuk, a határozatot végre is hajtották. Azokon a helyeken, ahol két pap volt, és egy is el tudta látni a hitoktatást, ott csak a plébánosnak adtak engedélyt, ahol filia is volt, oda is a plébánosnak adtak, a káplánnak pedig helyben, a plébánián: „ez bántja nagyon a püspököt.”¹⁹⁷⁶

Sopronban különösen is összehangoltan kezelték a hitoktatói engedélyeket: az 1950-es évek első felében a városi tanács Végrehajtó Bizottságával, a városi pártbizottsággal, az „Oktatási Állandó Bizottság Illegális Hitoktatást Ellenőrző Albizottságával”, valamint az általános iskolák és középiskolák igazgatóival egyetértésben határoztak az általános iskolai és általános gimnáziumi megbízott hitoktatók hitoktatói engedélyeinek kiadásáról.¹⁹⁷⁷ A forradalom és szabadságharc következtében kialakult enyhülés a vallásoktatásra is hatással volt. 1956 novemberében az Egyházmegyei Hatóság több papnak is kiadta a hitoktatási engedélyt – állami hozzájárulás nélkül. Ezeket az engedélyeket azonban az ÁEH Győr–Sopron megyei kirendeltségén decemberben hatálytalanították.¹⁹⁷⁸

7.3.6. Az ún. katekézis-félórák jelentősége

A passzív védekezési módok egyike volt a nehezebben ellenőrizhető templomi hitoktatás. Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletben előírták, hogy vallásoktatást csak meghatározott feltételekkel, az iskolaépületben lehet tartani. Mivel számos lelkipásztorban

¹⁹⁷³ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 5/1950.

¹⁹⁷⁴ GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. 6. lap.

¹⁹⁷⁵ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1955. év. 35. öe. VB ülés jkv., 1955. június 27. 13–14. lap.

¹⁹⁷⁶ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/416/1/1955.

¹⁹⁷⁷ SL XXIII/518. a. 18. d. 89–9/1953.

¹⁹⁷⁸ OL XIX–A–21–a. 7. d. E–183–15/1957. eln.

visszatetszést váltott ki a rendelkezés, az ÁEH külön engedélye nélküli „illegális” hitoktatás.¹⁹⁷⁹ A Paritásos Bizottság 1950. október 18-i ülésén azonban megengedte a templomi katekézist: „Az Egyháznak biztosított működési szabadság alapján nincsen akadálya annak, hogy az egyházi törvények alapján előírt ú. n. keresztény tanítást megtartsák, amelyen minden hívő, tehát a gyermekek is megjelenhetnek. Ez azonban rendes oktató beszéd legyen és nem tartható az iskolai hitoktatás módszerével, azaz nem szabad kikérdezni, sem leckét föladni.”¹⁹⁸⁰ Papp Kálmán ehhez az alábbi hozzászólást fűzte hozzá: „Kérjük papjainkat, hogy ezen oktatások rövidek legyenek és olyanok, hogy minden jelenlévő, felnőttek és gyermekek könnyen megértsék és ennek alapján a szülők gyermekeiknek is megmagyarázhatják.”¹⁹⁸¹ A templomokban csak az egyházügyi megbízott jogosultsága volt ellenőrzést végezni, vagy a püspökségen dolgozó ÁEH-megbízott, az időbeli egybeesések miatt nem juthatott le mindenhova.¹⁹⁸²

A buzdítás hatására 1951-ben egyes papok megtartották a katekézis oktatásokat. Erről tanúskodnak a településekről beérkezett jelentések, amelyek szerint a vasárnap délutáni litániák keretében „vallási dogmákat magyaráznak hittan szerűen a papok”.¹⁹⁸³ A soproni járás területén Pinnye, Völcsej, Sopronkövesd, Fertőrákos és Keresztény plébánosa tartotta meg az oktatásokat, ezeket azonban – az ÁEH közlésével ellentétben – illegálisnak minősítették.¹⁹⁸⁴ Hasonló eset a kapuvári járásban is előfordult, azonban a megyei tanács oktatási osztályán az ÁEH közreműködésével vizsgálatot tartottak, és megállapították, hogy a templomban a gyermekek részére a katekézisnek nincsen akadálya.¹⁹⁸⁵ Azonban arra is akadt példa, hogy valaki napi rendszerességgel akart katekézist tartani: „a plébános a litánián kihirdette, hogy mindennap du ½ 3-tól más-más osztálynak tart a templomban hitoktatást”.¹⁹⁸⁶ Győrben a székesegyházban, az újvárosi templomban, a Vöröshadsereg úti és a Kálvária úti templomban végeztek illegális hitoktatást, ezek egy része elsőáldozásra is felkészített. Sopronban a Szentlélek-templomban heti két alkalommal került sor hittanfoglalkozásra.¹⁹⁸⁷ Az 1950-es évek elején – úgy tűnik – azok a papok folyamodtak a templomi katekézishez, akiknek nem volt érvényes hitoktatói megbízásuk.¹⁹⁸⁸ Volt olyan

¹⁹⁷⁹ DIERA 2010. 301.; DIERA 2014. 49–56.

¹⁹⁸⁰ GyEL I. 1. p. 1952/X. körlevél. 2258. sz.

¹⁹⁸¹ GyEL I. 1. p. 1952/X. körlevél. 2258. sz.

¹⁹⁸² MEZEY 2010. 336.

¹⁹⁸³ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–1/1951.

¹⁹⁸⁴ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–4/1951.

¹⁹⁸⁵ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 29–4/1951.

¹⁹⁸⁶ SL XXIII/411. 2. d. 121–57–4/1951.

¹⁹⁸⁷ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 70. öe. Hitoktatás. 3405/1951.

¹⁹⁸⁸ GyEL I. 1. o. 638/1951.

hitoktató, aki megmondta az iskolaigazgatónak, hogy ha a hitoktatás az iskolában biztosítva lesz, akkor illegális vallásoktatást nem fog tartani.¹⁹⁸⁹ Az 1950-es évek első éveiben több helyről is jelentették, hogy a papok vallásos színdarabot tartanak a templomban, amelybe bevonják az iskolásokat, felnőtteket és az úttörőket is, és ennek keretében hitoktatást is végeznek.¹⁹⁹⁰ Mivel ezek az oktatások nem terjedtek el a kívánt mértékben, ezért a megyéspüspök 1954 elején újabb felhívást intézett papjaihoz: *„Nyomatékosan sürgetem tehát újra a templomi keresztény oktatások megvalósítását olyan formában, hogy minden vasárnapon az erre legalkalmasabb szentmisén /esetleg más istentiszteleten/ 15–20 perc időtartammal a katekizmust magyarázzák, mégpedig először a hitigazságokat, azután a szentségekről szóló tant, végül az erkölcsant, úgy mint a »Hit- és erkölcsant« c. tankönyvben található. Hirdessék ki a híveknek, hogy gyermekeiket is hozzák magukkal, vagy küldjék a misékre és tanításokra.”*¹⁹⁹¹ Dömötör ÁEH-megbízott több plébániát is felkeresett, és megállapította, mindenhol folynak a katekizisek.¹⁹⁹² A megyei pártbizottságon részletesebben is foglalkoztak a kérdéssel, és „általános tünet”-ként fogalmazták meg, hogy a tanév folyamán a hitoktatók *„nem nagy súlyt helyeztek a legális hittanórák megtartására, hanem inkább az úgynevezett katekizis órák megtartására támaszkodtak, amelyekben a hittanra beiratkozottakon kívül nagy számban vontak be tanulókat”*.¹⁹⁹³ Az 1960. évi VI. körlevélben a megyéspüspök ismételten buzdította papjait: egyre nagyobb szükség lesz arra, hogy a keresztény oktatást mindenhol bevezessék. Papp azt szorgalmazta, hogy minden vasárnap az egyik szentmise diákmise legyen buzdítással (exhortációval), a szentmise előtt és után, vagy a délutáni litániával kapcsolatban pedig templomi katekizist kell tartani, lehetőleg külön az alsó és külön a felső osztályos gyermekeknek. Ezek azonban továbbra sem lehetnek hittanórák, kérdezéssel, feleletéssel. *„Természetesen a keresztényoktatáson nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek megjelenése is nemcsak lehetséges, hanem főképpen a szülők részéről kívánatos is.”*¹⁹⁹⁴

Az 1956. forradalom és szabadságharc utáni években a katekizisek terén is nagyobb fellendülést tapasztaltak az ÁEH megyei megbízottai. Kálmán püspök 1958 októberében köriratban tájékoztatta papjait az Egyháziügyi Hivatal részéről közölt panaszokról. Felhívta a figyelmet, hogy a templomi katekiziseket továbbra is lehet végezni, és ezeken a

¹⁹⁸⁹ SL XXIII/311. 1. d. Biz. 29–13/1951.

¹⁹⁹⁰ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/1/73/1/1952.

¹⁹⁹¹ GyEL I. 1. p. 1954/I. körlevél. 193. sz.

¹⁹⁹² GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/164/1/1954.

¹⁹⁹³ GyL XXXV/402. 30. fond 1. fond csoport. Megyei Bizottsági ülések. 32. öe. 1954. július 12. 53. lap.

¹⁹⁹⁴ GyEL I. 1. p. 1960/VI. körlevél. 1989. sz.

hitoktatásra bejelentett és be nem jelentett gyermekek egyaránt részt vehetnek. Azonban az oktatásokat csak templomban, leckefeladás és kikérdezés nélkül volt szabad megtartani.¹⁹⁹⁵ A püspöki felhívás értelmében nem meglepő, hogy a katekézis-oktatások Győr–Sopron és Komárom megyében is népszerűek voltak. Hevesi János 1959. október havi jelentésében így fogalmazott a győri és az esztergomi egyházmegyékkel kapcsolatban: *„Az észrevételem, hogy más helyeken is igyekeznek a katekézis félórákra rátérni, mert az a céljuk, hogy a fiatalságot az egyház megtudja a maga részére tartani és a jövő létüket akarják biztosítani. Ilyen községek Tárkány, Komárom, Szőny, Esztergom, Dömös, Epöl, Kocs, Szák, Ászár községek.”*¹⁹⁹⁶ A Győr–Sopron megyei előadó is úgy vélekedett 1961-ben, hogy az iskolai hitoktatás visszaszorítása *„arra ösztönzi a papokat, hogy intenzívebben foglalkozzanak a templomi katekézis félórakkal, ami a megegyezés értelmében tartható. Hogy ezt félórában vagy egy órában tartják, azt lehetetlen ellenőrizni. [...] A köznapi katekézis fél órák tartását (ahol tudomást szereztünk róla) leállítottuk, csak vasárnap engedélyezzük.”*¹⁹⁹⁷ Az 1963. július 29-én megtartott pártbizottsági ülésen is felhívták a figyelmet arra, hogy a „reális helyzetet” csak a templomi hitoktatás figyelembevételével lehet tisztán látni: *„Több plébánián tapasztalható, hogy a katekézis félórákra nagyon készülnek, pl. minden előkészületet megtesznek, hogy a sekrestyék télen is alkalmasak legyenek a félórák megtartására.”*¹⁹⁹⁸

Az egyházmegye statisztikája összhangban állt az országos tendenciával. Amíg az iskolán belüli hitoktatáson résztvevők száma az 1950-es évek végétől lassan, de szemmel láthatóan csökkent, (az általános iskolai vallásoktatásra jelentkezők száma az 1957/58. tanév 46,46 %-áról az 1963/64. tanévre 17,54 %-ra csökkent), addig a templomon belüli vallásoktatás egyre inkább kiszélesedett. Az ÁEH központjában is úgy tartották, hogy a Paritásos Bizottság által lehetővé tett keresztény oktatás az *„évek alatt úgy részünkről, mint az egyházi vezetés részéről elfogadottá, többé-kevésbé szokásjoggá vált”*.¹⁹⁹⁹ Mégis, 1964-ben úgy értékelték, hogy az egyháziak részéről ezen a téren fordul elő a legtöbb kísérlet az 1950-es egyezmény megsértésére: *„Olyan legális módszerként kezelik, melyet illegális tevékenység fedezésére is fel lehet használni.”*²⁰⁰⁰

¹⁹⁹⁵ GyEL I. 1. o. 666/1958.

¹⁹⁹⁶ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–68/1959.

¹⁹⁹⁷ SZABÓ Gy. 2017. 121.

¹⁹⁹⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. PB ülés jkv., 1963. július 29. 29. lap.

¹⁹⁹⁹ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–1/1964.

²⁰⁰⁰ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–1/1964.

Az országos felhívás nyomán a győri egyházmegye területén is felmérést készítettek a katekézis-félórákról. Szaló Sándor 1964. június 22-i kimutatása szerint 228 egyházközség közül 162 helyen tartottak katekézist, és 10.080 gyermek és 5.500 felnőtt járt rendszeresen ezekre az oktatásokra. Adatai szerint 1960-ban 900; 1961-ben 1.500; 1962-ben 2.400; 1963-ban 5.080; 1964-ben 10.080 gyermek járt templomi oktatásra. A papok a katekézis oktatást vasárnap délelőtt és délután, továbbá hétköznapokon is megtartották, főként azokon a helyeken, ahol általában nem volt hitoktatás (például Győrött és Sopronban). Azonban sok helyen akkor is végeztek templomi oktatást, ha 40–60 %-os, vagy ennél magasabb volt az iskolai vallásoktatásra járók száma, például Gyirmóton, Szanyban, Szilban, Kapuváron, Csornán és Agyagosszergényben. Ennek okát az egyházügyi megbízott abban látta, hogy a papok az iskolai hitoktatás ellensúlyozására vezették be a templomi katekézist, másrészt azért, mert „*ezt legálisan végezhetik, továbbá az ellenőrzés alól viszont ki vannak vonva*”.²⁰⁰¹ A megyei pártbizottság adatai szerint Győr–Sopron megyében 1963-ban 147 plébánián és lelkészségen 8.600 gyermek járt rendszeresen katekézis félórára, ebből Győrben 840, Sopronban 1.020, Kapuvárott 500 gyermek.²⁰⁰² Szaló hivatali utóda, Kovács István is beszámolt arról (1966-ban), hogy a lelkipásztorok nagy hangsúlyt helyeztek a katekézis-félórákra, főleg azokban a községekben, ahol a hittanra beírtak száma minimális volt. Például Abda községben hittanra beiratkozott tanuló nem volt, ugyanakkor mintegy 40 gyermek járt katekézis félórára. Hasonló volt a helyzet Börcs, Lébény, és Hegyeshalom községekben is.²⁰⁰³ Az iskolai hitoktatás visszaszorulása révén mindinkább előtérbe került a templomi előkészítő tevékenység. Később a püspöki kar is magáévá tette azt az álláspontot, hogy a vallásoktatásnak elsősorban a templom a helye – annak ellenére, hogy a jogszabályok még mindig nem tették ezt lehetővé. A püspöki kar és az ÁEH 1975-ben kötött megállapodásában legalizálta a helyzetet, s lehetőséget biztosított a rendszeres templomi hitoktatásra.²⁰⁰⁴

7.4. Hitoktatási statisztika 1948 és 1966 között

Végül tekintsük át, hogyan alakult a győri egyházmegye (különösen Győr–Sopron megye) hitoktatási statisztikája az 1948 és 1966 közötti időszakban. Az 1948/49-es beíratásról rendelkezésre állnak a hitoktatók által az Egyházmegyei Hatóság utasítására kitöltött

²⁰⁰¹ OL XIX–A–21–d. 22. d. 003–6/1964.

²⁰⁰² GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. PB ülés jkv., 1963. július 29. 29. lap.

²⁰⁰³ OL XIX–A–21–d. 32. d. 003–4/h/1966.

²⁰⁰⁴ NAGY P. T. 2000a. 227.

adatlapon. Átfogó egyházmegyei statisztika készítésére nem alkalmasak, mert a formanyomtatvány csak a hittanos tanulók számát kéri, a tanulók összlétszámára azonban nem kérdez rá.²⁰⁰⁵ Szintén rendelkezésre állnak az 1949/50. tanév jelentkezési adatai, azonban számos esetben ezek sem tartalmazzak konkrét számszerű adatokat. Vannak pontos, precíz kimutatások, több hitoktató viszont csak azt vetette papírra, hogy a szülők közül (szinte) mindenki kérte gyermeke hitoktatását, azt azonban nem tüntette fel, ez hány tanulót jelent. A forráscsoport mégis rávilágít arra, hogy a győri egyházmegyében a fakultatív hitoktatás bevezetésének évében a tanulók 95–100 %-a beiratkozott hittanra.²⁰⁰⁶ (Az MDP Agitációs és Propaganda Kollégiumának 1949. október 12-i ülésén az addig beérkezett jelentések alapján az általános iskolákban 91,5 %-ra, a középiskolákban 71,1 %-ra becsülték az országos átlagot.²⁰⁰⁷) Az 1950/51-es oktatási évtől kezdve fennmaradtak a megyei és járási tanácsok oktatási osztályai által készített kimutatások és az egyházmegyei ÁEH-megbízottak jelentései. Több alkalommal az MDP/MSZMP megyei bizottsága is foglalkozott a hitoktatás kérdésével. Sajnos nem rendelkezünk minden évből részletes adatokkal, azonban a megyei összesítés eredményét ismerjük.²⁰⁰⁸ A megyei statisztika szerint az 1950/51. tanévben a tanulók 74,07 %-a jelentkezett vallásoktatásra, az általános és a középiskolai tanulókat együttvéve. A járások statisztikája az alábbiak szerint alakult: kapuvári (89 %), a soproni (84 %), a téti (82 %), győri (80 %), csornai (79 %), mosonmagyaróvári (69 %), a városokban pedig Győrött 49,48 %, Sopronban 53,8 %, Mosonmagyaróváron 65,9 % jelentkezett hittanra. Az 1951/52. tanév hittan-beíratási statisztikájában Vas és Győr megye országos viszonylatban az első két helyen állt, 72,7 %-os és 72,4 %-os eredményével. Komárom megye viszont a 42,5 %-os statisztikájával a 12. helyet foglalta el az ország 19 megyéje és Budapest között. A lemorzsolódás aránya is alacsony volt: Vas megyében 3,5 %, Komárom megyében 5,8 %, Győr–Sopron megyében pedig 6,8 %.²⁰⁰⁹ Egy későbbi visszatekintés szerint 1951-ben a hittanra jelentkezők százalékos aránya 86 %-ot tett ki Győr–Sopron megyében, és volt néhány 100 %-os község is.²⁰¹⁰ A téti járás adatai az alábbiak szerint alakultak: 1950/51-ben 82 %, 1951/52-ben 74,7

²⁰⁰⁵ GyEL I. 2. a. CXLII. d. 58. Hitoktatói jelentések 1948.; CXLIII. d. 58. Hitoktatói jelentések 1948.

²⁰⁰⁶ GyEL I. 2. a. CXL. d. 58. Hittan jelentkezések 1949–1950.

²⁰⁰⁷ MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. I. 134. A 298. l. ábrájában.

²⁰⁰⁸ A kutatás jelenlegi fázisában Győr–Sopron megye vonatkozásában hiányozik az 1953/54-es, az 1954/55-ös, az 1956/57-es és az 1957/58-as tanév járási és városi adatsora. Komárom és Vas megyére vonatkozóan további kutatásokra van szükség, nem beszélve a csupán néhány győri egyházmegyei plébániát magában foglaló Veszprém megyéről.

²⁰⁰⁹ A táblázatot közli: KÖBEL 2005. 165.

²⁰¹⁰ OL XIX–A–21–d. 4. d. 007–43/1959.

%, 1952/53-ban 72 %. A következő éves adatot egyelőre nem ismerjük, 1954-ben viszont a járást beolvasztották a győri járásba.

Az 1953 júniusi beíratások megyei aránya 46,08 %-ot tett ki, majd az augusztusi pótbeíratáskor 57,71 %-ra emelkedett. A legmagasabb volt a csornai járásban (81,2 %), a legalacsonyabb Sopron városban (23 %) és Győrött (24,7 %). Szeptember 1-je óta nagyon kevés lemorzsolódás történt (0,2–0,3 %), egy-egy járásban, városban 8–15 fő. *„A nevelők aktivitása ezen a téren lanyhult, mert a júniusi hittanbeíratások alkalmával nagyon magukra maradtak, hasonlóan az augusztusi pótbeíratásoknál is, mert a tömegszervezetek nem segítették őket, de a pártszervek is csak kevés helyen tudtak segítséget nyújtani.”* – értékelték a beíratkozás tapasztalatait a megyei tanács VB ülésén.²⁰¹¹ Az 1954/55. tanév elején 64,8 %-os jelentkezést mértek, ebből becslések szerint 64,6 % a paraszti származású tanulók közül került ki, mivel a városokban nagyon kevesen jártak hittanra. A lemorzsolódás Győrben és Sopronban volt számottevő, vidéken csak tizedrész. A megyében kb. 15 pedagógus íratta be gyermekét, különösen a járásokban, ahol az orvosok, sőt a tanácselnökök közül is többen beíraták gyermekeiket, továbbá az állami gazdaságokban, téeszekben dolgozók, és az üzemi munkások.²⁰¹² A Nagy Imre-féle „új szakasz” utáni visszarendeződés során 1955. június 2-án a megyei tanács oktatási osztályán „Intézkedési terv a klerikális reakció elleni harchoz” címmel kidolgozták a követendő irányelveket a hitoktatás visszaszorítására. Előirányozták, hogy fokozottabban ellenőrzik a nevelők ideológiai és továbbképzési konferenciáit, és az arra való felkészülést. A városi és a járási tanácsok oktatási vezetőivel megbeszélést folytattak a lemorzsás módszereiről és az ideológiai felvilágosító munkáról. A megyei pártbizottság határozatot hozott a beíratással kapcsolatban. A felvilágosító munkába bevonták a pedagógus szakszervezeteket és az iskolaigazgatókat. A hittanbeíratási tájékoztató megjelenése után az osztályvezető megbeszélte a városi és a járási oktatási osztályokkal a szükséges adminisztratív teendőket és módszereket. Az ellenagitáció ellenőrzésére területi felelősöket jelöltek ki, akik nem csak a járási székhelyeken, hanem a „nehéz helyeken” is kötelesek voltak néhány napot kint tölteni. A korábbi évek tapasztalatai alapján ilyen helynek minősítették Győrben a Kálvária úti és a Vöröshadsereg úti általános iskolát; Mosonmagyaróváron az I. számú és a Béke úti iskolát; a győri járásban Gyórszentmárton, Écs, Ravazd, Gönyű, Nyúl, Kisbarát, Nagybarát községet és a szigetközi falvakat; a soproni járásban Kópháza, Bánfalva, Pereszteg, Nagycenk, Sopronkövesd és Balf községeket; a csornai járásban a csornai általános iskolákat, Farád, Szil, Szany, Enese, Dőr,

²⁰¹¹ GyL XXIII/2. 1953/IV. 47. sz. 1953. november 18. 212/1953. VB. 11. lap.

²⁰¹² GyL XXIII/2. 1955/II. 12. sz. 1955. május 11. 42/1955. VB. 15. lap.

Bágyog és Bősárkány falvakat; a kapuvári járásban a kapuvári általános iskolákat, valamint Osi, Mihályi, Vitnyéd és Fertőd településeket. A Sopronban lévő súlyponti helyeket későbbi értekezleten szándékoztak kijelölni.²⁰¹³ A beíratások eredménye több mint 5 %-os csökkenés volt az előző évi adatokhoz képest. Jelentősebb javulást a városokban tapasztaltak, de a soproni, a kapuvári és a mosonmagyaróvári járás területén is tapasztaltak fejlődést a lemorzsolódás terén.²⁰¹⁴ A részletes statisztika az alábbiak szerint alakult: a 49.138 általános iskolai tanuló közül 29.122 jelentkezett iskolai vallásoktatásra, a tanulók 59,26 %-a. A járások és a városok statisztikája a következőképpen alakult: a kapuvári járásban 83,5 %, a csornaiban 79,4 %, a soproniban 75,4 %, a győriben 69,5 %, a mosonmagyaróvári járásban pedig 62,4 %. Győrött 23 %, Sopronban 28,1 %, Mosonmagyaróváron 52,7 %. Látható, hogy a járások százalékos aránya magasabb volt a megyei átlagnál, tehát lényegében Győr és Sopron város alacsonyabb statisztikája ellensúlyozta a falvak jelentkezési arányát.²⁰¹⁵

Az 1956-os forradalom és szabadságharc és az azt követő enyhülés hatására az 1957/58. tanévben országsszerte jelentősen megemelkedett a hittanosok száma.²⁰¹⁶ Az ÁEH Győr–Sopron megyei megbízottjának 1961. IV. negyedévi jelentése is hangsúlyozta, hogy a megyében is hasonló tendencia érvényesült: „*A mi megyénkben jártak, illetve írtak be legtöbb gyermeket hittanra Vas megye után. 1954-ig az elsők között volt. 1954–1956-ig némi javulás mutatkozott. Az 1956-os események után megint felfutott. 1958-án [!] kezdett újra rohamosan lefelé indulni úgy, hogy 1960-ban már Győrben teljesen megszűnt a hitoktatás. 1961-ben pedig Sopronban is. Sőt két nagyközségben is. [...] Ha két-három évig így megy, remélhetjük, hogy megyénkben teljesen megszűnik az iskolai hitoktatás.*”²⁰¹⁷ A megye egészét tekintve 1956/57-ben 56,9 %-os, a 1957/58-ban 67,6 %-os statisztikát regisztráltak, majd ezt követően csökkenő tendencia érvényesült: 1958/59-ban 63,6 %, 1959/60-ban 52,7 %, 1960/61-ben 44,3 %, 1961/62-ben 36,9 %. Az 1963/64. tanévre a megyei átlag 30,6 %-ra esett vissza, és a járások statisztikája is 60 % alá szorult.²⁰¹⁸ Érdeemes egy pillantást vetni a városok hitéleti mutatóira. Az 1962/63. tanév elején Mosonmagyaróváron a tanulók 0,74 %-a, Sopronban 2,68 %-a jelentkezett vallásoktatásra, „*Győr városban pedig ezrelékben sem lehet kifejezni a beiratkozott tanulók számát*”.²⁰¹⁹ (Lásd a mellékletben feltüntetett táblázat

²⁰¹³ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 70. öe. Hitoktatás. 23/6/225/1/1955.

²⁰¹⁴ GyL XXXV/402. 30. fond, 1. fond csoport, 1955. év. 35. öe. VB ülés jkv., 1955. június 27. 13. lap.

²⁰¹⁵ GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 70. öe. Hitoktatás. Hittanbeíratás adatai 1955. június 24–25-ről. Jelzet nélkül.

²⁰¹⁶ KÁLMÁN 2006. 215–217.

²⁰¹⁷ OL XIX–A–21–d. 15. d. 007–54/1961. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 121–122.

²⁰¹⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. VB ülés jkv., 1963. július 29. 19. lap.

²⁰¹⁹ GyL XXIII/2. 1962/III. 1962. július 19. 21 lap.

1956 és 1962 közötti adatait!²⁰²⁰) Dömötör egyházügyi főelőadó az 1959-es beíratás tapasztalatait úgy értékelte, hogy győri és soproni viszonylatban „nagyon jók” voltak az eredmények. Győr-Gyárvaros munkás negyedében, Győr legnagyobb általános iskolájában például 1.150 gyermek járt iskolába, hittanra azonban csupán 14 tanuló iratkozott be. A falvakban azonban sokkal magasabb volt a jelentkezés százaléka, voltak olyan helyek, ahol elérte a 80–90 %-ot. A párttagok közül is sokan beíraták gyermeküket, volt olyan község, ahol a tanácselnök, a VB-titkár és a párttitkár is. Győr–Sopron megyében az 1957/58-as iskolai évben 64,5 % volt a hittanra jelentkezők százaléka, az 1959/60. tanévben pedig az általános iskoláknál 51,6 %, a középiskoláknál 1,2 %. Ez Győrben a középiskolai hitoktatás megszűnését jelentette: a vallásoktatásra jelentkező tanulók száma nem érte el a tíz főt. Volt néhány általános iskola is, ahol már az iskolaév második felében sem volt hitoktatás.²⁰²¹

Az 1960-as évek első felében több helyen már nem tartottak beíratásokat, és megszűnt a hitoktatás. Az 1961/62. tanév során Győr és Mosonmagyaróvár városokban még volt beíratás, azonban olyan kevesen jelentkeztek, hogy a hitoktatás gyakorlatilag megszűnt. Szintén az 1961/62. tanévben szűnt meg a vallásoktatás Öttevényen, Nagyszentjánoson és Ikrényben. Az 1962/63-as és az 1963/64-es tanévekben pedig már nem indítottak hitoktatást a megye középiskoláiban.²⁰²² Az 1961/62-es beíratáskor Győr–Sopron megye országosan a hatodik helyen állt, a tanulók 33 %-a jelentkezett vallásoktatásra. Az elmúlt évben megtartott nevelői értekezleten központi kérdésként szerepelt a tanulók világnézeti nevelésének kérdése. Tervet készítettek a tanulókkal való foglalkozásról, és az igazgatóktól számon kérték a terv megvalósítását. A legtöbb községben a pártbizottság taggyűlése is foglalkozott a beíratásokkal, azonban a beíratás előkészítésénél „nem minden szerv végzett szervezett munkát”.²⁰²³ A lemorzsolódáson az elmúlt évhez képest 3,9 %-ot ért el. A falvakban általában az „elmaradott réteg”, városokban pedig a kispolgárság és az értelmiség kérte a beíratást. A legmagasabb eredmény a kapuvári járásban volt (67,2 %), ezt követte a csornai (59,5 %), a soproni (55,3 %), a magyaróvári (47 %) és a győri járás (30 %). A városok közül Sopron emelkedett ki (2,68 %), Mosonmagyaróváron 1 % százaléka alá csökkent (0,74 %), Győrben pedig „ezrelékben sem lehet kifejezni” a beíratkozott tanulók arányát (0,021 %). A középiskolákban egyetlen tanulót sem írtak be.²⁰²⁴ Szaló értékelése szerint 1962-ben „a

²⁰²⁰ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–1/f/1959., 0029–2/1959.; 7. d. 003/11/g/1960.; 14. d. 003–3/1/1962.; 22. d. 003–8/b/1964. Lásd még: Ö. KOVÁCS 2012. 408.; KÁLMÁN 2006. 216.

²⁰²¹ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–1/f/1959.

²⁰²² GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1964. 217. öe. VB ülés jkv., 1964. augusztus 24. 27. lap.

²⁰²³ GyL XXIII/2. 1962/III. 59. sz. 1962. július 19. 21. lap.

²⁰²⁴ GyL XXIII/2. 1962/III. 59. sz. 1962. július 19. 21. lap.

hitoktatáshoz való ragaszkodás leginkább a paraszti vallásos rétegekből és az elmaradott városi kispolgárság soraiból került ki. Az ipari vidékek munkássága ezen a téren haladó álláspontot képviselt, s alig néhány százalékban, vagy egyáltalán nem íratta be gyermekét hitoktatásra. A pedagógusok hittanlemorzsolódás terén kifejtett meggyőző munkája a munkásság körében járt a legnagyobb sikerrel. A hittanra járó tanulók többsége a kapuvári (67,4), csornai (63,18) és a soproni (60,39) járásokból került ki.”²⁰²⁵ Érdeemes volna vizsgálat alá vonni, hogy a tanulók számának változása milyen összefüggésben állt a szülők társadalmi helyzetével, végzettségével. Ez azonban meghaladná a disszertáció kereteit.²⁰²⁶

Az 1963/64. tanév beiratásának eredménye az elmúlt tanévhez viszonyítva: 2,4 %-kal csökkent. A legnagyobb csökkenést a győri (4,1 %), a csornai (6 %), a kapuvári járásban (8 %) tapasztalták. A soproni járás átlageredménye 2 %-kal emelkedett, részben az egyházi személyek „túlzott aktivitása”, részben a pedagógusok és pártszervezetek „nem kielégítő munkája” következtében. A pártbizottsági ülésen kiemelték a győri járásban a már évek óta eredményesen folyó munkát a hittanra járók lemorzsolódására vonatkozóan. Külön kiemelték: „Igen örvendetes, hogy Győrött és Mosonmagyaróváron, továbbá a megye 23 községében gyakorlatilag megszűnt a hitoktatás.”²⁰²⁷ (Győrben 0,09 %, Magyaróváron 1,6 %, Sopronban 1,4 %.) Ennek ellenére felfigyeltek arra e jelenségre, hogy az elmúlt tanév során több helyen tapasztalták az „illegális hitoktatás” („félórás katekizáció”, „biblia óra”) terjedését. A mosonmagyaróvári fenyőmajori iskolában a szülők 51 %-a (80-ból 41) kérte gyermeke hitoktatásra való felvételét, közülük nagyon sokan (mintegy 50 %-ban) párttagok voltak. Ebben az iskolában négy év óta nem volt hitoktatás, a „váratlanul nagy mérvű” beiratkozás okát a bezenyei plébános „lelkiismereti szabadságot sértő magatartásában” látták. Ugyancsak emelkedett a mosonmagyaróvári és csornai járás néhány községében a hittanra járók száma (Levél, Mosonszentmiklós, Lébény, Földsziget, Györsövényháza, Rábacsécsény). A jelentős csökkenés ellenére továbbra is magas volt a hittanra járók százaléka a kapuvári és a csornai járásban. A járási pártszervezetek, a helyi tanácsok és az iskolaigazgatók előkészítő munkája nagyban hozzájárult a lemorzsolódáshoz, azonban „átiütő sikert elérni nem tudott”.²⁰²⁸ A megyei pártbizottság 1964 augusztusában úgy értékelte, hogy a megyében a hittanra járó tanulók száma évről-évre folyamatosan csökken.

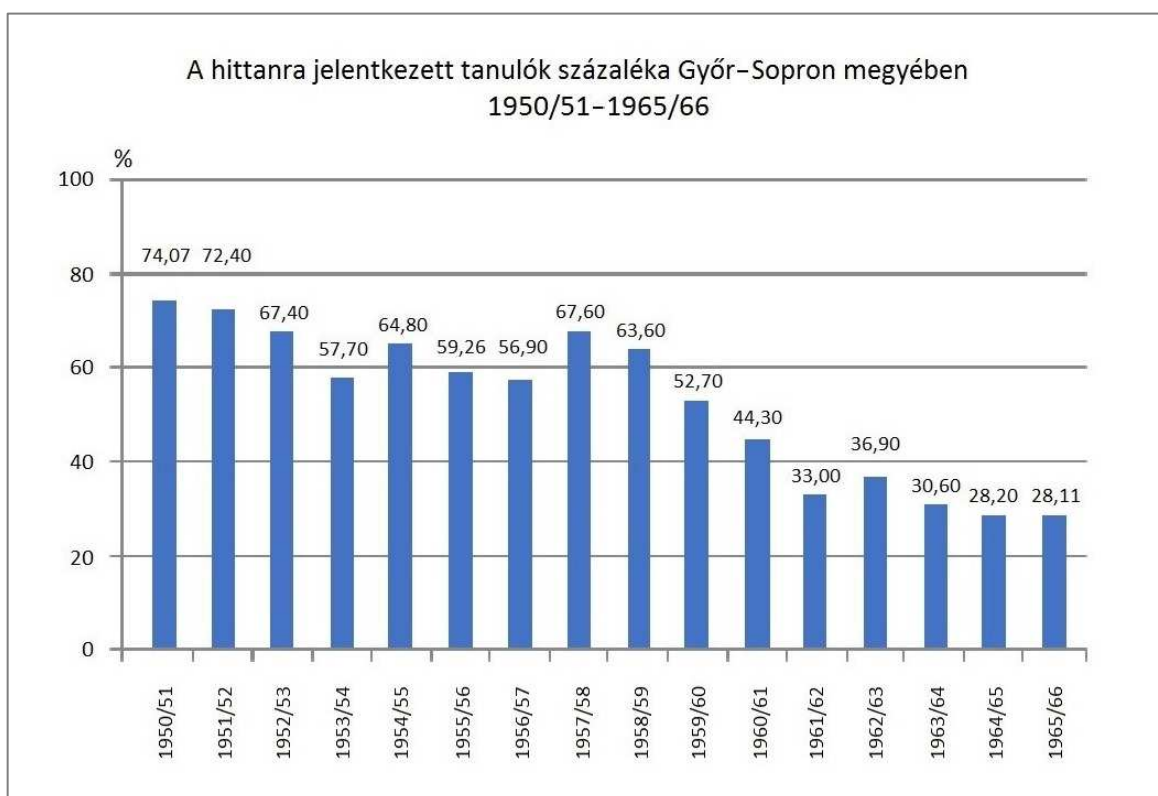
²⁰²⁵ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/1/1962.

²⁰²⁶ Nagy Péter Tibor a vallásoktatásra járók csökkenésének fő indokát abban látta, hogy az iskolázottabb rétegek a „hittanra nem járás mintáját mutatják a társadalomnak”: „miközben az egész népességben s általában a szülők körében kétszeresére növekedett a közép- és felsőfokot végzettek aránya, addig a hittanosok körében csökkent”. NAGY P. T. 2001. 45.

²⁰²⁷ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. VB ülés jkv., 1963. július 29. 19–20. lap.

²⁰²⁸ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1963. 183. öe. VB ülés jkv., 1963. július 29. 19–20. lap.

A kérdéses tanévben a megye 24 községében szűnt meg gyakorlatilag a hitoktatás: a győri járásban 13, a csornai járásban 3, a mosonmagyaróvári járásban 8 községben. Egyedül a kapuvári járás átlageredménye emelkedett meg 1,3 %-kal (59,3 %-ról 60,6 %-ra). Az emelkedés okát részben az egyházi személyek megnövekedett aktivitásában (többen kilátásba helyezték a bérálás és az elsőáldozás megtagadását), részben a pártszervezetek és a pedagógusok „nem eléggé differenciált agitációs munkájában” látták.²⁰²⁹

Ha az 1950 és 1965 közötti beíratások adatait nézzük, röviden az alábbiak szerint foglalhatjuk össze Győr–Sopron megye statisztikáját. A megyei átlag az 1950/51. tanévtől fokozatosan csökkent 74,1 %-ról 57,7 %-ra, az 1954/55-ös beíratáskor azonban megemelkedett 64,8 %-ra. Ennek oka a Nagy Imre-féle „új szakasz” politikájában és a Mária-év hitéleti fellendülésében keresendő. A politikai visszarendeződés következtében alkalmazott adminisztratív intézkedések 1955-ben ismét 60 % alá szorították a jelentkezők számarányát. Az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni enyhülés eredményeként 1957/58-ban 67,6 %-ra emelkedett a jelentkezők aránya, ezt követően ismét csökkenő tendencia érvényesült.²⁰³⁰ Az 1958/59-es tanévtől az 1961/62-es beíratásig a megyei átlag

²⁰²⁹ GyL XXXV/415. 1. fond, 3. fond csoport, 1964. 217. őe. VB ülés jkv., 1964. augusztus 24. 27. lap.

²⁰³⁰ Ez korrelációban van az országos eredményekkel: az általános iskolai hitoktatásra 1951/52-ben a tanulók 43,2 %-a, 1952/53-ban 26,1 %-a, 1953/54-ben 27,15 %-a, 1954/55-ben 35,50 %-a, 1955/56-ban 29,43 %-a, 1956/57-ben 30,18 %-a iratkozott be vallásoktatásra. ROSDY 2006. 34.Farkas László Róbert a csanádi

folyamatosan csökkent (63,6 %-ról 33 %-ra), csak 1962-ben emelkedett meg néhány százalékkal (36,9 %), majd ismételt ereszkedéssel 1964/65-re 30 % alá süllyedt. Figyelemre méltó, hogy a csornai, a kapuvári, a soproni és a mosonmagyaróvári járások százalékos megoszlása mindvégig magasabb volt a megyei átlagnál, a győri járásé pedig az 1960/61. tanévtől süllyedt a megyei átlag alá. A magyaróvári járás statisztikája 1964/65-ben és 1965/66-ban már nem haladta meg a 40 %-ot, a csornai, a kapuvári és a soproni járásban továbbra is 50 % feletti jelentkezést regisztráltak. Győrben a hittanra jelentkezett általános iskolai tanulók aránya az 1958/59-es 22,4 %-ról 1959/60-ra lecsökkent 2,65 %-ra, a következő tanévben 1 % alá, ezt követően 0,1 % alá szorult vissza. Sopron és Mosonmagyaróvár jelentkezési aránya nagyobb volt (1958/59-ben 47,2 és 50,4 %, 1959/60-ban 25 és 30/8 %), de az 1963/64. tanévben már egyik helyen sem érte el a 2 %-ot, 1964/65-ben pedig az 1 %-ot. Az 1965/66-os statisztikában a városokat már fel sem tüntették.

Érdeemes egy pillantást vetni a későbbi évtizedek Győr–Sopron megyei statisztikájára. A hitoktatásra beíratott általános iskolai tanulók százalékos aránya az 1976/77. és 1986/87. tanév között 13,4 %-ról 7,9 %-ra csökkent. A gimnazista hittanosok számaránya 11,2 %-ról 11,9 %-ra módosult, és néhány köztes évben elérte a 13–14 %-ot. Az 1978/79-es oktatási évtől kezdődően minden évben magasabb volt a hittanra járó gimnazisták aránya, mint az általános iskolás tanulóké.²⁰³¹ (Az adatok nem tükrözik hitelesen a hittanra járók arányát, mert 1975-től kezdve a templomi katekézis is legalisan biztosítva volt!) A győri egyházmegye szempontjából releváns komáromi és tatai járásban 1957/58-ban 65,8 % és 66,4 %, a következő évben 62 % és 63 % volt a beíratkozott tanulók aránya. Komáromban ugyanebben a két évben 52,6 és 37,9 %, Tatán pedig 46,5 és 52,5 %.²⁰³² Az 1962/63. tanévben a komáromi járásban 41,1 %-os, a tataiban 42,8 %-os jelentkezést mértek, 1963/64-ben pedig 38,7 % és 37,2 %-ot.²⁰³³ Vas megye beíratási százaléka 1962/63-ban 34,47 %, 1965/66-ban 31,35 % volt, Komárom megyében ez utóbbi évben 18,4 %.²⁰³⁴ Az 1963/64-es beíratás Komárom megyei eredménye 22,7 %-ot tett ki.²⁰³⁵ Az egyházmegyéhez tartozó komáromi és tatai járásban tehát a rendelkezésre álló adatok szerint magasabb volt a beíratkozások aránya, mint a megye egészében.

egyházmegye hitoktatói jelentéseit vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az 1945 és 1956 között egyházmegyei hitoktatás „az országos történések tökéletes leképeződése”: „az 1950-es évek elejére már nagyon kevesen vagy egyáltalán nem ültek a padokban a hittanórákon”, de „az 1956-os forradalom után tömegek látogatták a hittanórákat”. FARKAS 2015. 92.

²⁰³¹ OL XIX–A–21–d. 150. d. 0012–13/1987. Közli: SZABÓ Gy. 2017. 493–504.

²⁰³² OL XIX–A–21–d. 2. d. 007–75/1958.

²⁰³³ OL XIX–A–21–d. 18. d. 003–4/N/1963.

²⁰³⁴ OL XIX–A–21–d. 14. d. 003–3/j/1962.; 32. d. 003–4/c/1966., 003–4/i/1966.

²⁰³⁵ KEML XXIII.22.a. 48.902/1963.

8. BEFEJEZÉS

8.1. Összegzés, konklúzió, kitekintés

Doktori értekezésemben arra tettem kísérletet, hogy bemutassam Papp Kálmán megyéspüspök egyházkormányzásának időszakában (1946–1966) a győri egyházmegyében tetten érhető hitélet és vallásgyakorlat kvalitatív és kvantitatív formálódását és változását. Egy olyan egyházmegyében, amelynek kiterjedése közigazgatási szempontból több megyét is érint, eltérő történelmi, gazdasági, társadalmi és kulturális stb. adottságokkal. Rámutattam a közigazgatási terület főbb jellegzetességeire, történelmi és kulturális hagyományaira, az itt élő lakosság társadalmi és vallási megoszlására, szokásaira. Külön fejezetben vizsgáltam a vallásgyakorlat szempontjából fontos egyházi és világi intézményi és perszonális struktúrát, az egyházi személyek (a megyéspüspök, a segédpüspök, a papság és a szerzetesség), a párttagok, a pártfunkcionáriusok és a pedagógusok, valamint az egyszerű hívek jellegzetes viselkedési formáit és stratégiáit. A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy az egyháztörténeti szempontból kevésbé vizsgált hitéleti-szociológiai „köztes halmaz”²⁰³⁶ jelentékenyen hozzájárult a katolikus egyház működéséhez, a hit megőrzéséhez és továbbadásához a győri egyházmegyében. A vizsgálatba bevont források szép számmal igazolják a „túlélés és együttműködés” között meghúzódó cselekvési mintákat és lehetőségeket, az intézményes és személyi keretek adta lehetőségek kihasználását, az egyéni habitustól és szocializációtól függően. Úgy vélem, elegendő, ha itt is felhívom a figyelmet az egyházi szertartásokon, különösen a körmeneteken való részvétel demonstrálására, vagy a hittan-beíratások során (nem egy esetben drasztikus módon) megmegnyilvánult érdekérvényesítő magatartásformákra.

Mivel a vallásgyakorlat a pasztoráló egyházi személy habitusával, műveltségével, életkorával és hozzáállásával is összefüggésben áll, igyekeztem kimutatni azokat a jellemző stratégiákat, amelyeket az egyházmegye papjai a hitélet előmozdítására – több-kevesebb sikerrel – alkalmaztak. Láthattuk, hogy a templom falain belül megvalósított liturgikus felkészítő foglalkozások (ministráns és énekkari próbák), a szabadidős tevékenységek (játékalkalmak és kirándulások), valamint a hittanórán „meg nem engedett” eszközök (például diavetítés) alkalmazása, vagy csupán szentképek és ajándékok osztogatása egyházmegye-szerte elterjedt módszer volt, főként a fiatalabb papi korosztály körében. Időközben arra is fény derült, hogy az említett „köztes halmaz” sem volt egységes. Ugyanis,

²⁰³⁶ Vö.: GYARMATI 2007. 33–36.; GÁRDONYI 2010. 38–39.

eltekinve az „ellenállás” és a „szerepvállalás” kényszeres vagy tudatos vállalásától, a korabeli források jelentős részében nagyrészt csak azokat a papi stratégiákat említették meg, amelyek magukra vonták az ÁEH munkatársai, az államvédelmi hatóságok, a pártbizottsági és tanácsi dolgozók, illetve az iskolaigazgatók és pedagógusok figyelmét, és a szóbeli figyelmeztetéstől a rossz hírnév keltésén át a tényleges meghurcolásig bezárólag vontak maguk után szankciókat. A csendben munkálkodó, kockázatot ritkán vállaló, mégis az egyház iránt töretlen hűséggel viseltető, nagyrészt idősebb lelkipásztorok életéről csak ritkán tudósítanak. Nem beszélve a hívek széles rétegéről, akik nem tartoztak a következetes „hangoskodók” közé, vagy aktuálisan – családi viszonyaik miatt – nem vettek részt a hittanbeírásokon, otthon azonban mély lelki életet éltek.

Kutatásom arra is reflektál, hogy az ideológiavezérelt, alapvetően „tervutasításos” (egyház)politika milyen mértékben működött – vagy nem működött – a közigazgatás, az állambiztonsági szolgálatok és a pártapparátus alsóbb szintjein. Milyen „módszerváltozások” következtek be a célkitűzését tekintve egységes kommunista diktatúra vezetésében, és milyen mértékben, fáziskésésekkel voltak képesek ezt alkalmazni, megérteni a megyei, járási, városi és községi szintű hivatalnokok. Az együttműködés sikere vagy sikertelensége nemcsak az adott személyi garnitúra képzettségén, műveltségén, hozzáállásán és tapasztalatain múlott, hanem a helyi adottságok, szokások, nem egy esetben az értékrendek kedvező vagy kedvezőtlen konstellációján is. A források tanúsága szerint valóban nem volt közömbös az egyházpolitika megyei, városi, járási és községi szintű résztvevőinek és végrehajtóinak: ez az MDP/MSZMP, az Állami Egyházügyi Hivatal, a tanácsok és az államvédelmi hatóságok vonalán egyaránt megmutatkozott. A felülről kialakított irányvonal és az alulról jövő kezdeményezések sajátos láncolatában megmutatkozik a közösség megtartó ereje és az egyéni mozgástér manifesztációja, az egyes szinteken és szintek között megmutatkozó érdekek és ellenérdekek találkozása.²⁰³⁷ Különösen is igaz ez a megyei ÁEH-megbízott tevékenységére, aki egyrészt felettes hatósága utasításai szerint volt köteles cselekedni, másrészt az együttműködés érdekében a megyei pártbizottság szempontjaihoz is alkalmazkodnia kellett. Ahogy a korabeli források is rámutatnak, a kooperáció megvalósításának mértéke már önmagában véve is befolyásolta a vallás- és egyházellenes propaganda hatékonyságát. Az országos, a regionális és a helyi egyházpolitika közötti koherencia mindvégig kimutatható az egyházmegye tekintetében, azonban a fáziskésések és eltolódások, az értelmezési „torzulások” nagymértékben árnyalták

²⁰³⁷ Vö.: BERTALAN 2018. 12.

annak következetes végrehajtását. Az évtizedeken át megnyilvánuló állandó állami beavatkozás következtében kialakult működési kényszer nem kis mértékben befolyásolta, korlátozta a püspök, az aula, a papság, de még a hívek mozgásterét is. Számos esetben a kölcsönhatások és válaszreakciók játszottak döntő szerepet az egyházpolitikai folyamatok alakításában. (Ennek egyik szemléletes esete volt az ÁEH részéről az 1955-ös egyházmegyei rekollekció engedélyezése, amelyért „cserébe” a mezőgazdasági munkák hathatósabb támogatását várták.) Papp Kálmán egészségi állapotának gyengülése, és az ennek kihasználására irányuló törekvés ugyancsak tetten érhető a forrásokban, bár a megyéspüspök közvetlen környezetében lévő, hozzá hűséges munkatársai és barátai igyekeztek ezt a nehézséget a lehető legjobban ellensúlyozni, illetve tompítani. A nemzetközi és országos politika eseményei, az egyházpolitikai fordulatok, a II. Vatikáni Zsinat légköre az egyházi és világi személyek gondolkodására, cselekedeteire is hatással voltak.

A győri egyházmegye híveinek vallásgyakorlatát tekintve jól elkülönülnek az egyes részterületek eltérő sajátosságai és hagyományai, a lakosság társadalmi megoszlásából eredő különbségek, az életkor és a nemek szerinti megoszlás jellemző vonásai. A közigazgatási megyék, sőt egyes járások közötti különbségek változó intenzitással ugyan, de a vizsgált korszak egészében tetten érhetők. A Rákosi-korszak keményvonalas egyházpolitikája inkább ellenállásra készítette a papokat és a híveket, és a számszerűen kimutatható eredmények mögött számos esetben az adminisztratív módszerek túlzott alkalmazása húzódik meg, kevésbé a vallásossággal való tudatos szakítás. A Kádár-kor engedékenységet mutató, de módszereit tekintve kifinomultabb és következetesebb egyházpolitikája – a „mezőgazdaság szocialista átszervezésével”, az életkörülmények változásával, a szocializmussal való együttélés kényszerű elfogadásával – a vallásgyakorlatra is rányomta bélyegét, már a hatvanas évek első felében, nagyobb mértékben az évtized közepén. A politikai és egyházpolitikai intermezzók kihatásai (az „új szakasz” politikája, az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni enyhülés és visszarendeződés, a vatikáni–magyar részleges megállapodás, az 1954-es Mária-év, a II. Vatikáni Zsinat légköre) aránylag jól nyomon követhetők a vallásgyakorlat indirekt, ebből kifolyólag a vallásosság külső tükrét mutató statisztikájában. A hitéleti mutatók konstans csökkenése kisebb-nagyobb mértékben az egyházmegye egészében kimutatható, természetesen az egyes területek, tájegységek, városok, falvak sajátos jellegét is tükrözve. Csökkent a rendszeresen templomba járók száma (leginkább a fiatalság és a telepés lakosság között), másrészt a papság tekintélye, befolyása is veszített korábbi súlyából. Amíg az ötvenes évek egyházellenes intézkedései számos esetben erősítették a hívő emberek elköteleződését, a hatvanas években kibontakozó

társadalmi és gazdasági változások vidékenként eltérő intenzitással ugyan, de a győri egyházmegyében is éreztették hatásukat. Mindazonáltal szembetűnő, hogy a térség mindvégig megőrizte előkelő helyét az országos statisztikában.

Noha szándékolt törekvésem volt a kor kihívásaira adott egyéni és közösségi reakciók vizsgálata és a vallásgyakorlat átfogó bemutatása, a rendelkezésre álló – nagy mennyiségű, részben homogén, de számos szempontból mégis heterogén – forrásbázis adottságai nem minden esetben bizonyultak alkalmasnak a kitűzött cél megvalósítására. Különösen igaz ez a szentmisék és az ájtatossági gyakorlatok (triduumok, lelkigyakorlatok, litániák, közös templomi imádságok), a gyónások és áldozások gyakorisága és az egyéni vallásosság kifejezési formái tekintetében. Másfelől a részben világi közigazgatáson alapuló forrásbázis óhatatlanul is az egyházmegye legnagyobb részét kitevő Győr–Sopron megyére irányította a figyelmet, ennek ellenére igyekeztem számos példával illusztrálni az ugyancsak meghatározó Komárom és Vas megyék sajátosságait. Éppen ezért a kutatás keretei térben, időben és mélységében egyaránt bővíthetők. Komárom, Vas, és a csupán néhány győri egyházmegyei plébániát magában foglaló Veszprém megye járásainak bevonása (pártbizottságok, járási tanácsok VB elnöksége, oktatási osztályok) lehetővé tenné az általam megfogalmazott észrevételek további árnyalását, kiegészítését, esetenként újragondolását. A Papp Kálmánt követő ordináriusok hivatali idejére kiterjesztett történeti érdeklődés szintén újabb szempontokkal gazdagítaná az értekezésben bemutatott időszak vallásgyakorlatát. Másrészt disszertációm egyes kétségtől releváns, de a terjedelmi korlátok miatt kevésbé érintett témák (például a megyéspüspök életrajza, az egyházmegye köztörténete, gazdasági helyzete, az egyházi építkezések és felújítások története, az iskolák államosítása, a szerzetesrendek feloszlata, az üldözött és meghurcolt papok életútjának feldolgozása, a papi békemozgalom tevékenysége) részletes kidolgozására is alapot kíván nyújtani.

9. MELLÉKLETEK

A Győri Egyházmegye fontosabb statisztikai adatai 1947-ben²⁰³⁸

főesperesi kerület	plébániák, lelkészségek száma	a lakosság összlétszáma	római katolikusok	
			száma	%-os aránya
I. Székesegyházi főesp.				
1. székesegyházi	11	45.583	38.396	84,20
2. kónyi	9	16.953	14.777	87,10
3. téti	9	21.955	15.154	69,00
4. péri	13	24.357	19.276	79,10
Összesen:	42	108.848	87.603	80,50
II. Sopron–Locsmáncsi főesp.				
5. soproni	10	32.039	25.880	80,80
6. csepregi	7	12.312	11.686	94,90
7. lövői	7	9.182	8.916	97,10
8. iváni	7	14.168	11.009	77,70
9. nagycenki	7	9.426	9.151	97,70
Összesen:	38	77.127	66.642	86,40
III. Mosoni főesp.				
10. magyaróvári	7	20.564	19.318	93,90
11. mosoni	8	21.049	18.705	88,90
12. lébenyi	6	10.099	8.963	88,70
Összesen:	21	51.712	46.986	90,90
IV. Rábaközi főesp.				
13. kapuvári	8	17.891	17.619	98,50
14. fertőszéplaki	10	15.043	14.962	99,50
15. beledi	6	13.581	10.652	78,40
16. szanyi	6	14.595	12.671	86,80
17. magyarkeresztúri	6	10.219	8.442	82,60
18. csornai	8	17.614	16.399	93,10
Összesen:	44	88.943	80.745	90,80
V. Komáromi főesp.				
19. kisbéri	9	21.919	11.258	51,40
20. komáromi	7	31.451	21.309	67,80
21. tatai	9	23.454	16.090	68,60
22. bánhidai	8	47.757	39.157	82,00
Összesen:	33	124.581	87.814	70,50
Győri Egyházmegye összesen:	178	451.211	369.790	82,00

²⁰³⁸ SCHEMATIZMUS, 1947. 195. alapján összesített adatokkal közli: BINDES–NÉMETH 1991. 352.

**A hittanra jelentkezett általános iskolás tanulók százalékos aránya Győr–Sopron
megyében 1950–1965 között**

	1950/51	1951/52	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56	1956/57	1957/58
Győri járás	80,00	75,10	67,60	n. a.	n. a.	69,50	n. a.	n. a.
Téti járás	82,00	74,70	72,06	n. a.	—	—	—	—
Soproni járás	84,00	78,30	69,50	51,19	77,74	75,40	83,93	n. a.
Magyaróvári járás	69,00	70,90	65,20	n. a.	n. a.	62,40	n. a.	n. a.
Csornai járás	79,00	85,80	81,90	81,20	n. a.	79,40	n. a.	n. a.
Kapuvári járás	89,00	85,90	79,90	n. a.	n. a.	83,50	n. a.	n. a.
Győr város	49,48	49,40	43,30	24,70	n. a.	23,00	n. a.	n. a.
Sopron város	53,80	38,70	35,50	23,00	n. a.	28,10	n. a.	n. a.
Magyaróvár város	65,90	78,20	70,60	n. a.	n. a.	52,70	n. a.	n. a.
Összesen	74,07	72,40	67,40	57,70	64,80	59,26	56,90	67,60

	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65	1965/66
Győri járás	72,80	63,70	53,60	30,00	36,80	25,80	21,10	21,10
Téti járás	—	—	—	—	—	—	—	—
Soproni járás	83,00	78,51	71,20	55,36	60,30	57,10	53,80	50,90
Magyaróvári járás	71,49	64,00	56,60	47,00	51,00	45,40	39,90	39,00
Csornai járás	79,15	72,10	69,80	59,50	63,80	53,80	52,26	53,38
Kapuvári járás	88,51	84,06	73,80	67,20	67,40	59,30	60,60	62,30
Győr város	22,40	2,65	0,39	0,02	0,02	0,09	0,09	—
Sopron város	47,20	25,04	13,60	2,68	6,30	1,40	0,70	—
Magyaróvár város	50,40	30,80	9,20	0,74	3,26	1,60	0,14	—
Összesen	63,60	52,70	44,30	33,00	36,90	30,60	28,20	28,11

**A hittan-beíratások százalékos aránya a megyékben és Budapesten
1956/57 és 1958/59 között²⁰³⁹**

A hittan-beíratások százalékos aránya						
Megye / Város	az általános iskolákban (%)			a középiskolákban (%)		
	1956/57	1957/58	1958/59	1956/57	1957/58	1958/59
Baranya	50,50	51,80	58,40	—	14,70	7,90
Bács–Kiskun	33,30	55,00	54,10	—	11,60	6,50
Békés	15,60	27,18	25,10	0,30	2,80	2,00
Borsod	31,20	59,00	53,80	—	14,70	7,90
Csongrád	31,10	41,58	38,60	1,00	4,07	3,20
Fejér	31,80	51,00	49,10	1,00	8,60	3,20
Győr	56,90	67,60	63,60	2,20	20,29	6,30
Hajdú	22,90	35,64	31,30	—	2,61	0,94
Heves	23,30	48,40	45,00	—	3,16	0,60
Komárom	36,10	48,90	46,80	0,22	7,60	3,00
Nógrád	44,30	59,90	53,70	1,00	16,10	6,30
Pest	45,30	59,40	58,30	—	18,30	13,20
Somogy	40,90	57,60	58,20	0,30	16,80	6,00
Szabolcs	37,60	56,50	50,10	0,16	7,30	1,62
Szolnok	10,70	26,80	24,10	2,00	4,50	2,00
Tolna	52,90	57,90	61,60	1,00	19,80	11,40
Vas	54,90	69,40	66,80	—	11,80	5,80
Veszprém	50,30	66,30	61,20	—	26,50	12,50
Zala	33,30	51,00	48,50	—	2,60	1,00
Budapest	6,90	26,19	20,11	0,23	8,08	3,30

²⁰³⁹ OL XIX–A–21–d. 5. d. 0029–2/1959. A táblázatot néhány pontatlansággal közli: KÁLMÁN 2006. 216.

**A hittanra jelentkezett tanulók száma és százaléka a soproni járás községeiben az
1950/51. és 1965/66. tanévben²⁰⁴⁰**

	1950/51			1965/66		
	ált. isk. tanulók	hittanra beírt tanulók		ált. isk. tanulók	hittanra beírt tanulók	
	száma	száma	%-a	száma	száma	%-a
Ágfalva	229	156	68,10	232	113	48,70
Balf	126	49	38,80	200	24	12,00
Ebergőc	56	56	100,00	20	16	80,00
Egyházaskövesd	199	187	93,90	143	97	67,80
Fertőboz	68	35	51,40	37	14	37,80
Fertőhomok	39	35	89,70	28	19	67,90
Fertőrákos	301	119	39,50	482	52	10,80
Hegykő	263	243	92,40	278	226	81,30
Hidegség	68	62	91,10	29	24	82,80
Kópháza	249	136	54,60	271	193	71,20
Lövő	341	281	82,40	339	165	48,70
Magyarfalva	127	102	80,30	210	72	34,30
Nagyecenk	221	162	73,30	317	110	34,70
Nagylózs	151	147	97,30	151	87	57,60
Nemeskér	40	32	80,00	29	23	79,30
Pereszteg	212	192	90,50	225	115	51,10
Pinnye	53	53	100,00	28	22	78,60
Répcévis	87	65	74,70	98	78	79,60
Röjtökmuzsaj	123	109	88,60	100	68	68,00
Sopronhorpács	127	111	87,40	176	120	68,20
Sopronkövesd	218	159	72,90	232	113	48,70
Szakony	150	134	89,30	133	86	64,70
Újkér	240	194	80,80	192	109	56,80
Und	94	91	96,80	88	76	86,40
Völcséj	37	31	83,70	49	36	73,50
Zsira	151	141	93,30	134	71	52,60
Gyalóka	23	16	69,50	28	25	89,30
Keresztény	----	----	----	20	19	95,00
Összesen:	3.993	3.098	77,50	4.269	2.173	50,90

²⁰⁴⁰ SL XXIII/411. 32 d. Hittan gyűjtemény.

1. sz. dokumentum

Az MDP Sopron megyei Bizottságának munkaterve a klerikális reakció elleni harcról, 1949. január 7.²⁰⁴¹

Magyar Dolgozók Pártja
Sopronmegyei Bizottsága.
...../1949.

Sopron, 1949. január 7.
Gp: H. I.
Bizalmas.

Megye Bizottság Munkaterve, az egyházi reakció elleni harcról.

1. Falusi pártszervezeteink beindítására aktíva értekezletek megtartása járasonként, ahol át kell beszélni a további népnevelő munkát, és a papokhoz menő küldöttségek sorozatát.
2. Sopron város területén a már kidolgozott tervek szerint a soproni összes plébánosokhoz különböző vonalokról küldöttségek menesztése. Bán soproni plébánost rábírní arra, hogy a soproni papsággal beszélje át közös értekezleten a demokráciával szembeni állásfoglalásukat.
3. Demokratikus papokkal leveleket íratni, azokhoz a papokhoz, akik még nem állottak ki a demokrácia mellett.
4. Két megyei küldöttség a főispán és megyei nemzeti bizottság elnökének vezetésével lelátogatja azokat a papokat, ahol a falusi küldöttségek némi eredményt értek el.
5. Főispán a járási főjegyzők közreműködésével összehívja a papságot és átbeszéli velük a további működésüket.
6. Défosz alakuló gyűléseken beszélni a Mindszenty kérdéstről, Défosz megyei vezetősége felhívást intéz a csoportokhoz, hogy az egyházi reakció elleni harcokat hogyan vigyék.
7. M.N.D.Sz. megyei vezetőség, falusi asszony gyűléseket tart 9-től 16-ig a megye nagyobb községeiben, ahonnan küldöttségek keresik fel a helybeli papot.
8. Eposz, gyűlések ugyancsak 9–16-ig hasonló formában.

²⁰⁴¹ GyL XXXV/401. 29. fond 2. fond csoport 63 öe. Az egyházak, egyházi vezetők, papi békemozgalom, és a klerikális reakció ténykedésére vonatkozó iratok 1948–49.

9. Az egész megye területén szülői értekezlet összehívása, ahonnan a szülői munkaközösség küldöttséget meneszt a paphoz.
10. A megye nagyobb községeiben megyebizottsági tagok tartanak pártnapokat.
11. Kisgazda párt és paraszt párttal pártközi értekezlet tartása. Itt határozatot kell hozni arra, hogy 6.-tól kezdődően, megyszerte gyűléseket fognak tartani, a Mindszenty kérdés ismertetése céljából.
12. Utasítják pártszervezeteiket, a küldöttség járásra.
13. Sajtójukban foglalkozzanak az elhangzott nyilatkozatokkal, az egyházi reakció további mesterkedéseivel, kihangsúlyozva, hogy nem a vallásról van szó. Paraszt asszonyok és férfi tagjaikat szólaltassák meg ebben a kérdésben.
14. Katholikus egyház községük tagjaival, beszéljék át, hogy egyház község értekezleteket hívjanak össze, ahol demokrácia mellett való állásfoglalásra bírják a papot. A határozatokat újságban kell kihozni.
15. Időszerű hírszolgálat anyagában foglalkozni Mindszenty üzelmeivel.

Sajtó munkaterv.

1. Mindszenty ténykedéseinek leleplezése, valamint büntársainak leleplezése.
2. Az egyház és az állam közötti megegyezés országos eredményeit leközlölni.
3. Helyi demokratikus papi nyilatkozatok leközlése.
4. Ismertetni, hogy nem a vallás kérdésről van szó.
5. papokat felkereső küldöttségekről riportok.
6. Megszólaltatni a Mindszenty kérdésben parasztasszonyokat, férfiakat.
7. Kisgazda Párt és Paraszt Párt azonkívül M.N.D.Sz., Eposz, Défosz, gyűlések valamint szülői értekezletek állásfoglalását leközlölni.
8. Egyházközségek határozatainak leközlése.
9. Demokratikus papok által társaiknak írott leveleiknek leközlése.
10. Kíméletlenül leleplezni az egyház mögé bújt reakció, további mesterkedését.

2. sz. dokumentum

Az 1954-es Mária-év egyházi rendezvényeinek ellensúlyozására készült
Győr–Sopron megyei pártbizottsági tervezet, 1954. július 9.²⁰⁴²

Készült 20. példányban.

Ikt. szám: 23/6/456/1.

Tervezet

a klerikális reakció rendezvényeinek ellensúlyozására.

A Népfront politikájának kiszélesítése érdekében, a tömegszervezetek bevonásával városon és falun egyaránt nagy demonstratív jellegű megmozdulásokat kell tartani és ezeket olyan helyeken és időben kell megszervezni, melyek a klerikális reakció tevékenységeit ellensúlyozzák.

1.

Augusztus 15-én Győrött megrendezzük a „munkás és parasztfiatalok béke-fesztiválját”. Megmozgatjuk erre Győr munkás és tanuló ifjúságát. A falusi szervezetekből Disz taggyűlésen megválasztott küldöttek képviselik a paraszt ifjúságot, akik az üzemi ifjúságnak felszalagozott búzakoszorúkat adnak át. Kb. ezer parasztfiatalt kell szervezetten behozni. A résztvevők számára egésznapos kultúr és sportműsort kell biztosítani.

A műsor fő mozzanatai: zenés ébresztő, kivonulás Kiskútra (a fiatalok üzeneként és járásoként szervezetten vonulnak fel ötletes jelmezekkel, melyek a felnőtt tömeget is magukkal vonzzák. Kiskúton reggel 9 órától este 9 óráig folyamatos kultúr és sportműsort kell biztosítani.

A kultúrműsort az összes győri üzemi kultúr csoportok mellett budapesti neves művészek adják.

Sportműsor: lovasversenyből, repülőnapból, boxmérkőzésekből, labdarúgó-mérkőzésből, stb-ből álljon.

Este szabadtéri táncmulatság legyen.

Az étel- és italellátásról gondoskodni kell. Meg kell szervezni, hogy az anyagi kiadásokhoz járuljanak hozzá az üzemek.

²⁰⁴² GyL XXXV/402. 30. fond 1. fond csoport. Megyei Bizottsági ülések. 32. öe. 1954. július 12.

A győri ünnepség részletes tervét a Disz Megyebizottság és a Győr Városi Pártbizottság készítse el július 16-ig.

Felelős: [...]

2.

Téten szeptember 5-én „Vidám-vásár”-t rendezünk. A vásárra legalább 6–8 nagysátor árut kell biztosítani és egyúttal meg kell szervezni az állat- és terményvásárt is. Biztosítani kell, hogy a környék termelőségkezei, állami gazdaságai, valamint az egyéni parasztság terményeikkel és állataikkal résztvegyenek a vásáron. Biztosítani kell továbbá az egésznapos kultúr és sportműsort.

A tervezetet július 20-ig kell elkészíteni.

Felelős: [...]

3.

Szeptember 12-én Kapuvárott a tétihez hasonlóan „Vidám-vásár”-t kell rendezni. Továbbá a kapuvári járási ifjúsági találkozót kell megszervezni. A tervezet előkészítésének határideje: július 20.

Felelős: [...]

4.

Szany, Kópháza, Sopronbánfalva, Röjtökmuzsaj és Fertőszentmiklós községekben lesznek zarándoklatok. Biztosítani kell, hogy a zarándoklat napján a környező községekben csereműsorok legyenek. A tömegszervezetek egyes községekben különféle, sajátos rendezvényeket tartsanak.

a./ Július 25-én Szilban az MNDSz rendezzen az élenjáró parasztasszonyok tiszteletére kultúrműsorral egybekötött ünnepélyt.

b./ Július 25-én Soboron az MSzT tartson kultúrműsoros MSzT napot.

c./ Szeptember 12-én Csornán a békebizottság kultúrműsorral ünnepélyesebbé tett béketalálkozót tartson, ahova biztosítani kell központi előadót és külföldi résztvevőt.

d./ Szeptember 12-én Sopronhorpácson az Ismeretterjesztő Társulat rendezzen tudományos falunapot, melyre hívja meg a soproni járás dolgozó parasztjait. Az előadó Sedlmayer Kurt legyen. Kultúrműsort biztosítsanak.

Győr, 1954. július 9.

3. sz. dokumentum

Kovács István Győr–Sopron megyei egyházügyi tanácsos jelentése az 1966. évi úrnapi körmenetekről, 1966. július 1.²⁰⁴³

Győr–Sopron Megyei Tanács V.B. Egyházügyi Tanácsosa.

75–2/1966 ikt. sz.

Összefoglaló jelentés

az 1966. év június 9.-én és 12.-én megtartott „úrnapi” körmenetekről.

Jelentem, hogy a kapott rendelkezéseknek megfelelően június 9-én (csütörtökön – munkanapon) „úrnapiján” csak a győri püspöki székesegyházi nagytemplomnál és a pannonhalmi bencés főapátságnál volt engedélyezve a körmenet megtartása délután 17–18 óra közötti időben.

Győr többi templomainál, valamint a megye többi helységében június 12-én vasárnap délelőtt lehetett a körmeneteket megtartani, – a templom körüli legrövidebb útvonalon.

A körmenetek útvonalát és idejét a plébániák, lelkészségek vezetői időben be kellett hogy jelentsék az illetékes rendőri szervek felé.

A Győr-egyházmegye püspöke is körlevelében a fentiek értelmében rendelkezett.

A körmenetek megtartásának szabályozásáról, illetve a vonatkozó ÁEH. rendelkezésről a Megyei Pártbizottságot, a Rendőr Főkapitányságot és a Megyei Tanács Elnökét. időben tájékoztattam.

A Megyei Tanács V.B. Elnök elvtárs körrendeletben intézkedett a városi és járási tanácsok felé a körmenetekkel kapcsolatos egyházi előkészületek, és a körmenetek lefolyásának figyelemmel kísérését és erről szóló jelentések beküldését illetően.

A június 16-án kelt írásbeli gyors-jelentésemben részletesen foglalkoztam a kiemelt helységek, úgy mint Győr, Sopron, Magyaróvár városok, valamint Csorna és Kapuvár községek járási székhelyekben lezajlott úrnapi körmenetekről. – Ezen összefoglaló jelentésemben az egész megye területét átfogóan szeretném szemléltetni az úrnapi

²⁰⁴³ OL XIX–A–21–a. 40. d. U–26–6/b/1966. eln.

körmenetekkel kapcsolatos egyházi előkészületeket és a körmenetekben résztvevő hívők számának alakulását, – figyelemmel az 1965. évi adatokhoz viszonyítva.

Az egyházi személyek részéről, különösen községekben és falvakban már hetekkel előtt[e] az elsőáldozásban részt vett gyerekek szüleik felé történt agitálás, hogy a gyerekek majd vegyen részt az úrnapi körmenet virágszirom szórásában. Templomokban is kihirdették a hívők felé a körmenetek megtartásának idejét. – Több helyütt kihangsúlyozták, hogy a pápa által meghirdetett szent-évre való tekintettel is minél nagyobb számban – családotul vegyenek majd részt az úrnapi körmeneten. – A körmenet megtartása előtti nap késő este, több helyütt a körmenet napján már kora reggel díszítették fel zöld gallyakkal a körmenet útvonalát és készítették a lombosított-oltárokat. E munkákban idősebb férfiak, de főleg nők segédkeztek.

Június 9-én délután a győri püspöki székesegyházi nagytemplomnál és a pannonhalmi bencés főapátságánál nem tartottak külső körmenetet indokolva azzal, hogy az engedélyezett időpont túl korai. – Győrben is a június 12-én vasárnap délelőtt megtarthatott körmeneteket igyekeztek a kerületekben sikeresen megszervezni. – Pannonhalmán csak a kolostorban lakó egyházi személyek részére az épülettömbön belül tartottak körmenetet.

A rendelkezésektől eltérően a soproni Szent-Lélek plébánia nagytemplománál ugyancsak június 9-én tartották meg az úrnapi körmenetet, megyei vonatkozásban a legnagyobb résztvevővel. Kb. 3.000-en vettek részt a körmenetben. Ugyan ezen plébánia június 12-én „gyermekáldó” körmenetet tartott kb. 500 fő résztvevővel. E körmenet ünnepélyessége meghaladta a június 9-i körmenetét. Ez alkalommal például 30 ministráns fiú haladt égő gyertyával a kezükben a körmenet előtt. E plébánia vezetője Pajtényi László apát, kanonok plébános. A plébániának igen nagy a népszerűsége. Az itt lévő káplánok kijárnak papi ruhában kertjük művelésére és rendszerint akkor térnek haza felé, amikor a gyári munkások is műszakváltáskor mennek hazafelé.

A megye területéről beérkezett tanácsi jelentések szerint ez évben az úrnapi körmeneteken résztvevők száma – nagyon kevés helység kivételével – majdnem mindenütt csökkent a múlt évihez viszonyítva. Voltak községek ahol a körmenetben résztvevők száma körülbelül azonos volt az előző évvel, – de voltak egyes helyek, ahol határozott számbeli emelkedés volt például:

Győri járásban: Dunaszeg, – Táp, – Tényő községekben

Soproni járásban: Nagycenken

Magyaróvári járásban: Bezenyén, – Magyarkimlén és Várbalogon

Csornai járásban: Kóny, – Rábaszentmihály és Szany községekben

Kapuvári járásban: Kapuvár és Petőháza községekben

A körmenetekben résztvevők számaránya a templomok befogadóképességéhez viszonyítva átlagban 70 %-os, de nem egy községben többen is részt vettek a körmenetben, mint amennyi a templom befogadó képessége.

Mint fentebb is jelentettem a tanácsoktól beérkezett jelentések zömmel a körmenetben résztvevők számarányának csökkenéséről szólnak. Ha viszont az ez évi adatokat viszonyítom a nálam megtalálható múlt évre szóló adatokkal, akkor viszont a kép az, hogy jelentős számú emelkedést kell tudomásul vennünk.

1965. évi úrnapi körmeneti adatok:

a., Győri székesegyházban külső körmenetet nem tartottak, – a benti szertartáson mintegy 1000 fő vett részt.

Győr város területén négy templomnál tartottak körmenetet, összesen kb. 2000 fős résztvevővel.

b., Sopronban nem volt utcai körmenet, mint ahogy előző években sem.

c., Magyaróváron a 2 templomnál megtartott körmeneten kb. 2500 fő volt.

d., Csornán kb. 800 fő vett részt a körmenetben.

e., Kapuváron kb. 1200 fő résztvevő volt.

f., Győr megye összesen kb. 15.000 fő résztvevő.

A múlt évi jelentés utal arra, hogy az akkor fennálló árvízveszély és esős időjárás volt részben az oka az alacsony számaránynak.

1966. évi úrnapi körmeneteken résztvevők számadatai a tanácsoktól

beérkezett jelentések alapján:

(becsléssel)

Helység	Összes fő	Megoszlás						Templomok befogadó képessége kb. fő
		Nemenként		Korcsoportonként				
		Nő	Férfi	Gyerekek	Ifjú	Felnőtt	Öreg	
Győr város	1.900	1.100	800	300	150	1.000	450	7.000
Győr járás (42 községből)	10.100	6.520	3.580	2.550	1.170	3.620	2.760	16.090
Móvár város	680	500	180	140	60	150	330	2.000
Móvár járás (22 községből)	6.500	3.640	2.860	1.700	800	2.550	1.450	7.670
Sopron város	6.600	4.290	2.310	1.750	800	890	3.160	7.000
Sopron járás (26 községből)	8.600	5.000	3.600	2.000	1.000	3.500	2.100	12.750
Csorna község	500	280	220	120	80	100	200	800
Csorna járás (32 községből)	8.500	5.020	3.480	2.380	1.220	3.100	1.800	11.500
Kapuvár község	1.650	1.000	650	270	250	730	400	2.000
Kapuvár járás (21 községből)	8.250	4.850	3.400	2.020	1.210	3.270	1.750	12.400
Megye összes	53.280	32.200	21.080	13.230	6.740	18.910	14.400	79.210

A járások alá írt községek száma azt jelenti, hogy hány községre vonatkozik a járási számadat.

A számadatok becsléssel megállapított – inkább lefelé kerekített adatok, de így is a múlt évihez viszonyítva jelentősen magasabb számok, amelyek utalnak a hitélet növekedésére, az egyház aktivitására.

[...]

Győr, 1966. év július hó 1-jén

Kovács István

egyházügyi tanácsos

PH

Az édes Jézus mondja:

„Mindenkit, aki megvall engem az emberek előtt, én is megvallom Atyám előtt, ki mennyekben van, aki pedig megtagad engem az emberek előtt, én is megtagadom azt az Atyám előtt.“ Mt. 10, 32–33.

„Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja.“ Mt. 18, 17.

„Hagyjátok a gyermekeket hozzám jönni, és ne tiltátok el, mert ilyeneké az Isten országa.“ Lk. 18, 16.

„Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű és nyugalmat találtok lelketeknek.“ Mt. 11, 29.

„Arról fogja mindenki megismerni, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretettel vagytok egymáshoz.“ Ján. 13, 35.

„Egy a ti Mesteretek — a Krisztus.“ Mt. 23, 10.

„Én vagyok az út, igazság és az élet.“ Ján. 14, 6.

Szent Ágoston figyelmzetet bennünket:

Ragaszkodjatok, kedveseim, ragaszkodjatok mindnyájan egy akarattal az Istenhez, mint Atyátokhoz, és az Egyházhhoz, mint Anyátokhoz. in Psall. 88. 2. 14.

Dicsértessék
a Jézus Krisztus
Mindörökké! Amen!

Győregyházmezejai Alap Nyomdája N. V. 29105

Értesítés

vallási előmenetelről.

róm. kat. vallású tanuló.

Születés' helye: község m.

Születési ideje: év hó nap.

Az *pedag. gimn.* iskola *I.* o. rendes növendéke az 1949. é. XX. t. c. 54. §. 1. bekezdése alapján megtartott hittanórák anyagából és vallási kötelességeinek teljesítéséből a benti osztályzatokat érdemelte.

[Érdemjegyek: 7 = kitünő; 6 = jeles; 5 = jó; 4 = közepes; 3 = elégséges; 2 = gyenge; 1 = elégtelen. Szentmihályhallgatás: igen buzgó; buzgó; hanyag. Szentségekhözjárulás: igen buzgó; buzgó; kötelességszerű.]

I. félév. a. k. szám.
1949/50 isk. év.

VALLÁSTAN *jeles*

VALLÁSGYAKORLAT:

1. Szentmihályhallgatás *buzgó*
2. Szentségekhözjárulás *buzgó*

MULASZTOTT ÓRÁK SZÁMA:
igazolt *5*; igazolatlan

Kelt *Sopron* 1950. év *jan.* hó *31*-n.

P. H.

Lányi János Horváth Károly
püspöki biztos, v. esperes. hitoktató.

II. félév. a. k. szám.
1949/50 isk. év.

VALLÁSTAN *jeles*

VALLÁSGYAKORLAT:

1. Szentmihályhallgatás *buzgó*
2. Szentségekhözjárulás *buzgó*

MULASZTOTT ÓRÁK SZÁMA:
igazolt *4*; igazolatlan

Kelt *Sopron* 1950. év *jan.* hó *10*-n.

P. H.

Lányi János Horváth Károly
püspöki biztos, v. esperes. hitoktató.

1. kép. Értesítés vallási előmenetelről, 1949/50

2. kép. Papp Kálmán megyéspüspök portréja

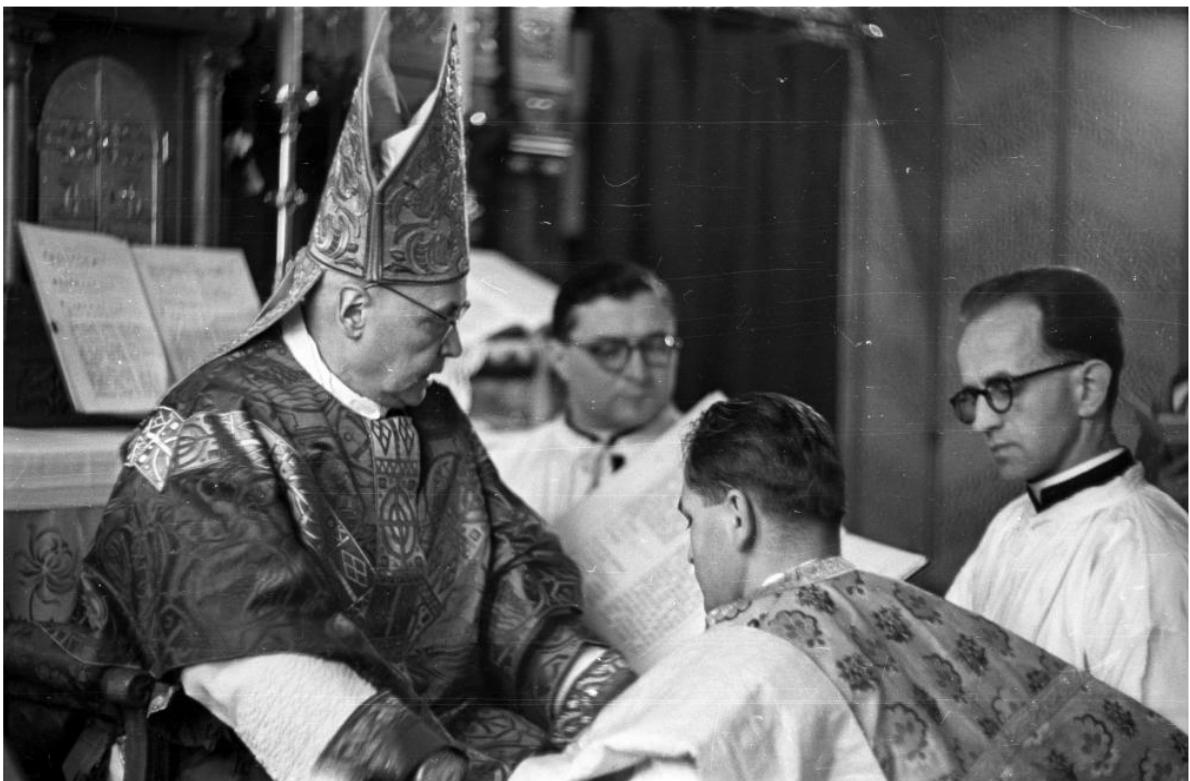
3. kép. Elsőáldozók a győri kármelita templom előtt, 1947

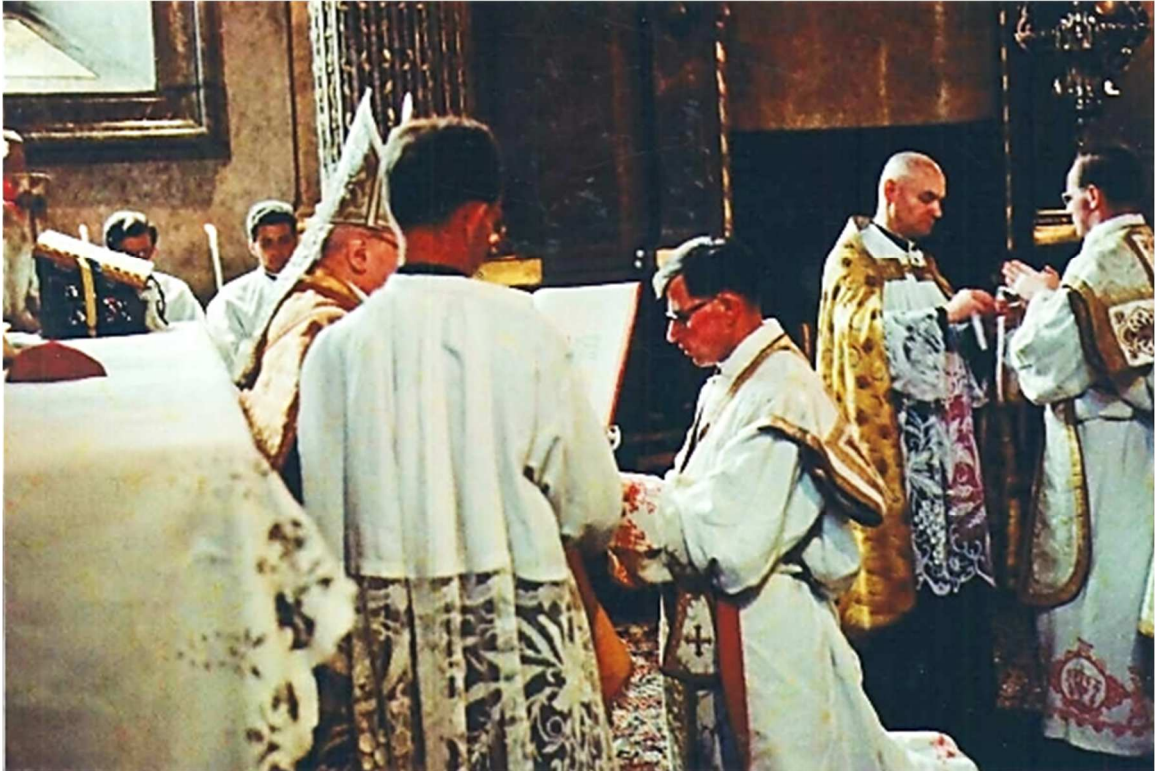
4. kép. Harangszentelés Hegykón, 1958-ban

5. kép. Papszentelés a győri szemináriumban, 1957

6. kép. Papszentelés a győri szemináriumban, 1957

7. kép. Papszentelés a győri székesegyházban, 1958

8. kép. Újmisés körmenet Hegykőn, 1958

9. kép. Az úrnapi sátor díszítése Csepregen 1960 körül

10. kép. Úrnapi sátor Sopronkövesden 1966 körül

11. kép. Hittanóra a csepregi iskolában, 1960 körül

12. kép. Ifjúsági foglalkozás a csepregi plébánián a '60-as évek elején

13. kép. Mezőgazdasági munkát végző falusi káplán

14. kép. Szocialista ünnepély Csepregen

10. FORRÁSOK, IRODALOMJEGYZÉK

10.1. Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.2.1. – Politikai hangulatjelentések 1948 (5. d.)
- 3.1.2. – M–32339 „Puskás Ferenc”
- 3.1.2. – M–34260 „Király Lajos”
- 3.1.5. – O–9176 Dr. Orbán László
- 3.1.5. – O–11538 Győr R. K. Egyházmegye
- 3.1.5. – O–13405/1–3b Magyar Római Katolikus Püspöki Kar
- 3.1.9. – V–145725 Dr. Lányi János és társai
- 3.2.1. – Bt–648/2 „Győri Péter”
- 3.2.7. – Cs 2/7 „Hontalanok”

MNL Országos Levéltára (OL)

- XIX–A–21. Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989)
 - XIX–A–21–a. Elnöki iratok (1951–1989)
 - XIX–A–21–d. Visszaminősített TÜK iratok (1957–1989)

MNL Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára (GyL)

- XXIII/2. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB jegyzőkönyvei (1950–1990)
- XXIII/3. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB Titkárságának iratai (1950–1990)
 - XXIII/3.a. Elnöki bizalmas iratok (1950–1953)
 - XXIII/3.g. TÜK külön kezelt iratok (1956–1990)
- XXIII/12. A Győri Megyei Tanács VB Oktatási (1957-től Művelődésügyi) Osztályának iratai (1950–1977)
- XXIII/22. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB Népművelési Osztály iratai (1950–1956)
- XXIII/24. A Győr–Sopron Megyei Tanács VB Egyházügyi titkár iratai (1950–1989)
- XXIII/208. A Győri Járási Tanács VB Oktatási (1957-től Művelődésügyi) Osztályának iratai (1950–1971)
- XXIV/12. A Győr–Sopron megyei Rendőr-Főkapitányság iratai (1950–1980)
- XXXV/401. A MDP Sopron Megyei Bizottsága iratai (1945–1950)
- XXXV/402. A MDP Győr (1950-től Győr–Sopron) Megyei Bizottsága iratai (1948–1956)
- XXXV/415. A MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottsága iratai (1957–1989)

MNL Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltára (MFL)

XXIII/235. A Mosonmagyaróvári Járási Tanács VB Oktatási (1957-től Művelődésügyi) Osztályának iratai (1950–1971)

MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (SL)

IV/401. Soproni Főispán iratok (1945–1949)

V/49. Sopronkövesd község iratai (1891, 1903–1951)

XXIII/212. Csornai Járási Tanács VB Okt. és Népművelési Osztály iratai (1950–1980)

XXIII/311. Kapuvári Járási Tanács VB Okt. és Népművelési Osztály iratai (1950–1969)

XXIII/411. Soproni Járási Tanács VB Okt. és Népművelési Osztály iratai (1950–1972)

XXIII/518.a. Sopron Városi Tanács VB. Okt. és Népművelési Osztály iratai (1951–1989)

XXIII/724. Sopronkövesd Községi Tanács VB iratai (1950–1960)

MNL Komárom–Esztergom Megye Esztergomi Levéltára (KEML)

IV.951. Komárom–Esztergom megye főispánjának iratai

IV.951.b. Általános iratok (1945–1950)

XXIII.15. A Komárom Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkár iratai (1950–1989)

XXIII.22. A Komárom Megyei Tanács VB Művelődési Osztályának iratai

XXIII.22.a. Általános iratok (1957–1989)

XXIII.237. A Komáromi Járási Tanács művelődésügyi szakigazgatási szerv iratai

XXIII.237.d. A Művelődési Osztály iratai (1957–1971)

XXXV.32. Az MDP Komárom Megyei Bizottságának iratai (1948–1956)

XXXV.34. Az MDP Komárom Járási Bizottságának iratai (1948–1956)

XXXV.35. Az MDP Tata Járási Bizottságának iratai (1949–1956)

MNL Vas Megyei Levéltára (VaML)

XXIII.69. Vas megye Tanácsa VB Egyházügyi Titkár (1951–1973)

XXXV.11. Az MSZMP Vas Megyei Bizottságának iratai (1956–1989)

XXXV.40. Az MDP Vas Megyei Bizottságának iratai (1948–1955)

Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL)

I. 1. Püspöki levéltár. Egyházmegyei Hatóság iratai.

o. Egyházkormányzati iratsorozat (1856–1979)

p. Püspöki körlevelek [Circulares] (1857–1994)

I. 2. Püspöki levéltár. Iskolai levéltár.

a. I. sorozat (Régi iskolai anyag) (1777–1966)

b. II. sorozat (Az Iskolai Főhatóság iktatott iratai) (1902–1949–/1952/)

II. 1. Egyéb szervek. Plébániák beszállított iratai.

Papp Kálmán hagyaték

Szeminárium Int. iratai

10.2. Forráskiadványok, névtárak, segédkönyvek

- BALOGH–GERGELY 2005. II. = BALOGH Margit–GERGELY Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok) II. kötet. 1944–2005. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.
- BEKE 1989. = BEKE Margit: Esztergomi kanonokok (1900–1985). (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae X.) Görres Gesellschaft, Unterhaching, 1989.
- BEKE 2008. = BEKE Margit: Az Esztergomi (Esztergom–Budapesti) Főegyházmege papsága 1892–2006. Szent István Társulat, Budapest, 2008.
- BERESZTÓCZY 1970. = BERESZTÓCZY Miklós, dr.: A katolikus békemozgalom 20 éve. Ecclesia Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- BÉKEMOZGALOM, 1975. = 25 éves a katolikus papi békemozgalom. Kiadja az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága. [Budapest, 1975.]
- BINDES–NÉMETH 1991. = „Ha engem üldöztek...” Válogatott dokumentumok a Győri Egyházmegye életéből 1945–1966. Szerk.: ADONYI SZTANCS János. A bevezetőket írta és a válogatást készítette: BINDES Ferenc és NÉMETH László. Mécs László Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- BM KOLLÉGIUM, 1953–1956. = A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: KAJÁRI Erzsébet. Szerk.: GYARMATI György–S. VARGA Katalin. Történeti Hivatal, Budapest, 2001.
- BUZÁS 1966–1969. = BUZÁS, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. Teil I–IV. (Burgenländische Forschungen. Heft 52–55.) Eisenstadt, 1966–1969.
- BUZÁS 1980. = Buzás, Josef: Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. (Burgenländische Forschungen. Heft 69.) Eisenstadt, 1980.
- BUZÁS 1982. = Buzás, Josef: Kanonische Visitation 1757 Südburgenland. (Burgenländische Forschungen. Heft 71.) Eisenstadt, 1982.

- C. TÓTH–HORVÁTH 2019. = C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Terézia: A győri székeskáptalan archontológiája 1200–1458. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 28.) Győr, 2019.
- CIC, 1917. = Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus [...] Typis Polygottis Vaticanis, MCMLI.
- DH, 2004. = DENZINGER, Heinrich–HÜNERMANN, Peter: Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Örökmécs Kiadó–Szent István Társulat, Bátorterenye–Budapest, 2004.
- DS, 1940. = Decreta Synodalia. Az 1940-ben tartott pannonhalmi egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, [1940.]
- DIÓS–VICZIÁN 2014. = DIÓS István–VICZIÁN János: Előttünk jártak a hitben. 1945–2010 között elhunyt kedvesnővéreink mintegy 4100 életrajza. Budapest, 2014.
- DOKUMENTUMOK, 1986. = Dokumentumok a népi demokratikus forradalom történetéhez Győr–Sopron megyében (1945–1948). MSZMP Győr–Sopron Megyei Bizottsága, Győr, 1986.
- EMLÉKKÖNYV, 1947. = Emlékkönyv a győri Mária jubileumi ünnepeiről (1697–1947). Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, s. a.
- GYŐRI ÉLETRAJZI LEXIKON, 2003. = Győri Életrajzi Lexikon. 2. átdolgozott kiadás, Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.
- HÁBORÚS KÁRJELENTÉSEK, 1945. = PERGER Gyula: „...félelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 3.) Győr, 2005.
- HETÉNYI 1999. = HETÉNYI VARGA Károly: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. 1. Üldözött baziliták, bencések, ciszterciek, domonkosok, ferencesek és irgalmas rendiek szenvedéstörténete. Pro Domo, Pécs, 1999.
- HETÉNYI 2004. = HETÉNYI VARGA Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. Az Esztergomi, Győri, Pécsi, Székesfehérvári, Szombathelyi, Váci, Veszprémi, Munkácsi (G. K.), Eperjesi (G. K.) és Hajdúdorogi (G. K.) Egyházmegyék üldözött papjai. 2. kiadás. Új Ember, Budapest, 2004.
- ISKOLAI LEVÉLTÁR, 2003. = Iskolai Levéltár – Schularchiv. Szerk.: Horváth Richárd. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 1.) Győr, 2003.
- JOGSZABÁLYOK, 1975. = Egyházi vonatkozású fontosabb jogszabályok kivonatos gyűjteménye. Összeáll: VÖLGYESI Tamás. Állami Egyházügyi Hivatal, Budapest, 1975.

- KALENDÁRIUM, 1947. = A győri Mária Kalendárium 1947-re. Kiadja a Győri Egyházmegyei Hatóság, [Győr, s. a.]
- KALENDÁRIUM, 1948.= A győri Mária Kalendárium 1948-ra. Kiadja a Győri Egyházmegyei Hatóság, [Győr, s. a.]
- KEK = A Katolikus Egyház Katekizmusa. Szent István Társulat, Budapest, 1994.
- KIRÁNDULÁSOK, 1961. = Kirándulások Győr–Sopron megyében. Szerk.: Dr. GIMES Endre. Győr–Sopron Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala, [Athenaeum Nyomda, Budapest, 1961.]
- KISASSZONDY 2005. = Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagának jegyzékei. I. kötet Adattár. Szerk.: KISASSZONDY Éva. (A Magyar Országos Levéltár segédletei 17.) Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.
- LEVÉLTÁRI KÉZIKÖNYV, 2009. = Levéltári kézikönyv. Szerk.: KÖRMENDY Lajos. Osiris Kiadó – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009
- MÁRIA-ENCIKLOPÉDIA, 1950. = „Oltalmad alá futunk” – Mária enciklopédia 1950. Közreadja: PERGER Gyula. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 12.) Győr, 2010.
- MEGYEI KÉZIKÖNYV, 2004. = Magyarország régiói. Nyugat-Dunántúli régió. Győr–Moson–Sopron megye kézikönyve. Szerk.: BUNOVÁ CZ Dezső. CEBA Kiadó, s. l., 2004.
- MAGYAR KATOLIKUS ALMANACH, 1984. = Magyar Katolikus Almanach 1984. – Status Generalis Ecclesiae Catholicae in Hungaria anno Domini MCMLXXXIV. Szent István Társulat, Budapest, 1984.
- MKL = Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. kötet. Főszerk.: DIÓS István, szerk.: VICZIÁN János. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010.
- MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1919–1944. = A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Szerkesztette és válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a függelékét összeállította: GERGELY Jenő. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1945–1948. = A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Válogatta, bevezette, sajtó alá rendezte: BEKE Margit. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- MKPK TANÁCSKOZÁSOK, 1949–1965. = A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I–II. kötet. †BOROVI József gyűjtésének felhasználásával összeállította BALOGH Margit. METEM, Budapest, 2008.

- MSZMP, 1956–1962. = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Sajtó alá rendezte: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes. Harmadik kiadás. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest,] 1979.
- NÉVTÁR, 1802–1986. = A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Összeállították: BERKÓ Pál–†LEGÁNYI Norbert. [1987.]
- NÉVTÁR, 1982. = Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982 – Schematismus statusque Archidioecesis Strigoniensis anno Domini MCMLXXXII. Esztergom, 1982.
- ORSZÁGGYŰLÉSI ALMANACH, 1935–40. = Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle Országgyűlési Almanach) Szerk.: HAEFFLER István. Magyar Távirati Iroda RT., s. l., s. a.
- PETHŐ 1969. = PETHŐ Tibor: Húszéves a magyar békemozgalom. Kiadja az Országos Béketanács, [Budapest,] 1969.
- PFEIFFER 1987. = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII.) Görres Gesellschaft, München, 1987.
- SCHEMATIZMUS, 1943. = Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Jaurinensis pro anno Domini 1943. Typographia Dioecesis, Jaurini, 1943.
- SCHEMATIZMUS, 1947. = Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Jaurinensis pro anno Domini 1947. Typographia Dioecesis, Jaurini, 1947.
- SCHEMATIZMUS, 1956. = A Győri Egyházmegye papságának névtára 1956 – Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Jaurinensis pro anno Domini 1956. Győr–Sopronmegyei Nyomda Vállalat, [Győr, 1956.]
- SCHEMATIZMUS, 1968. = Győregyházmegyei Almanach – Schematismus Dioecesis Jaurinensis 1968. [Győri Egyházmegyei Hatóság,] Győr, 1968.
- SCHEMATIZMUS, 1985. = Győregyházmegyei Almanach – Schematismus Dioecesis Jaurinensis 1985. [Győri Egyházmegyei Hatóság,] Győr, 1985.
- STATUTA, 1929. = Statuta Capituli Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis de Anno 1929. Typographia Dioecesis, Jaurini, 1929.
- SZENTHELYI-MOLNÁR–MAUKS 1988. = SZENTHELYI-MOLNÁR István–MAUKS Márta: Magyarország Szűz Mária kegyhelyei. Búcsújárók könyve. Szent István Társulat, Budapest, 1988.
- SZERVEZETI SZABÁLYZAT, 1946. = A Soproni Kat. Egyházközség szervezeti szabályzata. Kiadja a Soproni Katolikus Konvent. [1946.]

ZsH, 1935. = Az 1935. évi Győri Egyházmegyei Zsinat határozatai. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, 1935.

10.3. Feldolgozások, szakirodalom

ABRATH 1994. = ABRATH, Gottfried: Subjekt und Milieu im NS-Staat: die Tagebücher des Pfarrers Hermann Klugkist Hesse, 1936–1939. Analyse und Dokumentation. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1994.

ADRIÁNYI 1989. = ADRIÁNYI Gábor: Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. kötet. 1989. 325–335.

ADRIÁNYI 2004. = ADRIÁNYI Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Kairosz Kiadó, s. l., 2004.

APOR, 1997. = Apor püspök vértanúhalála ahogy a szemtanú átélte. Dr. Cseh Sándor egykori titkár emlékezései. Alterra Svájci–Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1997.

BALÁS 2010. = BALÁS István: A magyar egyházak mozgástere a proletárdiktatúra idején 1948–1989. In: Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990. Szerk.: MIRÁK Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2010. 89–194.

BALOGH 2006. = BALOGH Margit: A forradalom és a katolikus egyház. In: Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: SZABÓ Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2006. 29–49.

BALOGH 2007. = BALOGH Margit: Forrásoktól a történeti feldolgozásig. Lehetőségek és problémák egy kutató szemszögéből. In: Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007. 40–70.

BALOGH 2008a. = BALOGH Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Szerk.: Uő., Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. 49–60.

BALOGH 2008b. = BALOGH Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2008. 65–102.

- BALOGH 2011. = BALOGH Margit: Papp Kálmán győri megyéspüspök és az 1948-as zsákutcás tárgyalások. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmege történetéből. Szerk.: NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 39–56.
- BALOGH 2012a. = BALOGH Margit: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaszkó. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2012/3–4. 109–119.
- BALOGH 2012b. = BALOGH Margit: Vannak-e még fehér foltok az egyháztörténet-írásban? Eredmények és hiányok a magyarországi keresztény egyházak 19–20. századi múltjának feltárásában. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII.) Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2012. 9–27.
- BANDI 2008. = BANDI István: Modus resistendi. A katolikus egyházi társadalom helyzetstratégiái a felekezeti iskolák államosításának hatására. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2008. 171–184.
- BANDI 2015a. = BANDI István: A magyar hírszerzés kísérletei a katolikus egyház vezetőinek befolyásolására a '60-as, '70-es évek fordulóján. In: Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam és az egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között. Szerk.: NAGY MIHÁLY Zoltán–ZOMBORI István. METEM, Budapest, 2015. 47–60.
- BANDI 2015b. = BANDI István: Egyház és társadalom viszonyának koercitív változásai a második világháború végétől az ötvenes évek kezdetéig benedekrendi életképek tükrében. In: Az egyház társadalma – a társadalom egyháza. Egyház és társadalom Közép- és Kelet-Európában a 20. században. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–NAGY Mihály Zoltán. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XIII.) Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2015. 191–216.
- BANGHA–BORBÉLY 1937. = BANGHA Béla S. J.–BORBÉLY István S. J.: Az ősegyház. (A keresztény egyház története. Szerk.: BANGHA Béla–IJAS Antal. I. kötet.) Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1937.
- BANK 2017. = BANK Barbara: Sopron 1956. Sopron város eseményei a forradalom és szabadságharc alatt. A Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa, Sopron, 2017.

- BARANYAI 2018. = BARANYAI Balázs: Milió és szubjektum. Dr. Kövér Fidél premontréi tanár Maglócán (1956–1957). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1. Szerk.: HORVÁTH Gergely Krisztián. (Magyar vidék a 20. században 2.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 593–615.
- BÁN 1939. = BÁN János: Sopron újkori egyháztörténete. (Győregyházmegye multjából IV. szám 2. rész.) Székely és Társa könyvnyomdája, Sopron, 1939.
- BÁN–KOVÁCS 2000. = A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Írta: BÁN János. A kötetet szerkesztette és a Konvent történetét kiegészítette: Dr. KOVÁCS József László. [Soproni Katolikus Konvent, Sopron, 2000.]
- BÁNK 1958. = BÁNK József, dr.: Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai. Szent István Társulat, Budapest, 1958.
- BÁNKUTI 2010a. = BÁNKUTI Gábor: Jezsuiták elleni koncepciós perek Magyarországon 1945 után. In: Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Jubileumi konferencia Budapest, 2009. október 16–17. Szerk.: MOLNÁR Antal–SZILÁGYI Csaba. METEM, Budapest, 2010. 175–187.
- BÁNKUTI 2010b. = BÁNKUTI Gábor: A politikai rendőrség „új szakasza” és a szerzetesrendek. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 375–395.
- BÁNKUTI 2012. = BÁNKUTI Gábor: Mozaikok a Pécsi Egyházmegye életéből 1948 és 1951 között. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–VARGA Szabolcs–VÉRTESI László. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII.) Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2012. 205–221.
- BÁNKUTI 2018. = BÁNKUTI Gábor: Intézményi heterogenitás és cselekvési környezet. A katolikus egyház szerepei 1956-ban. Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1. Szerk.: HORVÁTH Gergely Krisztián. (Magyar vidék a 20. században 2.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 539–554.
- BÁNKUTI 2019. = BÁNKUTI Gábor: Egyháztörténet helyben. Szempontok a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez a diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszakában (1945–1950) a Pécsi Egyházmegyében. In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2.

- Szerk.: HORVÁTH Gergely Krisztián. (Magyar vidék a 20. században 3.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 255–277.
- BEDY 1936. = BEDY Vince, dr.: A győri székesegyház története. (Győregyházmegye multjából I. szám.) Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, 1936.
- BEDY 1937. = BEDY Vince, dr.: A győregyházmegyei papnevelés története. (Győregyházmegye multjából II. szám.) Győr-egyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, 1937.
- BEDY 1938. = BEDY Vince, dr.: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye multjából III. szám.) Győr-egyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, 1938.
- BEDY 1939a. = BEDY Vince, dr.: Győr katolikus vallásos életének multja. (Győregyházmegye multjából V. szám.) Győr-egyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, 1939.
- BEDY 1939b. = BEDY Vince, dr.: A pápóci prépostság és perjelség története. (Győregyházmegye multjából VI. szám.) Győr-egyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, 1939.
- BEKE 2015. = BEKE Péter: Az Állami Egyházügyi Hivatal Szolnok megyei tevékenysége az 1970-es években. In: In: Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium. Szerk.: TÖRÖK József–TUSOR Péter–TÓTH Krisztina. (Collectanae Studiorum et Textuum. Classis II, Tom I.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2015. 213–255.
- BENKÉNÉ JENŐFFY 2013. = BENKÉNÉ JENŐFFY Zsuzsanna: A győri egyházmegye papságának helyzete az Ausztriához csatolt területen 1918 és 1922 között. In: Egyháztörténeti Szemle 14. évf. 4. sz. (2013) 60–83.
- BERTALAN 2010. = BERTALAN Péter: Ellenálló szeminaristák. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–GYARMATI György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 113–127.
- BERTALAN 2016. = BERTALAN Péter: Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi közösségek. L’Harmattan, Budapest, 2016.
- BERTALAN 2018. = BERTALAN Péter: Az „ellenállástól” a kompromisszumig. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968. L’Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2018.

- BERTHA s. a. = Add Uram, hogy méltók lehessünk a szabadságra! Szabó József kanonokplébános életútja. Szerk.: BERTHA János. Második javított kiadás. Esterházy Pál Alapítvány, [Sopron, s. a.]
- BICZÓ 2007. = BICZÓ Zalán: „Bemegyek szent templomodba” – A XX. században épült templomok a Győri Egyházmegyében. Szentlélek Templom és Otthonfenntartó Alapítvány, Győr, 2007.
- BÍRÓ 1988. = BÍRÓ Imre: A Katolikus papi Békemozgalom. In: Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1988. Szent István Társulat, Budapest, 1988. 109–120.
- BOTOS–GYARMATI–KOROM–ZINNER 1988. = BOTOS János–GYARMATI György–KOROM Mihály–ZINNER Tibor: Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945–1956. Minerva, Budapest, 1988.
- BÖGRE Zsuzsa: Békepapság az üldözött egyházban. (Kísérlet egy értelmezési keret kialakítására.) In: Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára. Szerk.: MÁTÉ-TÓTH András–JAHN Mária. (Acta Studiorum Religionis – Vallástudományi Tanulmányok Sorozat) Szeged, 1998. 61–71.
- BROX 2018. = BROX, Norbert: Az egyháztörténet mint „történeti teológia”. In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 39–59.
- BURGESS 1997. = BURGESS, John P.: The East German Church and the End of Communism. Oxford University Press, New York – Oxford, 1997.
- CASAROLI 2001. = CASAROLI, Agostino: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989). Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- CYWIŃSKI 2005. = CYWIŃSKI, Bohdan: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet–Közép–Európában II. „...titeket is üldözni fognak” 1944–1958. METEM, Budapest, 2005.
- CSANÁD 1961. = CSANÁD Béla: Mentés Mihály költészete. In: Vigília 10. sz. (1961). 584–589.
- CSAPODI 1994. = CSAPODI Csaba: A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1994/1–2. szám. 7–18.

- CSERHÁTI 1990a. = CSERHÁTI József: Fényvillanások a hosszú éjszakában. Dokumentációs visszaemlékezések a vallásüldözés harminc évéről. Pécs, 1990.
- CSERHÁTI 1990b = CSERHÁTI József: Másokért élünk, egymásnak szolgálunk. Önéletrajzi látképek és felüdítő megállóhelyek. [1990].
- DÉNESI 2018. = DÉNESI Tamás: A pannonhalmi egyházmegye megszüntetése. In: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején II. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2017. március 24-én megrendezett konferencia előadásainak szerkesztett változata. Szerk: DÉNESI Tamás–BOROS Zoltán. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2018. 47–72.
- DIERA 2010. = DIERA Bernadett: A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-as években. In: In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: BALOGH Margit. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 291–310.
- DIERA 2015. = WIRTHNÉ DIERA Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2015.
- DÓKA 1990. = DÓKA Klára: Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeti áttekintés 1950-ig). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2. kötet. 1990. 217–222.
- DÓKA 2000. = DÓKA Klára: A Győri Egyházmegye területi változásai. In: A Győri Egyházmegye Ezer Éve. Szerk.: KISS Tamás. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, 2000. 9–21.
- ELMER 1994. = ELMER István: Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest, 1994.
- ELŐD 1981. = ELŐD István, Dr.: Vallás és egyház katolikus szemmel. Szent István Társulat, Budapest, 1981.
- ERDŐ 1998. = ERDŐ Péter: A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évbe. In: In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998/3–4. 269–277.
- ESTÓK–FEHÉR–GUNST–VARGA 2004. = Agrárvilág Magyarországon 1848–2004. Szerk.: ESTÓK János–FEHÉR György–GUNST Péter–VARGA Zsuzsanna. Argumentum Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2004.
- ÉZSIÁS 2004. = ÉZSIÁS Erzsébet: A hit pajzsa. Olofsson Placid atya élete. papirusz book, 2004.
- FARKAS 2015. = FARKAS László Róbert: Hitoktatás a Csanádi Római Katolikus Egyházmegyében 1945 és 1956 között. In: Iskolakultúra 2015/12. 68–97.

- FAZAKAS 2017. = FAZAKAS Sándor: Vétkeztünk... Egyház a történelmi és társadalmi bűnösszefüggések rendszerében. (Ad marginem 4.) L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- FAZEKAS Cs. 2002. = FAZEKAS Csaba: Borsod–Abaúj–Zemplén megyei adalékok a kádári „konszolidáció” egyházpolitikájához. In: Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv XI. Szerk.: DOBROSSY István. Miskolc, 2002. 301–319.
- FAZEKAS I. 1993. = FAZEKAS István: A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641 – 1714. között. In: Történelmi Szemle XXXV. évfolyam, 1993. 1–2. szám. 101–131. Ismét megjelent: Uó.: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014. 69–115.
- FEJESNÉ HORVÁTH 2011. = Dr. Mentés Mihály 1891–1960. Összeállította: FEJESNÉ HORVÁTH Margit. In: Töretlen hittel. Jeles pedagógusok Győr–Moson–Sopron megyében. 2. kötet. „Emelj fel emlék!” Alapítvány, Győr, 2011. 80–89.
- FEJESNÉ HORVÁTH 2016. = FEJESNÉ HORVÁTH Margit: Dr. Mentés Mihály 1891–1960. Eszterháza Alapítvány, Fertőd, 2016.
- FEJÉRDY 2011. = FEJÉRDY András: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 43.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2011.
- FEJÉRDY 2017. = FEJÉRDY András: A vértanúk évszázada Magyarországon. A XX. század magyar mártírjainak főbb típusai. In: Ars longa, vita brevis. A hetvenéves Rokay Zoltán köszöntése. Szerk.: VINCZE Krisztián. Szent István Társulat, Budapest, 2017. 40–56.
- FRAUHAMMER 1999. = FRAUHAMMER Krisztina: Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely vendégkönyve. (Devotio Hungarorum 6. Fontes Religionis Popularis Hungaricae.) Néprajzi Tanszék, Szeged, 1999.
- GÁL 2015. = GÁL Ferenc: A kereszténység mint vallás. (Szent István Könyvek 20.) Szent István Társulat, Budapest, 2015.
- GÁRDONYI 2002. = GÁRDONYI Máté: Egyházképek a XX. századi Magyarországon. Víziók az egyházzól. In: A kölcsönösség struktúrái. Szerk.: GLÓZER Rita–MÁRTONFFY Marcell–SZÖLLŐSY Ágnes. Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana, Budapest, 2002. 11–22.
- GÁRDONYI 2004. = GÁRDONYI Máté: A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején. In: Vigilia, 2004/1. 25–32.
- GÁRDONYI 2006. = GÁRDONYI Máté: Az egyháztörténet 20. századi forrásai. In: A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a pécsi egyházmegyére. Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Seria

- Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis II.) PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2006. 161–168.
- GÁRDONYI 2007. = GÁRDONYI Máté: Katolikus teológiai útkeresés a szocializmus évtizedeiben. In: Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007. 115–132.
- GÁRDONYI 2010. = GÁRDONYI Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–GYARMATI György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 31–42.
- GÁRDONYI 2015a. = GÁRDONYI Máté: Egyház a szocialista társadalomban – mint teológiai probléma. In: Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam és az egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között. Szerk.: NAGY MIHÁLY Zoltán–ZOMBORI István. METEM, Budapest, 2015. 9–14.
- GÁRDONYI 2015b. = GÁRDONYI Máté: Teológiai szempontok a magyar katolikusok kommunizmus alatti történetéhez. In: Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium. Szerk.: TÖRÖK József–TUSOR Péter–TÓTH Krisztina. (Collectanae Studiorum et Textuum. Classis II, Tom I.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2015. 13–25.
- GÁRDONYI 2018. = GÁRDONYI Máté: Az egyháztörténeti kutatások szerepe a magyar katolikusok közelmúltjának értékelésében. In: Historiográfiai mérleg és az egyháztörténeti kutatások új irányai. Tanulmányok a Posticum 2015-ben és 2016-ban tartott egyháztörténeti konferenciáinak előadásából. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–NAGY Mihály Zoltán. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 5.) META Egyesület, Pécs, 2018.
- GÁRDONYI–HORVÁTH 2017. = GÁRDONYI Máté–HORVÁTH Gergely Krisztián: Megtorlástól a kollektivizálásig. A „klerikális reakció elleni harc” a veszprémi egyházmegyében 1957 és 1962 között. In: „Rendületlenül a romok között”. A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24–25-én rendezett konferencia előadásai. Szerk.: KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László. (A veszprémi egyházmegye múltjából 30.) Veszprém, 2017. 133–195.
- GERGELY 1985. = GERGELY Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. (Négy Évtized Sorozat) Kossuth Könyvkiadó, [Budapest,] 1985.

- GERGELY 1990. = GERGELY Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. (dokumentumok). Vigilia Kiadó, Budapest, 1990.
- GERGELY 1999. = GERGELY Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Második, javított kiadás. Pannonica Kiadó, [Budapest,] 1999.
- GERGELY 2000. = GERGELY Jenő: 1948 és az egyházak Magyarországon. In: Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Szerk.: FEITL István–IZSÁK Lajos–SZÉKELY Gábor. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 138–151.
- GERGELY 2004. = GERGELY Jenő: Főpapok, főpásztorok, főabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből. Pannonica Kiadó, 2004.
- GERGELY 2010. = GERGELY Jenő: Köszöntő. In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: BALOGH Margit. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 9–14.
- GESZTELYI 1991. = Egyházak és vallások a mai Magyarországon. Szerk.: GESZTELYI Tamás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- GIANONE 2010. = GIANONE András: Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010.
- GONDA 2014. = GONDA Gábor: Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken 1944–1948. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XI.) Második kiadás, PHF–Kronosz, Pécs, 2014.
- GÖCSEI 1990. = Győr–Sopron megye földrajza. Szerk.: Dr. GÖCSEI Imre. Győr–Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, Győr, 1990.
- GŐZSY 2013. = GŐZSY Zoltán: A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. BÁRTH Dániel. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013. 53–84.
- GŐZSY–VARGA 2015. = GŐZSY Zoltán–VARGA Szabolcs: A pécsi egyházmegye koraujori történetének kutatási lehetőségei (Vázlat). In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk.: KLESTENITZ Tibor–ZOMBORI István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 65–77.
- GYARMATI 1998. = GYARMATI György: Március hatalma – A hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Paginarum, Budapest, 1998.
- GYARMATI 2007. = GYARMATI György: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő a 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. In: Az 1945 utáni magyar katolikus

- egyház történet új megközelítései. Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007. 20–39.
- GYARMATI 2000. = GYARMATI György: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerk.: GYARMATI György. Történeti Hivatal, [Budapest, 2000.] 97–133.
- GYARMATI 2013. = GYARMATI György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk.: GYARMATI György–LENGVÁRI István–PÓK Attila–VONYÓ József. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 401–432.
- GYARMATI 2019. = GYARMATI György: Rendszertitkok szolgálkkal és szolgálatokkal. Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2019.
- GYÖRGYI 2012. = GYÖRGYI Csaba: Az 1954-es Mária-év a Pest megyei egyházügyi előadó jelentéseiben. In: Tanulmányok Pest megye múltjából IV. Magyar Nemzeti Levéltár Pest megyei Levéltára, Budapest, 2012. 147–159.
- HANZMANN 2000. = HANZMANN Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. rész. A korszak krónikája. Kiadta a Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, 2000.
- HARSÁNYI, 2015. = A boldog költő. Harsányi Lajos Önarcképe és válogatott versei. Közreadja: BORS Anikó. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 22.) Győr, 2015.
- HARTMANN 2016. = Templomaink tegnap és ma. Győr–Moson–Sopron megye templomépítészete 1897–2014. Szerkesztette és a tanulmányt írta: HARTMANN Gergely. Győr–Moson–Sopron Megyei Építész Kamara, Győr, 2016.
- HAVASY 1990. = A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. HAVASY Gyula dokumentumgyűjteménye. A szerző kiadása, Budapest, 1990.
- HATOS 2010. = HATOS Pál: Szempontok a magyar katolikus egyház 1945 és 1989 közötti történetéhez. In: Demokrácia és vallás. Az egyház és állam közötti kapcsolatok fejlődése Franciaországban és Magyarországon a 19. századtól napjainkig. Szerk.: FEJÉRDY András–MONTETY, Henri de. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 62–82.

- HÁZI 1939. HÁZI Jenő, dr.: Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmege multjából IV. szám 1. rész.) Székely és Társa Nyomdája, Sopron, 1939.
- HERVAY 1988. = HERVAY Ferenc: Szerzetesrendek. In: Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1988. Szent István Társulat, Budapest, 1988. 157–231.
- HETÉNY 1992. = HETÉNY János, dr.: A katolikus élet Sopronban és környékén (1922–1990). In: Sopron és környéke 1922–1990. Főszerk.: SARKADY Sándor. Mécs László Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1992. 85–99.
- HETÉNY 2000. = HETÉNY János: A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 5.) Néprajzi Tanszék, Szeged, 2000.
- HETÉNY 2008. = HETÉNY János: A Szűzanya vérrel könnyező győri képének tisztelete napjainkban. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2008.
- HETÉNY 2011. = HETÉNY János: A magyarok Máriája. Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 24.) Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – Szent István Társulat, Szeged–Budapest, 2011.
- HETÉNY 2017. = HETÉNY János: Számvetésem hivatásomról, családomról. (A Valláskutatás Kultúrakutatás Könyvei 31. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57.) MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2017.
- HORVÁTH A. 2007. = HORVÁTH Attila: A hatalom ünnepe – az ünnep hatalma. Ünnepek Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában. In: Jogtörténeti Szemle 2007 (különszám) 42–49.
- HORVÁTH G. 2018. = HORVÁTH Gergely Krisztián: Szovjetizálás és ellenállás a Veszprémi egyházmegyében. Dr. Kőgl Lénárd pályája az 1940–1960-as években. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018.
- HORVÁTH I. 2007. = HORVÁTH István: Templomból a kultúrházba. A keresztelési, házassági és temetési szertartások „államosítása”. In: Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007. 176–187.
- HORVÁTH J. 2000. = HORVÁTH József: Vallásos társulatok a Győri Egyházmegye falvaiban a 19–20. század fordulóján. In: Néprajzi Látóhatár 2000. IX. évfolyam, 3–4. szám. 223–234.

- HORVÁTH R. 2006. = HORVÁTH Richárd: A Győri Egyházmegyei Levéltár (Vázlatos levéltár- és forrásismertető). In: A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a pécsi egyházmegyére. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis II.) Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2006. 47–64.
- HULESCH 1990. = HULESCH Ernő: Győri Nagypéntek 1945. A koronatanú így látta. Gordiusz Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Győr, 1990.
- ISERLOCH 2018. = ISERLOCH, Erwin: Az egyháztörténelem: teológiai tudomány. In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 153–183.
- JAROSZLAWSZKIJ 1959. = JAROSZLAWSZKIJ, Jemeljan: A kommunisták és a vallás. Cikkek és beszédek a vallásról 1918–1941. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest,] 1959.
- JÁVOR 2015. = JÁVOR Miklós: Katolikus és protestáns „békeszervezetek” és „béketevékenység” A Kádár-korszakban. In: Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium. Szerk.: TÖRÖK József–TUSOR Péter–TÓTH Krisztina. (Collectanae Studiorum et Textuum. Classis II, Tom I.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2015. 195–212.
- JEDIN 2018a. = JEDIN, Hubert: Az egyháztörténet mint teológia és történelem. In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 105–118.
- JEDIN 2018b. = JEDIN, Hubert: Az egyháztörténet mint üdvtörténet? In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 11–25.
- JOBST 2019. = JOBST Ágnes: A politikai diszkrimináció egy nyugat-dunántúli település példáján: Csepreg (1945–1950). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. Szerk.: HORVÁTH Gergely Krisztián. (Magyar vidék a 20. században 3.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 11–34.

- KAHLER 2001. = KAHLER Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „vallásszabadság”. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
- KAHLER 2002. = KAHLER Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 2. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „gondolat és szólásszabadság”. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.
- KAHLER 2005a. = KAHLER Frigyes: Egy papgyilkosság a jogtörténész szemével. Brenner János volt rábakethelyi káplán meggyilkolásának körülményei és az ügy utóélete. Kiadja a „Brenner János Emlék hely” Alapítvány, Szentgotthárd, 2005.
- KAHLER 2005b. = KAHLER Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 3. A „CANALE” dosszié. A magyar titkosrendőrség és a II. Vatikáni Zsinat – Az „Ibolya” dosszié. Hiányzó lapok „A magyarországi görögkatolikusok történeté”-ből. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.
- KAHLER 2007. = KAHLER Frigyes: ÁVH történelmi olvasókönyv 4. Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1945–1956. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.
- KAHLER 2009. = KAHLER Frigyes: A nagy „tűzvörös sárkány” torkában – Koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen 1945 – 1956. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.
- KAHLER 2010. = KAHLER Frigyes: II/5-ös történelmi olvasókönyv 5. Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1958–1959. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010.
- KAMARÁS 2009. = KAMARÁS István: Vallásosság, habitus, ízlés. Loisir Kiadó, Budapest, 2009.
- KAMARÁS s. a. = KAMARÁS István: Kis magyar religiográfia. Pannónia Könyvek, s. a.
- KARALL 2016. = KARALL, Johann: Az espereskerületek kialakítása a győri egyházmegye területén. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: ARATÓ György–NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 109–114.
- KARLINSZKY–VARGA 2017. = „Rendületlenül a romok között”. A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24–25-én rendezett konferencia előadásai. Szerk.: KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László. (A veszprémi egyházmegye múltjából 30.) Veszprém, 2017.
- KASPER 2018. = KASPER, Walter: Az egyháztörténet mint történelmi teológia. In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi

- Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 185–201.
- KÁLMÁN 2006. = KÁLMÁN Peregrin OFM: Az Egyház 1956 után. In: Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve. Szerk.: SZABÓ Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, Budapest, 2007. 207–234.
- KÁLMÁN 2010. = KÁLMÁN Peregrin OFM: Dogma – történet. Módszertani kérdésfelvetés a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti történetének értelmezéséhez. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 13–30.
- KECSKÉS 1944. = KECSKÉS Pál: A keresztény társadalomszemlélet irányelvei. Kiadja az Actio Catholica Országos Elnöksége, [Budapest, 1944.]
- KISS–SOÓS–TABAJDÍ 2012. = KISS Réka–SOÓS Viktor Attila–TABAJDÍ Gábor: Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek. (Fehér Hollók sorozat 1.) L’Harmattan Kiadó, [Budapest,] 2012.
- KISZELY 2000.= KISZELY Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Korona Kiadó, Budapest, 2000.
- KISZELY 2001.= KISZELY Gábor: Állambiztonság (1956–1990). Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- KONCZ 1988. = KONCZ Lajos: A papnevelés és a papképzés. In: Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1988. Szent István Társulat, Budapest, 1988. 121–146.
- KOVÁCS 2016. = KOVÁCS Lajos, SJ: Az egyház mint kommunikáció. Egyházak a kommunikáció participációs felfogásában. Jezsuita Kiadó, Budapest, 2016.
- KOVÁTSNÉ NÉMETH 2008. KOVÁTSNÉ NÉMETH Mária: Győri tanítóképzés 1778–2008. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2008.
- KÖBEL 2000. = KÖBEL Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az ötvenes években 1951–1959. In: Magyar Közigazgatás, 2000. augusztus (50. évf.), 8. sz. 504–512.
- KÖBEL 2001. = KÖBEL Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig 1959–1989. In: Magyar Közigazgatás, 2001. október (51. évf.), 10. sz. 608–618.
- KÖBEL 2005. = KÖBEL Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.

- KÖBEL 2010. = KÖBEL Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitikai szolgálatában. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 195–219.
- KÖBEL 2013. = KÖBEL Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In: Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában. Szerk.: HEINZ, Daniel–RAJKI Zoltán–SIMON Ervin. Gondolat Kiadó – Historisches Archiv der Siebenten-Tags-Adventischen in Europa – Kisegyház-kutató Egyesület, Budapest–Friedensau, 2013. 136–182.
- KÖPECZI 2004. = KÖPECZI Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- KUHLEMANN, 2006. = KUHLEMANN, Frank-Michael: Territorial Kirchengeschichte. Theoretische und methodische Überlegungen zu einem Forschungskonzept am Beispiel Deutschlands und Österreichs für das 19. und frühe 20. Jahrhundert. In: Zeitschrift für Kirchengeschichte. 117. Band 2006. Vierte Folge LV. Verlag W. Kohlhammer. 211–230.
- KULICS–TÖLGYESI 1989. = KULICS Ágnes–TÖLGYESI Ágnes: ...evilágból... Gondolat, Budapest, 1989.
- KULICS–TÖLGYESI 1991. = KULICS Ágnes–TÖLGYESI Ágnes: ...kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások (1988–1989). Gondolat, Budapest, 1991.
- LANG 2003. = Nem hátráltam. Böck János atya emlékezete. Összeáll. és szerk.: LANG György. Kiadja a magyar Kolping Szövetség, Budapest, 2003.
- LANTOS 2009. = LANTOS Edit: 1958 és a templomépítés divatja. In: A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás. Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék, Miskolc, 2009. 31–43.
- LÁSZLÓ 2005. = LÁSZLÓ T. László: Előszó a magyar kiadáshoz. In: Uő.: Egyház és állam Magyarországon 1919–1945. Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- LÁZÁR 2006. = LÁZÁR Kovács Ákos: Önfeladás és megmaradás. Vallásos értelmiség Magyarországon 1948–1991. között. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- LÉNÁR 2017. = LÉNÁR Andor: A váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején (1919–1942). (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVI.) Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2017.

- LÉNÁRD 1995. = LÉNÁRD Ödön: Erő az erőtlenségben. Esmélődés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helyzetállása köréből a kommunista diktatúra alatt. Márton Áron Kiadó – Országos Lelkipásztori Intézet, Budapest, 1995.
- LÉNÁRD 1998. = LÉNÁRD Ödön: A közelmúlttal való szembenézés – lelkiismereti feladat. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998/3–4. 209–226.
- LÉNÁRD 2008. = LÉNÁRD Ödön: Történelemszemlélet. Szerk.: TÍMÁR Ágnes–SOÓS Viktor Attila. METEM, Budapest, 2008.
- LÉNÁRD–TÍMÁR–SZABÓ–SOÓS 2006. = LÉNÁRD Ödön–TÍMÁR Ágnes–SZABÓ Gyula–SOÓS Viktor Attila: Utak és útvesztők. Kairosz Kiadó, 2006.
- LÖKA ÉVKÖNYV 2007. = Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, Budapest, 2006.
- LÖKA ÉVKÖNYV 2008. = Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, Budapest, 2008.
- LŐRINCZ 1974. = LŐRINCZ Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1659-ből. In. Arrabona 16. 1974. 233–241.
- LUKÁCSI 2012a. = Apor Vilmos püspök beszédei. Közreadja: LUKÁCSI Zoltán. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 17.) Győr, 2012.
- LUKÁCSI 2012b. = LUKÁCSI Zoltán: Apor Vilmos politikai éleslátása. In: Mindszenty József és kortársai: Vértanú és hitvalló püspökeink. A Mindszenty József születésének 120. évfordulója alkalmából a Központi Papnevelő Intézetben rendezett 2012. március 28-i teológiai konferencián elhangzott előadások. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, Budapest, 2012. 103–120.
- LUKÁCSI–VAJK 2006. = Mosonmagyaróvár 1956. Szerk.: LUKÁCSI Zoltán–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 4.) Győr, 2006.
- MAZGAJ 2010. = MAZGAJ, Marian S.: Church and State in Communist Poland. A History, 1944–1989. McFarland & Company, Inc., Jefferson, Publishers North Carolina, and London, 2010.
- MESZLÉNYI 1976. = MESZLÉNYI Antal: Magyar szentek és szentéletű magyarok. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae V.) Aurora Könyvek, München, 1976.
- MEZEY 2010. MEZEY András: Az egyházkorlátozás néhány nem állambiztonsági színtere és eszköze Csongrád megyében az 1960-as években. In: Egyházüldözés és egyházüldözők

- a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 329–360.
- MÉSZÁROS Gy. 1975. = MÉSZÁROS Gyula: A szocialista tartalmú családi ünnepek, valamint polgári gyászszerződések szervezése Sopronban (1951–1974). In: Soproni Szemle XXIX. évfolyam 1975. 1. szám. 75–78.
- MÉSZÁROS I. 1993. = MÉSZÁROS István: ... Kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945–1956. Kimaradt történelem tananyag a katolikus egyházzól felnőtteknek és diákoknak. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1993.
- MÉSZÁROS I. 1994a. = MÉSZÁROS István: ... Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1957–1975. II. Kimaradt történelem tananyag a katolikus egyházzól felnőtteknek és diákoknak. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994.
- MÉSZÁROS I. 1994b. = MÉSZÁROS István: Boldogasszony Éve 1947/1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Ecclesia, Budapest, 1994.
- MÉSZÁROS I. 2000a. = MÉSZÁROS István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Budapest, 2000.
- MÉSZÁROS I. 2000b. = MÉSZÁROS István: Papnevelés a Győri Egyházmegyében. In: A Győri Egyházmegye Ezer Éve. Szerk.: KISS Tamás. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, 2000. 50–68.
- MÉSZÁROS I. 2002. = MÉSZÁROS István: Tüntetés az egyházi iskolák védelmében, Sopron, 1948. június 7. In: Uő.: „Devictus vincit”. Tanulmányok a magyar katolikus egyház 1945–2000 közötti történetéről. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 34–37.
- MIKÓ 2010. = MIKÓ Zsuzsanna: Jogszolgáltatás és egyházüldözés. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 99–108.
- MIKÓ 2017a. = MIKÓ Zsuzsanna: Moravetz Lajos egyházügyi megbízott működése Veszprém megyében (1952–1956). In: „Rendületlenül a romok között”. A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24–25-én rendezett konferencia előadásai. Szerk.: KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László. (A veszprémi egyházmegye múltjából 30.) Veszprém, 2017. 95–108.
- MIKÓ 2017b. = MIKÓ Zsuzsanna: Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei és püspöki megbízottjának tevékenysége Heves megyében az 1950-es években. In: Egyháztörténeti Szemle 18. évf. 4. sz. (2017) 99–110.

- MIRÁK 2010. = Háló 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990. Szerk.: MIRÁK Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2010.
- MIRÁK 2014. = Háló 2. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990. Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő. Szerk.: MIRÁK Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2014.
- MOHL 1930. = MOHL Adolf: Lövő története. Győregyházmegyei Alap Nyomdaműintézete, Győr, 1930.
- MOLNÁR A. 1994. = MOLNÁR Antal: Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tihamér OSB. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1994/1–2. 37–50.
- MOLNÁR E. 1955. = MOLNÁR Erik: A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái. Szikra, Budapest, 1955.
- MÓZESSY 2006. = MÓZESSY Gergely: Az 1956-ot követő megtorlás hatása Kisberk Imre püspök életútjára. In: Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: SZABÓ Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, Budapest, 2006. 123–142.
- MÓZESSY 2010a. = MÓZESSY Gergely: „Az Állami Egyházügyi Hivatal előterjesztésére és hozzájárulásával...” Egyházi kitüntetések és a pártállam. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 251–269.
- MÓZESSY 2010b. = MÓZESSY Gergely: Vajk Gyula (1908–1994). In: Soproni Szemle 2010. negyedik szám. 467–483.
- NAGY I. 2012. = NAGY István: Győr vértanú püspöke, Apor Vilmos. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 16.) Győr, 2012.
- NAGY P. T. 2000a. = NAGY Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- NAGY P. T. 2000b. = NAGY Péter Tibor: Hittanoktatás az ötvenes években. In: Iskolakultúra 2000/2. 38–46.
- NAGY P. T. 2001. = NAGY Péter Tibor: Az iskolai hittanoktatás visszaszorulása. Hipotézisek a hatvanas és hetvenes évekről. In: Iskolakultúra 2001/1. 36–45.
- NEMES 2016. = NEMES Gábor: Bedy Vince (1866–1938) élete és munkássága. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: ARATÓ

- György–NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 11–43.
- NÉMETH A. 1991. = NÉMETH Alajos, Dr.: Papok a rács mögött (1948–1950). Szent István Társulat, Budapest, 1991.
- NÉMETH L. I. 2012. = NÉMETH László Imre: Zágon József (1909–1975). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2012/3–4. 39–78.
- NÉMETHNÉ KOVÁCS 2000. = NÉMETH Tihamérné KOVÁCS Adrienne: „Szeress, és jobb lesz a világ!” A győri Szent Orsolya Rend tevékenysége 1726-tól napjainkig. Győr, 2000.
- ORBÁN 2001. = ORBÁN József Gyula: Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956. METEM, Budapest, 2001.
- ORMOS 1995. = ORMOS Mária: A történettudomány forrásairól a XX. században. In: Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerk.: VALUCH Tibor. Osiris Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 1995. 28–38.
- OSVÁTH 2016. = OSVÁTH Ádám: A soproni egyházi tulajdonok államosítása (1945–1948). In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: ARATÓ György–NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 357–365.
- Ö. KOVÁCS 2009. = Ö. KOVÁCS József: „Sűrített népnevelő”. A kollektivizálás tapasztalattörténetei (1958–1959). In: Korall 36. 2009. július, 31–54.
- Ö. KOVÁCS 2012. = Ö. KOVÁCS József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. KORALL, Budapest, 2012.
- Ö. KOVÁCS 2015. = Ö. KOVÁCS József: A vidéki egyházi társadalomtörténet összehasonlítási lehetőségeiről (20. század). In: Az egyház társadalma – a társadalom egyháza. Egyház és társadalom Közép- és Kelet-Európában a 20. században. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–NAGY Mihály Zoltán. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XIII.) Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2015. 19–20.
- PANNENBERG 2018. = PANNENBERG, Wolfhart: Az egyháztörténelem. In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 77–90.
- PÁL 1995. = PÁL József: Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989). Egyházforum, Budapest, 1995.

- PERGER 2017. = PERGER Gyula: Az 1948. évi győregyházmegyei összeírások. Quinquennális relációk. In: Levéltári Szemle 67. évfolyam 2017. év 4. szám. 66–78.
- PERGER 2019. = PERGER Gyula: Papp Kálmán tábori lelkész, későbbi soproni városplébános háborús naplója. In: Soproni Szemle 2019. első szám. 36–60.
- PETES 2009. = PETES Róbert: „Egy nagy jó érdekében...” – Illegális tevékenység a győri egyházmegyében az 1956-os forradalom után. 2009. Kézirat.
- PETES 2013. = PETES Róbert: Búzás József győri egyházmegyes pap tanúságtétele a náci és a kommunista diktatúra idején. Zágon In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2013/3–4. 133–147.
- PETES 2016. = PETES Róbert: Zágon József és a győri egyházmegye titkos kapcsolattartása az 1956-os forradalmat követően. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: ARATÓ György–NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 309–326.
- POULAT 2018. = POULAT, Emile: Az egyház történeti értelmezése és a történelem egyházi értelmezése. In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÖZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 61–75.
- PÓKA 1988. = PÓKA György: Az egyházközségek és egyesületek. In: Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985. Szent István Társulat, Budapest, 1988. 275–291.
- PÜNKÖSTI 1996. = PÜNKÖSTI Árpád: Rákosi a csúcson 1948–1953. Magyar Könyvklub, s. l., 1996.
- RAINER 2004. = RAINER M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk.: RAINER M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 11–30.
- RAJKI 2002. = RAJKI Zoltán: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. In: Egyháztörténeti Szemle 3. évf. 2. sz. (2002) 74–86.
- RÉDLY 2014. = RÉDLY Elemér, dr.: Isten kegyelméből. Emlékeimből. Szent István Társulat, Budapest, 2014.
- RIBAI 1997. = RIBAI M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében 1948. június 7. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1997/1–2. 155–191.

- RIBAI 1998. = RIBAI M. Elma: Isteni Megváltóról nevezett nővérek (Isteni Megváltó Leányai). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998/3–4. 181–208.
- ROMSICS 2005. = ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- ROSDY 2006. = A katolikus egyház 1956-ban. Szerk.: ROSDY Pál. Új Ember Kiadó, Budapest, 2006.
- ROSDY 2015. = ROSDY Pál: Történeti látásmód az egyházban. In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk.: KLESTENITZ Tibor–ZOMBORI István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 13–15.
- RÓNAY 1997. = RÓNAY László: A Fertő elfeledett költője: Mentess Mihály. In: Életünk 1997/8. 908–916.
- SALACZ 1988. = SALACZ Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae IX.) Görres Gesellschaft, München, 1988.
- SAMU 1977. = SAMU Mihály: A hatalom és az állam. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- SCHATZ 2018. = SCHATZ, Klaus: Teológia-e az egyháztörténet? In: Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–CSIBI Norbert–GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Történészceh Egyesület – META Egyesület, Pécs, 2018. 119–152.
- SCHÜTZ 1943. = Isten a történelemben. Tíz előadás melyeket 1932 őszén a Pázmány Egyetem valamennyi karának hallgatói számára tartott SCHÜTZ Antal. Negyedik kiadás, Szent István Társulat, Budapest, [1943.]
- SIPOS 1947. = Enchiridion Iuris Canonici. Ad usum scholarum et privatorum concinnavit Dr. Stephanus SIPOS. Editio quinta. Editio Societatis Sancti Stephani, Budapest, 1947.
- SOÓS 2006. = SOÓS Viktor Attila: Papp Kálmán győri megyés püspök 1956-os naplója. In: Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: SZABÓ Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, Budapest, 2006. 115–122.
- SOÓS 2009. = Apó Vilmos püspöki iratai. Szerk.: SOÓS Viktor Attila. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 7.) Győr, 2009.

- SOÓS 2010. = SOÓS Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig. In: Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 220–241.
- SOÓS 2011. = SOÓS Viktor Attila: Apor Vilmos és Mindszenty József kapcsolata. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk.: NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 375–387.
- SOÓS 2012. = SOÓS Viktor Attila: A nyomozati eljárás a Brenner-papgyilkosság ügyében. In: Vasi Szemle 2012. 1. sz. 77–97.
- SOÓS 2013. = SOÓS Viktor Attila: A megtorlás éve. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium fellépése a „klerikális reakció” ellen. In: Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”. Magyarország a hatvanas években. Szerk.: ÓLMOSI Zoltán–SZABÓ Csaba. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 84–109.
- SOÓS 2014. = SOÓS Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Doktori Disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2014.
- SOÓS 2016. = SOÓS Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak tevékenysége a győri egyházmegye területén – püspöki biztosok, megyei megbízottak. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: ARATÓ György–NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 277–307.
- SOÓS 2017a. = SOÓS Viktor Attila: Párhuzamok és különbségek két egymást követői [!] győri megyéspüspök naplóiban. Apor Vilmos és Papp Kálmán személyes dokumentumai. In: Soproni Szemle 2017. harmadik szám. 277–285.
- SOÓS 2017b. = SOÓS Viktor Attila: Egy szigorúan titkos tiszt, Kovács István egyházügyi tanácsos egy évtizedes (1966–1977) felügyeleti munkája és jelentései a bencés rendről. In: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I. A Pannonhalmi Főapátságban 2016. február 18–19-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változata. Szerk: DÉNESI Tamás–BOROS Zoltán. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2017. 195–234.

- SOÓS 2018. = SOÓS Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrzése a protestáns egyházak felett – vázlatos kitekintéssel Győr–Sopron megyére. In: Soproni Szemle 2018. harmadik szám. 279–285.
- SOÓS–SZABÓ–SZIGETI 2010. = Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010.
- SOMORJAI 1996. = SOMORJAI Ádám, OSB: A magyarországi bencés rend XX. századi történetének rövid vázlata 1983-ig. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1996/1–2. 137–148.
- SOMORJAI 2008. = SOMORJAI Ádám: Politikai és lelkipásztori szempontok az egyházkormányzatban. In: Vigilia 2008/11. 823–830.
- SMOLKIN 2018. = SMOLKIN, Victoria: A Sacred Space Is Never Empty. A History of Soviet Atheism. Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2018.
- SPANNENBERGER 2006. = SPANNENBERGER Norbert: Gondolatok a 20. századi magyar egyháztörténet módszertani feldolgozásához. In: A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a pécsi egyházmegyére. Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis II.) PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2006. 169–183.
- SZABÓ Cs. 2000. = Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953. Szerk.: SZABÓ Csaba. Osiris–Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2000.
- SZABÓ Cs. 2003. = SZABÓ, Csaba: Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München. 48.) Verlag Ungarisches Institut, München, 2003.
- SZABÓ Cs. 2004. = SZABÓ Csaba: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk.: RAINER M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 63–95.
- SZABÓ Cs. 2005. = SZABÓ Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.
- SZABÓ Cs. 2008. = SZABÓ Csaba: A katolikus vallásosság megélésének lehetőségei a Kádár-korszakban a búcsúk példáján. In: Rendszerváltás és Kádár-korszak. Szerk.: MAJTÉNYI György–SZABÓ Csaba. ÁBTL, Budapest, 2008. 463–487.
- SZABÓ Cs. 2010. = SZABÓ Csaba: Egyházüldözés Kelet–Közép–Európában a 20. század második felében. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS

- Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 31–43.
- SZABÓ Cs. 2017. = SZABÓ Csaba: Egyházüldözés Nyugat-Magyarországon 1956 után a székesfehérvári, szombathelyi és veszprémi egyházmegyék példáján. In: 1956: A szabadság narratívái. Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján. Szerk.: CSURGAI Horváth József. L'Harmattan, Budapest, 2017. 211–232.
- SZABÓ Cs. 2018a. = SZABÓ Csaba: Magyar katolikus egyháztörténet-írás a rendszerváltozás után. In: Historiográfiai mérleg és az egyháztörténeti kutatások új irányai. Tanulmányok a Posticum 2015-ben és 2016-ban tartott egyháztörténeti konferenciáinak előadásaiból. Szerk.: BÁNKUTI Gábor–NAGY Mihály Zoltán. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 5.) META Egyesület, Pécs, 2018. 73–88.
- SZABÓ Cs. 2018b. = SZABÓ Csaba: A katolikus egyház nyilvános tere: a körmenet (1945–1958). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1. Szerk.: HORVÁTH Gergely Krisztián. (Magyar vidék a 20. században 2.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 555–570.
- SZABÓ–SOÓS 2006. = SZABÓ Csaba–SOÓS Viktor Attila: „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Új Ember Kiadó – Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2006.
- SZABÓ F. 2012. = SZABÓ Ferenc SJ: A Vatikán keleti politikája közelről – Az Ostpolitik színe és visszaja. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.
- SZABÓ Gy. 2011. = SZABÓ Gyula: A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája (1963–1989). Püski Kiadó kft., Budapest, 2011.
- SZABÓ Gy. 2017. = SZABÓ Gyula: Állami Egyházügyi Hivatal Győr–Sopron Megyei jegyzőkönyvei 1961–1989. Püski Kiadó kft., Budapest, 2017.
- SZABÓ T. 2000. = SZABÓ Tamás: A Győri Püspökség története a 16. századtól napjainkig. In: A Győri Egyházmegye Ezer Éve. Szerk.: KISS Tamás. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, 2000. 37–49.
- SZÁNTÓ 1990. = SZÁNTÓ Konrád, dr.: Az egyházügyi hivatal titkai. Mécses Kiadó, Budapest, 1990.
- SZÁNTÓ 1991. = SZÁNTÓ Konrád, dr.: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Mécses Kiadó, Budapest, 1991.

- SZÁNTÓ 1992a. = SZÁNTÓ Konrád: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Új Misszió Alapítvány, Miskolc, 1992.
- SZÁNTÓ 1992b. = SZÁNTÓ Konrád, dr.: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó, Miskolc, [1992].
- SZECSKÓ 1996. = SZECSKÓ Károly: Heves megyei adatok a római katolikus papság és a volt szerzeteseknek, a párt és a kormány egyházpolitikája elleni küzdelméről az 1956. november 4. és az 1961 szeptembere közötti időszakból. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1996/1–2. 231–235.
- SZÉKELY 2011. = SZÉKELY Tibor: A Magyar Katolikus Püspöki Kar a forradalom bukása után (1956–1958). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2011/1–2. 139–137.
- SZÉKELY 2016. = SZÉKELY Tibor: Vatikán, püspökök, kispapok. 1. TILTÁS – Tűrés – Lázadás 1956–1959. A levert forradalomtól a BM és ÁEH dokumentumokban. 2. TILTÁS – Tűrés – Lázadás 1959–1962. A titkos szemináriumtól a II. Vatikáni zsinatig BM és ÁEH dokumentumokban. Argumentum, [Budapest,] 2016.
- SZOLNOKY [1990.] = SZOLNOKY Erzsébet: Fellebbezés helyett. Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága. Szent Gellért Egyházi Kiadó, Szeged, [1990.]
- TABAJDI–UNGVÁRY 2008. = TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. 1956-os Intézet–Corvina, Budapest, 2008.
- TAMÁS–HORÁNYI 1997. = TAMÁS Pál–HORÁNYI Özséb: A társadalmi konfliktusok és az egyház. In: Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon. Szerk.: HORÁNYI Özséb. (Egyház a társadalomban 1.) Vigilia Kiadó, Budapest, 1997. 11–18.
- TOMKA F. 1991. = TOMKA Ferenc: Intézmény és karizma az egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához. Országos Lelkipásztori Intézet Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest, 1991.
- TOMKA F. 2005. = TOMKA Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés. Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- TOMKA M. 1988. = TOMKA Miklós: A magyarországi katolicizmus statisztikája és szociológiája. In: Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1988. Szent István Társulat, Budapest, 1988. 510–577.
- TOMKA M. 1997. = TOMKA Miklós: Katolikusok a magyar társadalomban. In: Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon. Szerk.: HORÁNYI Özséb. (Egyház a társadalomban 1.) Vigilia Kiadó, Budapest, 1997. 115–148.

- TOMKA M. 2006. = TOMKA Miklós: Vallás és társadalom Magyarországon. Loisir Kiadó – PPKE BTK Szociológia Intézet, Budapest – Piliscsaba, 2006.
- TÓTH H. 2015. = TÓTH Heléna: Névadó, KISZ-esküvő, temetés. A társadalmi ünnepek kialakítása és a kollektivizálás, 1958–1962. In: Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Szerk.: HORVÁTH Sándor–Ö. KOVÁCS József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 257–279.
- TÓTH K. 2015. = TÓTH Krisztina: A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944). (Collectanea Studiorum et Textuum. Classis I. Vol. 2.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2015.
- VALUCH 2001. = VALUCH Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- VALUCH 2003. = VALUCH Tibor: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén” A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In: Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. Szerk.: RAINER M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2003. 129–176.
- VALUCH 2011. = VALUCH Tibor: A párt és kádere. A politikai rendszer és a vezetőréteg néhány jellegzetessége a szocialista korszakban. In: Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére. Szerk.: BARÁTH Magdolna–BÁNKUTI Gábor–RAINER M. János. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 453–463.
- VANYÓ 1937. = VANYÓ Tihamér: Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét? Pannonhalma, 1937.
- VANYÓ 1941. = VANYÓ Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. (Különlenyomat a «Regnum Egyháztörténeti Évkönyv» 1940–41. kötetéből.) Pannonhalma, 1941.
- VANYÓ 1942–1943. = VANYÓ Tihamér: Az egyháztörténész szemhatára. In: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. (5. kötet.) 1942–1943. 675–719.
- VANYÓ 1986. = VANYÓ Tihamér: Nemzeti egyháztörténetírásunk. Teljesítmények és föladatak. In: Századok. 1986. 3. szám. 678–705.
- VARGA I. 1971. = VARGA Imre: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. In: Arrabona 13. 1971. 177–221.
- VARGA I. 1972. = VARGA Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből. In: Arrabona 14. 1972. 283–315.

- VARGA I. 1989. = VARGA Imre: A canonica visitatio. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. kötet. 1989. 337–355.
- VARGA L. 2007. = VARGA László: A pannonhalmi egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. METEM, Budapest, 2007.
- VARGA SZ. 2006. = VARGA Szabolcs: A plébániai levéltárak forrásértéke a pécsi egyházmegyében. In: A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a pécsi egyházmegyére. Szerk.: VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis II.) PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2006. 135–160.
- VARGA–REICHARDT 1991. = VARGA Imre–REICHARDT Gyula: A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1991/2. 117–201.
- VAVRINECZ 2000. = VAVRINECZ Veronika: A Győri Székesegyház zenéjének története. In: A Győri Egyházmegye Ezer Éve. Szerk.: KISS Tamás. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, 2000. 128–135.
- VAVRINECZ 2016. = VAVRINECZ Veronika: Bedy Vince munkássága a mai magyar zenetörténet tükrében: In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: ARATÓ György–NEMES Gábor–VAJK Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 45–48.
- VÁRSZEGI 2008. = VÁRSZEGI Asztrik: A bencés iskolák államosítása. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2008. 211–222.
- VONYÓ 2012. = VONYÓ József: Egy monolit rendszer árnyalatai. Tanulmányok Magyarország 1945 utáni történetéről. Kronosz Kiadó, [Pécs,] 2012.
- VONYÓ 2016. = VONYÓ József: Adalékok az iskolai hitoktatás szervezésének gyakorlatához (1952–1956). Dokumentumok egy falusi iskola iktatókönyvéből. In: Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére. Szerk.: SLACHTA Kriszta–BÁNKUTI Gábor–VONYÓ József. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016. 321–340.
- VÖLGYESI 2011. = VÖLGYESI Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. In: Mediárium 2011. V. évfolyam 4. szám. 25–34.
- VÖRÖS 2009. = VÖRÖS Géza: Állambiztonság és egyházak. In: Egyháztörténeti Szemle 10. évf. 4. sz. (2009) 3–19.
- VÖRÖS 2010. = VÖRÖS Géza: Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS

- Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 138–159.
- VÖRÖS 2013a. = VÖRÖS Géza: Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése a kora Kádár-korszakban. In: A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok) Szerk.: CSEH Gergő Bendegúz–OKVÁTH Imre. Állambiztonsági Hálózatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 509–526.
- VÖRÖS 2013b. = VÖRÖS Géza: Az állambiztonság hálózaton kívüli információszerző technikái. In: Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában. Szerk.: HEINZ, Daniel–RAJKI Zoltán–SIMON Ervin. Gondolat Kiadó – Historisches Archiv der Siebenten-Tags-Adventischen in Europa – Kisegyház-kutató Egyesület, Budapest–Friedensau, 2013. 183–196.
- WITTENBERG 2010. = WITTENBERG, Jason: Kollektivizálás és a magyarországi egyházak befolyásának csökkenése. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila–SZABÓ Csaba–SZIGETI László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 109–116.
- ZÁBORI 2014. = ZÁBORI László: Egyházpolitika Pest megyében, 1950-1989. In: Egyháztörténeti Szemle 5. évf. 2. sz. (2014) 103–119.
- ZSEBEDICS 2002. = ZSEBEDICS József: A kapuvári egyház története. (Részletek) [Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2002.]
- ZSEBEDICS 2008. = ZSEBEDICS József: A kapuvári egyház története II. (Aranykor) [Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2008.]
- ZSEBEDICS 2010. = [ZSEBEDICS József:] Fejezetek és emlékek a Győri Papnevelő Intézet életéből (1910–1966). [Győri Hittudományi Főiskola–Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2010.]
- ZSEBEDICS 2012. = ZSEBEDICS József: A szigeti emberek lelki gondozása az elmúlt évszázadokban. [Győr, 2012.]
- ZSEBEDICS 2014. = ZSEBEDICS József: A kapuvári egyház története III. (Reménységben) [Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2014.]
- ZSEBEDICS 2017a. = ZSEBEDICS József: Az újvárosi római katolikus egyház története. Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2017.
- ZSEBEDICS 2017b. = ZSEBEDICS József: Pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint. [Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2017.]

10.4. Sajtóforrások, újságcikkek

- A dolgozók követik pártunkat. Kisalföld, XVI. évfolyam 261. szám, 1960. november 4., 3. lap.
- A győri egyházmegye papjainak békeértekezlete. Kisalföld, III. évfolyam 16. szám, 1958. január 19., 2. lap.
- A hitoktatás és az anyagi türelem. Kisalföld, XVII. évfolyam 93. szám, 1961. április 21., 3. lap.
- A város és falu összefogásának jegyében kezdődik az M.K.P. megyei konferenciája. Új Sopron, II. évfolyam 45. szám, 1946. február hó 24., 3. lap.
- A vértanú püspök méltó utóda. Negyven esztendeje hunyt el Papp Kálmán. Új Ember 2006. február 26., 6. lap.
- A vörös 'szólás-szabadság' áldozata. A mártir Saly László győri nagyprépost emlékezetére. Szabad Magyarország. 1958. december 21. 13. oldal.
- DUNÁNTÚLI: Egy nagy mai magyar vértanu. Katolikus Szemle 1950. 1. szám. 11–17., 1950. 2. szám. 70–72.
- Főszereplők: a győri utcák, terek, műemlékek. Helyszíneresésen a filmesekkel. Kisalföld, XIX. évfolyam 179. szám, 1963. augusztus 2., 2. lap.
- Győri kincstörténet. Népszabadság XLI. évfolyam, 42. szám. 1983. február 19. 12. lap.
- Hogyan gyilkolták meg a németek Apor Vilmos győri püspököt. Világosság, 1. év, 26. szám, 1945. augusztus 1., 3. lap.
- Julianna OCDS: Sopronbánfalva utolsó kármelita noviciája. In: Kármel 2005/5. 56–57.
- László hermája. Európai hírű ötvösmunka, de nem aranyból van. Kisalföld, XIX. évfolyam 171. szám, 1963. július 24., 6. lap.
- MÉCS László: Emlékezzünk báró Apor Vilmos győri megyéspüspök mártírhalálára. Katolikus Szemle 1955. VII. évfolyam 1. szám. 43.
- Műkincsek kerültek elő. Kisalföld XXXIII. évfolyam, 219. szám. 1977. szeptember 17. 5. lap.
- SOÓS Viktor Attila: Megfélemlítés – letartóztatás – elhurcolás – elhallgattatás. Hitvallás, 2021. február 25. (Az internetes hozzáférés ideje: 2021. március 18.)
http://gyor.egyhazmegye.hu/#/hir/megfelemlites_letartoztatas_elhurcolas_elhallgattatas
- Tegnap megalakult Győrött az Actio Catholica egyházmegyei tanácsa. Soproni Hírlap, XXI. évf. 28. szám, 1934. február 6., 2. lap.
- TOMEK Vince: Megemlékezés Apor püspökről. Katolikus Szemle 1955. VII. évfolyam 2. szám. 82–83.

PÉTER Tamás: 65 éve államosították a Szent Orsolya Rend győri tanintézetét és rendházát. in:
Hitvallás XVI. évfolyam 7. szám. 2015. július. p. 19.

10.5. A képek forrása

1. és 10. kép: A szerző birtokában.
 2. kép: Portré a Brenner János Hittudományi Főiskola ebédlőjében.
 3. kép: Fortepan, 1947. 43330. Adományozó: Konok Tamás id.
 5. kép: Fortepan, 1957. 108523. Adományozó: Hámori Gyula
 6. kép: Fortepan, 1957. 108509. Adományozó: Hámori Gyula.
- A 4., 7–9., 11–14. kép: Sopronkövesdi helytörténeti gyűjtemény, Binded Pál plébános fotónegatívjairól készített felvétel.